

8/2135

OL

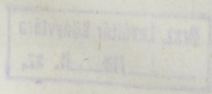

BUDAPESTI SZEMLE.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

CSENGERY ANTAL,

TIZENNYOLCZADIK KÖTET.

PEST,

NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV, M. AKAD. NYOMDÁSNÁL.

1863.

V. I. szekrény.
1. polc.

Orsz. Levéltár Könyvtára
29217/10. sz.

1881

A BREBIRI GRÓFOK.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Még él, még trónján ül Béla király, midőn szeme láttára fognak a magyar állam összerongálásához, melynek fölépítésében oly sikerrel fáradozott. Egy II. Endre korszaka s egy tatárpusztítás után rendezni s hatalmassá tenni a birodalmat szent-istváni munka volt. 1242-től 1262-ig foly az építés, hogy az utóbbi év egy rázkodása alapján rendítse meg az épületet. Új korszak áll be. Mintegy hatvan évig átalános a zavar. De IV. Béla, ki még nyolcz évig volt trónon és életben az első rázkodás után, s szomorú tanúja, hogy az országban minden ki kezd fordulni sarkaiból, nyugodt öntudattal szállhatott sirjába — ő kevéssé volt hibás mindezekben. Legfeljebb az a tapasztalás keseríthette, hogy némely szerencsétlen viszonyok erősebbek a királyi pálczánál s a vezők szövethető rosz akarat a legjobb akaratnál. Béla nem adott nagy okot az elégedetlenségre s mégis nagyszerű lázadás tör ki ellene. Egyesek lehettek, mint mindig, elégedetlenek, — kivált oly egyházi és világi urak, kiktől elszedette a jogtalanul birt királyi urodalmakat. Béla volt, még atyja életében, ez intézkedés fő tanácslója s végrehajtója. Trónra ülven, még erélyesebben folytatta e munkát. De az önkény semmi színe nem volt végrehajtásán. Törvénszékek ítéltek a kérdéses birtokügyekben, s átalán az ország báróival tanácskozott a fontos kérdésekben. Még az urak közül is sokakat nem süjtött az ítélet, sőt föltehetjük, hogy az urak egy tetemes része hálás lekötelezettjének érezte magát nagylelkűségeért. Az igazságszerető uralkodó tudott büntetni, de jutalmazni is. A köznemesség csak örülhetett a királyi birtokok visszaszedésén az elhatalmasodottaktól, kiktől legtöbbet maga szenvedett, s helybenhagyá az egész közvélemény, mely mindig megelégedéssel

fogadja, ha a jog feljül kerekedik a bitorláson. — Vannak jelei, hogy IV. Béla nem tartotta meg az évenkénti törvénynapokat Székes-Fehérváron. De az arany bulla emez első pontjának teljesítésében épen IV. Béla alatt botránkozhattak meg legkevesebbé. Ama gyűlések drágák és kívánatosak lehettek a nemzet előtt, de fontosságra nézve helytelenül mérnők a mai kornak az alkotmányosságot illető fogalmai szerint. Sérelmi gyűlések voltak azok s oly fejedelem alatt, midőn a különböző rendek kimért jogköre erélyesen főtartatott, midőn a király minduntalan beütazá az ország legtávolabbi részeit s személyesen is nagy részt vett az igazság-szolgálatásban, melyet jól választott fő birái által gyakoroltatott, — a sérelmek kevésbé tették érezhetővé a törvénynapok szükséges voltát, s valóban oly gyenge király alatt, minő II. Endre volt, hangosabban is követelték, s első helyen említék a megtartandó törvények között; de erélyes s igazságszerető királyok alatt az ország bárói, a király főtanácsosai sem, s talán magok a nemesek sem követelték oly hangosan.

A nemzetnek meg volt ugyan fegyveres ellenállási joga a királyi hatalom túlkapásai ellen. De ha az elégedetlenség nem volt általános, egy lázadás nagyon meg volt nehezítve. Az egyes lázadók ellen még gyengébb királyainknak is volt elég hatalmuk: egy II. Endre is talál Brebirieket a pártütő Domaldok ellen. Épen az egyes hatalmaskodók elszigeteltsége s az érdekek helyi különbfélesége, mely annyi viszály és lázadás oka látszik lenni, nehezítette meg a nagyobb mérvű összeesküvéseket, — hacsak a király általános békétlenségre nem adott okot, mitől csak az eszély szempontjából is óvakodnia kellett.

Hogy IV. Béla idejében egy nagy mérvű lázadás volt lehetséges, sajátos s a hűbéri rendszeren kívül eső oknak lehet tulajdonítani. Egyik csak ismétlése volt annak, mit Árpád-házbeli királyaink alatt csaknem állandó oknak mondhatunk, a másik veszélyesebb ok egészen új, mely legalább is kétszáz évvel azelőtt szünt volt meg.

Az első az, hogy Árpád-házbeli uralkodóink a királyi hercegeknek egyes országrészeket adtak kormányzásuk alá királyi czímmel és hatalommal. Ezen hercegek, kiknél a királyi származás nimbusa sem hiányzott, gyakran lettek lázadások központjává. Minden önérdék-vadászat, méltó vagy alaptalan elégületlenség

a két dvar versenygésében lelt kielégítést, — s sokan számítván úgy, hogy egy még ifjú leendő királytól többet várhatnak jövődőre, mint a már éltes uralkodótól, ki ma holnap sírjába szállhat s utódának első gondja lesz a trón előbbi hívein boszút állani, természetesen sok valószínűség javaslá az önzőknek a hercegekhez való pártolás'. — És még ily viszonyok között is, a valódi uralkodó hatalma győzött többnyire, s az ő tekintélye maradt fenn. Egy Imre király egyes egyedül menván be a pártosok táborába, fegyvertelenül teszi fogolylyá a koronás lázadót tulajdon fegyveresei közt.

IV. Bélában nem hiányzott se az erély, se a tekintély, hogy fellázadt fia, István irányában kövesse nagybátyja, Imre példáját, — csak hogy István serege nem a párttűtő Endréé volt. Ha István csak a főpapokra és nemességre támaszkodik vala, az sem történik, hogy a valódi király seregét több ízben megverje a lázadó fiú, s megerősítse az utókornál azon hitet, hogy IV. Béla minden más szép tulajdonai mellett rossz hadvezér, V. István pedig jeles katona volt.

Se a magyar nemesség elégtelensége, se Istvánnak netalán nagyobb hadvezéri tehetsége, — melyet nem igen mutatott ki másutt — nem fejt meg a lázadást s nem annak erejét. E lázadás második oka és főereje a kúnok-ban állott.

A kún nép, István kedvence s e lázadás főtényezője még országunkban történt meglepedésekor, a tatár járás után sem lehetett sem a civilisatio minden eleme nélkül, se idegenkedő a magyar néptől. Rokon nyelv, közös származás, talán némely rokon szokások s kétségkívül sok hasonló jellemvonás bű képét adhatta bennök, milyen lebetett körülbelül az Árpáddal bejött magyar nemzet. A vallásos különbség sem adhatott nagy okot a gyűlölködéssre. Ha buzgó volt is a magyar, nem hajlott e részben vad fatatizmusra, kivált épen a XIII-ik század közepén, midőn a hit Európaszerte lankadni látszott. A kún pedig, valami...t a többi bevándorlott hun faj, nem volt a pogányságban oly rögzött formák közé szorítva, hogy a keresztyénséget szép szerével is lassanként be ne fogadja, — s valóban már a mongol pusztítás előtti megjelenésökkel fejedelmök s vele kétségkívül számos nemzetségek áttérnek a keresztyén állásra. Érthetővé lesz, hogy IV. Béla mindjárt elejinte vonzalmat mutatott irántok, s ha a mongol vész idején közbe jött véres

surlódás nem történik némi külső okokból, talán a nemzet ekkor is nagyobb mértékben osztja a király rokonszenvét. De ama surlódás keserű utóíze ellenére sincs semmi jele, hogy a mongolok elvonulása után a kúnok tetemesebb zavarra adtak volna okot. Úgy látszik, Béla tudott velök bánni, s e vándor népet lassankint akarta megtelepedésre bírni s a keresztyénségre és polgári életre téríteni.

— A nemzet pedig teljesen kibékülhetett vele; mert a kúnok a Tisza, Duna, Körös és Maros közén a mongolok által elpusztított téreken egyfelől senki birtoka jogain nem ejtettek csorbát a letelepedéssel, másfelől a kimerített ország hadseregét kitünő lovassággal gyarapíták. Kezdetben, mint írják, negyvenezer harczedzett férfit tudtak nyeregbe ültetni. E kún nép együtt harczolt 1246-tól 62-ig a magyarral a cseh király ellen, — s nélküle szomorúbb következményei lettek volna a tatárjárásnak. De a kún nép nem vehette le egy király uralkodása alatt nomád szokásait, — s e részben a kényszerítő eszközök veszélyesebbé váltak volna. Még sátrakban lakott a kún, s a mongoloktól nagy részben pusztává lett alföld kövér legelőin barmaival egy helyről más helyre vándorolt. A földművelés rendes munkájához és mérsékelt gyümölcsözéséhez nem szokván, a harczot tekinté aratásainak és szüretjének, mely bőven szolgáltatva kivált a fényűzési cikkek legfőbbikét, a rabszolgákat. Folytonos háború kellett neki, hogy ideig óráig megelégedve élhessen, s Béla mintegy tizenöt évig adott is alkalmat e vágy kielégítésére. Azonban e harczoknak két természet szerű rossz következménye volt. Egyik az, hogy a kún nép a hadjáratokba főleg a zsákmányért és rabszolgákért menvén örömet, az idegen tartományok pusztítása miatt a szomszéd népeket elidegeníté tőlünk, annyira, hogy a győzelem gyümölcsei e miatt kárba mentek s az ellenség olykor földünkre jöven, hasonló mértékkel mért. Másik rossz következménye, hogy a kúnokat a harcz csak megerősíté régi szokásaikban s gátlá békés átalakulásukat. 1260-ban IV. Béla Ottokárral békességet kötven, csak ezután kezdődött volna valóban a kúnok megtérítése a polgári életre. IV. Bélának a kúnokra nézve elől kellett kezdenie sz. Isván művét, s úgy látszik nem csak tevékenységénél, hanem eszélyénél fogva is e nehéz föladatnak embere tudott lenni, mennyiben egy rövid élet alatt lehetséges. — Egy nevezetes pontra nézve azonban keservesen csalódott.

IV. Béla idősbik fiával, Istvánnal egy kún nemzetség főnök leányát vétette el, hogy — mint a király a pápának írja — ezáltal nagyobb bajnak vegye elejét, s a baj alatt egyebet alig érthet, mint az ország szívébe fogadott forrongó elemnek, a kún népnek, megeshető zavargását. — Ezt a fiataalt, ki 1260-ban megszünt Stiria hercege lenni, kinevezi a Tiszán túli részek, Erdély s az egész kún nép hercegévé királyi hatalommal, vélvén, hogy egy külön helytartó, ki közvetlen érintkezésben van velök, kit családi kötelékek is fűznek a kúnokhoz s ki, úgy látszik, ifjui vérmérsékleténél fogva is kedvességben állott a kúnoknál, könnyebben fog bánni velök; — s tulajdon, még fiatal gyermeke majd az apai tanácsokat követendi a kormányzatban. — Ez ballépés volt. Az éltes, tapasztalt és bölcs király, ki meg tudta választani embereit, — fiát nem ismerte azon keserű tapasztalások után sem, melyeket rá nézve szerezhett Stiria rosz kormányzásában, melyben a Bélához méltó Brebiri István az ifjú herceg mellé adott tanácsadó, úgy látszik, nem tudott vele meg egyezni s oda hagyta állomását; szerezhett a nagy csatában, melyet István hirtelenkedése miatt vesztett meg. Habár némely adat mutatja, hogy IV. Béla kisebbik fiát, Bélát jobban szerette s örömebb látta volna őt a trónon, — igen valószínű, hogy a tapasztalt királyt az apai szeretet vakította el; midőn Istvánnak oly fontos szerepet adott.

Bármik voltak az indokok, annyi bizonyos, hogy egy nagy politikai bűn miatt V. István felelős a történet előtt, — nem is tekintve az erkölcsi elv megsértését, hogy fegyveresen támad egy apa, egy bölcs király ellen. Kivel, hogy érdemekben versenyezhesen, remélni is nagy elbizakodás volt. — Fiatal kora még súlyosbító körülmény, mert hogy valaki 20—30 éves korában váljék apja halálos ellenségévé, s ekkor dobjon tiszköt a békét élvezni kezdő közös hajlékra, a honra, gonoszabb könnyelműség, hogy sem a fiatal kor tévedései közé sorozhatnók. Általa is könnyen felfoghatott szerencsétlen és végnélküli rosz következmények folyának tetteiből, melyet akár szántszándékkal, akár meggondolatlan-ságból követett el, csaknem egyenlő politikai bűn. Ő a kúnokkal lázadt föl a király ellen, s ha egyenes adataink nincsenek, részint a dolog természetéből érthetjük, részint későbbi események igazolják, hogy a lázadás véresebb lehetett az előbbi hasonló viszá-

lyoknál: A kún hadfolytatásához tartozott a pusztítás és rabszjira fűzés, s ha tán a magyar hazafiak ellen, kik Béla részén álltak, nem ment annyira, mint idegen tartományokban, hihető-e, hogy István jobban bírta volna fékezni őket, mint később Kún László, ki alatt a kúnok magyar polgártársakat is hurczolnak rabszolgaságra? — V. István lázadása által még a békekötés után is sok időre a kúnok túlnyomóságra emelkednek az államban. Mielőtt a kúnok a keresztyén vallásra áttértek, mielőtt megtelepedtek volna, nagy kiváltságokkal ajándékoztattak meg István lázadása, s mindannak nyomán, mi belőle folyt. Már 1270-ben csak a nádor ítélhetett felettök. László alatt e kiváltság törvénynyé lesz azon hozzáadással, hogy mind nemesek. A kúnok nem olvadtak be egészen az állam testébe, s ideje korán oly nemesekre tett szert az ország, kik László alatt tatárokkal szövetkezve pusztítanak országszerte s tömegesen akarnak kiszökni hazánkból. A rendetlenség, melyet ők okoznak, elharapódzik a birodalom más részeire is, hogy anarchia és egyéni önkény állandósittassék a törvény és királyi tekintély helyére. V. István az első kún uralkodó hazánkbán, — László az utolsó.

IV. Béla híveinek nagyobb részét e polgár háborúban a horvátok, a Szepességbe telepített német lovagok s némely cseh szövetségesek tették, kétségkívül a magyar egyházi és világi urak is mellette maradván. István pártján a kúnok voltak hasonlóképp a magyar egyházi és világi urak egy részével, szintén segítve némely külföldiektől. A király és fia közt keletkezett szerződésben ki van kötve: Béla ne csábitsa pártjára István kúnjait, sőt ha önkényt ajánlkoznak se fogadja be, s viszont István ne édesgesse s ne fogadja be Béla németjeit (teutonicos), s a szlavóniai bán-sághoz tartozó szlávjait és cseheit. Így Dalmát és Horvátország Béla pártján állott s kétségkívül Brebiri István is.

De ha a békekötésből nem látszanék egyszersmind az is, hogy a kúnok nem mindnyájan voltak István pártján, mutatja ezt azon világos adat is, hogy midőn Béla neje, Mária 1265-ben Kninbe kíséri kisebbik fiát Bélát, kíséretében kúnok is voltak, kik miatt Spalató és a királyi katonák közt csaknem harcra kerül a dolog. Másfelől gyanítható, hogy a Brebiri grófok egyike, Joachim, már ekkor Istvánnak és kún hitvesének egyik kedvence volt. Átalán a két királyné e viszályban fontos szerepet játszhatott. Az anya,

Mária heves természetű nő volt, s IV. Béla csak nehezen tudja kiegyenlíteni azon már érintett viszályt, mely Spalató és a királyi katonák közt támadt, s melyet a királyné gögös szenvedélyessége a legnagyobb mértékben elmérgesített. István neje a kün Erzsébet pedig uralkodni szerető, mint későbbi idők tényei mutatják. A gyűlölet a királyi családok kebelében is tápot talált. V. István lefoglaltatja neje számára azon birtokokat, melyek jog szerint az uralkodó király nejét illették s az anya nem fia szívéhez fordul, hanem IV. Bélával a pápának panaszoltatja be fia kegyeletlenségét és jogtalan eljárását. *) Egyik királyné sem lehetett a béke anygala a két versengő fél között, sőt alkalmasint szította a gyűlölködést.

István országlása csak két évre terjed ugyan; de a mi megelőzte s a mi követte elég azon meggyőződésre, hogy egészen megváltozott természettel s egy hosszabb uralkodás alatt sem volt volna képes helyre hozni elkövetett hibáját. Az előzmények ellenállhatlanul uralkodtak volna rajta, a künök miatt teljes önállóságra, s a királyi tekintély helyreállítására nehezen jut vala. — Két évi uralkodása azonban koránt sem bizonyítja, hogy a korrall természete megváltozott volna. — A künök eme kedvelt királya mindjárt trónraléptével háborút kezd, s habár ezúttal nem a haza földén, mind az eredmény meddősége, mind a kiindulás roszalólag nyilatkozik ellene.

István némely ékszerek miatt indit háborút Ottokár ellen — legalább azt hozza fel ürügyül, hogy leány testvére Anna, meglópván a királyi kinstárt, némely ékszereket Ottokárhoz vitt. Ezeket, mint orgazdától követelte vissza István, ráadásul némely magyar főrral együtt, kik szintén Ottokárhoz menekültek. E követelés ha valón épült volna is, elég csekély ok egy háborúra; de a követelés úgy látszik, alaptalan gyanúsításon épült. Anna és a menekült főurak azt állíták, hogy az elvitt ékszereket Béla király ajándékozta nekik halálos ágyán, s nagyon hihető, hogy nekik volt igazuk; mert tény az, hogy IV. Béla kevéssel halála előtt levelet irt Ottokárnak, 1260 óta szövetségesének, fogadja oltalmába Máriát, az ő özvegyét, azaz István anyját, továbbá Anna her-

*) Ez adat, valamint a fennebbi rajzokhoz az adatok nagy része Katona művéből vétetett — használván Szalay történeteit is.

ezegnőt, István testvérét s némely magyar főurakat, kik hozzá állandó hűséggel viseltettek, ha kénytelenek lennének halála után a cseh király birodalmában keresni menedéket. A legnagyobb valószínűség szól tehát a mellett, hogy a király mind Annát, mind híveit némi költséggel is ellátta kényszerített kibujdosásuk esetére. Béla király jobbnak látta, hogy azok, kiket utóda ellenségnek tarthat, külföldön vonják meg magokat, hogysen botránkozásra vagy belviszályra adjanak okot benmaradásukkal. Maga is, midőn viszályban élt egykor apjával, II. Endrével, ideiglen külföldön vonta meg magát.—IV. Bélának Ottokárhoz intézett levele többet is bizonyít, mint az ékszerek visszakövetelésének indokolatlan voltát. Roszabb színben aligha tüntethetné föl valami V. István egyéniségét, mint e levél. Tulajdon apja nem tesz föl róla annyi kegyeletet, lovagiasságot, uralkodói nagylelkűséget és önmérsékletet, hogy biztosságban higgye az apa egykori híveit sőt az utódnak tulajdon édes anyját és édes testvérét is.

Azonban visszatérve a háború indokaira, bajosan hihetjük, — bármily könnyen lobbanó természetet teszünk fel nála — hogy apja hívei iránti csupa gyűlöletből s csupán az ékszerek miatt kész legyen vérbe, lángba borítani két nemzetet, s be ne látta volna, hogy egy háborúviselés kárait a legjobb esetben sem enyhítené az elvitt ékszerek visszaszolgáltatása. E bevallott indokok csak ürügyül szolgáltak. A valódi ok, mi megfejtí a háború üzenetet, a nyugtalan tett- s különösen harezvágy, mely részben jelleme nagyon egyezett, úgy látszik, a kúnokéval.

Két hadjáratot vitt Ottokár ellen. Egyikkel sem nyert semmit az ország, — sőt István kénytelen volt örökre lemondani Stiriáról, Karánt földről és Krajnárol, s közben a csehek, kik Győr-ig pusztítanak, kölesönben visszarabolják a magyaron azt is, mit István kúnjai zsákmányban nyertek. — Habár később szerencsésebb ő a bolgárok ellen, — kikkel, valamint apja híveivel a kun lovasság könnyebben elbánt, — nem mutatá jeleit hadvezéri képességének, s neki lehet tulajdonítani, hogy IV. Béla, kit más részben nagy uralkodónak mond a történet, rosz hadvezér hírében maradt. Az 1260-iki döntő ütközet elvesztése miatt, a Moráva partján, István megfontolatlanságát okolhatjuk. Huszáros bevágása kúnjaival menthetlenül az ellenség kezébe adá a győzedelmet. Személyes bátorságának nagy jelét adta: mert maga is a

sebesültek közt volt; de egyszersmind türelmetlen és dicsvágyó hevessege sok ezer magyar életébe és egy nagy ütközet megvesztésének szegyenébe került.

Mint uralkodó tett hasznos intézkedéseket is rövid pályáján; de oly általánosan elismert rossz uralkodó is, mint Kún László, tett sok jót sok rossz mellett. Hogy az ország szervezésére nem nagy szellemi erővel volt felruházva, mutatja azon körülmény, hogy Béla jeles kormányfőirai helyett több mint gyanus jellemű fondorkodók főfő tanácsadói. Kamarása Egyed, később egy magyar várat a cseh királynak s aztán ugyanazt a magyar királynak játszik kezére. — Másik nagy befolyású embere Joachim volt, — kinek egy tette maradt fen emlékezetben, de ezen egy még túlságosan is elég jellemzésére.

Joachimot, már 1271-ben V. István egész Szlavonia bánjává teszi: későbbi tények arra mutatnak, hogy főleg a kún Erzsébet kegyeltje volt. Joachim érintett nagy tette urának, V. Istvánnak életébe került; — s Szalay történetéből tudva van. Míg a király harezvágyainak új tért talál Szerbiában, Joachim ellopja a király egyik fiát, Endrét, hogy Habsburgi Rudolffhoz szöktesse s ennek egyik leányát eljegyezze neki. Rudolf azzal biztatta Joachimot, hogy e tettéért az Ottokár kezeiből kiveendő valamelyik osztrák tartományjal jutalmazza meg. — Ebből áll az eset, s habár a mellékvizonyok földelítve ninesenek, s talány marad, — hogyan akarja Joachim lopva vinni Rudolffhoz ugyanazon István király fiát, ki Ottokár emez ellenségével barátságos viszonyban volt, — annyi áll, hogy Joachim az országok egyik leggyűlöleteseb nemét volt elkövetendő. — A dolog István beleegyezése és tudta nélkül esett. Mert a király odahagyván a hadjárat folytatását, tünődő sietséggel személyesen megy a rabló üldözésére. A rendkívüli fáradsalmak a nyári hőségben s talán a különben is nyugtalan, ideges természet ingerültsége halálát okozták üldözés közben. — A király utolsó napjai hasonlítottak egész élete folyamához, mely alig volt egyéb határozott erkölcsi és észbeli irány nélkül való nyugtalanságnál és kergetődzésnél. Folytonos és lázas, de meddő tevékenység jellemzik őt. Apja ellen egész magáról megfélemlítő szenvedélyességgel ragad fegyvert, de nem czélja apját letenni a trónról; holott a királyi pálczát jobb kézben véli lenni a magáéban, mint atyjáéban. Ottokár ellen háborút indít; de az egyes har-

czok döntetlenül maradnak s a békekötésben veszít. A mi halálában szívhez szól, az apai fájdalom, mintegy expiatio azon keserűségekért, melyeket apjának, a nagy királynak okozott.

V. Istvánt IV. László követi a trónon. Tíz éves gyermek, midőn apja meghal, s a kormányzást az özvegy királyné, Erzsébet veszi át, melyben Joachim bánnak s más fondorkodónak nagy részt enged. Utóbbi nem bűnhődik a gyermekrablásért; — talán Erzsébet helybenhagyásával történt. Joachimot a gyermek király és öccse Endre apjoknak czimezik. Kivált miután Joachim a szintén nagy befolyású Egyed kamarást elüldözi, ki Ottokárhoz szegődik, úgy látszik, mindenhatóvá lett az udvarnál.

Joachim bán a Brebiriek nemzetségéből származott, habár a leszármazást kimutatni nem bírván, nem tudjuk, fia, testvére vagy unokatestvére volt-e a IV. Bélával egy évben meghalt Brebiri Istvánnak. A Katona közlötte oklevelekben ezen Joachim többször „Pektári“ melléknévvel fordul elő De ezen melléknév nem hozhat zavarba, midőn tudjuk, hogy ugyanazon család tagjai birtokaiktól más-más melléknevet nyertek. A Frangepan nemzetség egyik ága vegliai, másik segniai és modrussai s később egy harmadik szluini mellék nevet visel. Maga a Brebiri család Nagy Lajos óta Zrínyinek neveztetett. Mint kevéssel alább látni fogjuk, egyik Brebiri gróf már IV. László alatt „guezkai gróf“-nak czimezi magát. Joachimot Lucius Brebirinek tartja s mig oklevelek nem bizonyítják az ellenkezőt, nem vehetek szabadságot magamnak túl menni azon állásponton, hol történetkutatásunk áll e részben. Azon tény, hogy Joachim spalatói gróf volt V. István alatt s aztán lett Szlavónia bánjává, Luciusnak, a dalmát levéltárok ismerőjének, állítását erősíti. V. István halála után való évben 1273-ban Brebiri Pál lesz Spalató grófjává Joachim helyett, — ki 1274-ben megszűnik egész Szlavónia bánja is lenni, hogy Brebiri Miklós guezkai gróf, lépjen e tisztségre. Maga Joachim magasb méltóságra emelkedett. 1274-ben tárnokmester, később egyszersemind pilisi és bácsi gróf, s 1277 körül neve nyom nélkül tűnik el történeteinkből. — Helyét, mint látjuk, korábbi méltóságaiban a Brebiri nemzetség tagjai foglalják el, — s más tekintetben is hihetőleg sokat tönk arra, hogy e család a horvát és dalmát részekben uralkodóvá legyen. Ez a nemzetség, melyet István érdemek által emelt tekintélyre, Joachim útján a nepotismus által válik bitorlóvá. Átalán

véve az ország minden részében ezen időkre tehetjük az oligarchák hatalmassá lettét, mi természetszerű következménye volt a központi kormány igazság szolgáltatásbeli hanyagságának, s igazgatásbeli gyengeségének. Lászlót, kivált gyermekéveiben ugyanazon párt vette körül, mely IV. Béla államát felzavarta. Lehetett-e a rendetlenség, pártoskodás embereitől rendet és a tekintély helyreállítását követelni? — lehetett-e az előzményeket megsemmisíteni s magok ellen lázítani azon általuk hatalmassá lett kúnokat és magyar fő embereket, kiknek lekötelezettjei voltak? — Magok a viszonyok, ha hozzá nem veszszük is a király egyéniségét, kit későbbi éveiben is tettei következetlenül kapkodónak mutatnak, elég rossz valának előkészítve V. István lázadása által. — Hozzájárult azon erkölcsi zsidbadás, mely elfogta, úgy látszik, egész Európában a lelkeket. A papság erkölcsteleenné lett, s egyházi fenytéke annyira meglazult, hogy a papok közül sokan nőstültek meg. A népnek papjaiban való hite megingott. Még IV. Béla idejében, V. István lázadása korában a nép Magyarországon is, mint olasz földön kezdé, papjai nélkül indult meg seregesen általános búcsúra. A nép minden osztálya részt vett e járatokban s bünei bocsánatáért nemcsak nélkülözésre adta magát, hanem a vérzésig korbácsolta testét — s innen nevezték *flagellansoknak* e búcsújárókat, kik annyira mellőzték a papi vigasztalást, hogy egymásközt osztának bünbocsánatot. Habár a pápa, félvén a clericus befolyásának megsemmisülésétől, tüzzel vassal szünteté meg ideiglen ez új szertartást, mint az eretnokség egyik nemét, nagy bizonyítványa marad ez a tünemény annak, hogy a kor betegnek érezte magát s elvesztette hitét erkölcsi orvosaiban. László uralkodása alatt a vallásos zavar egyszerűre érte tetőpontját a társadalmi és politikai zavarokkal.

A felbomlás, bár nem a dalmát és horvát részekben volt legnagyobb, hol a többi bajokhoz nem járultak azok, melyeket a kúnok az ország szívében okoztak, a IV. Béla feartartotta jó rend már korán ellenséges körjeleket mutat. Még V. István trónra léptével, 1271-ben viszály támad Trau és Spalato között, s e viszály folytán választja meg Spalato grófúl Joachimot, hihetőleg az udvarnál tapasztalt nagy befolyásáért. A két város, mely békében élt, mióta Béla megfenyíté 1243-ban a hatalmaskodó Spalatót, halála után ily rövid időn elkezdí a versengést. De mellőzöm e viszályt melyről

nem tudjuk, kitört-e nyílt ellenségeskedésben, — s átmegyek IV. László uralkodására.

Alig lép ez trónra, még az 1272-ik év nyara végén fenyegető levelet intéz Trauhoz. A levél valószínűen Joachim bán su-gallatára készül, s rendelvén, hogy Trau engedelmeskedjék mindenben Joachim bánnak, ily dölyfösen végződik: „Bár gyermek vagyok — írja László király — tudjátok meg, hogy se tengeren se szárazföldön el nem kerülitek jobbomat, ha hűtlenek lesztek. Akarjuk ennélfogva, hogy sietve és bizvást küldjétek néhány embereteket hozzánk, természet szerint való uratokhoz.“ Trau követje megjelen a király előtt s ez megerősíti a IV. Bélától nyert szabadalmakat, melyeket V. István is megerősített volt. — A királynak más rendeletei is bizonyítják, hogy irásban hatalmasabb volt, mint tettelesen.

Spalato nemsokára azzal a váddal mer föllépni Trau ellen, hogy ez jogtalanul és Spalato kárával bitorolja azokat a földeket, melyeket IV. Béla adományozott, s melyek birtokát mind két utóda megerősíté. Trau hiában folyamodott e követelés ellenében a királyi udvarhoz. — Spalato harcra készült s talált is szövetségest; — mert Sebenigo városa más okból háborút ohajtott Trau ellen. A központi kormány vagy tehetlenségéből, vagy, hogy e részben is épen ellenkezőt tegyen, IV. Béla intézkedéseivel, a mindkét ellenfélnél gyengébb Traut magára hagyja.

Sebenigonak Trau elleni panasza már vagy húsz éves volt 1273-ban, midőn ellenségeskedésre kerül a dolog. — Emberi emlékezetet meghaladó idők óta Sebenigo mindig Trau püspökének egyházmegyéjéhez tartozott; s a III. Béla alatt 1185-ben Dalmatiában tartott zsinaton, mely alkalommal előszámláltatnak a püspökök, Trau püspökeinek Sebenigóhoz való joga el van ismerve. IV. Béla, ki alatt az utóbbi város követelése először nyer kifejezést, e részben is fentartá a jogot. Sebenigo a papi tizedet a traui püspöknek fizette s főpapját ugyanaz erősítette meg. László alatt azonban, meghalván Sebenigo főpapja, e város népe 1273-ban újat választ, kinek megerősítését Trau püspöke, Columban halogatja. Sebenigo népe és clerusa ekkor nyíltan felmondja az engedelmisséget s külön püspököt választ magának, egy Eritius Pál nevű magyart, ki esztergomi kanonok volt. Columban püspök követet küld Sebenigóba, hogy ünnepélyes óvást

tegyen e lépés ellen. Sebenigo népe a küldött papot megveri, kifosztja s csúfosan üzi ki a városból. — Columban a spalatói érsekhez fordul elégtételért; s egyházi átok kihirdetését kívánja az egyházi tekintélyt ily gorombán megsértett Sebenigo ellen. Az érsek ki sem hallgatja, maga elé sem bocsátja Columban küldöttjét s a spalatói nép ezt szintén kifüzi a templomból. Hasztalan volt, hogy a knini püspök Julia, ki egyszersmind tenger melléki bán ez időben (hihetőleg magyar), valamint Saracen korbáviai püspök is törvénytelennek nyilvánítják Sebenigo püspökválasztását: Pál ezután is választott sebenigói püspöknek nevezi magát s szedi e város és vidéke püspökének tizedét. Trau püspöke most maga veti egyházi átok alá Sebenigo püspökét, papságát, bírát s az egész várost; de úgy látszik se a nép, se a papság meg nem rettent az egyház e szellemi fegyverétől. — Sebenigo papsága különben sem sokat adott az egyházi fenytékre, — épen ennek kebelében voltak oly papok, kik feleséget is tartottak, — miben aligha hibás nem volt Trau püspöke is, kinek számos évig levén egyházi hatósága alatt ama város, maga volt nagy részben felelős a fenyték meglazulásáért. — Íme, az egyház, melynek közvetítőnek kell vala lenni, maga is segített a viszály fölgerjesztésében! — Nem kivétel maga a spalatói érsek sem. Egy tizenkét év múlva kiadott nyilatkozatában azt állítja ugyan, hogy a világi hatalmasok fenyegetéseire volt kénytelen mentére hagyni Sebenigo követelődzését, s e világi hatalmasok alatt Lucius a Brebirieket érti; de a dolog természetében van emez engedékenységnek más magyarázatja is. Az érseket, valamint a püspököket főleg maga a város népe választván, természetes, hogy a főpap nem lehetett független. Sok esetben solidarisabbnak érzé magát saját székvárosa népével, mint saját paptársaival. Maga is nagyon be volt bonyolítva a helyi érdekekbe. Mondám pedig fenneb, hogy Spalato népe Trau ellen egy alkalmasint igen népszerű harczí vállalatra, némely földek visszahódítására készült Trau ellen. Az érsek Spalato népét annyival kevesbé lehetett hajlandó visszatartóztatni e vállalattól, mivel a Trautól visszahódított földek közt voltak olyanok is, melyeket közvetlenül az érsekséghez tartozóknak állított Spalato városa.

Spalato vállalata kivételére Sebenigóval szövetkezvén Trau ellen, az érsek nem lehetett hajlandó Traunak adni igazat Sebe-

nigo ellen s így jogtalanak nyilvánítani az egyetlen okot, miért ez utóbbi fegyvert akart fogni. — Hogy a Brebiri grófok is nyomást gyakorolhattak az érsekre, csaknem kétségtelen; mert egyik testvér, György, Sebenigo grófja volt, a másik, Pál, Spalato grófja. A Brebiri testvérek pedig később is nagyon szivőkön viselik s mindent elkövetnek arra, hogy Sebenigót, melyet csak alárendelt falunak tekintettek, míg püspöke nem volt, forma szerint a városok sorába emeljék. Nem véljük azonban Luciussal és Farlatussal, a fenebbi viszonyokat ismervén, hogy Brebiri Pálnak igen erős fenyegetésre volt volna szüksége a sebenigói püspök megerősítése végett, mi csakugyan bekövetkezett.

A Brebiriek részt vettek a háborúban, melyet Spalato és Sibenigo kezdett Trau ellen. De bele keveredtek, hogy a fejtelenség még nagyobb legyen, más szárazai urak s horvát néptörzsek is. Spalatót és Sebenigót még István csetinai gróf és Vulcetta segítették. Trau részén Szleocs zsupán és Sztereden állottak, sőt gyaníthatólag a Poglizzabeliek és Almissa is Trau pártját fogták.

Ugyancsak ezen 1274-iki harez alkalmával külföldi beavatkozás jeleit is látjuk. Spalato és Sebenigo a magyar király tudta nélkül szerződésre lépnek Károlylyal, Szicília királyával. Más érdeket vallanak ugyan be e szerződésre nézve; de aligha nem a fenirt vizzályra kerestek segítséget. A kötés az almissai rablók és pártolók (fautores) ellen kél. Szicília királya két egészen fölszerelt s legénységgel megrakott gálya küldésére kötelezi magát. Ezenkívül Spalatónak két, Sebenigonak egy fölszerelt gályát ígér, melyet magoknak kell megrakniok legénységgel. Az öt gálya egy Károlytól kinevezendő hajóskapitány alá volt rendelendő, ki egyedül tőle függjön. Ezenkívül mind Spalatónak, mind Sebenigónak hajókat kellett kiállítania s szárazai erővel is működnie Almissa és pártfogói ellen. Hozzá teszik ugyan a felek, hogy azon esetben, ha László magyar király helyben nem hagyná a szerződést, Károly szicíliai király is álljon el tőle; de épen e záradék bizonyítja, hogy a magyar királyt eleve nem értesítették róla. Minthogy továbbá Trau nem vétetik be a szerződött felek közé, holott ha csupán a tengeri rablás forog vala szóban, Traunak is alkalmatlankodhattak az Almissabeliek, föltehető, hogy a szövetség egyszersmind Trau ellen is van intézve. Eme városra nézve

csak annyit tudunk ebben a tárgyban, hogy ugyanazon évben maga is fölszerelt egy gályát.

Károly ez időben már véduralmat gyakorolt két nagy szigeten, Lesinán és Brazzán, melyek Almissához közel terülnek el, s azelőtt e város kalózáinak tán menedékkül szolgáltak. Szicília királya, valószínűen a tengeri rablás megszüntetésének okával vagy ürügyével egyik lábát betette e szigetekbe — maga nevezte ki grófjokat, ki tőle függött. Hajókat is tartott az Adria őrzésére, követvén Velenceze példáját, mely az „öböl kapitányá“-t egyegy hajórajjal a világkereskedés főtorkolata, az Adria védelmére e tengeren tartotta. Ebben az időben Curzola és Meleda déli dalmát szigeteket is bírta Velenceze, Zárán és szigetein kívül; de úgy látszik, rövid ideig, a szicíliai király legalább is versenytársa volt Velencezének ezen a tengeren, s ezért szövetségzett vele a két dalmát város. — Lehet, hogy Károlynak már ekkor nagyobb tervei is voltak e szövetséggel, mint az almissai kalózek megfenyítése. Dalmatia épen bele illett a nagyravágyó ember programjába, ki nem kevesebbet akart, mint egész Olaszország s az egész keleti császárság meghódítását. Engel írja, hogy midőn Károly a maga leányát, Izabellát László magyar királyfinak adta nőül, menyasszonyi ajándékkül egész Dalmatiát követelte leányának. Ez nem adatott meg, de a kívánat bizonyítja, hogy Károly rávetette volt szemét a magyar birodalom tengermellékre. -- A kettős házassági köteleket „mely még IV. Béla utolsó éveiben az anjoui házat az Árpád dynastiához csatolá, véd- és dacszövetség kísérte ugyan a német császár ellen; de László uralkodása alatt mindez nem gátolta, hogy László Habsburgi Rudolf, Károly pedig Otokár pártján legyen,—s hogy általán a politikai érdek hatalmasabb ne legyen a sógorsági rokonszenvnél.

A magyar király figyelmét nem kerülhette ki a dalmát városok eme cselszövő játéka egy külhatalommal, s csakugyan László királynak egy évszám nélkül fenmaradt, de vagy 1273-ban, vagy a rákövetkező évben kelt levele keményen meghagyja Spalato polgárainak, ne válaszszanak többé idegen bírakat, -- az idegeneket üzzék ki a városból, — ellenben fogadják be mindazokat s adják vissza birtokaikat, kik hívek voltak a magyar királyhoz s száműzettek belőle. — E levél mutatja, hogy Spalatóban már az előtt elkezdődött ismét a pártok surlódása, s hogy ta-

lán kevéssel a levél írása előtt az idegen párt kerekedett feljül a magyar király pártján. — Mindemellett nehéz fölteütnk, hogy Spalato a magyar koronától való elszakadást forralt, s maga Károly ilyest remélett volna. Spalatoban a gróf Brebiri Pál volt, kinek érdekével ellenkezett, hogy a város idegen tengeri hatalomság kezére kerüljön, midön minden befolyása veszélyeztetve lett volna és magok a városok szárazai birtokaikban s velök összekötött pereikben jobban érdekelve voltak, hogysem a szárazai hatalomtól merőben elszakadni tanácsosnak tarthatták volna. — A magyar király iránt hívek számüzésérül van szó a fenemlített levélben. E kifejezést úgy is lehet magyarázni, hogy azok, kik szóban forognak, teljesíték a király valamely oly rendeletét, mely nem volt oly nagy közjogi kérdés, minő egy elszakadás, míg a többi polgár, az erősebb párt, ellenszegült a rendeletnek. — Átalánvéve a dalmát városoknak valamint húsége ritkán járt valami nagy szolgálattal, úgy hütlensége is lanyha volt többnyire, míg erős kényszerítés nem járult hozzá. Spalato és Sebenigo ezuttal is Károly királyt csak a magok érdekében akarták fölhasználni helyi vitáikban, — s Károly király, kinek nagyobb tervei lehettek, aligha volt ügyesebb diplomata, mint a dalmát városok lakosai. A szerződésre nézve végül csak azt kell még megjegyezmem, hogy benne a Brebiriek neve elő sem fordul. A két város ezt különösen e célra választott küldöttek által kötteté.

László király e vizáلكodás idején az austriai széleken volt elfoglalva az elhatalmasodott Ottokár elleni folytonos háborúval. Mindemellett több rendbeli levele van, melyben hol Spalatót, hol Sebenigót inti, ne folytassák az ellenségeskedést Trauval. Ezek ellenére a harc megindult. A király ekkor Guezkai Miklóst, ki Joachim helyett most egész Szlavónia bánja volt, kirendeli, tegyen igazságot erőhatalommal is a versengő városok között. Miklós bán ki akarja békéltetni a feleket 1275-ben, mint egy feumaradt levele bizonyítja:

Mi Miklós egész Horvátország és Dalmatia bánja, és Guezkai gróf Adjuk tudtára mindenkinek . . . hogy „boldog emlékezetü atyánk István, egész Szlavónia bánja,“ Trau községének némi földjét, melyet „klobusáczai sz. Péter“-nek neveznek, Klissza várához csatolta. Trau pedig okmányokkal bizonyítván

be, hogy a nevezett föld IV. Béla adományánál fogva Trau községét illeti, a nevezett birtokot e községnek visszaadjuk stb.

A nevezett földeket pedig Spalato akarván elfoglalni, a fenebbi okmány, melyet kivontam, szintén e vizzály okmányai közé tartozik, annyival inkább, mivel ugyanazon évben ezt írja Miklós bán:

„László király különös rendeletéből Trauba és Spalatóba mentünk, hogy megszüntessük a két város közötti komoly ellenségeskedést és harczot (guerra). A feleket magunk elé idézván, Spalato előadta, hogy Trau város jogtalanul birtokol némi oly földeket, melyek Spalato városát illetik; Trau pedig bebizonyítja, hogy e földeket jog szerint bírja,“ s néhai Béla király is megerősíté e jogát; előmutatván a nevezett király illető levelét. A bán valódinak ismervén e leveleket, legjobbnak tartja, hogy a két fél vigye az ügyet a király elé s bocsássa ítélete alá.

De úgy látszik, hogy mialatt az ügy a királyi udvarnál járt, Spalato és szövetségesei nagyban is megkezdték a harczot Trau ellen. Midőn már Traut ostrom alá fogták, megérkezett Miklós bán is, a Brebiri István fia, mint maga bizonyítja fenebbi levelében; de úgy látszik apjának mind hatalma, mind tekintélye s talán jó akarata nélkül is járt el. Maga írja a következő jelentést László királynak:

Értésére esvén, úgymond, hogy egyfelől Spalato és Sebenigo, másfelől Trau közt ellenségeskedés tört ki, azon részekre sietett a vizzály kiegyenlítésére. Nyílt harczot talált, midőn odaérkezett. Spalato és Sebenigo fegyverben állítván ki minden nemesét s szövetkezvén némely „szláv“ urakkal, Traunak határára mentek. Sebenigo azt követelte, ismerje el a traui püspök a sebenigóit, Spalato pedig, hogy Trau adja ki azon birtokokat, melyeket IV. Béla adományozott neki hűsége jutalmául, s melyekhez való jogát mind V. István, mind László király megerősíté. Miklós bán — folytatja maga — először Trau ellenségeit inté, ne törjenek a város ellen; de mind Spalato, mind Sebenigo emberei kijelentették, hogy ha Trau nem enged, készek lerontani az egész várost s kardra hányni egész lakosságát. A bán, mint írja, nem kényszeríthető engedésre a támadókat; mert kevés fegyverese volt. Azért a traubeliekhez fordult, rábirandó, teljesítsék az ellenfél követeléseit. De azt a

választ nyerte tőlök, készebbek a várost végpusztulásában látni mintsem a követelésnek engedjenek s a királyi adomány leveleken sérelmet ejtsenek a király beleegyezése nélkül. A bánnak, mint írja, nem volt mit tennie, az erősebb félhez csatlakozott s maga kényszeríté Traut a megalázó föltételek elfogadására. Végül mentegetődzik Guezkai Miklós, hogy mindezt nem jószántából cselekedte, hanem mivel nem látott más módot a viszály kiegyenlítésében. Egyébiránt a király elé terjeszti az ügyet, — ítéljen benne maga.

Guezkai Miklós, mint látjuk, vagy gyengeségből, vagy a Brebiri rokonság iránti részrehajlásból, nem a jog, hanem a „bevégzett tény“ megszentestítője lön s jelenléte, bár meggátolt egy vérontást, korántsem szolgált a királyi és báni tekintély emelésére.

A királyi udvar is segített Miklós bánnak, hogy tekintélyét ez ügyben megingassa, s tán nevetségessé tegye. Mert az ügy, mint a bán igéri, csakugyan a király elé terjesztetvén, körülbelül ez ítéletet mondja ki:

„Országunk báróinak tanácsa által ez ügyet szorgalmas vizsgálát alá vétetvén, kitént, hogy a Spalato részéről Trautól viszálykövetelt földeket nem lett volna szabad se Spalato városától, se egyházától elvenni, s midőn boldogult ősünk IV. Béla ezt cselekedte, meggondolatlanul járt el. Országunk minden báróinak tanácsából rendeljük tehát, hogy ama földek vétessenek el Trautól bárminemű adományleveleik legyenek rájok, s adassanak át örökre Spalatónak. Trau pedig e tárgyban örökre hallgasson el, s legyenek érvénytelenek, hasztalanok, megsemmisültek e részben való okmányai. Kelt 1275. László uralkodásának IV. évében,“ (azaz a nevezett év négy utolsó havának valamelyikében; mert László 1272. augusztus utolsó napján lépett trónra.)

A királyi tanács ez ítélete már csak annál fogva is igazságtalan, mivel Trau kihallgatása nélkül hozatott; de nagy következetlenség is; mert Traunak birtokjogát maga László is megerősíté, miután fenidézett fenyegető levele után a város a király előtt hódolatát jelenteté. — A király is nem a jogok, hanem a tények iránt mutatá ki tiszteletét. Eltért IV. Béla eljárásától, ki a gyöngéket védte a hatalmaskodók ellen. — Nem lehetetlen, hogy Brebiri Joachim pártfogolta az udvarnál Spalatót, melynek a nemzetség Horvátországban volt tagjai pártját fogták Trau ellen.

— A nemzetség azt nyerte e vizzályban, hogy Trau a harmadik s legkisebbik Brebiri testvért, Mladint választotta podestául, (nem grófful) ezer lira évi fizetéssel, melynek fejében ez esküvel fogadta, hogy mind maga, mind bátyjai, Pál és György, oltalmazni fogják a várost minden ellenség ellen. A kötés levél 1276-ban december 3-án kelt. A Brebiriek e harc folytán népszerűbbekké lettek Spalatóban. Trauban a három testvér egyike fészkelte meg magát s Sebenigónak emelésére, mely birtokukban volt, megtették az első lépést: tényleges, ha nem is jog szerinti püspököt adtak neki. A három testvér, Pál, György és Mladin Spalato, Sebenigo és Trau ura lett. A harcban állott városok 1277-ben, júniusban kötik meg a békét forma szerint. A két város a birtokviszonyokra nézve az 1243-ik év előtti állapotra tér vissza s IV. Béla adományleveleit érvényteleneknek nyilvánítják. Trau megtartja azon földeket, melyeket az ő határán Spalatobeliek bírtak; de ezek fejében háromezer lirát fizet kárpótlásul. A klobusáczai sz. Péternél fekvő birtokot, melyet Brebiri István bán a klisszai királyi vár számára foglalt el Trautól, cserében más királyi földet adván helyette, s mely most Spalato és Trau közt vita tárgya volt, egyik fél se foglalja el, hanem a hozzá való birtokjog kérdése bocsáttassék a magyar király ítélete alá.

E békeszerződésben nem volt részök a magyar király hatóságainak. Itt ismét a külső beavatkozás egy nemét találjuk: Velenze folyt be a békekötésre. Zára, mely 1244 óta folyvást e köztársaság alatt állott, de annyiban a magyar király alatt is, hogy a kikötői jövedelmek kétharmadát pontosan fizeté a magyar király főhivatalnokának, a bánnak kezébe, békebiztosokat küld a Spalato és Trau közt folyt vizzály végleges kiegyenlítésére. A békéltetők ennél fogva Brebiri György Sebenigo grófja, s két zárai polgár, Cotopogna Preste és Zadulini Domald, egyik később Spalato, másik Trau podestája. A feleket Spalato részéről a polgári és egyházi hatóság, Trau részéről Brebiri Mladin podesta és a város kapitánya képviselik. — A Sebenigo és Trau közt folyt perről nincs szó a szerződésben. Trau bele nyugodott, úgy látszik, a min nem változtathatott s engedé, hogy Sebenigóban Eritius Pál továbbra is viselje a püspöki czímet, míg két év mulva egy pápai követ el nem tiltá e bitorlástól. Jele van egyébiránt, hogy a kö-

vetkező 1278. vagy 79-ik évben Trau legyőzte harcban Sebenigót, csakhogy részletező adatok nem maradtak fen erről az eseményről.

De már előbb, a fenebbi szerződés évében, fontosabb esemény volt a dalmát partokra nézve Veneczánek erélyesebb föllépése, miután ez idő tájban a szicíliai király figyelmét és tengeri erejét az Adriáról távolabbi tervek fordíták el, hogy egy ideig ne tűnjék fel ismét a részeken. Velence nem nevezte ugyan magát hivatalosan az Adria védurának, de mintegy históriai jognak és kötelességnek tartotta az öböl védelmét. A pápa előtt az egész keresztvénséget hálára kötelező érdemként említi fel, hogy ő törte meg az Adrián az arabok, normannok és a szláv Narentánok kalózkodását. A pápák pedig elismerték ez érdemeket, mert magok is mindent elkövettek a kalózkodás megszüntetésére — a kalózkodók általában az egyházból kiátkozottak voltak.

Almissa ellen új panaszok voltak ez időben, s most megfenyítésökre nem egy pápai követ küldetett ki, hanem Velence lépett fel erélyesen saját kereskedelme érdekében. — 1275-ben meghalván Tiepolo Lőrincz velencei doge, a köztársaság Contarini Jakabot választja utódául, kinek első gondja volt Velence tekintélyének helyreállítása az Adrián. A nagytanács önkényes vámokat szabott az idegen kereskedő hajókra, — s ezzel sok olasz várost lázított maga ellen, kikkel később külön szerződésekben egyezett ki. Anconával nem szerződött, s ez kalózháborút indított Velence ellen. Contarini Jakab 1277-ben erős hajóhadat küld Ancona ostromára, — ugyanakkor némely istriai városok megfenyítésére. Adriára összpontosított figyelmét nem kerülte el Almissa sem, mely jog- és névszerint a magyar korona alatt állott ugyan; de szokásaikat levetkezni nem tudott lakosai több idegen hajón kívül egy velenceit is megejtettek. Ennélfogva Velence még 1276-ban, midőn Trau és Spalato közt állott a viszálykodás, négy hajót küldött Almissa alá Maripiero Pongráczczal. Almissa kiadta ugyan az elfogott velencei tárgyak és emberek egy részét, de azért se Maripiero, se az utóbb helyébe küldött Mauroceno János kapitány meg nem szünteti az ostromzárt. — Ez ostromzár elhúzódik számos évig s még sincs teljes sikere. Mauroceno helyét Gisa Fülöp foglalja el a vállalat vezetésében; de az ostromzár vonalán az almissaiak át-át törnek kalózkodni. A velencei tanács ezért meg-

haragszik a parancsnokra s öt Contareno Jánossal váltatja fel, ki annyira megy, hogy Almissa követeket küld a velencei dogé-hoz. Hanem ebben sincs köszönet; mert Almissa merőben visszatüasztja az elébe szabott föltételeket. Contareno János természetes halállal végezvén be sikertelen fáradozását, Vitalis Heliodort küldik helyébe, kit az almissaiak csakhamar elevenen elfognak. Utána Mocenigo Péter levén az Adria öre (Capitano del Golfo), ráme gy Almissara s sikerül neki a vár külvárosainak bevétele és fölégetése, mely után azzal fenyegetvén az ostromlottakat, hogy szölleiket, vetéseiket, gyümölcsfáikat kiirtja, kiadják neki az elfogott kapitányt a többi velencei fogolylyal együtt. — Így végződik hat-hét évi erőfeszítés után a velenczések vállalata a Csetina torkolatánál magas szikla csúcson fekvő vár ellen. Velence csak a külvárost égette fel, s foglyait nyerte ki. Boszút s némi elégtételt vett; de célját el nem érte; mert a vár meg nem adta magát. A hosszú ostrom kitartását az akkori világ legnagyobb tengeri hatalma ellen csak Almissa számlálhatta dicsőségei közé.

Ez ostrom folytában az almissai vizeket elzáró két nagy sziget Lessina és Brazza, melyek pár évvel azelőtt anjoui Károly védurasága alatt voltak, Velence kezére kerülnek. 1279-ben követséget küldenek a dogéhoz, s meghódolnak neki. Velence ura lett most valamennyi nagyobb dalmatjai szigetnek, s a magyar korona alatti parti városok nagyobb mértékben ki voltak téve befolyásának. Mintegy magoktól hulongottak el a birodalom e szélső kis részei a magyar központi kormány gyengesége miatt. De akár a belzavarokat, akár a határszázelen az idegen szomszédok átkapásait tekintjük, Dalmatiában nem történt egyéb, mint a mi a magyar birodalom belsejében Kún László alatt. Itt is, ott is belháború foly, a nélkül, hogy párttűtésről volna szó, a határon csaták, foglalások esnek az idegenek részéről, minden megelőző háborúüzenés vagy rá következő békekötés nélkül. — És ez általános zavar közepette emelkedik hatalmassá egyes nagy családok tagjainak személyében az oligarchia.

Az emberi természet valamint a zsarnokságot, úgy a szabadságot is bizonyos mértéken túl meg nem bírja. A szabadság azon értelemben, hogy a különböző egyéni érdekek közti küzdé-

lemben valami felsőbb elvet és tekintélyt nem ad meg akár az egyenlő erők kibékeltetésére akár a gyengébbek de bár ártatlanok védelmére, türhetlen állapotá válik. Innen van, hogy a szabadság ez elfajzása után egy önkényesen uralkodó zsarnok föllépte kedves és ohajtott változás a népnek. Egyik véglethöl másikba ugrani át, magában is enyhülést látszik adni, — s a mese gólyája a léczkirály helyett gyakran alkalmazható a népekre. — A magyar birodalomban a királyi tekintély alászállásával a nép eltűrte és sok helyen eleinte tán örömet fogadta a környékbeli oligarchát, ki bár egyoldaluan, némi igazságot tesz azon általános harcban, melyben, úgyszólva, minden ember mindenki ellen küzd. De különösen a magyar oligarchiára nézve megjegyezhetjük, hogy a királyi végrehajtó hatalom és némileg a törvény tekintélyének árnyékában nőtt fel; mert ha tekintjük azon túlságos kifejlését, melyre III. Endre alatt és Robert Károly uralkodásának első éveiben jutott, azt tapasztaljuk, hogy a leghatalmasabb oligarchák királyi hivatalnokok voltak: Csák a nádor, Pál a tenger melléki bán, Apor az erdélyi vajda stb. úgyszólván megosztottak a magyar birodalmon. Némileg a király és törvény tekintélyének nimbusára volt szükség, hogy valaki oly nagyra emelkedhessék, hogy az Árpádházbeli uralkodóink ellen lázadt királyfiak kárhozatos szerepét elvállalni elég bátorsága legyen. —

Eleinte ez oligarchák, közhivataluknál fogva a király iránt hűséget mutattak s ennek nevében üzték politikájokat tulajdon érdekökben. Egyelőre némely rossz mellett tettek sok jót is, s ha egyebet nem, legalább összetarták az egyes országrészeket.

A dalmát széleken Brebiri Pál, a bán, IV. László alatt nem sokára elkezd családja érdekében királyi jogokat bitorolni, — benn viszályokat gerjeszteni és lecsillapítani, s némely külső hatalmakkal személyszerint összeköttetéseket szerezni. — De mindemellett még árulással vádolni nem lehet, s a bán testvéreivel együtt nagy szolgálatot tőnek a magyar koronának. Kétségkívül nekik lehet köszönni leginkább, hogy a tenger felől Velenceze dögéja, s később a száraz felől Szerbia despotája ki nem nyújtá kezét a dalmát szárazföldre. Az indok nem volt hazafiság, de az eredmény egyezett a magyar állam érdekeivel.

A dalmát szigetek uralkodott Velencezével szemben a dal-

mát részekén a Brebiriek dynastiája állott, — de nem nyílt ellenségképen; mert a Brebirieknek fő fegyverök a diplomatiái ügyesség volt. — Velenczét nem daczczal ügyekeztek föl-, hanem barátsággal lefegyverezni, s e barátságot tulajdon érdekökben használni. Még mielőtt Velencez urrá lett volna a dalmát szigeteken, még Tiepolo Lőrincz doge életében, azaz 1275 előtt, Brebiri Pál egyik lánytestvérét a doge fiához, Tiepolo Jakabhoz adja férjhez, s vele hozományúl terjedelmes földet, hihetőleg Zára vidékén, melynek Jakab 1274 körül podestája is volt. ¹⁾ Ezen Jakab, kinek családja Dandolo kronikája szerint Dalmatiából szakadt át Velenczébe, nagy valószínűséggel dógévá volt leendő. A Brebiriek számítása e részben alaposnak látszott. Jakabnak apja és nagyapja is dóge volt s nemcsak mint a legnagyobb velencezi aristocrata családok egyikének tagja, hanem mint kitünő tehetségű ifjú is érdemesítve látszott lenni arra, hogy később a köztársaság kormányzója és fő hadvezére legyen. Ki is tüntette magát nemsokára. 1276-ban kezdte Istriában, Ancona alatt, szárazon és tengeren harci babérokat szerzeni, s politikai képezettségének nem csekély jele, hogy a köztársaság kormányzóságot és fontos diplomatiái küldetéseket bizott rá. — Jakab a legnépszerűbb emberré lett Velenczében. — De megtörténik, hogy az emberi számítások épen a valószínűség túlságosan sok tényezőjén buknak meg. A velencezi tanács főleg azért nem választá meg Tiepolo Jakabot egy későbbi üresedés alkalmával, mivel családja oly igen számot tarthatott a dógei méltóságra. E későbbi alkalom 1289-ben következett be. A velencezi nép lelkesedéssel kiáltja ki ekkor Jakabot az állam kormányzójának. De a velencezi főtanács az egész nép kívánságától megtagadja a szentesítést; mert nem akarja, hogy a különben is hatalmassá lett családban a dógei méltóság firól fira szállván, örökösödési szint öltson magára. A nép és aristokratia közti meghasonlás véres polgárháborút s tán átalakulási forradalmat idéz elő, — ha Jakab nem oly jó hazafi, mint a mily kedvence a népnek. Ellenállva a népszerűség mámorának s a nagyravágyásnak, tekintélyét, befolyását a szenvedélyek lecsendesítésére használja föl. Kijelenti az öt bálványozó népnek, hogy semmi áron el

¹⁾ Romanin II. k. 305 l. Vesd össze „Memorie Istoriche di Trau, 117 l.“

nem fogadja megválasztását. — Magányba, birtokaira vonta meg magát. Különben tényező volt a főtanács tagadó ítéletében egy részt Jakabnak a Brebiriekkal való sógorsága is. Még 1275-ben, midőn Tiepolo Lőrincz meghal, kinek neje a szerb fejedelem leánya s menyé, mint láttuk, a horvát bán leánya volt, törvényt hoz a tanács, mely szerint a dogének ezután ne legyen szabad idegen országbeli nőt birni feleségül. E törvény már eleve bevágta útját Tiepolo Jakabnak, s részben meghiusítá a Brebiriek számításait.

Mindemellett 1289-ig a Brebiriek remélhették sógoruk nagyraemelkedését s addig a rokon segíthetett a köztök és a Velence közt való barátság fentartásában, — és e barátságnak hasznát vette a család. Valamint a Trau és szomszédai közt támadt viszály, úgy Velenczének Almissa elleni vállalata az ő malmukra hajtá a vizet; mert ez ostrom után Brebiri György nemcsak Sebenigo, hanem Almissa grófja is. Egyenes adatok nincsenek rá, miként tették be lábukat a Brebiriek Almissába; de későbbi időben kelt okmányok arra mutatnak, hogy Velenczével kötött szerződések értelmében voltak e vár lakosainak kormányzói. E szerződések gyakran újítatnak s úgy látszik évről évre, a mint talán Brebiri Györgyöt évről évre újra megválasztja grófjának Almissa közséje. Összevetvén a fenmaradt négy-öt szerződést, következő viszony derül ki belőlök: Velence a szerződések megkötésére egyegy biztost (syndicust) küld, ki a Velence felsőbbsege alatti Zára grófja többnyire. Ezen biztos előtt nemcsak Brebiri György, hanem vele együtt testvérei, Pál bán és Mladin gróf kezeskednek, hogy Almissa nem üz tengeri rablást Velence alattvalói ellen. Meghatároztatik, hogy Ancona szélességi vonalán túl egy almissai hajónak sem szabad Velenczéhez közelednie, ha csak tengeri vihar nem kényszeríti. Velence hasonlókép kötelezi magát, hogy nem bántja György grófnak és hozzátartozóinak, valamint Almissának embereit és hajóit sem. Abban az esetben, ha Almissabeli vagy György grófhoz tartozó ember mégis kárt tesz valamely Velencebeli embernek, György gróf köteles visszaadni az eltulajdonítottakat vagy ha ez nem teljesíthető, a kártevő személyét adja ki. Ezenkívül a szerződés megszegéséért György gróf, testvérei és Almissa bizonyos nagy összeget fizetnek Velenczének. Ezek a szerződés pontjai a Brebiriekkal. De Velence még ennyi-

ben nem látta magát teljesen biztosítva. Alapos kétségei lehettek, vajjon megveheti e az elégtételt az eshető károkért az oly nehezen viható Almissán s ép oly szegény mint ügyesen vezetett hájóján, vagy a Brebiriek szárazai birtokain. Annálfogva követelte, hogy a magyar király alatti dalmát városok: Spalato, Trau, Nona, Scardona is álljanak jót a netalán követelendő büntetés pénzek pontos lefizetéséért. A jótállási összeget — egy ízben tizenötezer lírát — Almissa és Brebiri György tették le, s ki is volt kötve, — ha tán nem ment mindig teljesezésbe — hogy a Brebiriek ne engedjék, hogy Velence a többi városokon legyen kénytelen megvenni a büntetés pénzt Almissa miatt.¹⁾

Ezen szerződésekből Lucius, a dalmát városok történetirója azt olvassa ki, mintha Brebiri György tengeri rablásra ösztönözte volna Almissa lakosait s Velence igyekezett volna kivenni e várost a Brebiriek kezéből. Én se egyiket, se másikat nem találok, kivált ha összevetem az okmányokat. Ellenkezőleg azt látom, hogy Velence nem bánta, hogy a Brebiriek kezében legyen Almissa. Így nagyobb mértékben érzé magát biztosítva. — Arra pedig, hogy a Brebiriek buzdították volna a tengeri rablókat, ezek az okmányok egyáltalában nem mutatnak fel semmit. Kétségtelen az, hogy a Brebiri grófok saját személyökben solidaritásba hozták a dalmát városokat s habár némileg saját érdekekben feláldozták a városok érdekeit, mintegy a más kezével húzatván ki a tüzből a gesztenyét; — de épen a rablóság mérséklésének voltak eszközei, s ha magok nem teheték, a grófságuk alatti városok, mint anyagilag érdeklettek által hathatósan segíték az almissai rablók fékentartását. Egyik okmány sem mutatja, hogy ez ügyben a magyar központi hatalomnak része volt volna. Ennyiben a dolog úgy áll, hogy a Brebiriek és dalmát városok, mint megannyi külön hatalom szerződött egy külső hatalmassággal. Brebiri Pál a tengeri városok bánja a királyi hatalmat képviselte ugyan; de tisztán családi érdekekben használta föl hatalmát. 1282—83 körül történhetett, hogy Velence fölhagyott volt Almissa ostromá-

¹⁾ A szóban forgó szerződések különböző években keltek. Egyik Schwandtner gyűjteményében Luciusnál 1292-ről szól -- a többi ugyancsak Luciusnál található „Memorie Ist. di Trau,” 123, 132, 133. l.

val s ebben az időben lett Brebiri György, a bán öcsese, a város grófjává.

Ugyanezen években új háború támad a latin tengeri városok közt, még pedig először ismét Trau ellen. E város, úgy látszik, még mindig kereste a módokat, hogy a Brebirik uralkodási szándékát kijátszsa. 1276-ban is, mint említém, a Brebiri testvérek legifjabbikát Mladint nem grófnak, csak podestának választja meg, mely mintegy algrófi méltóság volt, — s mellette a dalmát városokban megfért a fölébe helyezett grófi méltóság is. Igaz, hogy midőn gróft nem választottak e városok, a podesta viselte a grófi hivatalt; de nemcsak a czimre nézve különbözött egymástól a két hivatal. Gróftul a dalmát városok nem választottak külföldit, míg a podestai helyet külföldivel is be szokták tölteni. — Trau most úgy játszta ki a Brebirieket, hogy Mladint néhány évig ismételve megválasztá podestának; de aztán egy új választás alkalmával egy olasz származásút hí meg a város kormányzására, — a grófi méltóságot folyvást betöltetlen hagyván. 1281-ben Brebiri Pál, a bán, lemondván a spalatói grófságról, e város öcsesét, Mladint választja helyette; de a családnak rosszul eshetett látni, hogy Trau ki akar síklani kezei közül. Már 1283-ban Traunak a velencei nevezetes Faledro családból van podestája. Ezt a Velenceze iránti minden barátság mellett sem szerethették a Brebirick; legalább is óhajtasuk és beleegyezésök nélkül történhetett, s annyival inkább éreztethették is neheztelésüket, mivel ez eljárásért a magyar király iránti hűtlenséggel gyanusíthatták a Traubelieket. — Szintén a Brebirik akaratja ellen történt kétségkívül e városban a püspökválasztás is 1282-ben. Trau nem választott ugyan külföldit püspökül, hanem egy tekintélyes traui család tagját, ki mint később bebizonyította, nagy ellensége volt annak, hogy Sebenigo külön püspöki székhely legyen. Már pedig Pál bán minden választható püspök közül azt szerette legkevésbé Trauban látni, ki Sebenigóhoz való egyházi jogát nem engedi bitoroltatni.

A Brebiriek érdekeik ezen világos megsértéséért s talán más okokból is érzékeny boszút állottak Trau városán. De nem magok közvetlenül vettek elégtételt. A fenebbi panaszok olyanok voltak, hogy átállották nyíltan torolni meg. Az idegen podesta miatt kötni bele Velenceze megbántása, a püspök-választás miatt a városi jogok

és egyházi törvények igen szembeszökő megsértése volt volna. A nyílt fellépésen kívül Brebiri Pál talált más módot is, mi a bánhiatal méltóságának külszínével is jobban meg látszott egyezni. Csak egy alkalom kellett a szomszéd városok közötti viszályra, s akkor a bán könnyen halászható a zavarosban. Ez alkalom nyomban be is következett, mintha csak mondvá termett volna elő. Mindjárt 1283-ban Spalato elfogja s zsákmányúl kikötőjébe viszi Vulcigna traui polgárnak árús hajóját, az 1277-iki békeszerződés nyílt megsértésével, melyet velencei közbejárással kötött volt a két város. A károsodott Vulcigna a maga rendes útján törvényesen keresi a kár megtérítését Spalaton. A fenállott törvények értelmében elmegey a traui tanács elé, s esküvel erősíti, hogy a spalatóbeliek elvették az ő hajóját, mely ezer lírát ért. A traui hatóság a törvényes formák szerint felszólítja a spalatói főhatóságot, adassa ki Vulcigna traui polgár hajóját, ki semmit sem vétett a spalatóbelieknek s minden igaz ok nélkül lön megkárosítva. A felszólításnak nem levén fogantja, Faledro Ferencz traui podesta szintén a törvény betűihez híven ragaszkodva ezt a határozatot adja ki: Vulcigna polgártársunk jogait fen akarván tartani s neki kötelességünkhez kepest igazságot tenni, miután tanácsnokainkkal az ügyet lelkiismeretesen megvizsgáltuk, végzésileg végeztük, határoztuk sőt rendeljük és szabadságot adunk nevezett Vulcigna polgárnak, hogy bárhol találja akármely Spalatóbelinek hajóját vagy más tulajdonát, nevezett Vulcigna polgár vegyen magának kárpótlást és elégtételt rajtok ezer velencei lira erejéig. Mely célra felhatalmazásúl íme ezen pecsétés levelünket adjuk kezébe.

A Brebirik az e kölesönös megtorlásokból származható komoly összeütközésnek nem állották útját, holott Pálnak mint bánnak, Mladinnak, mint Spalato grófjának hatalmuk és tekintélyök volt volna. Elnézték azt is, hogy Trau ellen újra Sebenigo is fellépjen, holott ennek grófja Brebiri György volt. Színre ugyan Pál bán tett némi kísérletet a viszály kiegyenlítésére, de a békéltetési jelenet bizonyítja, hogy e szándék nem lehetett komoly. Vulcigna főhatalmaztatása az elégtételre 1283-ban, januárban történt. Ugyanazon év június havában a bán több tekintélyes horvát ur kíséretében Trau és Spalato vidékére megy állítólag a viszály kiegyenlítésére. Trau nem mer más követet küldeni ki a bánhoz.

mint egy papot, kit állása biztosíthatott a bántalmaktól, de a bán nem tekinthette rangjához illő küldöttnek, sőt némi gúnyt láthatott benne. Spalato és Sebenigo biztosai is jelen voltak. A trau barát kijelenti, hogy városa korántsem szándékszik ellenségeskedni Spalatóval és Sebenigóval, hanem ragaszkodik az 1277-iki békeszerződéshez. Spalató és Sebenigo biztosai pedig a bán és a jelen volt urak előtt kereken kinyilatkoztatják, hogy semmiként sem kell nekik béke Trauval, sőt ellenségeskedést és harcztól óhajtának ellene. Ezen kihívó magaviselet csak a Brebiriek részrehajlásából magyarázható. — S a harc és ellenségeskedés megnyílt. Még ugyanazon 1283-ik év nyarán Spalato és Sebenigo hajóikon gyalog és lovas hadakat szállítanak ki a trau partokon. A város határában kivagdálnak minden fát, elpusztítanak minden szőlőhegyet, felégetnek minden külső épületet, kiirtanak minden vetést. Két egész nap nem csinálnak egyebet. Aztán megeresztett zászlókkal csatarendben mentek Trau városa ellen. — De ostromra nem került a dolog. Úgy látszik Trau megalázkodott, és engedett. Új békeszerződés kél, mely után a velencei származású podesta, Faledro lemondott s eltávozván, maga kérte a Traubelieket, válaszsák meg grófjokül Brebiri Györgyöt, ki már Sebenigo és Almissa grófja volt. — György megválasztatik s a Brebiriek ezáltal a sebenigói püspökség kérdését a magok részére kedvezőbbé vélték tenni.

Következő évben, 1284-ben a trau grófságnál egy fontosabb hódítást tesz a Brebiri család. Habár az ügy fejleményére nem maradtak fen elegendő felvilágosító adatok, úgy látszik ez alkalommal került Klissa, Dalmatia legfontosabb vára, a Brebiriek birtokába, még pedig a magyar király iránti hűség örve alatt. E vár kézrekerítésében a Brebiriek már Spalato ellen fordultak s fölhasználták Trau segítségét. Annyi bizonyos, hogy Pál bán 1284-ben katonák kiállítására szólítja fel Traut Spalato ellen, mely állítása szerint hűtlen lett a magyar királyhoz. László királynak pedig egy levele maradt fen, melyben megköszöni a Traubelieknek, hogy hathatósan közreműködtek Klissza várának megtartásában, mely várban addig királyi katonák tanyáztak, mióta IV. Béla alatt, negyven évvel azelőtt egy részben épen a Brebiriek által kivétetett Spalato és Trau kezéből. Úgy látszik, hogy 1284-ben Spalato ismét magának akarta foglalni e várat,

mely a száraz kereskedés kulcsa volt s az alatta elvezető egyetlen útján a kalmárok vámokat szoktak fizetni minden árutól. A Brebiriek a várat megoltalmazták, de szép szerével magoknak tartották meg. Ez hatalmuk emelésére s a Spalato és Trau feletti uralkodás biztosítására ép oly fontos hódítás, mint szépen jövedelmező szerzemény volt.

Ugyanazon 1284-ik évben még egy más jogbitorlást is elkövetnek hatalmuk öregbitésére. Egészen hatalmukba kerítik Scardonát is.

Ez a város Sebenigótól éjszakra fekszik a tengerparttól néhány mértföldnyire a Kerka vize jobb partján, nem messze azon vizesések egyik legszebbikén alól, melyekről e festőileg csodálatos folyó egész Európában híres. A városon alól szintén nem messze ezen folyó a Proklyán tóba szakad, melyet helyesebben lehetne tengeröbölnek mondanunk; mert egy hosszú és igen széles természetes csatorna, mely Sebenigo öblét is lepézi alábad, egyenes összeköttetésben tartja a nyílt tengerrel, melynek sós vize képezi a Proklyán tavát is. Így Scardonát is tengerparti városnak lehet nevezni. Lakosai 1284-ben inkább mint ma szlávok voltak eredetükre, nyelvükre és szokásaikra nézve, s Sebenigóval, Nónával, Almissával együtt nem Dalmátiához, hanem Horvátországhoz számíttatának. Scardona IV. László idejéig nem is nyert városi rangot, habár már III Béla alatt annyiban elsősege van Sebenigo felett, hogy külön püspök székhelye. Scardona felett a magyar királynak egy vára állott, melybe a lakosok váröröklet adtak; a hozzátartozó uradalom szölleit, szántóföldeit Scardona lakosai tartoztak mivelni s ivó vizet hordani a várba. Ezenkívül a királyi vár jövedelmeihez tartozott a helység kapuinak és kikötőjének vámjá, s a piaci és halászati illetmény. A vár Brebiri Pálnak, mint bánnak már előbb kezébe kerülhetett, s a fentebbi szolgálatokat tán neki tette a város. De 1284-ben a bán egészen megváltoztatja e királyi uradalomhoz tartozó helység jellemét. Mert egy közte és Scardona közt keletkezett szerződés fölmenti a helység lakosait a királyi vár jobbágysága alól. Fizet a község ennek fejébe kétezzer lírát, — a vám jövedelmekért pedig hatszázat. Mindezt magának a bánnak, — s az egész szerződés családi érdeken köttetik. Egyik pontja szerint Scardona községe tartozik azon klastromnak, melyben Pál bán huga, Stanislava apácázsko-

dik, évenként bizonyos szolgálatokat tenni. A bán még ezelőtt nagy kiterjedésű földet sajátított ki Scardonától a Kerka vize mellékén, s még a szóban forgó szerződés idején nem fizette volt le érte a mintegy háromezer lírát tevő árt, hanem a fentebbi évenkénti váltságdíjból engedi levonandónak. Így a Brebiriek még egy felől a városi kiváltságokkal a magyar királyoktól ellátott Sebenigót püspöki székvárossá akarják emelni, Scardonát, melynek külön püspöke van régi idők óta, polgári szabadsággal ajándékozzák meg, hogy közeledjék az önállósághoz, melyet a latin eredetű városok már élveztek. Kedveztek a gyöngéknek, megálázták a hatalmast, harezot támasztottak, békét szerzetek, adományoztak — szóval mind inkább gyakorlák a souverain-jogokat. Dalmatiában ők voltak az urak, s hogy zsarnokságuk minden hatalmuk mellett sem lehetett kegyetlen, nagy részben annak lehet tulajdonítani, hogy a parti városok fekvésökben, Velencezével való közvetlen érintkezésökben, szabadságaik féltésében elég garantiával voltak ellátva a túlságos nyomás ellen. — A hatalmas családnak igyekeztek kedvében járni, annyival inkább, mivel hátát a királyi hatalom is fedezte. Egy komoly elpártolási lépés veszélyes volt volna. Ha a Brebiriek nem, a magyar király hadai készek és képesek voltak Kún László alatt is visszaverni minden külföldi hódítót. — A Brebiriek a királyi név felhasználása nélkül ennyire sem hatalmasodhattak volna el. Ha Pál nem bán, hanem egyszerű hűbéres, se Klisszát, se Scardonát el nem nyeri, sőt tán oly könnyen azt sem érheti el, hogy családja legyen a dalmát városok majd mindenikének grófja. — A család a befolyáson kívül tetemesen fölgazdagodhatott. A dalmát városok kikötőjének jövedelméből, mely az élénk kereskedés miatt tetemes lehetett, két harmad a királyé, egy harmad a grófé volt. Maga a király része is a bánok kezébe szokott lefizettetni még a Velenceze alatti Zarából is. A grófi harmad vagy öt kereskedő városból a családot gazdagította, — valamint azon szintén tetemes vám is, melylyel a Klissza alatt elvezető száraz úton adózott a Duna felé nagyban folyt egész nemzetközi közlekedés. A grófokat illették a dalmát városokban a büntetés pénzek is, melyeket most a Brebiriek bérbe adtak az alattok állott podestáknak meghatározott évenkénti összegért. A rendes fizetésen kívül kaptak a városoktól bor- s másféle terménybeli ajándékokat, melyek néha tetemesek voltak,

mint Traunak fenmaradt töredék jegyzetei bizonyítják. Ezek többek közt említik azt is, hogy ingyen engedtetett meg Brebiri Györgynek a Trau határában levő só vágása.

Még egy viszály maradt függőben, még egy terve volt a Brebiriéknak a dalmát városokkal, miben czélt nem értek. De boldogulásuk egyik titka, úgy látszik, a ravaszságon kívül a szíjjas kitartás volt. Sebenigónak még nem volt püspöke, s habár valami nagy fontosságú érdekek nem lehetett e kérdéshez kötni, nem nyugodtak, míg ki nem vitték, a mihez fogtak.—Minden harczok után, melyeket akkoriban Sebenigo Spalatóval közösen folytatott Trau ellen, a békekötésekbe Sebenigo bele nem foglaltatott. A püspök kérdésében e város oly kevésbé akart engedni, mint Trau. Sebenigo püspöke folyvást Eritius Pál, s Trau folyvást bitornak nézi őt. 1279-ben, midőn Fülöp fermói püspök Dalmatiába s onnan Magyarországra László királyhoz küldetik rendkívüli felhatalmazással, ez Trau részén áll, a mennyiben Eritius Pálnak szigorúan eltiltja, hogy választott püspökök merje magát czímezni, egyszersmind kemény intézkedéseket tesz a sebenigoi clerus közt az erkölcsi fenyíték helyreállítására. De a pápai követ tilalma sem ijeszté el Sebenigót s a Brebiriéket előbbi követelésöktől, s az ügy függőben maradt, míg 1287-ben új forduló pontra jutott. Ez évben meghal Pál az el nem ismert sebenigói püspök. Ekkor a spalatói érsek, ki addig Sebenigo követelését pártolta nyiltan és alattomban, kinyilatkoztatja ünnepélyesen, hogy Sebenigónak nincs s nem is volt joga külön püspök választásához. Az érsek talán Mladintól vagy a spalatói néptől való félelmében nem székvárosában teszi a nyilatkozatot, hanem átszökik Trauba s ott a templomban formaszerint visszavonja előbbi levelét, melylyel Pált megerősítette volt, állítván, hogy a világi hatalmasaktól való féltében tette azt, kik miatt élete és vagyona veszélyben forog, ha követeléseiknek nem enged. Az érsek elismeri most tanuk előtt, hogy Sebenigo egyházi tekintetben a traui püspök alá van rendelve.

De se Sebenigo, se a Brebiriéknak nem adnak semmit ez ünnepélyes nyilatkozatra. Pál helyett egy velencei egyház prépostját, Faledro Lénárdot választják meg Sebenigo püspökének, s egyszersmind követet küldenek a pápához megerősítésére. Sebenigo követe a pápa előtt föl volt hozandó régi jogát. Szerintök Morigne horvát városnak egykor külön püspöke volt. Miután Morignet az

óhitű szlávok elpusztították, lakosai püspökükkel együtt Sebenigóba költözött át. Sebenigo a másfélszáz évvel azelőtt rászállott jogról, ha időközben nem gyakorolta is, lemondani nem akar. Ezt adták elő Sebenigo lakosai IV. Miklós pápa előtt, s habár e történeti jogszármaztatás mesének látszik. Sebenigo ragaszkodott hozzá.

Ugyanakkor Trau püspöke, Gergely is ugyanazon ügyben a pápához szándékszik utazni. Trau grófja Brebiri György értesülvén a püspök útazási készülteiről, ezt izeni a város községének: „ha Gergely püspököt a római curiához engeditek utazni, tudjátok meg, hogy lemondok a grófságról, megszakasztom veletek a békét s ne várjatok tőlem semmit, sőt inkább vigyázatok magatokra.“ A fenyegetésnek volt foganatja. A püspök nem utazott el, a város engesztelő küldöttséget indított György grófhhoz, egyszerűsmind félvén, hogy már is messzebb ment, hogy sem a hatalmas úr bosszúját elkertülhetné, parancsot adott ki a városi kapuk őreinek, hogy azután tisztességes nőket kimenni ne engedjenek. Trau inkább függőben hagyta püspöke ügyét, hogysem elfogadja György gróf lemondását. A pápa csak az egyik félt hallgathatván ki, nem is ismerte el határozottan Trau jogát. Dalmatia püspökeiből vizsgáló bizottságot nevezett ki, mely előtt a két perlekedő város előadhatta ügyét; de e vizsgálat elrendelésének sem volt eredménye. Faleđro Lenárd e közben Sebenigo püspöke megerősítés nélkül volt.

A Brebiriek a püspök kérdésén kívül a többi vizsályt annyira lecsendesítették, hogy akkor, midőn Magyarország belsejében a külsőnős rablás és pusztítás és a nyomor tetőpontját éri Kún László uralkodásának utolsó éveiben, Dalmatiában megszűntek legalább a fegyveres villongások s a sebenigói püspök kérdése is már békés megoldás felé közeledett. Az előbbi harcok a Brebiriek bitorló hatalmának öregbitésével szűntek meg s ez oligarchák közbenjárását a városok függetlenségök egy részének elvesztésével vásárolták meg. Elég legyen csak azt említnem a jogvesztések közt, hogy a dalmát városok szabad választási joga hallgatva elenyészett, midőn a Brebiriek mintegy elmozdíthatlan grófjaikká lettek. — A báni hatalom, mely Brebiri Istvánra ruházva, a királyi és a törvényes tekintélyt emelte, egy Brebiri Pálban mindezek megingatására szolgált. De talán nem a bánok egyéni-

sége teszi a fordított arányt, hanem az, hogy most egy Béla helyett egy Kún László ült a királyi széken, ki csak pillanatonként volt erélyes, s e pillanatokban más más túlságokba csapván, a legnagyobb következetlenségekbe esik. A ki egyszer a kúnokat szép szerével akarja keresztyénekké tenni, másszor tüzvel vassal véli civilisálhatni, míg végre egészen hatalmukba adja magát, hogy épen kedvencei megvetésének essék áldozatul, csak e fővonásokban is megírta egész élet- és jellemrajzát. — Dalmatiát, úgy lát-szik, elhanyagolta. Míg Béla oly gyakran megfordult a birodalom e részeiben, s folyvást fegyveres erő is képviselte ott hatalmát, ilyeseknek híre sincs László király idejében. Brebiri Pálon kívül minden más tekintély csupa árnyék, — s az volt a két Endre herceg is, kik közül egyik, László király öcsese, meghalván, 1278 óta a velencei anyától származott, s a később III-ik Endrének nevezett utolsó Árpád hivatik be az országba, s ajándékoztatik meg, mint a királyfiak szoktak, egész Slavónia hercegségének czimével. — Endrének e méltósága mintegy a súlytalan testek sorába tartozott, mely alig volt egyéb csillámnál. A királyi ház tagjai, kiknek a trónra kilátásuk volt, ritka esetben lehettek egész Szlavónia valóságos kormányzói. Érdekbeli ösztönük hozta magával, ha gyermek éveiket meghaladták is, az emberek és érdekek legyezgetését. De azon candidatusi helyzet ritkán kívánhatott meg nagyobb szerénységet, mint Endre hercegsége idejében. Éreznie kellett előre, hogy a koronához való joga kétségbe fog vonatni, s hogy bár egyetlen fiőrökös az Árpád házból, oly viszonyok közt lesz, mint egy szabadválasztási rendszer mellett előálló trónkövetelőé. Igen hihető, hogy a száműzetés keserű kenyerén felnőtt Endre előtt nemhogy a már nagyon elhatalmasodott oligarchák hajlongtak volna, hanem ő hajlott meg előttök. Iparkodott megnyerni kétségkívül nemcsak a Brebirieket, hanem azon többi oligarchát is, kiknek mindenike hatalmasabb volt nálánál, s az, hogy oly sietve s majd minden ellenmondás nélkül koronázzák meg 1290-ben, nemcsak az Árpádház iránti nagy kegyeletnek tulajdonítható, hanem annak is, hogy maga előre igyekezett minél jobban meg egyengetni útját a trónhoz. De bármint legyen ez, mint Dalmatia hercege anyagilag még kevesebbé volt képesítve jelentékenyebb szerepre, mint erkölcsileg, s még kevesebbé, mint e méltóságot viselt elődei. Királyi katonák, királyi várak nélkül

állott s legfeljebb némi jövedelmek s a szokásos újévi ajándékok elfogadója volt. Annyi bizonyos, hogy a dalmát városok fenebbi viszályaiban még neve sem fordul elő.

III. Endre kétségkívül jobb akaratu uralkodó volt két közvetlen elődénél; de az ő s talán más erejét is meghaladó munka volt helyrehozni, a mit azok rontottak. — A kúnokkal még nehezebb volt bánni, mint talán beköltözésükkor, — az oligarchia oly hatalomra emelkedett, minő példátlan volt azelőtt a magyar államban. Két oly ismeretlen bajjal állott szemközt, melynek csak orvossága volt még ismeretlenebb. Hozzájárult, hogy miután trónra jutott is, folyvást meg kellett tartania a csupa trónjelöltnek alárendelt szerepét; mert jogát folytonosan el akarták vitatni, kénytelen volt nemcsak előbbi lekötelezőihez hálásnak mutatkozni, hanem mindenkinek kedvét keresni. Az önkény, a rablások megrögzését öregbité a vallásos anarchia is, melynek mértéke megtelt volt László utolsó éveiben. A nemzet teste külsőleg épnek, egészségesnek látszott, s külső támadók visszaverésében mindig érezte karját és az erkölcsi tulajdonok némely legszebbikét. De a politikai és szellemi szervezet hibái rendetlen lázokat okoztak benne. — A ki kívül oly jól birta magát, belül azon veszélyben forgott, hogy magától szétmállik. Egyik orvosság kétségkívül a főhatalom szilárdítása s általa a törvények tekintélyének helyreállítása volt. Endre igyekezett az ország különböző részeiben gyakran tett útazásai, czélirányos rendeletei által szerezni nyugalmat, s az országnagyokkal is kísérletet tön a törvényt az egyes hatalmasak önkénye felett diadalra juttatni. Némi pillanati enyhület érezhető is volt, ha gyökeres orvoslás nem is, — mi rendkívül nehéz föladat volt. Mert a belső rend helyreállítására a vallásos rendetlenségek megszüntetése is kellett. László alatt az egyházi férfiak és világi urak közt nagyobb lett az erkölcsi súlyedés, s a kúnok közt a politikai és társadalmi rendetlenség kézen fogva járt a pogánysággal s hitszakadó felekezéssel. — Ha elgondoljuk, mily szoros kapcsolatban állott kivált a kúnoknál a megtelepedés, polgári rendes élet ügye a katholicismussal, hogy ez nélkülözhetlen volt kivált a népség civilisatiójára, elfogulatlanul bevállhatjuk azt is, hogy a magyar királyok sz. István óta sohasem voltak nagyobb mértékben rászorúlva az egyház és pápa gyámolítására, mint ebben az idő-

ben. De — fájdalom, — soha sem tön az kevesebbet annakelőtte, mint Kün László és III. Endre alatt. Még az előbbi uralkodása éveiben jöttek Magyarországra pápai követek, kik a királynál, püspököknél, világi uraknál nagyon sürgették az egyházi rendszabályokat, kivált a künök megtérítésére. — De már IV. László alatt, ki hosszasan késznek mutatkozott a pápa minden tanácsának megfogadására, maga az egyház feje kezdi aláásni működésének sikerét. — A pápák, mint tudva van, a XIII-ik század végén, a keresztes háborúk lelkesedésének eltűntével hatalmuk fentartására nem annyira szellemi, mint világi uralmuk terjesztésével törekedtek. Már a fermói püspök, ki 1279-ben küldetik Magyarországra, máskép jár el, mint Acontius pápai követ 1223-ban. Ez a tengeri rablók és az eretnekek ellen hirdet háborút, — amaz oly követelésekkel áll elő Budán, melyek a magyar királyi jogokat voltak csorbitandók. — A pápa és a király közti surlódás, ha nem is volt fő oka annak, hogy László király a pogány künök társaságába és életmódjára adta magát, — mint Kerchelich állítja, — de az ujjhúzás kétségkívül zavarta azon szíves jó viszonyt, melyben korábbi királyaink legtöbbjei s épen legjobbjai állottak a szent székkel, s mely kivált V. István óta nagy mértékben hivatva volt volna szellemi segílyt nyújtani a belső viszonyok javításában. De mennyivel nagyobb mértékben romlott ezen viszony Endre alatt — még pedig nem a király hibájából! — Alig vesz hirt IV. Miklós pápa Endre trónraléptéről, midőn fennen kinyilatkoztatja, hogy a magyar korona a pápáé s a római egyházé. S ezt a pápa tetteleg is érvényesíteni akarja; mert egy pápai követ magyar királynak koronázza az anjoui házból származó Martell Károlyt, azon anjoui házból, mely a pápa hűbéreseinek vallotta magát. Hogy a pápa nem a Székesfehérváron már véghez ment koronázást, hanem a magáét tekinti érvényesnek, bánthatta nemcsak Endrét, hanem szintoly mértékben a magyar hazafiakat. Magyarországnak népe ép oly kevésbé akart bármely más hatalomnak hűbérese lenni, mint a mily mértékben sértette egyénileg a magyar királyt minden ily követelés. Azonban Endre alatt a nemzet és pápa közt nem támadt azon surlódások egyike, mely képes az ellenzéki szellem által némi erélyesb erkölcsi érzetet fejteni ki, mely a király körül csoportosíthatta volna a rokon-szenveket és a különböző rendek egyéneit hazafiakká változtat-

hatta volna. Míg a pápa nyiltabban föl nem lépett követeléseivel, mi Robert Károly idejében történt, a nemzet fásult közönnyel vette a pápának csupán írásbeli követelődzéseit, — sőt voltak országnagyok, kik a király és szentszék közti titkos meghasonlást a magok érdekében használták fel. — A megújuláshoz több szerencsétlenség, stilyedés és erősebb belső harcok kivántattak meg. —

Hogy III. Endre alatt nem voltak meg azon erkölcsi elemek a népnél, melyek a rend, békés fejlődés s felfrissülés kellékei, nem őt lehet vádolni. Az őt megelőzőtt egész emberneműtől oly szomorú viszonyokat öröklött, hogy a mit javításukra czélozva tőn, gyakran csak elmérgesítette e viszonyokat. Uralkodása nem volt képes segíteni rajtuk, — nem volt képes meggátolni, hogy a mit V. István még apja életében kezdett, természetszerű medrét megváltoztassa. Országlásának története egyenes folytatása az előbbinek. Endre önkénytelenül az árral úszott gyakran, — s midőn ellene akart úszni, törekvése hasztalaunak bizonyult be. A papság, melynek a pápa ellenséges indulatja ellenére is, kedvében járt, végre némely kitűnő tagjaiban ellene fordult. — Az oligarchia, melynek először kedvezett, s később szigorúan akart föllépni ellene, végre bukását s tán halálát okozta. — Az oligarchák közt, kiknek eleinte legjobban kedvezett, s kik későbbben legnagyobb ellenségeivé váltak, mint közelebbről látni fogjuk, első helyen állanak a Brebiri grófok.

SALAMON FERENCZ.

REGULY EMLÉKEZETE.

Mint minden pályán, úgy a tudományok mezején is igen csekély azoknak száma, kiknek fáradságait teljes siker jutalmazza. A sors ritka kedveltjei mellett a névtelen munkásoknak egész seregét találjuk itt is, kiknek feladatuk csak az, hogy a jövőnek útjait előkészítve, lerakják az alapokat, melyeken a tudomány bámulandó épülete egykor állani fog, sőt ha nagy fáradalmaknak egyedüli jutalmát csak a dicsőségben keressük, talán nincs pálya, melyen a küzdőre több csalódás vár, mint épen ez. Hisz a sokaság, mint mindenütt, úgy a tudományok körében a nagyobb szerű sikert egy névvel köti össze, s egynek halántékaira teszi a bábért, melyet az egész sereg küzdelmei kiérdemlettek.

De mi, tisztelt akadémia, ne kövessük e példát! S ha a szerény munkások egyike, kik a tudomány aknáiban dolgoznak, leroskad, mielőtt napvilágra hozhatá a kincset, melynek biztos nyomán látta magát; ha egy a bajnokok közül, kik az igazságért küzdenek, elvérik a diadal napja előtt, mi ne felejtjük el, hogy a tudomány leggazdagabb kincseit s az igazság legszebb diadalaait nagy részben ilyenek ismeretlen fáradozásának köszöni, s fűzzünk egy szerény ágat a kifáradt küzdő halántékai körül.

Ily munkás, kinek fáradságát teljes siker nem koszorúzta; ily küzdő, ki meggyőződésének diadalát nem érhette el, volt Reguly Antal, és csak kötelességünket, s tudom, önöknek régi óhaját teljesítem, midőn e kedves társunknak rövid pályájára visszatekintve, nem emlékét, melyet a halál tőlünk nem rabolhatott el, de fájdalunkat újítom meg.

Az akadémia, midőn Reguly hátrahagyott irományainak kiadását elrendelé, állandóbb emléket biztosított tudományos érdemeinek; s ha majd a vogul nyelvet illető dolgozatai, melyeket Hunfalvy Páltudós társunk rendezett, évkönyveinkben megjelennek, a szaktudós méltányolhatni fogja a veszteséget, melyet nyelvészetünk e férfitársa halála által szenvedett. Engedjék önök, hogy midőn ezt, mire magamat hivatva nem érzem, másokra bízom: elhunyt társunkról ma nem mint philologról, hanem mint emberről szóljak, ki, midőn a legnemesebb lelkesedésből, tehetségeit egy magas czélnak szentelé, a szeretet és barátság minden kötelességeit hiven teljesítette, és nagy eszméinek nem áldozott fel semmit, mint önmagát.

Reguly Antal született 1819-ben Zirczen Veszprémmegyében, hol atyja, mint a czisterzei rend ügyésze lakott. Itt töltötte első gyermekségét, melyről úgy, mint azon évekről is, melyek alatt a győri gymnasiumon s főtanodán, később pedig a pesti egyetemnél tanulmányait folytatá, kevés emlékezetre méltót hozhatunk fel. — Oly család körében nevelkedve, mely szerény, de tisztelt állást foglalt el, a gyermek és ifjú a szegénység elkeserítő hatását s a dús vagyon csábjait egyaránt nem ismeré, s csak érdekes külseje s azon kedélyesség által tűnt fel, mely személyiségét később is minden körben megkedvelteté.

Életünk mint anyagi, úgy szellemi tekintetben egy hosszú fejlődés. Multunk a jövőnek csiráit hordja magában s éltünk fája nem hoz oly gyümölcsöket, melyek nem fügtek mint virágok egykor ifjabb ágain. Ezt mondhatjuk Regulyról is, és nem hiányznak gyermek és ifjú korából egyes vonások, melyek később, midőn neve ismertté vált, mint hivatásának jelei, tekintettek. Ilyen az érdek sőt lelkesedés, melyet már gyermekkorában Körösi Csoma Sándor iránt mutatott; ilyen a buzgalom, melylyel nemzeti történetünket tanulmányozá.

Ha azonban e részleteket, melyeknek később ő maga is nagyobb fontosságot tulajdonított, elfogultság nélkül tekintjük, át fogjuk látni, hogy azokban semmi rendkívüli, semmi olyan, mi későbbi törekvéseire elhatározó befolyást gyakorolt, nem található.

Életünk azon szakában, midőn nagy emberek életét csak nagy írók műveiből ismerjük, a dicsőség eszméje minden kitünőbb egyeniségre ellentállhatlan csákkal bir, s ha Reguly, bizva erejében, szintén ez után vágyodott, az ép oly természetes, mint az, hogy Körösy küzdelmei, s azon czél, melynek e feláldozó férfiú egész életét szentelé, őt lelkesedéssel tölték.

Ki nem emlékezik a szenvedélyre, melylyel akkor tájban a magyar nép eredetének kérdése, még a tudományokban megöszült férfiak által is felkaroltatott, miként hagyhatta volna e kérdés hidegen az ifjúságot, melynek az emberi vizsgálódások hatásairól még fogalma nincs, s mely minden tudományt költőileg fogva fel, a népek őstörténete iránt természetes vonzalmat érez. Reguly e tekintetben nem különbözött kortársaitól, sőt állithatjuk: hogy a történelmünkben akkor uralkodó irány, mely nemzeti öntudatunk emelésére oly üdvös és tudományos haladásunkra annyira káros volt, tanulmányaira semmi befolyást nem gyakorolt.

Miveltsége inkább általánosan európai, mint magyar volt, s ha a tudományok körében, hol még határozott szakot nem választott magának, legtöbb hajlamot a történelemhez érzett, ennek inkább philosophiai oldala, mint magyar őstörténetünk, vonta magára figyelmét. Még azon levélből is, melyet midőn oskoláit bevégezve, a külföldre utazott, szülőihez Hamburgból írt, világosan kitünik, hogy a vágy, mely őt éjszakra vezeté, csak az éjszaki népek regényes mythológiája s azon érdek által ébresztetett szívében, melylyel a svéd nép történetét tanulmányozta. A magyar nemzet eredetének kérdése, ekkor sem gyakorolt még befolyást határozataira.

Életének iránya felett a véletlen határozott, mely őt a stockholmi könyvtárban Arvidson finn tudóssal összehozá, ki őt a magyar s finn nyelvek között létező rokonságra emlékeztetvén, benne azon gondolatot ébreszté, hogy miután a magyar nép eredetének kérdése csak az éjszaki népei s nyelveinek tanulmányozása által fejthetik meg, ezt tűzte ki élete czéljául.

E férfiúnak ösmeretsége, kivel mint a stockholmi könyvtár örével az e városban töltött hónap alatt szüntelen érintkezésben maradt, s a közlések, melyeket tőle, ki politikai okokból hazájából száműzve, azt kettős lelkesedéssel szerette, a finn nép jelen állapotjáról nyert, érlelték e gondolatot feltétellé, ezek

birták őt arra, hogy minden egyéb terveivel felhagyva, Stokholmból egyenesen Abóba, Finnland fővárosába utazzék, azon erős szándékkal, hogy hazájába csak akkor tér vissza, ha mind azon adatokat összegyűjtötte, melyek a finn magyar rokonság kérdésének megfejtésére szükségesek, oly körülmény, melyet kiemelni annyival szükségesebb, minél nagyobb a befolyás, melyet az Reguly törekvéseinek eredményére gyakorolt.

Bizonyosan a legkritkább esetek közé tartozik, hogy valaki ahoz, mire magát a pillanat benyomásai által elragadtatá, egész életén át hiv marad. A nagyszerű föltételek, melyeket fiatal korunkban képzelő tehetségünk kitűz, valamint rögtön támadnak, úgy hamar enyésznek el. Hogy e részben kivételek vannak, s hogy oly pályán, melyet húsz éves korunkban csak szívünk választott, minden nehézségek és akadályok daczára végső lehelle-tünkig kitarthatunk, ezt Reguly megmutatta, de példája még egyet bizonyít s ez az, hogy az ily módon választott pályán, fő-kép a tudományok körében teljes sikert aratni nem lehet, s ő maga is jókor sejdíteni kezdé azt.

Ha van tiszta öröm a világon, ha van boldogság, melyet évek fáradságával megvásárolni érdemes, azt csak az ismeri, ki ifjú erejének teljében egy nagy czélt lát maga előtt, s magát annak elérésére hivatva érzi. Legyen az haza vagy emberiség, hatalom vagy tudomány, csak a ki tehetségeivel egy nagy díjt remél elérhetni, az ismeri azoknak egész becsét, csak a ki életének minden reményeit egy czélnak feláldozni kész, az élvezi egy pillanatra összeszorítva az élet egész boldogságát, s midőn a 20 éves ifjú 1839-ben novemb. 8-án Aboban a finn földre lépett, mint ezen időben irt leveleiből s jegyzeteiből látszik, lelkét azon megelégedés tölté el, melyet a legdicsőbb pályán is csak annak kezdetén találunk, midőn csak még az áldozatokat sejdítjük s nem azon csalódásokat, melyek reánk várnak.

Nagy küzdelmeken ment keresztül. — A jólét, mely reá honában várt, a társas élet örömei, melyeket senki nálánál élénkebben nem élvezett, szüléi, kikhez szeretettel ragaszkodott, és száz kötelék, mely őt honához fűzte, visszatartóztaták. De el volt határozva. A finn földön állt, — céljánál. Mi állhatna ellent feltételének ?!

De e tiszta öröm nem tartott sokáig, s a lelkesedést, mely-

lyel a finnek földére lépett, csakhamar azon érzés váltotta fel, hogy feladásához előkészülve nincs.

Oly népek rokonságának felderítése, melyek egy ezrednél tovább egymástól elszakadva fejlődtek, s melyeket még a monda sem köt össze, a tudomány legmerészebb vállalatjai közé tartozik, s nehézségei csak még nagyobbakká válnak, ha azt a helyszínen kísértjük meg. — A szoba-tudós, ki tisztán az összehasonlító nyelvészet nyomán indul, sokkal könnyebben jut e részben erős meggyőződéshez, mint az útas, ki nem csak a nyelvek rokonságát, de a népek egészen eltérő testi s szellemi tulajdonait látja maga előtt, s kinél az, a mit lát, azzal, a mit hal, sokszor a legmerevebb ellentétben áll. — Mentől nagyobbak e nehézségek Regulyra nézve, ki midőn a tudományos kérdés megfejtéséhez fogott, nemcsak a finn-nyelveknek semmi ismeretével nem bírt, de ez időben még svédül sem tudott s így az egyetlen eszközt nélkülözé, melyet tanulmányaiban itt használnia kelle.

Más hasonló viszonyok alatt lemondott volna feltételéről. Pénzbeli forrásainak csekélysége, szülőinek kérései s azon meggyőződés, melyhez a helyszínen jutott, hogy feladását könnyebben viheti véghez, ha német egyetemen a szükséges philologiai ismereteket megszerezve, ahhoz kellőleg elkészül; — mindannyi erős indoknak látszott, melylyel azt, ha visszalép, mások, sőt maga előtt is igazolható. De mind ez nem tántorította meg őt feltételében, s midőn a megkezdett pálya folytatására szüleitől segédelmet kért, hogy arra kellőleg előkészüljön, nem vissza Németországba, hanem előre Helsingforsba ment, hol meggyőződése szerint, az ott létező egyetemen s tudós társaságnál, a finn nyelvek megtanulására sokkal több s jobb eszközöket találhatott, mint bárhol a világban.

Itt főkép a svéd nyelv tanulására fordította figyelmét, melyet, mint a tudományos s társasági élet egyedüli közlönyét, nem nélkülözhetett, egyszersmind Castrén Mátyástól magán oktatást véve a finn-nyelvekben is. Az elsöben fényes siker koszorúzta fáradozásait, s két hónap elég vala, hogy a svéd nyelvet tökéletesen magáévá tegye, de annál nagyobbak voltak a nehézségek, melyekkel feladatának másik részében találkozott.

Mint egy levélből látjuk, melyet Gottlund Károly helsingforsai tanár Bäer titkos tanácsoshoz intézett, s mely másolatban

Reguly írományai között találhatik, Castrén oktatásait theoreticus szabályok magyarázatával kezdé meg, melyeknek felfogására Reguly, ki a nyelvvel eddig tudományosan nem foglalkozott, előkészülve nem vala, s ezért a nagyérdemű finn tudósok tanítása őt nemcsak nem segíté elő tanulmányaiban, sőt káros hatást gyakorolt társadalmi állására is.

Reguly, mint tudományos utazó mutatá magát be Helsingforsban, s mint ilyen kitűnő fogadtatásban részesült, azon hír, mely Castrén által terjedt, hogy a fiatal idegen, ki állítólag a finn s magyar nyelvek rokonságát kutatja nem csak nem philolog, sőt a partes orationist is alig ismeri, szükségkép roszt hatást gyakorolt tehát állására.

Helyzete ezáltal kellemetlenné vált, s részint ezért, részint mivel a finn-nyelvre fordított eddigi fáradságának csekély sikerét tapasztalta, négy havi tartózkodás után elhagyá Helsingforst.

A könnyűség, melylyel a társalgás által a svéd nyelvet megtanulta, azon meggyőződéshez vezette őt, hogy célját nem grammatikai szabályok rendszeres tanulmányozása, hanem csak az emberekkel való közlekedés által érheti el, s ezért egy időre három száz verstnyire a fővárostól a laukasi fárában Gundunnen nevű finn paraszt gazda házában szállt meg, hol egész május végeig oly sikerrel folytatá tanulmányát, hogy midőn Karelian keresztül a norveg Lapphon széléig a 69-ik szélességi fokig felmenve, onnan Helsingforsba visszatért, előmenetele által, melyet a finn és lapp nyelvben tett, mindazokat bámulatra ragadta, kik eléb szándékait s képességét kétségbevonták.

„Midőn Reguly kevés, holnapokig tartott távollét után Helsingforsba visszatért — így ír Gottlund a már előbb említett levélben — a könnyűség és biztosság, melylyel ismereteit svéd és finn nyelven, valamint élő szóval, úgy írásban közlé, mindenkit bámulatra ragadtak. Kik őt előbb gúnyolák, most megszegyenülve álltak, főképen Castrén. A helyett, hogy a nyelv tudományos tárgyalásánál mások grammatikai szabályaira szorulna, most ő maga állított fel ily szabályokat, és nézetei s ítéletei a mily meglepők, oly helyesek voltak. Legmélyebb gyökerében fogta fel a nyelvet s most ő vala az, ki egykori tanítójával a legfontosabb és messzevágóbb észrevételeket közölheté.“

Reguly meglegedve érezheté magát sikerével, s a méltánylás, melyet Helsingforsban talált, szívének jól esett, de ha azt tekintjük, melyen e meglegedés vásároltatott, szívünket fájdalom tölti el.

Nem anyagi szenvedéseiről szólok: ha ő, kit honában egy szerető család gondoskodása fogott körül, most idegen földön az élet minden kényelmeit nélkülözé; ha tél kezdetén, midőn az éghajlat szigorát megszokott bennszülöttek már bundában jártak, nyári kabátban s köpenyeg gallérban nézé a víg társaságot, mely a már jéggel takart folyón koresolyázott, csak annak örülve, hogy könnyű öltözete különcködésnek vétetik, s hogy annak való okát senki sem gyanítja; ha még a legszükségesebb fejérműket sem szerezheté meg magának, s a szegénységnek minden szenvedésein, melyekről előbb sejtelve sem volt, keresztül ment, kétségen kívül nem tagadhatjuk meg részvétünket tőle, ki minden nyomorral szembe szállt, mert tudta, hogy attól minden pillanatban megszabadulhat, de csak úgy, ha feltételéről lemond. De mik mind ezen szenvedések lelki kinjaihoz képest.

Jellemének egyik fővonása, a legnemesebb büszkeség volt — s most helsingforsi ösmerőseihez kelle fordulnia, néhány rubelnyi kölcsönökkel fedezve minden napi szükségait, nem tudva, miként s mikor fog eleget tehetni kötelezettségeinek. Senki nem volt nálánál nyiltabb s közlékenyebb, senki nem távolabb minden képmutatástól, s mégis mily vigyázatra, mennyi ártatlan fortélyra szorult most, hogy szegénységét elrejtse, kalandorkéut eltagadva magától a legszükségesebbeket, csakhogy azon körökben, hol estéit tölté, illő öltözetben jelenhessék meg s azoknak barátságát ne kockáztassa, kik tudományos céljait pártolásuk által elősegíthették, s mindazon bizonytalanság, mely között élt, a leverő meggyőződés, hogy a merész lépést, mely által elhagyott helyzetébe jutott, senki nem helyesli, sem szülei, kik őt minden levélben visszahívák, sem más; — a kétely, mely szívében néha támadt: fogja-e mind ezen áldozatok s szenvedések után végre célját elérni?

Eddig kizárólag szüleinek költségén utazott s tudta, hogy bármennyit áldozzanak ők s nélkülözzön ő maga, tőlük annyi segélyt, mennyi céljainak kivitelére szükséges, nem várhat, s

ezért nem csekély küzdelmek után végre a zirczi apáthoz fordult, ki irányába mindig részvétet mutatott, s kitől legalább azon kérdésnek teljesítését reménylheté, hogy tudományos céljait s eddigi fáradságainak eredményét másokkal közölvén, irántok részvétet gerjeszsen. Hisz az ügy, melynek életét szentelte, nem személyes ügye. A kérdés, melynek felderítésén fáradozott, az egész nemzetet érdekli. Vajjon lehetséges e az, hogy mi neki oly fontosnak látszik, az másokat hidegen hagy, s hogy Magyarországon annyi hazafiui lelkesedés, annyi önérzet mellett ne találkozzanak néhányan, kik az aránylag csekély segédelmet, melyet feltételének kivitele kivánt, e nagy célra szentelnék.

Feladata, mióta útazása alatt a finn néppel közelebbről megismerkedett, egészen új és sokkal nagyszerűbb alakban tűnt fel előtte. — Meggyőződve, hogy a magyar s finn népek rokonságának kérdése csak a nyelv összehasonlítás által oldathatik meg, czélja, melylyel Helsingforsból éjszánaknak indult előbb, kizárólag az vala, hogy a nyugoti finnek nyelvét megtanulja. De mentől sebesebben haladott ezen irányban, mentől nagyobb volt előmenetele a nyelvben, annál tisztábbá vált előtte, hogy a nyelv maga a népek rokonságának felderítésére nem elegendő.

Már Humboldt Vilmos fölfogta az összeköttetést, melyben a nyelvtudomány a népisme és történelemmel áll, kimondva világosan, miként az emberiség kifejlődésének története, nem ezen tudományok egyike, hanem csak azoknak egyesítése által fejthetik meg. „A mód, mely szerint a nyelvből a népek hajdani állapotjaira és vándorlásaira következtetéseket vonhatunk (így nyilatkozik a nagy tudós egy már 1811-ben Steinhöz intézett levelében) még koránt sincs tisztába hozva, és a dolog nem kevésbé nehezített azáltal, mert sok esetben csaknem lehetetlen meghatározni, vajjon különböző népek nyelveik alkotásánál és kimivelésénél nem juthattak e ugyanazon sajátságokhoz, a nélkül, hogy egymással a legkisebb összeköttetésben álltak volna.

Ezen meggyőződéshez jutott már ez első, a finnek között tett útazása alatt Reguly is; s valamint teljes biztossággal mondhatom, hogy Humboldt Vilmos munkái ez időben még egészen ismeretlenek voltak előtte, úgy naplója, melyet akkor még a legnagyobb pontossággal vezetett, mutatja, hogy hasonló nézetből in-

dult ki ő is, s a magyar s finn népek rokonságának kérdését nem tisztán philologiai úton, hanem csak úgy tartá megfejthetőnek, ha minden ezen népeket illető nemcsak nyelvészeti, de ethnographiai és történelmi adatok összegyűjtetnek s egybe állíttatnak.

Sőt maga a népek rokonságának kérdése, melynek felderítésében egykor egyedüli feladatát látta, mentől inkább haladott, annál inkább háttérbe szorult.

„Te ismered (így ír egyik ifjúsági barátjához Wasából) te ismered szenvedélyemet az éjszaki természet, annak népe, s mindené iránt, a mivel bír. Azért vala az én utazási vágyom mindig éjszakra irányozva, éjszakra, nem pedig déli mívelt országok felé. A természet emberét, az országok és népek ős eredeti állapotát, mint azt a história előnkbe adja s mily kevéssel, egyedül a vad természet adományaival éri be az ember, ezeket felfogni nem tudtam s az engem győtrött. Most ki vagyok elégitve. Ezen utazás nekem egész kifejlődési történetét mutatá mind a földnek, mind pedig az embereknek. Egy utazás az éjszakon valódi képét mutatja a cultura genesisissének.“

Reguly meggyőződése szerint épen mi magyarok vagyunk hivatva e nagy kérdések megfejtésére, mi kik nyelvünkben azon rokonságnak emléket fentartva, melyben az ural-altaji népekhez állunk, egyszersmind a műveltségnek azon fokára emelkedtünk, melyen e kérdések tudományos megfejtése lehetővé válik s lehet e dicsőbb czél, melynek életét szentelhetné.

Voltak pillanatok, midőn új reménytől lelkesülve, bátorsággal nézett a jövőnek elébe, de ha megint feladatának nagysága, ha az jutott eszébe, miként ő, ki annak megoldására vállalkozik, eddig semmit sem tett, a mi által képességét bizonyította volna, s mire a nemzet segedelmét kérve, hivatkozhatnék, szivét újra aggodalmak töltötték el, melyek között a vég elcsüggedéstől csak erős határozata őrzé meg, hogy kitűzött célja után küzdve elveszhet, de hogy arról lemondani nem fog.

Egy volt, a mi minél tovább haladott tanulmányaiban, s minél tisztábban fogta föl feladatát, annál világosabb lett előtte, s ez azon meggyőződés, hogy feladatára kellőleg elkészülve nincs, s azért mihelyt hosszú várakozás után szüleitől levél s némi pénzsegély érkezett, elhagyva Helsingforst, Pétervárra utazott, hol, mint azon birodalom fővárossában, mely a finn családhoz

tartozó csaknem minden népet magába foglal, azon eszközöket együtt találhatá, melyek vállalatának sikeres bevégzésére szükségesek valának.

S itt Reguly életében egy új szakasz kezdődik.

Az első hetek, melyeket Pétervárott töltött, kellemesen folytak s Reguly sokszor említé, hogy egész útazása alatt ezek voltak legboldogabb napjai. — A finn ügyek ministere Armfeld gróf, Wrangel admiral a sziberiai utazó, Sjögren a finn nyelvész, Bäer, Fräehn, Krug, Köppen, Adelung, B. Stiglitz egyszóval a pétervári tudományos és hivatali társaság legkitünőbbjei előzékenységgel fogadták az ifjút, ki iránt, már midőn a finn lapokban vállalatáról értesültek, érdekekkel viseltettek, s kinek kellemes személyisége rokonszenvöket megnyeré, s hogy megelégedéséhez semmi ne hiányozzék, a kegyes végzet Balugyánszky államtanácsosban egy hontárust ismertetett meg vele, ki ámbár hazáját már 37 év előtt hagyta el, a fiatal magyart nem kevesebb szivességgel fogadta.

Ily körülmények között miként ne tekintett volna reménnyel a jövőbe? Azon levélre, melyben a zirczi apátot kérte, hogy a haza főbbjeinél számára segedelmet eszközöljön, eddig válasz nem érkezett, de midőn az érdeket tapasztalá, melyet idegenek mutatnak vállalata iránt, kételkedhetett-e honfitársainak segedelmén? Hisz ha Körösy Csoma több mint húsz évvel előbb legalább némi pártolásban részesült; miként ne számíthatna ő reá, most midőn a magyar nemzet új életre ébredve, öntudatával kötelelességeinek érzetéhez jutott? S nem birta e azon levélben, melyet kevéssel megérkezése után a magyar akadémiától vett, s melyben ez csekély pénzbeli segély mellett, útazásához bővebb utasítást és többféle meghagyásokat adott, nem birta e mondom már e levélben biztos zálogát, hogy a nemzet a vállalatnak, melyet fontosnak ismer, kivitelére szükséges eszközöket tőle megtagadni nem fogja?

Emelve e reménytől lelkesedéssel fogott tanulmányaihoz. „Ne féljen édes apám (így ir ez időben több rendbeli felszólításokra vonatkozólag, melyek hozzá az iránt érkeztek, hogy hazai lapokban írva, magának nevet s annál biztosabb segedelmet szerezzen) ne féljen, ha rólam most még nem beszélnek is, nem dolgozom én hiába. Ha bizonyos nem volnék, hogy czélt érek,

irhatnék én elég ujságczikket. De jó és szép dolgot az ember mindig nemes czélból tegyen, s ha az igazságnak akarunk valóságos szolgálatot tenni, ne írjunk, mielőtt magunkat egészen előkészítve nem érezzük.“

S most engedjék meg önök, hogy mielőtt Regulynak tanulmányairól szóllok, néhány általános megjegyzést mondjak el, melyet mind azon útnak, melyet tanulmányaiban követett, mind egész életének helyes megítélésére szükségesnek tartok.

Mint a világ különböző lényei és tüneményei, úgy a tudományok, melyek azoknak magyarázatával foglalkoznak a legszorosabb összeköttetésben állnak egymással, és senki a határokat, melyek azoknak egyikét a többiektől elválasztják, szigorú pontossággal nem jelölheti ki. Minden tény, mint ok vagy következés több s részint oly tényekkel áll összefüggésben, melyek a tudomány más ágaihoz tartoznak s ezért a tisztán szaktudósok között is alig találunk olyant, ki fiatal korában általános tudás vágyától elragadva, a tudomány különböző mézöin nem kísértette volna meg tehetségeit, míg kalandozásai után végre azon szűkebb körre szorítkozott, melyre hivatva volt.

Hogy a fa magas sudarat hajtson, szükséges, hogy gyökereivel messze kört fogjon körül, s ezt látjuk a tudományban is, hol azoknál, kik valamely szakban a legkitünőbbek, mindig egy bizonyos sokoldalúságot találunk. De valamint a fa csak azáltal nő s erősödik, mert messze terjedő gyökerei az éltető nedvet, melyet a földből színak, egy pont körül egyesítik, úgy e sokoldalúság a tudományban csak azáltal válik üdvössé, mert a legkülönbözőbb törekvések is azt, kit a természet a tudomány valamely ágára különös hajlammal s képességgel áldott meg, mindig csak egy pontra vezeti vissza.

Tekintsük például századunk egyik legkitünőbb tudósát Humboldt Vilmost. Mennyit s mily különböző tárgyakkal foglalkozott e férfiú? Kant philosophiája, az aesthetika, régiségi tanulmányok, az államtudomány, a történelem, az ethnographia, alig találunk tudományt, mely figyelmét egy ideig magára nem vonta volna. Irodalmi tervei, melyek közül némelyekkel évekig foglalkozott, a tudományok legkülönbözőbb ágaihoz tartoznak. Ha azonban most e nagy férfiú életén végig tekintünk, világos előttünk az összeköttetés, melyben mindezen látszólag idegen

tárgyak nyelvészeti vizsgálataival állnak, s hogy épen e sokoldalúság az, minek a philolog még el nem ért nagyságát köszöni.

Humbold Vilmosnál az aesthetika s philosophia, történeti s ethnographiai tanulmányai csak a nyelv mélyebb észlelésének eszközeivé váltak. Bárhonnan indult ki, ez volt a pont, melyhez minden út visszavezetett, s így történt, hogy midőn egészen más czélokot tűzve ki magának, a philológiával látszólag nem foglalatokodott, mégis mindig csak hivatásának irányában haladott előre.

Regulynál épen az ellenkezőt tapasztaljuk, s ennek főképekét két oka van.

Az első azon szenvedély, melylyel minden tudományhoz viseltetett.

A második az, hogy körülményei által a tudományok oly ágának művelésére kényszerítettett, melyre tulajdonkép nem volt hivatása.

Mint az életben, úgy a tudományban semmi nem nehezebb, de semmi nem szükségesebb, minthogy magunkat mérsékelni tanuljunk, s ő nem birt ezen tulajdonnal. — Mint a nyugoti finnek között tett első útazása, őt arról győzé meg, hogy a finn-magyar nép-rokonságnak kérdése csak mind azon adatok összegyűjtése s egybevetése után fejtethetik meg, melyek e népek történelmi, ethnographiai és nyelvelmi viszonyait illetik, s miként ezen meggyőződés, mely mást, ki e tudományok egyikével tüzetesen foglalkozott, visszajesztett volna, benne csak lelkesedését nevelte; úgy minden lépés, melyet később tanulmányaiban előbbre tett, a helyett, hogy czéljához közelebb hozná őt, csak arra bírta, hogy mindig nagyszerűbb alakban, mindig nagyobb s végre elérhetetlen távolságban tűzze ki czélját.

A tudománynak jelen állását tekintve, a finn nyelvek különböző ágainak tudományos átvizsgálása, már oly feladat, melyre egy hosszú ember élet alig elegendő, s mégis meggyőződése szerint — mint azt tudós társunkhoz, Toldy Ferenczhez urali útazása előtt Pétervárából irt levelében kifejezé — a finn nyelvek grammatikája s lexicon munkájának csak alapját képezé. — E nép családból egy koponya gyűjteményt hozni össze, fejmerések és gypsznyomatok által e népek természettani viszonyait tisztába hozni, kiterjeszteni e vizsgálatokat a többi északi népekre, tán Sziberia minden népeire, mely úton idővel a polaris népekről, vagy

talán tovább menve a turáni néposztályról oly munka támadhatna, mely Mortonnak az amerikai népekről irt munkáját fölühaladná, s ismét csak előkészületül szolgálna, hogy később, ha a csüd halmokban található koponyákra is nagyobb figyelem fordítatik, e két rendbeli adatok összehasonlításából, mindezen népek régi geográfiai kiterjedése, mind némelyek népisége meghatározassék.

„Tovább és mindig tovább:“ ez volt jelszava. De épen mert kielégíthetetlen tudásvágyától sarkalva tanulmányainak határokat szabni nem tudott, mert a tudomány forrásának vizei nem enyhíték, hanem csak még nevelték szomját, mert sehol megállani, sehol megpihelve fáradságának szerzeményeit daraboként átnézni s megelégedéssel felszámolni nem tudta, mert miként a bérczeknek vándora, ki nagy fáradsággal egy tetőre felér, a helyett, hogy messze kilátását élvezné, csak azon korlátokat látta, melyek miatt az határtalan nem lehet, s míg oly álláspontot talált, mely az övénél magasabbnak látszott, míg egy tető maradt, mely még nem élvezett kilátást ígért, új útra indult, mert a tudományban részletek helyett, miknél az, ki új úton jár, mást nem találhat, mindig már egészet kívánt; mert a belső szózat, melyet követve e pályára lépett, őt pihenni nem engedé, s bár meddig ért, tovább s mindig tovább hivta; valóban nem csodálhatjuk, ha részletes ismeretekben többet szerzett, s az általa kitűzött kérdések egykori megfejtésére többet tett, mint előtte bár mily egyes tudós, de ha azon kérdést, melynek tisztába hozására útnak indult, megfejteni képes nem volt, sőt ez utolsó tekintetben kevesebbet tett, mint más kisebb tehetségekkel, de ki egész figyelmét a kérdés nyelvészeti oldalára fordítja, talán tehetett volna.

És most Reguly egyéniségének azon másik oldalára kell irányoznom önök figyelmét, melyet már előbb röviden említék, s mely tudományos törekvéseire talán még nagyobb befolyást gyakorolt.

Ő nem volt philolog. — Nemcsak, mert midőn útazását megkezdé, e részben semmikép elkészülve nem volt, de hajlamainál, hogy úgy mondjam, természeténél fogva se.

Belátva, hogy a magyar s finn népek rokonságának kérdése, a nyelvek tudományos összehasonlítása nélkül megfejtethetlen, szor-

galommal s azon erélylyel, mely jellemének egyik legszebb tulajdona, folytatá tanulmányait, — de tette, mert kötelességének ismeré.

Magában véve a philologiai tanulmányok Regulyra nézve nem birtak semmi vonzerővel, mintegy természetes körén kívül érezé magát, midőn velök foglalkozott s ez nemcsak ezen tudományban való haladását fárasztóbbá tevő, hanem nagy befolyást gyakorolt fáradozásainak eredményeire nézve is legalább e téren.

Bizonyos, hogy a tudomány legnagyobb kincseit csak azok előtt tárja fel, kik hozzá tiszta szeretettel közelítenek, s mit általában véve mondhatunk, az áll minden egyes tudományra nézve is. Ki azoknak valamelyikét csak :egédeszköznek tekintti, ki benne csak kulcsot keres, mely által más ismeretekhez férhet, az annak legszebb eredményeihez jutni soha sem fog. Maga a buzgó-ság, melylyel előbbre tör, csak akadálylá válik, mert ki valamely tudományt csak ösvénynek tekint, melyen más czél felé halad, nem ereszkedhetik soha annak mélyébe, s mindig elfogultsággal jár el. — Sehol nem szembetűnőbb ez, mint épen a philologiában, talán épen azért, mert nincs tudomány, mely annyiszor tisztán eszköznek használtatik; s ez az, minek a számos tévedés s a nem szűnő fluctuatiók tulajdoníthatók, melyeket épen e tudomány körében találunk. Teljes meggyőződés, hogy oly philologiai tanulmányok, melyek egyelőre kitűzött történelmi kérdés megfejtésére történnek, soha kielégítő eredményekhez vezetni nem fognak, s hogy ha valamely nép eredetének kérdése tisztán a nyelvrokonság által megfejthető lenne is, az soha nem fog megfejtetni olyanok által, kik a nyelvtudományt csak e kérdés megfejtéséért üzik.

Reguly szellemi egyéniségének e jellemző vonásai, melyek egész életére elhatározó befolyást gyakoroltak, nem maradhattak hatás nélkül tanulmányaira sem, s ha a rendszert nézzük, melyet azokban pétervári tartózkodása alatt követett, ugyanazon irányt, ugyanazon tévedéseket fogjuk találni, mint egész eljárásában.

Eleinte kizárólag nyelvekkel foglalkozott. Mindenekelőtt az oroszít kelle sajátjává tenni, mely a keleti finnekhez czélzott útazásánál nélkülözhetlen vala, ehhez, a mennyire a meglevő eszközök mellett lehetséges volt, a szirjen, mordvin, cseremisiz és csuvas, később még a török nyelv tanulása és Humboldt Vilmos,

Bopp és Grimm az egyetemes nyelvészetet illető munkáiknak tanulmányozása járult, melyekkel csak most ismerkedett meg. De mint mindig, úgy most tisztán nyelvészeti vizsgálódások nem elégiték ki vágyait, s mentől tovább haladott, annál szélesebbre terjeszté ki tanulmányainak körét is úgy, hogy a nyelvek azoknak csak egy s pedig nem is legfontosabb részét képezték.

Maga a népek rokonsága, — s mint mondtam Reguly ennek meghatározására a nyelvhasznitást csak egyik eszköznek tekinté, — maga a népek fajbéli rokonsága csak annyiban birt előtte érdekekkel, a mennyiben az egész emberiség kifejlődésére világot vet, s így természetes, hogy tanulmányait nemcsak a finn, nem is csak az ural-altaji népcsaládra, hanem egész Ázsiára terjeszté ki, beléfoglalva mindent, mi Chinától és Sziberiától Persiáig s a Pontusig, az e határok közt fekvő népek egykori költözéseire, nyelvökre, műveltségökre, s egymásközi viszonyaikra vonatkozik, ide értve még e népek vallását és költészetét is, mely azoknak kifejlődésére nagyobb hatást gyakorolt, s rokonságuknak biztosabb jele talán, mint nyelveik. — Hogy e tanulmányok kimerítők nem lehettek, azt könnyen beláthatjuk, ha meggondoljuk, hogy azokra, mikre egy hosszú emberélet elégtelen, mindössze két évet fordított, ép oly bizonyos azonban az, hogy kiterjedt ismeretei által, melyeket kellő rendszer nélkül szerzett, s melyeknél sokszor a szükséges összefüggés hiányzott, látköre tárgult, s nézetei tisztábbakká, határozottabbakká váltak. S ő maga érzé ezt.

Nincs semmi, mi az embert apró hiúságtól jobban megoltalmazná, mint egy bizonyos cél felé irányzott nagy ambitio, és ezért Reguly jól tudta, mennyi hiányzik még, hogy magát feladathoz kellőleg előkészülve mondhatta, de érzé azt is, hogy halad, s e meggyőződés az, a mitől tudományos pályán megelégedésünk függ.

Soha talán fiatal ember több és állandóbb szorgalommal nem folytatta tanulmányait, mint ő. Voltak napok, sőt hetek, melyek alatt szobáját sem hagyta el, lemondva még a társas élet örömeiről is, melyekre annyi fogékonysággal birt, s az éjszakai főváros legműveltebb köreiből annyi alkalmat talált, s e fáradság s azon nélkülözések, melyekre magát a continens legdrágább városában kényszerítve érzé, nem fájtak neki. „Külföldön — így ír szülei-

hez Pétervárról — tanulni kell az embernek, gondolám, s hosszasan elzárkozva a világtól, tanultam, dolgoztam, mohón, nagy erőfeszítéssel, megszűnés nélkül, mindent mellőzve, mi studiumaimhoz nem tartozott; lemondva az életről, nyugalomról és jelenről, mire szegénységem és büszkeségem is kényszerített. Ha látták volna éltemet, bámultak volna, s én mégis boldognak éreztem magamat.“ — S ha e boldog hangulat, melyben tanulmányait egy ideig folytatá, később megváltozott, s a bizodalom helyett, melylyel a jövőbe tekintett, szívét csaknem kétségbeesés tölté el, e változásnak oka nem abban fekszik, mert azon áldozatoktól s nehézségektől visszajedt, melyek nagy feladása kivitelének útjában álltak.

Reguly meg volt győződve, hogy vállalata a hazában a legnagyobb részvétellel követtetik. Mentől tovább foglalkozott tárgyával, annál nagyobb alakban tűnt az fel képzete előtt. Nemzetünk eredetének s őstörténeke felderítése, mely egykor egyedüli célja volt, mint már mondtam, később csak mint eszköz tűnt fel előtte, mely által azon nagy problémák megfejtése lehetségessé válik, melyekkel a philosophia s történelem egy ezrednél tovább foglalkozik, s ő e nagyszerű feladást, melyet magának kitűzött, nemcsak tudományos, hanem nemzeti szempontból fogta fel.

Nemcsak hogy az emberi nem őstörténete földerítettessék, de hogy a világ a tudomány legnagyobb kérdéseinek megoldását a magyar tudományosságnak köszönje s nemzetünk így kivívja magának azon egy dicsőséget, melyet eddig nélkülöz, hogy az emberi nem eszme kincsét gazdagítá; ezen gondolat lelkesíté őt s míg feladatát ekként fogta föl, míg magát egy nagy nemzeti érdek képviselőjének tekintheté, követve népe jobbainak részvéte által, addig minden fáradság, minden nélkülözés könnyűnek látszott.—De miután hetek s hónapok multak s a várt segedelem helyett minden levél, melyet a hazából vett, egy egy reményét semmisíté meg, miután honfitársaitól elhagyatva, elfeledve érezé magát, s nem vigasztalható magát többé a gondolattal, hogy a mit szenved, azt hazájáért szenved, s általa segítve nagy feladatát be fogja végezhetni, akkor bizodalomával elenyészett az erő is, melyre szüksége volt. A lelki küzdelmek s szenvedések, melyeken keresztül ment, végre megronták egészségét is, s ő, ki a nyugoti finnek között tett útazása alatt erejét csak nőni érezé, s egy évnél tovább szakadatlan

folytatott tanulmányai alatt elfáradást nem ismert, lelki s testikép betegnek érezte magát. „Leestem egemből,“ így ír szüleikhez: „olyan vagyok, mint a paradicsomból kiűzött, barátaim minden jóságukkal sem bírnak megörvendeztetni. Nyugtalanság, elégedetlenség, életűnság fognak el gyakran. Majd vértódulások kínozzák szegény fejemet. Néha szinte eszméletlen állapotban heverek s nem vagyok képes összefüggve gondolkodni.“

Kevéssel, azután, hogy e sorokat írta, Péterhofban, hová egészségének helyreállítására a fővárosból vonult, ideglázba esett, s a szerető gond, melylyel Balugyánszkyné férjének elhagyott honfitársát anyaként ápolá, megtarthatta életét, de nem adhatta vissza egészségét.

Mint új ember kelt fel betegágyából; testileg, mert hosszú, halálaig tartott betegeskedése tulajdonkép e percztől kezdődik, lelkileg, mert azon meggyőződés, hogy a mit tesz, azt hazájáért teszi s vele bizodalma önmagához, s a jövőben elveszett.

Mindjárt felüdülése után érkezet a hír, hogy Akadémiánk, mely eddigi tanulmányairól beküldött jelentését méltánylással fogadta, az egész úti költség elvállalását határozta ugyan el; de jelenleg a pénztár állapota miatt csak 200 fttal és azon ígérettel segítheti őt, hogy ügyét nádor ö fensége által a királynak ajánlani fogja, s evvel a remény, hogy vállalatát hazai segedelemmel viheti véghez, meg vala semmisítve.

Ha csak saját jövőjére gondol, helyzete ez által kedvezőbbé vált. Egy nagy tudományos kérdés megfejtésének akarta szentelni életét, azon kérdésnek, melynek Körösi élt, s mely egy fél század óta csak nem mindazoknak figyelmét magára vonta, kik hazánkban a nyelvészettel s történelemmel foglalkoztak, s mely nézete szerint a magyar tudományosság első feladásai közé tartozik. Úgy vala meggyőződve, hogy minden nemzetnek állása nem egyedül külső hatalmától, a mult hadi dicsőségétől s jelen anyagi ki-fejlesztésüktől, hanem inkább azon résztől függ, melyet a civilizatio közös munkájában vesz, s a gondolat, hogy nemcsak a tudományért, de hazájáért, nemcsak saját, de nemzete dicsőségéért fárad, szívének jól esett; — — de most, midőn belátá, hogy vállalatát szüleinek költségén véghez nem viheti, s hogy hazájának segedelmére nem támaszkodhatik, nem érezhette-e magát felmentve

azon kötelezettségektől is, melyeknek személyes jólétét eddig oly szívesen feláldozá?

Balugyánszky, ki 1803-ban költözött Oroszországba, s itt állam szolgálatban magas állásra emelkedett, már elébb is példájának követésére inté fiatal honfitársát. Most e férfiú elkeseredve az Akadémia eljárásán, újra sürgeté tanácsait; s Reguly, ki a pétervári fensőbb körökben, hol személyisége élénk részvétet gerjesztett, hatalmas jóakarókra számolhatott, ha államszolgálatba lép, fényes jövőt látott maga előtt. Sőt ha tudományos czéljaival felhagyni nem akarna, ezeknek kivételére is biztos út nyílt meg előtte. Több pétervári akadémikus, különösen Bäer és Sjögren, mint valóban tudós férfiakhoz illik meleg rokonszenvvel viseltettek az idegen iránt, ki azon pályán, melyen ők előljárnak, oly bátran előre törekszik. Az előbbi, midőn őt Mihály nagyherceg szellemdús nejének bemutatá, s ennek pártfogását a fiatal magyar útazó számára megnyerte, Demidoff Anatol herczeggel hozta őt összeköttetésbe, ki Oroszországért tudományos tekintetben valami kitünőt kívánván tenni, erre a birodalom nem szláv népeinek ethnographiai átvizsgálását tűzte ki, s ezen feladást a nagyherczegné ajánlatára Regulyra akarta bízni. Egyszersmind Sjögren, kire a pétervári Akadémia a sziberiai népek új átvizsgálását és osztályozását bizta, az e czélból 1843-ra tervezett útazásra az Akadémiának honfitársunkat akará ajánlani, s ha a kiténtetést s anyagi előnyöket, melyekben Oroszország tudományos férfiai részesülnek, azon állással hasonlítjuk össze, mely hazánkban a legnagyobb tudósra vár, csakugyan tagadhatlan, hogy Reguly kilátásai, midőn az oroszok pártolását elfogadni kénytelenítettet, sokkal fényesebbé váltak.

Más elkeseredve hazája iránt, melynél csak közönyösséget talált, széttépettnek nézte volna a köteléket, mely őt ahhoz köté, s szolgálatát, melyet nemzete elfogadni nem akart, örömmel ajánlta volna fel ott, hol érte jutalmat s dicsőséget vivhatott.

Nem voltak semmi előítéletei Oroszország ellen. Azok közé tartozott, kik meleg szeretettel az egész emberiség iránt a civilisatio általános haladása s nem bizonyos politikai formák iránt lelkesülnek. Mint szüleihez már útazása kezdetén irt leveleiből látszik, a nagy birodalom, mely, mint ő hivé, roppant határai között az éjszak

mivelésében teljesíti világtörténelmi missióját, őt már előbb is bámulatra ragadta, s a mit, ott tartózkodva, látott és tapasztalt, csak még inkább megerősíté őt ezen érzésben, s ha a gondolat, hogy tehetségeit ezentúl Oroszországnak szentelje, szívének mégis fájt, ennek okát nem ellenszenvben, hanem csak azon tiszta legyőzhetlen szeretetben kereshetjük, melylyel hazája iránt viseltetett, s mely őt még a dicsőség iránt is közönyössé tevő, ha azt nem saját nemzeténél, nem saját hazája szolgálatában érheti el.

El volt határozva, hogy az utazást, melyre ennyi fáradtsággal készült, megteszi, de mire előbb lelkesedéssel gondolt, mi legforróbb vágyainak czélja volt, az most csak egy kötelességként tűnt fel előtte, melylyel a tudománynak és saját becsületének tartozik, de mely mindentől, mi abban egykor szépnek látszott, megfosztatott s csaknem részvét nélkül várta be azon lépések eredményeit, melyeket barátai sziberiai útjának előmozdítására az Akadémiánál tettek.

„Igazán szólva — így ír szüléihez — mások barátsága gondoskodott rólam s mások segítik elő ügyemet. Lágy melegnek tartanak, s követségünknel azt mondják: miért nem viszem dolgomat több erélylyel? ha saját hazám nem pártol, miért nem használom fel azt a részvétet, melyet itt tanusítanak irántam? több szorgoskodással már rég Sziberiában lehetnék stb. stb. Sok igaz van a dologban, de ezek az urak engem nem értenek. A ki csak kenyeret keres, annak mindegy akárhonnan jön az. De abból, hogy hazámért akarok Sziberiába utazni, következik e, hogy más ország kedvéért is szívesen tehetem azt? Ha csak kenyeret keresek, nem szerezhetem-e kellemesebb módon, mint Sziberiában? vagy talán azt mondhatni: ha idegen pártolással viszem ki a dolgot, annál nagyobb az elismerés, annál nagyobb érdemem? Így nincs kedvem Magyarorszáért érdemet szerezni, és mit érne nekem az elismerés, ha azt kellene magamnak mondanom: ez az ország gyenge; megelégedését, örömét nyilvánítja, hogy vállalatomat idegen segedelemmel kivittem, de ön maga annak eszközlésére tehetetlen volt. — Igen, ha hazám szegény kis ország volna, mely más hatalmasnak kegyelemkenyerét eszi, s az élet bajaitól nyomva, szellemi fellengzésre nem alkalmas, — akkor nem lehetne ellene panasz; de az ország nagy és gazdag, a nép szellemi s nemzeti újjászületése ragyogó korszakát éli és ezt a

vállalatot, melynek becsét a külföld is elismeri, segedelem nélkül hagyja, s kész tőlem ily koldus áldozatot fogadni el.“

E sorok tisztán fejezik ki Reguly érzéseit s megmagyarázzák a könnyüséget sőt örömet, melylyel azon biztos és sokkal fényesebb kilátásról, hogy útazását a pétervári Akadémia kiküldetéséből teszi meg, lemondott, mihelyt hírért vette, hogy Akadémiánk gr. Széchenyi elnöklete alatt 1842-iki nagy ülésében ügyét újra felvéve, útazásának költségére valamivel nagyobb segédelmet rendelt.

„Levelök — így ir az erről vett tudósításra vonatkozólag — levelök új életet öntött belém. Egész valóm mozgásban van, alig tudom gondolataimat rendezni. Most tehát az Akadémiának egy varázs titése által, orosz utazó candidatusból magyar utazóvá vagyok átvarázsolva. Hála Istennek, hogy már csakugyan mint magyar utazhatok és ismét szorosbban vagyok hazámhoz csatolva. A szív élénkebben dobog, a lelkesedés mélyebb és hatalmasabb, ha a hazáért dolgozhatunk, mint ha ettől megvetve, csak saját ösztönünk kielégítésére, mint külföld zsoldosa fél tüzzel járjuk útunkat. Nem tudom, hogyan gondolkoznak otthon, de nekem eleinte, különösen míg Demidoffal folyt az értekeződés, mert az itteni akadémikusok ajánlata kétségkívül megtisztelő volt, lealázónak tetszett egy ily fontos nemzeti kérdés megoldásáért idegeneknek koldulni, s hogy a nagyherczegnénél azt kelle mondaniok: eszközölje fenséged, hogy a magyarok kipuhathassák ös rokonaikat! pártolja azt a fiatal embert!“

Ki olvashatja e sorokat meghatás nélkül, főkép ha eszébe jut, hogy a mi által magát Reguly oly boldognak érezé, azon tudósításban állt, hogy az Akadémia 1000 forint segédelmet, ezt is két részletben s ha majd a pénztár állapotja engedi, rendelt számára, azaz oly összeget, mely ha kezéhez jön is, azon adóságek letisztázására sem lenne elégséges, melyekbe a szárazföld legdrágább fővárosában töltött hosszú idő alatt merült, s ha anynyi tapasztalások után alig foghatjuk meg csalódását, ki nem osztaná a fájdalmat, melylyel mindent nyugodtabban meggondolva azon meggyőződésre kelle jutnia, hogy az Akadémia által vállalata iránt mutatott nagyobb részvét helyzetére csak azon hatást gyakorolta, hogy határozatától, melylyel Sjögren ajánlatát elfogadta, visszalépvén, most azon kilátást is, hogy ázsiai úta-

zását a pétervári Akadémia segédelmével teheti, elzárva látta maga előtt.

Reguly eljárása kétségenkívül nem vala ildomos. Ha jobban ismeri az embereket, tudhatta, hogy eszméknek hatása nem annyira szépségöktől s nagyszerűségöktől, mint azon módtól függ, melylyel a közönséget irántok lelkesíteni tudjuk s nem kellett volna visszaütasítania barátainak azon tanácsát, hogy vállalatát hirlapi czikkek által a közönséggel megkedveltesse; ha jobban ismeri Akadémiánk helyzetét, sejdithette volna, hogy az nem rendelkezik oly forrásokkal, hogy az általa is fontosnak ismert vállalatot kellőleg segíthesse, s a hazából jött kedvezőbb hírekre nem kellett volna visszaütasítania azon biztosabb támaszt, melyre a pétervári Akadémiától csaknem biztosan számolhatott, de ezen hibák Reguly egyéniségének legnemesebb s azon tulajdonaiban gyökeredztek, melyek őt e pályára vezették. Nagyot, az optimismusnak egy bizonyos adaga nélkül véghez vinni nem lehet. A remény azon erő, mely által haladunk, s ha Reguly azok közé tartozik, kik mindig helyesen számítva, minden lépésre csak akkor határozzák el magukat, midőn annak sikeréről nyugodt megfontolás után meggyőződtek, oly nagyszerű feladást bizonyosan soha nem tűzött volna ki magának.

Reguly most sem mondott még le minden reményről, s miután az Akadémia határozatából meggyőződött, hogy vállalata részvétre talált, levelekben kérte barátait, hogy a pétervári viszonyainak rendezésére szükséges pénzt a hazának egyes tehetősb fiainál kölcsönképen szerezzék meg, hogy ő legalább azon segédelmet, mely neki az Akadémiától ígértetett, egészen útazására fordíthassa. De miután ezen levelei is siker nélkül maradtak s végre ez utolsó kilátás, melyre reményeit alapítá, eltűnt s magán úton azon hírt vevé, hogy a királyi segély, melynek ki- eszközzésére Nádor ő fensége közbenjárását felajánlá, 300 váltó forintban fog állani, ő végre kétségbeesve lemondott a hasztalan küzdelemről s elhatározá, hogy hazájába visszatér.

Ki egy magas czélt tűzve ki magának évekig csak ennek élt, ki minden törekvéseit ennek elérésére irányozá, minden reményeit abba helyezte, minden örömét abban találta, ki e czélnek mindent feláldozott s végre azon meggyőződéshez jut, hogy törekvései haszontalanok, nem mivel e czél elérhetetlen, vagy nem méltó fára-

dozásaira, hanem mert a haza, melynek dicsőségeért ő, az egyes feláldozá magát, nem tud lelkesedni saját nagysága iránt s tőle segédkezést elvonja, — csak ki hasonló helyzetben keresztül ment, az foghatja fel a kinokat, melyek között Reguly végre e határozathoz jutott.

Borítsunk fátyolt e szenvedésekre. Ő maga, bár mennyire nyílt s közlékeny, soha nem szólt ezekről, s csak egyes levelek tárták fel azon napok emlékét, melyek alatt erős lelke leroskadott volna, ha a csüggedőt azon részvét s barátság nem tartja fel, melyet távol honától, ez idegen ország egyes nemes férfiainál talált, s én rosziul teljesíteném feladásomat, ha midőn kedves társunk emlékét körünkben feledésem, ezekről megfeledkezniem.

Nincs szebb s emelőbb érzés, mint azon közösségnek öntudata, melyben azok, kik a küzdő s tolakodó tömegeből kiemelkedve, életüket a tudománynak szentelik, egymással állanak, s e közösség, mely a tudomány férfait az egész világon egy dicső társasággá fűzi egybe, soha és sehol nem bizonyult be szebben, mint azon részvétben, melyet Reguly a pétervári Akadémia nagy tudósainál talált.

A kis, de dicső körnek, melylyel pétervári tartózkodása alatt tudományos érintkezésbe jött, köszöné ő életének e legnehezebb időszakában nemcsak anyagi fentartását, de mi ennél fontosabb azt, hogy ön erejéhez való bizalma, egy szebb jövőnek reménye nehéz küzdelmei között nem veszték el.

Ők tartották fel társunkat, talán az életnek, de bizonyosan a tudománynak, melyről biztatásuk nélkül elkeseredve lemondott volna.

Főkép Bäer az, kinek e részben legtöbbet köszönünk, s valóban nem olvashatjuk a leveleket, melyeket e nagy tudós részint Regulyhoz, részint az ő ügyében irt, a nélkül, hogy szeretettel ne telnénk el azon férfiú iránt, kit a tudomány körében, mint a legkitünőbbek egyikét tiszteltünk, s ki itt mint a legjobb s legnemesebb emberek egyike tűnik fel. — Ő az, kinek meleg részvéte társunkat a vég elcsüggedéstől megoltalmazá, ő, ki midőn Reguly elkeseredésében arra határozta magát, hogy hazájába visszatér, eszébe juttatta, hogy ha most tér vissza, — mielőtt terveinek kivitelét legalább megkisérté — gúny tárgyává teheti magát, s igazolni fogja azon részvétlenséget, melyet hazájában

tapasztalt, s ki végre a kölcsönt, melyet Reguly haza utazására tőle kért, megtagadta, egyszersmind készséggel ajánlá segedelmét arra, hogy az Uralra utazva, egy ideig a vogulok között mulathasson, s itt teendő tanulmányai által a világnak s hazájának megmutathassa, mit várhattak volna tőle, ha őt törekvéseiben támogatják.

Reguly követte tanácsait, elfogadta a nemesen tett ajánlatot s a nappal, melyen elhagyva Pétervárt, urali útjára indult, életében egy új szak kezdődik, legnehezebb, de legdicsebb időszaka életének, mely alatt, mint a finn nyelvészlád egyik első kutatója a tudomány körében állandó nevet szerzett s érdemessé tette magát mindazoknak tiszteletére, kik a legnemesebb lelkesedést és férfias erélyt méltányolni képesek.

Soha nagyszerű tudományos vállalat kevésbbé kedvező, sőt oly körülmények alatt nem kezdetett meg, melyek annak sikerülésére kevesebb kilátást nyújtottak.

Tudományos intézeteink, hol tanulmányait végzé, főkép akkor időben, épen azon ismeretek megszerzésére, melyeket vállalata igényelt, úgyszólván, semmi tudományos eszközöket nem nyújtottak. Ő maga — mint már említém — a szorosán nyelvészeti tanulmányokhoz nem érzett soha különös vonzalmat, s a két év, melyet Pétervárott töltött, még azon esetben, ha kizárólag a nyelvészettel foglalkozott volna, nem volt elég, hogy őt szaktudóssá képezze ki s így bátran elmondhatjuk, hogy Reguly akkor is, mikor urali utazására indult, nem haladt philologiai tanulmányaiban annyira, mint feladata kívánta volna.

Ugyanezt mondhatjuk geographiai esmereteiről is, s ha ehhez tekintetbe vesszük, hogy összes vagyona néhány száz rubelből állt, mely összeget Bäer barátsága útjára előlegezett, s hogy a szokatlan orosz égalj, melyben nélkülözések között több évet töltött, szakadatlan tanulmányai s a lelki küzdelmek, melyeken keresztül ment, egészségét megingaták, természetesnek fogjuk találni, hogy a bátorság, melylyel october kezdetén útnak indult, hogy az Ural bérczeit és Szibéria sivatagjait kikutassa, mindenként bámulatra ragadott, de fáradozásainak sikerére nézve nem ébreszthetett nagy reményeket, s mégis, ha most visszatekinünk, átlátjuk, hogy mindezen körülmények, melyek vállalatának látszólag útjában álltak, annak sikerére kedvezőleg hatottak.

Kétség vül oly tudós, ki a nyelvészet körében tett minden újabb felfedezést ismer s a tudomány összes eszközeivel rendelkezik, tisztán a philologia érdekében többet tehetett volna; ily tudós talán kevesebb fáradsággal szerezte volna meg a vogul nép nyelvkinését, s a különböző finnyelvek összehasonlításából több s helyesebb szabályokat vont volna le, mint ő, ki az osztyák, a vogul és csuvás nyelvek tanulása között önmaga vonta le szabályait, hosszú fáradsággal fedezve fel néha azt, a mit mások már tudtak. — Gyakorlott geograph az Ural egyes csúcsainak magasságát, s egyes helyek geographiai fekvését biztosabban határozta volna meg, mint ő, ki midőn astronomiai mérések nélkül egy nagy tartománynak térképét elkészíté bámulatos tapintata mellett is az egyes helyek szélességi s hosszúsági fekvésére nézve itt ott, néhány mértfölddel hibázott. S megengedem, hogy a kiképzett archeolog a esüd halmokban talán több oly érdekes felfedezést tett volna, mely az ő figyelmét elmellőzte. — De hogy azon egy ember, ki a vogul népek egész szó kinését összegyűjti s a többi finn nyelvek megismertetésére is roppant tudományos anyagot szerez, ugyanakkor egyszersmind a geographiának a legnagyobb szolgálatot tegye, hogy a népek jelen állapotait tanulmányozva egyenlő érdekléssel viseltessék multjuk iránt, s dalaikból, melyeknek gyűjtését főképp philologiai szempontból a legnagyobb lelkiismeretességgel folytatja, az egyes népek mythológiáját s egykori, a mostaniaktól egészen különböző helyzetöket — nem mondom, tisztába hozza — de azoknak felderítésére az első lépéseket tegye, az csak épen azon sokoldalúság, azon speculativ általánosságok után-törekvő irány által volt lehetséges, mely Reguly szellemét jellemzé, s nem engedte, hogy tanulmányai a tudomány bármily ágában kimerítőek legyenek. Sőt tagadhatlan, hogy még azon sanyarú s látszólag reménytelen körülmények is, melyek között útazását megkezdé, annak végeredményeire csak kedvező hatást gyakoroltak.

Reguly meggyőződése szerint a nyelvrokonság egy maga, bármennyire haladjunk annak ismeretében, a népek rokonságát még nem bizonyítja be.

Épen mert a nyelv a népek szellemi kifejlődésének közvetlen befolyása alatt áll, mert benne, mint a tengerpart homokján minden lépés nyomot hágy; azért nincs semmi mozgékonyabb

s csak azon változásokat kell tekintenünk, melyek Európa művelt országaiban, úgyszólván, szemünk előtt a nép által használt nyelvre nézve történtek, hogy meggyőződünk, miként a nyelvrokonság a fajrokonstást legfeljebb gyaníttatja, de nem bizonyítja be.

Mintán Németországban oly tartományok, melyek pár század előtt szlávok által lakottak, most kizárólag németül szólnak, s hazánkban számos példát hozhatunk fel, hogy egész helységek szláv vagy románból magyarokká, s magyarokból szlávokká váltak: ki vonhatja kétségbe, hogy ez a műveltség alantabb fokán álló népeknél még többször történt, hol az egyes törzs, idegenektől meghódítva nehézség nélkül felveszi annak nemcsak egyes szavait, de nyelvét, csak egyes sajtáságokat tartva meg néha saját nyelvéből, melyek mint tájszólások maradnak fel, s a nyelv szabályaiból ki nem magyarázható sajtáságaik által a nyelvbűvált figyelmessé teszik, hogy itt egy idegen elenyészett nyelv s nemzetiségnek romjain jár.

Csak ha a rokonság a nyelven kívül, mely által arra figyelemzetünk, más tények által világosíttatik fel, csak ha a népek phisikai typusa és szellemi hajlamai, melyek a nyelvnél állandóbbak, a philologia észrevételeit támogatják s a történet adatai azal ellentétben nem állnak, akkor szólhatunk némi biztossággal, s ez oka, melyért a népek eredetének kérdése soha szobatudósok által tisztába hozatni nem fog.

Nem elég, hogy multjokat ismerjük, nem elég, hogy sirhalmaikat hányjuk fel, s mindent tudjunk, mit régi írók a seythák, párthusok és turán népeiről följegyeztek. E tanulmányokon kívül még más kell. Az, hogy az élő nemzettel érintkezésbe jöjünk, hogy ajkairól halljuk hagyományait, költészetét, hittaná s így intuitio által szerezzünk magunknak bizonyosságot az iránt, mire nézve a tudomány kételyeinket soha sem oszlathatja el. — S Reguly, ki útazásában főkép ezt keresé, elérhette volna-e célját, ha mint az orosz kormány küldöttje kényelemmel és a hatalom pártfogása alatt útazza be a vogulok földjét? de épen ezért megfosztva a bizalomtól, melylyel e nép hozzá közelített s előtte kitérte azt, mit a gyűlölt oroszok s még inkább gyűlölt hittéritőik előtt szorgosan titkolni szokott.

Reguly érezé ezt, és azért sem azon anyagi szenvedések,

melyekkel az útazás e zordon éghajlat alatt jár, sem elhagyottsága lelki erejét, sőt vidorságát nem törheték meg.

„Az e vidéken divatozó életmódot bárkinek, kit csupán szükségesség vagy kötelesség vet oda, tűrni nehéz volna“ — így ír Toldy Ferencz tudós társunkhoz intézett egyik levelében. — „Egy füstös jurta zugában meghúzódni, iramszarvas bőrén hálni, vízben főtt vagy szárított halat enni, só és kenyér nélkül folyvást, s változás nélkül, oly feltételek, melyek finomabb szokásainkkal ellenkeznek, sőt rövid időn elviselhetetlenek lesznek. Csak oly ember, kit valamely eszme iránti lelkesedés vezérelt oda, kinek ez új világ, mely sok évi óhajlásainak célja volt, szellemi szükségések gazdag kielégítését nyújthassa: csak oly ember felejtethi el azon anyagi inséget, mely ott körülveszi, s érezhet meglege-
dést sőt boldogságot.“

Soha talán nem élt egyéniség, ki mindazon tulajdonokat, melyek útazóban szükségesek, nagyobb mértékben egyesítette volna magában, mint ő.

Ha naplóján átmegyünk, melyet, fájdalom, csak a nyugati finnek között tett első útazása alatt vezetett kellő pontossággal, minden lapon a legérdekesebb észrevételeket találjuk. A nép jelleme és szokásai, szellemi s testi egyénisége, az éghajlatnak befolyása az erkölcsökre, s ezeknek hatása állapotjaikra, figyelmét semmi nem kerülte ki. Az országok geographiai fekvése, s az egyes növény vagy állat, melyet talált, a népeknek múltja, melynek nyomait hagyományaikban és dalaikban kereste föl s az egyes családok élete, az élő nyelv s rég eltűnt nemzedékek sírhalmai: nem volt semmi oly csekély, mi őt nem érdeklé, s mit azon finomsággal, melylyel a legapróbb részletek észlelésére bírt, nem tanulmányozott, és semmi oly nagy, mi figyelmét kizárólag lekötheté s bámulhatjuk-e, ha ő, ki ezen tehetségeinek most jutott tiszta öntudatához, s azokat egész kiterjedésekben gyakorolható, magát ezen útazása alatt jól érezé, s gyenge egészségével oly fáradságot s nélkülözéseket bírt el, melyek alatt a legerősebb organismus leroskadott volna.

Ezen egész útazása alatt, mint többször mondá, — meglegedett, emeltebb hangulatban érzé magát. Minden nap új tények fedezésére adott alkalmat, minden ily tény meggyőződése szerint közelebb hozá őt céljához. — Mint a bányász, ki előtt a gyenge

arany ér, melyet gyanítva munkájához fogott, mindig gazdagabbnak mutatkozik, mint az útas, ki előtt kilátása minden lépéssel tágul s egyszerűbbé válik, dolgozik s halad, s tudva, hogy céljához közelit, nem érzi fáradságát: ilyen vala ő.

Érezé, tudta, hogy nem hasztalan fárad. — Mi lelkében egykor, mint homályos sejtelem élt, azt tapasztalásai meggyőződéssé emelték, miről egykor ábrándozott, azt most száz ténynyel igazolható.

Eddig a magyar s finn népek rokonsága mellett, csak a nyelvrokonság hozatott fel. Valamennyien tapasztaltuk az ellenzenvet, melylyel az állítás hazánkban fogadtatott, hogy a magyar s finn nép közös eredetű. Az idő nem fekszik távol tőlünk, midőn, a ki e tudományos tétellel fellépett, csaknem hazafüségatlansággal vádoltatott. Mintha a történelem nem bizonyítaná be világosan, hogy minden nép, mely most magasan áll, csak sok nemzedék fáradozásai és századokig tartó küzdelem után érte el jelen állását; nemzetek is öseiknek nagy tetteikben szokták keresni nemességöknek jelét, s valóban nem bámulható, ha a magyar, kinek ős történetét a monda Etele népeivel kötötte össze, a rokonságot visszaütasította oly népekkel, melyek létöknek a történelemben oly kevés nyomait hagyták, mint a finnek. Mit a byzanti s nyugoti írók a magyar népről, midőn Európa színhelyén megjelent, feljegyeztek, annyira különbözik attól, mit Lapponia jelen lakóiról tudunk, sőt mit azokról az éghajlat viszonyainál fogva a legtávolabb multban is feltehetünk, hogy Sajnovics állítása már a túlzás miatt is, melylyel az fellépett, midőn híres értekezése „*Demonstratio idioma Hungarorum et Lapponum idem esse*“ megjelent, nemcsak a közönségnél, de még tudósaink között is kevés pártolót találhatott s a tudós külföld mindig inkább elterjedő véleménye, mely a magyar finn rokonság mellett nyilatkozott, sokak által csak azon rossz akarat s kajánság jelének tekintetett, melyet főkép szomszédainknál néha tapasztalnunk kell.

Maga Reguly — mint nékem többször mondá — még a nyugoti finnek között tett útazása után sem volt egészen meggyőződve, s ha a nyelv rokonsága iránt kételyei nem lehettek is, a fajrokonságra nézve feltartá azokat. Az ázsiai finnek, főkép a vogulok között szerzett tapasztalásai eloszlatták e kételyeket.

Mióta Vszevolodo-Blagodaekiban a Szoszva és Jvd el vizei között, Európától az Ural havasai által elzárva, a vogulokkal megismerkedett s hív követjének, a vogul Baktyár kíséretében e nép nagy tartományának szétszórt lakosaival érintkezésbe lépett, kétélyei megszűntek. — „E népnek rokonsága a magyarral (mint Bäerhez már e helyről intézett levelében írja) minden kétségen felül áll“ s a mód, melylyel részint már azon, részint későbbi leveleiben a vogulokról szól, mutatja, hogy nem az útas kíváncsisága, vagy tudományos érdek, hanem a legmélyebb rokonérzet az, mi őt e néphez köti, „mely az idegennek talán kellemetlen formák alatt emberiebb s romlatlanabb természetnek nyomait viseli magán, mint sok más nép s ha a munkát lealázónak tekintve nem dolgozik, s ha oroszok között van a félénkség színéig tartózkodó, azért önbecsének érzetét nem veszte el, s büszke szabadságára, melyet azoknak jólétével nem cserélne fel, kik a czárnak pénzt s munkát adóznak.“

Reguly, kinek általan véve legbecsesebb tulajdonai közé tartozott, hogy magát saját eszméi által elragadtatni nem engedé, s lelkesedése között mindig megtartá józanságát, itt is soha nem ment annyira, hogy a magyar s vogul nemzet ugyanazonosságát állította volna. De hogy a magyar nemzet a közép ázsiai nép családnak tagja, s hogy azon nyelvek közül, melyeket ural-altajiaknak nevezünk, a magyar nyelv csakugyan a finn s jelesen a vogul nyelvekhez áll legközelebb, arról teljesen meg volt győződve, s az állapot, melyben e népeket jelenleg találjuk, s mely attól, mit eldödeinkről letelepedésök korszakában tudunk, annyira különbözik, nem ingathatá meg őt ezen meggyőződésében, nemcsak azért, mert a zordon éghajlat, s a társadalmi viszonyok, melyek ott hol 3780 □ mértföldnyi területen csak 6000 ember él szükségkép támadnak, eléggé megmagyarázzák e népek jelen helyzetét, hanem azért is, mert számos jel arra mutat, hogy azok jelen lakhelyeikre bevándorlottak vagy szorítottak. Ilyenek a helyek nevei, melyek nem azon nyelvhez tartoznak, melyen a nép szól, ilyenek a vogulok között divatozó lóáldozatok s e népek általános hite, hogy egykori hazája délnyugotra fekszik s ilyenek főképen az osztyák nép régi költészetének maradványai, melyek mind arra mutatnak, hogy e vidékek lakói egykor egészen más viszonyok között éltek. Mert miként magyarázhatnók meg magunknak más-

kép: „hogya a legmagasabb éjszaknak e népe, melynek már életmódjánál fogva is egészen más szellemi irányúnak kellene lenni, hű lelkesedéssel beszéli el őseinek hős tetteit, megénekelve bajnokait, kik részint mint istének külső ellenségek, úgymint szirjénekekkel és szamojedokkal, részint mint fejedelmek testvéreikkel és szomszédaikkal küzdöttek.

S ezen meggyőződéssel mennyi új s nagyszerű kilátás nyílt tudományos vizsgálódásainak, épen azon téren, mely előtte legtöbb érdekléssel bírt.

„Eddig — mint Reguly egyik, még Pétervárról irt levelében megjegyzi — keveset gondolkodtunk arról, mily különböző szláv, byzanti, olasz stb. műveltség magvai azok, melyek jelen magyar műveltségünket és socialis formáinkat előhozták, de melyek azon elemek s azon szülőföld, melyből ezen vidéki vetőmagok mostani gyümölcsös formáikra fejlődtek, s mi tehát a valódi eredeti magyar, arról eddig csak nem is álmodozhattunk, mivel tudományos állásunk szerint az mind fogalmunk felett volt“ s vajjon ha a magyar s finn népek fajbeli rokonsága, ha közös eredetük minden kétségen felül helyezett, nem bírjuk e akkor, mind ezen eddig látkörünkön kívül helyezett ismereteknek biztos kulcsát?

Reguly nézete szerint a nyelv a nép szellemi kifejlődésének hív tükré. Valamint az egyes nyelv szókinése a nép ismereteinek körét jelöli ki, s a legnagyobb biztossággal mondhatjuk, hogy azon tárgy vagy fogalom, melyre valamely nyelvben szó találatik akkor, midőn az használtatott már a nép ismeret köréhez tartozott: úgy a nyelv grammatikája a nép észjárását mutatja fel, s ki valamely nyelv kifejlődésének történetét ismeri, tökéletesen ismeri a nép szellemi kifejlődését is, mely azzal él. Minthogy pedig a vogul s a távol éjszakon lakó azon finn törzsek, melyekre a kereszténység eddig csak kevés hatást gyakorolt, szellemi kifejlődésükben s állapotukban egy ezred óta alig változhattak, ezeknek teljes megismerése nem égy szövétnék-e, melynek világánál őseink szellemi kifejlődésükről, a honfoglalás korszakában, némi biztossággal ítélnünk? mi nemesak egész polgárisodásunk történetére új világot vet, de mi által e történet általános emberi szempontból is fontossá válik.

Azon nemzetek, melyek a semi vagy indo-germán család-

hoz tartoznak, valamennyien a műveltség különböző, de már magasabb fokain állnak; Amerika s Afrika ős lakóit csak ős műveletlen állapotjukban ismerjük, de az ural-altaji, vagy csak szorosabban véve is a finn családhoz tartozó népek a műveltség s polgárisodás legkülönbözőbb fokait foglalják el. — Míg e nagy törzsnek egyes ágai még jelenleg is halászatból s vadászatból élnek, s az Uralon, mint pásztor népek barangolnak körül, addig mások mint szántóvetők művelik földjeiket, s mint városok lakói a polgárisodás magasabb fokára emelkedtek. — A természeti állapot tökéletes korlátlanágától, minő csak Amerika vad népei között létezik, a korlátlan uralomig, mely az orosz birodalom különböző népeit összetartja, sőt az alkotmányos szabadságig, melyet a magyar nép akkor, mikor Reguly útazott, még élvezett, a műveltség minden fokait, a polgári szerkezet legkülönbözőbb formáit találjuk itt azon egy népfajnál. — Mi másoknál ezredék alatt fejlődött, mit a semi vagy indogermán népeknél keresnünk kell, az itt egyszerre, nem tudományos kutatások bizonytalan világánál, hanem valóságban áll előttünk, s nem ez e az egyedüli kulcs, melynek segédelmével az egész emberi nem kifejlődésének nagy titkához juthatunk?

Reguly — mint a nyugoti finnek között tett útazása alatt irt leveleiből látjuk — évekig foglalatoskodott e gondolattal. Egy távol, talán elérhetetlen célként állt az lelke előtt, mely őt magához inté, melyre gondolva minden bajai között új törekvése lelkesedett. Most e cél előtte állt, tisztán, egész nagyságában, kezében tartá az eszközöket, melyek annak elérésére kívántattak, s bámulhatjuk e, ha felejtve minden egyebet, csaknem ember feletti erélylyel haladott feléje, s Sziberia pusztáin a Pelim s Tapszija mocsárai, vagy az Ural sziklabérczei között megelégedettnek, sőt boldognak érezé magát, felejtve a terhet, melyet viselt s csak azt tudva, hogy a tudomány gazdag kincsét hozza magával.

Nem követhetjük őt útain. — Elfoglalva nyelvészeti dolgozatokkal, Reguly az Uralon, Sziberiában s a Volga mellett tett útazásai alatt naplóját nem folytatá; a munka, melyben útazási tapasztalatait a nagyobb közönséggel megismertetni akarta, nem is kezdetett meg, s így számos jegyzetein kívül, melyek e tárgyra vonatkozólag philologiai dolgozatai között szétszórva találhatók,

csak egyes levelei maradtak reánk: de ha a roppant területet tekintjük, melyet beütazott, s a gazdag tudományos anyagot, melyet útazása alatt gyűjtött, s melyet az Akadémia kéziratárában letett irományai foglalnak magokban, ha látjuk azon földabroszt, melyet a pétervári geographiai társaság felszólítására kidolgozott, s mely a szélesség 58—70, a keleti hosszúság 72—89 fokai között elterjedő terület részletes leírását adja, feljegyezve több mint ötszáz helyiséget, ezeknek egymástóli távolságát, a külön népiségek, a földmívelés, marhatenyésztés és erdőségek határvonalait, az Ural minden ágainak irányát az egyes kúpok elnevezésével, s a nagyobb s kisebb folyók s hegyi vizek menetét, s ha meggondoljuk, hogy Reguly a tudomány e gazdag anyagát maga gyűjtötte, nem buzdítva senki által törekvéseiben, nem segítve senki által s nélkülözve még azon tudományos eszközöket is, melyeket geographiai méréseknél mások elkerülhetetleneknek tartanak: akkor valóban bátran elmondhatjuk, hogy kevés ember élt, ki tiszta lelkesedésből s a tudomány iránti szeretetből az övéhez hasonló áldozatokra határozta el magát, s hogy alig találunk egyet, ki ily nehézségek között, s annyira elhagyatva hasonló eredményeket mutathatna fel.

Reguly bevégzé feladatának nehezebb részét. A mit az ifjú lelkesedése pillanatában elhatározott, azt kivitte minden akadály, minden nehézségek daczára, s ha meggondolatlan volt az ígéret, melyet a stockholmi könyvtárban Arvindsonnak adott, hogy életét a finn-magyar kérdés megfejtésére szenteli, vagy legalább az adatokat, melyek annak tisztába hozására szükségesek, megszerzi, ő dicsően beváltotta szavát. Bejárta a roppant földterületet, melyen e népek a világtól felejtve laknak, Szibéria pusztáin és az Ural csücsai között keresve fel a nagy törzsnek egyes ágait, míg a permi finnek kivételével egy sem maradt, mely között nem élt, melyet személyes érintkezésből nem ismert volna. Tanulmányozta nyelvüket, szokásaikat, életnézetüket, ott „hol — hogy saját szavaival éljek — nyugat felé az Ural sziklafalak, éjszak és délnek ingoványos lakatlan vidékek által minden idegen befolyástól védve e népek régi eredetiségükben megmaradtak, s napjaik korlátlanul, könnyen s belső nyomasztás nélkül folynak le, s az ősök erkölcsiéhez való hív ragaszkodás a régi élet formáit szerencsésen fentartotta,“ s ott, „hol a vadak és halak megfogyatkozása a

lakosokat vadász és halász életük elhagyására és szántás vetésre kényszeríti, míg a nép öntudatába mind mélyebb s mélyebben beható keresztény tan minden egyes emberben küzdést támaszt az apák régi pogány nézeteivel, s az ekképen irányt vesztett, s megingatott ember kebele minden idegen befolyásnak tárva áll, s a számos telepei által elő nyomuló orosz elem az újra alakuló életre mindinkább rányomja bélyegét.“ — Szorgalommal összegyűjté a nép mondáit és hagyományait, pontosan leírva minden egyes dalt, melyet e népek között járva, majd magános jurtákban vagy pásztorállomásokon, majd vallásos szertartásaiknál vagy ünnepeiken hallott, s melyek közül sok bizonyosan már eddig is az énekessel együtt eltűnt. Soha európai ily primitív népekszokásaiba úgy még bele nem élte magát; soha oly férfiú, ki a művelődés magaslatain áll, a természet gyermekének fogalmait s egész életnézetét ily egészen megérteni s áthatni képes nem volt; hisz csak azt ismerhetjük meg teljesen, a mit szeretni tudunk, s míg más tudóst, ki oly népek között jár, tudományos érdek vezérel, ő bennök saját nemzetének rokonait, ő azon nagy törzsnek egyes gyenge és elsatnyult, de azért nem kevésbé hozzá tartozó ágait látta, melynek maga is gyermeke vala.

Egy maradt hátra: az, hogy a gazdag anyagot, melyet magával hozott, feldolgozva, a tudomány közbirtokává tegye, s visszatérve kedveseinek tűzhelyéhez, a hazában élvezze a dicsőséget, melyet annyi fáradsággal s áldozattal kiérdemelt, s melyet annál biztosabban várt, mert hiszen a nagy mű, mely neki azt megszerzi, gondolatában már készen állt. — „Tisztában volt a nyelv természete iránt, s elveinek helyességéről azon tapasztalása által győződött meg, hogy a természettől elvont rendszere fonalán, — mint a volgai finnnek között tett útazása alatt írja — két hónap alatt annyit bírt tenni, mint azelőtt ily helyesen s ily teljességben félévig alig,“ s mi előtte oly tisztán állott, azt miért ne mondhatná el, új irányt adva ezáltal nemesak a philológiának, de mindazon fontos vizsgálódásoknak, melyek az emberi nem szellemi kifejlődését illetik? Egyes munkái, melyek elméletének bizonyítványaúl valának szolgálандók, a vogul, osztyák, csuvas, cseremisiz és mordvin nyelvek szótárai és nyelvtanai, mint ő hívé, csak még az utolsó kidolgozást várták. Minden anyag, mely a roppant épület felrakására szükséges, birtokában van, elkészí-

tette tervét, ismeri minden részleteit, csak össze kell állitania, hogy a világ bámulva álljon nagyszerűsége előtt, s a haza büszkeséggel nézzen fiára, ki neki a tudományok mezején is ily dicsőséget szerzett.

Nem ismertem senkit, ki a dicsőség élvezetére fogékonyabb vala; honszeretétén kívül ez volt szívének legerősebb, talán egyedüli szenvedélye, s valamint a fő indokot, mely őt e pályára vezette, nem a tudomány iránti tiszta érdeken, hanem honszeretében s nemes dicsvágyában kereshetjük, úgy ez tartá fenn erejét minden küzdelmei között. Azok közé tartozott ő, kik a tudás fája után csak azért nyújtják ki merész kezeiket, mert gyümölcsötől halhatatlanságot várnak, s kik ezen reményben minden áldozatért bő elégtételt találnak. Hogy hazájáért fárad, s míg mások egyéb körökben, ő a tudományok mezején vívja ki a magyarnak azon állást, mely után akkor a nemzet lelkesedve törekedett: ez volt azon gondolat, mely őt lankadni nem engedé, mely az Ural kopár bércei és Szibéria pusztái közepett, nyomor és sanyarúságok között, őt néha boldoggá tette; s leírhatnám-e a kínokat, melyekkel e reményekről le kelle mondania, kifejezhethetném-e a fájdalmat, melylyel szíve eltelt, midőn csaknem céljánál látva magát, sejdíteni kezdé, hogy az erőt, mely annak elérésére még szükséges, nem bírja többé? Az évekig tartott bizonytalanság, a morális szenvedések, melyeken keresztül ment, erejének túlfeszítése pétérvári tanulmányai alatt, s a zordon ég alj s meg nem szokott sanyarúságok, melyeken Szibériában keresztül ment, nem törték meg akarata, de igen egészségét, melyre munkájának befejezésére szüksége volt. Útazása alatt, míg a szünetlen tevékenység és az érdek, melylyel azt folytatá, tartott, erőt vett magán, s akarata által legyőzte betegségét, de midőn Pétérvárra visszatérve, a fölgerjedés, mely idegzetét feszültségben tartá, megszűnt, annál inkább feltűntek ennek következései. Elhatározva, hogy csak akkor tér vissza hazájába, ha útazásának eredményeit mutathatja fel, s érezve, hogy a munkára, melyet dolgozatainak rendezése s rendszeres előadása kíván, egészségének akkori állapotában képtelen, mindenekelőtt ennek helyreállítása volt egyedüli törekvése; de talán, mert gyógyszerreit rosztul választá, vagy, mert baja azok közé tartozott, melyekre az orvosi tudomány hatása nem terjed, sem a Graefen-

bergeben és Lehseben használt vízgyógymód, sem más orvoslási rendszerek nem adhaták vissza azon erőt, melyre szüksége volt, s élete ezentúl egy hosszú betegség, melynek kinjait csak akkor foghatjuk fel, ha eszünkbe jut, hogy ő, ki egészségének elvesztését nem azért fájjalá, mert őt az élet élvezeteire, hanem azért, mert őt a munkára képtelenné tevő, midőn 1849-ben hazájába visszatért, egyszersmind mindentől megfosztva látá magát; mi neki vigasztalásul szolgálhatott volna.

Egy életerős nemzetnek gyermeke, mely öntudattal tekintve zivataros, de dicső multjára, újjászületéséért küzd: így indult útjára, bizva erejében, készen minden áldozatra, nem kételkedve sikerén, hová lett mindez néhány év alatt?

Vannak fájdalmak, melyeket néha túlélünk, de melyekből kiépülnünk nem lehet, s habár a kétségbeesés, melylyel a hazának állapota szívet az első időben tölté, később más érzéseknek ada helyet: ereje meg volt törve.

Visszatekintve nemzetünk zivataros multjára, s látva a módot, a mint ez újabb veszteségeit türi, nem kételkedett a jövőn. Százszor elmondta, hogy bármi nagy csapások érték hazánkat, arra, hogy bajain segítsünk s szebb jövőjét előkészítsük, nem szükséges egyéb, mint hogy azt szenvedései között kettőzött hévvel szeressük, s kétszeres hivatással teljesítsük iránta való kötelességeinket: de midőn ezen meggyőződéstől lelkesedve újra munkához fogott, s elővéve jegyzeteit s irományait, a nagy művet, melynek életét szentelte, be akará fejezni, újra meggyőződött tehetetlenségéről.

Minél inkább tisztába vala föladata iránt, annál kevésbé érezé magát képesnek annak bevégzésére s ha új tevékenységre serkenté őt a gondolat, hogy azon kérdések megfejtésére, melyeknek életét szentelé, senki oly gazdag anyagot gyűjteni többé nem fog, s hogy a mit ő gyűjtött, csak ő maga dolgozhatja fel tökéletesen, maga az anyagnak és eszközöknek bősége haladásának csak egy új akadálya volt. Nem határozható el magát, hogy a nagy tudományos műnek, melyet tervezett, csak egyes töredékeit dolgozva ki, gazdag anyagának csak egy részét használja fel, s az egész mű, melyet tervezett, felülhaladta erejét. Mint oly emberé, ki nag kincset alált, s magát nem határozhatja el, hogy

annak csak egy részét vigye magával, s az egészet fölemelni képtelen, s majd kinos bizonytalanságban áll gazdag találmánya előtt, nem tudva, mit válaszson a drágaságok közt, melyeknek mindegyike neki egyaránt becsesnek látszik, majd megfeszítve erejét újra megkísérli, nem emelhetné e fel mégis az egészet, érezve, mily gazdag, s egyszersmind mily nyomorult — ilyen vala élete. — Egy hosszú küzdelem, egy nem szünő törekvés, melynek egyedüli eredménye csak azon meggyőződés, hogy a cél, melytől megválni, mely helyett mást követni nem bír, örökre elérhetetlen.

Borítsunk fátyolt e szenvedésekre, melyeknek a kegyes istenség kora halála által véget vetett, de a melyeknek emléke kinosan felejthetetlen fog maradni mindazoknál, kik e nemes férfit ismerve, hosszú küzdelmeinek, melyek erejét fölemészték, tanui valának.

Ha előadásomban elhunyt barátomnak hí képét állíthattam fel, felesleges, hogy egyenkint újra elősoroljam az okokat, melyek törekvéseinek teljes sikerét akadályozák.

Maga a kérdés, melyet magának kitűzött, s mely — legalább a tudomány jelen állásában — még megoldhatatlan: azon körülmény, hogy feladására tudományosan elkészülve nem lévén, a célt, mely után kiindult, meghatározott körvonalokban nem látta maga előtt s magát tudásvágyában mérsékelni nem bírta, kedélyének nemes gyöngeségei, s testalkata, mely a zordon ég-alj s annyi sanyarúságoknak ellentállani képes nem volt, eléggé megmagyarázzák ezt; s ha végre azon morális szenvedésekre gondolunk, melyeken keresztül ment, midőn magát nemzetétől, melynek dicsőségéért fáradott, elhagyatva érezé, valóban nem bámulhatjuk, hogy élete, melynek legszebb virágai letörttek, nem hozott annyi gyümölcsöket, mennyit tőle sokan vártak. De vajjon ki mondhatja ezért, hogy ez élet nem egy nemesen eltöltött emberi lét vala, s hogy nagy törekvései haszon nélkül veszttek el?

Meggyőződésem szerint a népek eredetének kérdése azok közé tartozik, melyeknek megfejtésére a vágyat az istenség csak azért oltotta kebeleinkbe, hogy általa ösztönözve ismereteink körét tágabbra terjesszük. A tudományos vizsgálat e me-

zején ellentáll törekvéseinknek nemünk fejlődési képessége, mely nélfogva ugyanazon nép egy ezred előtt egymástól elszakadt részczi, melyek azóta különböző viszonyok alatt éltek, mint mindenben, úgy nyelvökben is annyira eltérnek egymástól, hogy a nyelvnek ugyanazonossága helyett es ak a tudomány által fölfedezhető rokonság marad vissza; ellentáll a népeknek bebizonyítható vegyülése, mely annyira ment, hogy Európa mívelt nemzetei közt egy sincs, mely fajilag eredeti tisztaságát megtartotta volna, s azért, meg vagyok győződve, hogy bármit tegyünk, a helyet, honnan őseink nagy vándorlásukban kiindultak, testvéreinket, kiktől akkor megváltunk, nem fogjuk feltalálni soha. Inkább megváltoztak talán ők is, de mi bizonyosan, hogysesem ha találkoznánk is, egymásra ismerhetnének. De a népek s nyelvek rokonsága iránt folytatott nyomozások, melyeknek hazánkban csak azon érdek adott lendületet, melylyel népünk eredetének földerítése iránt viseltetünk, azért nem bírnak kevesebb fontossággal, nem csak mivel azon időszakban, melyről épített s irott emlékeink hiányzanak, az emberi nem kifejlődésének története csak a nyelvek tanulmányozása által deríttethetik fel, hanem főként, mert a nyelvészet körében tett haladások, meggyőződésem szerint, egy nagy igazság megezáfolthatlan bebizonyításához fognak vezetni.

Valamint minden lépéssel, melyet a tudományos philologia előbbre tett, új rokonságok fedeztettek föl oly népek között, melyeknek összekötését előbb senki sem gyanítá, úgy e tudomány újabb haladásai megmutatták, hogy azon nagy csoportok között is, melyekre a nyelveket osztályozzuk, a semi s indogerman, ezek és az ural-altaji, sőt a kifejlődés alantabb fokán álló nyelvek között is a külömbiségek mellett sok hasonlatosság létezik, mely ha nem is az ősnyelvnek egységét s közös eredetét, legalább az egész emberi nem szellemi képességének, mely nyelveit alkotá, közösséget bizonyítja be, s ha korunk irányait tekintjük, ha látjuk, hogy épen most, midőn az egyenlőségnek elve az egyedre nézve oly hangosan hirdettetik, s törekvéseink oda irányozvák, hogy ezen elvnek következései elismertessenek, a népek között válaszfalak állíttatnak fel, melyek szerint az egyik minden kifejlődésre képes, mások örök kiskorúságra teremtvék: akkor valóban el fogjuk ismerni, hogy a tudomány, mely ezen civilisatiókat alapjaiban aláásó előítéletet megsemmisíti, az emberi nemnek nagy szolgálata.

tokat tesz, s hogy azok, kik a roppant kérdés egyes részein dolgozva, a nagy igazság egykori földérintését lehetővé teszik, egy nagy eredménynek szentelik életüket.

Ezek között első sorban áll Reguly Antalunk. A mit ő mindent áldozva, a finn nyelvek tudományos megismertetésére tett, fenn fogja tartani nevét az európai tudomány körében, s a kik a mezőn utána jönnek, áldani fogják nyomdokait, melyek után járnak.

Hazánkra nézve életének tudományos vívmányain kívül még egy más, s meggyőződés szerint fontosabb eredménye marad, s ez egy férfúnak példája, ki életének pályát választva, csak hazaszeretelét követé, kit sem nehézségek, sem a jólét csábjai, sem honfitársainak közönyössége az egyszer választott pályától nem téríthettek el, s kinek életére visszagondolva, megerősödünk hitünkben, hogy míg a nemzetnek oly fiai lesznek, minő ő volt, míg azon szeretet lángja, mely Körösit a forró égélj országába, Regulyt a jeges tenger partjaihoz vezette, szívünkben nem alszik el, addig multunk homályban maradhat, de jövőnk nem!"

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF.

VERNET HORÁCZ.

(Delaborde szerint.)

Az újkori francia festészet néhány hóval ezelőtt legnépszerűbb képviselőjét vesztette el Vernet Horáczban.

Ha van francia művész, kinek tehetsége elcitol végig egyhangú kedvezésben s mindennemű sikerben részesült, kit még életében jutalmazott művei népszerűsége s neve dicsősége: e kivált-ságos ember, a szerencse ez elkényeztetett gyermeke bizonyára Vernet Horácz. A francia művészet történelme, még a jelen századból is följegyez nagyobb neveket is, de olyat nem jegyezhet föl, mely kortársai között nagyobb híri, a tömeg előtt kedveltebb s oly általánosan ünnevelt lett volna. Hasonló diadalokat még Lebrun és David sem vívtak ki, nem voltak valamennyi osztályban annyi tisztelőik s barátjaik, és hírok, bármi fényes volt is, alig terjedt az ország határain túl, míg Vernet híre átkelt a legszélesebb tengereken s meghódította a legtávolabbi vidékeket.

Az események is csodálatosan kedveztek Vernetnek. Ötven éven át, a párizsi sorompók előtt vívott harcoktól kezdve 1814-ben, annyi úti esemény s a hivatalos kegyvesztések közben, semmi baj sem érte. Szinte hihetetlen, hogy egy ember életében annyi és oly különemű művek és kalandok, annyi fáradság, annyi ellentét egyesüljön. Egész kötet alig volna elég-séges csak a városok és sivatagok elszámolására, melyeket Vernet meglátogatott, a tiszteletnyilvánítások elsorolására, melyekkel a föld kerekése minden pontján kitüntették, a nevezetes emberek összeírására, kik barátjokul fogadták.

Ha Vernet művei roppant sokaságán elnézünk, lehetetlen, hogy a kitünő könnyűség, az elme és kéz ügyessége, általában az ő, hogy úgy mondjuk, ragyogó tulajdonságai, melyek munkái egész sorát eleitől végig besugározzák s mintegy bővös varázsszal ruházzák föl, meg ne igézzenek. A festésznak ügyessége szembeszökő, a hatás, melyet a nézőre gyakorol, ugyancsak való, a bámulat, melyet gerjeszt, ugyancsak élénk: hogy lehet mégis, hogy ezen oly biztos hatás egyúttal oly meddő, ezen oly méltó bámulat inkább mintegy elragadtatásnak látszik, melybe magunkat sodortatjuk, mintegy adósságnak, melyet lerovunk, nem pedig a megfontolt bizalom és meggyőződés adójának? Hogy lehet, hogy a mai kor legnépszerűbb művésze se Franciaországban, se másutt nem alkothatott iskolát, míg kevésbé híres, sőt olykor érdemre is csekélyebb festészek meggyőződött tanítványokat gyűjtöttek magok köré vagy utáználkat idéztek föl a távolban? Vernetnek voltaképp csak a természeti ösztön minden tana, a gyors alkotás volt minden vágya, roppant emlékezetébe vetett bizalma volt minden elmélete; s a fiatal művészeket, kik tőle tanácsot kértek, nem szerette valami szigorú fegyelemnek, általában bárminemű fegyelemnek is alávetni. Az aránytalanság tehát Vernet nagy híre meg azon csekély, szinte semmi hatás között, melyet az újkori művészetre gyakorolt, kimagyarázható személyes természetéből, tehetségének épen nem nagyravágyó törekvéseiből s mérsékelt módjaiból. A francziának, művészet s irodalom dolgában, mérsékletes ízlése van; a merészségektől, még ha jóra való is, megijjed, s az erőszakos újításokat kigúnyolja vagy fellázad ellenük. A mi elmés, a mi gyakorlati, azt jobban szereti holmi büszke elméleteknél; a világosan szóló józan ész inkább inyére van, mint a fennen szóló szenvedély; a tanácsot szívesebben fogadja, mint a rendeletet, s őszintén csak annak hódol, a ki nem akarja hódoltatni. Rokonszenve mindig azon nem zsarnokos tehetségek felé vonja, melyek, mintegy az ő saját nyelvén fejezve ki magokat, annál könnyebben avatják be saját titkaikba, annál könnyebben csábítják el. S hol a festész, a ki oly nagy mértékben, mint Vernet, lett volna képes a közönség szemét bizodalmasan érdekelni s gyönyörködtetni? Mindenik festvénye mintha nem is előre kigondolt mű volna, hanem valami véletlen társalgás, beszélgetés, mely közben a rögtönzés esetle-

gei minden pillanatban egy-egy elmés vonásra indítják az elbeszélő esetét s a tény egyes részletei a természetes ihlet egész kényelmével, de mégis minden fölösleges szószaporítás elkerülésével soroltatnak elő. Semmisem emlékeztet valami előre kitűzött föladatra vagy épen kidolgozott beszédre; azért mégis el van mondva minden, a mi a dolog megértésére szükséges. Kerekdedség, világosság a gondolat kifejezésében s az előadás módjában: ez Vernet festészetének fő tulajdona.

Ő az újkori esata festésze akart lenni, és az lett; ő volt az első, ki kortársainak harszi tetteit tökéletes valószínűséggel s pontossággal tudta feltüntetni.

Ez mindenesetre nagy érdem, s köszönettel tartozunk a montmiraili esata, az antverpi ostrom, az afrikai hadjáratok és számos egyéb dicső tények lefestőjének, mint a melyek az ő vásznán újra fölélednek, vagyis mintegy tükörből visszasugárzanak. De nem lehet felednünk azt sem, hogy az arzképekben, melyek felszínre nézve oly hívek, mélyebben tekintve nincs meg mindenkor ama fenség, mely mintáikhoz, sőt magához a művészethez méltó volna. Vernet kerülni akarja az epikai túlzást, csakhogy olykor a nagyság ösztöne, a költészet titkos érzete is odavész; csak prózában akar írni, s megesk rajta, hogy a történelem nyelve helyett jegyzőkönyvi előadásba téved. Ha merőben kigondolt tárgyakat fest, kissé alant járó képzereje és modora még inkább szembeszökik. Csak síkon száguldoz. Pegasusának nincsen szárnya s a magas tetőket nem látogatja: az ő Pegasusa esinos, ürge állat, a mint azt maga oly sokszor és oly élénken előtűntette, jól kitanított paripa, melynek minden ereje inában, merészsége pedig kaczer szokellésében van, s mely meglepő kellemmel s fesztelenséggel fut végig oly pályán, mely különben már ismerős előttünk.

E kifogások mellett csak szigorúan igazságosak vagyunk, ha Vernet műveinek annál ritkább értéket tulajdonítunk, minél kevésbé kedveznek az ő tárgyai a festőiségnek s minél kevesebb változatosság találkozik itt a hatás elemeiben. A katonai fölszerelések s egyenruhák egyhangúsága nyújthat-e elegendő segítséget a színezetre nézve? Lehet-e nagy változatosságot hozni be akár a sorok rendjébe, akár az ütközetek részleteibe, midőn nem egyszer, hanem több ízben kell föltüntetni majd egymásra

rohanókat, kik közléről támadják meg egymást karddal vagy puskával, majd egész hadtesteket, melyek lépcsőzetesen vannak a csatatéren fölállítva, mint a parasztok az ostáblán, s mind egy-, mind másfelől a kartácsok és ágyúgolyók célpontjátúl szolgálnak? Az itt a nehéz, hogy a verekedés ki legyen fejezve, de közönséges rendetlenség s ismétlések nélkül; az a nehéz, hogy megmaradjon az ütközet általános jelleme s a kép még se váljék merő haditerv rajzává.

A mult századokbeli francia festészek nem igen gondoltak e hibák elkerülésével. Nekik a legborzasztóbb csata is csak előőrsi összekoczanás volt, hol néhány harezos egymásra támad s a szerkezet mindig ugyanaz, hátul két-három holttest, elől füstgomoly. Vagy pedig Van der Meulen példájára, az egymással harezoló két hadsereget a kép háttérébe állították, az előtérben pedig a csata hőse fordult egész nyugodtan a néző felé, kezével udvariasan oda mutatva, hol emberei a győzelmet épen kivívják. E csatafestészetben, a mint az Franciaországban Bourguignon és Martin óta divott, Gros teljes forradalmat idézett elő. Lebrunt nem is említjük, mert az ő ily tárgyú festményei, király hódításai is, a versaillesi nagy csarnokban, habár történelmi tényekre vonatkoznak, merő képzeleti művek. Az abukiri csata festője, Gros nemes esetje alatt az allegorikai czélzat a kiszemelt, de valószínű megjelölésnek enged helyet, a szétfolyó leírás a lényeges tények foglalatává tömöttődik, a merőben adomás elbeszélés a hősköltemény arányait s méltóságát ölti fel. Nem találkozunk többé kényelmes föltevésekkel, hazugságokkal, megszünik a valóságnak, a jelenet sajátosságos jellegeinek, a színhely kifejezésének, a jelmezeknek rendszeres módosítása. A csata arczképe, bármi ünnepélyessé idomul is, mindenek előtt hasonló. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az abukiri csatában, az eylai csatatérben s Gros egyéb hasonnemű festményeiben, melyek annyi erővel s oly fényesen vannak kiállítva, ez arczkép sokkal inkább látszik egy ember dicsőségének, mintsem mindnyájok által végbevitt nagy dolgok emlékének szentelve. A vászon előadott közös működés csak mintegy keretül, dicsőkörfül szolgál Achilles vagy Caesar alakjának, hogy annál sugárzóbban tüntesse fel hősi derültségét s erkölcsi nagyságát. Vernet festményein legelőször is a meg nem osztott hősiség kifejezését, a vitéz törekvések és vívmányok együttes képét látjuk. Achilles megszünt

a hősiség egyedüli személyesítője lenni, Caesar légióvá lett, vagy legalább, ha ő maradt is az intező szellem, a győzelem eldöntője, mégsem foglalt oly kiváló helyet, hogy segédjei és katonái, működve, el ne férnének mellette. S e tekintetben a történeti hűség sem akadályozta a festész ihletét.

A haladás, a voltaképi kivitel szempontjából is, kétségtelen volt, nem ugyan Gros dús modorához képest — ily mester túl van ez összehasonlításon — hanem a Casanovák, a Swebachok, sőt maga festészünk atyja, Vernet Károly inkább sovány, mintsem finom modorához képest. S e részben már Vernet Horácz ifjúkori műveinek is oly értéket kell tulajdonítanunk, mely korásem esőken az által, hogy a művész későbben nagyobb téren működik s a néző szemét jobban meg tudja igazítani.

Emlékezzünk például azon kedves képről: a dichyi sorompó védelme, hol minden oly finomúl s élénken van kezelve, hol a tárgyalás oly csinos, fitogtatás, oly szabad, gondatlanságok és szabatlanságok nélkül. Megesik máskor, hogy ez ecset játsszisa hirtelenkedéssé fajul, s roppant ügyességét csak arra használja, hogy a feltoluló nehézségek elől elsurranjon s megoldásukat elejtse; itt azonban minden pontos, könnyű és mérséklettel s alapos ügyességgel van kivive. Moncey tábornagy csoportja s az előtérbeli alakok ugyan kissé bágyadtan színezett levegőben mozognak, és a ki jól színez, itt bizonyosan fényesebb s gazdagabb színrnyalatokat alkalmazhatott volna; de a kik legelmésbben rajzolniak sem igen volnának képesek jobban felfogni s megjelölni mindenik személy arczulatát, mindenik mozgás valószínű irányát, mindenik részlet kiszabott teendőjét. Különbben nemcsak a dichyi sorompó, hanem általában összes művei tanúskodnak éles szemérről az árnyak s vonalbeli összhangzás dolgában. Vernet nem tartozik a nagy rajzművészek közé, mert fdomait nem tudja bevonni se az úrias büszkeség, se azon legbenső gyengédség zamatával, mely a finom érzés szüleménye; de igenis azok közé tartozik, kik a tárgyak általános külszinére nézve legritkábban csálódnak s helyes szerkezetöket és viszonyaikat a legbiztosabban megfigyelik. Az ő rajzolta vagy festette alakok közül egy sem vét nyilván se a boncztoni valószínűség, se az egészlet törvényei ellen; bármily erőszakos mozgalom képét adja is, az sohasem

zavarja meg a vonalokat, sohasem idéz elő szabálytalan vagy lehetetlen idomokat.

A clichyi sorompót Vernet oly régen festette (1820-ban), hogy azt méltán sorolhatjuk ifjúkori zsengei és vívmányai korszakába; de az neki se nem legrégibb festménye, se nem az, melyben a tehetség először nyilvánult komolyan. Még tizenöt éves sem volt, s a műárusok már szerettek vele dolgoztatni—a minek ugyan még nem tulajdoníthatunk valami nagyobb jelentőséget. De igenis tulajdoníthatunk jelentőséget azon öt festményének, melyeket a huszonhárom éves ifjú — miután néhány évet Vincent történeti festésznél töltött — az 1812-diki tárlatban kiállított, s melyek atyja, Károly modorának egyszerű utánzatánál már többről tanúskodtak. A tárgyak hasonlók voltak azokhoz, melyekkel atyja is szokott foglalkozni, de bizonyos eredetiséget s igazi ihletet nem tagadhattak meg tőle. Az 1814 diki tárlatba küldött művei nem hazudták meg az iránta táplált reményeket, de valami tetemes haladást sem gyanítottak. Csak három évvel ezután s határozottan voltaképp csak az 1819-ki tárlat folytán világosodott ki Vernet tehetsége teljesen, s a Poniatowski halála, a mame-lukók kardrahányása, a francia gránátos, a trombitás lova, s hűs más nagysikerű kép festője ekkor vivta ki a roppant népszerűséget, mely mind halálaiglan birtoka maradt. S népszerűségének annál biztosabb volt alapja, minthogy művei nem csupán egy ember jó hírnevét s a francia iskola becsületét érdekelték. A közönség, a művészek tapsolva, egyúttal boszút állott a hallgatásért, melyre akkor a nemzeti büszkeség kárhozható volt, a tilalomért, mely a közelmúlt diadalmaknak s a haza balsorsának még emlékeire is ránehezült.

Az akkoriban üldözött közérzület kielégítésére Vernet ügyes keze az ecseten kívül a nemrég fölkapott körrajzot is tudta használni; s könyomatai, mint a politikai propaganda hathatós eszközei, csakhamar szintoly közkinccsekké lettek, mint Béranger egy-egy verse, Courier egyegy röpirata. Kézről kézre adták s kegyeletesen a szobák falaira függesztették e könyomatosakat, melyek a tárlatból kitiltott festmények után készültek s Napoleont Elba vagy sz. Ilona szigetén, vagy a „földmives“ katonát ábrázolták. A restauratio első éveiben tehát Vernet nem csupán igen alkalmas művész hírében s tekintélyében részesült, hanem tisz-

telték benne — s tán a festésznél jobban — a nemzeti tigy védőjét is, a balsors ügyvédét, az elfeledett vagy félreismert dicsőségek boszulóját. S a mi legkülönösebb, az új kormány is kedvezett neki. Megvették azon festményeit, melyek botránkoztatás nélkül helyet foglalhattak a király termeiben, Orleans herceg pedig nyíltan pártfogójának vallotta magát. Sőt maga X. Károly vele festette le magát — s e mű Vernet egyik legjobb lovas arczképe — és ugyancsak ő festette vele a fontenoyi csatát, mely a művész legsikerültebb kísérlete régibb korbéli jelenetek tárgyalásában s kis alakokkal. S midőn a francia műakadémia igazgatói helye Rómában megürült, arra Vernet lön kinevezve.

Vernet oly szerencsés volt, hogy neki se népszerűsége a kormánynál, se hivatalos kitüntetései a közönségnél nem ártottak. Még az is javára fordult, a mi ellene volt intézve. Az 1822-diki tárlat alkalmával jemmaresi csatáját s elichyi sorompóját — nem e festmények műbecsének csekélylése miatt, hanem a forradalmi s császársági katonaéletből vett tárgyuknál fogva — nem fogadták be a Louvreba; ennek következtében a művész saját tárlatot nyitott a maga házában, a melyet a közönség sokkal nagyobb számban és érdekeltséggel látogatott, mint a nyilvános kiállítást.

Mindazon hadi képek közt, melyeket Vernet egy félszázad alatt festett, természetes képességeit s tehetsége jellegeit legjobban kitüntetik — az imént említett két festményen kívül — a valmyi, hanau és montmiraili csaták, mind oly művek, melyek munkásságának első, nem második feléből valók. Későbbi művei nem csak hogy gyakran el vannak sietve, de nincsenek elég festőileg berendezve, a jelenetet s a vonalak egészletét epizodszerű tömbök sokasága bontja föl, a festvény nincs összpontosítva, de panorama módjára határtalanul szétfoly. Előbbi művei ellenben szerkezetre nézve egy-egy egészlet képeznek, hol a kisebb fontosságú részletek arányosan vannak egymás mellé rendelve s mind csak arra irányulnak, hogy a fő látványt emeljék ki.

Mennyi részlet például s mily bőven van megjelölve a montmiraili csatában, s ez mégsem csökkenti az egyetemes hatást, az egészlet drámai jelentőségét. Azon pillanat van adva, midőn a régi testőrség vadászai, Lefebvre tábornagy alatt, az ellenségre rontanak s e végerőködéssel a győzelmet eldöntik. A láthatár, melyet már az alkonyat árnyai borítanak, a bágyadt fény, me-

lyet a félig felhők mögé rejtezett téli nap áraszt a térre s az utolsó zászlóaljakra, melyek még ott vannak, mindez — még az a kereszt is, melyet a két sereg golyói félig eldöntöttek, s az a lombtalan fa, melynek ágai a szél és kartács füttyölése közben mintegy fájdalmasan mozognak — mindez bizonyos méla ünnepegyességet, bizonyos balszerencsés nagyszerűséget fejez ki, mely a jelenet történelmi jellemének tökéletesen megfelelő. Még győzelem képe, de oly győzelemé, melyet nem ünnepelnek többé, oly dicsőség, melynek nincs mámore, oly diadal, melynek nincs holnapja. Öröm nem dagasztja e vitéz sziveket, csak a hántalmazott haza emlékei keserítik: valamint sugárzó világosság sem árasztja el a küzdelem színhelyét, valamint az auszterlitzi nap is hiányzik a montmiraili égen. Ha Vernet, valamely hadi tény előadásában, épen a megfigyelés helyessége s a feltűtetett érzelmek őszintesége által valaha költői stylbe emelkedett, ha — inkább tevékeny, mintsem kiterjedett képzerejének szokott módja ellenére — valaha sikerült neki tárgya külszínével együtt annak erkölcsi elemeit is fölfogni s visszatükröztetni: kétségtelen, hogy festésziünk életében a montmiraili csata jelöli e kiváltságos pillanatot, e kivételes ihlettség óráját. A montmiraili csata — föntartva az ugyancsak nem egyenlő művek és művészi tulajdonságok közti arányokat — azon festmények közé sorolandó, melyek az újkori művészet legnagyobb becsületére válnak: valójában új mű, mert elődjei se a francia iskolában, se másutt nincsenek; eredeti mind a benne kifejezett érzés, mind egész kivitele; végre pedig szerzőjének oly külön képességeiről tanúskodik, melyeket később sohasem fog szerencsésebben, sem oly helyesen alkalmazni*).

A fentebbiekből azonban nem szabad következtetnünk, hogy Vernet azon műveinek, melyeket 1830 után festett, akár a művész életében, akár az új korbéli festésziskola történelmében csak középszerű jelentőségök volna. Az antverpi ostrom epizódjaitól kezdve, Róma megvételeig, vagy, még újabban, az almai csatáig a kabyliai miséig, sokkal több próbáját adta ő tehetségének,

*) E festmény, mely az 1848-diki forradalomig a Palais-Royalt ékesítette, most Hertford marquis tulajdona; úgyszintén a jemmalesi, valmyi és hanauai csaták is.

hogysem mindinkább meg inkább kitünő ügyeségéről s kifogyhatlan termékenységéről megfélelkezhetnénk vagy azt kétségbehozhatnók. De az utóbbi húsz-harmincz év alatt készült műveiben a gyakorlottság, gyorsaságát és merészségét növelve, a nézőt inkább elvakítja, semhogy meggyőzné. Neki vág mindennek, összetűz a főladat nehézségével, s oda jut, hogy mintegy festői fegyverzőrejt szerez, hol a vonalak egymással ellenkeznek, összetűznek, megszakadnak, hol az erőszakos viszfények a természetes szinezetet megsemmisítik, valamint a mellékes magyarázatok közepett a jelenet eredeti értelme is csökken vagy végkép elenyészik. Igaz, hogy az ő tárgyaiban az izgalom helyén van, s csatafestész csak a kivitel heve s mellék részletek sokszőrűsége által vívhat ki sikert: csakhogy e hévnek nem szabad merő kalandvágygyá fajulni, s a mellék részletek bármi vonzók, bármi érdekesekek legyenek is, de a fő eseményeket hagyják kidomborodni s a képet ne foszszák meg egységétől; Vernet pedig gyakran nem gondolt e lényeges törvénnyel, s beérte azzal, hogy alakokat s lelketlen tárgyakat, idomokat s színárnyalatokat rakott egymás mellé, holott e különböző elemeket tömbesítenie s egymással egybe kellett volna vetnie, hogy egy általános hatás szülessen belőlök.

Vernet körülbelül az a festészetben, a mi Scribe a színműben: mindkettő ellen alapos kifogásokat tehetni, főleg a költőiség hiányai s felületes és elhamarkodott tárgyalás tekintetében; de a maga nemében s a maga korában egyik is, másik is legelső. Mindaz, a mit legjobb csatafestészeink készítettek, az ő műveihez képest csak másodrendű, biztalan és fagyos.

Csak ő volt képes, az antverpi csillagvár megtámadásában, érdeket költeni oly jelenet iránt, melyben, úgyszólván, semmi cselekvény sincs, valami haditanácsféle iránt, melyet a sereg főnökei egy árok mélyében tartanak, mialatt az erősség ellen intézett bombák rejtélyesen végzik teendőjüket s az események, melyek a vár föladását elő fogják idézni, távol szemüinktől folynak le.

Csak ő volt képes — egy merőben ellenkező tárgy alkalmával, a constantinei rézs megrohanásában — kellően kifejezni e kemény erőlködés zürzavaros erélyét, harczolók és romok összevisszáját, ez élő hegyet, mely leomlott falak s csuszamos lejtők hegye fölé emelkedik, ez emberhullámot, mely egész hevével, dühével nekimegy mind a már elsodrotta akadályoknak, mind

azoknak, melyek a meghódítandó zsákmányt még oltalmazzák. Ostrom hősies zavarát még senki sem ábrázolta ennyi valószínűséggel, sem győzni akaró s már épen győzni fogó fegyveres tömeg indulatosságát ily elevenen és igazán. Tagadhatlan, hogy ez nem egymást ellensúlyozó vonalak és színek egészllete, nem az esemény magasztos képe, nem szabatos szerkezet, melynek megvan fő közepe és kerülete, világossági gyúpontja és kisugárzásai, eredete és kiszemelt következményei; de tagadhatlan az is, hogy a valóság megragadó arczképe s a legigazabb hadi jelentés, melyet ecsettrel írhatni.

Egy másik, nem kevésbbé jeles festménye, mely a constantinei rézs megnyitása, tanúskodik, mily éles elmével tudta ő megtalálni s előadni ama férfias hevületeket, melyek a harczot megelőzik, mily ritka találósággal tudta kiválasztani az alakok állását, az arczok kifejezését, hogy még a mozdulatlanságot is az élet jeleivel ruházza föl. A drámai érdeket itt is merőben egynemű elemek szülik, csakhogy egyszerre a veszélybe, vagy halálba rohanók tömege helyett itt jóformán csak pihenő katonákat latunk, kik épen várják a pillanatot, hogy a veszélylyel, halállal dacoljanak.

Aztán mily híven tükrözteti vissza a jellegeket, mily elmésen pontosan utánozza a katonai modort és jelmezt, mily részletesen ismeri minden külön fegyvernem, minden külön hadjárat katonáinak sajátos szokásait. És ebben, mikép mindenben, Vernet mindent a maga emlékeiből merit, nem kölcsönöz senkitől semmit. E jellemző különbségeket saját szemével látta, nem mások elbeszélése, vagy hagyomány útján fogta föl. Miután az 1792-diki önkényteseket s a császári testőrség gránátosait, a párizsi nemzetőröket 1814-ből s a megszállott Antverp tüzéreit, változó külsejök közhíven s a magok valóságos magaviseletében lefestette, szintoly biztossággal leste el az új hadsereg arczulatát, szintoly könnyűséggel, szintoly teljesen magáévá tette az afrikai vagy krimi katonát, harisnyája ránczait szintűgy, mint tarisznyája s képíje hordása módját, a csekély külső részleteket szintűgy, mint a hosszabb hadakozás, az éghajlat és szokás szülte változatokat. Vernet festményei tehát nemcsak az események, hanem az erkölcsök hü ábrázolása által is örökítik korunk történelmét.

Roszalni fogják-e, hogy mi Vernet Horáczt különösen mint csatafestészt jellemeztük? őt, ki az élet-, vadász-, táj- és tengerképektől kezdve a legkomolyabb történelmi tárgyakig mindent szemügyre vett, mindent lefestett? Igazolásunkra elég legyen fölhoznunk, hogy Vernet csak is mint csatafestész tartozik a mesterek közé, minden más nemben versenytársai, még pedig oly versenytársai vannak, a kik felülmulják. S igen nagyon felülmulják nevezetesen a történelmi festészetben, a hol Vernet nem képes drámai, csak színpadi hatást előidézni, és a hol — kivált nagyobb, mélyebb tárgyaknál — külsőleges, felületes tárgyalása és túlhajtásai a legszembeszökőbbek.

Csak megrovólag lehet emlékeznünk ama festményeiről is, melyeknek tárgyát a szentírásból vette. Itt se többet, se kevesebbet nem ábrázol, mint a mit afrikai útazásaiban látott: a patriarchák és próféták, Izmael anyja és Izsák felesége, az ó-szövetség valamennyi személye, az annyi század hagyománya által megszentelt alakok mind kortársainkká vannak változtatva s Abd-el-Kader bornuszában vagy a smala*) hölgyei arany és selyem szövetű ruháiban jelennek meg előttünk. Legyen, hogy merő helybeli valóság szerint a mai arab jobban hasonlít a bibliai patriarchához, mint ez azon önkényes alakhoz, melyben őt a renaissance egyik-másik mestere föltünteti: e mestereknek mégis igazok van, hogy a bibliai tárgyakat egész általánosságban adják elő és róluk minden népisme jelleget lehántanak. Jól mondja Fromentin: „A ki jelmezt borít a bibliára, kiforgatja jelleméből, valamint, a ki egy félistent felöltöztet, embert csinál belőle. Ha valami felismerhető helyre teszszük a bibliát, ellenmondásba hozzuk szellemével, a történelem előtti könyvet történelemmé változtatjuk. Mivel minden áron az eszmét kell fölruházni, a mesterek átlátták, hogy leginkább úgy közelítik meg az igazságot, ha az alakot levetkeztetik s egyszerűsítik, azaz ha minden helyi szint elnyomnak. Ily képek csak úgy igazak, ha általánosak, és vagy mondjunk le a bibliáról, vagy tárgyaljuk úgy, mint Rafael és Poussin.“

Vernet — hogy röviden összefoglaljuk véleményünket —

*) Abd-el-Kader smalája, azaz háznépe, szintén egyik híres festménye Vernetnek.

mindenkor működni kész tehetség létére, mely képesebb a tárgyak külszinét s arczatát ellesni, mintsem benső jelentőségeket s mélyöket kifürkészni, szüntelenül gyötörve az alkotás szükségétől, rá nem ért a multról megemlékezni s csak jelen szakmánya birta lelkesíteni, se nem vágyott nagyobbra, mint hogy egy-egy eseményt betű szerint leírjon. Művei összegében hijában keresnök bizonyos elfogadott elvek kifejtését, valamely tan folytonos nyilatkozatását. Az a sok mindenféle tárgy, melyet egymás után feldolgoz — s mindegyikét úgy dolgozza, hogy se előbbi se utóbbi munkáiról nem tud — azzal látszik őt vádolni, hogy valami csodás közönnyel viseltetik a festői feladatok iránt; csakhogy ez is inkább gerjedékeny képzereje azon természeti mozgékonyaságáról s kíváncsiságáról tanuskodik, melynél fogva nagyon kapott mindenben, a minék fénye, híre, vagy csak zaja is van. Modora jó és rosz tulajdonságai egyfelől ritka és alapos, másfelől közönséges és ledér képességekből, a jóhiszem és ámitás, a tömörség és terjengés, a valónak őszinte utánzata és mesterkéltság ügyesség különös vegyületéből származnak. Pedig az ő saját szava szerint a merő igaz a valósnak legszorosb utánzata, a művészet egyedüli elve s egyedüli czélja is: ez volt egész költészetének, összes meggyőződéseinek s kötelességeinek foglalata. „Ha képet akarok festeni — szokta volt mondani — ablakomat nyitom ki és nézek.“ De hát miért érte be oly gyakran azzal, hogy ablakát csak félig nyitotta ki? S nem folyamodott-e többet emlékezetéhez, mintsem a természet-hez? nem bizta-e magát akárhányszor sokkal inkább keze ügyességére, mintsem mintái tekintélyére? . . . Az ő tulajdonsága nem volt se azon úrias őszinteség, melylyel a lángész rokonul s a valósnagy jellegeit kidomborítja, se amaz alsóbbfokú igazmondás, melyet — mint például a kiesiny, németalföldi mestereknél — a türelmes szemlélés, a részre hajlatlan taglalás szül. Vernet ecsetjének igazmondása merőben viszonyos és szintoly kevésbé részre hajlatlan, mint ügyessége. Az egyéni fölfogás, az elmés czélzat mindenek fölött, munkája minden részletén a fürge gondolat és oly tudomány bélyege, melyben semmi szándékosság, de igenis eredetiség és kellem: — im ez az, mi e tehetséget életeti, mi fő érdemeit alkotja. Inkább mozgékony, hajlékony elme, semmint hatalmas, inkább csillámló, semmint erősen meg-

edzett, de a melynek értéke és fénye mégis tetemes. Igen franczia, a mennyiben minden tárgynak megtalálja legvonzóbb oldalát, mindent erkölcsi valószínűséggel s szinte betűszerinti értelmében tud előadni, s mindjárt első pillanatra tetszik.

G. Á.

AZ ANGOL ALKOTMÁNY TÖRTÉNETE

1760 — 1860.

THOM. ERSKINE MAY UTÁN. — HARMADIK KÖZLEMÉNY.

AZ ANGOL FELSŐ HÁZ.

Az angol alkotmány történetében két vonás érdemli meg a szemlélő legnagyobb figyelmét: az ország ragaszkodása azon intézményekhez, melyek az államszervezet tagjaiul el vannak ismerve, s ez intézmények képessége folytonosan fejlődni, s oly változásokon menni keresztül, melyek nem egyszer lényegesek. A korona, mint már megmutattuk, kiváltságaiból nemcsak nem veszített, sőt befolyásának ágai szaporodtak, mind a mellett, hogy hatalma gyakorlatában lassanként nemcsak a parlament beleszólásának, hanem a közvélemény nyomásának is több több tért nyitott az idők haladása, úgy hogy jelenleg a korona részvéte a törvényhozásban s a közigazgatásban épen oly kevésbé hasonlít a Tudorok és Stuartok uralkodásához, mint XIV-ik Lajoséhoz.

Igy foglalja el a lordok háza most is a korona után az első helyet az országban, s hajdankori kiváltságainak élvezetében nagyobbrészt benne van jelenleg is, noha nagyobb változásokon, mint ez, nem ment keresztül az állam egyik intézménye sem. Ha tagjai számát és minőségét vagy a ház befolyását tekintjük, néhez ráismerni benne a korábbi idők „great council“ vagyis nagy tanácsára. De a mely változások érték, mind valamennyi arra szolgált, hogy e fontos intézmény az alkotmány egyéb tagjaival egyaránt fejlődjék, s egy lépten haladjon a nép társadalmi helyzetével, melyekre az idő szintén fejlesztőleg hatott.

Az első, a mi e tekintetben magára vonja figyelmünket, a felsőház világi tagjainak száma, kiknek folytonos szaporodása már maga is képes volt lényegében változtatni meg a felsőházat. Ugyanis VII. Henrik első parlamentjébe csak 29 világi peer kapott meghívást. Erzsébet haláláig 59-re nőtt. A Stuartok nem fukarkodtak a címek osztogatásával¹⁾ s a peerek számát 150-re szaporították²⁾. III. Vilmos és Anna királyné felvitték e számot 168-ra. Anna idejében, hogy az udvarnak többsége legyen a felsőházban, egyszerre 12 peert neveztek ki, s mindjárt bevezettetésök napján látszott a rendszabály foganatja³⁾. Ugyancsak Anna idejében, midőn Anglia és Skótzia egyesültek, 16 képviseleti peert neveztek ki, mely szám nagyon is csekélynek látszik, ha meggondoljuk, hogy e 16 peer hivatta volt Skótzország ősrégi és számban az angolnál csak alig kevesebb peerségét képviselni oly házban, melyben 26 püspök ült, kikkel szemben ama 16 skót peer hivatta volt képviselni a skót presbyterialis egyház érdekeit is. Azonban a mi rövidséget netalán akkor szenvedett a skót peerség, gazdagon helyre pótoltatott neki, mint látni fogjuk későbbben.

E gyors növekedést, mely által a peerek személyes tekintélye s befolyása aránylag okvetetlen csökkent, a kiváltságos rend határozott féltékenységgel nézte. Az I. György első éveiben történt új kinevezések új aggodalmakat gerjesztettek. Ennek adott. 1719-ben kifejezést a Somerseti hg. részint kedvkérésésül a lordok szemében, részint párttörekvések előmozdítása végett, billt nyujtván be a felső háznak, melynek célja vala a királyi előjogot tetemesen korlátolni. A királyt rábírták volt a bill jóváhagyására⁴⁾, mely szerint a peerek 179-re menő számán fölül a király nem

¹⁾ Jakab kinevezett 62-öt, I. Károly 59-et, II. Károly 64-et, II. Jakab pedig 8-at, összesen 193. Ezek idejében azonban kihalt 99, mi által a szaporodás 94-re esik vissza. (Jelentés a felsőházhoz 1819) Minthogy I. Jakab és II. Károly sok ilyen peerségért pénzt szedtek, még csodálni lehet, hogy a kinevezések nem voltak ennél is gyakoribbak.

A kinevezés itt nem csak azt jelenti, hogy valakit angol peer címevel tisztelték meg, hanem azt is, hogy az új cím állandóvá lett. Az angol szójárás itt a creatio szavával él, mi peerségi címnek alapítását s e címviselésére adott jogot jelent.

²⁾ 1661-ben 139 peer kapott meghívást. 1696-ben a világi peerek száma, kihagyván belőle a kiskorúakat, a katolikusokat és az esküdni nem akarókat, 140-re ment körülbelül. Macaulay's History IV. 753.

³⁾ T. i. 1711-ben jan. 2-án „Lordok Naplója“ XIX. 353.

⁴⁾ Azt hívék a walesi hg. nem nagyon szereti a kormányon lévő whig pártot, s azt mondták ez okból bírta rá Sunderland l. a királyt, hogy a billt megengedje.

nevezhetett volna ki többet hatnál; azon joga, hogy a kihaltakat újakkal pótolhassa, e bill által nem érintetvén. Skótság 16 képviselői peer helyett kapott volna 25 örökös peert. A bill csak hamar harmadszori olvastatás alá jutott; de az alsó házban s az országban akkora elégedetlenséget támasztott, hogy pártolói tanácsosnak látták abban hagyni. Ennek daczára a Buckinghami hg. a következő évben e tárgyban új billt nyújtott be, mely szintén átjutott az alsó házba is, hol különösen Steele Rikárd és Valpole Róbert alkotmányellenes iránya miatt éles bírálat alá fogák, s a bill 269 szónyi szavazattal 177 ellenében megbukott. A kísérlet csakugyan merész volt: korlátozni a korona előjogát s igazságos jutalmak osztogatását gátolni csak azért, hogy a koronától független s a nép előtt nem felelős aristokratikus testület köre minél szorosabban elzárkózhassék.

A hannoverai házból való királyok elseje és másodika egyre szaporították a peerek számát, úgy hogy III. György trónraléptekor 174-en voltak. Ezek közül 13-an mint kiskorúak, 12 en mint katolikusok nem ülhetek a parlamentben.

Bármekkora volt is a peer-nevezések száma Erzsébet idejétől fogva, III. György és utódai alatt jóval túl mentek rajta. A peer-nevezés eszközzé vált volt a korona befolyásának s a pártok erejének öregbitésére. A mint a ministerek váltakoztak, egyaránt éltek vele tartalék nélkül. III. György első tíz évi uralkodása alatt 42 peernevezés és rangemelés történt.

North l. bőkezűleg osztogatta a címeket, részint hogy magát állásán erősbitse, részint hogy útját egyengesse az udvar politikájának. 1776-ban, mielőtt az ismételve megújuló királyi adósságokat tisztázás végett ismét a parlament elé vinnék, tíz új peert neveztek ki, egy bárót viscounttá tettek, hármat pedig gróffá. Mintegy 30-ra megy azok száma, kiket kormányzásának egész ideje alatt, North l. britt peerekké tett, vagy a peerség alsóbb fokáról magasabbra emelt. Irlandban még pazarabb volt a méltóságok osztogatásával. 1777-ben 18 bárót nevezett ki, s 7 bárót, meg öt algróft magasabb fokozatra segített elő.

Pitt még gazdagabb mértékben osztogatta a díszpolczokat, mint bármelyik előde. Kormányzásának első öt éve alatt csaknem ötven peert nevezett ki. A befolyás, melyet ő párthiveinek ilyen megjutalmazása által szerzett magának, inté őt azon óvatosságra, melynél fogva ügyekezett a királyhelyettes kormányzót ezen előjog gyakorlatában megszorítani. Azért indítványozá, hogy e megszorítás a gyámkormány egész idejére maradjon hatályban, annál inkább, mert ezt az időt úgysem hitte sokáig tartandónak. Ő, ki a peer-kinevezést eszközül használja vala, hogy saját hatalmát megerősítse, nem szándékozott azt az eszközt ellenfelei kezében hagyni. Ha indítványa czélt ér, az ilyen megszorítás ellen, kivált ha a gyám kormány egész idejére kiterjedt volna, sokat lehetett

volna felhozni azon okok közül, melyekkel az 1719-ki még tovább terjeszkedő indítvány ellen harcoltak. Pitt azt állítá, amaz előjog gyakorlata arravaló, hogy érdemeket jutalmazzon, a peeriséget a nagy földbirtokosokból, valamint más tehetősb osztályokból kiegészítse s a koronát a már létező peerek fondorkodó szövetkezéseitől függetlenítse. Úgyde ezen tekintetek a gyámkormányra épen oly érvénnyel bírtak, mint bármely más időbeli körülményekre. A Pitt által sürgetett megszorítás ellen azonban azon tény szólt hangosabban, hogy ő az oly hatalmas minister, a felsőházat csak az imént saját párthíveivel szaporította bő mértékben. A király helyettes kezeit megkötni tehát annyi volt tulajdonképpen, mint megerősíteni a ministert állásában. Hasonló megszorítás alá esett a királyhelyettes 1810-ben, de ekkor csak egy évre, mi ellen csakugyan kevesebb ok volt harcolni.

1792-ben ministerségének nyolczadik évét töltötte be Pitt, s már akkor 60—70 közt állt azon peerek száma, kiknek nagyobb része annak köszönhető felemeltetését, hogy a ministert vagy a parlamentben, vagy az alsóházba küldendő követek választásánál támogatta volt. 1796 és 1797 ben újra 35 előmozdításhoz fogott, s 17 évi kormányzása után 1801-ben 140 nél több általa kinevezett vagy felebb emelt örökös peer ült a parlamentben. Ugyanazon évben vitte be Pitt az irlandi képviseleti peereket és püspököket a felsőházba.

Irland és Anglia egyesítésénél nem követték mindenben azon elveket, melyek szerint Skótországgal egyesültek volt. A képviseleti rendszert itt is alkalmazák ugyan, s 28 képviseleti peer nyert helyet az egyesült királyság parlamentjében; de a választás nem egy parlament idejére szól, mint Skó országban, hanem élethossziglan. Továbbá skótországi peereket még az egyesülés után is kinevezni el volt tiltva, hogy a skót peerség mint ősrégi és magába zárt aristokratikus testület állhasson fenn. Irlandról másképen intézkedtek. Az irlandi peerség nagyon is nagyszámúnak látszott, melyet szükséges idővel apasztani. Erre való tekintetből a korona előjoga arra szorítottatott, hogy csak akkor nevezhessen ki egyegy irlandi peert, mikor az egyesülés idejében létezettek közül három már kihalt. Végeztélja ennek az volt, hogy a parlamentben különben sem székelő irlandi peerek száma 100-ra olvadjon le. Se miatt rendeltetett egyúttal az is, hogy, midőn az már el lesz érve, valahányszor egy irlandi peerség megszűnik, vagy irlandi peer örökség vagy kinevezés útján az egyesült királyság peerjévé válik, mindannyiszor szabad legyen új irlandi peerséget alkotni.

Az irlandi egyesülésnek egy másik sajátágos határozománya abból áll, hogy az irlandi peereknek meg van engedve Nagy-Britannia bármelyik választó kerületét a parlamentben képviselni, mely előjogot nagy terjedelemben vették azóta igénybe. Az 1860-ki Re-

formbill szándékozott ezen előjogot kiterjeszteni Irland választó kerületeire is.

Együttal négy egyházi lord kapott Irland részéről a felsőházban helyet, mint az irlandi papság képviselői. Ezek ülészak számra felváltva foglalják el helyeiket. Az irlandi egyház érseke mindig ott van köztök. Az egyesülés korában az irlandi egyházban érsekek és püspökök együtt húszan voltak. 1833-ban a törvény (Church Temporalities Act) e számot tízre olvasztotta le.

Mióta a három királyság egyesült, a birodalmi peerek száma folytonosan növekedett. A jelenlegi létszám közelebbi vizsgálata saját-ágos eredményekre vezet. 1800-ban a felsőház 460 egyházi és világi lordból állt. Az egyesült királyságok örökös peerjeinek száma, — a királyi vérből valókat nem számítva, — 385-re szaporodott. Ezek közül III. György hosszú uralkodása alatt létrejött 128; IV. György alatt 42, s IV. Vilmos trónraléptéül-fogva 117. E szerint 1760 óta 287 peerség vagy keletkezett, vagy elérte jelenlegi magasságát, mi az egész számnak csaknem kétharmadát teszi. E növekvés még nagyobb számra menne, ha időközben sok peerség meg nem szűnt volna. A III. György alatt történt kinevezések száma 388-ra ment, tehát hárommal többre az egyesült királyságok örökös peerségeinek összes számánál. *)

A mostlétező peerségek közül csak 98 mutathat fel III. Györgyöt megelőző régiséget. E tényből azonban a peerségek régiségét nem ítélni meg. Sokszor történik, hogy ősrégi címnek viselője

*) A következő táblát néhai Pulman (Clarencieux King of Arms) állította össze, fia pedig szíves volt használatul átengedni:

Átnézete az 1700-tól 1821-ig 20 évi időszakok szerint alkotott peerség nek.

	Herczeg	Örgróf	Gróf	Algróf	Báró
1700-tól 1720 ig	22.	14.	33.	30.	58.
1721—1740.	2.	3.	14.	8.	19.
1741—1760.	2.	1.	24.	15.	34.
1761—1780.	4.	1.	14.	9.	46.
1781—1800.	4.	10.	24.	23.	91.
1801—1821.	3.	8.	37.	34.	80.
1700-tól 1821-ig	37.	37.	146.	119.	328.

Egyenkint véve III. és IV. Györgyöt és IV. Vilmostól fogva 1860 ig

III. György) alatt kelet- kezett	2.	13.	34.	8.	67.
IV. György		1.	2.	7.	3.	29.
IV. Vilmos		2.	5.	20.	6.	84.

a peerség magasabb fokára emeltetik, ilyenkor régi czíme az újabbik magasabb címbe olvad, s a XV-ik századból eredő gróf a XIX-ik században örgróffá lehet. A jelenlegi peerség tagjai többnyire ősrégi családokból erednek s mielőtt peerségre emelkedtek a nemességhez tartoztak. A legrégebb skót nemesség és peerség igen sok tagja az egyesült királyság peerjei közt mint új eredetű cím birtokosa szerepel.

Bármilyen nagy volt azonban az adományozott peerségek száma, sokkal nagyobb volt mégis a peerséget követelőké. Malmsbury l. 1807-ki naplójában a következő feljegyzést találhatni: „Whitworth l. és Heathcote, (Vilmos fia) sürgettek: ajánljam őket peerségre. Én, a mi igaz volt, megis mondtam nekik, t. i. hogy 53-an vannak, kik peerségért kérelmeznek, de a király nem akar hallani egyről sem.“ Azon időtől fogva alkalmasint minden miniszternek minden egyes peer kinevezésénél, melyet a koronának tanácsla, legalább is tíz sürgető kérelmezővel volt dolga. Midőn Grey l. a mi napjainkban már, t. i. 1832-ben közel száz új peer kinevezésével foglalkozni kezdett, jelöltekben nem volt hiány, ámbár az akkori körülmények e híúságnak nem igen hízeleghettek, s méltán gyanakodásokban sem volt hiány. Még újabb időben egy másik miniszter rájött, hogy egyetlen egy évben párthívei közül harmincnál többen kértek peerséget ő iránta való barátságuk és az ő pártjához való ragaszkodásuk elismerése gyanánt.

Számának ilyen növekedésén kívül a peerség még más, nem kevésbé nevezetes változásokon ment keresztül. A mai peerség t. i. már nem képezi csupán az ország nagyjainak, a földbirtokos aristokráciának az ősidők báróitól származó vagy őket helyettesítő újkori bárók gyülekezetét. Minden következő emberi nyommal egyre népszerűbb és inkább képviseleti jellemet öltött. Férfiak, kik háborúban vagy diplomatiában, a törvényszéken vagy parlamentben, a tanácsban bölcseség, a vitákban ékesszólás által leginkább kitűntek, helyet nyérének a peerség névsorában. Neveik a történelem lapjain ragyognak, dicsőítve a kort, melyben éltek. A peerség kiváltságos körébe tovább oly férfiak is vétettek fel, kik kereskedés által kincseket szereztek, vagy kikre elődeik szorgalma által gyűjtött vagyon esett. A peerség az elméleti tehetség, kiképzettség és gazdagság által leginkább kitűnőket ölelé fel magába, de azokat, kik a maguk körében a legmagasabb polczra még el nem jutottak, a népnek hagyá meg.

Testület, mely ekképen szüntelen újul s a társadalom minden rétegeiből veszi a javát magába, nem maradhat meg öröklött kaszt-szellemmel. A születésük jogánál fogva a parlamentben ülő peerek e kiváltságban annyi más férfikkal osztoznak, kiket személyes érdemeik juttattak ugyanoda, hogy a születéssel

járó előjog megszűnik kizárólagos tulajdon lenni s irigységet gerjeszteni.

Ezenkívül a képviselés elve is nem csekély befolyással van a felsőház alakulására. A skótok 16 képviseleti peert választanak mindenik parlamentbe, az irlandiak 28 képviseleti peert választanak élethossziglan: ezekhez járul négy irlandi püspök, mint az irlandi püspöki kar képviselői, s e három szám együtt maga is már nagyobb testületet állít elő, mint VIII. Henrik idejében az összes peerség. Ha ezekhez még a 26 angol püspököt számítjuk, kik csak élők hosszára foglalnak helyet a parlamentben: látni való, hogy azon lordok száma, kik nem születésöknél fogva ülnek a parlamentben, tetemes súlylyal járul a felsőház összeállításához. Mindent egybe számítva, 74 tagja a felsőháznak nem öröképen bírja a peerséget.

E számok szemléltetése mellett nem lehet, hogy fel ne tűnjék az aránytalanság a képviseleti fő urak és az örökös peerek közt. Ha már Anna királyné idejében 16 peer kevésnek látszott arra, hogy Skótország ősrégi peerségének képviselői gyanánt tekintessenek, mennyivel inkább áll ez ma, midőn az egyesült királyság peersége háromszor akkora számot mutat, mint Anna alatt! Azonban e látszólag oly rendkívüli aránytalanságot az szüntette meg lassadán, hogy skót peerek is kaptak örökölhető székeket a brit felsőházban. A skót peerek összes száma jelenleg 78, kik közül negyvenen, tehát felénél több, brit peerségek alapján, melyek az egyesülés óta az ő javukra alakítottak, ülnek a parlamentben.

A felsőház a skót peerek bebocsátását Nagy-Britannia peersége közé, kétségtelen féltékenységgel nézte. 1711-ben, midőn a Hamilton hg. Brandon hggé és Nagy-Britannia peerjévé neveztetett, a felsőház öt szónyi többséggel kijelenté, hogy annak, a ki Skótország bekebelezésekor skót peer volt, ha Nagy-Britannia peerjévé neveztetik, e kinevezés nem adhat sem székét és szavazatot a parlamentben, sem hatalmat peerek fölött ítélhetnie. Ily módon mellőzte a felsőház végzése nem egyszer a jelenlegi királyné kétségtelen jogait.

Ama kijelentés idején a Queensberryi hg. ül vala az egyesülés után alkotott peerség alapján a felsőházban. A felsőház ama végzése sok éven át gátolá a skót peerek egyenes bebocsátását Nagy-Britannia peerjeinek sorába. E korlátot azonban azáltal ügyekeztek kikerülni, hogy többnyire a legidősebb fiaikat nevezték ki peereknek. Ezek ülést kaptak ezáltal a felsőházban, atyjok halála után pedig rájuk maradt a skót peerség is. Végre 1782-ben a bírákat kérdezték meg: skót peerek vajjon képtelenek-e nagy-britanniai peerekké kineveztetni. Ezek egyhangulag úgy vélekedtek, hogy ezt az egyesülés törvénye sehol sem mondja. Ennek következtében a felsőház az 1711-ki végzést,

visszavonta, s azóta skót peerek akadálytalanul neveztetnek ki brit peerekké.

A skót peerséget szintén közelről érintő más kérdés támadt 1787-ben. Az egyesülési törvény világos szándékánál fogva a skót peerek, kik Nagy-Britannia parlamentjében ülést nem kaptak, fel voltak jogosítva, magokat saját testületök oly tagjai által képviseltetni, kik ugyanazon politikai képességgel bírnak, mint ők magok. Miután a korona joga, skót peereket is előléptethetni brit peerekké, elvégre elismertetett, a király e jogával *Abercorn gr.* és *Queensberry hg.* javára élt, kik akkor mindaketten mint skótországi peerség képviselői különben is a felsőházban ültek. Az alkotmány elveivel nem látszott meg egyezni, hogy ezek, kik most már örökös peerekké lettek, egyszerűen a skót peerség képviselői is maradjanak; mert hasonló joggal mondhatták volna, hogy az alsóház tagja még azután is maradhat választóinak képviselője, midőn kinevezés folytán már a felsőházban foglalt helyet. 1736-ban csakugyan megtörtént volt, hogy az *Altholi hg.*, ki a *strangei* báróságot öröklé, még tovább is mint képviselő peer szerepelt a nélkül, hogy a felsőház ez ügyben határozott, vagy kettős szerepének törvényessége kérdés tárgyává tétetett volna. De 1787-ben *Stomont l.* a tárgyat eldönteté a felsőházzal, oly világos és megcáfolatlan beszédben terjesztvén a dolgot e. ő, hogy a ház, a *Thurlo l.* által hetykén közbevetett ellenmondás daczára azt végzé, hogy *Lauderdale gr.* és *Queensberry hg.* megszüntek a skót peerség képviselői lenni.

E két peer azután, a felsőháznak egyik 1708-ki végzése ellenére, mint skót peerek részt vettek utódaik választásában. Találkozott ugyan, ki őket erre jogosítottaknak akará feltüntetni, s a ház korábbi végzését kétségbe vonni, de a felsőház az egyesülési törvény értelmében habozás nélkül a skót peerség függetlenségének fogta pártját. Ennek következtében az 1708⁹-ben jan. 21-én kelt végzést másolatban küldették meg Skótság levéltárnokának azon útasítással, hogy ehhez tartsa magát. Azóta kivétel nélkül ama végzés értelmében történt minden.

Egyébiránt a skót peerek bebocsátása a felsőház örökös székeire sajátságos eredményt idéz elő. Előre lehet ugyanis látni, hogy a skót peerség nemsokára egészen benne lesz az egyesült királyságok peerségében. Fele már benn van; újabb kinevezések folytathatják a beolvasztást; skótországi peerre kinevezni valakit nincs megengedve, s így végre minden skót peernek, kik a brit peerségbe még beolvasztva nincsenek, egykori beolvasztása várható, tizenhatot kivéve. kiket szintén, nehogy mint önnönmagok által választott önnönmagoknak képviselői menjenek a parlamentbe, legjobb lesz örökös peerjeivé tenni a parlamentnek. Akkor az egyesülési törvény megfogta tenni hatását teljesen, s a két

ország parlamentbeli összeolvasása tökéletesebb lesz, mintsem az egyesülés legvérmesebb reményű pártolói előre láthatták.

Hasonló összeolvasása az irlandi peerségnek az egyesült királysággal szintén más folyamatban van: de az egyesülési törvény határozmányai ezt gátolják, a mennyiben általok az irlandi peerek száma százra van téve, s e számot mindig ki kell egészíteni. 1860-ban még 193 irlandi peer volt, ¹⁾ kik közül hetvenegynek volt, mint az egyesült királyság peerjének, széke a parlamentben. E szerint Irland részéről, a 28 képviseleti peert beleszámítva, 99 peer ült az angol parlamentben.

A három királysági peerségek ezen vegyülete az angol felsőházat nemzetiségi tekintetben egynek tünteti fel, egyszersmind pedig képviseleti szint is kölcsönöz neki. Valamint a társadalom különböző osztályai bejutauak legkitünőbb képviselőik személyében, úgy nyertek a különböző nemzetiségek is tágabb terjedelemben érvényt. A mellett nem szabad nem látni, hogy Skótország és Irland sok olyan férfiút adtak a felsőháznak, kik skót vagy irlandi születésűek ugyan, de az alsóházból kitünő szolgálataik vagy más rendkívüli tulajdonságaiknál fogva peerek rangjára emeltettek.

Valamennyi peer, legyen bár az angol, skót vagy irlandi peerség tagja, üljön bár örökölt jogánál vagy választásnál fogva a parlamentben, a nemességhez tartozik, s ezen rangja utódaira is száll. Az örököltség képezé mindenkor a peerség és — a kimutatott kivételek levonásával, — a felsőház szerkezetének főjellemvonását.

1856-ban azt tanácslá a királynőnek, alkosson a birodalom örökös peerjein kívül új peeri rendet, az éltökgogytaig valóké. Okot erre a sok panasz szolgáltatata azon mód ellen, a mint a felsőház el szokta végezni mint felebbviteli törvényszék oly komoly birói teendőit. E legfőbb felebbviteli törvényszék ugyanis sokszor nem mutathatott fel birákat: a jogszolgáltatásban járatlan urak elfoglalák a felsőházban őket illető székeiket, s még színleg sem vettek részt a tárgyalásnál vagy az ítélet kimondásánál. E helytelenség nem volt ugyan új, de a pártok és a közönség figyelmét csak az újabb időben voná magára. A forradalom, vagyis 1688 után néhány évig egyetlenegy, a törvénykezésben jártas lord sem ült a parlamentben, s Somers l. végezé a lord Keeper (lord-kancellár) helyett a felebbvitt ügyekben a teendőket. Midőn e jeles jogtudós végre állandó széket nyert a felsőházban, ő volt sokáig az egyetlen jogtudós peer a parlamentben. II. és III. György uralkodása legtöbb ideje alatt Hardwicke, Mansfield, Thurlow és Eldon l. tárgyalák, különben üres székek előtt a felebbvitt ügyeket. Két ta-

¹⁾ Ezek közt egy nőpeer. A hannoverai király, mint Armagh grófja, szintén irlandi peer.

núlatlan lord ült valahol hátul, mint képviselői az összes törvényszék tanúlságának. A későbbi korban a közvélemény a bírói tisztt illendőbb viselését kezdé követelni. A gyakori ministerváltozás által megszaporodtak a lelépett lord-kancellárok, úgy hogy csakugyan többen lettek jogtudós lordok, mint azelőtt. De oly korban, melyben az igazságszolgáltatás a törvényhozás fontos ágává s a közérdek tárgyává lett, a főtörvényszék szerkezetében is kívántak legalább elméleti javításokat.

Hogy a bírák számát a felsőházban nevelhessék a nélkül, hogy ezáltal a felsőház tagjainak száma is minden időre öregbítessék, azt javasláék, adassanak a legkitünőbb bíráknak éltök fogytáig székek a parlamentben. A szokás élethosszigan való peerséget adni nem volt volna újság, csak elavult szokásnak megújítása. II. Rikárd és VI. Henrik idejök közt ilyen peerek többször fordulnak elő. De ezek közül némelyiknek joga a a székhöz, mint ama korban nem vala szokatlan, csak a teljes parlamentben volt érvényes; másokat meg olyan peerek kaptak, kiknek már szület sóknél fogva is volt joguk székhöz a parlamentben; mások székeiket a felsőházban sohasem foglalták el; egyik végre külföldi volt, kinek a peeri cím sem adbatott helyet a parlamentben. Egy szóval 400 éven keresztül nem találták annak példáját, hogy éltéfogytáig kinevezett peer széket kapott volna a felsőházban. A későbbi korban sok példája van annak, hogy hölgyek nyertek holtiglan tartandó peerséget. II. Károly a szép Quexouaillei Luizát nevezé ki életére portsmouthi hercegnőnek; II. Jakab báróságra emelé Sedley Katalint; I. György Shulemburg asszonyt kendalei hgnóvé tette, unokahugát pedig, Walsingham grófnő czíme alatt élethosszigan való peernek; II. György végre Walden asszonyt tette életére Yarmonthi grófnővé; úgy hogy I. Jakab és II. György közt összesen nyolcz uri hölgy nyert élethosszigan való peerséget. Minthogy azonban a szépnembeliek nem ülhetnek a parlamentben, e példákra nem lehetett hivatkozni, midőn a koronának azt a jogát akarák bebizonyítani, hogy élethosszigan való peereket is juttathat a felsőházba.

Volt azonban a peerségnek még egy neme, melynek létezése a királyi előjog mellett látszott harczolni. Ámbár a peerség rendszerint úgy megy át örökség útján a legidősb fiúra, mint a földbirtok, sok esetben mégis azon kikötéssel osztogattak peerséget, hogy oldalrokonokra szálljon, például a második házasságból származott legidősb fiúra, vagy a kisebbik fiú fiára, vagy más rokonra, kire egyenes vonalban az örökség nem jutandott. Az ily adományozások azután nem a rendes örökösödési törvény alapelve szerint igazíttatnak el, hanem az adománylevél határozmányai szerint s ekképen kivételek gyanánt tekintendők. Az első adományozott tulajdonképen csak élete hosszaiglain volt peer,

és csak a második adományozottnál nyerte meg a peerség a maga szokásos örökségszerű természetét. De világos, hogy ez a peerség is többre szól, mint az első adományozottnak életére, sőt, ámbár a rendestől eltérőleg, de lényegesen ez is örökös peerséggé válik. Azért mondták is, hogy e peerségek természete épen az életfogytaig való peerségek ellen szól, mivel ilyenek ellenmondás nélkül szokásban voltak mindig, míg élethossziglani peerségnek századokon át nincsen nyoma sehol.

Azonban megengedve, hogy ezen esetek és példák elavultak, vagy hogy létezésök kétes, az élethossziglan való peerségek törvényességét még is az alkotmányos jognak majd minden tekintélyei elismerték. *Coke* l. több ízben erősíté az elv helyességét, mely szerint „a korona peerségeket adhat élethosszra, melyek vagy kikötés mellett örökölhetők, vagy tisztán azok;“ a tudós *Selden* egyenesen a régi szokásra hivatkozott; *Comyns* és *Cruise* főkirály bírák *Coke* nyomán kétségtelennek mondják; az általánosan ismert *Blackstone* több ízben helyeslé; ¹⁾ Végre *Redestale* l. bizottmánya „a peer méltóságáról“ szótában e jogot 1822-ben kikötés nélkül ismerte el. *Butler* volt az egyetlen jelentékeny író, ki e tárgyra nézve kételkedve szólt. De államférfiak is csatlakoztak a jogtudósok nézetéhez. *Liverpool* l. ministeriuma, kénytelennek látván magát az ország főlebbviteli törvényhatóságát javítani, egyhangulag azt határozá, hogy élet hosszigan való peereket kell kinevezni. 1851-ben *Russel J. I.* ministeriuma a tengerészeti főtörvényszék kitünő bíráját *Dr. Lushington*, kinek újabb törvény szerint az alsóházban nem volt tovább maradása, élethossziglani peerséggel kínálá meg. *Brougham* l. mint kanczellár az elnöki székről a *devoni* peerség ügyében kijelenté, hogy a koronának van joga nem csak az adományozottnak életére alkotni peerséget, hanem más személynek életére is. Vita közben pedig még újabban *Campbell* l. oda nyilatkozott, hogy „előjogánál fogva élethossziglani peereket kinevezhet ugyan a korona, de nem valamely hivatal tartamára, mert erre a törvényhozás mind a három tényezőjének egyetértése és hozzájárulása kellene.“

Ezen előzményekre és tekintélyekre támaszkodván e miniszterek, 1856-ban azt tanácsláák a királynőnek a parlament összeülése előtt, nevezné ki *Park* e *Jakabot*, a váltótörvényszék igen kitünő tagját, élethossziglan *Wensleydale* i bárónak, s az er-

¹⁾ „Férfiút vagy asszonyt életök idejére nemesíthetni, s a nemességét úgy lehet megszorítani, hogy örökösöikre teljességgel nem megy át, vagy úgy, hogy csak némelyekre, mint midőn a peerség annyira névhez köttetik, hogy csak mostani feleségével Erzsébettel nemzett maradékaira menjen át, ne pedig korábbi vagy későbbi házasságából származottakra is.“ *Blackstone István* II 589.

ről szóló oklevelet állíttassa ki. Ez megtörtént. A peerek azonban hangosan kikeltek az ellen, hogy csak életfogytig leendő peer foglaljon az ország örökös nemessége soraiban helyet. Roszkor támadt köszvényroham meggátolá Wensleydale lordot az ülés napján a megjelenésben, s meghívó levelének bemutatásában. Febr. 7 én Lyndhurst lord remek beszédben indítványozá, hogy a szokatlan pátenst a kiváltsági bizottmány elé kell utasítani.

Az e tárgy fölött keletkezett vitában a korona azon előjogát, melynél fogva élethossziglani peereket kinevezhessen, alig vonták kétségbe; de igen is tagadták azt, hogy ilyen peerség jogot adhatna székre a parlamentben. Csak tiszteletbeli címnek nézték azt, mely viselőjének se rangot nem adhat, se öröklő törvényhozási gyülekezetben széket. A korábbi esetek s a tekintélyek, melyek életfogytára való peerségek mellett szólának, beható bírálat alá vonattak, de a tényt nem lehetett nem történeté tenni, hogy a korona régibb időkben csakugyan vitt be élethossziglani való peereket a felsőházba. Azt ugyan senkisé sem tagadta, hogy ez a négy utolsó században egyszer sem történt, de épen ebből támadt azután az alkotmányos jogra nézve egy igen nehéz kérdés. Kérdezték ugyanis: a korona örökös előjoga a nem használat által elévülhetett-e? vagy ha a királyné most jönnek látja véle élni, fölelevenítheti-e? A ministerek a jog azon elvére támaszkodtak, mely szerint: „nullum tempus occurrit regi” s ebből azt következtették, hogy élévülés által egy előjog sem veszt el. Az ellenben nyomatékkal ismételték, hogy a korona a fennálló alkotmányon nem változtathat. Régibb időkben, mielőtt az alkotmány elvei törvény és szokás által megállapítottak volna, a korona olykor olyan peereknek sem küldött meghívó leveleket, kik öröklés útján kétségtelen joggal birtak a parlamentben ülni. A korona, előjogával élve régi mezővárosoktól elvette a választási jogot, s királyi szabadságlevéllel újaknak azt megadta. Az előjog ily gyakorlatához, ha újra megkezdének, mit fogna vajjon a mai kor mordani? A hagyományos alkotmány szerint, mely törvény erejével bír, a felsőház századokon át, mint a korona örökös tanácsadóinak gyülekezete állt fenn, míg az alsóház a törvényesen arra meghívott választók szavazataiból keletkezett. E szerint a korona csak úgy nem változtathat a felsőház szerkezetén élethossziglani peer beültetve a felsőházba, mint nem volt jogsítva, választásokat rendelve meg Birkenhead és Staleybridge községeiben, vagy a választási adó leszállítása által, változást tenni a nép képviselőjében.

Az élethossziglani tartó peerség ellen harcolók, elvonatkozza a korona törvényes jogától, a veszélyes eredményeket valószínűsítik, miket a peerek ezen új nemének bebocsátása szülne.—Hihető-e, kérdék, hogy ily peerekké csak törvénytudó lordokat fognak nevezni mindig? E joggal, ha egyszer elismertének, vaj-

jon nem fognának-e élni a ministerek annyiszor, a mennyiszor jónak látnák bizonyos embereket a felsőház nyakába tolni? A vége nem az lenne-e, hogy az örökös peerek hirtelen kisebbségben látnák magokat a kormány teremtményei mellett, kiknek fölemeltetésükre sem országos érdemeik, sem egyéb igényeik a korona kegyére nem voltak, hanem csak azért neveztetnének ki a ministerek által, hogy mint hasznavehető eszközök hűségesen hajtsák végre parancsaikat? De még tovább is van. Könnyen odáig jutnának, hogy idővel egészen megszűnnének örökös peerségek alkotását tanácsolni a koronának, miáltal a felsőház szerkezete oly módon el fogna változni, hogy az örökös gyülekezetből egyszer csak élethosszíglan kinevezett és más korántsem független senatus állna elő. Kiemelték még azt is, mily lealázó lenne kintű férfiakra nézve, ha szolgálataikért éltőkfogytával megszűnő peerséggel elégténeék ki őket, kizáratván ezáltal amaz annyira keresett előléptetésből, melyet másoknak, kik pedig náluknál aligha méltóbbak voltak, meg vala engedve utódaikra szállítani. Alsóbb osztályként ülni azok mellett, kiket nem volna szabad társakül tekinteni, — ezt joggal haszontalan újításnak fognák tekinteni és sajnálni, mint olyan újítást, mely őket azon méltóságtól fosztja meg, melyet igényelni teljesen jogosítva érzik magokat.

Ilyenmü érvekkel támadtak meg a Wensleydale lordnak adott peerségi pátenst. A ministerek ügyesen felelének. Még azt is állíták, hogy a felsőháznak nincs joga itélni valakinek joga fölött e felsőházban ülhetnie és szavazhatnia, ha csak a korona által erre fel nem szólítatik. Szavazáskor azonban 138 igen, 105 nem ellen a kiváltsági bizottságnak adatta ki a kinevezési okmányt. Az előbbi esetek gondos átvizsgálása, és sok tudományyal és találékonysággal vívott harcok után a bizottmány beadá jelentését. A ház ezt elfogadván, végzé: „hogy se a pátenst, se az annak alapján kiadott szokásos behívó levél nem jogosítja a megtiszteltet, hogy a parlamentben széket foglalhasson és szavát hallathassa.“

Azon örökös peerek egyikét vagy másikat, kik e végzés mellett szavaztak, meglehet, a féltékenység ugyanazon szelleme birta rá, melytől indittatva voltak elődeik, midőn tagadták, hogy a koronának van joga skót peereket ültetni melléjük, s mely 1719-ben a királyi előjog hatályosb megszorításának gondolatát ébreszté bennök; azonban a lord-kanczellárt kivéve, ki a pátenst kiadását javaslá, a többi jogtudós lord mind a végzést támogatta egytől egyig. Azóta közös lön a meggyőződés, hogy a ház végzése az alkotmányos jog helyes méltatásán alapszik. Régi hagyományon nyugvó intézményeken a parlament törvényhozó közreműködése nélkül nem kell változtatni. Ez bizonyára egészséges elv. A korona ezt elismerte s kénytelen volt a lordok végzéséhez

alkalmazkodni. Wensleydale azonban néhány nap múlva új pátenst kapott, melynek erejénél fogva, mint a királyság örökös peerje foglalá el székét a parlamentben.

De az élethossziglan való peerek kérdése még evvel nem volt végképen eldöntve. A felső ház bizottságot küldvén ki a végre, hogy a háznak mint főlebbviteli törvényszéknek hatóságát vegye vizsgálat alá, e bizottság ajánlá, hatalmaztassék fel törvény által a korona, hogy két bírót, kik már öt évig tisztökben eljárta, éltök fogytáig nevezhessen ki peerekké azon joggal, hogy ezek, mint főlebbviteli bírák a lordkancellár mellett törvényt ülhessenek, s mintegy helyettes elnökök vagy elnökhelyettesek legyenek (deputy speakers). Ilyen tartalmú törvényjavaslat azonban a felsőház által elfogadtatván. az alsóházban megbukott.

A világi lordok gyors elszaporodását tekintve, nem lehet hogy szembe ne tűnjék az arány megváltozása, mely az egyházi és világi lordok száma közt a korábbi időkben létezett. Mielőtt VIII. Henrik 1539-ben a kolostorokat eltörlé, midőn tehát még apátok és perjelek a püspökökkel együtt ültek a parlamentben, az egyházi lordok száma nagyobb volt a világiakénál. De nemcsak számra, hanem magasabb rangra és műveltségre s magas és befolyásos helyzetekre nézve szintén túl tettek a magas nemességen politikai jelentőségben is. Midőn az apátok és perjelek későbbben kimaradtak, a püspökök magokra hagyatva még mintegy harmadát képezték a felsőháznak. De azóta míg a világi lordok száma nyolezannyira szaporodott, a parlamentben ülő püspökök száma 20-ról csak 26-ra emelkedett, kikhez még négy irlandi püspök járult. Ekképen a papi elem befolyása a törvényhozásra alárendelt jelentőségüvé lett. Míg a papok azelőtt egy harmadát tevék a felsőháznak, most már csak ötödrészt teszik, s nem valószínű, hogy ezután erősbödést fognak nyerni. Midőn ugyanis az egyház sürgető szüksége új püspökség alapítását Manchesterben a parlamenttől megnyerte, ez előre gondoskodott arról, hogy az egyházi lordok létszáma egygyel se szaporíttassék. Az új püspöknek megadták ugyan a jogot, hogy a parlamentben ülhessen, de csak a régibb püspökségek rovására. A canterburyi, yorki, londoni, durhami és winchesteri székeket kivéve, a legújabban kinevezett püspököt csak akkor hívja meg a korona a parlamentbe, ha már más szék megüresedett. Az új püspökök ideiglenes kizárásának elve az egyházi párt részéről eleinte ellenmondással találkozott, de utóbb előnyösnek látták. Az újonnan kinevezett püspök ezáltal képessé tétetik megszakitás nélkül új megyéje ügyeivel foglalkozhatni, egyszersmind pedig épen akkor kimélheti meg a londoni háztartás költségeit, mikor leginkább van kimélésre szüksége.

Bármi csekély is a felsőházban ülő püspökök száma, bármennyire szállt is alá befolyásuk, mégsem kerültek ki a kérdést,

hogy mi keresni valójok van ottan. E kérdés azonban inkább a papság ellen divatos közhangulatból ered, mintsem azon buggadt nézetből, mintha résztvevők az ország törvényhozásában káros volna. A presbyterialis Skótország által kizáratva, az angol puritánok által eltaszítatva, saját egyházuk tagjai által nem mindig valami nagyra becsültetve, s magas méltóságuk- s külfényök-nél fogva sok aljas irigység tárgyai lévén, szélesen elterjedt vélemények és előítéletek ellen voltak kénytelenek a püspökök küzdeni. Azonkívül politikai tartásuk sem vala mindenkor alkalmazatos arra, hogy a nép rokonszenvét megszerezze nekik. Rendesen, még teljesen népszerűtlen törvényjavaslatok dolgában is, a hivatalban lévő ministerek mellett állnak; mindenkor hajlanak a hivatalos hatalom felé; mint egyházi férfiak minden újításnak ellenségei, s állásuk sem engedi a nép kegyét vadászniok, s így meg nem lephet, ha olykor hangok emelkednek ellenök, s ha vannak, kik törekesznek magas állásukból kiszorítani őket.

Igy 1834-ban az alsóház 125 szóval 58 ellenében megtagadta engedelmét oly törvényjavaslat benyújtására, mely által a püspökök fölmentettek volna törvényhozói és bírói tisztóktól a felsőházban. Még nagyobb többséggel vissza vetette az alsóház annak kimondását: hogy a püspökök jelenlétét a parlamentben a vallás sínyli meg. A következő évben hasonló hangnyomattal elútasították az indítványt, mely azt kívánta kimondatni, hogy a püspökök jelenléte a parlamentben a nép rokonszenvét gyengíti az uralkodó egyház iránt. ¹⁾ Azon időtől fogva a püspökök parlamenti tevékenysége ellen nem igen jelentetett be indítvány, s még ellenséges hangok is csak gyéren emelkedtek.

Az állást, melyet az egyház fejeinek az angol alkotmány kimutat, addig minden államférfi s majd minden politikai párt nagyra becsülte. A törvényhozás szabadelvű politikája a katolikusok és disszenterok iránt, paizsúl szolgált a püspököknek vallásbeli megtámadások ellen, melyeket előbb, mint az uralkodó egyház elsőrendű védői kénytelenek voltak tapasztalni. De az egyház maga is, azon komolyság és buzgalom által, melylyel az utóbbi 30 évben egyházi hivatásának megfelelni ügyekezett, lényegesen emelte befolyását a népre, míg a másképen hívők támadásaira kevesebb okot szolgáltatata. Az egyház növekedő befolyása pedig megszilárdítja a püspökök állását. Hogy végre a püspökök nem örökség útján nyerik s adják tovább székeiket, s ezáltal a felsőház örökségi elve alól kivételt képeznek, ezt elméleti szempontból sokan inkább jönnek találják.

A különféle változások, mikén a felsőház, mint itt röviden érintetett, keresztül ment, nem tűntek el a törvényhozás ezen ágának befolyására nézve nyom nélkül.

¹⁾ 1836. ápril 26-án mellette 53 szavazat, ellene 180.
1837-ben febr. 16-án pedig mellette 92, ellene 197.

Az meg nem lephet, hogy ősrégi származásu peerek féltékeny szemmel nézték kitüntetett osztályuk folytonos szaporodását. A magas kiftüntetés, melyben büszkélkedének, fényéből vesztett, mihelyt azt nagy testülettel kellett megosztaniok. Egyenlő mértékben csökkent mind társadalmi jelentőségök, mind szavazatuk súlya a parlamentben azoknak szaporodtával, kiket a fejedelmi kegy teve sorsosaikká. E csökkentő hatás mindazonáltal részint a népesség szaporodása, részint a pártok mozgékonyágánál fogva minden politikai ügyben kevésbé volt érezhető, mint gondolható vala.

Habár az egyes peer személyes értéke a peerek számának szaporodtával csökkent volna is, de a felsőháznak mint testületnek súlya, — az kétségtelen, — ezáltal még nőtt. Föltéve, hogy a peerek önzésének sikerült volna a korona előjogát törvény által megszorítani, mint I. György alatt szándékban volt, s hogy amaz előjognak gyér használata által a peerek száma, a hannoverai ház trónrajutása óta lényegesen nem növekedett volna: hihető-e, hogy oly kevés számú s oly kizárólagos jellemű rend megtarthatta volna befolyását a törvényhozásra azon mértékben, mely megilleti? Azon természetes idegenkedéseknél fogva minden újítástól, mely minden zárt testület tulajdona, a peerek fennhéjázólag ellenszegültek volna a tevékenység és haladás szellemének, ellene a népiesb intézmények utáni vágynak. Nem hiányzottak volna kísérletek sem oly előjogok megtartására, melyek, mert ellenszenvet gerjesztének, azóta már eltöröltettek. Az kétségtelen, hogy a felsőház ellenségeképen állott volna az alsóházzal, a sajtóval és a közvéleménnyel szemben; elzárkozottsága, s nem népszerű szerkezete nem kölesönöztek volna neki elég erőt arra, hogy az ellenkező hatalmak törekvésének ellentállhasson. E politikai veszélyeket kikerülé a lordok háza azon tágabb, szabadabb elvű és inkább már képviselői jellem által, melyet tagjainak megnövekedett száma által öltött magára. Hiven arisztokrata szelleméhez és állam-elméleti hagyományaihoz, a közvélemény áramlásának több ovatossággal engedte át magát az alsóháznál, s nem egyszer meggondolásra kényszeríté a haladás szellemét. Azonban nyitva állván ő is csak úgy, mint az alsóház ugyanazon befolyások és rokon meg ellenszenvek előtt, rendszeren úgy tudta, bár kissé elkéssett meggyőződését összeegyeztetni a közvéleménnyel, hogy a végletek többnyire elkerültettek. S ha megtörtént, hogy a felsőház ellenszegülése károsan késleltetett oly rendszabályokat is, miket a nép java sürgetett: magas tulajdonainál, számos tagjainak kiftünő állásánál, a viták folyama alatt tanusított képességöknél s messze terjedő befolyásoknál fogva mégis sokkal nagyobb hatalmat fejtett ki mindig a felsőház, hogysen azt a nagy tömeg zúgása megtörhette volna.

Ügylátszik az alsóház súlyának valamint a sajtó befolyásának növekedése mintegy követelte a felsőháznak is kiterjedését,

hogy Anglia szabad intézményei, melyekben a népies elem folytonos gyarapodásban van, biztosan fejlődhessenek tovább is. Ámde ama növekedés a peereket a korona befolyásától is kevésbé tette függökké, mely alól egészen ki nem vonhatják ugyan magokat, de minél többen vannak, minél szétágazóbbak érdekeik, annál kevésbé éreztheti magát amaz, kivált mióta párthiveinek nem adhat sem jószágokat, sem hivatalokat és évi jövedelmeket.

Most következik megvizsgálnunk, mily viszonyban álltak a felsőház szerkezetében történt változások a pártok helyzetével. Bárki volt is a minister, főczéljok a peerek kinevezésénél, az államnak tett különös szolgálatok megjutalmazásán kívül, mindenkor az volt, hogy politikai barátjainak kedvezvén, hatalmasbbá tegyék pártjokat a parlamentben. Ennek következtében sokszor történt, hogy peerek kinevezése vagy ennek csak hire által is nem egyszer tetemes változás állt elő a felsőház politikai irányára nézve. Ezt különösen akkor lehetett észrevenni, midőn valamely párt hosszabb ideig meg tudott maradni a kormány rúdja mellett. Ilyen esetekben olykor az új kinevezések száma elég erős volt a pártok egyensúlyát felbontani, vagy ha ez nem volt volna elég, politikai megtérítések megtették a többit, melyek a ministerek tevékenységének nem egyszer sikerültek. A püspökök közönségesen azon párttal szavaztak, melynek köszönhették kinevezetésüket (de csak addig, míg övé maradt a hatalom). Így történt III. György trónraléptekor is, midőn a nagy whig-családok majd félszázadig tartották vala kezökben a hatalmat. A felsőház nagyobb része a whigpárt híveiből állt. Ugyanezen okból tartozott, IV. Vilmos trónralépte idején, a felsőház nagyobb része viszont a tory párthoz, minthogy a párt uralma, mely Bute l. alatt kezdődött s Pitt alatt erősödött vala, majdnem még hosszabb ideig tartott, mint a whig párté.

Hogyha valamely ministerium ily viszonyok közt a felsőházban többséget szerzett ugyan, de az alsóház többségével, rendelkező ellenzék által leszavaztatik: akkor kész a veszély, hogy a két ház közt surlódás támadjon.

A parliament elosztatása, az igaz, hogy egy csapással képes megváltoztatni az alsóház politikai jellemét, egyik pártról a másikra szállítván át a túlsúlyt; de a felsőház politikai jellemének megváltozása aligha félszázadnál kevesebb idő alatt menne végbe. A reform-törvény keletkeztétől fogva, valahányszor whigek voltak a kormányon, mindig rendkívüli nehézségekkel járt többséget szerezni a felsőházban. A peerség különben is conservatív hajlamai a korrallal, a birtokkal és összeköttetésekkel még öregbedtek. Tiszta whigek, mihelyt peerségbe jutottak, már kétes színt kezdtek váltani, a párt soraiból elmaradoznak, s egyik másik nem egyszer saját pártja ellen lép fel szavazatával. Nem lévén többé szavazataikért választóik előtt felelősek, népszerű

gyülekezetekben szabadelvű párthívcikkel nem találkozáván többé, lassan-lassan elhagyogatják politikai elveiket, s ha talán egyik másik szokásból vagy következetesség utáni törekvésből még megmarad pártja oldalán, vagy a semlegesek kereszt-padjain, (cross-benches) meglehet, hogy fia már nyíltan költözik át az ellenzékhez. Pártkötelékek ott, hol a párt nem lehet vagy nem akar tagjai előmozdítására semmit, még mindig meglazultak s végre teljesen felbomlottak.

Míg a korona befolyása elég hatalmas volt arra, hogy az államügyeket önállólag igazgassa, s míg az alsóház tagjainak nagy részét peerek nevezték ki, habár csak közvetlen: a két ház közti surlódásokat, könnyen ki lehetett vagy kerülni, vagy egyenliteni. Kiváltságaik ügyében a két ház közt nem egyszer fejle ki versengés. Az alsóház csak hosszú küzdelem után állapíthatta meg kizáró'agos jogát pénzről gondoskodni és az adókat meghatározni. 1675 ben a két ház heves harezba keveredett a lordok törvényhatóságára nézve fölebbvitt ügyekben; nem kevésbé élénkül folyt a vita 1704-ben az alsóház döntő szavazata fölött választási ügyekben; 1770 ben keményen zördültek össze, midőn a nyilvánosság kizárása forga szőnyegen; de az általános állampolitika dolgaiban csak ritkán s akkor sem igen jelentékeny nézet-különbőség mutatkozott köztök. Midőn III. György a lordokat rábirta, hogy Fox India-billjét elvetvén, ezáltal a szövetséges ministeriumot buktassák meg: éles ellentétbe juttatta őket az alsóházzal. De a jó egyetértés csakhamar ismét helyre állt, mert a koronának sikerült a parlament feloszlata által nagy többséget szerezni magának az alsóházban. Később a felsőház ellenzé a katholikuskoknak adandó engedményeket s némely módosításait a büntető törvénynek, miket az alsóház helyeselt vala. Néhány évig nem mutatott se az alsóház, se a nép komoly akaratot e rendszabályok elfogadását kieröltetni. De midőn a közvéleménynek ellentállni már lehetetlenné vált, a felsőház a surlódást az alsóval engedékenység által kerülte ki, ámbár a rendszabályt helyeselni akkor sem voltak képesek. Mióta a nép világnézete az alsóházban hibebe kifejezésre talált, a surlódások támadása sokkal előbb és gyakrabban várható. A közvetlenül a népre támaszkodó alsóház erősebb lett, a befolyások ellenben, melyek azelőtt a köztök való egyetértést előidézgették, korábbi erejükből sokat vesztek.

Az 1831 és 1832-ik év emlékezetes eseményei, oly rendszabályok által idéztetve elő, melyek a népnek bővebb képviselet valának biztosítandók, a felsőházat aggasztó megrázkódtatásnak tették ki, sőt annak szerkezetét is fenyegették. Cromwell napjaitól fogva hasonló veszély nem közelgetett vala e testülethez. A whig-ministerium a parlament feloszlata által nagy többséget szerzett volt magának az alsóházban a második reformbill javára.

Mind a mellett a billnek elvetését a felsőház által el nem lehetett kikerülni, ha teljes erejével lép fel megbuktatására az ellenzék. A felsőház ugyanis, mely már 70 év óta mindig a tory-párt soraiból vette vala tagjait, csak oly ellenséges indulattal viseltetett a whig-ministerium, mint ennek reform billje s általában a parliament reformja iránt. A nép a legközelebbi választásokon ismét a reform-bill mellett nyilatkozott volt s most úgy állt a kérdés, vajjon ki legyen a győztes: a felső ház-e, vagy az alsó. A felelet alig lehetete kétes. Hogy a felizgatott, nagy ügyével eltelt, merész és kitarító vezérek által bátorított nép engedékenységre határozza el magát, ezt nem tehette fel senki. A felsőház elszigetelten állott. A király ministerei, az alsóház és a nép egyesülten követelték, hogy a törvényjavaslat elvégre fogadtassék el. Merheték-e a lordok elvetni? Ha meghajolnak a keletkező zivatar előtt, akaratum ugyan meg van törve, nézeteik függetlensége megtámadva, de az ország komoly veszélytől óvatik meg; ha pedig a viharral daczolni akarnak, s dühének szembe szállnak, a királyi előjog elég erős, hogy őket legyőzze.

Már a bill másodszeri olvasása előtt 16 új peert kineveztek volt, hogy a felsőházban ülő két párt közt létezett szembeszökő aránytalanságot csak némileg is kiegyenlitsék, mind a mellett, s ezt jól tudták, a ház többsége a bill ellen volt. E szerint, a siker biztosítása végett új peerek kinevezéséről vala szó. A nagy szám, mely e végre szükséges lett volna, az ily eljárás rendkívül erősza-kos színe és azon nem épen alaptalan remény, hogy sok peer a veszély percében engedni talál, e tekintetek tartóztatták a minis-tereket ezen végső eszköz ajánlásától. Ennek következése sajátságos volt. A peerek megálltak, tétovázni kezdtek és egyideig veszteg maradtak. Félelemből, okosságból, politikából vagy a közné-lemény iránti enyedékenységből sokan a szavazástól elmaradtak. A püspökök azonban szokotlan szilárdsággal megmaradtak nézeteik mellett, akár hogy kevésbé féltek, akár hogy e fenyegető veszélyt nem hitték oly közelnek. A jelenvolt 22 püspök közül 21 szavazott a bill ellen. Ha ezek a ministerek mellett szavaznak, a bill meg lett volna mentve. Épen ők döntötték el a kérdést, mikép eleve figyelmezteté vala őket Grey l. A bill 41 szónyi többséggel bukött.

Az alsóház sietett bizalmi szavazatával a ministerek segítségére, a nép izgatottabbnak látszott mint valaha, s a reformnak barátai csak annál erősebben el voltak tökéelve, a felsőház ellent-állását megtörni.

A parliamentet elhalasztották, egyedül a végre, hogy új re-form-billt lehessen benyújtani. Az alsóház e billt még nagyobb többséggel üdvözlé, mint a korábbiakat. A két ház közti meghason-lásnak végre el kellett dőlni. A helyzet komolysága még növekedik vala. A kiáltozás „a felsőházat el kell árasztani“ népszerűvé lett: de a peerek kinevezésével még késtek. A másodszeri

olvasás alkalmával Grey l. szükség esetében azt az eszközt is jogosnak mondá, noha kijelenté, hogy ő nem szereti. A válság komolysága azalatt megrendíté a többség bátorságát. A peerek tetemes száma, (habozóknak, waveters nevezék őket) most csakugyan ingadozott. A bill sorsa ezek kezében volt. Némelyek, kik előbb elmaradtak volt, öt püspököt is ide számítva, most a bill mellett szavaztak; mások, kik a korábbi bill ellen adták volt szavazatukat, most nem szavaztak, tizenheten, kik az utolsó bill ellen szavaztak vala, e mellett nyilatkoztak. Eredményül kitünt, hogy 9 szónyi többség kívánja a bill másodszeri olvastatását.

A bill további sorsa mindazonáltal, mint a ministerek és a nép igen jól érezték, még nagy mértékben kétes volt. A ministerek ellenszenvvel és aggodalommal nézték az új peer csinálás kénytelenségét. A nép egyre hangosabban hallatá a kiabálást, hogy a felsőházat el kell „árasztani.“ Könnyelmű és nem felelős politikusoknak nem is került sok tünődésökbe ezt ajánlani; de az államférfiak, kik az alkotmány értelmében hivatva voltak az országot e válságon átsegíteni, éretten latolgaták a lépés eredményeit, melyet semmi sem igazolhatott, csak a pillanat szüksége. Brougham l., az akkori eseményekben részt vett államigazgatóknak alkalmasint legbátrabbika, ekképen fejezé ki a kérdés fölötti nézeteit. „Midőn Grey lorddal Windsorba indultunk, 80 kinevezendő új nevét jegyeztem fel magamnak. E nevek kiválasztásában azon elvet követtem, hogy a felsőházat és az aristokrátiát oly kis mértékben kell állandóan szaporítani, a mint csak lehet. Ezt azáltal véltem elérhetni, hogy a peerek legidősb fiaiból, utód nélküli férfiakból, skót és irlandi peerekből válogattam össze a javát. Mélyen éreztem a lépés kénytelenségét, melyre a sajátságos viszonyok szorítanak, de végzetszerű következéseit is oly élénkül érzém, hogy soká tünődtem, nem volna-e jobb, magára hagyván a dolgot, elfogadni a zürzavart is, mely a bill elvetésére következhetik, mintsem az átalakulás veszélyeinek kitenni az alkotmányt.“¹⁾

Midőn a billt a bizottmányban tárgyalni kezdték, a ministerek hirtelen 35 szónyi kisebbségben látták magokat (116 szavazatuk volt 151 ellenében). Ha tehát valaha, most volt ideje a királyi előjoggal élniök, s a ministerek el is határozták egyhangulag, annyi peer kinevezését ajánlani a királynak, a mennyi elegendőnek látszott arra, hogy a szavazatok aránya a bill javára módosuljon; ha pedig tanácsuk el nem fogadtatnék, elbocsátatásukat kérni. A király a tanácsot elutasítá, a ministerek nyomban beadák lemondásukat s ez elfogadtatott. Wellington hg. hiába kísérle meg oly kormányt állítani össze, mely szűkebb határok közé szorított reformokkal beérte volna. Az alsóház és a

¹⁾ The british Constitution- 1861. 270 l.

nép rendületlenül állának a ministerek mellett. A peereknek nem maradt más kijárásuk, mint vagy önként hajolni meg, vagy az erőszak előtt hátrálni. A király csak vonakodva egyezett bele az elutasíthatatlan peer kinevezésbe.¹⁾ Azalatt pedig, ily erőszakos eljárást nem szívelvén, személyes befolyásával hatott a peerek kedélyére s el is érte vele, hogy sokan a további ellenszegüléssel felhagytak. Az ellenzékhez tartozó peerek nagyobb része eltávozék s az emlékezetes reformbill gyorsan hatott azután minden állomáson keresztül. Így az előjog nem vétetett ugyan foganatba tetteleg, de hatálya, a nép akaratával veszélyesen daczó ellenzék megtörésére, csak oly szembetűnőleg lön bebizonyítva, mintha vele valóban éltek volna. A felsőház kissé megaláztatott ugyan s befolyása egy időre meg volt akasztva, de azt a csapást, mely méltóságát és függetlenségét fenyegeté, szerencsésen kikerülte.

Anglia történetében nincs oly pillanat, melynek alkotmányjogi tekintetben nagyobb jelentősége volna annál, melyben a tervezett peer kinevezés áll a kockán. A peerek és a tory-párt megdöbbenve várták eldőlését. „Ha a korona ministere” — így kiálta fel Wellington hg. — „ilyesmit büntetlenül merhet, akkor oda van alkotmánya nemesak e háznak, hanem az országának is. Kérdezem, uraim van-e valaki, kinek szeme oly gyenge, hogy ne lássa, hogy ha a minister a fejedelemnek büntetlenül tanácsolhatja a korona előjogának ily alkotmányellenes gyakorlását a végre, hogy annak segítségével bármely kérdést döntessen el a felsőházban, — vége akkor, visszavonhatlanul vége e házban a tanácskozás szabadságának, s az eldöntés minden igazságos és illedelmes eszközeiről le kell tennünk? Az én nézetem szerint, uraim, a fenyegetés, hogy majd új peereket neveznek ki, ha ezzel azt akarják elérni, hogy a tiszteletreméltó lordok a szavazástól elmaradjanak, vagy más valamihez fogjanak, épen oly kárhozatos, mint annak végrehajtása, mert erőszakosan tukmáltatik oly eldöntés e ház nyakára, mely hajlamaival ellenkezik.“²⁾

Grey l. vállolá el erre a választ. „Mi fogna következni kérdem,“ — így szolt, — „ha föl kellene tennünk, hogy ilyen előjog vagy nem létezik, vagy hogy azzal élni alkotmányszerűleg tilos. Az alsóház végső szükségben az adómegtagadásának kiváltásága által kiálthat „megálljt“ a koronának, a koronának viszont jogában áll az alsóházat feloszlatni, s ezen eszköz segítségével

¹⁾ A király megengedé Grey grófnak s Brougham lordnak, a kancellárnak, annyi peert nevezniök ki, a mennyi a bill biztositására kell, a peerek legidősb faitól kezdve.— William R. Windsor 1832 máj. 17-én. Roebuck's Hist. of the Whig Ministry. II, 331—333.

²⁾ 1832. május 17-én Hansard Débats, 3-ik sorozat, XII. 995.

vel az alsóháznak minden erőszakos vagy elszett lépését gátolni. Ámde, ha a felsőház többségének hatalmában áll, a korona és nép határozottan kijelentett akaratának, a hányzor tetszik, el-lenszegülnie, s ha e hatalmat megszorítani nem volna módja senkinek, — akkor az ország sorsa kizárólag egy korlátlan oligarchia tetszésétől függne. Ennek ellenében én azt állítom, hogy, ha e ház többségének hatalmában áll a korona és nép ellenére cselekedni, s ha e hatalmával élhet a nélkül, hogy azt gátolni lehes-sen: akkor az alkotmány teljesen megváltozott már is, akkor orszá-gunk kormánya többé nem korlátozott monarchia; akkor, ura-im, már nem a korona, a felső és alsóházzal együtt vannak a kor-mányon, hanem egyedül a felsőház, egy elzárkózott oligarchia, mely korlátlanul uralkodik a többi kormányhatalmak fölött.“

Nem szabad felejtetünk, hogy midőn a parlament feloszla-tásáról van szó, ez tényleg csak az alsóházat érinti. A felsőház ezáltal nem változik, e testület szerkezetében változás nem es-hetik, a skót képviselői peerek csekély számát kivéve. A felső-házzal szemben e szerint új peerek kinevezése a korona részéről az egyetlen ellensúly, mely némileg megfelel az alsóház megüji-tására szolgáló módnak, melyet az alkotmány a parlament fel-oszlatásában nyújt. Más út nincs, melyen a vélemény különbsé-get a felsőház és a nép közt ki lehetne egyenlíteni. Rendes viszo-nyok közt a felsőház apróként és egymás után elforduló peer-kinevezések által térítettett meg lassadán az országban uralkodó párt nézeteihez. De válságos időben, mikor a párt, melynek a felsőházban többsége van, az alsóház és az ország többségével el-lenkezik, a felsőház vagy a közvélemény nyomásának kénytelen engedni, vagy készen kell lennie a hirtelen áthangoltatás követ-kezményeire. Egyébiránt nem lehet gondolni pártot, melynek em-berei, ha államférfiak, ne fognák kárhoztatni e rendszabály al-kalmaztatását, ha csak komoly és veszélylyel fenyegető kénytelen-ség nem kívánja; ellenben, ha a körülmények szükségessé teszik, alkotmányellenesnek nem mondhatja senki.

Voltak ugyan, kik attól tartottak, hogy a peerek jogszerű befolyása amaz erkölcsi kényszer következtében csökkenni fog, s függetlenségök könnyen eshetik egyegy felkapott, a nép kegyé-ben álló s az alsóház fölött uralgó miniszternek áldozatául; „az al-sóház parancsait regestálni, olykor netalán eredménytelen óvás-sal, máskor jelentéktelen módosítványokkal, ez leendő — ügy mondának, — „ezentúl dicstelen hivatásuk; törvényhozói magas polczukról le vannak taszítva, ősi dicsőségök fénye oda.“ — Sze-rencse, hogy e baljóslatok nem teljesültek. A peerek velök szü-letett hajlamaiknál fogva ellenzékét képezenek nagy és népszerű ügy ellenében, s csak akkor engedtek a hatalomnak, midőn a további ellentállás már hasztalan lett volna. Ha jobb szerivel s hamarabb engednek, nekik is lett volna a nép győzelmében ré-

szök. Az alsóház nem egyszer állt ellen szintén majd a koronának, majd a közvéleménynek s végre engedtek, de ezáltal hatályos befolyásukból soha nem veszítettek semmit. Épen így történt a jelen esetben a peerekkel is. Az alsóházat feloszlatus által lehet kényszeríteni, a felsőházat új peerkinevezések fenyegetésével, a koronát adómehtagadás által: valamennyinek meg kell hajolni a nép akarata előtt, ha ennek módja volt alkotmányos úton nyilatkozni!

A történelem további lapjai tanuskodnak, hogy a felsőház befolyása csonkíttatlanul maradt fen a reform-törvény után is. Az kétségtelen, hogy e törvény által az alsóház tekintélye nőtt, de azért a felsőház nem szűnt meg sem független lenni nézeteiben, sem szabadon mozogni törvényhozói pályáján. Már azelőtt is, nem annyira kezdeményezők voltak a törvényhozásban vagy önálló az állampolitika vezetésében, mint inkább csak rézsen, az alsóházból kiinduló minden rendszabályt ellenőrizve, módosítgatva, mérsékelgetve. Ez irányban a reformbill óta csak oly tevékenyek voltak mint valaha. Így történt 1835 és 1836-ban, hogy az alsóház azon elvhez ragaszkodott, miszerint az irlandi tized kérdésében lényeges szempontnak kell venni, hogy az irlandi egyházak fölösleges jövedelme, mely az egyház szükségeire el nem kelt, vallás tekintet nélkül a nép gyermekeinek nevelésére fordítandó. De a felsőház határozott ellenszegülése kényszeríté felhagyni vele úgy az alsóházat, mint a ministereket, kiket épen amaz elvhez való ragaszkodás segített vala hivatalba. Az angol helyhatóságok javítására czélzó billt (English Municipal Reform-Bill) tartózkodás nélkül módosították, s az alsóház,—vonakodva bár,—de kénytelen volt engedni. Hasonló szabadsággal bántak el az irlandi testületek szerkezetéről szóló billekkel. Négy ülés-szakon keresztül oda juttatták módosítványaikkal, melyek az alsóház által felállított elvekkel ellenkezének, a dolgot, hogy a törvényjavaslatokat el kellett ejteni. Végre még ők kényszerítettek módosítványokat az alsóházra, melyek az alsóház véde nézetekkel meg nem fértek. Továbbá évek során át ellenezte a felsőház a zsidók egyenlővé tételét, annak daczára, hogy az alsóház és a nép kedvezőleg nyilatkozott irántok. Utoljára a vallásbeli szabadság előharczosai kénytelenek voltak ki nem elégítő kiegyezést elfogadni. De a felsőház függetlenségének ezen eseteit jóval meghaladja annak eljárása 1860-ban. Ekkor az adó megajánlás rájuk nézve tilos terére léptek, a papir adót megszüntető bill ellen szavazván, melyet az alsóház, mint az évi költségvetéshez tartozót, keresztül bocsátott volt. A kiváltságok ezáltal érintett és sokat vitatott kérdéséről máskor leendő szó. Itt csak megemlítjük, hogy az alsóház a maga kizárólagos pénz- és adó-megszavazási jogát mindenkor féltékeny szemmel őrizte, s hogy a felsőház e féltékenységet máskor okosan meg szokta ki-

mélni. De most az alsóházban magában is találtak erős pártolókat; a közvélemény közönbös volt és tunya; a sajtó egy részén szintén bátorítá a felsőházat; a pártok állása rájuk nézve kedvező volt: így merhetett a felsőház a kormánynyal és egyszerűsmind az alsóházzal is dacolni. Voltak idők, mikor ilyen kihívásra az ország nem maradt volna közönbös, hanem hévvel felelt volna rá; de ez egyszer a felsőház nem csatlakozott sem saját ereje becslésében, sem az okokra nézve, melyek az alsóház elentállási képességét béníták. Így történhetett meg, hogy képesek lettek a koronát és az alsóházat épen pénzbeli kérdésben megszavazni. Egyoldalú szavazatok miatt a népet súlyosan terhelő papiradót tovább is kénytelen volt az ország fizetni. A felsőház függetlenségének legbuzgóbb védői sem fogtak volna 1832 ben ily merész lépést tanácsolni, annál kevésbbé mondhatták volna előre, hogy a reformtörvény keletkeztök után lefolyt évek harmadik tizedében ilyen lépés célzra vezethessen.¹⁾

Röviden: ámbár a lordok 1832-ben kénytelenek voltak tartahatatlán és önfejű nyakassággal védett állásukat feladni, függetlenségüket mindazonáltal és teljes súlyú befolyásukat a törvényhozásra megtartották.

A felsőháznak, mint törvényhozó testületnek, nem nehéz a közvélemény áromlásának irányát és erejét kipuhatolni. Majd minden törvényjavaslat és rendszabály már akkor derekasan meg van hányva, mikor rájuk kerül a sor nyilatkozni. E szerint kezök ügyében van, úgyszólván, minden billnek fény- és árnyoldalát kényelemmel vizsgálgatni, valamint az is, hogy a nép mi színben látja s mi néven veszi. Ha a nép valamely törvényjavaslattal nem gondol, a felsőház elvetheti bátran; ha pedig alapelveiben kedveli valamelyiket a nép, úgy hogy nem volna tanácsos azt merőben elvetni, még mindig lehet, a közvélemény arczulusapása nélkül, módosítványokkal változtatni rajta vagy egészen semlegessé tenni.

Együttal azonban képes a felsőház vitázás közben kifejtett nézetei által, terjedelmesen hatni a nép nézeteinek változtatására is. Minthogy a felelbiteli törvényszék az alsóházból hozzájuk került billetek fölött, elmondván nézeteiket a felsőház tagjai, a lefolyt viták és hírlapi tárgyalások egész fegyvertárából kiválogathatják a legjobb érveket és a leghatályosabb szereket, mikkel ügyöket a nép felvilágosodott részének ajánlhatják figyelmébe. Az ország legkitünőbb szónokait mindenkoron a felsőház körében találjuk.

Ennyi és ily jeles eszközei daczára a felsőház mégis azon szenvedőleges közönye által, melyet a törvényhozás közönséges

¹⁾ Az 1861-ik évi ülészak alatt azonban a papiradó kérdésében a felsőház engedett.

ügyeiben rendszeresen tanusít, sokat veszített politikai súlyából. E testület szerkezete s tagjainak társadalmi állása nem engedé meg a szellem és tevékenység fejlődtenek azon mértékét elérniök, mely rendszeren csak választott testületeknél honos. Ezt szembetünőleg mutatja azon peerek csekély száma, kik a parlament tárgyalásaiban részt vesznek. Hacsak valami nagyobb pártkérdés nem forog fenn, a ház többnyire külön-bizottság alakját tünteti föl. Három peer elegendő arra, hogy a ház gyakorolhassa hatalmát. Sőt két főur jelenléte is elegendő arra, hogy törvényjavaslatot el lehessen vetni vagy fogadni, ha egyetértvén, szükségtelenné válik a szavazás, s ha senki sem figyelmezteti, hogy határozat hozatalára kevesen vannak. Meg is szavaztatott valóban sok törvény a tagok oly csekély száma által, mely inkább különbizottsághoz, mintsem az összes ház képviselőihez hasonlított. Nehéz képzelni, hogy kevés tag által megszavazott határozat iránt akkora tisztelettel viseltessék valaki, imint az iránt, melyet oly népes gyülekezet hozott létre, milyent az alsóházban rendszeren láthatni.

Hogy már három tag legyen határozatképes, mi a birói teendőkre nézve talán elég lehetett, s korább időkben nem is volt a tagok összes számához képest oly nagyon aránytalan, — az ma oly népes gyülekezetre nézve már nagyon is helytelen. Azon körülmény, hogy a felsőház tagjait nem vonhatja semmi választó testület feleletre, az erkölcsi felelőség súlyát csak növeszti, s kezességül kellene szolgálnia arra nézve, hogy az urak az alkotmány-adta nagy hatalmukkal nem fognak visszaélni.

A felsőház befolyásának csökkentésére azonban sokat tesz az is, hogy a peerek nagy számának részvétlensége a közügyek tárgyalása körül, s az ülések elmulasztása lankasztólag hat még a tehetségesb és előbbre törekvő tagokra is. Államférfiak, kik az alsóházban kitünőleg működtek vala, több ízben emeltek panaszt a rideg részvétlenség ellen, mely szónoklatuk buzgóságát a kényesb gyülekezetben lehíté. Hiányzott az élesztő, mit népes gyülekezet, meleg részvét és hangos helyeslés nyújt. A hallgatók lanyha magaviselete lehangolja a szónokot, s kényszeríti őt, hogy ahhoz alkalmaztassa hangját is. Köz törekvések ilyen elkedvetlenítése pedig, valamint az állam nagy feladataiért lángoló keblek ilyen lehütése, bizonyára nem arra valók, hogy a felsőház politikai befolyását nevelhessék.

¹⁾ 1854-ben april 7-én például a „Végrendeleti-hatóságok bill-je“ (Testamentary Jurisdiction Bill) 12 szavazó közül két szónyi többséggel ment keresztül. 1860-ban aug. 25-én egy Irlandot illető bill, (the Tenure and Improvement of Land Bill), melyet az alsóház hetekig tárgyal vala, csaknem megbukott, a két ház megegyezni nem tudván. A felsőházban hét szavazat küzdött'hat ellen.

De a felsőházban otthonos egykedvűségnek még más rossz következése is volt. Rendszeresen egy két erősebb tagja uralkodott rajta. Thurlow és Eldon lordok, Wellington hg. és Lyndhurst l. különböző időkben csaknem vészfőnökök (dictator) gyanánt parancsolgattak vele. E fajta férfiak más iskolában, s nem az örökölt méltóságok gyülekezetében, tették vala sajátjokká a tette kész erőt s az elszánt akaratot. Ha pedig született peereknek, mint például Derby grófnak, sikerült hasonló befolyást gyakorolniok, tudni kell, hogy ezek az alsőház mozgalmai közt megtanulták, hogyan kell férfiakat vezetni, s rajtok uralkodni. Gyülekezetet nem lehet el vezetők nélkül; de ha magát egészen egy férfiúra bizza, s talán korlátolt elméjű és szánandó előítéletekkel telt férfiúra, — akkor erkölcsi befolyását okvetetlen maga nyomorítja el.

Ez Angliában a felsőháznak, mint a törvényhozó testület egyik részének politikai állása, ezekben fekszik ereje, ezekben rejlenek gyengéi. De a peerség még más oldalról is úgy tűnik szembe, mint a felsőbb rendűek élén álló testület. Ő a főrendűek érdekeinek, gondolkozásmódjának és törekvéseiknek képviselője, mely mind a mellett a többi rendektől nemcsak el nem zárkozik kevély fennhéjzás által, hanem a társadalmi élet minden kötelességei által össze van kapcsolva velök. A peerség magára vállalja a többiek vezérletét a politikában, a hivatalokban, a helyhatósági kormányzatnál, iparvállalatoknál és a jötekonyság ezer nevében, épen úgy mint hajtvadászatoknál, lakomáknál s a táncztermekben.

A peerség elszaporodásával, természetes, hogy szélesre terjedtek az arisztokratia társadalmi elágazásai is. Hatszáz nemesbített család, kiknek gyermekei a nemesi czimek viselői, a grófságok első családjaival származás vagy házasságok által kapcsolatban, azon kívül a minden osztályu polgári családok leggazdagabbjaival összeszövetkezve lévén, könnyű felfogni, hogy a peerség gyökerei az angol társadalomban szélesen elvannak terjedve. Befolyásuk mindenik grófságban nagy, sokban épen túlyomó.

A földbirtokos nemesség, mely peeri czímet nem visel, de mely az elsőszülöttség-törvénye, e conservatív intézmény által, czim nélkül is fenntartja magát, ősrégi arisztokrátiát képez önmagában, s azon főforrásnak tekintendő, melyből a peerség szüntelen újul. Alig van valahol egyebütt a társadalom oly osztálya, mely egyaránt úgy az arisztokrátiához mint a néphez tartozván, kapcsol szolgál a főnemesség és a polgári rend között.

Sokan közülök örökölhető czimeket nyertek, melyek nem számítatnak a főnemesség közé, sem pedig politikai előjogot nem nyújtanak, de mivel kintintetésül szolgálnak, igen nagy becsben állnak. III. György trónraléptekor mintegy 500 baronet volt Angliában, s ezeknek száma 1860. ban már 860-ra szaporodott volt,

674 Nagy Britanniában, 111 Skótországban és Nova Skotiában, és 75 Írlandban. Az ő 60 évnvi uralkodása alatt hat híján ötszáz új baronet neveztetett ki, mi roppant számot tesz. Sok esetben politikai szolgálatokat jutalmazának vele, de legtöbbször nagy családu és nagy birtokú férfiaknak jutott e kitüntetés. A czimvágyat mindig nehéz volt kielégíteni.

A baronet-féle czimen kívül van még más is, a lovagi. E régi és tiszteletreméltó czimet III. György oly pazarul osztogatta kis emberkének is bármi csekély szolgálatokért, hogy a lovagok tisztas czime elvesztette majdnem minden értékét. Midőn a király a gyilkos merényletet szerencsésen kikerüli, melyet *Nicholson* *Márgit* intéz vala ellene, annyian, a kik szerencse kívánatokkal járultak a koronához, kineveztettek lovagoknak, hogy „*Nicholson-Szurok* rendének lovagja“ közmondássá lett. A lovagi méltóság elértektelenítése megválasztás nélküli osztogatás útján, még ma sem szűnt meg.

De lovag azért soha sem volt elég. III. György 1783-ban alapította a sz. *Patrik* rendet. Skótországnak régóta van a „*Bogács*“ rende; csak Írlandnak nem voltak külön rendei. A hannoverai *Guelfek* rende angol emberek előtt nem volt elérhetetlen. IV. Vilmos annyi lovagot teremtett, hogy becsületes lovas század kitelt volna belőlök.

A *Bathrend*, kezdetleg katonai díszjel, 1815-ben nyert szélesebb értelmet. 1847-ben e rendhez még polgári osztályt is csatolt a királynő, oly férfiak számára, kik a koronának vagy az államnak tett személyes szolgálataik által a fejedelem kegyét kiérdemelték.

A haditiszteket is úgy lehet tekinteni, mint az arisztokrátiához tartozó testületet, mihelyt a tengeri vagy szárazföldi hadsereg-nél bizonyos polczra felvergődtek. Ezek száma, részint a hosszú francia háborúk alatt, részint a tengerentúli brit birtokok növekedése által nagyon elszaporodott. Ezeken kívül, kik az államban az egyházban, a törvényszékeken, egyetemeken, nagy testületeknél magas állást elfoglálnak, rendesen a nemesség befolyását támogatják és arra viszont támaszkodnak ők is.

A gyarapodó jólét szintén tágasbuló befolyása további forrásául szolgált az angol nemességnek. A vagyonság magában is arisztokrátiát képez, mely az ország nemességével vetélkedhetik, s fényéből még nagyobb külfény által még le is vonhat. De Angliában, a régi szövetkezések honában, a pénz arisztokrácia a születésbelinek kedvét keresi, azon fáradoz, hogy soraiba bejuthasson, s velök szövetkezni szeret, méltóságaik elnyerése képezi dícsvágyának végcélját. A tudósok, kereskedők, iparosok és hivatalnokok rendéből igen sok független jövedelmű ember keletkezett, kiknek része a földbirtokos nemességbe, része a kereskedők testületébe olvadt, s mindnyájan együtt a független *Gentry*.

hez tartoznak. Ezek az ország legszebb vidékein terjedtek el, egész nagy városok épültek ezeknek kényelmére. Bath, Cheltenham, Leamington és Brighton városok, mind számuk mind vagyonuk nagyságáról tesznek tanúságot.¹⁾

Az iparos osztály a társadalom magasb osztályaira támaszkodik. Az egyház pedig a födbirtokosok érdekeivel különösen össze van forrva. A papság mindenütt befolyás után törekszik. A nagyterjedelmű papnevezési jog, mely a világi födbirtokosokat illeti, szoros kapcsolatot képez köztök és az egyház közt.

Ügyvédek és orvosok, kik leginkább gazdagok után pénzelnek, ezeknek politikai és társadalmi érdekeikben osztakoznak többnyire.

Rang, vagyon és kifejlett értelem egy hatalmas egészszé egyesítik a társadalom mindezen különböző osztályait, s a felsőház tetteleg nem csak előjogokkal bíró testület, hanem egyszersmind képviseleti jellemmel is bír, a mennyiben annak tagjai az összes aristokratiának s mindazon rokonszenvennek, melylyel feléjük fordult s hozzájuk szít az ország, valóságos képviselői.

BARS JÓZSEF.

¹⁾ Bath csak „a 3 százalékos consolok városának“ mondatik.

MAGYAR TUDOM. AKADEMIA.

1863. Junius — Julius.

Junius 1-én, a philos., törv.- és történettudományi osztályok ülésében, GREGUSS ÁGOST r. tag tartott ily című értekezést: „Az ember helye a természetben.“ Megjelent a Budapesti szemle közelebbi LVI—LVII. füzetében.

Junius 8-án a nyelv- és széptudományi osztály tartott ülést. HUNFALVY PÁL r. tag ismerteté, Reguly hagyományaiból összeállítva, a vogul mythológiát. Mint nyelvtudományi és ethnographiai része az érintett hagyományoknak, úgy mythologiai töredéke is rendkívül becses adalék lesz ahhoz, a mit eddig tudhatánk a vogulokról. Amaz az áltaji nyelvészet, ez az áltaji mythologia körét terjeszti kiébb. — Minél szegényebb e mythologia cosmogoniai része, annál becsesebbek előtünk a közlött töredékek, melyekben a világteremtés egészen új, nem más népek mythoszából kölcsönzött hitegével találkozunk. Numi tarom, a felső szem a vogul mythologia láncolatában, nem közvetlen maga teremti a világot. Eleinte óriások, azután másféle lények, végre emberek élnek. A vogul mythologia óriásai sok tekintetben hasonlítanak a görög cyclopsokhoz. Az óriások félistenek, kik nem bírnak együtt élni. Mikor az emberek igen elszaporodnak, szükséges lesz a halál. Vannak ezenkívül más rossz lények is, ördögfélék, — de ezeknek fogalma már a keresztény népekkel érintkezés szerint módosult. Vannak erdei, vízi lények stb. S a mythologiai töredékekben nem csupán a természeti közvetlen benyomások tükröznek, hanem őstörténeti nyomok is mutatkoznak.

Az ülés végén V á m b é r i Á r m i n lev. tagnak f. é. mártius 20-án Teheránban (Persiában) kelt levelét olvasá föl a titoknak. Ime a levél fölolvastott része:

„Bármily kicsiny az akadémiának nagylelkűleg nyújtott segélye hosszú útamhoz képest, mégis végtelen nagy köszönettel tartozom, mert azzal új erőt kaptam ezélem felé új hévvel küzdhetni. Ő exc. Hajder effendi szives meghívása elől, hogy vele Stambulba menjek, köszönettel kitérve, már három hét múlva Meshednek tartok, hol a tovább utazás lehetőségét közelebről szemlélve, ha csak öszintén fenyegető kikerülhetlen veszélyt nem látok, vágyaim Mekkájá, Számárkandba megyek. A mennyire itt a körülményeket ismerem, a legnagyobb haj mindig csak az emberrabló türkmének, kik azóta, hogy Mr. Bloqueville persa-francia tisztért 12,000 aranyt kaptak, az európai színezetű embert mohón lesik. Én rongyos dervis öltönyömben, sunnita (tehát hitsorsosuk) jellemben nem igen tartanék tőlük, ha a persa kormány, ki bennem a török követség vendégszeretetéből ítélve, török ügynököt sejdít, el nem árul stb. Én nagy váltságdíj hazámtól (?) nem remélhetvén, sorsom örök fogság lenne. A még tehető szolgálatot tekintve, tehát nem akarok örülteként a vész karjaiba rohanni, mert a tovább nem utazhatás esetében is Meshedben annyit nyerek, hogy: 1) a kívánt török szójárásokat az ott megforduló nomádoktól tanulhatom; 2) Tatárhonnali szomszédságánál fogva igen érdekes kéziratokat másolhatok. (Eredetiben megvennem lehetetlen, mert pénzem az élelmiszerek költségét is alig futja ki).

Visszatérve hazámba, útam eredményéül főleg Persiát illető munkálataimat mutathatnám föl, mi honi irodalmunkban némi hézagot pótolhatna ugyan, de korántsem felelne meg azon követeléseknek, melyekkel nyelvészetünknek és saját magamnak, eddigi eljárásom után, tartozom. Ha a magyar nyelv sajátunk nem volna, még akkor is igazolhatnám lépésemet Anglia és Franciaországának a rég elavult nyelvek költséges kutatására mutatva. Mit Layard, Rawlinson, Loftus és mások Babylon, Ninive, Khorszabad, Varka és Susából roppant költségen napfényre hoztak, se a régi angolszászok, se Ossian hősei történetére egy parányi világosságot nem vet. És mi az ősi történetünket oly nagyban érdeklő nyelvészeti kérdést, mivel forrása a mindennapiasság körén túl esik, kalandszerű elme-futtatásnak neveznök?

Midőn e soraim kézhez jutnak, én már meshedi útamon ballagok, mely városból a török követség útján nemes jóltevőmet (e sorok báró Eötvöshez irvák), hogy létemről tudósítom. Így a szultán nevezett hatósága késznek nyilatkozik gyors felelettel szolgálni, valahányszor az akadémia e cím alatt: „Monsieur Ismael Effendi premier secretaire de la Legation Ottomane á Teheran“ hozzá fordul.

Minden reám váró nélkülözések, minden fáradság daczára, ki mondhatlan jó kedvvel és reménnyel hagyom el Teherant.

E sorokat egy utóirat követi, melynek kíséretében a persa sah jól sikerült pongyola képét megküldi. „Ő persa felsége — úgymond Vámbéry — extrémé non-chalance-szal akarta magát levétetni, tehát csak parasztosan neki ült, a gyémántár elmaradt: de hogy egészen

szegényes ne legyen, a világhírű gyöngyfűzért akasztotta nyakába. Persia jelen fejedelme arcvonásaiából kitetszik tiszta töröktatár eredete, melyet a Kadsár család büszkén vall. Nemde ha az idomtalan kalpag helyébe egy csinos pörge kalapot nyomna a fejébe, jó magyar paraszt arcot mutatna ő felsége? Feltűnő, hogy valahány tagját látám az uralkodó Kadsár családnak, mindnyájan fölséges bajszszal díceskhetnek.

Vámhéri levele mellé továbbá egy kis szelet papir van mellélkelve, melyen írónnal a következő sorok vannak írva:

„Még egyszer feltöröm a levelet. Egy kasgari khinai müszülman társaság, mely Mekkából Khiván és Bokharán át messze hazájának tart, s melylyel a követségen ismerkedém meg, meghí, hogy vele a Káspi tenger részéről a nagy pusztán át tegyem meg az útát. Beleegyeztem. Már holnap a legszorosabb dervis incognitoban elindulok, tiszta koldus minőségben. Ha ez útam, melyen semmi európai elődöm nincsen, sikerül, ha el nem árulatom, —nevet szerzek az akadémiának és magamnak is egész Európa előtt. Eljén édes Hazánk! V á m b é r y.“

Junius 15-én egy emlékbeszédet és egy székfoglaló értekezést hallottunk.

WENZEL GUSZTÁV r. tag mondott emlékbeszédet Chlumetzky Péter külső l. tag fölött. Chlumetzky, a morvaországi helytartótanács és országgyűlés tagja, nemrég hűnyt el csak 38 éves korában. Wenzel Gusztáv ur azon veszteséget tünteté föl, melyet e tudós férfiában szenvedett Morvaország történetírása, s azon kapcsolatnál fogva, mely a régi morva és magyar történelem közt van, hazai történelmünk is.

A székfoglaló értekezés, melyet az akadémia jegyzője olvasott föl, TORMA KÁROLY lev. tagtól van. Megszoktuk, hogy e jeles ifjú tudósunk, kinek már eddig is annyit köszön Erdély régiségтана, soha sem szállal föl, ha nincs valami új elmoundani valója, a mivel a tudomány birodalmát terjeszti. Csak nem rég ismertetett egy általa fölfedezett római feliratot, mely megállapítá, hogy amaz Erdély ókori földiratára nézve nagy fontosságú vélemény, mely szerint Dacia három részre volt felosztva, csakugyan helyes és jogosult; s másodsor, hogy Dacia e külön részeinek egyesülete testületi és rendi joggal birt, conciliumokat tarthatván. S ma felolvasott székfoglaló értekezése számos új adaléket nyújtott éjszaknyugati Dacia föld- és helyiratához. „Mig a szoros értelemben vett Dacia déli, valamint Pannonia alsó, azaz keleti részét át meg átkutatták a mult és jelen század régiségbúvárai, addig Erdély felső, északi részét majdnem merőben mellőzték, vizsgálataik tárgyává tenni. Mondhatni, hogy újabb időben évtizedeken át egyetlen értekezés jelent meg, mely egy észak-daciai római állomás, Alsó-Ilosva, megismertetésével foglalkozott. Helyi kutatások hiánya okozta kétségen kívül főleg e szokatlan jelenetet; mert hiszen, ha Tordától kezdve a Kis- és Nagy-

¹ Szamos, Sajó, Nádos, Almás és Egregy folyók mellékeit tüzetesebb kutatás tárgyává tették volna régiségbúváraink, a római települések világos nyomaira akadhattak, s így mentve lettek volna a római helységek elhelyezésében gyakran elkövetett botlátsaiktól. "Egypár éve, hogy Erdély északi része vizsgálatát értekezünk feladatává tette; s már 1858-ban sikerült a Nagy-Szamos mentén Déésen alul északra egy n. mfdnyire Alsó-Kosály és Kapjon faluk között egy eddig ismeretlen római katonai telepét fölfedeznie. S ez alkalommal, 1859—62-ki vizsgálati eredményeként Erdély észak-nyugati részeiből nyolcz, eddig merőben ismeretlen római telepét tehet ismeretessé, a melyek lánczolata folytán nemcsak Erdély északi részének, de némi tekintetben egész Daciának is eddig megálapított ókori földirata bővülést nyervén, tetemes változáson fog keresztül menni. Szucság, Magyar Gorbó, Zutor, Vármező, Szent-Péterfalva, Magyar-Egereg, Romlott és Mojgrád azon helységek, hol értekező kétségtelen római álló táborhelyekre talált, melyek egybevágó lánczolata Erdély e részét római hadállási tekintetben nevezetessé teszi. — Az érintett helyeken talált római nyomok részletes helyirati leírását közli értekező. — Legnevezetesebbek Mojgrád romjai, hol többek közt, a telep déli részén, egy félkör alakú amphitheatrumra talált értekező, melynek előrésze 135, félköre 230, átmetszete 90 lépésnyi, s melynek elő részén a sziklába vésett lépcsőzet könnyen felismerhető. E szinkör már múltának indult, midőn Antonius Pius (Kr. u. 138—161 között) kijavíttatta. A fölírat, melyből ezt tudjuk, Daciának egy új, eddig ismeretlen helytartóját (Tibius Claudius Quintilianus) s ennek kormányzási évét (157 Kr. ut.) nevezi meg, s egyszersmind mutatja, hogy a mojgrádi telep egyike volt a daciai nagyobb római telep városoknak. Tudjuk ugyanis, hogy csak nagyobb coloniákban, s még ezekben is csak ritkán voltak amphitheatrumok. Legalább a várhelyin kívül ez a második szinkör, melynek létezése Erdélyben egész biztossággal kimutatható. Hogy Trajanus építtette e szinkört, világos abból, hogy Antonius Pius már „amphitheatrum vetustate dilapsu mot“ enlít.

Ezeket előrebocsátván értekező, kijelöli annak a római útnak irányát, mely Kolozsvártól Mojgrádig vezetett. „Tudjuk, úgy mond, hogy az Apulumtól (Károlyfehérvártól) Salinum (Torda) felé vonuló út Felvincznél kétfelé vált s az egyik ág Harasztos és Várfalva felé Tordának, a másik pedig Székely-Földvár felé a Maros terének tartott. — Az északi ág Tordától Ajton környékén Kolozsvár felé vonult s itt két ágra szakadt: keletre, mely Szamos-újvár felé, s északira, mely épen a Fellegvár keleti lejtőségén a Nádos völgyére tért. — Az északi ág a Nádos terének mindenütt közepén nyugati irányban halad s Kardosfalva mellett a Nádos vizén áttérve, épen Bácscon keresztül vonul Andrásláza felé, a hol a Nádos vizét átmetszvéen, M. Nádos előtt egyenesen M. Sárdnak, s innét északnyugatnak tartva, épen a helységen keresztül vonul az o. köblösi erdőkön, a Nádos és Almás

folyóvíz választóján át Zutorra. Zutorról északkeleti irányban az Almás tér közepén s a folyó bal partján M. N. Zombornak, innen pedig Pusztá-Szent-Mihálynak tart; melynél átmetszvéen az Almás és Egregy közötti vízváltató hegylánczolatot, Vaskapu felé vonul, a hol a helységen átvezetvén, két felé oszlik. Egy ágazata délnyugotra Vármezőnek tart, e helységen átvonulva, az ott levő várhoz vezet fel, s itt megszakad; a másik ága pedig északi irányban M. Egregy felé vonul, itt áttér az Egregy vizén a vár felé. s az Egregyét átszelve, annak jobb partján egyenesen északnak Romlott felé vonul; innen végre Somró-Ujfalu előtt Zsákfalvának tart, s ezt a helységet hosszában átszelve, a mojrádi vártetőre vezet fel. Helyenkint 2—3, sőt még több lábnyi földréteg is borítja ez út kövezetét; néhol azonban ma is használható állapotban van; a nép nagyobbára Trajanus útjának hívja. Noha majd mindenütt jól ki lehet venni ez út irányát, de a vonal legtisztábban s legépebb állapotában Kardosfalvánál, Bácsnál, Andrászházánál, M. Nádos és M. Sárd között, s ez utóbbi helységen túl, Vaskapunál, s főképen M. Egregynél látható. Szélessége 3—5 öl között, a körakás vastagsága pedig $\frac{1}{2}$ — 2 láb között ingadozik.“

Kijelölvén ekkép az ismertett telep egybekötő útvonalait, megkísérte régi nevükön megnevezni azokat a telepeket, s kimutatni helyeiket Erdély mai földabroszán. Hogy ezt csak megközelítőleg is tehesse, az akadályok egész tömegét kell értekezőnek leküzdenie. Mielőtt hozzávetéseit elmondaná, három táblázatot bocsát előre, melyek közül az első kimutatja Dacia helységeinek nevét és geographiai fekvését Ptolemaeus mérései szerint; a második a daciai helységek egymástóli távolságát Ptolemaeus mérései alapján mai geogr. mérték szerint jelöli meg; végre a harmadik a Peutinger-táblák észak felé eső daciai római telepeit, s azok egymástóli távolságát tünteti fel. E táblázatok egymást egészítik ki, s azokra építi értekező okoskodásait. Az éles combinálással, alapos kritikával folytatott vizsgálatok eredménye, hogy Napocat Szamos-Ujvárhoz, Optatianát Zutorhoz, Largianát Vármezőhöz, Lersiet M. Egregyhez, Porolissumot Mojráuhoz kell helyezni.

Értekező a rómaiak Erdély északi részeiben létező nyomait ismertetvén az erd. muzeum-egylet évkönyvében, egy Alsó-Kosályban talált feliratot tett közzé, melynek szövege imez: „Deae Nemesi Reginae Valerius Valentinus beneficiarius consularis, miles legionis XIII. Genuinae Gordianae, aedilis coloniae Napocae a censibus subsignavit Samum cum regione trans vallum Imperatore Domino nostro M. Antonio Gordiano Augusto et Aviola consulibus. (Kr. u. 239.)“ „E fölirat, mond Torma Károly, ókori föld és helyirati tekintetben Dacia legnevezeteseb római emlékei közé sorozható. Ugyanis 1) a Samumban a Szamos = Samus nevére találunk; 2) ha olvasásom — a melyet pedig Mommsen a tudós epigraphus véleményére támaszkodva teszek — helyes, abból egy regio trans vallum =

sánczon vagy árkon túli tartománynak, vidéknek, illetőleg tehát egy sáncznak létezése kétségtelenné válik.“ Értekező most már mind e vallumot, mind pedig a regio trans vallum-ot döntő tényekre támaszkodva el tudja helyezni Daciában!

„Szokásos, gyakran a szükség által parancsolt s a kor tett-nagyságát élesen jellemző hadtani művelete volt a rómaiaknak a tartományok határait, hol ezeket épen folyó nem képezte, sánczok, kőfalak, czövek- vagy karóművezetek s ezek mellé épített váracskák által megerősíteni s elleneik — a barbarok ellen így védelmezni, a mely határvonalat aztán vallumnak, foglaló értelemben pedig limesnek neveztek. A megerősített limes vagy maga rendje szerint épített kőfalból vagy kőrakásból, vagy pedig pusztán földhányásból — sánczból — állott. Ezek ellenállási ereje a limesre egyenközülleg — s kőbeépített váracskák által volt megkétszerezve, mely védelmi eszközt aztán a limes hátvonala mellett létező katonai telepek lánczolata még tökéletesebbé tett. A hatalmas Róma császárai, kivált a tettűs első időszakban, az utókor által méltán bámult e nemű építészeti munkákat vitettek véghez. Ilyen volt a germaniai s britaniai limes. — Ily védmű nyomaira talált értekező Dacia északnyugati részében is. — A mójgrádi vár leírásánál említé szerző, hogy a Magura és a Pomet közt a brédi erdő felől egy kőfalnyomokkal szegélyezett sáncz vonul nyugati irányban a Meszes teteje felé. E sánczvonallal irányát Meszes ormain délnyugati irányban több helyen követhetjük, mint értekező kimutatja. Tihónál kezdődött e vallum s a Körös folyónál végződött, s talán még a váradi fürdők is belül estek e vallumon. E limes dacicus építését — úgy hiszi értekező — talán még Traján kezdette meg s Hadrián végezte be.

E vallumon túl, Dacia nyugati szomszédai jóval meghódítása előtt s még azután is, hosszas ideig a jazyges metanastae-k voltak. Egyébiránt a római határon túl lakott népfajok nemzetiségének meghatározására csak a nagy számmal található kelta régiségek bővebb vizsgálata vezethet.

A pannoniai és daciai limest, (melyek közt volt-e összeköttetés, még nem tudhatni), s e két provincia némely főbb helyeinek fekvését térképen is feltüntette értekező. Felmutatta egy másik térképen a fentebb említett északnyugati helyek fekvését, s az azokat egybekötő utak vonalait stb. is.

Az akadémia azt határozta, hogy e jeles értekezés az Évkönyvekben adassék ki és pedig minél előbb. S méltán. Mert nyolcz ismeretlen római álló tábor elhelyezésével, s a daciai Limes-Romanus onala kijelölésével gazdagodott ez értekezés folytán Dacia ókori föld- és helyirata; tizenhárom számmal pedig a „Corpus Inscriptionum Romano-Daciarum.“

Junius 22-én, a math. és természettudományi osztályok ülésében, SZABÓ JÓZSEF lev. tag oly tárgyról értekezett, mely e percz-

ben élénken foglalkodtatja a tudós világot, — t. i. a negyedkori kovaszerszámokról.

Európában és déli Amerikában is sok helyen találtak, mint tudjuk, barlangokat, melyekben a negyedkorhoz számított állatok: mammut, rhinoceros, tichorhinos, ős hiéna, barlangi medve stb. csontjai együtt feküsznek betemetve emberi csontokkal vagy készítményekkel. Értekező elsorolá az ily nyomozások közül a nevezeteseket. Emlité mindenekelőtt dr. Schmerlinget, a belgiumi híres anatomot és parcontologot, ki több mint negyven barlangot átvizsgálván, egy két kötetes munkát adott ki rajzokkal: „Recherches sur les Ossements fossiles découverts dans les Cavernes de la Province de Liège (1833—34).“ E barlangok legnagyobb részében talált a negyedkori állatok csontjain kívül oly kovaköveket, melyeket lehetlen volt ember által idomítottaknak nem tartani; de csak négy barlangban találta az ősállati csontok és kovatárgyak mellet emberi váz darahjait. A barlangok nagy részt olyanok voltak, hogy azokba az előtt ember nem járt, sőt stalagmit által voltak fődve, s így azok eredeti fekvéséről kétsége nem volt. A barlangok se ragadozók. se ember lakhelyei nem lehettek, mivel egész váz egyszer sem fordul elő, hanem csak a test egyes részei találhatók. Hogy az állatok és ember csontjai egy időben jöttek oda, mutatja az elváltozás hasonló foka. Miből következik, hogy az ember együtt élt a mammuttal és ős medvével. Schmerling munkája akkor hidegen fogadtatott, még Lyell által is, míg Lyell 1860-ban ismét Lüttichbe menvén, Schm. nagyszerű gyűjteményét megnézte s Malaise tanárral egyik barlangot is megvizsgálta. Hasonló tárgyakat találtak, a Schmerling által hűn ecsetelt körülmények közt.

Schmerlinggel egy időben Mr. Mc. Enery kath. pap a Torquay-tól nem messze fekvő Kent's Holeban talált a stalagmit fenék alatti veres agyagban mammut, rhinoceros, barlangi medve, hiéna, ló stb. csontokat emberi csontokkal, szenült fával, durva cseréppel a stalagmit fölött, de alatta is, csak hogy itt a csontokat kovából készített tárgyak követik, melyekről ő azt tartotta, hogy nyílhegy vagy kőgyánánt használták. Mc. Enery észleleteit 1840-ben Mr. Godwin-Austen ismételte s tette közzé. 1847-ben a torquayi természettudományi társulat tovább vizsgálva a barlangot, megállapítá: hogy ámbár hozánk közelebb álló korban is lakott azon barlangban ember, e korbeli ott tartozkodásának biztos nyoma van a stalagmit réteg fölött vagy közvetlen alatta; vannak azonban szintoly biztos nyomok, hogy egyegy megelőző korszakban kovaszerszámok jutottak be a stalagmit alatti veres agyagba kihalt állatok csontjaival együtt. 1858-ban Torquaytól nyugatra 3—4 angol ményire Brixhamnál új bejárást fedeztek fel az érintett barlangba. Több angol geolog előtt (Mr. Pengelly, Prestwich, Falconer) folyt a vizsgálat, melynek folytán, az értekező által érintett részleteket mellőzve, constatatott, hogy a stalagmit fölött és közvetlen alatta az ős medvéből egyes testrészek egész tökéletességben találtak, a legapróbb csontok is megvoltak, egymás

mellett feküdvén, mi a mellett szól, hogy azon csontok a víz által még az inak és izmok által összetartva, sokkal későbbben jutottak oda be, mint a kovakészítmények.

Az érintett adatokból folyt következtetés, hogy az ember egy időben élt a mammuttal, ős hiénával, medvével stb. nem találkozott általános helyesléssel. A barlangokba, mondák, küllerő, p. o. a víz több korbéli állatot és tárgyakat hordhatott össze. Dr. Schrerling fontos észleletét, a csontok elváltozási fokát illetőleg, mellőzve, azt kívánták, oly helyeken is jöjjenek elő emberi maradványok, melyeken a kihalt emlősök rendezettebb körülmények közt találtak, oly rétegekben, melyeket minden geolog negyedkoriaknak tart. Ez is megtörtént. 1841-ben Boucher de Perthes tette meg az első lépést Abbevilleban (északnyugati Franciaországban) a Sommevölgyben. Ő mint jeles geolog rájött, hogy Menchecouriban az emlősök csontjain kívül bizonyos homokban egy durván idomított kovakőszerszám fordul elő, mely hasonlít ugyan némileg az u. n. celta régiséghez, de még is eltér saját alakja által. 1844-ben Abbevilleben 9—16 lábnyi mélységben homok és kavics képezte rétegben, ős elefánt fog mellett, több kovaszerszámot talált. Ugyanaz évben más helyen (Moulin Guignon) is fedezett föl ilyeket hasonló körülmények közt. 1847-ben ezekről egy munkát adott ki (*Antiquites celtiques et antediluviennes*). A kovakészítményeket, melyek a geologok által u. n. diluvial rétegből kerültek ki, nevezte Boucher des Perthes antediluviennes-nek.

De a geologok nem akarták hinni, hogy ott eredeti fekhelyen vannak az emberi készítmények. Csalásnak, vagy — a munka durvaságát tekintve — véletlen töreseknek mondották. Senki sem kételkedett inkább, mint Amiens jeles orvosa dr. Rigollot. Azonban négy évi kutatása után ő is kimondotta meggyőződését, hogy az ember s a kihalt negyedkori nagy emlősök egy korban éltek. Értekezése, melyben nemcsak régiségtani, hanem geologiai szempontból is alaposan szól a kovaszerszámokról, főleg Angliában ébresztett nagy figyelmet. Dr. Falconer, Prestwich átjöttek személyesen vizsgálni meg a Sommevölgyét. Az utóbbit kísérte Mr. J. Evans jeles archeolog. Mr. Prestwich 1859-ben a Royal Societynak, Mr. Evans a Society of Antiquaries-nak nyújtottak be e tárgyban jeles dolgozatokat. Mr. Prestwich ismeretsege által bő alkalmá volt értekező Szabó urnak a dolog színvonalára emelkedni; Prestwich ur barátságának köszönheti, hogy néhány oly példányt mutathat be a m. akadémiának, melyek a különböző alakok képviselői, sőt ajándékozott értekezőnek Pr. ur egy utánzott kovaszerszámot is, mely mutatja, miként lehet megkülönböztetni az eredeti szerszámokat az utánzottaktól. Az eredetin többnyire van egy kis ásványkéreg, az abbevilleieken és amiensieken mészcarbonat, mely mint egy patina bizonyítja a kort, s a melyet levakarni, ha lehet is, utánozni bizonyosan nem. Az utánzást sárral igekeznek pótolni. Továbbá a valódi szerszámokon többször dendritek vannak. Végre a kovakészítmény hasonló színnel bír, mint a fekhely.

A Somme völgye levén eddig a kovaszerszámok lelhelyei közt legjobban tanulmányozva, értekezünk annak földtani viszonyait szükségessé tartá körvonalozni.

Majd a negyedkori kovaszerszámok archaeologiai ismertetésére tért által értekező, főleg Mr. Evans tanulmányai nyomán, feltüntetvén a hasonlatokat és különbségeket az Európában annyira elterjedt celta vagy kelt régiségek, és az érintett negyedkori kovaszerszámok közt. A hasonlat és különbség, mond értekező, az anyagban, idomban és készítményben áll. *A n y a g r a* nézve, a negyedkori kavicsban előjövők azon kovaköböl készítmények, mely eredetileg a krétaképlet zárványát képezi. Ez ugyanaz, melyet fegyver és szerszám készítésre a miveletlen népek minden korban és minden olyan vidéken használtak, melyben ilyen anyag találtatik. Keménysége tetemes, és mégis jól engedi magát törés által feldolgozni, úgy, hogy ügyes ütések által metsző és szuró végeket lehet rajta előidézni, mi miatt élébe tették sok egyéb könek, sőt ha közelben nem volt, hát messze földre is elmentek érte, hogy abból kést, balta-t vagy nyílhegyet készítsenek. A negyedkori kőtárgyaknál azonban még nem válogatták meg oly gondosan az anyagot, mint a celta népeknél, s ez utóbbiak nem ritkán egyébbb könemeket is használtak, ú. m. diorit, syenit, porphyr, átlátszó quarcz, nephrit, agalmatholit, serpentin, bazalt stb. köveket, míg a negyedkori lelhelyeken eddig tűzkőnél egyéb nem fordult elő. *I d o m r a* nézve feltűnő különbség van a negyedkori és a közönséges kőkori készítmények közt. A negyedkoriakat három csoportba oszthatni. 1) *K o v a h a s á b o k*, látszólag késnek vagy nyílcsúcsnak használva. Ilyenek azonban későbbi korból is ismeretesek. — A kovakő feldolgozásánál minden ütés szolgált apró hasábokat, melyeket kés és nyílhegy gyanánt igen jól használhatni. Az idom ezeknél oly egyszerű, hogy e miatt ezek nem képesek korszakot jellemezni, sőt véletlenül természetes okoknál fogva is kaphat hasadást valamely kovadarab hömpölygése folytán. Azért két ilyen hasáb még nem volna elegendő ok annak kimondására, hogy ember műve, ellenben, ha nagy mennyiségben találtatik s bizonyos egyformaság ömlik el az idomon, már akkor jele, hogy készítmény. 2) *L á n d z s a a l a k u f e g y v e r e k*. Ezek kétfélék: gömbölyített, némileg parabolás görbeségű és hegyes csúcsal, az oldalak valamennyire befelé lévén hajtva. A szélek élesek ugyan általában, de nem annyira, mint a csúcs felé, úgy hogy inkább lyukasztásra, mint metszésre alkalmaztathattak. Mind a két fajtának alja tompa, sőt ezen a részen nem ritkán meg van hagyva a kő a maga valóságában. Azt, hogy mire használták voltaképp, nem lehet megmondani, de gyaníthatni, hogy póznához erősítették, dárdának vagy lándzsának, vagy talán nyél nélkül földtúrásra, vagy végre ék gyanánt fahasításra használták. A kelt (celta) kőszerszámok közt M. Evans nem ismer hasonlót, még legközelebb állanak az Irlandban, de egyébütt is talált s durván hasáboltt nyílhegyek, csak hogy sokkal kisebbek, mivel a

negyedkoriak hosszasa 5—6 hüvelyk. A kelt kőszerszámokon, melyek vágásra készítettek, az él rendesen a széles végen van, míg a keskeny vég nyélbe foglaltatik; amazoknál megfordítva a keskeny végen lyukasztanak vagy metszenek, míg a széles jő nyelbe vagy pusztán csak kézbe. 3. Szerszámok köröskörül metsző éllel szintén nem találtnak az eddig ismert kőkészítmények közt. Kiváló idomuk tojásdad, az egyik végen többé kevésbé hegyes, a két oldalon egyenlő fokban domboru. Hosszaságuk 2—8 hüvelyk közt ingadoz, rendesen 4—6". A kelt szerszámok közt azok, melyeknek köröskörül élök van, inkább háromszögűek és igen ritkák, míg a negyedkori tojásdadok csak oly gyakran jönnek elő, mint a lándzsa alakuk Abbeville körül azok túlnyomóak; Amiens körül a lándzsások. Tán baltának, vagy az apróbbak parittyakőnek használtattak. A készítesési módot illetőleg, a kőkori készítmények legtöbbször láttni való, hogy ha nem egészen, de részben kőszőrűlvék, simítvák; a negyedkori eszközök soha, csak patakkőből pusztá ütések által durván idomítvák. Ha bármi oknál fogva a kelt tárgy is csak durván idomított állapotban maradt, észrevehetni, hogy fuomabban bántak vele, az ütés által eltávolított hasábok sokkal apróbbak a negyedkoriaknál. De bármi kezdőleges kísérletnek tessenek ezen negyedkori kovakészítmények, azokon egy gondolkodó és a részarányban gyönyörködő lény műve van megörökítve. Bizonyos czélra a legszilárdabb anyagok egyikét kiválasztotta, s azon gyakorlás által nagy ügyességre fejlesztett eljárással hegyet vagy élt idézett elő oly módon, hogy az egészben az idom részaránya, szóval előre megállapított terv van keresztül vive. Egy két ütést vagy hasadást minden hömpöly kaphat útjában, de ugyanazon terv szerint az egyik és másik oldalon annyiszor ismételt ütés csak ember műve lehet.

Nem elégedvén be az emberi készítménnyel, sokan óhajtottak volna ugyanazon a lelhelyen embercsontokat is találni. Beteljesedett. 1863 márczius 28-kán Boucher de Perthes a munkások által rögtön elhivatott, kiknek meg volt hagyva, hogy ily esetben érte menjenek. A helyszínére érve, felismerte a kincset, és azon kavicsokkal együtt, melyekhez volt növe, óvatosan kivette s haza vitte. A munkások eddig csak nagy csontokat szokván találni, hogy ezen apró csontért miért kapnak 5 frankot és miért ígér nekik Perthes háromszor annyit, ha ezen fél állkapocs másik felét is megtalálnák, nem fogták fel. Ez emberi csont a kavics-réteg aljából került ki, közel a krétához. Ugyanekkor a fáradhatlan abbeville-i buvárnak egy tarsa kova-szerszámot is talált közel a csonthoz. A hír elmegy Párisba, elmegy Londonba s több tudós rándul a helyszínére s ki meggyőződéssel tér haza, ki nem. Párisból, többi közt az Institut tagja Quatrefages a Museum d'histoire naturelle-nél az althropologia jeles tanára, szerencsés volt egy kova-szerszámot eredeti fekhelyén találni, s azonnal Boucher de Perthes véleményét fogadta el s azt sajátjává tette s ily értelemben tett jelentést Párisban. Londonból dr. Falconer jelent meg,

de ő eleinte a munkások részéről csalást gyanított, s e miatt visszaterve Londonba a Timesba éles cikket küldött be, mit levelezés váltott fel a két főváros tudósai között; de a dolgot így nem hozhatván tisztába, azt indítványozták, hogy jöjjenek össze Abbeville-ban a vitázó felek s a helyszínén döntsék el a dolgot. Ebbe beleegyeztek, s a „congres scientifique“ megtartatott Abbeville-ban május 11—14. Franciaországból vagy 10 tudományos tekintély jelent meg, Londonból három s köztök dr. Falconer és Prestwich. Két napig folytonosan vizsgálták a helyi körülményeket, a harmadikon jegyzőkönyvet szerkesztettek, melyben egyhangulag elismerték:

hogy a Boucher de Perthes által talált állkapocs Abbeville közelében (moulin-quignon-i kavicsgödörben) csakugyan ásatag;

hogy ő általa sajátkezűleg huzatott ki eleven földből;

hogy a kovaszerszámok, melyeket többen most csináltaknak mondanak, szintén kétségtelenül őskoriak.

Ezután egy testben elmentek Boucher de Pertheshez ezt neki tudtúl adni, s rendíthetlen meggyőződéseért üdvözölni.

A csontot Quatrefages vitte el tanulmányozás végett s azóta több szakember megnézte és az akadémiában értekezett, egyhangulag mind régiségnak tartván.

Azonban az őslénytani s embertani szempontból tartott e több rendbeli előadásokban a diluvium szó egy geolognak, ki azon a vidéken egykor nemcsak hogy kutatott, hanem részletes térképet is készített, fülét sértette és ellene kikelt. Ez nem más, mint Élie de Beaumont, az Académie des sciences egyik állandó titkára. — Ő azt állítja, hogy azon képlet nem tartozik a valóságos diluviumhoz, ő és Dufrenoy, kivel együtt készítették Franciaország geologiai térképét a Somme-völgy lejtjén előforduló kavicsot a lejtén levő mozgó kőzetnek (depots meubles sur des pentes) nevezték, s azt a víz összehalmozhatta valóságos diluvial képletekből, melyben elefánt csontok; — és mostkoriakból, melyben a kovakészítmények s embercsont voltak. Ezeket ő Abbeville mellett (Amiensről nem szól) egykoruaknak tartja a turfaképlettel a Somme völgy talpán. Ő a kovakészítményeket kőkoriaknak tartaná s egyidejűeknek a svájci tó-lakó népekkel, melyek minthogy a tó jelen szintjével vannak viszonyban, határozottan diluvium-utániak. Ő nem hiszi, hogy az ember együtt élt a mamuttal, ő e részben Cuvier-vel tart, kinek véleménye egy lángész sugallata, mely eddig lerontva nincs.

A f. é. május 11-ki ülésen a keztyű el lön dobva, azt ugyanott fölvenni senki sem volt képes, mert se Milne-Edward, ki az abbeville-i congressus elnöke volt, se Quatrefages nem geologok, ők tehát csupán arra szorítkoztak, hogy az emberi csont, a kovakészítmények és a kihalt állatok egy és ugyanazon időben jöttek be a rétegbe, szóval, hogy az eredeti rakodmány: de hogy az özönvizi vagy negyedkori képlet-e, vagy nem, arról vitázzanak a geologok. — Ed-dig hallgattak, de valószínű, hogy még jobban neki adják mago-

kat az illetők a kutatásnak: különösen a kihalt állatok s az ember esontjának szerves anyag-tartalma volna itt egy támaszpont, valamint a vidék újabb képleteinek általánosabb tanulmányozása. Így majd ki fog tűnni, hogy Abbeville-ra (mert ő csupán e fekhelyre vonatkozik) nézve is igaza van-e Élie de Beaumont-nak, vagy pedig e föllépés nyilvánulása a conservatismus bizonyos nemének, melynélfogva szeretné azon állapotot változatlanul megtartani, melyben a geologia állott, midőn ő, mint korának egyik legkitünőbb embere, a nyomozó geologia terén állott még, melyről azonban jó ideje, hogy visszavonult.

Lyell egész nagy kötetet irt össze azon tényekből, melyek az ember régisége mellett szóllanak, melyek közül sok helyre maga is elment, s míg azelőtt ugyanazon nézetten volt mint Cuvier, Élie de Beaumont és mindenki, most az új tant hirdeti, valamint a most működő geológok egész serege. Lyell legújabb munkájának (*The Antiquity of Man*. 1863. London) valóban egyik meglepőbb sajátága az, hogy az ember régibb létezésének nyomai összeírva ily tekintélyes kötetet képeznek.

Ámbár tehát Anglia és Franciaország némely völgyében és barlangjában emberi készítmények többször találtak oly rétegekben, melyeket nem volt ok negyedkoriaknak nem keresztelni, de meg kell vallani, hogy nagy területű negyedkori rétegben eddig senki sem fedezte fel. Már a Rajna völgyében is hiányzik, ha csak Boné azon észletét nem vesszük ide, melynélfogva ő egy emberkoponyát talált a rajnavölgyi löszben, de a példány Cuviernek küldetvén, s általa sírgödörből kerültnek nyilvánítván, elveszett; a Dunavölgyben eddig hasonlólag nem találtak, noha itt van némi nyom rá; így péld. Krejci említi, hogy Csehországban Beraun partján szemközt Karlsteinnal Wlenec mellett, egy szabad kézből készült agyag edényt találtak a negyedkori képlethez tartozó homokban egy gödörösés alkalmával, több mint 15 láb mélységben.—Vajjon eredeti fekvés-e vagy nem, nincs határozottan kimondva, erre pedig kell vigyázni, mert annyi bizonyos, s Élie de Beaumont is különösen erre fekteti ellenmondásának súlyát, hogy a negyedkori mozgó kőzetek, főleg szűk völgyekben, szurdokokban, képek bizonyos körülmények között anyagot szolgáltatni mostkori lerakásokra. Ilyen példát hoz fel Franciaországból Pourian Jenay vidékről, hol a löszben, melyet a hegy-lejtről az eső a völgybe hordott, római pénzeket, vadkan agyart és sütőkemen-cze darabjait lelték.

Annyi áll, hogy annálfogva, mivel eddig nem találtak negyedkori képleteinkben emberi emlékeket, nem fölösleges azokat újra átkutatni. Páris hányan kutatták át részletesen, és mégis csak az abbeville és amiens leletek példája után indulva, bukkantak az ottani kavicsban is kovakészítményekre. Európa ezen részén, sőt még keletiebben, déli Oroszországban eddig régibb, mint bronzkori emlékek nem ismeretesek; kőkoriak még nem fordultak elő, annál kevesebbé negyedkoriak.

Átvizsgálándók volnának először is azon barlangjaink, melyek ős állatok csontjait bőven tartalmazzák, mint p. o. az igriczi Biharban, e nyár folytán szándéka értekezőnek egy kis expediót szervezni e czélból; másodsor a negyedkori képleteink két tagja, a felső: lősz, és az alsó: a trachyt tartalmu kavics. Ez utóbbi annál inkább, minthogy több helyen nagyszerűen van feltárva, így Pest közelében két helyen: Kőbánya és Vecsés között szt-Lőrincz pusztán, és Dunakeszi meg Vác között, mind a két helyet a vasutársaság dolgoztatja. Kisebb ilyen kavics-bánya van Kőbányán is, valamint a csömör-gödöllői durvamész fölsíkon is terül el egy kavicsréteg, a mely nem egy szük völgy kétes koru tölteléke, hanem határozottan negyedkori rakodmány. Egy távolabb eső nagy kavicsgödör Hurtics és Arad között van, szintén méltó a megtekintésre.

A sikerről, legyen az positiv vagy negativ, a tek. akadémiát annak idején értesíteni igéri értekező

Julius 6-án a philos. törv. és történettudományi, s jul. 13-án a nyelv- és széptudományi osztályok tartottak ülést.

Julius 6-án Nagy Márton lev. tag folytatá értekezését a keleti nevelészettről (akará mondani: nevelésről). Értekezésének tárgya ez úttal Persia és Egyptom volt. Az ó világ ezen népei miveltségrajzába, mint keretbe, foglalá be, a mit ama népek neveléséről mondott.

Julius 13-án egy szép emlékbeszéd töredékét, s egy jeles értekezésnek, 15 évi lelkiismeretes nyomozásnak, vázlatát hallottuk. Az emlékbeszédet báró Eötvös József, akadémiánk tisztelt alelnöke, tartá Reguly Antal fölött. Az értekezésben Toldy Ferencz r. tag. egy Königsbergen nem rég fölfedezett XIII-ik százbéli ó-magyar nyelvemléket mutatott be, s felhasználta ez alkalmat, elmondani véleményét a magyar nyelv korszakairól.

Báró Eötvös gyönyörű lélektani tanulmányát egész terjedelmében közli jelen füzetünk.

A Toldy által ismertetett nyelvemlék szövege a következő:

„ug scolano. wylagnoc kezdetiutl fugua? rohton
ez nem levt uala. hug scuz lean fiot sciuilhessen.
scuz segnec tukere tistan maradhassun. es nekunc
hyrunc benne ne leyessen. tudyuc, latiuc leve scuz lean
nac qui vleben tart chudaltus fioc. furiste musia
etety ymeti. ug hug ana sciluttet. de qui legen neky
atia. azut nem tudhotiuc. ez az isten, mynt evt esmeriuc
quit sceplev nem illethet. mert ha ysten ev nem uo
lna benne bynut lelhetneyc. Amen.“

(Úgy szólának: világnak kezdetitül fogva. rajtunk
ez nem lett vala, hogy szüz leány fiat szülhessen,
szüzségnek tüköre tisztán maradhasson, és nekünk
hirünk benne ne lehessen. Tudjuk, látjuk, leve szüz leánynak

ki ölében tart esudálatos fiok, fürösztí, mossa eteli, imleti, úgy hogy anya szülöttét. De ki legyen neki atyja, azt nem tudhatjuk. Ez az isten mint őt ismerjük, kit szeplő nem illethet; mert ha isten ő nem volna benne bünt lelhetnének. Amen).

E régi magyar nyelvemlék egy XIV-ik századbéli deák codex földelén találtatott. Egy elmékedés vége Mária szűz anyaságáról. Toldy a XIII. század elejéről vagy a XII-iknek végéről valónak állítja. Arra útal bennünket már a *graphica* is, de még inkább a nyelv. Becses már annálfogva is, mert megállapítja a Halotti beszéd még nagyobb régiségét, mely egész István koráig vihető vissza.

Alkalmat vőn itt értekező elmondani 15 évi folytonos tanulmányon alapuló véleményét a magyar nyelv fejlődési korszakairól. Három korszakot különböztet meg: ó, közép és új magyar nyelvről szólván. Az ó magyar nyelv az Árpádház kihaltáig divatozott; a magyar nyelv középkora az utóbbi korszaktól Pázmán idejéig tart, a XIV., XV. és XVI. században. E század végén s a XVII. században kezdődik az újabb korszak. Mindenik korszakot jellemzé Toldy. Csak egy két vonást említünk. Az ó nyelvben a tompa, a középben a nyiltabb hangzók uralkodnak (ozuc = azok, hotolm = hatalom. Az ó nyelv gazdagabb ikerhangzókban, míg a középnyelvnél már fogyó félben. Az ó nyelvben gyakori a kihangzás, míg a közép nyelvnél kihalóban:

ó magyarban: a l m u

középben: a l m

újban: á l o m.

Az ó magyar nyelv bírta még a keleti nyelvekben kihangzó k h torokhangot (khalal). Az ó nyelvben még sok rag megtartá önállóságát (atyadn e k; uruszagb e n); s némely rag még eredeti állapotban (urame, vagmuc; közép magyarban: vagyonk; újban vagyunk.) A közép nyelvben a rag önállósága leginkább a ség-ben maradt meg: tiszta ség. Sok szó és szóalak is van az ó magyarban, a mi később kihalt. Ezt mondhatni a közép magyarra nézve is az új magyarral szemközt. Így a közép magyarban még a segédige is hajlított: jöttél légy; s széltében divott a futurum exactum: ha feleséget vallott legyen, s a „mondánája“, „hallgatónája“ formák; a ragozott részesülők: jövet, tevet, meghallvád, meghallvája, ehezettet, feketten, alattok (midőn aludtak); a bír ige mint cselekvő; a val (volni = esse) ige még nem kopott el: valván (levén helyett) A leg superlativus még nincsen meg, csak a XVI-ik században kezd kifejlenni; addig: mentől szebb (=legszebb helyett.)

De a nagyérdékű értekezésre magára kell útasitanunk az olvasót. Ez értekezés az „Évkönyvek“ben fog megjelenni.

— Julius 20-án a philos., törv. és történettudományi osztályok ülése. — RÁTH KÁROLY lev. tag adá elő negyedik közleményét

a török-magyar viszonyokról. Ezúttal egy a török ellen felállított határőrfalunak adta képét a XVII-ik századból. Tudniillik a törökök terjeszkedésének meggátlása végett felállított végvárak — kivévn az erdélyi részeken — soha sem levén kellőleg felszerelve és ellátva, nem óalmazhatták a határokat. Ezért kénytelenek voltak egyházi és világi nagyobb földbirtokos uraink váraikat és kastélyaikat saját költségükön felszerelni, őrséggel ellátni, hogy birtokaikat a török végbeliek pusztításaitól, jobbágyaik elrablásától megvéddhesék. Ily őrséget tartott a veszprémi püspök Sümegen, az esztergomi káptalan sz.-Benedeken Barsmegyében, a zágrábi káptalan Sziszekén, hol mindig két káptalanbeli ur volt a parancsnok, a türjei prépost Türjén Szalamegyében, Győrme gyében Mérgesen, a gróf Nádasdyak Bodonhelyen és Árpáson Sopronmegye szélén, a győri káptalan a Rába mellett Patona helységében, mely határőr falunak szerveztették, s melynek belszerkezetét és viszontagságait részletesben előadá értekező. Nem kevésbbé érdekes volt a közvélemény utolsó fejezete: faluépítés vagy majorépítés a hódoltságú földön. Ha egy puszta falu határát meg akarták szállani vagy szállíttatni, a kezdeményezés háromfelől származhatott, ú. m. 1. a magyar, 2. a török földesur, 3. a megszállani kívánó jobbágyság részéről, kik ügyöket egy szabadosra bízták, a ki köztök és a földesurak közt a közbenjárói szerepet vitte, alkudozott s csak midőn a telepítési szerződés megkötésére került a sor, akkor ment el vele néhány megbizott. Településkor ő volt előljáró, úgyszólván bíráló s ő vezette és fejezte be a falu megszálltatását. Egy ily telepítésről szölló eredeti magyar levelezést fedezett föl értekező a pannonhalmi főapátság levéltárában, mely a török és magyar földesurak közt váltogatott, s mely az eljárást világosan állítja elénk. Sajnáljuk, hogy e helyütt, nagyobb terjedelme miatt nem közölhetjük. Ha a török spahiak szerfölött zsarolták a népet, ez kiköltözött a falukból mindenestől, a török földesur aztán utánok izent ígéretekkel, s a magyar földesur vitte a közbenjáró szerepet a spahiák és a falu népe közt.

Második előadás volt PEREGRIN Y ELEK lev. tag értekezése az angol nevelésről és tanítási rendszeréről, német munkák után, melyek közül az, a melyet Peregriny ur is főleg ismertetett, a P. Naplóban évek előtt még terjedelmesebben volt ismertetve. Kár, hogy az egyes szakok mivelői oly kevéssé kísérik figyelemmel, a mi saját szakukban megjelenik. Elcsépe lt szalmát legalább az akadémia elé nem kellene hozniok. Mi az előadást magát illeti: az ellen is lehet kifogásunk. Értekező az angol növelési és oktatási rendszernek föltétlen bámulója. Nem így magok az angolok, kik átlátják rendszerök hiányait s utóbbi időkben sokat is javítottak azon, sokat javíté föltött rendszerök egyoldalúságán maga az angol élet. A természeti tudományok, ha elhanyagoltattak eddig iskoláikban: annál több alkalmat nyujtának az ebbeli szakismeretek megszerzésére számos tudományos intézeteik, egyesületeik, melyekben a legjel es b szak-

emberek, egy Faraday s mások tartanak a reál tudományokból előadásokat. — Még mulatni sem tud az angol a nélkül, hogy a természeti tudományok egy vagy más ágában okulást ne keressen. Nem is említjük a polytechnikum naponkinti előadásait. Mellőzzük a tudományos tárgyak és eszközök számos gyűjteményét, mely mind nyitva áll a közönségnek, s a melyek közül, főleg a Kensington muzeumban egy pár órai figyelmes körültekintéssel többet tanulhatni, mint iskolánkban hónapok alatt. Az angol, ha ebédelt, esti szórakozást keres. Talál számos mulató helyet — minő a Colosseum, Alhambra, az említettük Polytechnikum — hol mindenféle productiókat láthat, zenét, éneket, szerecsen prédikációt hallhat, szivarozás és hűsítő ital élvezése közben, de a mulattató részletek mellett mindenütt ott van a programmban a tanulságos is. A természeti tudományok körében alig történik újabb fölfedezés, a mit a legsikerültebb kísérletekkel szakemberek be nem mutatnának, igen értelmes előadás mellett. Ily országban, mondjuk, nem lehet a nép nevelési rendszerét csupán iskoláiból megítélni. A Stephensonokat nem az angol iskolák, hanem az angol élet növelte. Hányan mondhatják el ugyanezt Angliában! Az angol növelésben és iskolai rendszerben kétségtelenül sok jó van, de nagy egyoldalúság föltétlenül magasztalni, általában az összes német közoktatási ügy rovására.

Még egy előadás volt ma napirendre tűzve, de már alig maradt idő. Pedig a tárgy igen érdekes volt. Rómer Flóris az archaeologiai bizottság jegyzője, mutatá be ifjú Kubinyi Ferencz ily című munkáját: „Zólyom megye műemlékei.“ E főleg történelmi tekintetben becses mű az archaeologiai közleményekben fog megjelenni.

E mű is mutatja, mennyi becses műemléke van hazánknak. E műemlékek megőrzése ügyében, mint tudjuk, óhajtasát fejezte volt ki az akadémia, egy országos archaeologiai bizottság felállítása iránt a helytartótanácsnál. A helytartótanács felszöllítá az akadémiát, vállalja magára ez országos bizottság teendőit. Az akadémia kijelenté, hogy kormányi organummá nem válhatik, de némi czélszerű javaslatokat terjesztett föl. A nélkül, hogy e javaslatokra választ nyert volna, az akadémia újabban a következő fontos tartalmu intézményt vette a fent tisztelt kormányzékttől:

„A történelmi régiségek fenntartása ügyében f. évi pünkösdi hó 17-kén 7501. sz. a. kelt udvari rendelete értelmében a conservatoroknak kormányilag leendő kineveztetése, valamint a kitűzött cél elérésére megkívántató költségeknek az országos alap által leendő viselése kimondatván, felhivatik a czimzett akadémiai elnökség, hogy a felől mielőbb véleményesen nyilatkozni sziveskedjék: 1-ször, vajjon a conservatorok, kiknek állomásai csak tiszteletbeliek leendnek, mily helyekre, illetőleg területekre nézve lennének felállítandók és az illető helyeken kik lennének név- és állásuk szerint ebbeli megbízással, és tulajdonkép mily részletes útasítással ellátandók; megjegyeztetvén:

hogy jelentéseiket egyenesen a m. kir. helytartótanácsához fogják intézni, melyek a fennforgó körülményekhez képest a czimzett elnökséggel közlendők lesznek. 2-szor az e czélra megkivántató költségek mily külön czimeken, és mily mennyiségben lennének évenként felvehetők."

Eddig az intézmény. Nem első szemét képezi-e ez oly intézkedések láncolatának, a melyek végre is az országos archaeologiai bizottság felállítására vezetnek? Hova tesznek különben jelentést a conservatorok, s mely osztálynak adatnak ki véleményeik, javaslataik? — Az akadémia archaeologiai bizottságának adta ki ez intézményt véleményadás végett.

— Julius 27-én a mathem. és természettud. osztályok ülése s egyszersmind összes ülés.

SZABÓ JÓZSEF lev. tag gőzmalmaink lisztjének vegyvizsgálatát adá elő.

Még 1860-ban fölkerlte őt a pesti hengermalom igazgatósága, hogy az ő lisztjüket két kőmalmi liszttel (a Barber és Wertherével) együtt vegye vegytani vizsgálat alá. Értekező annál inkább engedett a fölhívásnak, mivel hasonló elemzés hazánkban még nem történt. A francia kormány Rivót-val, az „*école des mines*“ egyik tanárával tétetett hasonló meghatározásokat. A folyóirat, melyben Rivót emlíkirata megjelent, meg van ugyan Pesten, de szakadozottan s épen az a száma hiányzott, melyben az érintett mű közölve volt. Szabó tehát egyenesen a szerzőhez fordult Párisba, s e tudós férfiú nemcsak megküldte munkáját külön lenyomatban, hanem még szives volt értekezőt többekre is figyelmeztetni. Értekező főbb vonásokban Rivót nyomdokait követte eljárásában, a hol a részletek sajátságai eltérést nem kívántak. Különösen a víz és földrészek mennyileges meghatározása kivántatott értekezőtől. A víz talán a gőzmalomoknak a vizimalmok fölötti, a földrészek pedig a pesti hengermalom akkori két fő vetélytársa fölötti felsőségét mutathatta volna ki, miután a hengermalomban vashengerekkel, a más két gőzmalomban pedig kövekkel örölnek, Értekező azonban czélszerűnek tartá jeles lisztjeink elemzésébe egy kissé mélyebben bocsátkozni, s a vizet, a keményítőt, sikert és ennek kelési képességét, a földes részeket, végre a liszt-szeinek nagyságát is meghatározta

Az örlemények különböző nemeiből az ú. n. O (null) jegyű liszt, tehát a legfinomabb vetetett.

Mellőzzük itt, a mi tisztán szakfolyóiratban oly igen érdekes, a hosszas fáradtságos elemzési eljárás leírását. Lássuk mindjárt az eredményt.

	Pesti hengermalom	Barber	Werther
víz	13,18	12,90	12,50
siker	8,21	9,50	10,30
keményítő	67,15	62,00	63,00
olvadó részek : fehérsye, glukose, dextrin.	11,42	15,55	14,97
kő és földrészek	0,04	0,05	0,13
	100,90	100,00	100,00

Ez eredmények, összeállítva, nem úgy néznek ki, hogy a hengeralmi igényeknek látszólag megfeleltek volna, mert míg egy részt a vıztartalom valamivel nagyobb, mint a kövel őrlő két gőzmalomnál, másrészt a földesrészek egészen váratlanul léptek föl. Honnan vehették magokat e földes részek a hengermalomnál, hol nem kövel őrlnek? E kérdésre választ a vegyterem nem adhatván, átvizsgálta értekező a technikai kezelés minden stadiumát a malomban. Csakhamar sikerült rájönni a földesrészekre feltünőbb állapotban, mint a lisztben van, t. i. a darában. Itt a földrészek akkorák, mint a daraszemek, tehát a dara világos színe mellett fekete színökkel nagyon kirivók. A dara minden későbbi stadiumban finomabbá őrltetvén, a földrészek is szintén apróbbak lesznek, míg végre az 0 jegyű lisztben pusztá szemmel többé nem láthatók, s főtálálásuk csak iszapolás után sikerül. De e vizsgálatok még csak azt mutatják, hogy a földes részek a hengeralmi lisztben is jelen vannak. Honnan keverednek abba bele? Az alföldi búza vágányaiban maradnak vissza, — válaszolja Szabó, — azon fekete agyagos talajból, mely a nyomtatáskor vagy a munkáltatás egyéb körülménye közt ragad a szemhez, s a melyet az ezen gőzmalomban divó száraz tisztítás által tökéletesen eltávolítani nem lehet. Azon körülmény, hogy Barber és Werther gőzmalmai kövel dolgoznak, a földrészek szaporítására csak alig érezhető befolyást gyakorol, mivel az érintett gőzmalomban francia quarezköveket használnak, melyek, nagy tömörségöknél fogva több év során is igen keveset kopnak. Eltartanak e kövek 10—12 évig, sőt tovább is. De máskülönb a lisztben talált földrészek fekete színe is elárulja, hogy csakugyan a talajból származnak.

Hát az honnan van, fogja kérdeni az olvasó, hogy a hengeralmi lisztben valamivel több a víz, mint a kövel őrlő gőzmalomok lisztjében?

Hogy a pesti hengeralmi lisztben több a víz, korántsem onnan van, mintha a munkálatok sorában víz vétetnék igénybe bármi módon is, ez sem itt, se a másik két, kövel őrlő gőzmalomban nem történik. Nem egyéb ez, mint a hygroskopi viz, mit a testek annál többet vesznek föl a légből, minél finomabb alakban vannak, s minél nedvesebb a levegő általában. Rivőt egész 18% is talált az általa vizsgált lisztben. — A búza, melyet a fehebb érintett három malom használ, ugyanazon tájékokról való, s a kereskedésbe hozott liszt mind keveréke a bászági, tiszaháti és fehérmegyeyi búzából ké-

szitett örleménynek, az első két tájbeli erőt, az utolsó fehérséget adván a lisztnek. Tehát a magyarázat ezen módon nem sikerül.

Az a tény, hogy az elemzés több vizet mutat ki a vashengerek által örlött lisztben, mint a kövel dolgozó malmokéban, egyenesen sajátsága e két rendszernek. A kövek ugyanis egymás felületén sűrűlődnak, s a felső kő tetemes súlya, de más részt a forgás sebessége folytán e sűrűlődker helyenként a hőfok oly magasra emelkedik, hogy a lisztrészek kissé elváltoznak, s aztán többé nem többé nem higroskopisált azon fokban, míg ez a hengermalomnál nem történik. Itt apró hengerek forognak egymás ellen s inkább nyomással aprózzák el a lúzaszemet, de nem szakítással, mint a kövek. Werther és Barber gőzmalmaiban ha az ember kezét a felső kő központi üregébe tartja, az onnan kitóduló hőséget feltünőleg tapasztalja, míg ellenben az aránylag apró, de nagy számmal működő vashengerek szekrényében nyoma sem árulja el magát a helyenkénti megmelegedésnek. Az tehát tény, hogy a pesti hengermalom örlési rendszere következtében a hőfok nem emelkedik, s így ok sinez arra, hogy a higroskopos víznél egyéb távolodjék a lisztből; míg ellenben a kövel örlők rendszere szerint a hőfok helyenként oly magasra emelkedik, hogy a liszt legközelebbi alkotórészei tulajdonságaikban némileg elváltoznak.

Hogy az emelt hőfok által miként változik el általában a liszt, — kivehetjük a víz meghatározásánál tett kísérletből. Ugyanis a liszt magasb hőfoknak kiteve fokonként elveszti a képességet nyúlós tészta adni, s ha a 120° C-ig hevítettet gyúrjuk össze vízzel, az már semmi tészta nem ad, hanem csak átnedvesített tömeget, melynek szemcséi közt oly kevés a tapadás, mint egy maroknyi homok között.

A kövel örlött lisztnél tehát vannak részecskék, melyek elvesztették a képességet a tészta készítésben részt vehetni, nem képesek vízzel keverve magasabb hidratatiora, s ennek folytán nem oly nyúlós a tészta, vagy, mint a gazdasszonyok mondják, nem oly kiadó, mint a pesti hengermalomé.

Ezt kísérlet által is bemutatta értekező. Ugyanis a keményítőtől elválasztott sikert, mely a fentebbi kimutatás szerint

- a) a pesti hengermalom lisztjében 8,21%
- b) a Barberében 9,50%
- c) a Wertherében 10,30%

egy és ugyanazon hőfoknak tette ki egy kis porcellán csészében, s megkelette. Az eredmény az, hogy a pesti hengermalomnál oly gömbbé fújta föl magát a siker, mely jóval nagyobb, mint a más kettő, s helyenként hártya finomságú fala van, s az se szakadott meg; míg a kömalmi liszteknel a gömbfalak vastagabbak, s a Barberé e tekintetben a Wertherét valamennyire még felülhaladja. Az imént kitett százaléki számok azon arányban nőnek, melyben a keleti képesség s a keményítő mennyisége fogy; mi egyrészt onnan van, hogy ha szabad mondani, a holtakká tett sikerrészecskék a hozzájuk sült keményítőt sem bocsátják többé el, hanem ezzel együtt

mennek a sikerbe, annak súlyát valamivel emelvén; de másodszer a hengermalom lisztjében a kevesebb siker részben onnét is van, hogy annak 0 számú lisztje finomabb sortírozás eredménye, s az pedig más-honnan ismeretes, hogy az 1, 2, 3 számú lisztek a hengermalomnál úgy mint egyebütt is, dúsabbak a sikerben azon fokban, a melyben a szám nő, míg a finomabb számú lisztben a keményítő aránya emelkedik. Végre harmadszor nem lehet szem elől tévesztetni azt a körülményt se, hogy a kősurlódás okozta hevülés következtében a keményítő részben dextrinné változhatott át, mi által képes lett a vízzel oldott állapotban elmenni, s e miatt nagyobb a kőmalmok lisztjében a vízben olvadó részek mennyisége, s kisebb a keményítőé.

A sütési kísérletek is igazolták, hogy a pesti hengermalom lisztje tökéletesebb őrlemény, mint a többi gőzmalomé, mert sokkal finomabb tésztát ad és sokkal kiadóbb.

Tudományosan szólva, azt mondhatni: az őrlemény finomsága a liszt szemeket tekintve, ámbár mind a háromnál közel áll egymáshoz, de mégsem ugyanaz. A szemek nagysága általában különböző, leginkább $\frac{1}{100}$ — $\frac{1}{120}$ '' vonalos nagyítás bécsi mérték szerint. A hengermalmi lisztnél uralkodnak a finomabbak, a Barberénál valamennyivel a durvább, míg a Wertherénél e határon túl olyanok is vannak, melyeknek átmérője egy vonalnak egész $\frac{1}{45}$ részét teszik.

Az anyag, melyet e három malom feldolgoz, mint mondók, ugyanaz, itt tehát az őrlési rendszer teszi a különbséget, s ezt illetőleg az igen jó nyers anyagot a hengermalom meghagyja az ő valóságában, míg a másik két malomban a kő köhöz surlódván, a helyenkénti magasabb hőfok megfoszt némely sikerrészt azon tulajdonságtól, hogy a tésztaképzésnél tettleges részt vegyen, elveszti az a képességet magasabb hydrotatioi fokozatra vergődni s így csak a még el nem változott részek képezik a tésztát, melynek anyaga már oly egyenemű, mint a hengermalmi lisztnél, de nem is oly kiadó, minthogy a tésztaképző elemek számára kevesebbek.

A földes részek mennyiségétől eltekintve, mely az ezen lisztből készült ételeknél legkevesebbé sem árulja el magát, tehát épen a valamivel nagyobb víztartalom s az egyenesen kimutatott nagyobb kelési képesség szól a pesti hengermalom lisztjének felsősége mellett.

Megjegyzi végre értekező, hogy magyarhoni őrleményeink a világ-iparműtárlatokon is általában el vannak ismerve igen tökéletes gyártmányoknak, melyek az első rendű érmeiket mindenütt kivívják. Értekező az 1862-ki tárlaton Londonban egyenesen úgy is mutatta be a bíráló bizottság előőrleményeinket, mint a melyek az első rendű kitüntetést már megszokták. Lisztjeink azon kevés czikkek gyanánt tűntek ki a londoni ipartárlaton is, melyek bennünket a világkereskedésre készen találnának, de gátul szolgál egyrészt a kiviteli tényleges nehézségek, más részt az őrlemények túl finomsága, s ezzel járó magasabb ára. Angliában például ily fényűzést az őrleményekben nem ismernek. Mi egy és ugyanazon búzából 6—8-féle lisztet ál-

litunk elő, melyek mind más czélokra fordíthatók. Anglia csak 3—4-félét készít, s a mi a legfinomabb számaink ott nem találtak, minélfogva ott oly finom süteményeket, mint nálunk nem is készíthetnek. Rétest az angol lisztből nem csinálhatni. Anglia tehát jó piac volna, de a finomabb lisztneimeinkért az arányosan magasabb árt sem igen akarják megadni, mert a zsemlyeféle sütemények ára régóta meg van állapítva, s így ha valaki finomabb süteményt készítené is, drágábban nem adhatná el. Egy pék évek óta viszi be a francia és magyar lisztet szarvas (kifli) sütésre, van is pártfogása a legelőkelőbb házaknál de a nagy közönségnél maiglan nem birt boldogulni.

Míg Angliát az őrlési rendszer tökéletessége által felülmúljuk: nem mondhatjuk ezt a rétesféle ételeket készítő országokról, Francia- és Németországról. Itt az őrlés a tökély magas fokán áll, hanem itt meg a búza minősége teszi a különbséget. Az Alföld aczélos búzája ily nagy mennyiségben véve kölesünzi azt az erőt a lisztnek, melylyel a miénk bir, míg másutt inkább a nagyobb fehérségre néznek, mit keményítődúsabb, de sikerszegényebb búzák által érnek el.

— A mai ülés egyszersmind összes ülés levén. Ez ülés tárgyai közül kiemelendőnek tartjuk mindenekelőtt a math. és természettudományi bizottság előadójának, Szabó József lev. tagnak jelentését a nevezett bizottság 1862. évi működéséről. Imitt közöljük:

A matematikai s természettudományi állandó bizottság — mond előadó — 1862-ben működésének második évét számítja, s eredményeinek egy részét a közlemények jelen második kötetében mutatja be. Egy a számításon kívül esett körülmény, t. i. a szerkesztő hosszabb távolléte, ki kevés megszakítással kilencz hónapig volt Londonban a kiállítás ideje alatt elfoglalva, okozta, hogy a kötet kiállítása messze benyult 1863-ba.

Mindenekelőtt kiemelendő, hogy a magyar tudományos férfiak két vidéki veteránja, kik eddig más körökben működtek, hozzánk csatlakoztak: Hazslinszky Frigyes ur, tanár Eperjesen, és Kalchbrenner Károly ur, lelkész Szepes Olasziban, kiket e téren a bizottság örömmel üdvözöl, s kiktől a magyarhoni vidék florára nézve becses adalékot nyújt be a közönségnek e kötetben.

Pettkő János ur, bányatanácsos és tanár a bányászakadémián Selmezen, kinek munkáival az akadémia kiadványaiban már ismételve találkozunk, jelenleg Körmöczbánya városának magasságát adja a tenger felett, meghatározva a kitelhető pontossággal, mi honunk természettudományi leírásához becses adalékot szolgáltat, és alkalmasan követi ilynemű közlését az „Értesítő“ tavalyi számában Selmezz magasságát illetőleg.

Tóth Sándor ur az első kötetben megkezdett értekezését „a buda-pesti daphnidákról“ folytatja, leírván azon fajokat, melyeket 1861-ben tett kirándulásai alkalmával talált. Akkor csak 15 faj volt ismeretes, e jelen cikke már 21 fajról szól. A jövőre is ígér benne pót-adatokat, de szavát beváltani szomorú lehetetlenségévé vált! —

ezen évben, daczára fiatal korának, daczára minden mentési fáradozásnak, a halál kiragadta tudományos barátai köréből!

A bizottság egyik feladata levén azon eredményeket is újra feléleszteni, s közhasználatuakká tenni, melyek a multban nyertek, több módot kísértett meg e cél elérésére, s egyikről szerencsésnek érzi magát állithatni, hogy sikerült. Az egykori királyi magyar országos építkezési igazgatóság számos technikai munkálat kivitelével volt megbizva, s azokat a kellő képezettséggel s olykor jeles tehetséggel bíró egyének tudományos becsüvé is tudták tenni, de a mely része a poros akták közé jutott, ott örökös álmát szunyadandó. Az idő és az akkori körülményekben gyökeredzik, hogy más sorsban nem részesülnek vala. — Napjainkban azonban az archivumok ajtai legnagyobb részt megnyitkák a tudománynak, a bizottság tagjai nyomába jöttek sok oly becses adatnak, melynek nyerése roppant idő s pénzáldozatba került, s melyből, mondhatni, nagyszerű eredmények háramolhatnak törekvésünkre a kitűzött cél felé. Szerencéssek voltunk egyikét az elmúlt korszak fönnérített technikai szereplőinek megnyerni: *Walandt* Henrik urat, országos építészeti felügyelőt Budán, ki hivatalos foglalkozástól gyéren fennmaradt idejét, bizonyos nemével a kegyeletés hódolatnak szenteli e munkálkodásnak. Közleményeink e második kötete értekezéseinek első számát hozza, melyben „Magyarország vízszínmérési térképét“ állítja össze, felrajzolván annak folyamrendszere vagy egyéb vonalain a magyar mérnökök által rendszeresen s őszhangzatosan tett magasságméréseit, kiindulási pontul a magyar tenger színe, Fiume mellett, vétetvén. Csak rövid betekintés is meggyőz bennünket arról, hogy itt egyikét azon intensiv munkálatok mellék eredményének birjuk, melyek csak testületi uton s millióba kerülve állithatók ki, s ezek közlésének nagy hasznát veheti a geolog, a physikai geograph, a meteorolog, a mérnök, az értelmes gazda és több iparos.

Ezen eddig elősorolt eredeti munkákon kívül jónak talált a bizottság egy olyat is átültetni irodalmukba, mely eredetileg a bécsi akadémiának kiadványaiban jelent meg*): *Pokorny* Alajos bécsi gymnasiumi tanár ur munkája Magyarország tőzegképleteiről, alapitva részint saját útazásai alkalmával (1859) nyert — részint hivatalosan beküldött — részint *dr. Kerner* akkor budai tanár, és alulirt által, kinek számos földtani útazásai alkalmával e tárgy nem került ki figyelmét, közlött adatokra. Miután a szerző ezen útazásaira pártolást Budáról kapott, s annak eredménye még egyrészt legközelebb honunkra vonatkozik s itt van hivatva közhasznúságának is érvényt szerezni, másrészt legközelebb áll: hogy az eddigi adatok honi észlelők által gyarapittassanak, a bizottság nem késett e munkát annál inkább

*) Untersuchungen über die Torfmoore Ungarns. Von Dr. Alois Pokorny, k. k. Gymnasiallehrer und Privatdocenten an der Universität zu Wien. — Sitzungsberichte. Band XLIII.

bevenni a Közlemények tárgyai közé, minthogy itt nem pusztá fordítást ad, hanem egy a bizottsági előadó felügyelete alatt történt átdolgozást, bővítve újabb adatokkal, melyek az eredetinek megjelenése óta jöttek napfényre. Áttekintés végett térképezve vannak honunk eddig ismert tőzegképletei.

Nem mulaszthatja el alóli ezt alkalommal felemlíteni, hogy az alföld tőzegterületein lakó magyar nép meglepő ptasticitát fejtett ki a tőzegképletek terminológiájában; csupán külsőségeknél és a fejlődési phasisok sajátágánál fogva olyan megkülönböztetéseket tesz, hogy azok helyességét lehetetlen a tudósnak is be nem látni és így a nép készítette külön neveket el nem fogadni, melyeket az azoknak megkülönböztetésére alkotott. Nekünk magyaroknak ez tán fel sem tűnnék annyira, ha német fűvészek nem jöttek volna e viszonyokat tanulmányozni, s ezek másutt ugyanazon készleteket ily mérvben nem ismervén, tehát nyelvökön kifejezéssel sem bírván, leggyakorlatosb-nak tartották a német terminológiába a magyar neveket ültetni át, s így olvassuk már több irónál „die L á p - b i l d u n g, L á p w i e s e, die Z s o m b é k s“ stb. Azonban nem csak ezek; de egyéb kifejezések is vannak, melyek valóban megérdemlik, hogy a magyar fűvészek által szélthében fogadtassanak be, de melyek közül egy kettő tájnév lévén, eddig az általános használatban ingatag értelmű volna. Ezen segitendő, jónak láttam az ezen ezikkben előforduló, csaknem mind a nép szájából vett szakkifejezésekről egy műszójegyzéket készíteni magyar-németül, és német-magyarul, mi az értekezés végéhez (141. lap) van csatolva.

Útazási segélyt 1862-re ketten vettek igénybe: Kovács Gyula és Hantken Miksa urak.

Kovács Gyula mindjárt tavasszal több rendbeli kirándulást tett. Megvizsgálta főtisztelendő Májér Mór társaságában Pécs környékét, a híres harmadkori rétegeket Árpádnál, nemkülönbben egy új lelhelyet Szabolesban; továbbá számos adatokat gyűjtött a pécsi téhellyröpiük faunájához. Megtekintette az abaligeti barlangot, figyelemmel lévén a benne előjövő denevérekre. Később felrándult a Hegyaljára, kutatásokat tevén Mád, Tarczal, Tályá, Golop és Megyaszó vidékein. Megyaszon és Tályán számos új növénytani tárgyat fedezett fel, melyek közül egy ritka szépségű virág-lenyomat különösen megemlítendő. — Bejárta késöbben az ugynevezett Cserlátat Abaujme-gyében, hol Bereth vidékén egy Rhinoceros Schleierma-cheri négy foggal ellátott állkapczáját volt szerencsés megtalálni, míg Megyaszon, annyi ásatag emlős lelhelyén, ez alkalommal mit sem kapott. Felment azután Kassa vidékére, hol Csiny János ur, ot-tani tanár társaságában, szép Ankerit példányokat lelt; megtekinté a természetrajzi gyűjteményeket Kassán, ugy szintén Eperjesen Hazs-linszky Frigyes ur, igazgató tanár társaságában, kivel egyszersmind kirándulást tett a kárpáti homokkőben előjövő növénylenyomatok hely-színére.

Jelentését mindezekről egészsége helyreáltával várjuk.

Hantken Miksa tanár ur ez idén a budai oldalon részletesen vette fel a pilis-sz.-keresztesopánkai völgyet, a vörösvári és n.-kovácsi völgyteknőt, Buda közelebbi környékét, a csaba-doroghi völgy keleti lejtjeit és a velencei hegységet földtani tekintetben. Ezeket a kirándulásokon kívül, melyek a múlt évbeliek folytatásaként 1862-re kiszabott feladatát képezték, tett olyakat is, melyekkel az azelőtt tett kutatásainak adatait tökéletesítette, nevezetesen a velencei és vértesi hegység közti vidéken, Dorogh, Mogyorós, Lábatlan, Zsemlye, Gesztes és Felső Gallya táján. Ezzel a budai s új szöny-fehérvári vasut, másrészt a Duna közti terület geológiai fölvétele befejezettnek, s ugyanarról egy részletes földtani térkép kiállítása is megalapítottnak tekinthető.

Tanulmányának másneme, a mikroszkopia alkalmazva a harmadkori képletek azon közeteire, melyek a több helyen ismeretes és iparos tekintetben fontos barna szén két különböző magasságban tartalmazák, az ezen irányban nyert eredményt lehetetlen nyomosan ki nem emelni, annak jelentékeny hordereje lévén úgy a tudományra, mint az iparra. Hantken ur az egyes rétegek vezér-foraminiferáit megállapítván egyszerű és biztos módot ad kezünkbe, a vidékünkön a földkérget alkotó közetsor tagjára egy maroknyi föld vizsgálásával ráismerni, s biztosan megmondani, hogy például mily mélyen van még és melyik a két széntelep közül. Erről a főeredmény az idei értesítőben közölve volt, de a részletes munka, valamint a földtani térkép és ehez a szöveg, mint két évi munka érett gyümölcse, az 1863-ki közleményeinkben fog kinyomatni.

A tavalyi utazókat illetőleg megemlítendő, hogy Nendtvich Károly ur, ki a Bánságot járta be, a múlt télen és a nyár folytán bevégzett vegyontásainak eredményét az 1862-ki ünnepélyes közülésen előadta, s azok az Évkönyvben már meg is jelentek, míg a vegytani tanulmányok részletei a Közlemények jövő kötetében lesznek közzé téve, másrészt alulírtnak az 1861-ben tett útja folytán már megjelent egy terjedelmesebb értekezése az évkönyv X. kötetében*) és egy más még irandó értekezéséhez: a Feketetengerről természettudományi tekintetben, a szükséges s finom részletekig mélyedő elemzéseket Molnár János ur ez év folytán bevégezte, úgy hogy a jövő Közleményekben az is napvilágot láthat.

Szintén az akadémia által részesítettve kömnyítésben, Fridszky Imre ur is tett látogatásokat az ország faunája érdekében két előtte azelőtt nem ismert helyiséget látogatván meg, nevezetesen Debreczen vidékén az ottani nagy erdőt, a konyári sóstavakat, másrészt a Duna jobb partján a Vértés hegyláncolatot és a Bakony er-

*) Egy continentalis emelkedés és süllyedésről Európa délkeleti részén. Felolvasatott az ünnepélyes közülésen 1861. — Kivonatban megismertette angolul is megjelent: „On the pleistocene and recent phenomena in the South east of Europe. By. dr. Joseph Szabó.”—Quarterly Journal of the geological Society. London 1862.

deit ismételt kutatás tárgyává tette; az itt nyert, részben érdekes adatok e jelen kötet záró cikkét képezik.

Kevésbé sikerésnek mondhatjuk a meteorológiára nézve működésünket. Azon kilátásnak, mely tavaly mutatkozott szellemi gyarapodásunkra, az idei év nem felelt meg; nem mintha észlelők hiányában volnánk: a Közlemények első kötetének bevezetésében felhozott buzgó munkatársakhoz azóta újak csatlakoztak; az ok az, hogy a központi észlelde felszerelése újabb s ezek közt több rendbeli önjegyzetű szerrel, mire a bizottság méltán a fősúlyt fektette, merőben meghiúsult. A bizottság 1862-re kivetett budgetje e tét összegét nem bírta meg, s nem maradt egyéb hátra, mint a következő év teendői közé újra felvenni jobb siker reményében, s ugyanekkor mehet fogamatba szintén a lehetőségek közé jutott megnyerése a Nagy Károly-féle szereknek Bicskéről.

Az eddigi meteorologiai észleleteket a bizottság a jövő 1863-ik évben határozta kiadni külön negyedről füzetekben egy saját albizottság felügyelete alatt.

„Több rendbeli dolgozatok megbirálásán kívül, melyeket a math. és természettudományi szakosztály tett át az állandó bizottsághoz, munkálkodásunk egy főtárgyát elhúnyt tagtársunk Petényi Sal. Jánosnak hátrahagyott kéziratai tették. Ezeknek kiadását az akadémia több évvel ezelőtt elhatározta, de a kivittelt végre a bizottságra ruházta, sőt különös rovatot is nyitott az évi kiadások sorában. Váratlanul bajos lévén az elhúnytak többnyire apró jegyzetekből álló adatait összeadni, minthogy azok mind külön kis papírkára irvák, ezen év folytán a nyomtatást még nem kezdhetni; de daczára a fentebb említett késleltető körülménynek, és még annak, hogy sokféle nyelven irvák a jegyzetek, tehát még fordításra is van szükség, a dolog haladott annyira, hogy 1863-ban az első kötet napvilágot láthatand. Itt el nem mulaszthatja a bizottság hálás köszönettel meg nem emlékezni elnökének K u b i n y i Ferencz urnak azon ajánlatáról, melynélfogva Petényi munkájához a rajzokat saját költségén állítja ki.

„A tudományos szerekre nézve gyarapodás nem történt; de a nm. m. kir. helytartótanács által átengedettett ú. m. bihari expedicióféle szerek kijavítottak, s utazó vagy észlelő természetbuvárink által használtattak, s részben használtatnak.“

Az akadémia érintett jul. 27-ki ülésében előterjesztetett a hazai első pesti takarékpénztár választmányának f. é. jun. 23-án tartott üléséből kelt következő levele.

„Tek. Akadémia! A hazai első takarékpénztár részvényesei közelebb mult 1862-ik évi közgyűlésökben, kegyeletes elismerésüil azon érdemeknek, melyeket Fáy András köztisztvisletben álló hazánkfia ezen, általa Pestmegye közgyűlésén az 1839-ik évi augusztus hóban indítványozott, s már azon évi deczember 30-án ugyancsak az ő tevékeny buzgalma folytán Pestmegye pártfogása alatt meg is alakult intézet felállítása körül magának szerzett, — egy Fáy András név

alatt kezelendő örök alapítvány létesítésére 20,000 ft tőkét ajánlottak fel, mely az évi tiszta haszonnak 2 százdtőljából fog kiegészítettetni.

Azon tekintetből azonban, hogy ez intéskedések sikerét mind az alapító egylet, mind az, azzal megtisztelt férfiú a csak hosszas idő után bekövetkező kiegészítés előtt már élvezhesse, úgy intézkedett egyszersmind a f. é. april 11-én megállapított szabálypontokban a közgyűlés, hogy az ezen alapítványból díjazandó szaktudományos munkákra a jutalomkérdések kitűzése már az 1866 évre megkezdetvén, s azután pedig három évenként folytatvatván, annak költségeit a teljes kiegészítésig az alapító intézet rendszeres kiadásai között saját pénztárából fedezze. Ezek előrebocsátása mellett említett alapítványnak közgyűlésileg megállapított szabály-pontjai oly hazafias kérelemmel küldetnek meg ezennel a tek. akadémiának, hogy az alapító egylet által e pályakérdések kitűzésére, megbírálására, s a jutalom odaígérésére vonatkozó 7-ik és 8-ik pontban reáruházott megbízást elfogadni, s annak elkövetkezendő id-jében a szerint eljárni méltóztassék.

A F á y A n d r á s nevét viselő alapítványnak mellékletben közölt szabályai a következők:

„1. A magyarországi takarékpénztárak, különösen pedig a pesti első hazai takarékpénztár alkotója Fáy András nevének emlékére s e téren érdemei kegyesetes elismerésül „Fáy András“ nevét viselő 20,000 ftos örökös alapítvány létesítettik, s ezen tőkeösszeg, az 1862-ik évi január 1-étől kezdve, az évenkénti takarékpénztári tiszta haszonnak két százdtőlja s ennek 5⁰/₁₀₀ kamatai által fog kiegészítettetni, mely 20,000 ftnyi alapítványi tőke s ennek 5⁰/₁₀₀ kamatai, valamint a kamatok időközi kamatai, a hazai első pesti takarékpénztár által és minden más vagyonátul elkülönítve kezelendő.“

2. Ezen alaptőke kamatai szépirodalmi és szépművészeti munkák egyedüli kivételével.

a.) magyar nyelven irt oly szaktudományos munkák megjutalmazására fordítandók, melyek az illető szaktudomány európai színvonalát emelik, vagy legalább annak színvonalát fölérvén, a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot lesznek;

b.) oly hazai fölfedezések s találmányok, megjutalmazására fordítandók, melyek a szaktudományok valamely ágában tétetnek s a külföldnek figyelmét is magukra vonni képesek.

3) E jutalmat abszolút becsü munkák, találmányok s fölfödözések nyerhetik meg; népszerű nyelv a munka előnyeül szolgál; a jutalmazásra már kijelölt munka, a szerző által legalább 1000 példányban kinyematandó s a munka megvétele a közönség részére lehetővé teendő; ellen esetben a jutalom ki nem adatik. Technikai fölfedezések s találmányok csak azon esetben nyerhetnek jutalmat, ha a fölfedező vagy föltaláló kizáró szabadalom által jutalmazva nincs. A jutalmazandó fölfödözés vagy találmány tehat — közhasználat végett — minden részleteiben közhírré teendő. Fordított munkák a jutalom tár-

gyai nem lehetnek. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, ki a munkának három nyomtatott példányát a takarékpénztári könyvtár számára díjtalanul átadni köteles. A jutalom összege csupán ez átadás után lesz fölvehető.

4. A jutalmazás: vagy meghatározott tárgy pályázat kitűzése folytán, vagy három egymásutáni év folyamán alatt nyomtatásban megjelenendő, s a jelen szabályzat minden feltételének megfelelő művekre, vagy fölmerülendő fölfüzdésekre s találmányokra nézve fogatosítandó.

5. A jutalom 3000 ft-nál sem több, sem kevesebb nem lehet, s föl nem osztható. Az alapítványi tőke kamatainak időközi kamatai az alaptőkének 20,000 ft-ig leendő kiegészítéseig, ennek javára, azután pedig a pályázat s bírálat költségei födőzésére fordítandók.

6. Ha a kiírt jutalom bármely okból ki nem adatik, ez esetben a jutalom összege kamatoztatandó mindaddig, míg a jutalmazás esete szabályok értelmében előállandó. Ha ugyanazon pályázatnak első és ennek kétszer ismételve meghosszabbítandó határidejére, jutalomra képes pályamű nem találtatik, ez esetben ugyanazon jutalom valamely más, a 4-dik pontban foglalt kérdések egyikére tüzendő ki.

7. Azon kérdés elhatározását, vajjon a jutalom a 4-dik pontban foglalt tárgyaknak melyikére, s a pályakérdés a szaktudományok melyik ágában tüessék ki, a takarékpénztár esetről esetre kizárólag önmagának tartja fel, s választmánya által gyakoroltatja.

8. A 7-dik pontbeli korlátozás mellett a pályakérdések kitűzése, a pályázatok kiírása, a pályaművek átvétele, a megbírálás és jutalom odaitélésének joga a m. tudományos akadémiára ruháztatik, mely a jutalom odaitélését maga, vagy belátása szerint szakértők meghívása mellett alakítandó bizottmánya által titkos szavazattal indokolt határozatban eszközöndi, pályázókat a pályabírósból kizárván.

9. Pályázat esetében a munkák jelíggel ellátva, idegen kézzel írva, lapjai számozva, bekötve, a szerző nevét tartalmazó lepecsételt, s a jelíggel ellátott levél kíséretében nyujtandók be.

10. Míg az első pontbeli takarékpénztári tiszta haszonnak két százalékból, s ennek kamataiból 20,000 forintnyi alaptőke kiegészítve nem leendő, ezen alaptőkéből s kamataiból jutalom kinem adhatik. Hogy azonban az alaptőke kiegészítéseig is a takarékpénztár itt kifejezett szándékának sikerét lássa, minden harmadik évben egy 1500 ft-os jutalom kiírandó, s ezen 1500 ft-nyi jutalmat a takarékpénztár időszakonként azon öszlethből fogja utalványozni, melyet évenként jótékony s közhasznú czélokra szán. Az első 1500 forintos jutalom 1866-dik évre kiírandó. S e jutalomdíj is a jelen szabályzat szerint kezelendő. Ezen 1500 forintos jutalom, az alaptőkének 20,000 ft-ra leendő kiegészítésekor megszűnik.

11. Ha a magyar tud. akadémia ezen alapítványt kezelni — bármi okból — gátolva lenne, ez esetben a 8-dik pontbeli jogok a hazai első pesti takarékpénztárra visszazállnak. A hazai első pesti

takarékpénztár megszűnése vagy feloszlása esetében a 7-dik, s esetleg a 8-dik, továbbá a 12-dik pontbeli jogokról a takarékpénztári utolsó közgyűlés határozand.

12. E szabályok módosításának jogát a takarékpénztár önmagának tartja fenn, s választmánya által gyakorroltatja.

A m. tud. akadémia hazafui kegyelettel értesült a hazai első pesti takarékpénztár azon kegyeletéről, melylyel a magyarországi takarékpénztárak alkotójának emlékét, a hazai tudományosság érdekében tett alapítvánnyal épen azon tudományos intézet kebelében, melynek a megtisztelt férfit annyi időn keresztül egyik büszkesége, kívánja megörökíteni. Mielőtt azonban e tárgyban végleges határozat hozatnék, maga az alapítvány és ennek szabályai egy bizottság vizsgálata és véleményezése alá terjesztetnek, — a mely bizottságba maga a megtisztelt férfi is meghivandó lesz, s a melynek tagjaiul Csengery Antal, Horvát Czirill, Pauler Tivadar, Sztoczek József, Toldy Ferencz rendes és Szabó József lev. tagok nevezettek ki.

CS. A.

IRODALMI SZEMLE.

KITAIBEL ÉS HÁTRAHAGYOTT MUNKÁI.

Nem nehéz oly férfit dicsérni, a ki élete minden percét a tudományoknak szentelte, mivel az életrajz ily esetben egyszersmind dicsbeszéd: s mégis remegek, hogy nem könnyű a föladat, melyet magam elé kitéztem. Mert ha oly férfiről sem könnyű szölnünk, a kivel éltünk, a kihez talán közelebb állottunk: mennyivel nehezebb oly ritka tüneményt jellemezni, a ki majdnem húsz évig volt a magyar tudományosság legfényesebb csillaga, a kire az egész külföld bámulva tekintett, s ki a hazát annyira szeretvén, oly nagyszerűen működött abban. Ily tünemény vala Kitaibel Pál.

Kitaibel 1757-iki február 3-án született Nagymártonban Sopron-megyében. Jómódu földmivelő szülei őt gondosan nevelték, elemi tanulmányai után fiukat Sopronba vitték, hol a gymnaziumot látogatta; később Győrött találkozunk vele, s itt a bölcsészeti folyamot át maradt, 1780-ban Budán az egyetem termeibe lépett. Már mint negyed-éves orvosnövendék Winterl tanár tanszékéhez, a növény és vegytudományi intézetek segédévé nevezetett ki. 1784-ben Pesten tette le a szigorlatokat, és orvostudorrá avatott fel. Mint tudor csak tudományának élt, részint az egyetemi növénygyűjteményeket rendezvén és Budapest körül gyakori kirándulásokat tevén, részint a hazai gyógyvizek vegyelemzésével foglalkozván, míg 1792-ben első horvátországi útját a tengerpartig terjeszté. Már a jövő évben a gyógyszerészettanulók correpetitorává nevezetvén ki, e hivatalt egy év

*) A hazai gyógyvizeket útazásai alatt is rendesen vizsgálta. Erről szóló jegyzeteit már 1829-ben kiadta b. e. Schuster egyetemi tanár i. y czímmel: „Pauli Kitaibel Opuscula physico-chemica“ és következő mellék czímmel: „Pauli Kitaibel M. D. Prof. Chemiae ac Botanicae ad reg. scient. univ. hung. Hydrographica Hungariae praemissa auctoris vita edidit Joannes Schuster M. D. Prof. Chemiae ad r. scient. univ. Hung. Pest, 1829. T. I. XLVIII. és 320 l. T. II. 407. l. nagy 8-ad rétbén.

után ismét odahagyta, belátván, hogy ez őt nagyon elfoglalja, s buvárlatainál gátolja. Csak mint tanársegéd működött tovább. Ez volt tudtommal az egyetlen év, melyben a tanszékről szólt, miután a vegyes növénytan tanárává kineveztetése (1802.) után mindig utazott vagy a gyűjtöttöket rendezte. Első máramarosi (1796) utazásától kezdve, az 1817-ben csak néhány hóval halála előtt bevégzett parádi kirándulását ki nem véve, majdnem évenként Magyarország más vidékét vizsgálta meg mind növényzetére mind ásványvizeire nézve. Első útazásait nagyobbrészt pártolója és barátja gróf Waldstein Ferencz Ádám költségén tette meg, mivel ki is utazott 1798-ban Berlinbe, Willdenow Károly Lajos, azon időben az európai continens első növényteni tekintélyéhez, ki megvizsgálta az eddig feltalált növényeket és azok közül két új nemet is találván, vendégei után *Kitaibelia* és *Waldsteini*-nak¹⁾ nevezte el. Visszatérte után, belefogott *Kitabel* a „*Plantae rariores Hungariae*“ című munka kidolgozásába, úgy hogy már 1802-ben annak első kötetét Ferencz császárnak ajánlható kiadó társával. Mióta Jacquin „*Flora austriaca*“ja megjelent, nem volt egy munka sem, melyet annyira jóindulattal fogadott a bíráló, mint ezt; jól lehet már előbb is irtak Magyarország füvészetéről: Winterl, Piller és Mitterpacher, Townson, Hacquet, Lumnitzer és Horvátovszky (mely utóbbinak munkáeskája talán többet is ér, mint sokan sejtének is). Valóban különös tünemény is lehetett ezen munkálat, mely kettős czélt tűzött ki magának, először a magyarhoni ritka vagy új növényeket leírni és kiadni, másodsor pedig a külföldnek Magyarország növényföldrajzi viszonyait bemutatni. Ha az első feladat kiviteléhez volt a szerzőnek előképe, az a másodiknál igen hiányos és hibás volt, azért valóban meg vagyunk lepetve *Kitabel* czélszerű fölfogásától; és ha a hegy vagy sík jellemzésénél néha hibás adatra akadunk, meg kell fontolnunk, hogy *Kitabel* akkor még nem ösmerte minden tekintetben a hazai virányt, azon kívül akkor nem is vétetett ez szigorúan tekintetbe, mennyire szükségesek bizonyos körülmények a növények előjövételére; a földtani és égáji viszonyokra csak néhány évvel később figyelmeztetett Humboldt Sándor²⁾, a növényföldrajz megalapítója; hogy tehát exot növények

¹⁾ Neue Schriften der Gesellschaft, naturforschender Freunde zu Berlin II. köt. 104 s. köv. I. — Érdekes lesz talán itt megemlíteni, hogy több magyar után nevezettek el növénynevek; így például *Eszterhazy* Mik., *Pronaya* Hüg., *Telekia* Baumg., *Bánffy* Baumg., *Zichya* Hüg., *Bejthea* Endl., *Lippaya* Endl., *Sadleria* Kaulf., *Fivaldia* Endl., *Brassai* Endl., *Endlichera* Presl, *Endlicheria* Neesab. E., *Dornera* Heuff., *Maukschia* Heuff., *Genersichia* Heuff., *Rumia* Hoffm., *Üngadia* End., *Wierzbickia* Reichenb., *Diószegia* Heuff., *Hazslinszkya* Körb., *Pancsicsia* Vis., *Schlosseria* Fark. Vuk. stb.

²⁾ „Essai sur la géographie des plantes accompagné d'un tableau physique des régions équinoxiales.“ Paris 1805. 4-r. és „De distributione geographica plantarum secundum coeli temperiem et altitudinem montium prolegomena. Lut. Parisior. 1817. lex. 8-r.

Magyarországon, vagy havasi növények síkon említettek, nem lehet rosz néven venni, mert ha tudjuk, hány balmézet támádt a Linné munkáinak determinálási használatánál; ha tudjuk mennyire hibáznak most is első rangu tudósok a növények meghatározásánál, ezt, az akkori kort szemünk előtt tartván, megboesáthatjuk, hiszen látjuk már a második kötetben, mely a horvátországi virányt jellemzi, mennyire haladt búvárunk és mily biztos meggyőződéssel állít mindent, már pedig biztos meggyőződéssel a növényföldrajzban valamit állítani, sokat tesz, ez nemcsak kitartó és folytonos vizsgálódást, hanem komoly összehasonlító tanulmányozást kíván. És ha már egy vidék földtani viszonyainak nyomozása sem könnyű, sokkal nehezebben marad meg a száz meg száz különféle növénycsoportozat benyomása és ha földtani (nem mondom öslénytani) megtekintés után biztosan lehet valamit állítani, a növények csoportozásáról ezt csak gyakori látás után tehetjük. Mennyire tanulmányozta a növények földrajzi elterjedését, ezt látjuk úti naplóiban. Mi a növények leírását illeti, az kitünő és az első szintoly pontos, mint a 280-ik. Kítáibél már 1802 óta a magas kormány költségén utazott, mely őt valóban szépen ellátta mind szolgálattal, mind segélyezéssel. De akkor a pesti fűvészkert is majdnem minden hazai ritka növények rendez-vous-ja volt. Az igaz, hogy még Kítáibél küldötte azokat külföldre, mintán megvizsgáltattak és leíratlak; úgy hogy a *Plantae rariores Hungariae* közül sok csak az ábrákról volt ösmeretes.

Daczára annak, hogy a „Descriptiones et Icones Plantarum Hungariae,“¹⁾ nagy mű, melyet maga korában a külföld bámúlt, ez Kítáibelt még is nem emelné ama polezra, melyen valóban áll, mert, ha csak ezt írta volna, akkor talán amnyi méltánylásban részesülni érdemes lett volna, mint eddig, de nem többen, és befolyása a természettudományokra nézve is nem lett volna nagy, miután könyve drágasága azt ritkává tette; hanem a Schultes „Österreichs Flora“²⁾ című munkájában leirt növények, s hátrahagyott kézíratai, Schultes munkája tartalmazza növényeinek nevét és leírását, de az akkori nézetek szerint úgy, hogy sokszor nem ismerhetünk reá, miután Schultesnek a Kítáibél descriptióit diagnosisokba kellett átváltoztatnia. Megjegyzem itt, hogy a növények leírásánál három módot szoktak követni: t. i. 1) a characteret, mely a növény minden részének lényeges és állandó ismérveit (Merkmale) hozza fel, és a gyümölcs jellemzésével kezdődik. A latin nyelvben a characternél mindig nominativ constructiók vannak. A characteret főkép nemek vagy családok jellemzésénél használjuk. 2) A diagnost, mely csak arra figyelmeztett: miben különbözik az egyik faj a másiktól; a latin nyelvben diagnosisnál a főnevek nominativus, a melléknevek ablativusban állnak. Megjegyzem egyszersmind, hogy az eddig felvett szokás, hogy a leíró növénytan-

¹⁾ Viennae 1802—1812. Nagyívrét 3 kötet.

²⁾ Wien 1814. kis Sr. 2 kötet.

ban igének nem szabad előjönni, mind a diagnosis, mind a characternél, Diószegi is magyar fűvészkönyvében emez elismert egyezményhez hű maradt és bemutató ez által, hogy hazai nyelvünk is alkalmas minden tudomány előadására. 3) A descriptio a növény minden részét írja le, kezdi pedig a gyökkel, által megy azután a földfölötti tengelyrendszerre és úgy tovább míg a magig jut. Itt latin leírás esetében mind a fő, mind a melléknév nominativusban áll. Tudtommal az utóbbi modort csak egyes új fajoknál használják, gyűjteményes munkák írói közül csak a classicus Bischoff használta a „Beiträge zur deutschen Flora“ című munkálatában, mely a leíró növénytanban eddig mint páratlan munka áll előttünk, ehhez közelítők Fenzl leírásai, mik különben sokszor még számtani pontossággal vitetnek ki, csak kár, hogy egy nemből mindig csak egy faj leírásával találkozunk és így nem ítéltjük meg ennek láncolatját; de a florákban mindig csak a diagnosis használtatik, és ha Linné eme módnak felfedezője: ezt még is Koch emelte a mostani tökélyre. De ezt csak is Koch tudta, mert ha a mai leíró fűvészek legjelesbjei munkáit kezünkbe vesszük, látjuk, hogy a különbségeket nem találván ki, rövid leírásokat használnak. Így dolgoztak a mostani zászlósok: Döll, Neilreich, Parlatore, Grenier, Godron; mert a diagnosis a tudós egyéni nézetétől függ. És ha tudjuk, hogy Kitaibel és Schultes Linné korának ama szakát élték, melyben azt mondták, hogy csak az jó diagnosis, a mely mennél kevesebb szóból áll, elfogjuk hinni, hogy azok nagyobbbrészt hiányosak: de ama sok kétséges növény felől a homály eltávolíttatik, ha szerzőnk kéziratait olvassuk.

Én ama ritka szerencsében részesülhettem, hogy Nemzeti Muzzeumunkban tanulmányozhatám Kitaibel úti naplóját. Később atyai barátom és egykori tanárom Fenzl Ede a bécsi egyetemi fűvészkert igazgatója, a nemzeti muzeum igazgatójánál, Kubinyi Ágostonnál kiesszközlé a Kitaibel kéziratának elküldetését számomra, mit a fen nevezett hazafi a helytartótanács engedelmével nekünk három havi tanulmányozásra át is engedett. Én a kéziratok átnézése után ösmérés elsőrangú fűvészbárátimmal, — kik közül csak Fenzl, Neilreich és az európai continens egyik első systematikusát Schlechtendalt, a wittenberg-hálai egyetem tanárát emlitem — tanácskozáván, hazafiúi kötelességemnek tekintem, a Kitaibelféle hagyományok nyomtatását eszközölni, mi részben már meg is történt, mert húsz utazás „Reliquiae Kitaibelianae“¹⁾ cím alatt hagyá el a sajtót. Ezek a buvár fokonkénti fejlődéséről tanúskodnak. A felszámított növények Magyarország azóta nem vizsgálta részei felől egészen új és valóban kielégítő fényt árasztanak. Kár, hogy bizonyos jelenleg elháríthatlan körülmények a többi utazások közzétételét most lehetetlenné teszik, úgy hogy a bánági és soproni utazások, azonkívül több kisebb ki-

¹⁾ E Manuscriptis Musei Nationalis Hungarici partim nunc primum editae ab Augusto Kanitz. Vindobonae 1862—63. aequo G. Braumüller V. és 180 l. 8r.

rándulás naplója csak Kováts Gyula egyetemi tanár kigyógyulása után kapható meg áttekintésre. Nagy fontossággal a ki nem adottak közül kettő bír : a soproni út és a bánsági útazás naplója, mely Bács-megyén áttétetett. A temesi bánság Heuffel: „Enumeratio plantarum Banatus temesiensis“-e által az ősmertebb vidékek egyike és csak néha néha homályosak adatjai, mint például a *Vallisneria spiralis* ra nézve. Heuffel mondja, hogy Kitaibel ezt is találta. Kitaibel eddig kezembem volt irataiban nem volt semmiről említve, de igen Rochel „Plantae Banatus“-ában, hol utóbbi még azt is mondja: elevenen látta Kitaibelnél. Mennyire érdekes volna e növény előjövetelét Magyarhonban is állíthatni. E részben csak az eddig nem tanulmányozott kéziratok világosíthatnak fel. Van még egy munkája Kitaibelnek, miről itt szólnom kell. E munka, melynek első ívei általam rendezve, a sajtót már elhagyták: „De plantis Hungariae“¹⁾ nevet visel. Igénytelen cím ez, mert akkor, midőn iratott megérdemelte volna a „Prodromus florum Hungariae“ elnevezést. E munka, melyen legalább huszonöt évig dolgozott Kitaibel, egész növénytan működése képének tekinthető, minden előtte kétes növény föl van abban jegyezve, de nagyobb részét descriptiókkal ellátva. Itt találjuk külföldi barátjainak Willdenow, Balbis, Schrader, Sprengel, Schultes, Host, Hornemann,²⁾ De Candolle Pyram Ágost,³⁾ Schrank paulai Ferencz, Besser stb. észrevételeit és feleletét ellenvetésükre és ezen munka teszi lehetségessé egy magyar flora kiadását a legközelebbi időben. Mai nap a közlekedés a természettudományokra nézve is sokkal könnyebb mint azelőtt, a nemzeti muzeum fölül is remélni lehet, hogy ott a herbariumokat át lehet vizsgálni, miután a berlini kir. gyűjtemények, melyek Kitaibel Willdenownak küldött növényeit és a prágai muzeum, melynek gróf Waldstein ajándékozta gyűjteményét már régóta nyitva áll előttünk, mint minden európai nagyobb herbarium. Teendők tehát először is megnézni, vajjon még mind ott van-e, a mi Kitaibel idejében volt, (mi igen valószínű, hiszen találták körülbelül 250 év után Clusius növényeit a töle kijelölt helyen), és azért a hazát mindenfelé többször átutazni, azután pedig a leíráshoz fogni, ez húsz évig tart, ha t ö b b e n összeműködnek, előbb egy magyarbirodalmi florát kiadni szintűgy mint Host „Flora austriaca“-ja egy igen igen szerencsétlen kísérlet volna. — Kitaibel ez utolsó munkájában körülbelül 1600 növényt számlál elő, tehát körülbelül a jelenleg ismeretes hazai edényes növények felét. E munkában találkozzunk : Mauksch, Genersich, Szontagh, Operschall, Rochel, Beszédes, Buday András, Por-

¹⁾ Kitaibeli: Adnotationes ad Floram Hungariae e Msis „de plantis Hungariae“ edidit A. Kanitz in Linnea XXXII. 3. 4. sk. füzetei; ide tartozik ugyanezen kötet második füzetében kiadott „Acrobrya protophyta Hungariae“ című értekezés, mely mutatja mennyire dolgozta önállóan Sadler: „Filices verae Hungariae“ című munkáját.

²⁾ Kinck Hortus Hafniensis és

³⁾ Monspessulanusában is található több Kitaibeltől fölfedezett növény leírását.

tenschlag-Ledermayer, Árvay, Szüts, Wolny, Lumnitzer, Küttel, Baumgarten, Haberle, Pfisterer, Nesselthaler, Schwarzmann, Diószegi, Sadler, Marquis Bonnay, báró Splényi, Klapka, Asbóth, gróf Waldstein és a Georgicon alapítója gróf Festetics stb. nevével. Azt tartom, nem csekély számat soroltam itt elő. Annyian segítettek Kitaibelt munkájában, vagy inkább annyit nyert ő meg a tudomány terjesztésére, mennyit nyertek meg viszont ezek a Linné kedves tudományának, megmondhatja, a ki tudja mily számtalan növénytani jegyzet tétett a megyékben mindjárt Kitaibel halála után. Látni fogjuk ezt Vittkay nemsokára sajtó alá kerülendő „Árvamegye florájában.“ Valóban ha annyira buzgó pártolói lettek volna a növénytanak Pesten, nem pedig közel húsz évig növénykereskedők, nem volnánk annyira hátra. Nem csekély számú bűvarkör foglalkozott Kitaibel korában hazánk átvizsgálásával. Sokan járultak a nagy mű kidolgozásához, mely ha akkor jelent volna meg, tanúskodott volna a hazánkban kifejtett erőkről, s el merem mondani, a legjobb művek egyike lett volna! S a mint most előttünk áll is a munka, nagy történelmi emléke az akkori iparkodásoknak, s nem csak mint történelmi emlék, hanem egyszersmind számtalan adatot tartalmazó kútforrás és útmutató.

A kegyetlen sors 1817 iki december 3-án vetett véget Kitaibel működésének, nem engedvén bevégezni a munkát, a melyen oly sokáig dolgozott, hogy vívja ki a magyar szellem győzedelmét.

Mily sokoldalú műveltséggel bírt nagy hazánkfia látjuk ama roppant földtani, földismeit, természetrajzi, földrajzi, nemzetgazdasági, népismeit, történelmi és orvosi jegyzeteiben, melyeket nemcsak számos kéziratában, hanem „Hydrographiá“ban is olvashatunk. Tíz különféle tudós társulat vagy akadémia tisztelé őt meg tagsági oklevéllel.

Még sok ideig fog tartani, míg Magyarhon egy Kitaibelt mutat hat ismét fel, ki a hazai tudomány becsületét e tekintetben visszaszerzi és lelépven e szószékről védelmezésünkre nem mondhatok mást, minthogy ismétlem Kitaibel sarköve Schustertől készített feliratának utolsó sorát:

„Gaude Hungaria quae talem tulisti.“

Kitaibel munkái:

„Descriptiones et Icones plantarum rariorum Hungariae“ 3 kötet ivrét. I. 1802. tartalmazza Magyarország természeti viszonyait I—XXXII. l. 100 táblához 104 lapon a magyarázatot. II. 1805. tartalmazza Horvátország természeti viszonyait I—XXXII. l. 105—221 lapig a második 100 táblához a leírást III. 1812. 223—310 lap magyarázatja a 201—280 táblához. E mű költségét gróf Waldstein fedezte, miért is szerzőtársul említették a czímlapon. Nyomatott a mű Bécsben, Schmidt András Mátyás egyetemi könyvtárusnál.

„Recension von Samuel Genersich Florae Scepusiensis Elenchus“
Leutschau 1798. 76 l. Sr. cme ** jellel a Literarischer Anzeiger für
Ungern red. von Schedius 1799. 107 sk. l. (Schuster szerint).

„Über das Matragebirge, in topographisch-naturhistorischer
Rücksicht. K** aláírással u. o. 1799. 25 sk. l. azután a Hydrogra-
phica II. köt. 151 sk. lapján tartalmaz néhány növénytani jegyzetet is.

„Auszug eines Schreibens von H. Prof. Kitaibelin Pest von 1.
May 1804“ Schrader neues Journal für die Botanik 1805. 161. sk. lap.

Kitaibel Schradernek növényeket küldött bereghi útvjáról, ezek-
hez diagnosisokat mellékel, miket felvilágosítani lehetetlen: először
mert csak a növény nemi neve van említve és a fajnév hiányzik; má-
sodszor mert lehelyüket nem írta oda Kitaibel; és harmadszor mert
a diagnosis legfőlebb húsz szóból áll és a differentialis jelvények nem
állandók.

„Index plantarum quae a. 1802, in horto bot. pesthiensi cultae
sunt“ 3 hasáb egy oldalon 8 l. 8r.

Daczára annak, hogy akkor még Winterl volt tanár, mégis azt
hiszem Kitaibel a szerző, mert nincs senki sem aláírva.

„Plantae horti botanici Pesthiensis 1809.“ 28 l. 8r.

„Plantae horti botanici Regiae Universitatis Hungariae 1812,
26 l. 8r.

„Catalogus plantarum horti botanici Reg. scient. Univerſitatis
Hungariae 1816.“ 28 l. 8r.

Mind a négy csak növények nevét tartalmazza, miket a pesti
füvészkert részére ajánlott fel, az utolsó háromnál egy oldalon 4 ha-
sáb van.

„Hydrographica Hungariae praemissa auctoris vita edidit Joanes
Schuster“ 2 kötet lásd fentebb. Pest 1829. Sr. — Tartalmazza a
XVII. laptól kezdve Kitaibel terjedelmes életrajzát, csak hogy a té-
nyek egy kissé bonyolodottan előadvák. A többi vegyelemzéseket,
topographiai stb. jegyzeteket tartalmaz.

„Enumeratio graminearum secundum schedulas a Sadler“ (Nem-
zeti muzeumi kézirat 3061. Fol. Lat.) Nem láttam.

„Iter 1800 peractum,“ (N. M. K. J. 3035 Fol. Lat.) Nem láttam.

„Iter mehadiense.“ (N. M. K. J. 3059 Fol. Lat.) Nem láttam.

„Elenchus plantarum hungaricarum Kitaibel in critica Dioszegi
Füvészköny se. Sadler (3080 Fol. Lat. N. M. K. J.) Érdekes volna ez
utóbbi kézirat. Azon kívül előttem több ismeretlen kézirat.

„Descriptiones plantarum hungaricarum.“ (593. Quart. Lat. N.
M. K. J.) Nagyobbrészt a diszmunkában.

„Plantae itineris 1803 instituti.“ (592. Quart. Lat. N. M. K. J.)
Erről is az áll, mi az előbbiről.

„Reliquiae Kitaibelianae e manuscriptis Musei Nationalis hunga-
rici partim nunc primum publicatae ab A. Kanitz.“ Vindobonae apud G.
Braumüller 1862—63. VI és 130 l. tartalmazza :

I. Iter Baranyense a. 1799 susceptum“ (175. Quart. Lat. N. M. K. J.) 2 sk. 1.

II. „Relatio de itinere Bereghiensis 1803 peracto“ (178. Quart. Lat. N. M. K. J.), 10 sk. 1.

III. IV. „Iter Marmarosiense I. 1796 et II. 1815 susceptum“ (21. Quart. Germ. és 116 Quart. Germ. N. M. K. J.), 19 sk. 1.

V. „Iter arvense anno 1804 susceptum“ (174. Quart. Lat. N. M. K. J.), 54 sk. 1.

VI. „Iter Slavonicum 1808 susceptum“ (177. Quart. Lat. N. M. K. J.), 69 sk. 1.

VII. „Notae ex itineribus primis Banaticis (494. Quart. Lat. N. M. K. J.) 81. sk. 1. Eme kézirat csomagban több volt, a mit ki nem nyomattam, miután a tudománynak nem eredt volna belőle nagy haszna.

VIII. „Iter Magnovaradiense a. 1798 susceptum.“ (115. Oct. Germ. N. M. K. J.), 82 sk. 1.

IX. X. „Iter Croaticum anno 1802 peractum“ (176. Quart. Lat. N. M. K. J.) „Descriptiones plantarum rariorum itineris Croatici 1802 peracti“ (594. Quart. Lat. N. M. K. J.) 95. sk. 1.

XI. XII. XIII. XIV. XV. XVI. „Iter Fürediense a. 1816, Ercsiense I. II. 1814, 1815, ad Puszta Sz. Lőrincz 1814, Bartfaense 1813 susceptum.“ (112, 105, 64, Oct. Germ. N. M. K. J.) 109. sk. 1.

XVII—XIX. „Iter ad Parád, Gyöngyös et Szalatnya a. 1810, 1812, 1817. (111 Oct. Germ. N. M. K. J.) 119. sk. 1. Az utolsó parádi kirándulást augusztus utolja felé végzé be, meg kell itt jegyezni, hogy nyomtatás közben egész részek kimaradtak, úgy hogy azoknak befüggesztése sokszor csak hiányosan történt, annak okozható, hogy a Crussulaceák nincsenek természetes helysorozatban. Továbbá sokszor a családok átírása kimaradt; egyáltalában talán egy munkát sem gátolt egy bizonyos bécsi párt annyira mint ezt.

„Acrobrya amphibrya Linnea XXXII. köt. II. füzet.

„Adnotationes ad Floram Hungariae e manuscriptis 80. I. II. III. IV. Oct. Lat. Mus. Nationalis hungarici: de plantis Hungariae editis Augustus Kanitz.“ Linnea XXXII. köt. III. sk. füzetek. A két utóbbi munka egybe függő és 30—35 ivre menend.

Azonkívül sokat tartalmaz Kitaibeltől:

Linné Species plantarum exhibentes plantas rite cognitatas ad genera relatas etc. Editio IV., post Reichardianam V. curante Carolo L. Willdenowio. Berolini 1797—1805. T. IV. Partes IX. 8r. és Hortir berol. enumeratio“ 1809 körül.

„Schultes: Österreichs Flora, Wien 1814.“ két kötet. kis 8r.

„A Römer és Schultes Systemája számára beküldő a Linné első hat rend magyarhoni növényeit.“

Azonkívül „Horti monspessulani catalogus“ban: De Candolle

atya, és a „Hortus Hafniensis“ Hornemann idejében jelent meg néhány leírás.

Azonkívül egy 598 Quart. Lat. jelelt és Botanica geographica Hungariae ártirt csomag következő jegyzeteket tartalmaz:

„Carices Hungariae“ 8 l. 4r. Csak felszámítás lelhely és leírás nélkül. „A d. Geometra Beszédes allatae plantae“ 4 l. 8r. Pozsonmegyében csak „ad Detrekő és valle Rudava“ két lelhelyről. „Plantae Hungariae“ Linné rendszerben csak a gramineákig bezárólag. 4 l. 8r. és 8 l. 4r. „In Marxengraben den 14. May. 2 l. 8r. „Plantae ab Ill. Com Festetics allatae“ 8 l. 8r. Nagyobb részét Füred tájékáról. „Plantae pingendae“ 10 l. 8r. „Plantarum Hungariae loca natalia“ 8 l. 4r. „Notae de locis natal. plantarum hung.“ 2 l. 4r. „An Mauksch“ 6 l. 8r. „Super plantis a Mauksch missis.“ a. 1797. 4 l. 4r. a. 798. 4 l. 4r. a. 1800. 2 l. 4r. „Anmerkung zu den von Mauksch im Nov. 1799 überschickten Pflanzen 6 l. 4r.

KANITZ ÁKOS.

RÉGISÉGTANI FÖLFEDEZÉSEK ÉSZAKON.

Oversigt over det kgl. Danske Videnskabernes Selskabs Forhandling. (A tudományok dán kir. akadémiájának munkálatairól.) 1859 — 1862. Évfolyamok. — Om Soender-Brarup fundet. (A brarupi fölfedezésről.) Engelhardtól — Skandinaviens Hælsistninger. (A skandináv sziklák vésett képei.) Holmbergtől. — Skandinaviska Nordens Ur Invånare. (Észak ős lakói.) Nilssontól. 1862. — Végre: Les études et les découvertes archéologiques dans le Nord. A. Geoffroytól a Rev. d. d. Mondes-ban.

A skandináviai régiség-tan története — kérdi Geoffroy az utóbb idézett tanulmányban, melyet ez ismertetésben követünk — a Rudbeckek álmodzásaitól kezdve egészen némely korunkbeli tudósoknak a runákra és az eddai költeményekre vonatkozó fejtegetéséig, — nem lenne-e egyéb bizarr csalódások hosszú soránál? Ole Worm orvos IV. Keresztély dán király udvarában, 1652-ben kieszközölvén, hogy az elég nagyszámmal létezett runa- emlékek Kopenhágában gyűjtesenek össze, két év múlva meghal s ama kövek anyagszereklül használtatnak föl a város egyik negyedének fölépítésében. A még jelenleg is megfejtetlen runákkal s képekkel megrakott híres arany szarvak közül az első Dánországban, 1639 ben történetesen találtatik fel s V. Keresztély azt már felolvasztatni szándékozik, csak néhány év múlva vonja magára a tudósok figyelmét, s megkezdődik a magyarázatok hosszú sora, melyek közül egyik különösebb s esztelenebb a másikkal. Pontoppidan Erik a XVIII ik század közepén már jobb bírálatot tanusít ugyan s eltér bizonyos általános elfogadott véleményektől, azonban mégis egészen korunk határáig, Finn Magnusen,

s Müller Péter Erasmusig kell mennünk, hogy valóban tudományos iskolára találhassunk. Ez iskola most már valahára meg van alapítva s 30—40 év óta becses eredményeket vívott ki egy oly kitünő módszer segélyével, mely eljárásában rendet tud tartani, a még most megoldhatlan föladatok vizsgálatát elhalasztja s az egyszerű észlelet tényéhez ragaszkodik. Az északi tudósoknak ezen működését kiválólag elősegítik az ott divatozó tudományos társulatok, valamint a koppenhágai s több más kitünő tudományos és régiségtani museumok is.

Kisértsük meg már szabatosan kijelölni, hogy minő pontra jutott el a scandináv régiségtan, hogy az északi muzeumoknak minő gazdagodása vagy minő fontos munkák megjelenése felel meg a régiségtan által, Dán- vagy Svédországban a legutóbbi tíz év alatt tett haladásnak, s minő elméletekre adtak alkalmat ezen legújabb fejtegetések. E vizsgálatból meglátjuk, hogy Dánországban az újabb áások nagy buzgalommal folynak, a szigorú s türelmes észlelet folyvást a természeti tudományokat híván segélyül, Svédországban a nyelvészet az éjszak régibb s újabb tájszólásaira alkalmaztatik, s a mellett oly magyarázati kísérletek is tétetnek, melyeket az emlékek homályossága vagy elégtelensége talán veszélyesekké is tesz.

Most már mindenki előtt ismeretes Dánország régiségtani gyűjteményeinek különös fontossága. Harmincz év óta, VII. Frigyes király felügyelete alatt, ki maga is ügyes régiségbuvár a jütlandi félsziget, a dán szigetek s a hercegségek számtalan temető dombjai megnyitattak, a turfa földek fölásattak, s a fővárosban szintűgy, mint a tartományok több városában oly muzeumok alakultak, melyek jelenleg egy új könyv lapjait képezik; — azok fölfedezései nem remélt világra deritenek az embertanra s az ősz eredeti történelemre. Most már többé nem csupán scandináv régiségekről, hanem az emberiség történelmében ismeretlen korszakokról van szó. Szintén tudva van, hogy negyven év előtt az éjszaki régiségtan ama számtalan kőből vagy különböző fémekből készült tárgyak tekintetéből, melyekre a scandinaviai s éjszak-németországi temetőkben talált, a kő-kor, bronz-kor s vas-kor hármasszálját állítá föl. Az első korbéli temetőkre vagy rétegekre a kővekből készült éles szerszámok s fegyverek, agyag edények s leggyakrabban meggörnyedt csontvázak jelenlétéből lehet ráismerni. A második korbéli temető-kamrák bronz-szerszámokat, fegyvereket s készítményeket foglaltak magokban s azokban a holttestek meg voltak égetve. A harmadikban végre a temetkezési szokás újra feltűnt, vas szerszámokkal s fegyverekkel s becses érczekből gyártott készítményekkel.

Ezekből állottak a régiségtani hármasszálvok általános jellem vonásai. Világossá lön, hogy Dánország földje, — hova a clasicus polgárosodás később hatott el, mint az európai száraz föld többi részébe, s mely azóta kevesebb átalakulásnak volt alávetve, leleple

zendi előttiünk azon első fejlődéseket, mikén az emberi polgárosodás ment át. Dánország halmi s turfa földi kimutatták nekünk, hogy Európát először oly népfajok lakták, melyek semmiféle érc használatát nem ismerték, s szerszámaikat s fegyvereiket csupán kőből tudták gyártani; azonban azon követ, melyet kétségkívül bámulva imádtak, csodálatos ügyességgel használták föl. Később a réz könnyű kiaknázása s a bronz vegyítése is ösmeretesekké lettek s bizonyos fényűzés a becses érczekkel képezte az újabb szükségek s vágyak kielégítését. Végre a vas is fel lön fedezve, s akkor a polgárosodás legnélkülözhetlenebb eszköze is csatlakozott ama tökéletlen eszközkhöz, miknek az ember lángesze már is oly tetemes hasznukat tudta venni. Ilyenek voltak azon első eredmények, melyekre az éjszak régiség bűvárai eljutottak. Ha azt kívánta valaki tőlük, hogy ezen elméleti nézeteket az időtanra s történelemre alkalmazzák, legalább saját honukat illetőleg, még csak nem rég is azt válaszolták, hogy a vaskorból származott főbb emlékek számára nem jelölhetnek ki régibb idő-korszakot a Kr. sz. u. VI. s VII. ik századoknál; újabb felfedezések módosíták ezen eredményt, hogy bronz koruk, mint látszik, ugyanazonos volt ama korrall, mely alatt a celták uralkodtak nyugati s közép Európa fölött. Végre, hogy a kő-kor nyilván legrégebb volt, azonban ezen történelem-előtti kor idejét még csak megközelítőleg sem lehet meghatározni.

Ezen nyomozások közepett találtak ők a kioekken-moeddinger-ekre. Ezen két dán szóból összetett elnevezés konyhai romokat vagy sepredékeket jelent s oly omladványok nagy halmazára alkalmaztatik, melyek jelenleg nagy mennyiségben találhatók Dánországban a tenger vagy folyamok partjain, noha bizonyos mélységre a jelen föld alatt, s melyek azt tanúsítják, hogy az ősi eredeti népfajok ama partokon éltek. Ezek valóban azok tápszereinek romjait, roppant menyynységű osztrigákat a velő kivétele végett (mely a grönlandiak s lappoknak még ma is igen kedvencz eledelök) hosszában felvágott állatok csontjait, az ama népek által használt kemenczékét s durva cserép edényeket s végre ügyesen metszett kovakőből készült szerszámaikat s fegyvereiket foglalják magukban.

Három kitünő észlelő egyesült e közös tanulmányozás végett: Steenstrup, állattan tanára a koppenhágai egyetemnél, Forchhammer földtan tanára ugyanazon egyetemnél s végre Worsaae, a fáradhatlan tevékenységű s ügyes tollú régiség bűvár. E három egyénből álló külön bizottmány ama jelentésekben, melyek annak nevében terjesztettek a koppenhágai tudományos akadémia elé, Steenstrupnak engedé át a szót s valóban úgy látjuk, hogy ő tett legnevezetesebb észrevételeket a kioekken moeddinger-ek iránt.

Hogy fel lehessen tüntetni azon őseredeti élet képét, melynek nyomai oly bőven léteztek, mindenek előtt azt kelle nyomozni, hogy ezen romok minő faunát s minő florát lepleztek le. Már az osztrigákon s több nemű csigákon kívül, melyek éjszakon, sőt Dánországban

még ma is a nép táplálására szolgálnak, a kioekken moeddingerek nagy-számu különböző halak maradványait is mutatják. Ez már eléggé tanusítja, hogy ama népek ismerték s gyakorolták a halászatot még nyílt tengeren is, noha valószínűleg nem voltak más járműveik, tűz segélyével kivájt fatörzseknél. Hasonnemű bizonyítványok azon meggyőződésre vezettek, hogy császármadaraik s következőleg fenyőfa erdek is voltak, volt továbbá vad hattyúk, mi azt tanusítja, hogy ők télen át folyvást jelen voltak, ama madár csak azon évszakra szállván le Dánországba; — több más jelek oda mutatnak, hogy ama népek ugyanazon helyeken tavasz s őszi alatt is jelen voltak, a nyarat illetőleg, hiányzanak ugyan a bizonyítékok, ez azonban magától látszik következni — s e szerint méltán következtethetjük, hogy azok nem voltak nomád népfajok állapotában. De legfeltűnőbb, hogy Steenstrup a kioekken moeddingerekben több, ma már kiaszott állatfajokat talált föl, p. o. Linne a lca i m p e n n i s-ét és ama híres b o s u r u s-t, mely Caesar leírása szerint alig volt kisebb az elefántnál, s melyet nem kell összetéveszteni Lithvania mai bivalyával.

Különösen érdekesek Steenstrup nyomozásai az a l c a i m p e n n i s-re vonatkozólag. Ezen szárnyas a középkorban a Newfoundland szomszéd s a fárói szigetes tengereken volt található s az utóbbi szigeteken a lakosoknak szinte egyedüli gazdagságát képezte. Oly kövér volt, hogy gyomrát a sziget-lakók lámpául használták föl, egy oda helyezett kanóczot meggyújtván. Newfoundland partjain, fa hiányában azt égették meg s végre a hajósok is ezen faj rendkívüli bőségére számítottak, kimerült élelmi készleteik helyreptlása végett, azonban azóta a folytonos vadászat következtében az a l c a i m p e n n i s teljesen elenyészett. Steenstrup ezen fajnak számos szétszört csontjait találta föl. — Ezenkívül a kioekken moeddingerek a szarvas, őz, vadkan s a jelenleg Dánországba egészen kiveszett hó maradványait is feltűntetik. A farkas, róka, hiúz, vadmacska, medve, nyest s vidra őseredeti népfajok táplálására szolgáltak. Azon kérdést illetőleg, ha vajjon volt-e valamely házi állatok, Steenstrup az ama maradványokban talált szétvágott csontok vizsgálatából azt következtette, hogy voltak házi ebeik, sőt, hogy azok husával is táplálkoztak. — Egyébiránt emberi temető helynek, vagy cannibalismusnak, vagy emberi maradványoknak semmi nyoma sem látható.

Mi a k i o e k k e n - m o e d d i n g e r e k-ben talált szerszámokat illeti, azok kövekből durván faragott, de igen éles kések. Ezek közül némelyeknek vadászati vető eszközül kelle szolgálniok, kézzel vagy parittyával hajíttatván. Steenstrup muzeumában vannak oly szarvas csontok, melyekben még most is, kétségkívül a vadász vető-eszközéből eredt kovakő-darabok láthatók.

Forchhammer észleletei főleg a régi maradványok florájára vonatkoztak. Azokban se szenné vált gabnát, se általában a gabnane-meknek bármely nyomát nem lehetett találni. Forchhammer csupán

azt hiszi kimutathatni, hogy az őseredeti népfaj tudott sőt gyártani a hinár hamuvá égetése által.

Ily számos elmés nyomozások következtében, s annyi eredmények bizonyítványául, az éjszaki régiségek muzeuma s a koppenhágai egyetem állattani muzeuma a kioekken moeddingerekben összegyűjtött roppant számú darabokkal gazdagodtak.

Valamint a kioekken moeddingerek, úgy legújabbán a turfa földek is számos új értesüléseket szolgáltatottak a dán régiségbúvárok számára; itt azonban az eredmények nagyon váratlanok voltak, ugyanis az ásások élénk világot vetettek a hajdani scandináv népeknek a classicus polgárisodáshoz viszonyaira, s nagyszerű bizonyítványokat szolgáltatottak a római befolyás iránt, mely Dánország éjszaki széléig terjedt, s melyet eddigelé senki sem ismert. 1850 előtt, ezen úton csupán kevésbé jelentékeny s elszigetelt fölfödözések történtek, de a következő tíz év nagyszámu ily fölfödözéseket hozott létre, melyek közt az allesoe-i, nydam-i s brarup-i három turfa földben eszközöltek, különös fontosságuk. Az allesoe-i mocsár Odensee kis városától éjszaknyugotra esik, Fioniában. Éveken át az éjszaki régiségek muzeumába ama helységről tetemes számu tűzi fegyverek, lándzsa hegyek, nyilvessző darabok stb. küldettek. Végre ásások kezdetvén meg, egy fegyveres sereg egész felszerelésére, több mint száz lándzsa-hegyre, római divatú paizsok és sisakok maradványaira, a hadjáratban szükséges kis kovács-műhely szerszámaira s oly koczkákra és sakkbeli parasztoakra találtak, miknek a katonák játékszereitül kelle szolgálniok, mindezek izletteljesen levén készítve s gazdag diszítványokkal megrakva. A Nydamban s Biavunban talált tárgyak kiegészíték az Allesoe-ben találtakat. Itt már nemcsak lándzsa-hegyeket, paizsokat és sisakokat, hanem páncél-íngeket, posztöltözeteket, lábbeliket, több ambra koczkákat, teljes ló-szerszámokat, földmívelési eszközöket stb. találtak. A brarup-i mocsár bámulatos épségben megőrzé a ruhákat, a bőrt s a lándzsák fáját, de minden vasat lerontott. Ellenben a nydami mocsár még a vasakat is megőrzé, s mivel az ott talált tárgyak körülbelül hasonlók voltak a brarupiakhoz, a két fölfödözés kiegészíté egymást s azon hír terjedt el, hogy legközelebb egy Kr. sz. u. III-ik századbéli római sereg egész felszerelése találtatott föl.

Nydamban a fő ásás 1839-ben nyáron történt; 1862-ki angusztusban, ugyanazon helyen hasonló munka kezdetett meg újra s több százával talált római divatu fegyverek jutalmazák meg ezen újabb nyomozást; 24 ezüst római érem, mely a Kr. sz. u. két első századból származik, megerősíti az ama találmányokat illetőleg már előbb kijelölt kelet időt. Számos kérdések merülnek föl ily fölfödözésekkel szemben. Vajjon ama tárgyak mind rómaiak-e? Egy részük kétségtelenül az; azonban még azok közül is több módosítottatott dán birtokosai által; így például ha egy talált paizsmarkolatot. A.E.L. A.E.L.I.A.N.U.S latin fölirat látható, egy

másik paizs-markolat ama helytelenül angol szászoknak vagy németeknek nevezett római fölíratok egyikét tünteti föl, melyek az éjszak tudománya által még eddig meg nem fejthetett arany szarvakoni fölíratokhoz hasonlítanak, s melyek nagyon különböznek az irlandi nyelven készült római fölíratoktól. Továbbá ezen szerszámok s fegyverek közül több, noha jól van készítve, nem látszik római eredetűnek. Mit véljünk tehát azoknak egy közös helyen találtatás. felől? Azt hidjuk-e, hogy egy római vagy barbar sereg rögtön s véletlenül nagy vereséget szenvedett? Kétségkívül nem; mivel semmi emberi maradvány sem födöttetett fel; a paizsok szétbontva s érzekapcsaik gondosan külön rakva, a ruhák csomagokba gyűjtve s a lándzsák mintegy huszával összekötve s gondosan vizirányosan fekvő botokra helyezve találtattak. Nem lehet egyébről szó, mint valamely kényszerített kiköltözés s közel veszély tekintetéből egész rendben eszközölt letétményekről. Engelhardt elmés gyanítása szerint azon szerszámok s fegyverek oly góth népfajok sajátjai voltak volna, melyek a dánországi benszülött lakosság közepette települtek le, s dél felé tett kicsapásaikban gyakran összeütköztek a rómaiak előőrseivel. Egyébbiránt gyakran harcban levén a polgárisodásban kevésbbé előhaladt scandináv népfajokkal, oly ideiglenes kiköltözésekre lehettek kényszerítve, melyekből visszafértek újra feltalálhatni remélték az általuk a föld keblébe rejtett letétményeket. Minden esetre egészen új tény volt egy oly római befolyás létezése, mely láthatólag Jütland éjszaki széleig s Fionia szigetéig terjed. E fölfödözéseknek egy másik eredménye abban áll, hogy a vas létezett Dánországban a keresztyén időszámlálás első századai alatt; ez az éjszaki régiségbuvárokat arra indítá, hogy a bronz-kor végét a hajdani scandináv polgárisodásban ama messzeeső korszakba vigyék vissza.

A Dánországban megkísértett újabb régiségtani nyomozások első eredményeül, Steenstrupnak a kioekken-moedingerekre vonatkozó észrevételeit jelölték ki. Egy második eredmény, a turfa-földekből eredő fölfödözések segélyével ama befolyás ismerete volt, melyet a római ipar egy oly távol eső korszakban gyakorolt Dánország iparára. Még egy harmadik haladást kell kijelölnünk, kifejtvén Worsaae az iránti tévedéseit, hogy külön korszakot különböztessen meg tisztán az éjszaki régiségbuvárok által felállított három kor mindegyikében, az előbbi fölfedezések alapján.

A kö-kort illetőleg Worsaae-t meglepte ama különbség, mely a kioekken moedingerekben talált s egyszerűen kifaragott, s ama művészien kiköszörült kovakövek közt létezik, melyek a kőkorbeli sírokban találhatók. Továbbá észrevév, hogy nagy számu kö-szerszámok s fegyverek oly disztiményekkel voltak ellátva, miket csak bizonyos érzek segélyével leheté létesíteni. Ez utóbbi észrevételből oly átmeneti korszakra vont következtetést, mely alatt bizonyos érzek már ismereteseek voltak a kö-kor előtt; az előbbiből pedig ugyanazon

kő-kornak egy oly első szakát következteté, mely alatt a munkások még nem tudták kipallérozni szerszámaikat.

A következő újabb nemzedék, mely már ismerte a bronz használatát, legalább egy időre elfogadá az előbbi nemzedék szokásait, mivel azon második kornak számos temetőiben kő-fegyverek s szerszámok is találhatók, a bronz fegyverek s szerszámok s a megégett holttestek mellett. Továbbá, noha eleinte azt állíták, hogy a bronz-korban a holttesteket mindig megégették, mindazonáltal a kivételek naponkint szaporodtak, s most már el kell ismerni, hogy a temetési szokás a bronz-kor alatt külön korszakot képezett. A vas-korban Worsaae, szintén alosztályokat hitt felállithatni. Ugyanis világosnak látszott előtte, hogy az allesoe i, nydami s brarup-i moesárookban talált tárgyak egyidejűek a vas-korbeli legrégebbi sírokkal. Talán a góthok uralma, de mindenesetre a kereskedés által, számos római iparművek hozattak be Dánországba s oly classicus befolyás terjedt el, -- legkésőbb a Kr. sz. u. II-ik században -- mely a vas-kort avatá föl. Azonban a római befolyás -- úgy látszik -- hanyatlott ama korszak után s ekkor egy újabb barbar izlés tűnik föl újra a temetőkben s a scandináv fegyverek gyártásában. A vas-kornak egy másik szaka kezdődik, a v i k i n g e r - e k korszaka, az, melyet az irlandi sagá-k sajtószzerű beszélyei tükröznek vissza.

Ez érdekes commentárokkal tevő jelentését Worsaae, a koppenhágai akadémia által kinevezett bizottság munkálatairól, midőn társa Steenstrup, nem akarván eltérni a természeti tudományok szigorától, megtagadá beleegyezését. Szerinte Worsaae helytelenül látott a kioekken-moeddingerekben egy régibb korszakot a temető-kamrákénál. Ha az itt talált kő-tárgyak általában jobban vannak készítve s kevésbé durvák, mint a többiek, ennek azon egyszerű oka van, hogy a közönséges szerszámoknak természetesen kevésbé finom műveknek kelle lenniök, mint a fegyvereknek s a halottal együtt eltemetett becsesebb tárgyakkal. Továbbá Steenstrup azt állítá, hogy azok, miket nyilaknak s vágó-fegyvereknek tartottak, gyakran nem egyebek voltak halászati szerszámoknál. Steenstrupnak ezen újabb érveire Worsaae kétségkívül ismét fog válaszolni s így azon tárgy iránt igen érdekes vita fog keletkezni.

A svéd régiségbúvárok a legutóbbi időben szomszédjaikétől különböző módszert követtek. Ők -- már akár helyesen, akár helytelenül -- nem igen sok ásást eszközölnek. A scandináv éjszak számos szövegekkel s különösen Svédország némely kevésbé ismeretes külső emlékekkel bír; ők azok magyarázásával foglalkoznak, s ezen különböző föltételek tetemesen módosítják tanulmányozási rendszerüket. Először a nyelvészet nélkülözhetlen segédtudományul tűnik fel előttök. Az őseredeti rúnák még ma is olvashatlanok s csupán a hajdani norvég nyelv szorgalmas tanulmányozása segélyével lehet azokat megmagyarázni. Ezen tanulmányok arra nézve is nélkülözhetlenek, hogy az Edda-költemények korát meg lehessen határozni; mi a vallások

történelmére nézve igen nagy fontosságú fűladat. Sève, az upsalai egyetem tanára az, ki legnagyobb buzgalommal szentelé magát a tanulmányokra.

Azonban Svédországnak a szövegeken kívül partjain még bizonyos számú igen nehéz magyarázatu emlékei is vannak t. i. nyilván jelképes vagy történelmi jelentésű ábrakkal megrakott szikláik, sirjai, földalatti kamráik, melyek közt különösen nevezetes az ugynevezett kiviki emlék. Holmberg megkísérté a sziklák ábráinak megfejtését, azonban meg kell vallani, csak nagyon hypotheticus eredményekre juthatott el. Az utóbbi emlékre vonatkozólag Nilsson legújabbán tett közzé egy magyarázati kísérletet; könyve éjszakon s Angol és Németországban nagy figyelmet gerjesztett, ez érdekes munkának módszerét s következtetéseit kívánjuk megismertetni, hogy teljes rajzát adhassuk a skandináv régiségtan legutóbbi haladásának. Nilsson azt állítja, hogy a bronz-kor nem benszűlött Scandiniáiban, hanem a phoeniciaiak által hozatott be, ugyanakkor, midőn Baal vagy a tűz imádása, melynek a kiviki emlék még ma is élő bizonyúsága lenne.

Kivik Svédország dél-keleti partján Scaniában esik, közel Cimbrisham nevű kis városhoz. Egy oly görgeteg kövekből álló roppant pyramis alatt, melyek hajdan nyilván emberi kezek által hozattak ide s számos év óta büntetlenül használtattak a vidéki utak fentartására, a XVIII-ik század közepén egy oly hosszukás kamra fűdőtett fel, melynek oldal kövei mélyen bevésett ábrakkal megrakvák. Nilsson a scandináv földben jelenleg található bronz szerszámokat s fegyvereket vizsgálat alá vevén, először is azt veszi észre, hogy a hajdani észak nem volt azon érczeknek birtokában, melyek az ezen gyártásban használt ércz-vegyítésre szükségesek; — továbbá azt jegyzi meg, hogy a keskeny kardmarkolatok, nyilván kisebb kezeket tesznek fel Scandinavia régibb vagy újabbkori lakosainál, s csak keletiek testalkatával hangzanak össze. Azután kijelöli ama nagy hasonlatosságot, mely az állítólagos bronzkorbeli szerszámok s fegyverek diszitményeinek s a kiviki sir belső falain található diszitmények alakja közt létezik. Ezen hasonlóság nem lehet történetes; mivel az éjszakon semmi más tárgyon sem tűnik föl a bronz-kort képező szerszámokon s fegyvereken kívül, s mivel az alakok állandóan ugyanazok, nemcsak Kivikben s a bronzokon, hanem még Európa többi részének s Ázsiának több emlékein is. A mi a kiviki emléket illeti, ez a Baal-imádás bizonyítványaihoz még egy oly katonai diadal emlékét is csatolja, melyet annak építői vívtak ki. Sajátságos nép lehetett az, mely oly nagy gondnal s fáradsággal rejté el mások tekintete élől saját diadala jeleit! Egyedül bizonyos vallási szabályok iránti hódolatból lehet megfejteni ezen különbséget s ez Nilsson-nak fontos érvet szolgáltatott arra, hogy egy ily népet nem kell összetévesztetni a hajdani Scandiniáokkal, kik hőstetteiket az utak köveire s a sziklákra jegyzették föl.

Tudjuk, hogy az ember-áldozatok, különválaszthatlanok a Baal-imádástól. Ezenfelül Nilsson az irlandi s maltai földalatti kamrákban oly homorú köveket vett észre, melyeknek, mint azt ő vele együtt az összes régiségbúvárok elismerik, az áldozatok vérét kelle fölvenniök s a kiviki emlék falait képező kövek közül kettő kétségtelenül ama véres ünnepélyek előkészületeit ábrázolja. Valóban azokon a győző két-lovas kocsin van ábrázolva, előtte foglyok mennek hátra kötött kezekkel, erre zenészek, kik közül némelyek roppant trombitákat visznek. Ez diadalmenet. Ez alatt több fogoly látható, kiket fegyveres egyének egy bekerített helyről egy nagy teknő felé vezetnek, mely papok által van környezve, kikre könnyen ráismerhetni állásukkal nagyon összeillő öltözetükről s bizarr maguktartásáról. Egyébiránt ezen ábrákon s ezen, a kiontott vér fölvételére szánt kivájt köveken kívül Nilsson az éjszak legújabb régiségteni fölfödözései közt egy más igen különös hasonlatot is jelöl ki a hajdani ázsiai Baal-imádással. Emlékezhetünk rá, hogy a bibliai előadás szerint Hiram, a phoenicziai ügyes bronzműves, Salamon számára oly szekereket készített, melyek ama medenczék vagy üstök szállítására voltak szánva, mikben az áldozatokra szánt tárgyakat mosták meg. Nilsson épen nem kételkedik, hogy a zsidóknál, kikhez ama korszakban, az őket környező népeknek oly számos szokásai hatottak el, ama Phoenicziából jött Baal-imádó művész ama szekereket azok mintájára készíté, melyek saját vallásában az áldozatokra szolgáltak. Már éjszakai Európában, a legutóbbi húsz évbeli ásások folytában, több oly kis bronz-szekereket találtak, miket régiségbúvárunk a phoenicziai szekerekhez hasonlóknak tart. Nilsson ezek közül a két legismeretesebbről tesz említést. Az első s legkisebb 1843-ban Peccatel nevű kis faluban, Schwerinhez közel Mecklenburgban találtatott föl, az csak 9 hüvelyknyi hosszúságú, ugyanoly szélességű s 5—6 hüvelyknyi magasságú s egy 7—8 hüvelyknyi magasságú s nyílásánál 16 hüvelyknyi szélességű edény volt hozzácsatolva, az egész öntött bronzból. Kevés idő múlva, történetesen egy másik szinte egészen hasonló példány földtett föl Ystad városában, csak hogy ennél hiányzott azon edény, melynek vitelére volt nyilván szánva azon kis szekér. Nilsson nem tévőázik, azt vélvén, hogy azon sajátzerű szerzők, — melyek azzal az isteni tisztelettel együtt hoztattak be, a melyhez tartoztak, — Salamon korából, vagy talán még régiebb korból eredtek, s azon kettős fölfödözésben újabb bizonyítványát látja annak, hogy a Baal-imádás éjszakon létezett.

A scandináv hitregék, a néphagyományok s szokások Nilsson számára szintén érveket szolgáltatnak. Szerinte Baal, a nap istene, Balder neve alatt foglalt helyet a scandináv pantheonban. A fényes, a jó Balder ő előtte egy oly cultust képvisel, melyben a világoasság imádás tárgyát képezi, s mely az ember-áldozatok daczára a hajdani scandinávoknál szelidebb polgárisodásnak felel meg. Szerinte a népszokások, mind éjszakai, mind nyugoti Európában nem egy nyomát

tarták fön ezen ázsiai cultusnak. Valamint a papok a Carmel tüzei körül, úgy a Baal-imádók is vallásos tánczokat végeztek a máglyák körül. Ezen babonának nyomai még ma is láthatók. Így általánosan ösmeretes azon ünnep, melyet még ma is éjszak több részeiben, június 24-ke hires éjjelén a mid-sommer vagy nyár-közép éjjelén ülnek meg. Irlandban a papságnak sokáig kelle küzdenie ilyenmü babonák ellen. Aggokat lehetett a tüzek körül forogni látni, imát énekelve. Ha valakinek messze földre kelle útaznia, háromszor ugrott keresztül a máglyán ellenkező irányban, hogy vállalata szerencsés legyen. Házasság előtt is ekkép tisztíták meg, s valamely katonai vállalat előtt ekkép tevék megsebesíthetlenekké magukat.

Számos szövegből ki lehetne mutatni, hogy mindenütt, hol a hajdankorban a nap-istent imádták, (Phoenicziában Baalt, Egyiptomban Horust, a görögöknél Apollót) az utóbbi igen természetes következtetésnél fogva a föntartás s egészség istenének az emberi nem jötevőjének tekintetett. Már ugyanazon hit tűnik föl különböző babonákban, melyek éjszakai, június 24 ke ünnepélyét mindig kísérték. Azon gyógynövények, miknek készletével a családok ellátták magukat, amaz éjjel közszemlére tétettek ki, s ekkép nagyobb hatályt nyertek. Azokat nagy posztó darabokra helyezve, mindaddig kün hagyák, míg harmat nem esett rájuk, s így még egészen nedvesen alkalmazák a sebekre, vagy pedig azon harmat cseppjeit összegyűjtve palaczkokban őrzék meg későbbi betegségek esetére. A források vize akkor szintén jótékonyabbá lett, mint valaha. Az egész természet kibékülve lenni látszott, a gonosz befolyások le voltak rontva, a földön s a légben fegyverszünet létezett.

Nem csak, hogy Nilsson mind ezen bizonyítékok által kimutathatni hiszi a Baal imádásnak a hajdani északon létezését, hanem ezen kívül azon cultust ugyanazonosítja azzal, mely a hajdani gallusoknál a druidismus neve alatt létezett, vagy is inkább a druidismust annak elfajulásául tekinti. Itt fő-érve abban áll, hogy a scandináv népek, mint látszik, bizonyos fákat s a tölgyfán növő fagyöngyöt imádták. Ama svédországi halmok, melyekben a hajdankori bronz tárgyak fődöztetnek fel, gazdag növényzettel vannak borítva. Ott szinte mindig örökzöld fákat lehet találni. Phoenicziában a cziprusfát imádták, déli svédországban, úgy látszik, a tiszafa volt hasonló imadás tárgya. A mi a fagyöngyöt illeti, mindenki ismeri ama fontos szerepet, mely annak számára a scandináv mythologiában volt föntartva. A jó Balder halálát egy, vak testvére által hajtott fagyöngy-ág okozta. Ezen kívül a fagyöngy cultusa éjszakai nagy helyet foglal el a népbabonák közt. Még nemrég is a köznép nem csak gyógyanyagúl, hanem talizmánúl vagy legalább óvszerül is vásárolt fagyöngyöt a gyógyszerészeknél a varázslatok következményei ellen. Azonban ezen egybevetéseknél bármily elmések legyenek is azok, a történelem szilárdabb tért nyújt Nilssonnak, midön azt igyekszik kimutatni, hogy a Baal-imádásnak maguk a phoeniciaiak által, nem pedig egész Európán keresztül több

más népek átszállítása útján kelle éjszakra hozatnia. Ő a phoenicziaiak tenzeri hatalmának kifejtését bölcsőjöktől fogva figyelemmel kíséri; kimutatja, hogy azok pályájok legveszélyesebb pontjain fénytornyokat emelnek, mely építményeknek a görögök s rómaiak „Hercules oszlopai“ volt nevét adták; hogy továbbá ugyan ők, nagyon vágyván gazdag halászhelyekre, a nagy folyamok torkolatainál települnek meg, s az által több nagy városok keletkezését idézik elő. Így Marseille-nek kétségkívül phoenicziai alapítói voltak a görögök megérkezete előtt, mivel ott Baal-nak egy temploma is létezett. A phoenicziaiak már Mózes korában elfoglalták Spanyolország legjobb részét s onnan könnyű volt nekik nyugati partjaink fele indulni. A sorlingi sziget csoportot már igen jókor s igen sokáig kelle kiaknázniok, ha igaz, mint némely tudósok legujabban is állíták, hogy ama szigetekből került ki mindazon czin, mit a földközi tenger partjainak lakói használtak. Sőt a mi több N.-Britaniától keletre még ma is látható nyomai mutatkoznak több phoenicziai telepeknek. Tacitus előadásából kiténik, hogy Drusus Kr. sz. e. 12 évvel egy flottillával az Ens torkolatáig nyomult elő a Hercules oszlopainak nyomozása végett, s mikép általánosan azt hitték, hogy ha ő az Ens torkolatától kelet felé tovább folytatja nyomozását, azokat csalhatlanul megtalálta volna. Már, mint tudjuk, azok, miket a régiek Hercules oszlopainak neveztek, a phoenicziaiak által emelt fénytornyok voltak. E szerint, úgymond Nilsson, bizonyos, hogy a phoenicziaiaknak volt valamely árútelepük, a Scandínávia nyugati partjait mosó vizeken.

Miként fogja már Nilsson kimutatni, történelmi nyomozásának folyamában, hogy a phoenicziaiak még a hajdani Scandinavia belsejébe is eljutottak? Azon árúk eredetéből, melyekkel azok köztudomásúlag kereskedést űztek. Így az ambra-seriata akkor kétségkívül nem Poroszország partjáról került, melynek földrajzi s physikai helyzetének a korunkbelitől nagyon különbözőnek kelle lennie, hanem Dán- és Svédország partjain nagyon bőven termett s onnan szállíták azt el a phoenicziaiak. Nilsson továbbá úgy véli, hogy a phoenicziaiak birtak a gazdag prémek egyedáruságával, s hogy azon árukat csupán Scandínáviában találhatták föl. Strabo, ki leírja a tinnhal-halászat végett felállított leshelyeiket, kijelöli, hogy hol voltak sóbányáik s halászhelyeik; s azon körülmény, miszerint Svédország s Norvégia partjain még korunkban is folyvást hasonló halászati eljárás követték, éjszakot illetőleg, ama kijelölést megerősíteni látszik. Nilsson végre főlemlíti a tűz-imádásnak azon nyomait, melyek egészen Tromsøe környékeig s a lofodeni szigetekig láthatók s egész sorát számlálja elő ama földrajzi elnevezéseknek, melyekben, szerinte, Baal isten nevére lehet találni, még a „Balti tenger“ s a „Belt“ elnevezéseit is ezekhez számítja.

Szóval Nilsson azt akarta kimutatni, hogy a bronz-kor, melyet az éjszaki régiségbúvárok, a kő-kor s a vas-kor közé helyeztek, Scandínáviában nem bennszülött volt, hanem, hogy az a phoenicziai

polgárisodás által vitetett oda, mely sokkal fölebb állott az éjszakra régóta letelepült népfajokénál. Ama bronzrégiségek, melyek minden újabb ásás napfényre hoz, oly ábrákkal látvák el, melyek az ő szemében nem egyszerű diszitmények, hanem vallásos jelképek; azon kívül a fegyverek kisebbek azoknál, melyek a benszülött népfajok testalkatához illettek volna.

Már vajjon oly tökéletesen bizonyítja-e Nilsson az említett állítást, hogy azt ezentul történelmi igazságul kelljen elismerni? Azt nem mernők állítani; azonban sietünk hozzátenni, hogy méltán kérdehetni, ha vajjon az ilyen mű kérdésekben lehetséges-e a tökéletes bizonyítás? Rudbeck szintén tűz-imádás nyomaira akart találni a scandináv éjszakra. Mindemellett is vajjon kárhóztatni kell körünkben az ilyen mű vállalatokat? — Kétségkívül nem; mivel azok komolyan megkezdve s folytatva, az ész s a modern bíráló oltalma alatt, a tudomány haladását mozdíthatják elő még akkor is, ha nem érnék is el különös czéljukat. Ezt minden esetre el lehet mondani Nilsson könyvéről. Igaz ugyan, hogy a scandináv régiségtan számára nem lehet oly fényes jövőt jósolni, minő az egyiptomi vagy assyriai régiségtanultja volt. Azonban, ha meggondoljuk, hogy a germán népek mily nagy befolyást gyakoroltak társadalmaink megalakulására, azon meggyőződésre jutunk, hogy ama tudomány, mely azok eredetét földeríteni képes, igen nagybecsű, s megemlékeziünk róla, hogy itt saját (francia) eredetünkről van szó. Sőt a mi több, meszsze túl ama koron, melyben a középkor bölcsője rejlik, a scandináv régiségtan oly őseredets történelem előtti korokat sejtet velünk s már szinte föl is fűdözött előttünk, melyeknek az egész emberiséggel közösöknek kelle lenniök; s azáltal különös tekintélyt szerzett magának, nem csak a történelemnek, hanem még más tudományoknak, mint a néprajznak s embertannak is segélyt nyújtván.

(A. Geoffroy után)

TÓTH DÉNES.

A LYRAI KÖLTÉSNET

VILÁGIRODALMI FEJLŐDÉSE.

Essais sur le génie de Pindare et sur la poésie lyrique, dans ses rapport, avec l'élévation morale et religieuse des peuples. Par M. Villemain s
membre de l'Institut.

A lyrai költészet magaslatán, az irodalmi világ itélete szerint, mind maig Pindár áll, felül nem múlva, utól sem érve, hasonlóan Homérhez, az epikai költészetben. A Pindárt megelőző lyrikusok, részint a távol ködében vesznek el, alig némi töredékeikből ismerhetők, részint csak úttörők s előkészítők gyanánt tekintendők, e magas szárnyalásu szellemhez oly viszonyban állván, mint a víz-elem mélységeit kikutatni előre küldött naszádosok magához az óriás jármühöz, mely világ-úttjára indul. Pindár után pedig, minden lyrai költő nagyságának ő maradt állandó mérlege s próbaköve, Horácztól Hugóig.

Villemain az Acad. française tagja s állandó titkára nagyterjedelmű vizsgálataiban az egész lyrai költészet irodalom-történetét felöleli. Aránylag csekély rész benne, mi közvetlenül Pindárról s költészete és szelleméről szól; de mint kiindulási pontja, úgy egész vizsgálódásának is középpontja Pindár; rá vonatkozik, hozzá tér vissza mindenütt; hozzá hasonlít — vele viszonyit minden új mozzanatot, mit megítélni akar s a világirodalom nagy lyrikusainak és ez irodalmi ág egész fejlődési irányának Pindárhoz való állását megjelölni sehol sem mulasztja el. Azon viszonyban, melyben a lyrai költészet a népek er-

kölcsi s vallásos emelkedéséhez áll, s mely arra nézve kölcsönösen ok és eredmény, Pindár szelleme (le génie de P.) nyújt neki szempontokat.

Nem tüztük czélül magunk elébe, Villemain nagy terjedelmű (több mint 600 lapnyi) könyvét részletesen megismertetni, sem kivonatozni. Sőt több szabadsággal s önkénytes válogatással akarunk jelen czikkünk során eljárni irányában, mint e folyóiratban közölt egyéb irodalomtörténeti tanulmányainkban tevők. Rövidebbek s töredékesebbek is leszünk; mert sem összefüggő elméleti- sem kimerítő életrajzi művet nem adhatunk. Mind e mellett remélljük, hogy a lyrai költészet világirodalmi jelentőségének feltüntetésére s legkiválóbb alakjainak ismertetésére, v á z l a t u n k nem lesz épen haszontalan.

I. Pindár munkáit sem tartotta mind fenn az idő s annyi régi kincs iránti kiméletlenségét e nagy szellem ellenében is gyakorolta. És Pindárt abból, mi tőle fenmaradt, tökéletesen megítélni nem lehet; elveszett műveinek egyes, esetleg pl. idézetekben fenmaradt töredékei csak sejtetni képesek lángeszének egyik oldalát, mely egészben ismeretes műveiből nem tűndöklök kellő világosságban ki. E töredékek magok, jobban megmutatják, minden nagy ódáinál, költőjük mély vallásos érzelmét; nem szertartásos dicsénekek, hanem őszinte s még gyermektegg hittől lehelt imadatok töredékei ezek. Mig pl. utóbb Callimachos hymnusai csaknem hivatalos hidegséggel s Proclus kidolgozott énekei tudós magasztaltsággal verdesik szárnyaikat a disz-templomban,—míg Horác Carmen seculare-ja csak leghelyesebben kidolgozott, de nem legközvetlenebb érzés- vagy meggyőződésből eredt költeményei egyike: — Pindár hymnus töredékei épen közvetlen őszinteség s meleg buzgóság bizonyítványai.

Nem hiába, hogy egy róla fenmaradt hagyomány szerint Pindár, Xerxes hadjáratakor a delphii oraculum hazafias czélzatu áldozataiban részt vett s az oraculum papjai sorában engesztelő énekeket mondott a haragos isteneknek; még Pausaniás (az utazó és statistikai író) korában, a keresztyénség második századában, a hitelesség igényével mutogatták a háromlábu széket, melyen ül vala s éneklé hymnusait. Az idő egy töredékecskét megkimélt e papias szent dalok egyikéből, mely így szól: „Az olympi Zeüszre kérlek, esdekelve, oh aranykoronás s csoda-jóslatos isten-

né! fogadj mennyei körödbe engem is, műzsák nagyhírű papját!“ S egy még kisebb, csak egy sornyi töredékben így kiált: „Múza! légy a jóslat sugalló, én a jósló leszek!“ — Mintha csak az ifju Jont hallanók Euripides tragaediájában, — „imádom a templomot, mely engem fölnevelt táplált.“

Pindár mély vallásos érzülete s kifejezéseinek magas szárnyalása nem egyszer emlékeztet a héber költészet 'szoltáraitra, melyeket mi istentől ihletteknek szoktunk mondani. Alig hihetjük, hogy nem Dávid szől, szokott hyperbolicus modorában, istenről, midőn olvassuk: „Egy lépéssel áthaladta a tengert és a száraz földet, és a magas hegyek tetején állott meg s megreszketteté a mélységeket, midőn szent erdeinek alapját megveté“ — pedig Pindár szől, Phöbus-Apollóról. Egy másik hymnusból csak ennyi maradt fenn: „Boldog sorsa mindenkit eljuttat azon cél ponthoz, hol minden búvaj véget ér. Mindenek teste az ellenállhatlan halál törvényét követi; de az örök elv élő képmása fenmarad, mert ez bennünk, mi az istenektől ered. Mig a test működik, szűnyad ez; de gyakra az álmódoknak felfedezi, az örömet vagy szenvedést, mely reájok vár.“ Előbb úgy tetszik, mintha bölcS Salamon szólana: „a test porrá lészen, mint az előtt volt, de a lélek megtér istenhez, a ki adta volt“ — (Préd. XII. 9.) s azután egy hívő psycholog meggyőződésével végzi. De mit mondjunk arra, midőn már csaknem az új testamentom elvont magas idealismusát halljuk Pindár egyes nyilatkozataiban viszhangzani—oly eszméket, melyek utána még hat századdal voltak világosan kifejtendők egy sz. Pál vagy sz. János írásaiban. Csaknem hihetetlen. De ám olvassuk: „A menyboltozat alatt, a föld mélységei körében röpkednek az istentelenek szellemei kegyetlen kinok közt, melyektől menekülni nem lehet; de fenn, égben lakozva, az igazak lelkei dicsénekek öszhangzatában magasztalják a nagy fő boldogot!“ (*μάκαρα μέγαν.*) Bizonyára, ez a nagy fő boldog, kit a jó lelkek magasztalnak, nem a görög mythosok testies és szigorú Zeüsze, hanem azon szellemi fő elv, melyet két századdal utóbb Aristoteles érte s megismert, de mely csak Jézusban jelentetett ki tökéletes tisztaságban, határozott személyiségében. Hasonló szellemi boldogság lebeg Pindár előtt midőn mondja: „az igazak boldogsága nem elmulandó“—s hogy az ily boldogság fő forrását vallásos eszmékben helyezte, e felkiáltásából tűnik ki, mely egyik keresztyén egyházi

atyanál idézetül maradt fenn tőle: „Boldog, úgymond, ki az eleusisi titkokat szemlélhette, mielőtt eltemettették! az megérti az élet végeztelját s az istentől nyert eredetet!”

Hogy ily eszmék mellett is pogány volt s pogánynak kellett maradnia, természetes. Csak szellemi irányát akartuk megjelölni. De ha maga elébe egy helyen e kérdést teszi föl: „Mi az isten, mi a minden? — ezt, mint valódi pogány bölcs egész más s tisztán csak bölcselmi eszme által oldja meg, mint mi megoldanók. „Minden halandó s halhatatlan dolgok királya, a T ö r v é n y, mindenható kézzel állítja föl az igazság legfőbb szabályát.“ S még ebben is, a magunk legfőbb erkölcsi törvényének, s a hitünk szerinti gondviselésnek, bár nem egész szabatossgal kifejezett mását könnyen föltalálhatjuk. Mert nem kevesb, mint az erkölcsiség alapja s belső lényege, a legfőbb igazság van itt mindenben uralkodóul állítva. Szerinte nem a tömegek ereje, nem a néphatalom, sőt nem is a szabadság s közjóllét, a mi legfőbb; hanem az általános igaz, mi, hasonlóan az isteni gondviseléshez, mindenben uralkodni van hivatva.

Ez eszmék hidalgják át azon közt is, mely Pindár politikai eszméit a többi görög költőkétől elválasztja. A görög dicsőség és tornák e magas énekese, oly csöndes komolyságot s nyugalmas és szabályzott szellemet mutat hazafias költeményeiben is, minőt akár egy keresztyén bölcsnél találhatnánk. Pindár, Thébe szülötte, legnagyobb részint Lakedemon és Szicília lakosa, ama dór görögséghez tartozik, mely örökösödési királysághoz szokva, némi conservativ elemet állít a szabadabb demokratikus Athéne fiainak politikai szellemével szebe. Igaza van Horácznak: ő az isteneket s az istenektől származott királyokat dicsőíté énekeiben; s mondhatjuk, hogy ő szerette is e felsőbb lények hatalmát, s a hatalom e nemét, melynek azonban akará, hogy a törvény parancsoljon szintén, teljes meggyőződéssel magasztalta is. E politikai higgadság nyilatkozik azon soraiban is, melyeket Arkesilas királyhoz intézett nagy ódájából ime idézünk: „Egy várost megvárázkodtatni könnyü dolog, mi a legnyomorúltabbaknak is sikerülhet; de visszahelyezni azt alapjaira: nehéz munka, hacsak egyszerre valamely isten nem lesz a vezetők vezetőjévé!”

Nem mintha Athéne dicsősége érzéketlenül hagyná hazafias szívét. Sőt, tanúja a salamisi dicsőségnek, úgy magasztalá azt,

hogy honfitársai, irigy féltékenységből, bírságra ítélték őt, mit helyette a hálás Athéne örömmel fizete meg, a mellett dísz-szobrot is állítván neki. Mely költő lelkét is hagyhatnák hidegen oly napok, mint a plateai, nykalei, salamisi, melyekben nem lehet kérdés: attikai vagy spartai-e első a babérkoszorú jogához, mert a harc s a diadal minden görögé vala? — S mind a mellett, nemes elfogulatlansága s magas emelkedettsége daczára, Pindar szive dór marad, s ha mondhatjuk úgy: monarchicus előszereteteit nem tagadja meg. Szereti Lakedemont, ősei eredethelyét, e várost, melyről maga mondja, hogy abban „együtt uralkodnak az öregek bölcsesége s az ifjak lándzsái, s a dallamos karénekek s a múza és az édes vidámság!“

Valóban, Pindár szereti s kívánja a békét; nem a szabadság rovására, sőt mint eszményében a szabadság leányát. „Édes nyugalom!“ — úgymond egyik dicső ódájában — „igazság leánya! ki a városokat növeled, tanács és hadviselés kulcsait tartván kezidben; — de te vagy az is, ki midőn az engesztelhetlen lázadás dulong a szivekben, magad az iszonyú méltósággal állasz a gonoszok hatalmával szembe s az erőszakot adva mélyébe visszaszorítod! Legdrágább kincs, mit a szabad akarat nyújt; s az erőszak előbb vagy utóbb megtántorítja a legkevélyebbet is! A százfejú szörny, Typhon sem kerülhette ki ezt, sem az óriások királya; épen azon Apollo isten nyilai s mennykövei által győzettek le, ki szelid kegygyel fogadá a költőt, midőn parnassi zöld füvel s dór énekek koszorújával jött elébe.“

De bár e dóri szellem annyira megy Pindárnál, hogy királyokat s fejedelmeket is dicsőít — hangja nem a szolgálai hízeltésé, mit Róma dalnokainál találunk a Caesarok magasztalásaiban. Pindár soha sem isteníti urait, kiknek hatalma állandóságát szereti; s nem szenvedélyeiket és tetteik fényét, hanem uralkodásuk nyugalma becsüli és magasztalja. Midőn őket dicséri, tulajdonképen igazságra, kegyelemre s a törvény tiszteletére inti, úgy mint Izrael királyait a próféták s itt ismét a költő és pap hivatása érintkezik, mi Pindár szellemének egyik kitűnő vonása.

II. Pindár a keresztyén időszámítás előtti VI-ik században született. Nagy Sándor előtt 164 évvel látván meg a napvilágot, egészen a történelmi koré, midőn már a történet a mesék s hagyományokból kibontakozva, elég bizonyosság alapján áll. A

görög virágzás fénykora ez, hadi nagyság s szellemi hatalomra egyiránt.

S mégis, a történeti világosság daczára, mely e kor egyéniségeit körül sugárolja: Pindár alakját mythosi fény s árnyak veszik körül. A mese is hozzá akart járulni megtiszteléséhez s nevének magas talapzatát a képzelődés is igyekezék még magasítani. Kétségkívül azon nagy és őszinte csodálat, melylyel szellemének a nép adózott, vegyite élettörténetei közé mesés hagyományi adatokat is. Mivel épen Apollo egyik ünnepén s született, mondák, hogy a nap és énekek istene különös kegygyel viseltették hozzá; elannyira, hogy Delfiben tartózkodása alatt estéknént a pap, midőn az ajtókat bezárá, e hangos kiáltással hívta őt: „Pindár, a költő, hivatalos az isten (Apollo) asztalához.“ — Azt is beszélték felőle, hogy egykor Pan, a mezők istene, a Helikon közelében Pindár egyik énekét dalolva jelent volna meg, pásztori sípjánál főlebb becsülve a thébei dalnok fenszárnyaló énekét.

De a mi szebb — s jelképes voltában igazabb mindennél — azon rege élt felőle, hogy serdülő gyermekkorában egyszer, nyáridőben menvén Thespisbe, fáradsági hőség és álom nyomták el az úton; az útfélen, a fűbe alélva dült le s elaludt. Azonban egy raj méh, mely körülte röpkedett, szájára leszállván, friss mézet rakott ajkára és ez időtől kezdve bírá az ének adományát s költe és dalolt!

E regék mellett történeti adataink is va nnak Pindár életéről. Atyja, kinek neve maj Daiphantes majd Scopelinosnak mondatik, gyermekkora óta a művészetre képe zte őt, nevezetesen a zenére s midőn maga már nem volt mit tanítson neki, kora leghiresb lantjátzója-és énekeséhez a hermionei Lasoshoz adá iskolába. Egy híres művésznő, Myrto, is vala tanítója. De erről nem sokat tudunk, mert nevét csakhamar elhomályosítá kortársnője Korinnáé, ki Thebe szomszédjából a kised Tanagrából való volt s e kis város egyedüli dicsősége volt és maradt.

Pindár s Korinna viszonya a tanuló- és versenytársaké volt. A szép s költői lelkű hölgy nemes s mindenestre finomabb izlése nem maradt hatástalan a lángeszűbb költő férfiass tehetségére; inkább izlése nemesbült általa, mint zenei tudománya nyert tőle öregbülést. Mondják, hogy midőn Pindár első kísérleteiben s teremtői könnyűségében elbizakodva, magát bevégzett művésznek s

a lant korlátlan urának kezdte volna tartani, Korinna így szóla neki: „A lényeket nem bírod még; mély eszmék s alkotások nélkül nem tied a műzsa; mert ezek a költészet valódi művei, míg a kifejezések, az irány fordulatai, képek, hasonlatok, zengzet és rythmus mind csak külső járulékok a lényeg mellett“ — s e bölcs tanácscsal tanulmányra utasítá a könnyüségtől sekélyességre csábítandott fiatal művészt. Hihető, ez adakból is, hogy Korinna, életvagy legalább fejlődési korban valamivel megelőzte Pindárt. De egyszersmind versenytársak is valának. A pontos és hü adatgyűjtő utazó, kit már említettünk, Pausaniás emliti Tanagra leírásánál Korinna sírját s életéből Pindárral vívott költői versenyeit is fölhozza. „Korinna sírja, ki Tanagra egyedüli hymnus költője volt, a város legnyiltabb helyén áll. Arczképe is látható a gymnasiumban, szalagokkal koszorúzott fejjel, azon diadala emlékeül, melyet egy thebei dalversenyen Pindár fölött nyert volt. Úgy gondolom, a költeményében használt nyelvjárás szerezte meg neki a diadalt, mert nem a dóri nyelvjárást használta mint Pindár; azonkívül kora legszebb hölgye is volt, legalább arczképe azt sejteti.“

Pindárnak nem volt oka irigyelni Korinna diadalát; senki- nek, görögország költői közül, az ünnepi játékok dics- s örömjából annyi koszorú nem jutott, mint utóbb neki. Minden föllépése diadal volt s pedig mindenik versenyen föllépett. Fenmaradt 45 odája közül 14 az olympiai, 12 a pythiai, 11 a neméai, 8 az isthmosi játékokra részint verseny költemények, részint a győzők dicséretei. S így e játékoknak szentelé szelleme legtöbb művét. Legkésőbb aggkoráig azokon volt élete, otthona. A halál is, szenvedés nélkül, egy ily diadala közben, koszorúval fején, szólitotta el.

A versenyeken a nemzet ada koszorúkat. De a nagyok udvarában is szívesenlátott vendég volt Pindár. Különösen a syrakuzai Hiéro s fiai, e sziciliali úgynevezett zsarnokok körében gyakran s hosszasan időzött. Nem vala hizelgőjük s e királyok becsülték a kor egyik legnagyobb szellemének eszme-szabadságát. Tanácsai, miket énekeiben nekik adott, nemesek, bölcsék s szabad göröghez méltók valának. Dicsérte is őket, de csak érényeikért. S mellettök és felettök dicsérte a jogot és szabadságot. Hogy a királyok kedvezése sem őt a szabad intézmények iránt nem tette kevésbbé fogékonnyá, sem neki szabad polgártársai véleményé-

ben nem ártott: egyfelől művei, másfelől élete történetei bizonyítják. Syracusában volt midőn ezt éneklé: „a ragyogó és bátor Athéne, Görögország bástya erőde!” Lacedemon iránt sem volt igaztalanabb s a spartai bátorságot szintűgy dicsőíté mint az attikai fényt, művészetet és szerencsés erényt; s míg Athénében, mint mondók, dics-szobra emelkedék: a lacedemoniak, midőn Thebét ostrommal bevéve földúlták, a győzelem és pusztítás ittas hevében megkimélték azon hajlékot, melynek homlokán e kérő feliratot lelék: „né égessétek föl a költő Pindár atyai hajlékát!”

Igen, itt állt az ő szülő háza, a Dirce forrása mellett, Cybèle temploma közelében, hol a gyermek Pindár gyakorta hallgatta az ima-énekeket éjjelenként s derült és boldog napokat töltött, melyeknek emléke nem egyszer megzendül késő kora énekeiben is. Mert élete végén újra ide tért s itt hallgatá, könnyen túrva, a gonoszok rágalmait, maga mondja, mint Zeüsz madara a kis madarak csevegéseit. Itt várta be az öregséget, árnyas napjaival, félelem nélkül. Nője Mégakléa egyetlen fiát adott neki s két leányt, — de kik koránsem oly híresek a történetben mint szelleme gyermekei.

Agg korában sem szűnt meg Görögország minden főbb városaiban meglátogatni ama népiünnepeket, melyeknek első rendű koszorú, mindannyiszor őt illeték s énekeit, melyek ama versenyünnepeket megdicsőíték. Így halt is meg, mondják, hirtelen halállal, az argosi játékok közepette. De — mint a rege mondja — az istenek előre tudtúl adák kedvenczőknek közelgő halálát. Nehány nappal előtte Persephone jelent meg a költőnek álmában, s szemére vetvén, hogy minden istenek közt egyedül őt nem dicsőítette még énekkel, mondá, hogy „nemsokára ő ná l a m a g á n á l hozandja helyre e mulasztást“ — (t. i. az alvilágban). Tizednapra bekövetkezett halála körülményeiről, egy egykoru ének, némely megindító részleteket tartott fen.

„Együtt Prótomaché s Eumélis sirva jövének

Argosból, Pindár szende leányi, haza.

S hamvait, ott idegen máglyárul, a dalnok-apának

Hamvveder öblében, sirva, dalolva hozák.“

Halálával, a költő dicsősége még növekedett. Sirját Thébe legdiszesb pontjára, a népjátékok anítheatruma közelébe tették. Nevét tiszteletben szentelte meg egész Görögország, mint legna-

gyobb s legritkább lángelméi egyikéét; annyival inkább, mert maga a művészetek bölcsője Athén, mint Plutarch mondja, egyetlen nagy lyrai költőt sem szült. Ámbár Plutarch ítélete ebben igaztalan s elfogult. Avagy elfeledte-e, hogy az athenei tragikus költők műveiben mennyi lyrai elem, s mily lángész van?

III. Az emberi ész nem nyugszik addig, míg minden felülről jelenségnek eredetére nem mehet. Hasonlók vagyunk a gyermekhez, vagyis inkább: természetünk legtisztábban nyilatkozik a gyermekben, — ki minden dolognak azonnal okát, eredetét s származását kérdi.

A művészetnek egyetlen neme sincs, melynek eredeteért oly messze kellene visszamennünk, mint a lyrai költészetéért. Csaknem kétségbe vonhatlan, hogy az emberi lélek legelső művészeti nyilatkozata az ének volt. Nagy igaza van Miltonnak, midőn az alig megteremtett embernek, a teremtés dicső csodái látára, azonnal önkéntelenül megzendülő éneket ad ajkaira:

„Ezek, dicső munkáid, jóknak atyja!

Mindenható! Tiéd a lét, csodás

Szépségiben! Magad a legsodásabb,

Kimondhatatlan!“ (Parad. lost. V. 153—6.)

Az Isten és világtól elragadtatott lélek első, önkéntelen, dicsőítő nyilatkozatai, melyek az emberi képzelődés ereje — s a szívbe eredetileg plántált szépézés által magoktól bizonyos, a közbeszédén felül álló szabatos formákat kerestek s azokban gördülének: im kétségtelenül, a lyrai költészet eredete.

„Dicsérvjétek Istent, ti égnek lakói! dicsérje őt a föld, az egész teremtett világ! dicsérvjétek emberek szivei!“ Oly természetesnek sőt szükségesnek látszik, hogy ez, vagy ilyen lett légyen, az emberiség eredetében, midőn a csodás teremtettségnek egy öntudatos s érezni tudó tanút ada a teremtő, a költészet első felszárnyalása; istenhez emelkedett, hogy önmaga s a lelketlen teremtettség nevében áldozatát följánlja.

S épen, mert ez az emberi természetben magában gyökerezik, s mert legrégibb írott emlékeinkben, Mózes írásiban, jelesen a Genesisben, ehhez hasonlót találunk, — könnyen megmagyarázható, hogy soká védelmezőkre talált azon nézet, miszerint a Pindárt sokkal megelőző kezdetleges görög költészet a héber ősz költészet.

tészetből merítette volna első hangjait. Csalódás, kétségkívül; de annál megbocsáthatóbb, minél nagyobb tiszteletben áll a egyedül istentől sugallottnak hitt szent Iratok költészete. Ám az emberi lélek fejlődésének alapjai s főtörvényei mindenütt ugyanazok. S mert irott emlékek hiányában, a lyrai-költészetet görög vonalon oly messze föl nem kísérhetjük eredete felé, mint a héberre: ez irányban kell a közös vagy legalább ugyanazonos forrásokat keresnünk. Mert ha a hasonlóságból utánzásra nem következtethetünk — a minthogy bizonyára nem is — de annál inkább a sze llemek rokonságára. Kit nem lepne meg, midőn Platonál az isteni mindenütt-jelenvalóság eme leírását találva: „Ha a föld legmélyebb barlangjaiba rejtőznél is, ha szárnyakat ölténél s az egek magosságaiba szállanál is fel, ha a világ határaitra szaladnál, vagy a poklok mélységeibe vagy más sötét helyekre bújnál is: az isteni mindentlátás ott volna melletted“ — azt Dávid ismeretes dicső énekével összeveti: „Hova mennék a te lelked elöl, és a te arczád elöl hova futnék? Ha az égbe megyek, ott vagy; ha a mélységekbe ereszkedem, ott talállak. Ha szárnyaim volnának, mint a hajnalnak s a tenger túlsó határaitig vinném lakásomat: a te kezéd fogna ott is! Mondám: talán a sötétség elrejt előled; — de neked a setét is világos!“ Pedig tudjuk, hogy Platon nem merített Dávid énekeiből. De lett légyen bármikép: annyi igaz, hogy a lyrai költészetet oly tisztán s magasan szárnyalni mint a héber szent költészetben, sehol sem látjuk: akár azért mert istentől vala ihletve különösen, akár egyszerűen csak azért mivel eredetéhez közel legtisztább a forrás.

A héber ösköltészet valóját s egész hatását ma már nem foghatjuk föl. Csak szavaiból szállott át reánk mutatvány; pedig e költemények együtt születtek, adattak elő s hatottak — nem csak dallamukkal, hanem azon egész, zenészeti készület és pompával, mely a szavak mellett egyenjogu lényegüket alkotta. Népszerűség, mely az összes résztvevő nemzet sajátáivá tette, s magasztosság, mely a lelkeket magával elragadta s fölemelte, valának benszülött, de reánk nézve már elveszett sajátosságai. Azon zeneszerek, a szent kürtök, dobok és harsonák, melyek egykor kísérték, s melyek tömegeket harezra lelkesítettek vagy Isten imádására készítették, — ma már ismeretlenek s művészet és eröműtan nem képesek újra alkotni. A karok, melyek a „grádicok éneke-

it“ zengedezteték, elnémultak s nem fognak többé összealkottatni, hogy egy új maestro ütembotjának engedelmeskedjenek. Még a mi e költészet zenei hatásáról legelőbb adhatna fogalmat: a versek rythmusa is elveszett már. Itt vannak, tán szóról-szóra a mint énekeltek: de tudomány és zeneművészet hiába keresik a kulcsot dallamaikhoz. A héber lyrai költészet elméletei, csak az eszmék összesítése módjának, a párhuzamosságnak törvényeit bírták egész világhosszra hozni.

Mindazáltal maga, e héber dalok benső alkotása, tárgyai eszmemenete, vet hangulatuk s műalkutásukra is némi világosságot. Szellemük főjellemonásai kétségen felüli tisztaságra emelkednek, habár művészetök eszközeit s külső gyakorlatát örökre elveszetteknek kell is tartanunk. A héber lyrai költészet, mint azt az ó-szövetségi szent Iratokban találjuk, az őseredeti költészetjellemonásait vesztegetlen tisztaságukban, de már egymással művészeti vegyületben tárja előnkbe. S nincs sürgetősb teendőnk, mint e vonásokat, mint a lyrai költészet ő alakzatának természeti arezvonásait röviden egybeállítani. Mert a szent történelem szerint, Édenből buzog föl s ömlik ki ama két szent folyam is, mely átfolyja keletet s partjai tenyészetével széppé varázsolja: — a világtörténelem ő forrásai!

A héber ősköltészet sohasem ledér és világias ugyan, de első alapjellemonása a természetszerű érzelmek teljes őszinteségü s kezdetlegesen gyermek kifejezése. Egy Salamon szerelmi énekeit csak a rossz akarat vagy elfekélyesült izlés tarthatja kétértelműeknek vagy épen buja- s erkölcsteleneknek. Korunk frivolsága hiába igyekszik szennyest palástja alá, e mesterkéletlen őszinteségü de szűz érzelmü dalokat is bevonni. Az emberi szív általános érzelmek, egész tisztaságukban, alkotják a héber költészet legtöbb darabjának tárgyait: a szelid hajlamok, természeti élet, szerelem, búbanat, remény, tartózkodó öröm s elfojtott fájdalom, — im ezek azon tárgyak, melyek mindenikére bizonyos mérséklet veti, csaknem a szemérem fátyolát. Egyszerűségök oly csodás, hogy egyfelől az önkéntelen elragadtatás, — másfelől a legnemesebb művészet hatását teszi az olvasóra. Dávid zsoltárainak egy nagy része s a bölcs Salamon hasonlíthatlan báju „Énekek éneke“ mind e legtisztább egyszerűség s kerestetlen közvetlenség jellemonásával bírnak.

A valódi érzés mindig öntudatában van saját erejének s innen, hogy ereje legnagyobb kifejtésében sem veszi el nyugalomát. Ez nyomja az érzelmre a fenség bélyegét s ez a héber lyra másik jellemvonása. Az idylli egyszerűség színe alatt, a képek magasságát s az érzelmek nagyobb körét és terjedelmét találjuk. Mi lehet egyszerűbb s fenségteljesb egyszersmind, mint pl. azon énekek, melyek szentkönyvünkben a Grádicsok énekeinek nevezetnek? Midőn olvassuk: „Ime, mely igen jó és gyönyörűséges, együtt lakoznunk az ur házában, mint testvéreknek! Olyan ez igazán, mint az Áron fejére öntött drága olaj, mely fürtein s szakálán végig foly, le egészen köntöse pereméig; mint a Hermon hegy harmatja, és a Sion hegyeire leszálló harmat; — mert itt parancsolja az Ur, hogy legyen áldás és élet mindörökké!“ Vagy ismét: „A te feleséged, mint a termő szőlő, házában! a te fiaid, mint az olajfa ágai, asztalod körül! Ime így áldatik meg a férfi, a ki féli az urat!“ — „Mint a nyilak a hatalmas erőnek kezében, olyanok az ifjuság fiai. Boldog ember, a ki megtölti azokkal tegzét! Nem vallanak szégyent, midőn ellenségöket feltartóztatják a kapuban!“ — „Mikor az Ur visszahozá a Sionnak foglyait, olyanok valának, mint a kik álmadoznak. . . . A kik vetnek könyhullatással, nagy örömmel aratnak. A ki az ő keresett magván, vivén sirva, megyen vala: nagy énekszóval térjen meg most, hozván az ő kévét!“ A nyugalom csöndes kējérzetéhez bizonyos nemes önérzet fensége, legmagasb s épen azért derült életnézet vegyült már ezekben. S épen e vegyületet már Pindárnál is föltaláljuk néha; többször azonban ő rohamosabb s magasb szárnyalatu. De egy meglepően szép példáját e nyugalmas fenségnek nyújtja Horác e soraiban:

Quem tu Melpomene, semel
Nascendem placido lumine videris,
Illum non labor Isthumis
Clarabit pugilem etc.

Pindár példája is mutatja s a héber költészetben is igazolva látjuk, hogy az érzelmek e nyugalmas fensége, nem zárja ki a még sokkal magasabbra emelkedést s égfelé szárnyalást, habár az, versenként a nyugalom feláldozásával s némi rohamossággal járna is. A fenség ekkor nagyszerűséggé válik s ez a héber lyra harmadik szintoly gyakori jellemvonása. Részint a tárgy, részint

az alanyi érzés hozza ezt magával: mennyiben nagy esemény vagy természeti csodás jelenség s mindezek fenekén Isten, képezi az ének tárgyát, a lélek azon nagy mérvű áthatottságában, mely alig bírja meg tárgyát s mégis ösztönszerűleg vonatik megküzdeni vele. Az iszonyról a reményre, a kétségbeesésből a diadalomra való átmenetek, — a végetlen nagyság lenyomó s felemelő hatásai, — a bámulás és imádás vegyületes érzései, az ellenállhatlan szükségérzet: elnémulni és kiáltani egyszerre: — im e legmagasb költészet elemei. Itt a lyra a drámai szenvedély kifejezéseivel érintkezik, mert érzéseit nem lehet többé általánosoknak nevezni sőt néha annyira kivételesek, hogy megértésükre az előidéző tények s cselekvény ismerete szükséges. Könnyű átlátni, hogy e költészet jellemző sajátosságai a nagy szenvedély, a kifejezés ereje, a képek nagyszerűsége s óriási mérvei — de egyszersmind a rövidség is, mert a nagy érzelmek kevés szóval járnak, nem áradók s továbbá minél nagyobb és valódibb a meghatottság, annál kevesebb ideig levén elbirható, sietnie kell, hogy minél hamarabb s minél tömöttebben fejezze ki magát. Az emberi lélek úgy van alkotva, hogy az elragadtatás s magasztaltság (extasis) legfelső fokát is érheti; de csak egy perczre; huzamosan abban nem maradhat. Költészetében is azért a nagyszerűnek folytonossága vagy lehetetlen, vagy valótlan, mesterkéltné. Sőt nemcsak egyes művek, hanem egész egyéniségek igazolják ezt, midőn lángelméket látunk, melyeket önlángjuk emészt meg, nem levén bennök elég nyugalom, örökös magasztaltságukat mérsékelni. A nagyszerűség az erőnek jele s egyszersmind határa, melyen túl, — nem bírván magával — gyöngeséggé válik. Azon túl, ama sejtelmes istenség lakozik, melyet a fölmagasztalt lélek keres, de melyről maga Pindár is azt mondja: „annak teljes fényét, fátyolzatlanul, ember nem szemléllheti, hogy meg ne haljon.“

Ezek azon ősz költészet, a héber lyra jellemvonásai, melyről elmondhatjuk, hogy a természet és isteni szellem ősz forrásaihoz legközelebb állván, a legemberiebb, legvalódibb, — bár eredete s istentől ihlettetése csodásnak mondassék; gyöngédségben, érzésben, közvetlenségben, — úgy mint a szenvedélyek és magasztaltság kifejezésében egészen való. A mit benne első tekintetre nem keresnénk, a hazafiasság épen oly kevésbé hiányzik belőle, mint a legnemesb emberi érzelmek többjei; azon sajátos jellemvonással

azonban, miszerint a héber költő előtt, istentől nyert nemzeti előjogánál fogva, — hazája elnyomatása nem csak zsarnoki önkény, hanem valódi szentségtörés s istenkáromlás.

A figyelmes vizsgálónak lehetlen észre nem vennie, mint marad a szellem ugyanazonos több költői egyéniségekben sőt több nemzedékeken át. Csodálva kérdené, honnan lehet e szellemi s tehetségbeli rokonság, mely egymást követő számos emberöltőkön keresztül fentartja magát? — ha egy szó meg nem fejtené a titkot. A hébereknél főleg, de egyéb keleti népeknél is, az ősköltészet idejében, virágzó költői s prófétai iskolák álltak fenn, melyek az ősök szellemét csonkítlanul adták át az utódoknak. A mit isteni ihletés folytonosságának nevez a buzgó hit, — tulajdonkép nem egyéb, mint tanulékony lelkek jól felhasznált fogékony-sága, mely szellemi tehetségeik egyirányu kifejlődésében termé meg gyümölcseit. Az egymást követő költői nemzedékek ily módon, bizonyos tekintetben egy és ugyanazon személyiségbe vonódnak össze, mely nemzetének jós-ige, hadvezéri kürt, szerelmi lant, s gyász- és vigasz éneke egyszersmind, s mindebben együtt a héber nép költői szelleme.

IV. Pindárban tetőzni láttuk a görög lyrai költészetet. De mily múltat, mennyi elődöt s úttörőt feltételeznek Pindár költői diadalai! Több az egyszerű hozzátetésnél s valószínűségénél, hogy a művészetek első kezdete, a művészi lelkek legelső nyilvánulása mindenütt a lyra. S ha az összes emberi fejlődésre nézve ezt a héber lyrai hagyományokban igazolva láttuk, így találjuk azt kétségekívül a görögökre nézve is.

Már a görög költők apja a vén Homér, kit kizárólag epikusúl nevezni megszoktunk: lyrikus is egyszersmind. Az Odysseia cselekvényébe bevezetett dalnokok, s a vak énekes, ki Alkinous király asztalánál vendégszerető fogadtatást talál, hymnusokat zengenek az istenek dicséretére, — bár énekei hangja az elbeszélés folyamának többi hangjától alig üt el valamennyire. Sőt az Illiasban, a megölt Hector fölött a győzők amaz öröm riadása

„Nagy diadalt nyertünk! Hector megölök az erőset!”

egy hadi ének szárnyalatával zeng s az erős hexameter, bár alakja mit sem változott, hajlik s csapong a szenvedély szökellései szerint.

De ezen eposi részleteken kívül is, Homer neve alatt ne-

hány önálló hymnust is tartott fen a hagyomány, — egyszerű, erőteljes, az isteni tisztelet csaknem egyhangu modorát művészi lélekkel kezelő énekek ezek, melyeket ha nem is éppen a szerző nevére, de időkoruk régiségére nézve méltán hiteleseknek tarthatunk. Legalább az Apollóhoz intézett hymnust maga Thukydides is Homérének vallja. Homér s kora szellemét ismerjük fel a Föld-höz „a köz anyához, az általános alaphoz, a mindeneket fentartó s táplálóhoz“ intézett dicső hymnusban is. Ha terünk engedné szívesen közölnénk valamit belőle. A Cereshez írottat, csak a múlt század végén, egy leégett moskai zárda hamvai közt fedezték fel; hitelessége méltán kétségbe vonatik, bár olvasva, némi belső erősségek, sajátos hangja, ereje s egyszerűsége, mellette is szólnak. A többiek rövidek s inkább csak megszólításoknak látszanak, egyes istenekhez, tán az áldozatok előtt mondva, — vagy talán töredékek.

Több mint két és félszázaddal élve Homér után (700 körül Kr. e.) — de még kevesebb töredékek által képviselve, maradt fön a jambus haragos feltalálója Archilochus. Azon (fájdalom, igen számos) emberek egyike, kik az ember és író ugyanazonságának elméletét megdöntik, vagy legalább általános szabálylyá lenni nem engedik. Élete erkölestelen és szabados, egész a botrányig; művei általános jelleme, a mint nemcsak töredékeiből, de más írók feljegyzéseiből is ismerjük, a szigorú erköles feddözései, haragja, méltatlankodásával teljes. Lelkülete gyáva, elvtelen, mint katona, nemcsak pajzsát eldobta (ezt tette Horác is) de elhagyva társait fennen kiáltá, hogy „jobb elfutni mint meghalni!“ — a miért Spartából ki is löketett. És mig egyfelől csak dicsekvő szentelenséggel emlegeti nyomorúlt tettét: a hazafiság szigorú követelése haragos jambusokban szólalnak meg lantján s ostorozzák fél Görögországot. Szava, midőn a sors és szerencsétlenségek ellenében állhatatosságot s küzdő erőt emleget, erkölesi emelkedéssel bír. „Nincs semmi“ — úgymond, még durva jambusaiban, éppen mint 7 századdal utóbb Horác, híres „nil admirari“-jában :

„Nincs semmi, min kétségbe kéne esni,

Mi meglepetni vagy ragadni volna ok.

Mert Zeüsz az ur, a fényes délközépből

Hozhat ki éjt, fátyolt vetvén a napra

S az emberekre hideg ijjedelmet

Küldvén Olympról. Semmi sincs lehetlen.
 Még azt se bámuld ha az erdei vad
 S a tenger czetje lakhelyet cserélnek,
 Setét erdőkből vizek mély völgyébe
 Leszállva s harsogó hullámokat
 Siket földnél előbb becsülve, míg azok
 Magas hegyek tetőin ugrádoznak.“

Az élet bajai s sorsapások ellen, nem mint HorácZ gondtalan kedélyt, hanem lélekerőt s csüggedetlen tusakodást ajánl:

„Oh elviselhetetlen sorsapások-
 Zaklatta lelkem, tőrj mindent szilárdul;
 Vesd kebledet a bösz ellen elé
 S azzal told vissza azt s ha eltípor
 Meg nem hajolva tőrj meg súlya alatt!
 Ha győzsz, ne bizakodj el és ha vészsz,
 Ne menj az árnyba sírni; jóba' roszba'
 Mértékletes légy s ismerd meg mi végzetes
 Vad ár sodorja az embert!“

Különös ellentét; a költő, ki megfutott az ellenség elől s szemtelen volt nem szégyelni azt: — az olympi játékokon egy Herculeshez szóló hymnusáért megkoszorúztaték! Gyávasága s erkölcstelensége emlékével, melyet a történetírók s bölcsészek eleget kárhoztattak, együtt élt merész és nemes hangjai dicsősége is, s énekei még századok mulva is lelkesíték azon nemzetet, melyet életével meggyalázott. Sőt, mint rendszeren lenni szokott, bár igazságtalanul, erkölesi szennyét lángesze fénye feledteté s bünci megbocsáttattak azért, minek a betudást még nehezíteni kellene, mert igen jól érzé mi az erény!

Töredékei között néhány szerelmi dal egyes sorai is maradtak fen. Itt is ugyan azon ellentét: a buja szív csaknem szüizes szelidség képeit festi, olykor egyegy mesteri vonással. HorácZ tanúlt tőle sőt tán maga Sapho is.

De Homér s Archilochus, Pindár-ez erötéljes elődei, magok sem tekintethetnek kezdeményezőknek a lyrában. Elöttök azonban már csak bizonytalan homály s a hagyomány regéi vannak. Nevek, mint egy ködből kiválva; tünedeznek föl, — de irott műveket már nem találunk; az alakok a hitrege palástjába burkolták magokat, a miatt lantjuk, táblájok, papirtekercseik nem látszanak

már. A homéri költemények, bárki legyen is szerzőjük, tagadhatlan régiségökben, vallásos s költői előéletet feltételeznek. E lyrai izgalomban gazdag élet egész csoportozata s költőinek sora, egy név alatt él: Orfeus neve alatt; Orfeus egész hosszú időkort jelöl. Létezett-e ily nevű ember, — ki tudná ma? Hogy több Orfeusok léteztek, bármily nevűek, igaz. Az is igaz, hogy felette régi időben már, éltek egyes versek, e mesés alak neve alatt. Maga Pindár lelkesedve emlegeti nevét, mondván: „Apollótól küldve jött a lant menstere, a szent énekek atyja, örök magasztalásaink tárgya: Orfeus.“ A hitrege aztán felvette őt hősei közé, a múzsa Kalliope fiául jelölé s inkább vallásos, mint tisztán költői alakot adott neki. Még sírját is mutatták Thráciában, s a szomszéd lakók nagy hittel erősíték: hogy sírja polczán szebben énekelnek a fülemilék mint máshol, Macedoniában pedig, az Olymp közelében, hol a Helikon patakja egy darabig föld alá vész s később újra kibukkan, a helyet mutatták hol megöletett, és a rege hozzá tevé, hogy midőn gyilkosai, kezökről vérét lemosni akarva mentek a patakhoz, ez azért bújt föld alá, hogy az istenek dalnokának vére kezeikhez száradjon. Gyönyörű tanúsága a nép imádó tiszteletének, költői iránt.

A róla szóló egyéb mythosok ismereteseek. Az kevésbbé, hogy egykor sírján egy pástor elaluván, álmában csodaszépen kezdé énekelni s társai, kik dala szavait megjegyzék, azokat Orfeusnak tulajdoníták, de dallamát eltanulni s utánozni soha sem voltak képesek.

Midőn az útazó Pausaniás Macedoniában járt, a papok még tudtak egyes, Orfeusnak tulajdonított töredékeket s énekeltek ol-táraik előtt azokat. „E hymnusok, — így itél ő felölök — a verselés bájára nézve olyanok, mintha Homér utániak lennének; de a vallásos szellem erejével megelőzik Homért.“ Mindenesetre csodálatos azon költői dícskör, mely Orfeus nevét körülveszi, a nélkül, hogy fenmaradt művek által igazolhatnák. Neve népszerű, bár egész valója rejtelmes s csak épen a papi családok köreiben tartja fön magát s midőn ezek, hihetően általok szerzett sorokat tolnak neve alá: szellemét bírják, de szavai elvesztek már — s ez igazolja Pausaniás itéletét felölök.

Kevesebb fényvel, mint Orfeus, de hasonló mesés félhomályban áll Arion, vagy Amphion neve, ki a tengerből, lant-

jának erejétől elbűvölt delfin által mentetik meg, s kinek ismét város épüle dalára

„Hol durva kő mozdúla önként
A lantos hurjain.“ (Arany.)

Mind ez kétségkívül mese csak. De a csodás dalokból írott töredékek tényleg maradtak fen. Hála-hymnusa Neptunhoz, szabadulása után, egyrészen előttünk fekszik s leírása oly erőteljes, valódi és megragadó, mint pl. Schilleré a bűvárban. Szépsége a prózai fordítással is okvetlenül daczol:

„Tenger istene, istenek legnagyobbika, aranyszigonyu Neptun! Te, ki habkarjaiddal körül öleled a földet. Körüled úszó szörnyek, vizet lélekzelők, körbe sorakoznak, könnyű ugrással felesapódnak; iszonyú torku szörnyek, a tenger gyorsan rohanó ebei, s delfinek, miket a zene megbűvöl, mik az Amfitrite-szülte Nereideket dajkálták! Ti, épen ti hoztatok ki engem a Pelops földére a tenarai partra, midőn a szicíliai tengerben már veszve valék, ti meggörbitétek alám hátatok: s a vizek síkját útatok hasitá, oly ösvényen, mit nyom nem barázdáz!“

Igaz-e hogy Arion tanítója Alkman volt, a lydiai költő-rab-szolga, ki keletről hozza lánglelket s édes hangokat Görögországba, már Archilochus után: — vizsgálatlan hagyjuk, mert eldönteni úgy sem tudnók. — Annyi való, hogy Alkmantól is birunk töredékeket, mik őt e félmesés kor első költői közé helyezik. Mindenek felett, úgy látszik, a természet szelid benyomásai ihlették, s különösen egy éji leírása van, mely önkénytelenül emlékeztet Virgil ama szép helyére:

„Nox erat et plahidum carpebant fessa soporem
Corpora per terras. stb.“

A minden lényt elnyomó álm szándékosan vontatott leírása — mindkettőnél ugyanaz s egyenlő művészettel nyomja ki, a mi költőjük szándékában vala.

V. Egyike a görög szellem legnagyobb csodáinak, hogy e költői lángész, mely akkor a földön csak azon egy helyben égett, oly soká s folytonosan megtartotta fényét s mindig keresett és talált új meg új tüzhelyeket magának az istenek egyes kiválasztottaiban.

Archilochusban láttuk a görög lyrai költészetet először a történelem biztos alapján állani. Időben őt Alkman követé. Ezen

innen már minden tényleges bizonyossággal bír s megerősíti azon rejtelmes hatást, melyet a lyrai költészet a görög nemzet szellemére addig is gyakorolt, s mi innen kezdve mind világosbba s kézzelfoghatóbbá válik.

Egyszerre, Lesbosban, egy alig néhány mértföldnyi kerületű kis szigeten gyűl meg s ég egyszersmind többszörös lánggal amaz oltári tűz, mely mikor az istenek felé lobog is, az egész görög népet ragadja szárnyain. A görög közszellem s társadalmi élet mindenüvé elhatott, tengere szigeteibe is, s a természet és éghajlat termékenyítő és fejlesztő erejétől segítve, csoportosan hozta elő a lángelméket.

Alkaios, egy mytilénei nemes család ivadéka s kor és hon-társa, a költőnők elsője Sapho együtt virágoztak. Első rangu fényüket nem éri utól, de nem is homályosítja el a harmadik, szintén társnő, a szintén lesbosi Erinna. Im a kis zöld sziget, egyszerre három ily dalos madár fészke lesz!

A férfi költők, az erőteljes és lelkeshangu Alkaios nemzetére hat. Nemzeti és harczias, s mondhatjuk, hogy az első — ki a szó teljes értelmében politikai költőnek nevezhető. A politikai küzdelmek változó eredményei szerint majd népezér, majd száműzött — majd a diadalmas párt dicsőítő harsonája, majd a megbukottnak akkor is el nem némitható erélyes protestatiója. Elveihöz s szabadságszerelméhez mindig hű. Innen magyarázható mély hatása nemcsak kortársaira, hanem azon maradandó benyomás, melyet lángesze mellett erkölcsi ereje által, a későbbi időkre, sőt idegen nemzetek költőire, egy Horáczra is gyakorolt. Szellemi önállósága mindenben felismerhető; még a tulajdonképi szakmáján kívül eső szerelmi költeményeiben, sőt a közönségesen elfogadott hitregei tények merész de jelentőségteljes újításai s változtatásaiban is megtartja jellemző eredetiségét. Úgy látszik, mindent mélyen s valódián érzett s lángesze és egyénisége forró lómbikján szűrte szavakba át viszontagságos élményeit. Alig van költő, ki többet hányatott volna, s ki sorsa fordulatai hatását mélyebben érezné a nélkül, hogy azok uralkodnának felette. Azon ritka s valóban kiváltságos természetek közé tartozik, melyek rendkívüli fogékonyság mellett rendkívüli önállósággal is bírnak. Az ily lelkek a kívülről magokba felvett benyomások által uralkodni tudnak hallgatóikon. Ez uralkodás mily mértékű lehetett Alkaiosban,

Horác azon helyéből következtethetünk vissza reá, midőn (Carm. II. 13.) azt írja le, az alvilág szellemei mint csoportoznak tolongva Alkaios körül s hallgatják hatalmas húrjairól a zsarnokok tusáit, legyőzetését. Szelleme parancsoló ereje, úgy látszik, minden szellemre kiterjedt, mely körébe juthatott; s az epikuri Horác nem mondhatta ennél nagyobb dícséretet elődére, kit annyiszor követett, annyira szeretett, de kitől oly igen különbözék.

Egészen másnemű, de csaknem oly mértékű hatás a Saphóé. A lesbosi leánynak csak néhány töredékét tartá fen a halycarnassi Dionys. De már Aristoteles Homér és Archilochus mellé helyezi azon nőt, kinek eszméinél s érzéseinél fenségesebbet a mütész Longinus, a „Fenséges“ elméletének írója nem akar ismerni. A mi Saphotól fenmaradt, lángoló szenvedélyéről tesz bizonyosságot s egyszersmind tisztaságáról. Plato azért tizedik s utolsó műzsnak nevezi őt s ezáltal csaknem a mesésen imádott lények sorába emeli. Valóban, neve Görögországban, sőt maig, a lehangzatosbak egyike s hozzá különös bűbáj szövődik. A görög szellem eszményi alakot csinált belőle s szándékosan elejté, vagy kétessevé, élete tényeit. Története mythologiai legendának látszik. S e legendaszerűség előlünk is elfedi őt jobbára, mive! amaz egy-nehány szenvedélyes strófán kívül, munkái elvesztek. Ez oka, hogy élettörténete, egész az utolsó szörnyű pontig, leukádiai bérczfokig, alig mutat egy tisztába hozott tény fel; — de ez annak is, hogy egybe nem illő töredékei annál varázsosabb hatást gyakorolnak kedélyünkre. Majd az epedő és elepedő szűz, a ki szerelmében ég, fázik, sörvad s reszket; majd boldog-boldogtalan anya, kinek „leánya van, szépségében az aranyos virágokhoz hasonló; a drága Cleis, kit sem Lydiával sem a kedves Joniával el nem cserélne.“ E leány sorsára csak egy kis töredék vet némi félvilágot; idézzük e pár sort, melyet századunk egyik legkedveltebb lyrikusa Moore Tamás is utánzott, „Görögországi esték“ című költeményében.

„Oh édes anyám nem szöhetem vásznomat, mert egész valómon uralkodik a gondolat arra a szép ifjura, az ellenállhatlan Afrodite által!“

(Moorenál.): „Oh édes anyám, mind hiába!

Mint eddig szőttem, nem tudok!

Agyam egy képet vett magába

S szívem egy névre úgy dobog!“

De e kettős szerelmi érzés bármennyire elfoglalta is Saphot, a költői természet egyik fő sugallója, a dicsvágy sem maradt tőle idegen. Hogy nemcsak a szerető nő szól belőle, hanem a költői lángész is, mely örök életet kér magának, bújának, egy kis töredék mutatja, melyet valamely ellenség- vagy vetélytársnőjéhez intéze, ki fölött örök érvényű elsőségét így vitatja magának:

„Halva: megrothadsz; a jövőre rólad
Nem leend emlék; a piéridáknak
Rózsaberkéig nyomaid nem érnek;
S bús feledés hajt

Téged Ádesnek szomorú partjához,
Hol a vak holtak körüléd röpösnek. . . .“

s ismét azon nők ellenébe, kiket szépségük vagy gazdagságuk hiuvá tett, önérzettel mondja magáról:

„Nékem a múzsák, — amaz e g y irigylett
S arra méltó sors adományit adják:
Oly nevet s hirt, mely a halál után is
Él, feledetlen!“

Igaza volt; míg a szerelem — Sapho neve addig él!

Alkaios után, részint az ő hatása, részint — s kétség kívül még inkább, — a mind hatalmasabban emelkedő hazafiai közszellem erős nyomokkal látszik meg a görög lyrai költészetben. Tülnyomólag politikai, majd általános nemzeti, majd kiválólág hadi, sőt olykor nemzet bölcsészeti, a szükség szerint s körülményekhez képest, azon költészeti időszak, mely Alkaios és Pindár közt fekszik. Solon, a bölcs törvényhozó, emelkedett állam bölcsészétét a pozitív törvények mellett elegiai alaku, tanköltemény jellemű énekeiben is kinyomja. A béke és nyugalom méltósága s a meggyőződés erélye szól e művekben, melyek ma csak bölcselmi műveknek látszanak, de korukban a nemzetes költészet szükségképi nagy hatásával bírtak az athéni népre. Még elvontabb—mert a természet s erkölcsi bölcsészet körében járó hang az, mely Xenophon, Parmenid, Empedokles énekeiben megszólal.

De ismét Tyrtaeus, a szabadságharczok lelkesítő dalnoka, ki mint a vihar, mely fák lombját s fők fürteit zilálja, eresztí harczí dalnak szózatot ajakát; és Stesichoros, az elnyomók ellen vak-

merő szót emelő erélyes költő: Alkaios útaira térítik megint a görög lyrát. Tyrtaeus elegiai alaku kettős-soraival, valami mély és megható érzést költ, mely magos lelkesedését egészen átjárja s szabadság szerelmét s halni bátor elszánását vallásos ihlettséggé emeli; hangja komoly, mint a hattyu éneke, midőn halni készül s fenszárnyaló és lánglobogó mint a sas, mely a napba néz. Ő először mondta, s örökre legszebben, mit azóta annyi hivatottak éreztek s annyi hivatlanok ismételték:

„Oh szép, halni, elesve az első sorban, a bátrak
Módja szerént, szabadon védve a hont s jogait!

Ám a szülői lakot s ösföldet messzekerülni

És bujdosni mikép koldus, elűzve, — a míg

Honn apa és anya agg, hü nő epedez szerelemben,

S gyermekek éheznek: — oh nyomorok nyomora!“

S bizonyosan, a Marseillaise nem szól lelkesültebb és lelkesítőbb hangokon, mint azon tyrtaeusi csatadal, melyben buzdítja a küzdőket, hogy

„Sorban, láb lábbal, pajzs pajzsra feszítve, sisakhoz

Nyomva az érc sisakot, mellhez a mellét, elő!

A hosszú kelevézt s a rövid vaskardot ökölre!

A gyors szárnyu nyilat könnyed idegre feszítsd.

Ifju ne félj! bár pajzsod alatt reszketve, sebedben,

Bár elalélsz: csak elő! így nyerik a diadalt.“

Stesichor lyrai formákban hősöket s harcokat énekel. Tyrtaeusé a jelen, izgalomával; Stesichoré a múlt dicsőségével. Amazt, subjectiv érzelve, mindenben lelkesedésre ragadja; ezt objectiv hangulata, olykor a természet nyugalmas leírásaival is hagyja foglalkozni.

Ez egész költői csoport, Alkaiostól Pindárig (mert hozzá érkeztünk vissza) a görög szellem egész fejlődését, sőt a görög történet eseményeinek fényes és sötét változatait, teljes szemléletességgel állítja elébünk. Kétségtelen, hogy mint mindenütt, a hatás és visszahatás itt is kölcsönös. A görög élet nagyban hatott e költői lelkek alakulására; de ki tagadná, hogy e nagy szellemek is alakítólag hatottak a görög életre, társadalomra, sőt magára a görög történelemre is, mely ez időben a világ történelemmel egy.

VI. Oly népnél mint a görög, hol a nemzeti közérzület mindenek fölött erős s a nemzet minden, legkisebb tagjára is kiterjedő:

szükségkép virágzó népszerű költészetet keresünk. A költői láng nemcsak egyes nagy szellemekben lobog ilyen helytt, hanem a népben ezer felől szikrázik s ontja sziporkáit. Azon költészet, melyet mi magyarok is oly jól ismertünk, a nélkül hogy a szerzők neveit ismernők, kik egyenesen mindnyájunk szívéből vették dalaikat, a görögöknél is otthonos volt már Pindár korában. Sőt mondhatjuk, hogy e névtelen költészet nagy jelességű műveket is teremtett, melyekben már nem egyes lángelmék ereje ragyog, hanem az összes nemzeti közérzés lel kifejezést. Így a Harmodius és Aristogitonról szóló gyönyörű ének szerzője soha sem volt tudva, soha sem lön megnevezve. Nem is volt reá szükség; egy egész nép vérszomja s kielégített boszúvágya szól e refraineekben:

„Myrtussal földve hordom kardomat
Mint Harmodius s Aristogiton
Midőn legyilkolák a zsarnokot!
S Athént szabaddá és törvényeit
Szentté tevék ujonnan!”

De ilyenkor egyes költők is akadnak, kiket kiválólag e közszellem lelkesít s dalaik azért a népnek énekelhetőkké válnak. Nálunk Petőfi. A görögöknél Pindár korában vagy közel hozzá, Anakreon és Szimonides.

Anakreonnak Horász örökéletet jósolt. A jóslat jogosult vala, kétség kívül, de a kiméletlen sors, munkái nagyobb részére nézve mégis meghazudtolta azt. Aránylag igen kevés, mindössze egy parányi szemelvény, a mi tőle fenmaradt. S ha némely hagyományoknak hihetünk, a két arczu — komoly és vidám költői szellemnek csak mosolyát kimélte meg az idő, vagy inkább mentette meg népszerűsége, mely bor és szerelmi dalait századokon át főtartá a nép ajkán. A verőfényes Görögország fuvalmai e kis, játszi de eszme- s szellemdús anakreoni dalok, melyekben a harcaiból bontakozó vagy azokat feledni tudó „szép lélek“ szól s leheléi búbáját minden lélekre, küldi át illatát minden időnkön. Most már örökéletű lett Anakreon, legalább szellemének fenmaradt részecskéje; tulajdonképen örökéletű benne a nemesen élvezni tudó finom görög szellem, mely a teosi dalmok soraiban szól.

Simonides ismét komolyabb, de nem kevésbbé népszerű. Ő nem bor s szerelem, hanem a harczosok bizalmas éneklője, ki

nem ismeri Leonidas s háromszázai sir iratát, melyet minden görög gyermek könyv nélkül tudott :

„Útas! eredj s Lakedémonban mondd: halva vagyunk mind,
Mert haza és törvény szent szava úgy akará.“

Mikor a persa tömérdek hajó haddal jött, Korintheból egy hősi raj zúdult ki Salamisba s ott harcolt s győzött a hódító ellen. Ezekre írta Simonides :

„Útas! minket előbb lakozókul bira Korinthos,
Most Ajax szigetét lakjuk a zöld Salamist.
Mert hogy a föniki, méd és persa hajókat elűzvének
Innen tartók meg Gréczia szent örökét.“

Népszerűségét, a versenyjátékokat éneklő s a háziasságot magasztaló költeményei is nevelék. A győzöt a fővenyen mint a vérmezején, megillette a koszorú; meg a myrthus a házi ünnepet, meg a könny a házi szomort. S a nép Simonides dalaiban mindezt fölélé.

De a folyvást fejlődő s immár virága egész teljességére kifejlett görög szellemnek senki sem adhatta tökéletesebb kifejezést, mint Aischylos, a nagy, az örök lyrai szellem egyik legihletesebb költője, Pindár kortársa s egyedüli méltó versenytársa.

Egy görög emlékvers, mely csak négy összeállított történeti adatot fejez ki, hallgatva mélyértelmű eszmét rejt fehér soraiban;

„Ép a mikor Marathón s Salamisnál hulltak a persák
A bős emberölők s vadszavu Datis alélt;
A k k o r zenge magas Pindár Thébében örök dalt,
Aischülost a k k o r látta virúlni Athén.“

A történelemnek s a költői szellemnek összefüggését lehetne-e egyszerűbben s nyomatékosban kifejezni, mint e krónikai összeállítás kifejezi?

Az epopéa elhallgatott már. A lyra tetőpontját érte Pindarban. Ideje volt a drámának is alakot keresni. Görögország meg volt erre érve. De a nagy Sophoklest, a Shakspear előtti drámaköltők legnagyobbikát, Aischülosnak még meg kelle előznie: a lyra és dráma áthidalójának. E sajátlag lyrai szellem, melynél nemesebbet az alanyiség műzsája nem ihletett, mely kétségessé teszi vala, ha egy úton marad vele, Pindárnak a koszorút: — a kor szükségének s a gyümölcsözésig érett nemzeti szellemnek engedelmesskedett, midőn eszméi testéül a drámai alakot választá.

Persái egy szemünk előtt lefolyó hős költemény, egy darab történelem, melyben a karok megannyi Tyrtaeus s Alkaios vagy olykor maga Pindár.

A dráma és lyra különvált s egyik a másiktól nem irigylé diadalait, nem ragadozta ki egymás kezéből a koszorút. Általánosságra a legnagyobb szellemek is sikeretlenül törekednének; különböző, sőt alapelveikben ellenkező műnemekben elsőséget nem nyerhetnek. S ezt mindkettő, akár önkénytelenül akár öntudatosan, de jól érezte.

Különben is sorsuk különböző hivatást ada nekik s eltérő úton vezetete. Aischylos Athene fia volt, a hadi dicsőség s a haza megmentésében akkor fő osztályosé. S a költő, rendületlen hű és hős egyszersmind, maga is kivette részét ama harcok veszélyeiből, melyeket utóbb megénekel. Sirirata mondja, hogy ott volt s jól harcolt a marathoni mezőn és a tömött fűrtü persa ismerte keze súlyát. A kis zsarnokok s királyok udvarában nem ismerték Aischylost s ő egészen a köztársaság embere maradhatott.

Pindár azon Thébe fia, mely a második persa hadkor elhagyta a görög közbaza szent ügyét s meggyalázta saját előbbi dicsőségét is; azon Thébeé, melyet — a nélkülük kivitt diadal után, — a bárbároktól elvett fegyverzsákmányból emelt tropheumra tett eme fölirat által gyalázott meg Athéne, a méltán boszús testvér: „Az athéneiek s a görögök, — a persák és thébeiek leveretése után!“ És bár Pindárra, hazája e rút gyalázatából semmi sem hárult is, sőt Athéne és Spárta őt kivevék a Thebére irányzott gyűlöletből: — de a dicsőségből sem lehet része, melyből költő társa oly dúsan osztozott. Azt már tudjuk, hogy érzelme csaknem monarchicus vala; s a királyok udvarában szívesen láttaték és ünnepezteték; s azért az ünnepélyi győzők inkább látszanak lelkesíteni őt, mint a csatatérik. Megannyi ok, mi őket eltávolítá. Nem szerencsétlenségére talán a görög szellemnek, mely minden irányu fejlődése kifejezőit így lelte meg bennök.

Nincs helyünk, nem is szándékunk, Aischylos drámai költészetére kiterjeszkednünk, avagy csak annak lyrai elemei: a karok körül is hosszasabban mulatozni. Csak annak általános megjelölésére szorítkozunk, mily roppant hatást gyakorolt ettől kezdve a drámai költészet Görögországban, a közszellem tovább

fejlődésére. Ama deszkák, melyek az életet jelentik, valamint minden, mi a színi előadás külsejére vonatkozik, ég-föld távolában állt mai tökélyétől. De annál nagyobb volt a görög drámában a belső valóság. S még ezt sem a szó mai értelmében kell vennünk; mert a görög dráma világért sem volt az élet és emberek ama fotografiája, minőt előállítani ma színpadainkon, sőt néhol a drámai irodalomban is törekednek. Az eszményített való, minden isten- s rejtelem-járulékaival, de eszme és erkölcsileg azért nem kevésbé való, a mit Aischülos s utódainak drámáiban a görög nép keresett. A Prometheus trilogiája, melynek csak közép-része: a lelánczolt Prometheus, maradt reánk, karaival azon meg-rázó hatást gyakorolja ma is kedélyünkre, mely csak a belső valódiság osztályrésze. S ezt kiválólag lyrai tárgyalásmódjának köszöni. Épen azért, mert a görög dráma az életet nem külső megjelenésében terjeszti másolói hűséggel elő, volt szüksége: az események által a szemlélőben felköltött érzelmek azon alanyi kifejezésére, mely a karokban foglal helyet. Ezért a karok majd a költő reflexióit, majd a felsőbb igazságtételt, — de gyakran magát a néző érzelmét s ítéletét képviselik s mintegy szívéből vannak kivéve s megindulásából anticipálva.'

Sophoclesben már sokkal kevesebb e lyrai elem; Euripidesben ismét több; ő a szenvedélyek, olykor rajongó nyelvén beszél. Azért a görög tragédia magaslatán Sophokles áll, mint dráma költő; de reánk nézve, kik a lyrai költészet fejlődési szakait vázoljuk Aischülos s Euripides—vagy a görög dráma emelkedése s hanyatlása — érdekesebbek. Euripides tragédiájának karai, lyrai természetöknél fogva, a nép ajkára is átmentek s nemzeti alkalmi-énekekké váltak. Midőn az athéni hajóhad Syrakusa mellett hajótörést szenvedett, a partra menekültek Euripides karait énekelve mentek be a városba, annak vendégszeretetét igénybe veendők. Midőn Lysander, az egyesült görög hadak élén Athénét lerombolni jött, az engesztelhetlen ellenség lakomáján is könyzapor hullott, midőn egy bús kar énekelni kezdé Euripidestől: „Agamemnon leánya, Electra! házad ellen jövök!“ — Sőt kívül Görögország határain, a barbarok közé is behatottak ez énekek s Sapor király asztalánál, midőn a római hadsereg fölött vad diadalünnepet ült, Euripides Bacchansainak kara fokozta csaknem örjögésig a barbár örömet.

Szóval, Pindár után, a lyrai költészet geniusa a tragédiák karaiba költözött s onnan hatott a szívekre, a képzelődésre, s az összes nemzeti szellemre. De bár a tragikai műzsa, a három nagy tragikus költő után is még gazdag aratást tarta (Aristoteles egész sorát említi a dráma költőinek még Euripides után): de a szellem hanyatlóban volt már. S mi a görög lyrai költészetből még hátra van, csak a lobogó fáklya lassankénti elemésztődése s kialvása.

A bölcselmi lyra tesz még néhány erőteljesebb kísérletet; de Aristoteles „hymnusa az erényhez“ is csak legszigorúbb alakja azon poetikának, melynek annyi értelemmel s finomsággal ada elméletet s törvényeket. S a bölcsész Kleantes, Nagy Sándor után félszázaddal, a stoikus bölcséletet egy rideg bár méltóságos hymnusba „a legfőbb istenséghez“ — mi másképp foglalja össze, mint Pindár csapongó lelke tette volna! S mégis, ez a görög nemesebb szellem utolsó, az elaljasodással küzdő erőfeszítésének látszik; azontúl, sőt csaknem közvetlenül mellette, vele egyidejűleg a süllyedés legszomorúbb képe. Valóban, ha az emelkedés és süllyedés két szélsőségét kellene valamely nép műveltségtörténetében megjelölni, alig lehetne jobb példát választani, mint Pindár vagy a nagy tragikusok néhány versét tenni, ama gyalázatos s önlealjasító kantaták mellé, melyekkel Nagy Sándornak rendre királyokká lett katonái s nevezetesen a két Demetrius üdvözöltették. A szűz Minerva oltára mellett szennyes kéjhölgyeknek mondott dicsénekek! A szabadság hőseinek mondott hymnusok után, hymnusok a szabadság elnyomóihoz! — A Ptolemeusok alatt, a szűzbáju Theokritusban vet még egyszer lobbót az igaz költészet tüze. Utolsó fellobbanása s azzal kialszik.

De a szellem azon természettel bír, hogy végkép nem alszik ki a nélkül, hogy utolsó szikráival is új lángokat ne gyújtana. S a görög költészet kialvó fáklyájánál Róma nagy szellemei gyújták meg és táplálták lángjaikat.

VII. Mint mindenütt, Rómában is a lyrai költészet első alakja a vallásos ének. E tény mutatja, hogy minden művészetek közt ez az, mely legkevésbé tisztán csak művészet, hanem önkénytelen támadó érzések közvetlen nyilatkozása is.

Róma népe Görögországtól, mint csaknem mindenre, költészeti fogékonyságára nézve is felelte különböző. Természettől

épen nem zenei hajlamu. A műveltség nem kebléből kinőtt, hanem idegen növény nála. Természeti hajlama kettő, a földművelés és hadfolytatás, melyek egész szenvedélylyé váltak nála. Természetes, hogy költészete legrégebbi hagyománya is, egy kis töredék a „Fratres Arvales“-hez intézett ima-énekből, e kettős gondnak ad kifejezést. „Oh Lares isteneink! legyetek nekünk segédül! Oh Mars ne engedj dögvészt ütni barmainkra! Elégedjél meg oh Mars, küszöbünket érintsd lábaddal s szünj meg verni! Istenek, kik az ég és föld közt vagytok, jertek mindnyájan! És te oh Mars légy segítségül! Diadal! Diadal!“ — S ki nem emlékezik, Livius VIII. könyvéből azon dicső jelenetre, midőn Decius consul, hogy katonái csüggedő bátorságát újra föléleszsze, a csatatéren, ünnepélyes önáldozatra készülve, pontifexi palástot öltve, vas dárdára tett lábbal, szent esküt monda s ön-halálára hymnust énekelt: úgy rohant az ellenség sűrű sorai közé és megölette magát! Livius említi azt is, hogy a pún háborúk idejében jós-versek köröztettek a nép és sereg közt, többi közt egy Marcusé, melyet Livius idéz s egy más, mely csaknem szószerint Homérből véve, de a Róma sorsára alkalmazva, mutatja, hogy a görög szellemmel először érintkező római, nem mulatságul vagy elmejáték gyanánt, hanem legkomolyabb sorsintézőül vette át költészetét, mint illett is a rideg és szigorú római szellemhez.

Ugyanez okból esik, hogy midőn Ennius — e csaknem görög születésű, Calabriából eredt — római költő, Euripides Iphigeniáját akarja a római színre vezetni, önként megfosztja azt lyrai ékességeitől, bájos hangulatát meztelenebb ridegséggel cseréli fel, hogy tessék e népnek, — mely bár épen az ő fordításából ismerte már Homért s hőseit, de a finomabb benyomások s alanyiasb érzelmek elfogadására még nem vala képes. A hadi jelenetek s házi édesség ellentétei, s a szüzi karok dicsénekei helyett, ő római hallgatói számára, panaszkodó görög katonák csörtető refrainjeit teszi, melyekben Euripides bájtelis s érzelmes hangjára senki sem ismerne. Néha mégis, a karok helyét elfoglaló Cantica-kban, a hang változatossága, a szenvedélyek kifejezése, lyrai könnyűséget ölt, mintegy nevelve s szoktatva, közönségét fogékonyságra a görög példányok iránt. Így Andromacheban, melyet Ennius inkább újra teremtett Euripides hatása alatt, mintsem utánozott annak Andromachejából, — Hector özvegyének

panasza oly szenvedélyes s valódi gyász-ének, hogy Cicero (Tusc. III. könyvében) méltán tart dicsbeszédet fölötte. Így Hekubájában; így némelyikében számos utódai tragédiáinak.

De végre is, a lyra csak vendég a drámában s nem a szín deskáin kell fejlődése szakait kísérintünk. S eddig is csak az kényserite, mert el kell ismerni, hogy a lyrai ihletés kevés helyet foglalt még a római költészet első kísérleteiben s a vallási hagyományok vagy nemzeti ünnepekre alig tudá valami halhatatlan bélyegét nyomni a képzelődésnek vagy művészetnek; annál kevésbé bírta áthatni, a görögnél sokkal költőitlenebb római nép házi- és beléletét. Augusztus századának volt fentartva e dicsőség is: megteremteni, vagy legalább a görög befolyás alatt létrehozni, Róma lyrai költészetét.

„Őrizkedjünk (így szól Villemain, s okunk van e tekintély szavait is idézni egy, e füzetekben közölt másik tanulmányunk ellen intézett megtámadás ellenébe) — mind a túlzástól, mind ez emlékezetes korszak uralkodó elvének félreismerésétől. Ez elv, sem a teremtő akarat sem egy ember diktaturaja — nem volt, hanem Róma népe erkölcsi állapotának szerencsés összetalálkozása uralkodása érdekével; isten ama fegyverszünete, mely az ifjú erő és lángésszel teljes hódító népnek, s az általa meghódított de neussokára magához fölemelt népeknek megengedé, hogy negyvenévi tevékeny békében, melyet a művészet és gazdagság tettek széppé, magokat kipihenhessék.“

Azonban a köztársaság utolsó időszaka is, nemcsak a soha felül nem múlt szónokot Cicerot, hanem egy nagy költőt is ada Rómának: Lucretiust. Róma legnagyobb költőjévé tette volna tehetsége, mert abban Virgil s Horácz mögötte maradtak; s hogy még is nem az, azon tannak köszöni, melyet magáévá tett, mely istent s szellemet tagad, az anyagot isteniti s egyedül létezőnek állítja, — s melynek hogy jég födele alatt képzelődése s költői ereje egészen el nem fagyott: csak óriási tehetsége menté meg. Ha Róma polytheismusát, melyet gyűlölt, megvetett s kinevetett, nem Epikur, hanem Plato és Anaxagoras bölcséletével támadja meg, — ha a képzelet szülte isteneket tagadva bár, de érzi vala ama mindent betöltő isteni jelenlétet, melyet a mindenségben meg nem találá: mi más lenne költésze! Akkor kétségkívül, a lelkesedésből táplálkozó lyrának is több helye lenne nagy tankölteményében

(De rerum natura) mint így, midőn csak gyönyörű bevezetésébe szorult, melyben, az istentagadó költő azon kezdi mythologia-ellenes s szellemiség-ellenes művét, hogy a természeti termékenység s a szépség és szerelem istennőjének könyörög, az erő és harcok istene ellen! Lelke, melyet tagad, de mely magát megtagadtatni nem engedi, akaratlanul vissza-visszatér jogaiba, s létezésének legvilágosabb jele: kivivott nagy győzelme az ellenkező tanok tagadási szellemén, melyek kérgéből erőszakkal is kitör olykor olykor.

S a mit a görög befolyás rontó ereje miatt annyira nélkülözünk Lucretiusban, kortársában Catullusban is csak részben találjuk fel. Tárgyaiban az erkölcstelenség s a szellemiség megvetése néha csak nem bántó; az epicuri anyagelviség hatását ő is Lucretiussal együtt érezte. De ő egészen lyricus természet s előadása a természetesség, közvetlenség s gyermeketeg báj tekintetében olyan, hogy a szűz szívű Felon is, a maga ártatlanságában, el volt ragadtatva általa. Ő emelte Rómában virágzásra, a görögöknél oly divatos s Pindár által is használt műnemet: az epithalamiumot (nász-dicséneket.) Ezek némelyikében valódi görög kecs, sőt tisztaság is van, kivált midőn, Pindár modora szerint, váltva ifjak s szűzek kara zeng dalokat. „Peleus és Thetis násza“ a legszebb mind tárgyára, mind előadására, mit e nemben a lyrai műzsa süggallott, a görög példányok legmélyebbre ható tanulmányozásától gyámolítva.

Senki azonban a görög szellemtől annyit nem nyert, hogy viszont nemzetének (s az utóvilágnak) adjon, mint a venusiumi dalnok, Pindár lángeszének leghatalmasb tanúsága, a thebei költő szellemének legszebb teremtménye, műve: Horác. E füzetek olvasói előtt ismeretes tanulmányunk felment, hogy róla oly részletesen szóljunk mint különben kellene.

Horác eredetiségét hiába vitatják ellenségei; eredeti ő, de tehetsége teljes kifejtésére tanulmányait vette segédül. S kit tanulmányozhatott volna méltóbban és gyümölcsözőbben, mint a görög lyrikusokat, jelesen pedig Pindárt. Maga sem igyekszik titkot csinálni belőle, költő nem gyűjtött őszintébb szívből tömjént elődének, kit öntudatosan követ, mint Pindárnak Horác, midőn (Carm. IV. 2.) bámulandó szépségű ódájában mind elősorolja a thebai költő remekeit, — mely kincs, reánk nézve nagyrészt el-

veszett, — annak szabálytalan szökellésű dithyrambjait, szent hymnusait, elegiáit s mindenek felett a négy nagy versenyjátékok (olympiai, pythiai, némeai, istmusi) győzőit magasztaló énekeit. A tanítvány elragadtatása ez, az ítéshiggadtsága mellett, — egy benyomásokra fogékony kedély cultusa ott, hol a bonezoló ész is mindent helyesel s az idegen szépségekben magára nézve is követendőnek talál.

S valóban, Horác szántalanszor jár Pindár nyomdokain, de sohasem szolgálilag. Mint Róma mindent tanult Görögországtól a nélkül, hogy Róma lenni megszűnnék: költője sem veszi el egyénisége önállóságát s nem olvasztja be magát példányaiba. Horácra felettebb hatott kora is; meg kell vallani, hogy nem ő adott irányt annak, mint egy vates, hanem az neki. Mikor Pindár vagy Simonides a syrakusai királyokat dicsérik, csak az erénynek szolgálnak. Horác szerepe Augustustól szemben sokkal nehezebb. Tudjuk, hogy Horác sem aljas hízelgő vagy tányérnyaló; de bizonyos, hogy a józan s számító érdek embere: Augustus sem az, a ki a lelkesedésnek táplálékot nyújtson. Őt Róma elaljasodása tette nagygyá, mert a világváros már nem vala képes szabad lenni s a milliók görnyedt háta lön Augustus dicszobrának talapatává. Jó — sőt szükséges volt ő Rómának: de nem a költők öhajtott hőse s a hymnusok és hősi ódák méltó tárgya. Horácznak sokat el kelle felednie Augustus előbbi életéből, sőt a mi utóbb is dicsérendő volt benne: inkább hasznos mint elragadó s lelkesítő vala, a legyőzött harc után a béke csendje, mely bár termő, de öngyalázatára emlékeztet. De Horác bámulatos szelleme e nehézségen könnyen túltette magát. Ő Augustusban oly nép ügyes és szerencsés, jó és bölcs urát látta, mely romlottabb, mintsem szabad lenni tudjon; s őszinte szívvel nyújtá tömjénét urának, kitől nemesak maga vett jöteteményeket, hanem szülőföldre is.

De hogy népe erkölcsi állása felől csalódásban nem él Horác, mutatja avagy csak azon egy ódája is: *Delicta majorum.....* (Carm. III. 6.) melyben, Pindár férfias és szigorú hangján feddi az erkölesileg romló, sülyedő nemzetet. S itt is, a nemzeti költőnek mily erős jellemvonása! e költemény főszépsége azon visszaemlékezésekben áll, melyek a jelen romlottságához a hajdan nemes erkölceit idézik föl, mintegy correctivaúl; a szabad Róma nagy

emlékeit, a munkások- s katonáknak termett ifjuságot s a köz-társaság futólag s mégis nyomatékosan említett diadalmaít. Míg utolsó strófája, egy nagyon is valósult baljóslatúl tűnik fel, mely a nemzedékről nemzedékre folyvást aljasbuló császárság szomorú horoscopyát állítja föl.

Azonban Horácznak nem politikai (s még kevésbbé vallásos) ódái azok, melyek által a lyrában világirodalmilag hatott, s melyekért örökre fog olvastatni. Maga, örök életet igérvén dalainak,

Usque ego postera

Crescam laude recens, dum Capitolium

Scandet cum tacita virgine Pontifex.

(Carm. III. 30.)

azok tartósságát Vesta tiszteletéhez köti: a szűz háziasságéhoz. A polytheismus, a császársággal együtt ledült s Horácz állelkedése irántok felette hideg volna ma azon bölcsesség bája nélkül, melylyel a magány életet s annak középszerét megaranyozá; költészetének örökeltű varázsa abban áll, hogy az ember belső természetét festé s magány életét költőisítette. Azért kell neki oly kevés, hogy elragadjon s megindítson. Egy parányi esemény, egy ledült fa, egy messziről látott farkas, egy jó barát útra kelése, egy kézszorítás vagy viszonzüdvözlet, egy régi harezok zsákmányolását kikerült korsó bor, egy zilán kötött hajfürt a kegyleány fején, egy mosoly a nagytól: neki elég, hogy bölcselmi ódája szálát hozzá kösse. Sőt tulajdonképi feltalálója a bölcselmi ódának; s a szinpad vagy történelem segéd eszközei nélkül is oly költészetnek teremtője, mely szabatos minf az eszme, fénylő mint a szenvedély s való mint az élet: oly útát talált, melyen örökre magáévá tette a finomabb érzelmiek s szépség iránt fogékony sziveket. Pindár tanítványa fenségben nem érhetette el mesterét — valóság s érzelem ösvényét választá, hogy elébe kerüljön.

Ő az emberi szív fenekét érinté kezével, s ez a bizonyosság: hogy maga is teljes szivéből merített. Nagy szellem nem lehet az igazság ellensége, — s az igazság ellensége nem lesz nagy szellem soha. Bátorság- és erénynek, már csak képzelődése által is, eléggé barátja, a jözan ész, mérséklet, önzetlenség valódi hive s prófétája: az emberiség középszerét képviseli s azért szól leg-többekhez s tanít jobban, mint a legszigorúbb erkölcsbiró.

Igaz, hogy ha Horác költeményeiből eltávolítjuk mind azt, mit az idő megczáfolt, mi a szemérmet sérti, mi kevésbé hat a lélekre mint az érzékekre: sok kiesik e dús gyémánt- és gyöngyszekrényből, melyben a századok, a görög művészetnek a római szellem által újra-sikolt drágaságait őrzik. De nem is marad benne semmi, mi az ízlés, valóság s szingazdagság igazi remeke ne volna s a lelkesültség, e mens divinior sem hiányozand belőle, mely a költőt költővé teszi, az ember és böles felett. Azért ítelt róla már a régiség mű bölcse (Quintilian) így: A lyrai költők közül egyedül Horác érdemli meg, hogy olvastassék. Néha magas emelkedettségű, tele van bájoló keccsel, s képei és kifejezései változatosságában a legszerencsésebb merészséget fejtí ki.¹ A lyrai költő jellemvonásai.

Utána, a pogány szellem nem teremte többet.¹) A világnak egészen meg kelle újulnia, hogy a lyrai költészet is újjászületését ünnepelhesse.

VIII. A keresztyénség jött a világot újjá szülni. A lyrai költészetet is eredete forrásához visszavitte: első dalai az isten dicsőítésére szóltak. Az ifjabb Plinius, mint bythiniai proconsul, Trajánhoz a keresztyénekről tett hivatalos jelentésében mondja, hogy „ezen emberek, midőn a kínzásokat kiállva s vallomásaikat beadva, halálra vitetnének, karénekbén hymnusokat mondanak Krisztushoz, mint istenhez.“²) Számunkra a görög egyház tartotta fenn a legrégebbi szent énekeket, a keresztyén lyra első képviselőit. Bennök, a zsoltárok ereje s nagy képei a martyrság hő rajongásával váltakoznak; mely azonban, a mint a keresztyénség üldözésektől menekült s hatalomra kezdé jutni, — veszíte hevéből s mind inkább a czerimoniás hidegségnek ada helyet. Kivált (egyes kivételekkel) a római egyházban.

Az egyházi lyra fejlődését a keresztyénségben, részletezőbb figyelemmel kísérni — más korra s más t érre tartja fön e sorok írója magának. Most csak átfutunk e tárgyon, s még azon nevet sem említjük föl a keleti és nyugoti egyházi atyák közül, kik

¹) A bizonytalan keltü Pervigilium Veneris volna az egyedül említésre méltó.

²) . . . Carmen Christo, quasi Deo, dicere secum invicem. Plin. Jun. Epist. lib. X. 97.

a szent költészetet gyakorolták, nem tartván azt magokhoz s istenhez méltatlannak, a tantételek szörszálhasogatásai s az egymás ellen folytatott gyakran inquisitori szellemű tusák mellett is. Csak Nazianzi Gergelyért a keleti, s Prudentiusért a nyugoti egyházból teszünk kivételt; amannak felséges hymnusait, s lelki vagy egyházi szorongattatásában mondott dávidi énekeit lehetetlen magasztaltság s meghatottság nélkül olvasni. Költészetében három nem, három fő irányt jelöl. Ezek: a bölcsész szigorú bonczolgatásai; a püspök igazhítt s magasztosan népszerű hymnusai; s az egyszerű keresztyén szükiömlései isten szeme előtt.

Emez, Prudentius, különösen a martyrokat énekelte, s sok kisebb nagyobb becsű hymnus és ének közt, egy parányi dalt hagyott, mely szívünket önkénytelenül megkapta. Az első martyrokhoz, a gyermek Jézusért Herodes által kegyetlenül leöletett kis gyermekekhez van intézve Eredetiben adom:

Salvete, flores martyrúm,
Quos lucis ipso in limine
Christi insecutor sustulit,
Ceu turbo nascentes rosas.

Vos prima Christi victima,
Grex immolatorum tener,
Aram ante ipsam simplices,
Palma et Coronis luditis!

E dal, mondhatjuk, soha el nem vész, s az utolsó pogány földön is fog énekeltetni, melyet a keresztyénség meghódított s megáldandott!

Az írás volt kétségkívül a szent énekek első s fő forrása; de a görög költők, jelesen Homér és Pindár, s bölcselők, jelesen Plato és Aristoteles szelleme hatását sem lehet e művektől megtagadni. Olykor egyes hymnusokat találunk, melyek egyegy pindári sőt horáczai ódának vagy hymnusnak egész eszmemenetét megtartják, csak istent tesznek a pogány istenek helyébe — s alig egyebek, mint keresztyéniesített átíratok — majdnem travesztációi — amazoknak. Ezek, természetesen, önállóság nélküli szolgálalkek művei. De kisebb mértékben a nagyobb szellemek ömledezése is érezhető e pindári hatás.

Azonban az egyházra éj borult. A középkor oly sötét, hogy

a tudomány és költészet oltárai, csak egyes szikrákban csillámlanak át sűrűsnyomasztó ködén. Egy új megújulásra, a művészet megújulására volt ismét szükség. S a XII—XV. századi renaissance méltán jelöl nemcsak műveltség- hanem világtörténeti korszakot is.

Most nyugot s dél országaiban, Róma nyelvének leányai külön szakadozva az új nyelvekké rendre kinőtték, gigömbölyviték magokat. Megszületett az olasz, spanyol, portugál; meg a provenci, langue d'oc s belölök a francia. Most a troubadorok, az egyház kezeiből kivették a költészetet s világivá tevén, meg népszerűsíték. Mert míg az egyház, csodálatos makacssággal, még ama legdícsőbb s örök életre méltó énekeket: a „Dies irae“-t és „Stabat mater“-t latinul költé, nehogy az egyházból kimenjenek s a hívő szívek önkénytelen szent ömledezéseivé válhassanak: addig a troubadourok, a nagy visszahatást részint előkészítve, részint fölhasználva, új költészetet teremtettek, mely vagy elszakadt az egyháztól, vagy azt is hatalmába vonni igyekezett, de annak szolgálatából minden esetre kilépett. S nem szegény kóbor hegedősek csak, kiknek élelmök is vala a lant, hanem erős harezosok s gazdag várurak is, önkénytelenül vonatva a szellem által, léptek a lant szolgálatába. A poitiersi Vilmos, mikor kardja pihenhetett, szerelmi lant idegeit pengeté; s a még hatalmas harezos Bertran de Born, az antaforti várur, ki szomszédaival szüntelen irtó harezban élt s az angol király párttűtő fiának szövetségese vala, mint dalmok az Archilochusok és Alkaiosok családjából, örök nevet s halhatlan hírt szerze magának; s irventéi nem kevésbé erőteljesek s sebzők, mint ama görög énekesek jambusa s harezai ódái, vagy mint saját kardja.

Oly hatalmas volt e szellem, hogy — mint érintők — az egyházat is magával ragadta. Nem birjuk már Abelard szerelmi énekeit, melyeket Heloisájához irt, s melyek e zárdai szerelmet elárulák s oly szerencsétlenné lenni segítettek; csak azt tudjuk rólok, mit az énekek tárgya maga ítelt fölölök, ki büszkén magasztalta szenvedélyes nevöket s zenei bájukat; de maga a tény, hogy ily dalok az egyházi ruha durva harája alatt kelhettek, mutatja a szellem hatalmát. Szerencésb kortársainak megmaradtak dalaik, ajkról ajkra adva. S aztán csak hamar jött amaz óriás

szellem, mely a költészet történetét két felé osztja: a régire s az újra: D a n t e.

Itt megállunk. Mert már is szándékunkon túlterjedt vázlatunk keretébe nem fér be, tüzetesen szólani a lyrai költészet újkori fejlődésének irányairól, legközelebbi multjáról s jelenéről. De az újabb költészet, a nyugoti népeké t. i., részint ismeretesebb is, részint külön s részleteseb tanulmányok vagy értekezések tárgya lehet, mintsem csak ily vázlatosan szólanunk róla, akár szükséges, akár lényegesen hasznos volna. Csak addig vesszük még igénybe olvasóink figyelmét, míg Villemain könyvének utolsó cikkét: „A lyrai költészet jövője“ — mint igen érdekest, kivonatozzuk.

— „Egy gyakorta fölvetett kérdésnél kell (úgymond Villemain) megállanunk. A lelkesedés és képzelet kora elmúlt e az emberiségtől, vagy éppen ki van-e merítve az emberre nézve? Félfelhet-e Európa, melynek egét a művészet csillaga ötszázadév óta egy perczig sem hagyta el, hogy ez isteni fényt elvesziti? S nem várhat e egyebet, mint azon sokszor megjósolt kort, melyben az anyagi érdekek s azoknak szolgáló exact tudományok, minden tért elfoglalnak a „haszontalan“ képzelődéstől? Vagy tán a társadalom előhaladásának utolsó lépcsője csakugyan ama sokat vitatott társadalmi utopiák lesznek, melyekben minden, még a szellemiség is végkép nivellirozva maradand?

De hát a lelkesülés elveszése, a költészet haszontalanná válása valóban haladási lépcsőket jelölnének az emberi jóllét történetében? S a képzelődés és szív fáklyáinak kialvása jótétemény volna-e az emberiségre nézve? Bizonyára nem. Minden, mi az emberi erőt s tehetségeket foglalkodtatja s kifejti, mi számára az időt megkészszerzi s a távolt megszünteti, végre is használ neki s emeli lelkét és jóllétét s az ember csak annyiban nagy, és boldog, mennyit szelleme által felfogott s szívének sajátjává tett. Mi azért azt tartjuk, hogy a vallásban, tudományban, művészetben, politikai erényben, sőt az anyagi létben is, a lelkesültség mint emel tyű örökre megmarad s érvényét megtartandja.“

A valódi miveltség, a föld felületének, aránylag még csak igen csekély részét vette birtokába. Az új idő e nagy hódítójának, — mely a régiebb hódítókkal ellenkezőleg nyugatról megy kelet felé, még tömérdek meghódítani valója van. S feyverei közül, ha

czélt akar érnei, egyet sem szabad elejteni. Hogyan dobhatná el a leghatalmasbak egyikét, azon művészetet, mely az embernek épen felét: a szívet és a képzelődést veszi birtokába?

Majd, az amerikai politikai s társadalmi állapotokra, s a barbár keletre vetett érdekes és szellemdús tekintet után folytatja Villemain:

„Nem! az erkölcsök változnak, a politikai formák módosulnak, nyelvek elenyésznek, a népfajok átültetése siettetheti vagy nagyobb mérvre emelheti mind e kikerülhetlen változásokat; de az emberi szellem, érzése, ítélete s képzelődése ős saját-ságaival, nem változik, nem fajul el, s hatalma feltételeinek egyikét sem veszíti el. Mikor az erő elbukik, a tömegek bomlanak, a világító fáklyák tévedeznek, midőn egy nemzet kifáradva s kiszenvedve megszűnik érzeni társadalmi élete dobogását: örökségét akkorra már más nemzet vette kezébe. Ha egy nyelvjárás elavult, megvénült szülőite földén vagy első alakzatai friss termő erejét, ösztöne finomságát elvesztette s báj és erély nélkül marad: az emberi szellem teremtő ereje, a szétmálló romokból új, dicsőbb épületet rak s új nyelvet teremt, melyre el lehessen mondani Horáczczal: „ma' re pulchra, filia pulchrior.“

„A költészet sorsa ugyan ez. Ilyen volt ama hymnusok nagysága, eredeti jelleme, melyeket a keresztyénség s remény sugallt a világ nyomorai között; ez új Arethusa hő és tiszta forrása, mely a haldokló barbárság fölött habjait önteni meg nem szűnt. S ne higyjük, hogy valaha elapadjon. Az ó- és új világ templomaiban, a sivatagokon emelkedő sátrakban, a szerzet-világ kisdud kápolnáiban, szűnes szünetlen zeng s emelkedik ama hozsánna a könyörtelen istenéhez, melyről Milton jósolt. A hitszabadság s hitegység diadala ez éneknek csak nagyobb erőt s buzgóbb lángolást kölcsönözzenek. S Amerikában, hol az ó-világ torzsalkodó nemzeteinek letöredező rom-darabjaiból egy új, örökjövendőjü nemzettel épül, e nagy nép közepett, e késő délutáni óra munkásai közt, ott fog a költészet, melyet vallás, haza, család s munka egyenlő szerelemmel táplálnak, ott fog új pályát lelmi s új világot alkotni magának.“

„Mely nyelven fog szólani? Csak Milton s Shakspearén-e, mint még most; vagy — mint jelek mutatják, másokon? Nem tudjuk megmondani. De, mint a hitben, úgy a lángészben is, min-

dig vannak istennek választottjai: s míg a szép és erkölcs tisztelete a szivekből száműzve nem lesz, míg a lélek ne mesebb szenvedélyeiben gyámolt s támpontot talál, időről időre a költői eszme villámait is földézendí; felköltendi azt, mit a héber látnokok éreztek, az elnyomatás, rabság s szabadulás változó esélyei között, mit Pindár zengett s mit ama spartai király érezhetett, midőn, a hazáért önként keresett halála előestéjén, virágokkal koszorúzott fejét a műzsáknak ajánlá áldozatul. Vallás, szabadság, hazafiság, törvények tisztelete, művészet szerelme, család szentsége — csak ti megmaradtok (s lehet-e megszűnnetek?) míg ti vagytok, lyrai költő mindig fog szülni!”

SZÁSZ KÁROLY.

DANTE ALIGHIERI

ÉS A DANTEIRODALOM.

(Saint-René Taillandier után.)

A XIII-dik század vége felé, a legzavargóbb olasz köztársaságban, egy bölcseséttel, hittannal s szerelmes ábrándokkal telt költő egyszerre hazája küzdelmei közé sodródik. A jóért lán-golva, tisztán szeretne látni a barezi zavarban; de hogyan fődözze fel az igaz utat annyi versengés között? Nem elvek vívnak egymás ellen, családi gyűlölködések támadnak föl egyazon párt kebelében. Florenz „borzasztó szélvészttől hányt hajó, melynek nincs kormányosa.“ Ez örökös zaklanások közben a költő valami állandó pontot keres, hogy lábát megvethesse, s az egyetemes rend eszménye fogamzik meg benne. Szülőföldje zavaros politikájából az összes keresztyénség politikájához emelkedik. Költő létére polgár lett; a polgárból valami bölcsesetes és mystikus törvényhozóféle lesz, ki eszméje világa által akarja Olaszországot zürzavaraiból kibontani. Ki fogja követni? Senki. Részrehajlatlansága elszigeteli. Egyedül áll, tudja; hogy egyedül kell állnia, s e magányosság nem riasztja meg. Midőn követül a pápához akarják küldeni, oda mondja honfitársainak: „Ha elmegyek, ki marad? Ha maradok, ki megyen?“ Ez elbizottság volna másnál; nála csak az, hogy ismeri szerepét. Hazájából számüzetve, számüezett társai közt is egyedül áll. A kiket vele együtt Florenz-ből elkergették, szintoly megvetendők, mint a kik elkergették. Beszédje nagyon is magas, eszménye nagyon is tiszta: e földön nincs hely azon ország számára, melyet ő képzelt. Így tehát, városról városra bolyongva, s a mint műve egyik személyéről

mondja. „életét falatonkint koldulva,“ azon országba menekül, melyet költészete alkot meg. Tanulmányai, álmái megelevenednek egy csodálatos, bonyolult, rejtélyes műben, melyet a *Commedia* (szinjáték) egyszerű címé alatt közöl, de melyet a föllekesült keresztyénség csakhamar *Divina Commedia*-nak, isteni színjátéknak fog elnevezni.

Dante nemcsak saját századján haladt végig magánosan és büszkén; a siron túl is hasonló sors várta — bármi örömriddással üdvözölték is műve megjelenését. Florencz nem értette meg Beatrice szeretőjének eszményét; az utókor századokon át maga is úgy volt, mint kortársai; s még azok is kik legjobban bámulták, csak félig értették. A XIV-ik század óta hány magyarázat készült az „Isteni színjáték“ról! Még húsz éve talánynak lehetett nézni a költemény alapeszméjét, s ez ma — oly sok elsőrendű munka után — még mindig vita tárgya.

A XIV-ik században s a XV-iknek elején keletkezett magyarázatok kivált életrajzi tekintetben s részletek kérdéseire nézve becsesek, de maga a költemény fejtegetése csak pedans szórszálhasogatásokból áll. A XV. század második felében a platói tanulmányok fogékonyabbakká tették az elméket Dante fölfogására, s Landino és Vellutello már inkább szellemébe batnak be. A középkor nem értette Dantét, a renaissance kezdte érteni. Machiavelli, Michel-Angelo és Galilei, e három nagy elme, szintén foglalkozott vele: de mind a három inkább csak életével magyarázza őt, nem irodalmilag. Machiavelli csak nyelvészi megjegyzésekkel kíséri, Michel-Angelo sonetteket ír hozzá, Galilei pedig világrajzát védelmezi. A XVI-ik század óta csak tudós társaságok értekezései foglalatoskodnak — felületesen — a nagy gibelinnel, s Olaszország annyira megfélemedezik róla, hogy Guichardin az egész Romagnában alig-alig juthatott az „Isteni színjáték“ egy példányához. A közérdeket iránta Venturi jezsuita 1732-ben költötte fel ismét az által, hogy Dantét eretnkségekkel vádolta. Most újra megeredt a Dante-irodalom, s már nem csupán Olaszországban, de — a múlt század végével — Francia-, Német- és Angolországban is, és tart azóta napjainkig folyvást.

Van tehát miből meritenünk, midőn Dantéval meg akarunk ismerkedni. Ismerkedjünk meg vele, és pedig lássuk először is életét, politikai, erkölcsi, irodalmi életét s kisebb munkáit, mint

a melyek gondolatainak magyarázatai s művének előkészületei, lássuk aztán magát e művet, a költeményt, mely élete valódi és rejtélyes drámáját oly magasztosan megdicsőíti: az „Isteni színjáték“-ot.

I.

Dante gyermek- és ifjkorában a magyarázók nem akadtak különös nehézségekre. A XIV. és XV-dik században Boccaccio, Villani János, Arezzoi Lénárd nyújtotta adatok, melyeket a XVIII-dikban Pelli összefoglalt, ezek teszik minden újabb életrajz alapját. E fiatal évek nagy eseménye az alig kilencz éves fiú találkozása a kellemes gyermekleány, Portinari Beatricével, kiben a költő majdan a szerelem jelképét fogja látni. Boccaccio krónikás, Dante — a „Vita nuova“-ban ¹⁾ — költő módon beszéli el a dolgot. Az újabb olasz és francia életirók, Balbo, Fauriel, Ozanam, e korszakra nézve beérik az első források fölhasználásával; a németek tovább mennek s vizsgálják, mik voltak Dante tanulmányai, mily előkészületek fejtették ki e nagy elmét. Kopisch többek közt lerajzolja az 1265-diki olasz társadalmat, összeállítja az eseményeket, melyek már a gyermek költő képzelmére hathattak, elkiséri az egyházi tanodákba s elmondja, mire oktatták ott. A trivium és quadrivium tanaiba ideje korán beavattatván, Dante a művészet egyes ágaival is foglalkozott. Hogy rajzolni tudott, maga mondja. Giotto festésszel és Casella zenésszel barátkozva mohón kapott a kor minden ismeretén. A Beatrice által már is rejtelmes világba ragadtatott ifju a csillagászatot, természettant, természetrajzt azon elcsodálkozott kíváncsisággal tanulta, mely a középkort jellemzi. Midőn a nép valamelyik osztályában helyet kelle foglalnia, ő, kit dalai (canzoni) már híressé tettek, a köztársaság orvosai és gyógyszerészei közé iratá be magát.

Most nagyobb kérdések következnek. Mi volt Dante: guelf vagy gibelin? Huszonnégy éves korában már a florenzi belháborúba van sodorva. Családja guelf levén, maga is az lett, mielőtt még Olaszország érdekeiről gondolkozhatott volna, s 1289-ben

¹⁾ „Új élet.“ Magyar fordításban Császár Ferencztől, ki a „Pokol“ négy énekét is lefordította.

részt vett a campaldinoi csatában, hol a gibelineket tönkre tették. Mihelyt azonban hazája nyomorú állapota fölött gondolkozni kezdett, csakhamar átlátta, hogy a gibelineknek van igazok. Mikor és mikép történt benne e változás?

Itt azon tudós világosit föl minket, ki egész életét kizárólag Dante bűvárlatának szentelte: Witte Károly, ki első mutatta meg azt is, hogy Dante kisebb művei, az „Új élet“ és a „Convito“ (Lakoma) bevezetésül szolgálnak az „Isteni színjáték“-hoz, s hogy e három mű, közelebbről tekintve, egy egész. Witte mind e műveket bizalmas emlékiratokul is nézi, melyekben a költő lelke belső munkáját s meggyőződése átalakulását beszéli el.

Witte tanulmányai előtt merő homály borította Dante véleményeit. Őszintén harczolt-e a guelf zászló alatt? Meggyőződését vagy engesztelhetlen haragját követte-e, midőn a gibelinek táborába ment át? Legegyszerűbb magyarázat, hogy Dante, száműzetvén, boszúból lett gibelin. Tehát egy második Coriolan, kinek meghajtására azonban nincs Veturia. Különös indulatoskodás oly embernél, ki annyira ura gondolatának s elveiben oly biztos! Mégis — fájdalom — a legkitünőbb francia és olasz bírálók így vélekednek, még azok is, kik Dante költészetének magasztosságát a legteljesebben fölfogták. Villemain írja: „Guelf létére a guelfektől száműzetvén, gibelin lett. Nem tudom, jól tette-e, hanem e heves, magas elmék végletből végletbe csapódnak. Állhatatlanságukat is erélyök szüli. Nem kívánhatni tőlök mérsékelt erényeket, sem megnyugvást a bántalomban.“

Ha e magyarázat igaz, Dante meg van fosztva dicsősége nagy részétől. Csak erős képzelme marad fen, ő csak képiró marad, majd gyászos, majd kedves; de hova lesz a kapocs, mely oly különféle fogamzatait egybeköti? hova lesz a felső fény, mely a költő épületét megvilágítja? Gondolata egységének vége, ihlete magasztossága nincs többé. Witte igazán a tárgyhoz méltó emelkedettséggel, az embernek szintügy, mint a bírálónak becsületére való erkölcsi erővel újra megtalálta Dante gondolatát, s mások, különösen Wegele, magyarázatait tökéletesítették.

Az eredmény röviden ez. Dantét nem száműzetése tette gibeliné. Mi kellett a guelfeknek, mi a gibelineknek a XIII-ik század alkonyán? E nagy viszályok értelme a Hohenstaufok bukása óta igen megváltozott. Nem volt már azon idő, mikor a

guelfek, a szentszéket védve, Olaszország függetlenségeért küzdtek; a gibelinek is megszűntek azon polgári szabadság képviselői lenni, mely a római pap-urasággal ellenkezett. Ez elvek nem lelkesítettek többé; családi versengés, városok és pártok gyűlölködése egymás között váltotta föl ama harcokat, melyekben VII. Gergely és IV. Henrik, II. Frigyes és a lombard szövetség gyászos alakjai merülnek föl. Ha Dante sohasem pillant vala túl az Arno partjain, bizonyosan megmaradhat a guelfek közt, hová a véletlen helyezte. Florenczben a guelfek uralkodtak, kik belső meghasonlás folytán kétfelé szakadtak, s a fehérek meg a feketék váltogatva versengtek a köztársaság kormányaért. A feketék voltak az uri párt, a fehérek a népé. Ha már Dantét úgy képzeljük, mint a korabeli florencziek voltak, lebilincselve azon küzdelem apró ügybajai között, mely csak is Florenczet érdeklí: ott fog ő is maradni, valamelyik zászló alatt fog katonáskodni, valamelyik párt vezére lesz, s akár győz, akár legyőzik, egész sereg fogja hátát fedezni; szóval egy Corso Donati vagy Farinata lesz belőle. De ő Florenczen túl látta Olaszországot. Alig volt a tetteges polgárok közé beírva, tudománya és lángesze sokkal inkább, mintsem családja rangja által, a legmagasb hivatalok jelöltje lett. Harmincz éves korában már fontos követségekkel bízzák meg, elküldik Siennába, Velenczébe, Páduába, végre Rómába VIII. Bonifác pápához. E küldetések beavatják az olasz ügyekbe; közelről szemléli a nagyok ármányait, a kicsinyek szolgáltságát, s bármily híve is Florencznek, oly sok nyomorúság látása nagy szívét sokkal inkább megindítja. Városa különleges politikájától sas szárnyon emelkedett az egyetemes politika eszméjéhez. Hogyan is lehessen Florenczben rendet tenni, ha magasabb rend nem uralkodik Sziciliától a havasokig?

Van tehát, Dante szerint, egy magasb, egyetemes rend, melyet maga az Isten állított föl, oly rend, mely e földön valószínű, hogy az emberiség teljesíthesse hivatását. Mely rend ez? s eszméje mikor fogant meg a költő elméjében?

Dante a XIII-ik századnak épen csak utolsó évében kezdett részt venni Florencz igazgatásában. Ekkor 35 éves volt. 1290-től 1300-ig lassankint járul a közügyekhez; polgárul iratja be magát, több olasz udvarhoz küldik, s napról napra tekintélyesh

ember lesz. 1300 ban priorrá nevezik, t. i. egyikévé azon hat legfőbb tisztviselőnek, kik a köztársaságot kormányozták. Francia- és Olaszország tudósai e tiz évet gondosan áttanulták; a költő irodalmi munkálkodását, az „Új élet“ közrebocsátását, követségeit, párisi útját, mind részletesen kifürkészték s szabatosan elbeszéltek, de a nélkül, hogy mindebben fődöztek volna föl valamit, a mi különösen előmozdította eszméje fejlődését. Witte és Wegele azonban épen itt látja élete döntő korszakát. A költő lelkében két esemény megy véghez: egy vallási, meg egy politikai átalakulás. Amazt az „Új élet“ tárja föl előttünk, ezt latin könyve: „De monarchia.“

Az „Új élet,“ mely 1300 táján készült, az imént jelzett tiz év rövid foglalata, belső forrongásának jelképes elbeszélése. Tudósaink nagyobb része az „Új élet“ben csak Beatrice halála siratását látja; Witte és Wegele Dante saját vallomását fődözték föl benne bizonyos mély válságról, mely lelkében történt. A költő egy fiatal hölgyről beszél, ki őt Beatrice halála után vigasztalni iparkodott. E hölgy szép, nemes, okos volt, úgymond a költő, s azért közeltett hozzá, hogy életét valamennyire megnyugtassa. Eleinte a hölgy varázsa meg Beatrice emléke közt oszlik meg lelke; de csakhamar átengedi magát a hölgy vigasztalásainak mignem Beatrice jelenik meg előtte piros ruhába öltözve, tündöklő gyermeksége fényében, szóval úgy, a mint legelső elragadtatásában látta. Forró éveinek ez emléke visszavezeti őt az igazi szerelemhez; a sonetteket és canzonékat, melyeket egyideig az alantabb rendű vigaszok hölgyéhez intézett, most visszaadja azon fenséges léleknek, mely az ő élete szövétneke lett; s e megtérés jutalmául egy rendkívüli látomásban részesülvén, fölkiált: „A miknek tanuja voltam, arra indítottak, hogy e boldog hölgyről mindaddig semmit se szóljak többé, míg csak méltóbban nem szólhatok felőle.“ Ez eddigelé nem igen észrevett epizod jelenti a hit megfogyatkozását Dante lelkében, vágyát a bölcsülethez folyamodni, végül pedig, sok harc után, visszatérését gyermekkorra vallásához. A küzdelem, mely az „Új élet“ utolsó lapjain van röviden elbeszélve, úgy látszik, ifjúságát háborgatta, s csak 1300 felé mondhatta, hogy győzött. Ugyanez évre tüzi ki zarándoklását is: az „Isteni színijáték“ az „Új élet“ közvetlen folytatása.

„Vita nuova“ tehát nem azt jelenti: gyermekkori, ifjúsági

emlékek, vita juvenialis, mint némely újabb¹ magyarázó vitatja, így Fraticelli és Ruth; hanem jelenti, még pedig teljes szabatos-sággal, az új életet, a próbálatások által megerősített s tisztább fény világította életét.

Hántsuk le a szóban forgó újéleti jelenet jelképes burkait. Beatrice halála után Dante bölcséleti tanulmányokban keres vigaszt fájdalomának s műkört tevékenységének. Azon korban, midőn az ész már feszegetni kezdte a hit jármát; midőn aquinoi sz. Tamás oldalán a legszabadabb elmék támadoztak; midőn maga az egyház kebelében oly merész újítók keletkeztek, mint Flores Joachim, Oliva János, Saint Amour Vilmos; midőn az iskolákban szinte vérig vitatkoztak; midőn Tournay Simon roppant hallgatóság előtt bebizonyítván Krisztus istenségét, logikájától elkapatva egyszerre fölkiáltott: „Jézuskám, Jézuskám, a miképen fölmagasztaltam törvényedet, szintűgy alá is szállíthatnám, ha akarnám!“ azon korban, midőn az „Imitatio“ szerzője, únva mind e zajt, azon óhajásra fakadt, „vajha a doctorok mind elnémulnának s csak az Isten maga szólna“: vajjon ily korban kitelt volna e a finom eszü, lév szomjú Dantétól, hogy csak félig engedje át magát a tudomány csáhjainak? Tudjuk, hogy Párisban is volt (1300 előtt) s a scholastica küzdhomokán nevezetes vitapárbajt vívott. Újabb nyomozásokból az is kitént, hogy oktatója, Brabanti Siger, kivel később a paradicsomban találkozik, eretnekségi vádakot volt kénytelen magáról elhárítani. S bírt-e Dante ideje korán megállapodni? nem érezte-e, hogy első hite oszlopai ingadozni kezdenek? E ténnyről nem kételkedhetünk, ha az „Új élet“ utolsó lapjait a bírálat és történelem világa mellett olvasuk; de a szeretetet szomjazó s szüntelen ifjúsága elragadtatásainak kitett Dante a tudományban nem találta meg a keresett nyugalmat. Hite csakhamar ismét feltűnt; a gyermek Beatrice képében látta azt visszatérni, úgymond, a mi világosan mutatja, hogy Beatrice itt nem többé a huszonhét éves fiatal asszony, kinek halálát oly érzékenyen siratta, hanem akkor szeretete és hite jelképe, midőn annak tisztasága még semmi idegen tanulmány által nem volt bekeverve.

A „Lakoma“ mintegy az „Új élet“ folytatása; nyissuk fel, s a mondottak legvilágosabb magyarázatát találjuk benne. Dante itt határozottan kijelenti, hogy azon hölgy, ki őt Beatrice halála

után vigasztalta, a bölcelet. Az „Új élet“ írásakor még csak alig volt túl a veszélyen s csak leplezve nyilatkozik, mint a ki fél, hogy a még be nem hegedt sebet fölszaggatja; de a „Lakomá“ ban már egyes mozzanatait is leírja, s látjuk, hogy az nem csupán felhő, mely a költő lelkét egy pillanatra elborította, hanem egész belső válság, melyben hosszasan gyötrődött.

Hasonló válság történik politikai véleményeiben. Ugyanakkor, midőn a bölcelettől ifjusága hitéhez fordult vissza, kora ingatag politikájától a középkor hagyományos politikájához emelkedett. A középkor politikai nagy eszméje a keresztyén világ egysége: a pápa kormányozza az egyetemes egyház valamennyi püspökségét, a császár uralkodik valamennyi királyság fölött. A XI. és XII-ik században a császár és pápa rettentő harcot vívnak egymással, mely harcnak azonban csak az a czélja, hogy e két hatalmasság viszonyai egymáshoz rendeződjenek, nem pedig, hogy egyik a másikat elnyomja. Innen az érzelmek és eszmék csodás közössége, mely ez időt jellemzi. A XII-ik század végeig Európában csak egy nyelv, egy irodalom van. E magasztos épület azonban, mely különben is inkább képzelet volt, mintsem valóság, nem állhatott fen. A fejlődő emberi szellem szűknek érezte a kört, melybe szorították, s feszültében egymás után lepattogtak a lehetlen egység abroncsai. A keresztyénségnek nevezett határozatlan alapon nemzetek váltak ki; mindenik saját létére eszmélt s különkülön nyelvet alkotott magának. A megelőző századokban csöndesen előkészített új nemzetiségek és nyelvek végre a XIII-ik században fiatal erélyvel föltűnnek; az egyházi egység néhány századig még tarthatja magát, a világi egység örökre meg van semmisítve s a római szent birodalom utolsó komoly képviselői, a Hohenstaufok, sz. Lajos öcscse által lesűjtve, Konradin vesztőhelyén gyászosan elbuknak. De mi lesz az új rend? Még senki sem tudja. Szerveződő társadalom közepett a rendetlenség s bizonytalanság szomorúsággal tölt el, midőn az épen elenyészett egységgel hasonlítjuk azt össze; s ilyenkor a hatalmas elmék abban fáradoznak, hogy az épületet újra fölállítsák. Dante gibelinesége is ebből állt, s így nagyon különbözött azon gibelineségtől, mely az akkori olasz köztársaságokban mozgott. Akkor a gibelinek, valamint magok a guelfek is, csak egy-egy érdeklett párt voltak; Dante pedig azt a köztársaságot akarta

megalkotni, melynek az előbbeni századok hijába keresték eszményét.

Be kell azonban bizonyítani, hogy Dante még Florenczből száműzetése előtt fogta föl e tervet; be kell bizonyítani, hogy az gondolata szabad fejleménye, nem pedig boszú sugallta elmélet. Wittének e bizonyítás is sikerül. Eddig azt hitték, hogy Dante száműzetése alatt írta „De monarchia“ czímű munkáját, a melyben egész politikai rendszere elő van adva; a német bíráló megmutatta, hogy az egyik legelső munkája Danténak, egy korszakbeli az „Új élet“-tel.

A florenczi költő valamennyi irata között csak kettő van olyan, a melyben nincs szó száműzetéséről. A „Lakomá“-ban, értekezésében de vulgari eloquentia, az „Isteni színjáték“ mindahárom részében, nagyszámú politikai leveleiben 1302-től 1321-ig, mindenütt fájdalmas és szidalmas fölkiáltásokban tör ki. Hogyan lehessen már gondolni, hogy midőn nagy politikai elméletét fejtegeti, midőn a császárság jogait védelmezi a szentszék bitorlásai ellenében, semmi czézást ne tett légyen a szerepre, melyet ő maga játszik e vitákban? -- Ha Dante száműzetése után írja „monarchiá“-ját, minden sor tanuskodnék a haragról, mely szívét eltölté. Bármit írjon is ő, a maga dolgát mindig bele hozza, minden lapon ő maga teljesen, egészen megjelen: s ily ember, száműzve, vajjon irhatott volna egy hosszú nyilatkozványt a birodalom jogáról és elfojtotta volna benne a száműzött keserűségét? Smily jó alkalom lehetett ez arra is, hogy a florencziek ellen menydörögjön, a mihez úgy értett! De mindebből semmi sincs; nyugodva fejteget és oktat; az a Dante áll előttünk, ki még nincs száműzve, ki még nem lett prior, ki még tanulmányaiba van merülve. Tán két követség időközében megindulva Olaszország nyomorán s az összes keresztyenség szomorú helyzetén kezdett a baj orvoslásáról gondolkozni. Érzékeny és heves szive már vissza hajlott a katholicismus vallásos eszményéhez; politikai gondolata ugyanazt az utat követi, ama nagy egységnek hódol, melyről az előbbi korok álmotdák, s melytől a világ mindinkább távolodott. Hisz a pápában és a császárban; hiszi egyiknek egyházi, a másiknak világi jogát, s úgy tekintvén őket, mint a királyok királyának közvetlen tisztjeit, azt akarja, hogy mindeniknek uradalma mindörökké különválasztott és sérthetetlen maradjon. Akár a pápa

ragadja el a császár uradalmát, akár a császár bitorolja a pápa jogát, pokolra érdemesek s a költő igazságszeretete oda fogja őket küldeni. Majdan ámulva látjuk, hogy guelfek és gibelinek össze vissza, a pokol borzasztó köreibe omlanak: e részrehajlatlanság könnyű volt annak, ki már előre oly magas polczra helyezkedett.

Ne beszéljünk hát haragról, szeszélyes indulatokról; Dante a tanulmány esőndében alkotta meg elméletét. A politika ez eszményi fogalma később megszilárdul a költő lelkében, roppant arányokban világosodik ki s bizonyos történelem bölcsesletévé alakul, a melynek nevében az „Isteni színjáték“ félelmetes ítéleteit kimondandó lesz, de a mely már megvan a költő gondolatában még mielőtt a köztársaság kormányára jutna. „Monarchiája“ 1300 előtt meg van írva. Lássuk csak, mit mivel, midőn priorrá neveztetvén, 1300-diki jun. 15-dikén kezébe veszi a hatalmat. Mint a ki valamennyi párton felül áll, sok gyűlölője lesz. A feketék bántalmazták a fehéreket az utcán: Dante számúzi a feketék fejét, a vad Corso Donatit, kit a korbéli krónikások egyhangulag florenz Catilinájának neveznek; egyúttal azonban, hogy a város békéjét biztosítsa, számúzi a fehérek legtekintélyesb emberét is, saját ifjúkori barátját s meghittjét, a költő Cavalcanti Vidot. Oly ember tesz-e így, a kinek még nincsenek megálapodott elvei? oly guelfe ez, ki nemsokára gibelin lesz? Már ez a „Monarchia“ szerzője, a „Paradicsom“ és „Pokol“ jövőndő költője. Hivatalos teendőit mintegy áldozásnak nézi, magát egy politikai és vallásos „biszekegy“ papjának s tanárának — s e hajthatatlan paptól, e büszke tanártól senki sem várhat engedelményeket.

És így Dante föl van mentve az állhatatlanság és személyes boszú vádja alól; de midőn a költő erkölcsi nagysága ekkép helyre van állítva, nem történik-e ez politikai s társadalmi okossága rovására? Nincs-e ő ellenkezésben százada szellemével, mely egyúttal a jövő szelleme, midőn hitágazatként hirdeti, hogy a római szent birodalomnak kell hódolni? E régi egység, melyet a szent birodalom jelképezett, már csak elenyészett álom volt. A nemzetek mindenféle megkülönböztetett egyénként szerveződtek, az új idő jelenthetett; s lehet-e tagadni, hogy Dante félreismerete kora törekvését? „A történelem nagy időszakai vége felé — írja Wegele — gyakran találkozunk hatalmas elmékkal, melyek a

már-már kivesző társadalom szelleméhez ragaszkodnak s azt még fen akarják tartani. Dante is így tön. Meg nem menthette a középkort, de roppant emléket állított neki, oly emléket, melynek maganemű párját a történelem föl nem mutathatja.“ S Carlyle megjegyzi, hogy Dante nélkül a középkor örökre elenyészne s nem hallanók sem örömríadását, sem jajkiáltását. Dantéban — úgymond — egymagában tiz néma század szólal meg.

Bármi szép legyen ez igazolás, de nem elegendő. Dante a pápaság és császárság fölfogásában a mult eseményét iparkodott valószínűsíteni, mégis azok közé is tartozik, kik a részletekben ezer meg ezer merészség s újítás által derekasán a jövőt mozdították elő. Figyelmeztetünk Ozanam könyve azon fejezetére, melynek címe: „Dante bölcséletének hasonlata az új bölcsélettel.“

Míg Wegele csak a középkor politikai s mystikus törvényhozóját tiszteli Dantéban, Ozanam az új társadalmak egyik legmerészebb előfutójául dicsőíti őt, és méltán. A „Lakoma“ és „Monarchia“ szerzője nem csak valamennyi kortársán, hanem saját rendszerén is felül emelkedik. Elmélete a multba látszik visszavonni az embereket; a mód, a mint azt érti és gyakorolja, a jövő felé ragadja. Élete s elvei magasztos ellenmondásokkal telvők. Ugyan ő, ki a keresztyén népek egységét akarja megalapítani a szent birodalom koronája alatt, ugyan ő makacs buzgósággal miveli az olasz nyelvet s ezáltal első jelt ad az új irodalmaknak, vagy is az ébredező nemzetiségeknek. Maga patricius, de meghaladva kora szellemét, a legdemokratikus elveket és vágyakat nyilvánítja. Hirdeti azon „Isten országát a földön“, melyre a középkor oly híjába törekedett, pap-uraságnak akarja a társadalmat alávetni, egyszersmind pedig az egyházat hajthatatlan merészséggel különválasztja az államtól s a polgári szabadság jogait vitatja. De a legszembeötlőbb ellenmondás az, hogy le lát-szik mondani az olasz függetlenség ügyéről, a német császárok felé fordul, mégis senki sem becsüli többre Olaszországot, senki sem dicsőíti jobban a római népet és nagy végzetét, mint épen ő. Róma sorsát egyre a szentirási hagyományokkal párhuzamosítja. Aeneas — úgymond — ugyanazon évben lépett Latium partjára, midőn Dávid Izrael királya lett; Dávid nemzetségéből volt születendő a boldogságos szűz, a megváltó anyja, s Aeneas fiai voltak meghódítandók a világot és ekkép előkészítendő a népek

amaz egységét, mely a keresztyénség diadalához megkívántatik. Bossuet a római uralkodást szintén a gondviselés egyik leghathatósbb eszközének nevezte az evangéliom elterjesztésére; Augustus, tudtán kívül, a jövődöbéli vallás útját egyengeti; kormánya alatt az egész világ békében van s Jézus Krisztus megszületik. E nagy nézeteket, melyeket Bossuet sz. Jánosból merít, Dante már ő elötte kifejtette, s a mit a meauxi püspök a vallásos bölcselet nevében fejez ki, azt Dante a hit súlyával s egyszersmind a nemzeti érzés büszkeségével hirdeti. Mily szeretettel szól a „gloriosa Rómá“-ról, a „dolce terra latiná“-ról! Nem sokat törődik azzal, hogy e szent birodalom, a caesarok örököse, német lett, ő csak Róma folytatóit látja benne, s Virgilt is azért választja kalauzáznak, mert ő énekelte meg Augustust. Különcz eszmék, naiv ellenmondások, hanem e scholastikus ruházat alatt a nagy olasz hazafi szive dobog. Azért ne kárhoztassuk hirtelenkedve rendszerét s ne mondjuk Wegelével, hogy Dante inkább germán, mintsem román természet. A németek hóbortja, hogy mindenütt a magok faja befolyását földözik föl; s Dante irányában ez igény különösen nevetséges. Hijába mondja ő magáról: „Florentinus natione, non moribus;“ hol van olaszabb szellem az övénel? Florenz mely fia volt hívebb anyjához? Legerösb kifakadásai is csak szeretete hevét bizonyítják. A pokol fenekén, a tisztítóüz völgyeiben, a paradicsom ragyogványaiban, mindig Florenz áll elötte: szinte azt mondhatnók, hogy e költeménynek, mely a láthatatlant festi, Florenz a hősnője.

Kísérjtik őt már most számüzetésében, 1302-től haláláig, s e húsz éve a szenvedésnek szent magasztosságban fog feltűnni előttünk. Útazásai, működése különféle olasz udvaroknál, majd guelfek, majd gibelinek közti tartózkodása: mind ez világos, érthető lesz. Ha egyszer rátaláltunk sugalma egységére, lelke történetében semmi sem titok többé előttünk.

A költő életének azonban ez utolsó szakaszában is van egy pont, mely az olasz és francia magyarázókat nagyon fölháborítja. Midőn Luxemburg Henrik Olaszországba megy s Dante arra szólítja őt, hogy induljon Florenz ellen, a békés tudósokban, öt-száz év mulva, egyszerre valami guelf szellem lázad föl. Csodálatos, hogy elmulasztották közelebről megvizsgálni e Henriket, ki Dante életében oly fontos szerepet játszik. Wegele megtevé e

vizsgálatot, s most már itt is eloszlik minden kétség, minden félreértés.

Dante meg Henrik, a költő meg a császár, egyazon eszme két utolsó képviselője. Az egyiknél lovagi, a másiknál hittani természetű az ihlet, voltaképp azonban mindakettőnek csak egy a terve.

A XIII. ik század közepe táján a római szent birodalmat halálos csapás érte. Valódi s egyúttal eszmei hatalom létrehozására csak a népek hite által tarthatta fenn magát; fegyveresen legyőzve s II. Frigyes erőszakoskodásai folytán a keresztyénség szeme előtt becsében leszállítva, a sváb császárokkal megbukott. Lehetetlennek tartották, hogy császár még valaha átkeljen a havasokon. Sem a gibelinek e részben nem ámitották többé magokat, sem a guelfek nem féltek többé. A császár megszűntét VIII. Bonifác pápa ünnepelesen ki is hirdette a nagy jubilaum évében. Megjelent a szent Péter templom kapujában, két meztelen kard előtt, és így szólott: „Látjátok e két kardot; én vagyok a pápa és a császár!” A pápaság és császárság hosszú küzdelme csakugyan be látszott fejezve; de VIII. Bonifác halála után váratlan események következtek. Közvetlen utódját, az alig néhány hónapig uralkodott XI. Benedeket oly pápa váltá föl, ki szép Fülöp armányai által jutott a szentszékre. Gascognei volt, „il guasco,” mint Dante nevezi. V. Kelemen, ki egészen a francia király politikájának hódolt s a pápai székhelyt Avignonba tette át, éppen nem ismerte Olaszország helyzetét s nem is ige. iparkodott, hogy megismerje, A guelf és gibelin szónak előtte nem volt értelme; beérte azzal, hogy egyetértésre intett. Egész forradalom. A pápák VIII. Gergely óta VIII. Bonifácig kivétel nélkül a guelf sereg főnökei voltak; most meg V. Kelemen alatt, a szentszék politikája egyszerre megváltozik, s a háromszáz éves szövetségeselek, a guelfek és a pápák, egymás előtt idegenek. Csak valami közös ellenfél egyesíthette őket. Ez ellenfél csakhamar meg is jelent, de onnan érkezett, a hova senkisésem gondolt: nem Francia-, sem Olasz-, hanem Németországból.

Az osztrák Albert császár halála után Henrik luxemburgi grófot választották császárrá Frankfurtban 1308-diki május 1-jén. Heves, lovagi természetű volt, politikai fölfogás nélkül, teli fényes ábrándokkal, ki szerencséje által elvakítva, alig hogy a

trónra lépett, már azon gondolkozik, hogy a szent birodalom szerepét s jogait visszavívja. De nem valami földi nagyraavagyás bolygatta őt; nem akart ő a szentszékekkel a sváb császárok módjára harcra keveredni, neki csak az kellett, hogy Olaszországban megjelenjék s ott, a keresztyénség érdekében, újra magáévá tegye ama hagyományos fejedelmiséget, mely a császárság joga és kötelessége volt; neki az kellett, hogy úgy legyen császár, mint a hogy a pápa pápa. Olaszországba menni s magát Rómában V. Kelemen által megkoronáztatni: ez volt álma. S oly jó hiszemmel járt el, hogy még fölhatalmazást is kért a pápától; a pápa pedig oly közönnyel viseltetett a gibelinek és guelfek viszályai iránt, hogy a fölhatalmazást minden haladék nélkül meg is adta. Henrik 1309 augusztusában Heilbrounban kapja V. Kelemen válaszát, s azonnal indul is. Egész Olaszország háborog. A csaknem mindenünnen száműzött gibelinek már is bizonyosnak hiszik, hogy felülkerekednek, a felbőszült guelfek makacs ellenszegülésről gondolkoznak, mert a pártok most is csak saját érdekeiket vélik fenforogni, s az a békés eszmény, mely Henrik szívét betölti, rég eltörölt hitelv, melyre már senki sem emlékszik. Az átalakult emlék közepett egyetlen egy ember akad, ki a császár álmaiban osztozik, az, kit hittani elmékedése ugyanoda vezetett, hova Henriket császári lovagisága érzelme: a keresztyén világ nagy-szerű egységéhez. Dante megtestesült oháját látja Henrikben, Olaszország megváltóját, kit a „Lakomá“-ban és „Monarchiá“-ban fölhevített, azt kit a paradicsom legtündöklőbb dicsével fog felruházni, kit a nagy Henriknek — „l'alto Arrigo“ — fog nevezni.

Ha már ezek után vizsgáljuk Dante nyilatkozványait, szö-zatait Olaszországhoz, föliratait a császárhoz, mindazon türelmetlen kitöréseit, melyek magyarázóit annyira megzavarták vagy fölbosszantották, úgy hisszük, nem találunk bennök semmit, a mi megmagyarázható s igazolható ne volna. Dante hibái megszünnek hazafiatlanság lenni s egy látnok fenséges álmai lesznek. Elméje tévedhet, de jellemét annál nagyobbak látjuk. Mily álmok! mily szenvedély! mily ékesszólás! Egész szive hogy lángol!

Először egész Olaszországban fordul s elmondja a bekövetkezendő események jelentőségét, előadja történelmi bölcséletét melyről feljebb emlékeztünk. Róma és uralma dicsőítése a fő érv, melyet Henrik részére fölhasznál. S annyira bizik az ügyben,

hogy már látja is a császár megegyezését a pápával az Isten országának a földön valósisására. Henrik álma ez, s a Dantéé is; a költő páratlan nyíltsággal fejezi ezt ki levele végén. S midőn majd a császár és a költő álmát a valóság meghiusítja, midőn a császár, kit eleinte Turinban jól fogadtak, a guelf városok zugolódását hallja, midőn Milanoban zendülés tör ki, midőn Lodi, Cremona, Brescia—florenzei ügynökök által föllázítva—fegyveresen ellenszegül diadalmas útjának: Dante dühét képzelhetni. Florenz az Isten rendeleteit támadja meg, az olasz monarchia azon nagy egysége ellen tör, melyet Aeneas megindított, a Scipiók előkészítettek, Virgil megénekelt, Jézus Krisztus megszentelt! Ezt írja Florencznek az Arno partján kelt levelében. Henrik azonban nem-hogy Florencznek indulna, hanem azzal vesztegeti idejét s fásasztja seregét, hogy kisebb rendű ellenségekkel vesződik. A költő ekkor mintegy hadvezér lesz, elkészíti a hadjárat tervét; kimondja, hogy a szentségtelen lázadásra csak Florenzben lehet a halálos csapást rámérni. Florenz az iszonyú szörnyeteg, mely a keresztvérséget pusztítja, a kigyó, mely anyja szivét marja, a vérfer-tőző Myrrha, ki atyjába szerelmes . . . A florenzei guelfek új szám-űzetési rendeletet bocsátnak a költő ellen. A mi Henriket illeti, ez, ábrándos létére, sohasem tudja, hogyan áll s találomra ha-lad elő. Most Génuában van, majd Pisában, illemi formaságok-kal bibelődik, Robert nápolyi királylyal alküszik, jobban bízik jogában, mintsem kardjában, s Robert végre kijátsza s még a pápával is összeveszti. Hajóra száll Genuában, Robertet saját földjén megtámadandó, de a betegség Buon-Conventoben tartóztatja, meghal s magával viszi a csalódások egész világát.

A gibelinek ámulata s a guelfek örömiradása eléggé elárul-ták, mit nem vihetett volna végbe Henrik császár Olaszországban, még politikai hibái mellett is. Hadai siettek visszakelni a hava-sokon, a gibelinek mindenfelé szétszóródtak s a guelfek, mint-egy bizonyos veszélyből menekülve, nem tudtak hova lenni örö-mükben. Egész népeiségek újdonat új ruhát öltöttek, jeléül, hogy új életre keltek.

Igy halt el a szent birodalom utolsó képviselője, s az olasz népségek csakugyan új életre keltek, szabad és vészteljes életre, mely még nem egyszer idegen járom alá volt őket hajtandó. Föl-lehetett tenni, hogy az olasz egység, megalapítatván a XIV-dik

században a Dante hívta fejedelem által, megóvta volna ez országot a jövő veszélyektől; de bár e föltevés a nagy költő rendszerét igazolja, mégis jó, hogy nem úgy történt. A nemzeti érzés meg volt születve, s a mely népnek eszmélete van önmagáról, hódító kezéből nem fogadhat el semmit. VII Henrik jölvő szándékai, Dante hazafias reményei más korba valók voltak.

Vajjon az új eszmékhez térítette-e Dantét csalódásai bukta és Olaszország öröme? Korántsem. Az ő hite sokkal mélyebb volt. Őféle lelkek meg nem térnek. Kezébe vette ismét a zarándok botot, s tiz éven át (1311-től 1321-ig) városról városra járva, majd gibelinek, majd guelfek vendégszeretetével élve, közönnyel viseltetve gazdái véleménye iránt (mert az ő köre mindig a pártokon fölül volt), minden remény ellenére folyvást remélt. Rendületlenül hitte a megváltó érkezését. Készült dicsőséggel visszatérni Florenzbe, s látta már a napot, midőn hazája, az Isten útjaira visszavezérelve, babérral fogja koszorúzni „azon költemény szerzőjét, melyben ég és föld közremunkált.“ Addig is maga dicsőítette magát a mennyei országban. Azt a császári koronát, azt a pápai süveget, melyet a földi ország fölé akart állítani, Virgil neki adja át a paradicsom küszöbén, hogy őrizze. Meghal, a nélkül, hogy ábrándja teljesült volna; de mielőtt még sirba szállana, a mennyország főhelyére teszi ama nagy Henrik lelkét, ki „Olaszországot átalakítani jött, mielőtt Olaszország kész lett volna,“ s a pokolban a megvesztegetettek látványát igéri V. Kelemennek, mint a ki a császárt megcsalta, oda helyezvén VIII. Bonifácot is, mint a ki kardját bitorolta. Dante büszkén ismételhette vég órájában, a mit a „Paradicsom“ 17-dik énekében őse Cacciaguida által mondat magának:

„A te fia bello

Aver ti fatta parte per te stesso.“

(Szép lesz egykor, hogy egymagad voltál pártodon)

II.

Ismerve már Dante jellemét, ismerve politikai s erkölcsi tanait, az „Isteni színjáték“-ban nem akadunk többé rejtelmekre, s minden részlete az egésznek logikai egységét fogja előtűntetni.

Mi az „Isteni színjáték“ alapeszméje? Rendszerint azt mond-

ják: nagyszerű jelkép, egy elragadtatott képzelem útazása a láthatatlan világban. Felületes és köznapi magyarázat.

A jelkép fátyla mögött, e rejtelmes zarándoklás színe alatt lappang az eredeti gondolat, a költemény elve és lényege. Dante maga, Can Grandéhoz irt levelében (kinek a „Paradicsom“-ot ajánlja) így szól: „E mű értelme nem egy-, hanem többszerű. Van először betűszerinti értelme, aztán a betű alá rejtett értelme.“ Aztán, egészen a korabeli doctorok módja szerint, megkülönböztet még egy allegorikai, egy erkölcsi, meg egy anagog értelmet. Ez a költemény, ime nem csak egy költemény, de négy vagy öt, a szerint, a hogy olvasod.

Legyünk méltányosabbak Dante iránt, mint ő maga; melőzzük allegorikai osztályozását, melylyel csak az idő divatjának hódolt; s ne feledjük, hogy ugyanazon levélben, a hiú fürkészéseket kárhóztatva s visszatérve az igazsághoz, egyszerre fölkiált: „Hagyjunk föl e szörszálhasogató nyomozásokkal s mondjuk ki egyszerűen, hogy e mű czélja, az egésznek s mindenik részének czélja kiragadni az élöket nyomorukból s boldogságra juttatni.“ E mondat igazi értelmét a bírálat világa mellett könnyű kitalálnunk. Az „Isteni színjáték“ a keresztyénség képe s ünnepélyes ítélet a nemzedékek fölött a költő vallásos és politikai bölcselete nevében. A kik az egyházi vagy világi rendet megszegték, poklokra szállanak; a tisztító tűz és paradicsom azoknak jut, kik a birodalmat és egyházat szolgálták. S e pokol, e tisztító-tűz, e paradicsom nem csupán azon vidékeken található, melyeket a fenséges látnok bejár; megvannak ezen a világon is. A pokol Rómában van, a megvesztegetett pápák uralma alatt; a paradicsom azok szívében, kik a birodalom isteni végzésű törvényének s a keresztre feszített Jézus még magasb törvényének hivei maradtak. Legnagyobb elragadtatásában is Dante mindig a világon jártatja szemét; a láthatatlan országok küszöbéről a földhöz intézi szavát, a keresztyénséget inti: költeménye papolás. Im, ez az értelme a Can Grande ajánlatában előforduló mondatának: „Removeo viventes in hac vita de statu miseriae et perducere ad statum felicitatis.“

De az „Isteni színjáték“ a mellett, hogy az eszményi gibelinséget papolja, jelképi előadása egyszersmind a különböző fokoknak, melyeken a költő lelke áthaladt. Danténak ez a lelki története töredékesen már előbbi munkáiban is ki van jelölve; itt

azonban teljes a kép. Nagy elméjét váltogatva szerelem, tudomány, politika, vallás foglalta el. A szerelem elragadtatásai tűnődöklének az „Új élet“-ben, a tudománynak van szentelve a „Lakoma“, politikát tárgyz az „Monarchia“, a vallás pedig, mindentüvé bevegyítve, mindent besugárol. Az „Isteni színjáték“-ban vallás, politika, bölelet, szerelem, öszhangos egyetemet alkotnak. E fejlődés ösztönszerűleg ment végbe Dante lelkében, maga nem is eszmélt rá világosan, s a bírálatnak jutott föladatúl azt földeríteni, — a mit Witte és Wegele nagy sikeirel meg is tettek.

Dante költeménye tehát egyfelől a különböző fejlődési fokok képe, melyeken elméje keresztül ment, másfelől az összes keresztyénség ítélete azon isteni végzésű rend alapján, melyet lelkében megalkotott.

Az „Isteni színjáték“-ot két nagy alak tölti be. A számtalan sokaság fölött, melybe Dante életet lehel, ez óriási kárhözottak, ez ég felé járdaló szelid vezeklők, s ezen, a teremtetlen fényben úszó rejtelmes választottak közepett Virgil és Beatrice válnak ki a roppant képen. Mi Virgil? mi Beatrice? A XIX-dik század előtt valamennyi magyarázó elég határozatlanul csak azt mondja: Virgil az emberi ész, Beatrice a hittan. E köznapi mondasban határozott értelem lappangott, s a korunkbeli bírálat meg is találta.

Először Virgil jelenik meg, Beatricétól küldve. A költő, élete pályája felében, azon évben, midőn a nagy jubilaum ezer meg ezer zarándokot gyűjt Rómába, azon évben, midőn új század kezdődik — ez idő kedvez a jelképes zarándoklásnak — egy veszélyes erdőben eltéved. Hegy tövébe érkezik, melynek csücsát a nap sugarai világítják; fölfelé indul, örvendve, hogy a rengetegből menekülhet, midőn egyszerre egy fürge, hajlékony, pettyes párducz, majd egy szörnyű oroslán, utóbb meg egy elsoványodott éhes nöstény farkas, útját állják s ismét lefelé riasztják. Ekkor mentő jelenik meg: Virgil. A mantuai költő, Dantét megmentendő, az örökkévalóság országaiba készül őt vezetni. A párducz, oroslán és farkas: a fajtalanság, gög és megkívánás, az emberi szív három ostora, mely Dantét a jó útról eltérítte;

a megromlott keresztyénségnek is ez a három a baja¹⁾. Dante magát festi, századát festve; visszatér az istenhez, s a keresztyén világot is vissza akarja hozzá téríteni azáltal, hogy az isteni végzésű rendet szemlélteti. Virgilt Beatrice küldte segítségére; Virgil kezdé meggyógyítását, Beatrice fogja befejezni.

A középkor irodalmában egymástól igen különböző két hagyomány uralkodik Virgilről, egy népies, meg egy tudós. A népies hagyomány szerint Virgil a bűvészek bűvésze, ki a természet titkos erőinek parancsol. Így fordul elő már a keresztyénség első korabeli hitmondákban, így a későbbi lovagbeszélyekben. A tudós hagyomány méltóbb e gyöngéd elméhez; az ugyanis a keresztyénség egyik előfutójának mondja őt, a próféták közé helyezi, kikkel együtt ő is megjósolja az üdvözítő eljövételét. Dante mindkét rendbeli hagyományból merít. Midőn kalauza, a „Pokol“ 9-dik énekében, beszéli neki, hogy Ericto boszorkány ráolvasásai folytán egyszer már leszállott volt a Judás köréig: ez a népmonda Virgilje, ve-yítve lucanusi emlékezésekkel. A keresztyénséget megelőző Virgillel meg a „Tisztítótűz“ és „Paradiesom“ minden lapján találkozunk. Költőnknek azonban még több kell, s a hagyományt át is alakítja, hogy műve öszhangos alkatrészévé lehessen. Az „Isteni színjáték“ Virgilje mindenek előtt a római birodalom dalnoka. Caesar alatt született, Augustust énekelte meg: ez főérdeme Dante szemében. A mi több, e birodalom, melyet a mantuai „dolce poeta“ dicsőített, úgy tűnik fel költeményeiben, mint az összes római nép történelmének koronája. Augustus dalnoka egyszersmind a római nép s diadalmas végzete dalnoka; halhatatlan versekben dicsőítette azt a királyi nemzetet, populum late regem, mely arra született, hogy a világ fölött uralkodjék. A „Lakoma“ és „Monarchia“ összes történeti bölcsesége

¹⁾ A jelkép ez általánosan elfogadott erkölcsi megfejtését Marchetti új megfejtéssel akarta pótolni. E szerint a párduez a florenzei demokratia, borzasztó, mozgékony, szeszélyes, de melyet Dante még remél maga részére megnyerhetni; az oroszlán Valois Károly, kit VIII. Bonifác Olaszországba hívott; az éhes nöstényfarkas a római egyház. Marchetti magyarázatát Rossetti és Fauriel magokévá tették s különösen Olaszországban szívesen fogadták; de Witte, Parenti, Pinciani megczáfolták, s most már egészen el van ejtve.

az Aeneisen alapúl; s Dante Virgilje a birodalmat, az isteni végzés folytán a földön megállapított rendet képviseli.

S mily arányosság a költemény szövetében! Mig az „Aeneis“ dalnoka a földi rend képviselője, Dante másik kalauza viszont a mennyei rendet nyilatkoztatja ki előtte. Az „Isteni színjáték“ban mindvégig megvan e nagy kettőség, mely az egész mindenségre kiterjed. A költő mindig látja lelki szemével a két országot, melyről szent Ágoston beszél; az Isten országa világosítja föl az ember országát, Beatrice magyarázza meg Virgilt.

Beatrice alakját a florenczi költő valamennyi magyarázója közül legjobban derítette föl Ozanam és János szász király (Philalethes név alatt). Azelőtt Beatricében vagy merő hittani elvonást láttak, vagy pedig csakis Portinari leányát, azt a piros ruhába öltözött szép gyermeket, kit a kilencz éves Dante úgy megcsodált s ki tizenhat évvel azután ifjusága teljes virágában elhunyt. A helyes fölfogás az, mely Beatricét emberi s egyúttal rejtelmes természetnek nézi, a szeretet megdicsőültét szemlélvén benne. A „Tisztító tűz“ utolsó énekeiben a költő hölgye még az emberiséghez tartozik, mind tisztább meg tisztább lesz, s a mint magasb meg magasb körbe emelkedik, úgy növekszik fokozatosan szépségre, mig végre helyet foglal a szent hierarchia trónjain és „koronája örök sugarakkal tündöklik.“ Beatrice — hogy egyszerűen kimondjuk — a szeretet, a forrásához visszavezetett szeretet, az isteni szeretet, mely nélkül a tudorok minden tudománya holt betű. A tanoda elvei, az ő ajkára jutva, új erőt kapnak. Így egészíti ki Beatrice a Virgil kezdette munkát. Virgil a világi rendet tanítja, Beatrice a lelkit. A birodalom jogait a legnemesb költő dicsőíti, az egyház jogait oly lélek, mely merő szeretet. A költemény minden lapján olvasható a kettős tanulság: a birodalmat a bölcsesség tanácsolja, az egyházat a szeretet sugalja. Ime Dante álma.

Csudálkozhatunk-e immár a költő szabadságán? Tana magába öleli a földi ember valamennyi kötelességét. A magasból, hol bíróként ül, félelmetes bizonyossággal osztja mind a jutalmat, mind a büntetést. Némelyek ellenmondásokat vettek észre ítéleteiben, elámultak, hogy poklában gibelinek is akadnak, és így szóltak: „Ezt akkor írta, mikor guelf volt; ezt, mikor gibelin.“ Csalódás! Az ő politikai és vallásos elmélete, a mint azt

az újkori bírálókat kiderítette, minden ellenmondást elenyésztet. Farinatát és II. Frigyeszt ugyanazon törvény nevében fekteti az eretnekek sirjaiba, mint a melynél fogva III. Miklóst és VIII. Bonifácot a megvesztegetettek látványába taszítja. Bölcséleti terv szerint van a hibák és bűnök fokozata kitéve; s e terv oly tiszta, hogy egy újabb magyarázó a „Pokol“ és a „Tisztítóttűz“ alapján képes volt Dante büntetőtörvénykönyvét egybeállítani, s oly teljesen, hogy megvan benne mind a római, mind az egyházi, mind a germán jog. Dante, hajthatatlan logikájával, a legkegyetlenebb büntetéseket az egyház és birodalom ellenségeinek tartja fen, s általában inkább üldözi a társadalmi, mintsem magán vétkeket. Ítéleteiben az evangéliom szelleme uralkodik, a büntetések szabad elosztása a keresztyén igazságszolgáltatás diadala. A bűnös lelkismerete föl van fedve, s minél hatalmasabb volt állása, annál súlyosabban nehezedik rá tetteinek felelőssége. Semmi kimélet e világ nagyjai iránt!

Dante roppant festménye számtalan sokaságot foglal magában. Minden kör, és minden körnek minden része hemzseg a tömérdek néptől. Emitt darvak módjára sorakoznak egymásután vég nélkül, „egy fekete vihar“ kapja el s örökös forgószélbe sodródznak; másutt az égből hullanak a mélységbe, szorosan együtt, mint az eső cseppjei. E névtelen tömegek közben bizonyos egyesek is fölföltünedeznek. Kik ezek? mely időkből, mely országokból valók? miért épen ezek s nem mások? Első tekintetre úgy látszik, mintha véletlenül volnának összegyűjtve, minden osztályból, minden századból összevissza, ókorbeliek Dante kortársaival, pogányok keresztyénekkal, zsidók mohamedánokkal kerülnek együttvé. Közlelbbi vizsgálat azonban meggyőz, hogy itt is biztos terv uralkodik, ez iszonyatos rendetlenségben is az építész arányos rajzát fedezzük föl.

Az „Isteni színjáték“ alakjai mind úgy vannak kiválasztva és elosztva, hogy háromfélét képviselnek: majd a költő általános elméletét, az ő felfogása szerinti egyetemes társadalmat, az ő birodalmát és egyházát; majd a voltaképi erkölcsöt, nem tekintve a politikai és vallásos rendre; majd végre az egykorú törvényt, azaz Olaszország ügyeit, Florenz viszontagságait.

A „Pokol“-ban az egyetemes rend és olasz ügyek alapján kimondott ítéletekkel találkozunk; az újabb történetből vett ala-

kok főképp e kettőre vonatkoznak. Eretnekek, mint Farinata, Cavalcante, II. Frigyes, meg Ubaldini bibornok, ki nem hitte a lélek lételét; erőszakoskodók, mint a gögös és engesztelhetlen Argenti, a szentségtörő Vanni Fucci, s VIII. Bonifác haragjának eszköze, Montefeltro gróf; hamisítók, mint az alchimista Capocchio s a hamispénz-készítő Ádám mester; árulók, mint Cancellieri, Marcheroni, Cammiccione d' Pazzi, Bocca, Becchiera, Ugolin, Tebadello és Branca d' Oria. A mely alakok a pogány mesékből vagy ó történetből vannak véve, azok kizárólag az egyetemes rend megszegését képviselik. Capaneus óriás például jelképezi az ősidőbeli ember föllázadását az ég ellen; Sextus Pompejus a pokolba jut, mert Caesart támadta meg; Brutus és Cassius épen a sátán torkában Jézus árulójával vannak egy társaságban, mert elárulták a birodalmat, meggyilkolták Caesart. A kettős ország elmélete Danténál oly tökéletesen ki van fejtve, hogy némileg az emberi nem egész történetét bele foglalja. Mily eredetileg mutatkozik a szerző ezen szándéka többek közt abban, hogy Mohamedet nem nézi külön vallás alapítójának, hanem a keresztyénségből kivált felekezőnek. A katolikus egyház és a szent birodalom körén kívül semmi sincs előtte. Fordulnak elő általában erkölcs elleni vétkek is, ezek azonban, a mennyiben se a birodalmat, se az egyházat nem háborgatják, az „Isteni színjáték“-ban csak másod rendűek. Az így elkárhozottak, a többinél kevésbbé bűnösök levén, az első köröket foglalják el, a költő elérzékenyedve szól hozzájuk, boldogtalanságuk meghatja őt; Francesca elbeszélése folytán „mintegy holt test hanyatlik le,“ s maga Virgil értesíti őt, mily roppant távolság választja el őket azoktól, kik a világ gondviselésileg megállapított rendje ellen merészelték fölkelni.

A „Tisztítótűz“-ben viszont — s ez egyik jellemző vonása ez utolsó ítéletnek — egyetlenegy kivétellel, nincsenek oly bűnösök, kik a politikai vagy vallásos rend ellen vétettek; az ily vétségek sokkal nagyobbak Dante szemében, hogysen elkövetőik kitisztíthatják belőlök lelköket. Azon egy politikai bűnös, kinek Dante mégis megkegyelmezett, Anjou Károly, szent Lajos öcsese, kinek jámbor és bűnbánó végét Villani János beszéli el. A „Tisztítótűz“ többi lakosa mind csak a magán erkölcs ellen vétkezett: hanyagok, irigyek, gögösek, nyalánkok, fajtalanok,

haragra gerjedök. A „Tisztítótűz“-ben már kevesebb külön névvel is találkozunk, mint a „Pokol“-ban; s még kevesebbel a „Paradicsom“-ban, mely egészen a doctoroknak, Beatricénak, a boldogságos szűznek s a szentháromságnak van szentelve. A két utolsó név, mely e fényesség közepett feltűnik, az egész előadásnak mintegy rövid összefoglalása és újlag tanúsítja költőnk sugalmának állhatatosságát. A birodalom és egyház árulóival végződik a pokoli mélység képe, szent Bernát és Luxemburg Henrik jutnak a legmagasabb mennyekbe: szent Bernát, mint a ki a lelki életet képviseli tökéletes tisztaságában; Luxemburg Henrik, mint a kiből Dante a szent birodalom eszményét tiszteli.

Tehát eleitől végig Caesar képe, a birodalom eszméje mindentűtt az egész költeményben! s a hol a birodalom és egyház egymással párbuzamba állítvák, mindig az egyház van hátratéve! Ime, hány pápát találnak a pokolban, III. Miklóst, V. Coelestint, VIII. Bonifácot, V. Kelement, s még másokat bibornokokkal s egyéb papokkal együtt; mindezekkel szemben Traján, Constantin, Justinian, Henrik császárok a mennyország lakói. A magyarázat az, hogy Dante az egyház világi hatalmát oly korban támadta meg, midőn e hatalom a világ fölött uralkodott, s könnyörtelennek kellett lennie a nagyravágyó pápák iránt. A pápák közül csak is az első időbelieket helyezi a paradicsomba, Linust, Kilitet, Calixtot, Orbánt, szóval, a kik „Constantin vésszes adománya“ előtt igazgatták az egyházat. Rendszere logikájához ragaszkodva, Dante kétfelé választja az egyház szolgálait: egyfelől vannak a Constantint megelőző alázatos pápák, másfelől a büszke papok, kikre Constantin a nyugat uralmát s ezzel együtt a gazdagság kísértéseit hagyta.

De vajjon Dante, midőn — akár méltán, akár nem — így küzd az uralkodó egyház ellen, a másik oldalon nem túlságosan engedékeny-e? Ne féljünk: a pápai uraság ellenese nem áldozza föl a szabadságot. Hogy lelkébe lássunk, csak két alakjára figyelemztetünk: Curiora, ki Caesarnak tanácsolta, hogy keljen át a Rubiconon, és Catóra, a római szabadság utolsó védőjére. Curio a pokol kilenczedik árkában szenved s egy ördög kitépte merész nyelvét; az uticai öngyilkos ellenben, pogány létére, azon csodás kegyelemben részesül, hogy a tisztítótűz kormánya reá van bízva. Ez korántsem ellenmondás. A birodalom, Dante szemében, a

béke öre, az országok védnöke, de nem korlátlan úr, hogy zsarnoki egység alá szorítsa a világot. A „Monarchiá“-ban ezt határozottan kimondja: „Midőn egyetlen fejedelem tekintélyéről szólnok, nem kell azt hinni, hogy e fejedelem a községeknek törvényt szabhasson, a nemzeteknek és városoknak saját jogaik vannak s különböző intézményekre van szükségök.“ Dante jóformán csak oly hatalmat enged a császárnak, a minővel az éjszakamerikai államok elnöke rendelkezik. Érthetjük immár, miért gyalázza meg úgy Caesar czinkosát s miért dicsőíti úgy Catót. E két alak mintha azt mondaná: „Félre ne ismerjétek a költő szándokát; a fő tekintély, melyet ő kíván, korántsem a törvénynyel nem gondoló zsarnokság; az isteni végzésű rend, melyet dicsőit, korántsem a szabadság megsemmisítése.“

Az „Isteni színjáték“ ime történelmi fölvilágosításai, a szerző eszejárásának ime pontos kimutatása után képzelme erejét s szépségét annál inkább méltányolhatjuk. Dante háborút visel százada ellen: innen gondolata komor fölsége s az a bűbánat, melyből még a paradicsom sem gyógyíthatja ki. Midőn kitzüzi a borzasztó fölírást: „per me si va tra la perduta gente“¹⁾, nem lehet-e föltenni, hogy azt a kezdődő korszak küszöbe fölé tűzi? Az a pokol, hol annyi ezer meg ezer lélekkel találkozik, az ő saját korszaka, mely a középkor útjairól máshová tévedt. A költő sötét ösvényeken jár ott, mélységeken keresztül hatol be az éjbe; a szél üvölt, a természet nyög, s ha olykor csillapodik a költő haragja, eszünkbe jut e bánatos sor az „Új élet“-ből. „A csillagok oly haloványok voltak, mintha a holtakat siratnák.“ Világosságot szomjazva, kilép az éjből, bejárja a „Tisztító-tűz“ völgyeit, keresi azokat, kik nem estek el végkép, kik még egy jobb jövőben biznak. . . . De mily változás! Nincs többé számtalan nép körülötte. A jónak útjai félig elhagyottak. Nincs egyéb hátra, mint azon isteni országba menekülnie, melyről a világ lemondott. Oh mennyei örömmök, mi jól estek e sebhedt szívnek! De bármi jól esetek is neki, el nem vonhatjátok e világ ügyeitől. Dante nem olyan, mint a szerzetes, ki czellája küszöbén lerázza sarujáról a port; ő a paradicsom küszöbéről is Florenczre fűggeszti szemét, lesve, ha egy sugár feltülről meg nem világosítja-e szerencsétlen hazáját.

¹⁾ Rajtam keresztül megy az elveszett nép.

Hajh, az éj sötétebb mint valaha, Olaszország városai fölött, és szent Péter, a Vaticanra nézve, hol egy bűnös pápa székel, fölkiált:

„Il luogo mio,
Il luogo mio, il luogo mio, che vaca
Nella presenza del figliuol di Dio!¹⁾”

Mily jelenetek, mily tájak, mily arczképek, mind azon egyetlen gondolattól sugalva s páratlan változatossággal kifejtve. S e heves látomásoknak, a „Tisztítótűz“-nek és „Paradicsom“-nak szintűgy, mint a „Pokol“-nak, a költő szenvedélye adja meg érdekét, a költő szenvedélye, mely különféle alakokat ölt: mindennütt a szenvedő, kérő, villámokat szóró lélek. Ezt kell folyvást szemmel tartanunk, s jobban megértjük magasztos fölfogásait. Irgalmatlan gúnyainak, rejtelmes elragadtatásainak, mindeuinek határozottabb jelentősége lesz. Művének a bírálat által fölfedezett őszhangzata váratlan értékkel ruházza föl minden egyes alkotórészét.

De nem csalódunk-e? igazán a birodalom és az egyház dalnoka-e Dante? — Rossetti a katholicismus ellenének, a reformatio előfutójának mondja őt; s a vakbuzgó Aroux még tovább megy, szabad kömivest és általában a keresztyénség ellenét látja benne.

Oh korunkbeli félénk hívők, a szabadságban megbotránkozó s a böleselettől rémülő keresztyének, ne olvassátok a középkor műveit: ezek naiv merészségei nem nektek valók! De igenis olvassátok, ha meg akarjátok tudni, miből állt a keresztyén eszmélet szabad élete. E szent szabadság egyik legmerészebb képviselője: Dante. A XIII-ik században nem volt eretnakség pokolra kárhoztatni hűtelen pápákat; ama nagy lelkeknek szabadalmaik voltak, melyekkel bátran éltek. Azért, hogy egy katolikus Dante mai nap nem volna lehetséges, félre ne ismerjétek Dante katholicismusát s ne rágalmazzatok a középkor nagy ítélőbiráját.

III.

Még egy pár szót a Dante-irodalomról.

¹⁾ Az én helyem, az én helyem, az én helyem nincs betöltve az isten fia előtt!

A fentebbiekből is látni, hogy az újkori Dante-bírálat dicsőségében főleg Olasz-, Francia- és Németország osztoznak.

Az életrajzi részletek tanulmánya kivált Landivó és Lombardi örökösei közt virágzik; oly munkák, mint a „Veltro allegorico“ Troya apáttól, a „Secolo di Dante“ Arrivabentétől, „la Commedia di Dante Alighieri illustrata“ Foscolo Hugótól, a „Vita di Dante“ Balbo Caesartól, a lehető legteljesebbek, a mi a költő külső életét s műveiben előforduló személyeket illeti. Ponta, Giuliani és Torricelli a legaprólékosabb nyomozásokban is gyönyörködnek. Különösen becses a „Bibliografia dantesca“ Batines Columbtól, kit az „Isteni színjáték“ tisztelete francziából olaszá tett.

A francia Dante-bírálok közt a már említettük Villemain, Fauriel, Ozanam mellett még Ampère említendő. Fordítottak Dantéból újabban Sainte-Beuve, Lamennais, Ratisbonne és Mesnard, leghibásabban Lamennais. A francia fordítások egyébiránt esin és művészi szépség által tűnnek ki.

A német magyarázókról többször volt alkalmunk emlékezni; Dante és művei helyes fölfogását leginkább nekik lehet köszönni. A német fordítások (a század elején Streckfuss- és Kannegiessertől, újabban Kopisch- és a szász királytól) gyöngébbek.

Fordításokban leginkább az angolok jeleskednek, névszerint Cary, Carlyle, Cailey.

Régebben Spanyolország is foglalkozott Dantéval s az „Isteni színjáték“-ot már a XV-ik században kétszer lefordították.

Újabban a „Pokol“ dán, svéd orosz fordításban jelent meg Molbech, Bottiger, Min tollából. Ezekhez sorolandó Császár magyar fordítása is, de melyről Taillandier nem tud. Császár, mint feljebb megjegyeztük; az „Új életet“-et is lefordította.

Az „Isteni színjáték“ általánosabban fölkarolt tanulmányát örömmel üdvözöljük. Mig a földön nem teljesítik a legfőbb igazságszolgáltatás törvényeit, az „Isteni színjáték“, melyben az igazságosság szenvedélye uralkodik, magasztos vigaszt fog nyújtani a szenvedőknek. Az úton kívül tévedező pártok köréből csak az örök erkölcs ölébe menekülhetünk. Minuagunkban kell meglenni poklunknak és paradicsomunknak, lelkiismeretünk titkos törvénszéke előtt kell az embereket megbüntetnünk és jutalmaznunk.

Tudjunk szeretni, s mivel e szomorú világban e nélkül sem' lehetünk el, tudjunk gyűlölni! Szeressük a jót, gyűlöljük a rosszat! Szóval, ápoljuk magunkban azt a lelki erőt, a jónak szenvedélyét, az igazságosság szomját, mely a nagy gibelinnek a századok sorain át eltörülhetlen ismertető jele. Így legjobban teljesítjük a Santa crocei fölirat intését: „Onorate l' altissimo poeta!”

G. Á.

LESSING.

IRÓI ÉLET- ÉS JELLEMRAJZ. — MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Lessing. Sein Leben und seine Werke. Von Adolf Stahr. Berlin. 1862.
I. II. B.

Míg Lessing Dramaturgiája második kötetén dolgozott, fondorkodó irodalmi elleneivel, kiknek feje a nem igen irigylendő halhatatlanságra jutott hallei tanár Klotz volt, — harezba látta magát keveredve; mely dicsőséggel koronázott aetheticiai hadjáratától, a Laokoommal abbanhagyott régiségi tanulmányokra szólítá vissza.

Boroszlói tartózkodása utolsó éveiben, mialatt minden journalistai és irodalmi nyilvános munkásságtól visszavonulva élt és dolgozott, egy fiatal író tűnt fel Németországban, ki nem csekély tehetséggel s még nagyobb nagyravágyással felruházva, sok oldalú irodalmi munkásságával s journalistai mozgalmasságával színlég hajlandónak látszék a Lessingtől föladatait elfoglalni. Klotz Keresztély Adolf, lausitzi mint Lessing, (született 1738-ban) egyszerre csak rendkívül nagyra vitte. Huszonnégy éves korában tanár a göttingai egyetemen; mint huszonhét éves az ékesszólás tanárául megbíva Halleba; s nemsokára titkos tanácsosi címmel s gazdag fizetéssel; — ellátva az öntudatos föllépés azon külső kellékeivel is, melyek az akkori közönségre még kevésbé téveszték hatásukat, mint a mostanira; ösztönözve égő nagyravágyástól, s kevésbé meggondoló az eszközök megválasztásában, hogy azt kielégítse; néhány év alatt sikerült neki tekintélyes s még in-

kább félt névre tenni szert. Előttünk, kiknél emléke csak Lessing megsemmisítő kritikája által tartatott fen, felületességét és alaptalanságát kimutatva mind azon a térer, a melyen megpróbálkozott, előttünk, mondom, csaknem hihetetlennek látszik a tekintély, melylyel kora legjobbjai előtt is birt, míg Lessing le nem verte. Nem csak a mindent csodáló Gleim tette „az ő nagy és tudós Klotzát“ mindjárt Lessing mellé; Wieland is „a nemzet díszéhez“ számitá őt, s Herder a nyelvészet hősei, egy Gessner s Ernesti mellé helyezé. Sőt maga Lessing is figyelmes kezdett lenni boroszói magányában az újon feltűnt tehetségre, s bátorítólag, a hogy szeretett minden fiatal kezdővel bánni s megtisztelőleg szolt felöle Laokoonában. Nicolaival, kinek naplójába dolgozott, szoros viszonyban volt Klotz, a minthogy — mondja Stahr — általában alig volt künn és benn Németországon egyetlen irodalmi tekintély, kihez hozzá ne tudott volna tolakodni. Csak egyetlen egynél nem sikerült neki s épen ez egy volt, a ki után a hiú s nagyravágyó férfiú leginkább esenkedett:—Lessing. Különben Lessing geniusának csodálása és tisztelete, mit Laokoono bírálatában nyilvánított, nem volt színlett, habár összekötve látszék is lenni nyilvánvaló szándékkal: Lessinggel közösen ellenzéket alkotni Winckelmann ellen, kinek dicsősége őt nyomta. E fogásnál a régi divide et impera volt vezér-elve. Ha sikerül köztök meghasonlást idéznie elő, nagyobb kilátása lesz az uralkodásra. De Lessing válasz nélkül hagyá a bírálatot. S hallgatása, halálos sértés volt Klotz elbizakodottságára s ingerlékenységére nézve, annyival inkább, mivel Lessing néhány baráti, mint Gleim, bámulták eljárását. Klotz elhatározá megboszúlni magát Lessingen.

Igy álltak a dolgok, midőn Lessing, ki e közben Hamburgba hivatva egy időre, abban hagyta régiségi tanulmányait, 1768 elején figyelni kezdett a Klotzféle fondorlatokra. Egyszerre kedve kerekedett, 1768 májusra tervezett lipcei útja alkalmával, közelebről megtekinteni a férfit; talán megpróbálni, vajjon személyes befolyásával nem lenne-e jobb útra téríthető. De csakhamar felhagyott e szándékkal, miután Lipesében annyi sokat halott Klotz felől, hogy minden kedve elment a személyes ismeretségtől. Sőt inkább azon szilárd szándékkal tér vissza Lipeséből Hamburgba, hogy nyakára hág a Klotzféle fondorlatoknak.

Lipesében kerültek kezébe Klotz legújabb irati. S a legutolsó jó véleményétől is megfoszták a tudós felől. „Ez ember — írta Lessing Nicolainak — hányja-veti magát, s igen szeretne e dolgokban oraculumnak láttatni, habár biztos vagyok is abban, hogy tudatlanabb szegény ördög sohasem létezett, ki meg akarta volna ütni a bírálói mértéket. Irata a csiszolt kövekről a legnyomorultabb és legszemtelenebb compilatio Winckelmann és Lippertből, kiket gyakran épenséggel nem értett s mindaz, mit a magából hoztátett, nyomorúságos.“ Épen ezen, minden barátjától nagyrabecstült iratban tevő Klotz első közvetlen támadását Lessing ellen. „Tisztelettel volt irántam,“ folytatja Lessing e levélben, „hogy háromszor megemlékezett rólam e könyvecskében, s háromszor vagy rövidlátásból nem értett, vagy kajánságból nem akart érteni.“ Klotz legnagyobb szerencsétlenségére, azon buzgólkodott s több barátja, hogy folyóiratokban és napilapokban nyilvánosságra hozzák Lessing e nevezetes útbagazítását; ki Hamburgba visszatértekor egy ottani lapban (Reichspostreuter) oly czikkkel lőn fogadva, melyben Klotz könyvének névtelen bírálója (Dusch) diadalmasan jelenté a közönségnek, hogy abban a híres kritikus Lessingnek „egy megbocsáthatlan hibája van bebizonyítva.“ Lessing egy levéllel felelt, melyet a hamburgi újságba iktatott. Páratlan gyorsasággal következett most támadás támadásra. Alig egy hónap alatt már be volt fejezve az első huszonöt archaelogiai tartalmú levél; két hó múlva annak első kötete már mint könyv jelent meg, mit a következő évben egy második rész követett. E mellett Lessing egy más vitairatba is kezdett, mely azonban töredék maradt. Értekezés volt ez „A régi rómaiak ős képeiről,“ minek kezdetét Lessing hagyományai közt birjuk. Klotz ugyan e tárgy fölötti értekezése ellen volt irányozva, melylyel, mint Lessing néhány évvel később kimutatta, Klotz szemtelen plagiumot követett el. Christ archaelogiai fölolvasásainak füzetein. A régiség-tani levelek harmadik része elő volt készítve, azonban nem fejeztették be. E helyett „Mint festették a régiek a halált“ czimű értekezlet, hasonlólag Klotz támadása által előidézve, jelent meg (1769) — mint Stahr mondja — aesthetikai és műtörténeti irodalmunk még ma is nagy becsü gazdagítására. A közvetlen befolyás, melyet ez az újabb képzőművészetre gyakorolt, még a Laokoonénál is jelentékenyebb volt.

Rómában Péter templomában láthatni VII. Sándor (Chigi) pápa siremlékén Bernini egyik fő művét, egy óriási csontvázat aranyozott bronzból, mely készülő félben van csontkezeivel egy homokórát megfordítani. A halálnak ez ábrázolása Lessing idejében még épen oly általános volt, mint az ő és új előadási mód összetévesztése, a melyen nyugodott. A régiség elégtelen ismerete s műveinek hiányos megértése mellett azon általános érvényű nézetet szülte: hogy a régiek is ily csontvázzsörnyel ábrázolák a halált. Még maga Winckelmann sem volt ment e tévedéstől. Lessing kimutatta röviden e tévedést Laokoonában; elégséges ok Klotznak — úgymond Stahr — védelmezni a régi ábrázolást s Lessinget dölyfösen útbaigazítani.

Lessing az idézett iratban legelőször is méltólag földre rugá ellenfelét s aztán háborítlan világosság s nyugodtsággal fejté ki a vitás tárgyat. Megmutatá, hogy a régieknél a halál művészi ábrázolása különböző volt magának a halálnak, mint az embereket elragadó démonnak, vagy pedig az elenyészett lét nyugodt állapotának fölfogása szerint. Csak a halálnak, mint a tevékeny (activ) halálistenségnek ábrázolása volt a régiek költői s művészeinél is rettentő; mint maga a haldoklás, a halálharcz is legtöbbször rettető. Az elenyészett lét ábrázolása Homertól kezdve nyájas volt, ki a halált az álom ikertestvéreül személyesíté; a minthogy Pausaniás útleírása szerint még mindkét szobrot látta is egymás mellett állani Spartában.

A régi nézet védői arra utaltak, hogy a régieknél szükségkép rémitőnek kellett lennie a halál ábrázolásának, mivel képzetelek a halálról vallásuk szerint „sokkal szomorúbb és komorabb“ volt mint a keresztyén világé. Lessing megfordítá a tételt. „A vallásnak, úgymond, mely először fődé fel az embereknek, hogy a természetes halál is a bűn bére és gyümölcse; véghetetlenül sokkal inkább kellett növelnie a halál rettenetőségét. Voltak világbölcsek, kik büntetésnek tarták az életet; de büntetésnek tartani a halált, kinyilatkoztatás nélkül, egy embernek sem juthatott eszébe, ki józan észszel birt. E részben tehát inkább a keresztyén vallás volt az, mely a halál régi vidor képét kiszorítá a művészetből. De miután ugyan e vallás nem akart minden rettentő igazságot kinyilatkoztatni kétségbeesésünkre;

miután ez is arról biztosít, hogy a jámborokra nézve a halál csak szelids tüdítő lehet: nem látom be, mi tarthatná vissza művészeinket, felhagyni a förtelmes vázzal s ismét elővenni a régi jobb képet. Az írás maga is a halálangyalról beszél, s melyik művész ne akarna inkább csontváz helyett angyalt festeni?“

Felszólalása meghallgattatott. Az „iszonyú csontváz“ mindinkább inkább eltűnik a képző művészetből, hogy lehajtott fáklyával helyébe lépjen a genius. Azonban e gyakorlati eredményt fellülmúlták a magasztos szavak, melyekkel a szépség messiásának, Goethenek előfutója ki merete mondani minden jövőendő nemzedéknek az igéretteljes igazságot: „Csak a félreértett vallás távolíthat el bennünket a széptől: és az igaz, a helyesen értett igaz vallás mellett bizonyosság, ha az mindenütt a szépre viszen vissza bennünket!“

S ha olykor olykor régiségáni leveleiben túlszigorú volt is, megengedhetjük neki, ha megösmertük Klotzot s azon félénkséget, gyávaságot, melylyel szótlanul túrték Németország akkor első tudósai, egy Reiske, egy Lippert, Klotz boszantásait, mi még inkább növelte Lessing haragját.

Célját végtére teljesen elérte. Régiségáni levelei s az ezekhez csatolt értekezés azon módról, miként képezték a régiek a halált, mint Herder később magát kifejezé valósággal, „két medve volt, melyek széttépték a kolompost s követőit a szegletbe szorították.“ Mit Klotz barátja Murr, ki Klotz iratit tizszer hasznosabaknak mondta, mint Lessing Laokoonát, — panaszlólag monda Lessing ellen: „Klotz borsóval dobála s ezért közáporral halmoztatott el,“ betüszierint beteljesedett. Az elbizott támadó tönkrement merészségével; elveszett a veszélyben, melybe elbizakodottsága sodorta. 1772-ben harminczkét éves korában halt meg Klotz, bensőleg megtörve és megsemmisítve az öntudattól, hogy maga okozá szerencsétlenségét, és hogy szerepét örökre eljátszotta. „Szeretnék nevetni e véletlenen“ — írá barátnéjának König Évának, Bécsbe Lessing, ki épen mikor e halálról értesült, az elhunytanak egy új csalárdságára jött, — „de komolyabbá tesz mint gondoltam volna.“ E benyomásnak tulajdonítandó, hogy Lessing a régiségáni leveleket, melyeknek harmadik részét már tervezé, nem folytatta tovább, és hogy a legélesebbet, mit ez iratban a

régi rómaiak ős képeiről lett volna Klotz ellen felhozandó, Christen elkövetett goromba plagiumának felfedezését, a megkezdett iratokkal együtt visszatartá íróasztalában.

Még egyszer ismét szükségét látta Lessing, fölszedni sátor fáját s újra a világba vándorolni.

Most sem állhatatlanság volt, a mi a határozatra bírta a negyven éves férfiút: elhagyni Hamburgot, mely nem csak egy tekintetben volt kedves előtte; hol derék barátokra talált; sőt hova végtére benső szerelmi viszony kötötte. Tervei és kísérletei, végleg valami szilárd állást szerezni magának, mind hajótörést szenvedtek. A nemzeti színház megszűnt. A könyvkereskedési üzlet alapítása Bodeval nem sikerült s mindkettő nem csak hamburgi tartózkodásától vette el kedvét, hanem, a mi a leggonoszabb volt, csekély pénzből is kifosztotta. Az utolsó három év alatt szellemi munkáival kincseket ajándékozott a nemzetnek, melyeken még sok nemzedék élődhetik; azonban ő maga szegény maradt. Minája, Dramaturgiája jóformán semmit se hoztak be neki. Ezen kiábrándulások s csapásokhoz végtére még azon magasröptű remények és kilátások meghírsulása is járult, melyeket Lessing Klopstockkal együtt Bécsbe s József császár bizonyos tervébe a német irodalom emelését illetőleg helyezett. Lessing, ki csaknem két évig makacsul ragaszkodott e reményekhez, végül teljesen kiábrándult. Az egyedüli, mit abból nyert, a meghívás volt (1769) a bécsi színpadhoz dramaturgúl és szín költőül, 3000 forint fizetéssel, oly kötelezettséggel, hogy évenként két darabot ír a színház számára. Azonban épen a színpaddal nem akart többé bajlódni Lessing hamburgi tapasztalatai után; legkevésbé pedig ily föltételek mellett; és így rövid alkuvás után félbeszakadt az egész dolog. Az ez időben alakuló benső viszony König Évával, volt nevezetesen az ok, mi Lessinget arra inditá, hogy valami szilárd állás elnyerése után törekedjék. Annál készségesebben kapott tehát az alkalmon, mely 1769 octoberben egész váratlanul kínálkozott. Meghívás volt ez barátja Ebert által a wolfenbütteli könyvtárba.

Braunschweigi Károly Vilmos Ferdinánd, (szül. 1735-ben): különös természetű ember volt. Határtalan nagyravágyás, és a fényes eredményekbe helyezett hiúság csodálatos vegyülete járt együtt azon bölcselő, humanitási, szépművészeti, és tudományos

törekvésekkel, melyek akkor, a XVIII. század második felében a legtöbb hercegnél virágjában voltak. Egyszerre törekvők hadvezéri, nagy politicus és maecenási hírnévre. A számára rendelt kis tartomány távolról sem elégité ki nagy nagyravágyását, s Anglia trónja és királyi koronája, melyre közel öröklési igényt tudott magának szerezni házassága által; valamint Francia- és Lengyelország sorra czélja volt nagyravágyó kívánatainak. A harci hír, melyet a hétéves háború alatt szerzett; a nagy Fridriktől osztályrészeül jutott dicséret, nagy véleményt költött a huszonötéves hercegeben hadvezéri tehetségéről; útazásai Európa csaknem mindegyik államában szélesbiték ismereteit. Rómában (1766) Winckelmannnak mindennapi kísérője volt, s a legnevezetesebb férfiakkal, d'Alambert, Marmontel, s Voltairéval, valamint Mendelssohn s Garve, Möser Justus, Pütter s más német írókkal és tudósokkal levelezésben állott. E mellett maga dilettans költő volt a nagy porosz király módjára, s mint ez virtuóz a zenében. Miveltségére s erkölceiben a német írók iránt látszatos érdekelt-sége mellett, merőben francia volt s minden iránt, a mi francia, végtelen előszeretettel viseltetett; módorában tökéletes világi, „udvarias egész az affectatioig,“ mint Mirabeau leírja, s minden színlett, külső szeretetre méltó viselete mellett is, bensőleg szívtelen, képtelen a szeretetre; ravasz, önhaszonleső s mindenek fölött, a mint egy kortársa magát kifejezi „soha sem szolgálja szavának,“ — oly jellemtulajdonság, mit senkinek sem kellett nehezebben éreznie, mint Lessingnek. A harmincz éves örökös herceg épen, midőn Lessing kénytelen volt hamburgi tartózkodásáról lemondani, irodalmi maecenassága tetőpontján állott. Előbbi tanítója Ebert, az utolsó év óta személyesen ismervén Lessinget, a hercegnek értésére adá, hogy Lessing megkapható, s hogy olcsón kapható meg. A gondolat, Németország első íróját országának s szolgálatára megnyerni, hízelgett a hercegi hiúságnak. Ebert által tehát megkináltatá Lessinget a könyvtárnoki állomással Wolfenbüttelben; e'lebb azonban személyesen akarta ismerni.

November végével Braunschweigba jött Lessing. Kölcsönösen megtetszettek egymásnak. Nem hiányoztak finom hízelgések s csábító kilátások a jövődre, s megkötetett az egység. Lessing túltette magát a csak hatszáz tallerra menő csekély fizetésen, s a pusztá Wolfenbüttel magányán. A föltételek közé, melyeket Les-

sing tett, tartozott az a határozott biztosítás, hogy meghívásával nem lett vége olaszországi útjának, hanem csak addig haladt, még új helyzetébe némileg beletalálja magát. Meglátjuk, hogy ebben is hibásan számított.

Szerencsétlenség volt reá, hogy feladta büszke, hosszan megőrzött függetlenségét; szerencsétlenség rá s a világra nézve. Maga is előre látszék ezt érezni; mert daczára ígérétének, melyet Braunschweigban kihallgatásakor tett, hogy legfeljebb két hónap múlva visszatér oda; négy hónapig késedelmezett, míg arra bírta magát, hogy elmenjen. Végtére azonban elszakította magát s elment — fájó szívvel. A véletlen úgy akarta, hogy kevéssel előbb Herderrel még személyesen megismerkedjék; ki épen Lessing kötetlen szabad életére való tekintetből lemondott biztos állásáról Rigában. „Lessinget — írta Herder 1769-ben Nicolainak — nemesak e tekintetben irigylem. Ő világpolgár, ki művészetből művészetbe s helyzetből helyzetbe vág, s még mindig teljes, nem vénülő fiatal lélekkel. Ily férfiú világosíthatja meg Németországot!“ S ime a pillanatban találkozik a férfival, midőn a készülöben van alávetni magát a szolgálat bilincseinek, s egy zugolyba temetkezni, hol hét évi martírságnak kelle szellemi legjobb erejét fölemésztienie s őt testileg és lelkileg örökre megtörnie.

Klassicus irodalmunk hősei közt — úgymond Stahr — Lessing volt az egyedüli, kinek szívébe csak az érett férfi korról jutott a valódi nagy szerelem. Negyven éves volt, midőn König Évában szive egyetlenét tanulta ismerni, s mindekkorig egyetlenegy szenvedélyről sem értesít bennünket élete története. A monda — folytatja Stahr, — hogy a szép színésznő Lorenz után, midőn ez 1748-ban Neuber asszony társulatától Bécsbe ment, ide mint tizenkilencz éves lipesei tanuló utána utazott volna, csak is monda; melylyel azonfelül még Lessing vallomása is ellenkezik. Úgy látszik, csak első fiatalkori vonzalommal viseltetett iránta.

König Éva, manheimi születésű, neje volt egy tehetős kereskedő és selyemgyárosnak, ki Reimarus, Busch és Bode-val együtt Lessing legbensőbb barátai közé tartozott Hamburgban, s kinek vendégszerető házában nemsokára a család tagjául tekintetett Lessing. Keresztatyja lön Éva legfiatalabb fiának, s e nő férje, egy művelt, szorgalmas férfiú Lessingtől, ki oly fukar volt a barát névvel, „különös barátjának“ neveztetik ajánló levelében

Gleimhoz 1768-ban. S az egyetlen hely, hol leveleiben König Éva férjéről halála után nyilatkozik, mutatja, hogy megérdemlé Lessing barátságát. „Ön nem hiszi — írja Bécsből (1770. novemberben) Lessingnek — mi jó nevet hagyott maga után. De miért ne hihetné? Hisz ön ismeré őt!“ Mint neje, König sem volt hamburgi születésű. Bécsben, hol szintén honosítva volt, nagy gyárrakkal birt, melyek gyakori útra adtak alkalmat Felsőolaszországba. Egy ily üzleti útban ragadta el valamely hirtelen nyavalya 1769-ben Velenczében; a hátrahagyottak eleinte mérgezést gyanítottak; míg Lessingnek magának hat évvel később a helyszínen alkalmá volt meggyőződnie e gyanú alaptalanságáról. Ugyanis olaszországi útjakor írta Lessing Velenczéből 1775. június 2-án König asszonynak, akkori jegyesének: „Legelső útam egyike itt Velenczében St. Christoféroba volt, hogy lássam, hol nyugszik barátunk és sirján néhány őszinte könyet szenteljek emlékének.“ Aztán fölkeresé még a férfit, kinek karjai közt halt meg a barát, s általa értesült, „hogy természetes volt König halála;“ valamint előkészületet is tön egy kis siremlékre.

Barátjának halála sok tekintetben nagy jelentésű volt Lessing egész további életére. Kétségtelennek látszik ugyanis, hogy már ennek élteben erős vonzalommal viseltetik König Éva iránt, s hogy e vonzalom jöllehet azt férfias lélekkel lektüzdötte, nem kis mértékben alkalmatlanná sőt végtére türhetlenné tette hamburgi helyzetét. A híres hely a hamburgi Dramaturgiában Shakspeare Romeo és Juliájáról e föltevessel biographicus érdeket is nyer. A szenvedély önnön, eleven tapasztalásának nyelve az, mire indítatva érzi magát az író; a szenvedélyé, melynek kínja teljes reménytelenségével még fokozódik. Ezért 1768. végével elhatározza látjuk őt, elhagyni nemcsak Hamburgot, hanem Németországot is és Olaszországba menni. Azonban 1768. nyár végétől 1769. nyár elejéig, tehát épen akkor foglalkodtatá Lessinget olaszországi úti-terve, midőn híre jött Hamburgba, hogy König Velenczében meghalt. Az elváló barát elütazásakor különösen ajánlotta neki családját. S Lessing, a mit megígért, teljesíté irányában. Felhagyott olaszországi útjával s Hamburgban maradt mint árvák hű barátja és tanácsadója. Legelőször most tünhetett fel előtte a lehetőség, övének nevezni „az egyedüli nőt a világon, kivel — mint később fivérének írta — együtt mert élni.“ Tudta, hogy nem volt

irányában közönbös s remélte, hogy ha a körülmények engedik, nem fogja kezét tőle megtagadni. Valóban egy ily szerencsére való kilátás döntött a wolfenbütteli állás elfogadásánál is; melyel braunschweigi barátja Ebert közbenjárása útján épen akkor megkináltatott.

Igy hagyá el Lessing Hamburgot 1770 april 18-án.

Kisértük meg — mondja Stahr — néhány vonással vázolni a nő képét, ki képes volt egy Lessinget ily érzelemre indítani; s kinek birhatása végett Lessing, a legnagyobb önmegtagadással rendezte be életét. Leveli Lessinghez — számra kilenczvennyolcz, Lessing nyolczvan megfelelő levelével együtt, bőséges anyagot szolgáltatnak jellemzésére. Mindkettejük levelezése hat évre terjed, 1770 távozásától 1776 őszéig, mikor Lessing hazavitte kedvesét. Az egykoruak e levelezés becsét, midőn azt Lessing halála után testvére közzétette, teljességgel nem tudták méltányolni. Nem tekintve azt, hogy a nevek elhallgatása mellett is sok vonatkozason megittköztek; tartalmára mindennapinak, száraznak és érdektelennek találták. Ez ítélet, miután most egy nagy esomó, egyidejű, hasonnemű levelezés fekszik előttünk, könnyen megfejtethő. Nem olyan volt a szokás, a hogy akkor szerelmesek egymásnak irkáltak; nem a volt a nyelv, melyet akkor ilyes viszonyok közt szoktak volt használni és hallani. Csak Herdernek e tájban (1771—1774-ig) mátkájával folytatott levelezését kell összehasonlítani a Lessingéivel, hogy érezzük a legélesb el-lentétet. Lessing s kedvese levelezésében nincs semmi azon olvadó lágyságból, a kifejezés és érzelmek azon mesterségesen fokozott rendkívülségéből, azon menekvésből a való élet elől egy képzelt költői arkádiába, mikkel telvék Herder s Flachsland Karolina levelei. Lessingnél és König Évánál nem találni semmi kölesönös istenítésre, semmi önalkotta szenvedésekre, semmi haszontalan szivgyötrelmekre, szóval semmire a Werther-korszak mind e betegségéből. A pillanattól kezdve, midőn Éva szavát adta neki, hogy az övé lesz mihelyt rendezve lesznek ügyei, nem látjuk egy perczig sem kétkedni Lessinget szerencséje fölött. Midőn 1771 october végével Lessing kedvesét Hamburgban hagyá, hogy Braunschweigen keresztül visszatérjen „kedves wolfenbütteli magányába, hol minden harmadik gondolata folyvást ő le-szen,“ írá neki (october 31-én): „Semmit sem mondok önnek

tulajdonképi dolgainkról, s következő leveleimben is csak keveset fogok azokról szólni. Ön nem hiszi, mily sokat építék én önnek egyetlenegy szavára, s mennyire meg vagyok győződve, hogy egyetlenegy ilyen szó, önrel örökre szól. Legyen ön is eképp meggyőződve felőlem s biztos vagyok, hogy végtére minden enged kívánatinknak.“

Valóban Éva mindazon tulajdonokkal birt, melyeknek ellenállhatlanul le kelle kötniök Lessinget. Oly jó, oly gyöngéd volt, hogy gyakran Lessingnek kellett őt figyelmeztetni, hogy idegen érdekek miatt saját ügyeit ne mellőzze. S a mily gyöngéden szerette Lessinget, oly odaadó fölláldozással volt övéi iránt; gondos anya, hű testvér, résztvevő barátnő volt. Osztotta a megvetést, melylyel Lessing a gazdaság sőt általán a pénz iránt viseltetett; a szerény függetlenség polgáriás érzetét, mi előtte is a legfőbb jónak látszék, s a republicanus közönbösséget minden czim, rang s méltóságbeli külső kitüntetésekkel szemben. Különben irodalomról ritkán van szó leveleiben, habár ott, hol ezt teszi, mindig járatosnak látszik annak akkori viszonyaiban s helyes ítéllettelbir termékeiről. Leveleiből látjuk, mennyire fölőtte áll a mivelt hamburgi nő, színpadi ízlés dolgában, az akkori mivelt bécsi közönségnek, mely előtt a híres Stephanie, Lessing „Galotti Emiliája“ előadásakor, „a lehető legizléstelenebből“ játszá a hercezeget. Említé, hogy a megölt Emilia holttesténél szenvedélyes szerelmét akarva ábrázolni, „hosszan kiöltött nyelvel nyalta le a vért a törrel, melylyel Emilia megöletett.“ De ha, mint előbb említök, általán ritkábban van, is szó leveleiben irodalmi dolgokról, meg kell gondolnunk, hogy e leveleket oly nő írja, kinek nem volt ideje a multságokra, mikhez szabad idő és gondtalan élet kell; ő pedig nehéz munkák és ügyleteivel volt elfoglalva. A munkás — úgymond Stahr —, kinek maga s övéi kenyereért kell dolgozni, nem lesz Ossiani rajongó. De épen mivel Lessing és kedvese levelei úgy fukarkodni látszanak az érzésekkel, kemény és erős természetekre bizonyos ellenállhatlan ingerrel bírnak. Valami büvölő szüzesség van — folytatja Stahr — e két ember közleményeiben, kik oly szívből szeretik egymást s kik mégis oly szótlanak szerelmökről. Mindkettőt jellemzi, midőn egyszer Lessing, három napra rá, hogy rövid viszontlátás után újra elhagyta a kedves nő, — ezt írá neki: „Harmadnapig szüntelenül gondolatimmal kísérem önt — azonban még igen ko

rán volna írásban ismételni abból valamit, a mit egymásnak szóval erősítünk. Számolok ön jó emlékező tehetségére s tudom, hogy még egyszer oly jó az emlékezet, ha egy kicsit a szív is segít rajta.“ Lessing a hosszú hat év alatt — míg kedvesével egybekelni gátolva volt — egyetlenegy lyrai költeményt sem írt.

Mind e vonásokban König Éva teljes képmása barátjának. A megtettesült világos tiszta ész a legnagyobb szívjósággal egy bekötve. Egészen Lessing szellemében kiálta fel, midőn ez egyszer félti, hogy választását megbánhatná: „Ki bán meg valamit, a mit megfontolással s szive mélyéből teszen, legyen aztán bárminő a kimenetel?“ E hasonlatosság levelei stíljébői is kiténik. Szerelemföltésnek egyik lelkében sines nyoma; s ha ily forma nyilatkozat fordul is elő König Éva leveleiben, midőn p. Lessing olaszországi útjában ennek szemfájásról panaszeit, az olasz nők szép szemére viszi vissza; vagy midőn más alkalommal egy vendéglőt azon hozzáadással ajánl: „ezáltal ugyan némi veszélyben forgok, mivel a fogadósne igen szép asszony“ ezek csak is kellemes tetszelgés ártatlan vonásai, melyek jól illettek természetől vidor, pajzán lényéhez. Jellemző, mit Heidelbergből 1775. jul. 22. Lessingnek ír; midőn ez, fiatakori lángját a szép Lorenzet, mint még mindig kellemes hölgyet s tehetséges művésznőt Bécsben viszontlátá. „Ne igen nagyon elevenitse fel barátságát H(uber) asszonynyal; különben jó vagy rossz szellemem azt sügja, hogy én sem cselekszem különben. Épen most jelenti magát nálam egy tanár Hollandból; ki iránt húsz évvel ezelőtt nem mondhatom, hogy egészen közönbös voltam. De ha boszúból most öt kellene választanom, igen meg kellene változnia ízlésemnek.“

Ilyen volt a nő, kit a sors hitvestársul látszék rendelni Lessingnek, s ki vele egybekelését mégis hat évig gátolá! Nem írhatjuk le mindazon szenvedéseket, melyeket Lessingnek wolfenbütteli magányában e hat év alatt ki kellett állania; a könnyelműséget, melylyel fizetése javítását, úgy látszik, hercezege készakarva halogatta; a csapást, melylyel atyja halála sújtotta; s végre balsorsát, mely épen akkor kényszeríté a fiatal braunschweigi hercezeget olaszországi útjában követni, midőn a kilátás, kedvesével egybekelni, közelebb volt mint valaha. S így az út is, mely után régen sovárgott, csak új keserűség forrása lett számára; melyet azonfelül a teravnélküli szertekalandozás s a miatt, hogy urá-

hoz volt szüntelen lekötve, nem is fordíthatott ügy hasznára, mint a hogy kívánta volna.

1776 telén érkezett útjából vissza. A barátné ügyei rendezve voltak, s részéről többé semmi sem gátlá az egybekelést. Vagyoná omladványaiból még megmentett egy kis tőkét, mely évenként, mintegy száz tallért biztosíta számára. 1776 octoberben összekelt Lessing szeretett Évájával. Csak a menyasszony legközelebbi rokonai voltak jelen az esküvőn. Lessing Wolfenbüttelbe vitte nejét. Innen írta testvérének Károlynak, kit az esküvő előtt csak néhány héttel értesített szándékáról: „Ilázasságomról sok mondani valóm van, sokat is kellene neked mondanom. Nőmet ismered, ámbár bajosan fogsz emlékezni rá, miután csak egyetlenegyszer láttad. Ha biztosítlak, hogy mindig az egyetlen nőnek tartám őt, kivel együtt merek élni; könnyen elhiheted, hogy bir mindavval, mit egy nőben keresék. Röviden: jer a nyárra hozzánk és lásd!“ Nővérének pedig, ki anyja áldásáról értesíté, így irt: „Ez áldás kell, hogy kísérjen, mert nőm minden porcikájában olyan, a minőt régen kívántam magamnak; épen oly szívélyesen jó és fedhetlen, mint a milyennek ismerők anyánkat mindenkor atyánk iránt.“

Ha végig tekintünk Lessing iratain, melyek e szenvedés teljes wolfenbütteli hat év alatt keletkeztek; úgy találjuk, hogy egyetlen kivételével a különben már elébb tervezett Galotti Emiliának, semmi sínes, mi csak távolról is összehasonlítható lenne a megelőző hat év termékeivel, Barnhelmi Minnával, a Laokoonnal, a Dramaturgiával vagy csak a régiségtani levelekkel is. Csaknem kivétel nélkül jelentéktelen apróságok, egyes „hulladékok“, a hogy maga nevezi őket, miket ez évek alatt létre hozott.

Kétségekivül Lessing iparkodott megmutatni a világnak: hogy nem hiába híják könyvtárnoknak, és hogy megfelel hivatásainak. „Adalékainak a történet és irodalomhoz a wolfenbütteli hercegi könyvtár kincseiből“ három első része és toarsi Berengarról szóló irata, e szándékból keletkezett. A véletlen is kedvezett neki. Mindjárt az első napok alatt, hogy a könyvtárban kutatott, egy a középkor egyháztörténetére nagy fontosságú, a híres scholasticus toarti Berengar munkájára talált hetedik Gergely idejéből. Egy eddig ismeretlen czáfolat volt az, melylyel a híres tudós s a

XI-ik században gonoszúl üldözött eretnek, főellenének, Laufrancusnak vádlevelére felelt; a tulajdonképi érdek, melylyel leleménye iránt viseltetik Lessing, a tudományosan kívül, kiválólág megint emberi volt, hasonló ahhoz, mint a minőre egy más időszakba eső „megmentéseinél“ találunk. A „megmentések“ ez osztályába tartozik Lessing e korszakbeli vegyes iratai közt még Neuszer Ádám, egy szerencsétlen lutheranus pap, kit a valóságos üldözési szenved, a XVI-dik század közepén, hitetlensége a szent háromságban kifűzött Németországból s végtére renegattá is tőn. Általános érdekkal a prózai iratok közt, e korszakból csak az epigrammról való értekezés bír. Ez „elszört jegyzeteket,“ a mint nevezé szerényen e mesteri s mind maig fölül nem mult értekezését Lessing, epigrammjai új kiadásakor írta, e gyűnyörti zár-epigrammral bővitve:

Wenn Du von alledem, was diese Blätter fűllt,
Mein Leser, nichts des Dankes werth gefunden,
So sei mir wenigstens für das verbunden,
Was ich zurück behielt!

Ez epigramm egyszermind példa Lessing epigramm-meghatározására; melynél, megegyezőleg a mostani aestheticával, vá r a k o z á s és fölvilágosítás a lényeges alkatrészek. Látjuk, hogy Lessing a tökéletes epigrammnál, valamint a tökéletes mesénél cselekmény hasonlóságot kíván, mi szerinte lelke minden költészet-nemnek.

A lángész egyedűli műve, melynek alkotására, élete e hányatott korszaka alatt Lessing még összeszedte magát: Galotti Emilia volt. Tizennégy évi félbenhagyás után ismét hozzáfogott e költeményhez. A hamburgi és berlini út, september s october hónapban, erőt adott neki és fölfrissítette. Új életerővel tért vissza wolfenbütteli magányába, s két hónappal később a három első fölvonást nyomtatás alá már Berlinbe küldheté fivérének. A következő évi februárban az egész be volt fejezve.

Galotti Emilia Lessing hamburgi Dramaturgiájának elmélete szerint készűlt. Németországnak nem volt darabja, mely ez elméletnek megfelelt volna. Ugyanazon férfinak, ki elméletileg megszabadítá nemzetét a franczia természetlenségtől s merev pathostól, kelle a gyakorlatban is ezt véghezvinnie oly mű alkotása által, mely Aristoteles és Shakspearere lényeges követeléseit ki-
elégíté, úgy a mint a régiekre hivatkozva, a tragédia tartalmát

és alakját Lessing meghatározta. A kritika sohasem volt e műhöz egészen igazságos. A kortársaktól, ez alig vala várható. Még kevésbé a későbbi romantikusoktól, kik előtt általában botránykő volt és marad Lessing. Schiller, ki Goethe tanúsága szerint általában nem szereté Lessing drámai dolgozatait, bevallott ellenszenvvel volt ennek Galotti Emiliája iránt. Teljes igazságot csak Gervinus szolgáltat neki, midőn kimondja, hogy az annyi bíráló által megtámadott darab, bizonyos föltételek alatt lélektanilag és tragicailag biztos lehet minden megtámadástól. E föltételek: hogy minden remekműnek magából kell magát megfejteti s magához méretnie, főkép olyannak, mely annyira teljesen s egészen magán áll, mint Lessing Galotti Emiliája.

Lessing Dramaturgiájának egyik alaptörvénye így szól: Félelem és részvét, a tragédia ez alapérzelmei, kiválólag a helyzetekből támadnak, nem a jellemekből; ezért hasonló helyzetek hasonló tragédiákat eredményeznek.

E mondatra támaszkodott Lessing, midőn a helyzetekből, melyeket a római elbeszélésben talált, csak a tisztán emberire építő művét, s a politikai pártusák történeti összeütközésének válpontját, egy modern polgári, de azért nagy politikai háttérrel bíró tragédia katastrophjává tevé. A régi római théma már előtte, különösen a francziáknál, sok feldolgozóra talált. Őt is ifjabb éveiben egy spanyol költő Virginiája hasonló kísérletre ösztönözte, melyből még megvan egy töredék, mely rövidege mellett is elég világosan mutatja, hogy a történeti anyagot egész történeti nagyságában akará tárgyalni. E régi elbeszélésben az atya volt a tragicus hős. Hogy Lessing ellenben újonnan költött meséjében a leányt tevé tragicai alakká, mint joggal mondja Gervinus, mesterfogás volt. Az óriási különbséget, hogy Lessing „Ovardo“-ja nemesak a leány megegyezésével, de inkább szenvedélyes kérésére viszi véghez tettét; míg az a régi mesében csak egy ártatlan bárány, kit az atyja a szabadság oltárára áldoz; azok, kik a tragicai kimenetelt ocsárlák Galotti Emiliában, épen oly kevésé vették számba, mint a mily kevés tekintettel voltak arra, hogy Emiliának e perczben a hálált ép oly szükségkép kell kívánnia, mint az atyjának szükségkép teljesíteni e kívánatát. E szükségesség bebizonyításával dől vagy áll Lessing költeménye. Ez azon pont, mely ellen tódult Mauvillen s

Engeltől kezdve Goetheig minden ítésk, kik nem szünének meg épen a tragicaik katasztrophról „számolni a számoló költővel.“

S mit mondjunk az egyes alakokról: „a legfélének s legelhatározottabb“ Emiliáról, ki, mint anyja mondja, „sohasem birja meg az első benyomást, de a legcsekélyebb meggondolás után mindenbe betalálja magát s mindenre kész,“ — e minden izében olasz nőről; vagy a hercegről (Grimaldi), a puhaság s fényelgés e megtestesült képéről; mely, hogy oly hű s eleven legyen egy braunschweigi herceg hosszú éveken át szemlélését, s egy Lessing tollát igénylő; vagy Orsináról, kivel a hercegi ágyasok egész seregét ábrázoló Lessing, s ki Stahr szavai szerint sokkal előtte áll Schiller lady Milfordjának; kit Gervinus, Lessing mesteri jellemzésében oly alaknak nevez, mely tökéletesen és sokkal finomabbul ábrázolja a régi tragédia jósnőjét, mint Margaretha Shakspeare Richardjában. Valóban ez az, ki a véletlenről való szemlélődésiben a veszélyt szükségképi sorsnak, a mindeneket kormányozó Isten ítéletének hirdeti; s Gervinusnak igaza van, midőn azt mondja, hogy ez alkalmazása a sorseszmeinek a keresztyén fogalmakhoz, — melyek szerint az emberek világos tetteikkel készítik elő a maguk sorsát e földön, — e darabot a legtragicaibbá teszi minden német szomorújáték közt.

A darab hatása a kortársakra igen különböző volt. Ebert és Eschenburg s a göttingai költői kör lelkesedő csodálásával szembe a berlini barátok hideg részvéte, Weisse irigysége, Engel lapos-sága, s a Mauvillen-Unzer-féle kritika dagályos szemtelensége lépett. Lessingnek kevés öröme volt kedvenc költeményében, s boszankodása a sok félszeg ítéleten, eléggé ki van fejezve testvérehez irt levelében, miszerint azon van, hogy e darabot elfelejtse. Még csak Braunschweigba sem ment át, hogy lássa előadatni. Mi azonban — kiált föl Stahr — örömmel egytérthetünk Goethevel, ki még mint hatvan éves is tökéletes műnek nevezé Galotti Emiliát, oly darabnak, mely tele észszel, tele bölcseséggel, tele mély világ ismerettel; mely általán roppant műveltséget árul el s a melynek minden időben újul kell feltűnnie.

Helyén látszik itt szemügyre vennünk, mily állást foglalt el Lessing a genius első föllépésével szemben, ki rendeltetve volt a német irodalom Lessingtől kezdett forradalmát tovább folytatni.

Már Dramaturgiája végén 1769. egész határozottsággal nyi-

latkozott Lessing a szabályokat halomra döntő genius első föllépése ellen. Úgy ezen művében, mint Laokoonában, fő föladatának tekinté: a lángelműségnek a szabályokkal, a teremtő szabadságnak a törvényszerűséggel egybekötését, a dolog természetéhez képest a legfőbb elvül tüzni ki, „s mindeniket a maga helyén megnyomni.“ A mint az eposban Homert meg Miltont párhuzamba tevő, ép úgy föltalálta Shakspeareben mint Sophoklesben a görög tragédia lényegét s a megegyezést Aristoteles poeticájának alap-törvényeivel.

Goethe tizenkilencz éves, lipseai tanuló volt, midőn Lessing Hamburgban Dramaturgiáját írta. Önéletírásában az elmulasztott alkalomról, Lessinget személyesen ösmerhetni, következő szavakkal emlékezik: „Lessing akkor érkezett meg, midőn nem tudom, mit vettünk fejünkbe; tetszett nekünk, sehova se menni utána; sőt kerülni a helyet, hova érkezett, — valószínűleg, mivel jónak tartók távol maradni, s mivel semmi igényünk nem lehetett, vele közelebbi viszonyba lépni. E pillanatnyi döresség, mely a fenhéjázó ábrándos ifjúnál nem valami ritka eset, a jövendőben igen meg lett büntetve, miután soha nem láthattam e kitünő, általam legnagyobbira becsült férfit.“ 1768 májusban volt, midőn Lessing könyvárusi ügyekben rövid útat tett Hamburgból Lipcsébe, a nélkül, hogy valahol megállapodott volna. Kár, hogy Goethe, a férfi, elmulasztá világosan nyilatkozni arról, mi volt tulajdonkép akkor a tanuló Goethe fejében Lessing ellen, mivel a döresség ellen, melynek tulajdonítja viseletét, mi magunk is ótalmunkba vehetjük. Ha az alig tizenkilencz éves ifjú, ki előtt még kevéssel előbb Lessing Laokoonában új vezéresillag tünt fel, s ki oly mélyen érzé a Barnhelmi Minna hatását, most ellenszenvet érez magában a férfi iránt, midőn az először menydörgött a francia s német színpad ellen: talán nem lesz nagyon merész a föltevés, hogy ez ellenszenv épen a Dramaturgia által idéztetett elő. Jellemző, hogy Goethe ez utóbbit életírásában csak egyetlenegyszer s ez egyszer is úgy emliti meg, hogy annak roppant hatásáról nem tud mást mondani, minthogy Lessing adta tulajdonkép Dramaturgiájával az első jelt a Shakspeare-féle paraszt-élez azon képtelen istennítésére, a hogy azt Goethe s társai Strassburgban gyakorlák. Szóval: még maga a „Büntársak“ és a „Szerelmes szeszélyeinek“ költője is sokkal inkább el volt fogúlva a

francia rokonszenvtől, hogy sem kortársai legtöbbje sértve és lehangolva ne lett volna Lessing kemény bírálata által a francia minták ellen. Nehány év, s megfordult a koczka. A Dramaturgianak megvolt hatása. Shakspeare lett a napi jelszó, s a teljhatalmú „genie“ lépett a francia szabályuraság helyébe. Midőn Goethe, ki akkor, mint maga megvallja, egyik végletből a másikba rohant, Strassburgban társaival együtt a Shakspeare dühnek engedé magát át s Wetzlarban Götzét tervezé: e dülök, rombolók előtt már maga Lessing is elmaradottnak látszék, s nem sok hiányzott, hogy most olyan állást fogjon ellenökben, mint a minőt elébb Gottsched foglalt el vele szemben.

1773 év elején jelent meg Goethe Berlichingeni Götze. S ha már maga Goethe Lessing halála évében „egy vad, növeletlen gyermek termékének“ nevezte művét s életíratában azon vallomást tevő: hogy ezen „minden terv s előrajz nélkül“ odavetett vázlatokkal nem csak minden színpadi határon túllépett, hanem a próbával, lerázni a hely-s idő egység bilincseit, a magasabb esemény-egység is, mely pedig annál inkább megkívántatik, rövidséget szenvedett: akkor el lehet mondani, hogy Lessing épen e hibák fölismerésében megelőzte őt, s e hibák annál veszélyesebbeknek látszottak, mennél fényesebb s csábítóbb volt az adott példa, a drámai alaptörvények megvetésére, melyeket pedig hamburgi Dramaturgiájában csaknem rég hozott érvényre, s törekvők megvalósítani Galotti Emiliájával. Hasonlíthatlanul jobban megragadta Lessinget Goethe Wertherje, mely fél évvel később került kezébe. Eschenbarg küldé meg neki e könyvet, mely egész Németországot felvillanyozta, s e költemény irányában osztá Lessing a közvéleményt. „Ezer köszönet önnek — irá barátjának — a gyönyörért, mit Goethe regényének közlésével nekem okozott. Még egy nappal korábban visszaküldöm, hogy mások is annál inkább élvezhessék e gyönyört.“ Ime magányvéleménye Goetheről, melyet azonban nyilvánosságra soha nem juttatott. Általában külső körülményei és egy más, bölcselemi vallásos érdek élete utolsó tíz éve alatt teljesen elvonták Lessinget az aestheticitól s az érdekeltségtől azon mozgalom iránt, mely épen azon években oly fontos emelkedést idézett elé a német nemzeti irodalomban.

Goethe, mennél inkább tisztába jött magával Weimárban,

annál jobban érzé a növekvő vágyat, Lessinggel személyes érintkezésbe lépni. Azonban épen azon pillanatban, hogy elhatározta Wolfenbüttelbe menni, hallá e nagy férfi halálát. „Nem egészen egy óranegyeddel, mintsem a gyászhir érkezett, — írta Stein aszszonynak — tervem volt őt meglátogatni. Sokat, nagyon sokat veszünk vele, többet mint gondolnók.“

Nem sokat törődnénk Lessing, a bölcész, jellemzésével, ha nagyszámú theologiai iratai s Götzeveli vitáiban nem kellene ösmernünk a bölcészt a theologus megértésére.

Lessing rendszerint — mondja Stahr — a XVIII. század népszerű bölcészei közé számittatik. Ha ez Hegel példájára az akkor uralkodó Wolf iskola követőit jelenti, — ragaszkodtak bár vagy nem a mester pedans módszeréhez — akkor e kifejezés nem illik Lessingre. Már mint ifjú határozott ellene volt az akkori divatos bölcészetnek. Ha ellenben a „népszerű philosoph“ oly író jelent, ki bölcselmi eszméit a dolgok körüli észleleteinek gyümölcseit, mindenki előtt érthető nyelven, a nemzet közkinésévé törekszik tenni, — akkor Lessing csakugyan, a szó legnemesebb értelmében, népszerű bölcész, népbölcész, mint kivüle senki Németországban. A bölcészet történetében hiában keresnök ugyan nevét. Azonban, vigasztalásúl legyen mondva, e sorsban osztozik Schiller-, Goethe-, mindkét Humboldt s más gondolkodókkal, kik szintén nem voltak bölcselmi rendszerek alkotói.

Mint Kant, Lessing is már az iskolában különös előszere-tetet mutatott a számtan iránt; fordítja Euklidet; a számtan történetén dolgozik; s távoztával az intézetből egy latin beszédet tart „De mathematica barbarorum.“ A lipcei egyetemen, hova tizenhétéves korában ment (1746), nem vonzották az ottani tanárok előadásai; csak Kestner bölcselmi vitagyakorlatait látjuk őt fogytiglan rendszeren látogatni. Otthon szorgalmasan olvassa Wolf iratait; azonban eljlesztve ez iskola formalismusától, s vezetve történelmi buvárkodó ösztönétől, korán az eredeti forrásokhoz fordul. Leibnitz tanai, a régiek bölcészete leszen ezután fő tanulmánya. Mi mindenekfölött Leibnitzhez, kedvencz írójához lánczolja, nem annyira a rendszer, mint inkább a jellem, a férfi vele annyira rokon gondolkozásmódja; a rendszernél meg nem annyira az értelmiség (intellectualismus), a szellemes mozzanatok jelessége az, mi neki tetszik, mint inkább az egyéniségi, a

szabadsági elv, az önállóság, mi minden egyes paráynak tulajdonittatik. „Leibnitz fogalmai az igazságról olyanok voltak — mondja Jacobinak Lessing, — hogy nem tűrheté, ha azoknak igen szűk határokat szabtak. Ezen gondolkozásmódból folyt sok állítása, s gyakran a legélesb elmének is nehéz felfödni tul a j d o n k é p i gondolatát. Ép ezért becülöm én öt annyira, — értem gondolkozása nagyszerü módjáért, s nem e vagy ama gondolataért.“

S e fiatalkori bölesészeti tanulmányoknak volt eredményök. Tévesnek nevezé az ó és új philosophia minden dogmatizáló irányát. S milyen más irányt kell követni a bölesészetnek? Mily gyógyszereket ajánl Lessing? Visszatérést a hét böles és Sokrates tanaira! E kettőben áll: az önmegismerésben s a cselekvőleges tevés és hatásban! Vagy, — hogy Lessing szavain szóljunk: „Az ember tevésre s nem okoskodásra alkottaték. Balga halandók, mi fölöttetek van, nem értetek van! Pillantsatok magatokba! Bennetek van a ki nem tanúlt mélység, melybe haszonnal elmerülhettek. Itt üssétek fel országtokat, hol alattvalók s királyok vagytok. Itt értsétek meg és kormányozzátok azon egyet, mit értenetek s kormányoznotok kell: önmagatokat!“

1760-ban Lessing Berlinből Boroszlóba ment, s ottani tartózkodásának ideje (1760—1765) mind jellemképzésére, mind böleselmi kifejlésére a legnagyobb befolyással volt. Azt hisszük, nem igen sokat mondunk, ha Lessing e megváltozását, „szellemének e meghatározódását s megszilárdulását“ mint hogy Fichte találóan mondja, legnagyobb részt Spinoza befolyásának tulajdonítjuk. Egy későbbi alkalommal mondja magáról, Götzéveli harcánál: „már régen kötelességének tartá (Lessing) saját szemével megvizsgálni: quid liquidum sit in causa Christianorum.“¹⁾ E végből a szentatyákat olvasá Boroszlóban s terjedelmes egyháztörténeti tanulmányokra adta magát. Kétségkívül a keresztyén vallás feletti nyomozódásai által vezetettek a történeti, rationalisticus bibliaértelmezés kútfejére, Spinoza „vallás-böleselmi értekezésére,“ — s ezáltal Spinoza philosophiájára.

„Mi istenben, Isten pedig bennünk lakozik!“ János apostol e szava, melyet Spinoza theologico-politicus tractatusa élére jelszóul tűz, a kulcs Spinoza egységtanához (Einheitslehre)! Spi-

¹⁾ Mi biztos a keresztyén vallásban.

noza minden tétele szigorú következtetés e tételből. Ő a János nyilatkozatában foglalt két tant nem választja el egymástól, hanem mindenütt összefüggésökben s egyenlő mértékben juttatja érvényre. „Mi istenben, Isten pedig bennünk lakozik!” — A mi áll az emberre, az áll a többi dolgokra is: Isten mindenben s minden istenben lakozik! Más szóval Isten és világ elválaszthatlanul egyek. Minden egyes dolog egy része a mindenségnek, s a mindenség minden egyes dologban egyes és világegész, elválaszthatlanul egy. Ugyanez áll, Spinoza szerint, az emberre nézve.

Test és lélek, mond Spinoza, melyet képzeletünkben elválasztunk egymástól, a valóságban elválaszthatlanul egy,—épen oly elválaszthatlanul egy, mint természet és szellem, Isten és világ, az egyes és az egész.

János szavai az ember függőségét, de szabadságát is kimondják. „Mi istenben,” ez alapja függőségünk és kötelezettségeinknek. Az ember egy része a mindenségnek s mint ilyen alá van vetve a világtörvényeknek, „a dolgok örökös kényszerűségének.” — „Isten bennünk!” ez alapja szabadságunk s jogainknak. Az ész, azaz a tehetség ön- és világismerete különbözteti meg az embert a többi lényektől. Nem oldozza ugyan fel a világtörvények alól, de képes őt megszabadítani minden külső kényszerűségtől. Minél okosabb az ember, annál világosabban fölismeri, hogy „a dolgok örökös kényszerűsége” egyszersmind saját szelleme természete s alkatának megfelel, azaz, hogy „észszerű.” Tehát mennél okosabb az ember, annál szívesebben is eleget tesz — saját ösztönből — a kényszerűség törvényeinek, annál nagyobb szabadsága s önállósága.

Az efféle szabadság legmagasabb fokát, az úgynevezett egészszeli önegyütt-tudást (Sichenswissen), nevezi Spinoza „okos istenszeretetnek” (amor Dei intellectualis), vagy okos önszeretetnek: a dolgok örökös rendjének a világ legjobbjául fölismerése. Ez okos istenszeretetre, e „legfőbb emberi tökélyre” (summa humana perfectio exemplar humanae naturae) mivelni ki magát s embertársait,—ez célja Spinoza „erkölcstanának.” Lessingnek Jacobival folytatott beszélgetését idézi Stahr, megmutatandó, mennyire áthatották Lessinget Spinoza tanai: hogy a benső és külső, szellem és természet elválaszthatlanul egy és ugyanaz.

Wolfenbütteli magányában a „Nouveaux essais sur l'enten-

dement humain“ olvasása újból Leibnitz többi irataira vonták figyelmét S hogy megmondhassuk, Leibnitz újból tanulmányozása mily befolyással volt Lessing világnézetére, szükség először szemügyre vennünk a viszonyt, melyben volt Leibnitz bölcsellete a Spinozáéhoz.

Rendesen mindketten ellenlábaskül tekintetnek. Spinoza az egységi elv, az okilagosság, a természettörvény és természetkényszerűség képviselőjéül, Leibnitz ellenben, az egyéni —, a czélszerűségi elv, az észtörvény és erkölcsi szabadság ügyvédeül tartatik. Lessing maga is e nézetben van. A főnebb említett iratban mondja magáról: „Egyébként tudják önök, hogy csaknem messze mentem, s kevés hija volt, hogy a spinosistákhoz nem csatlakoztam, kik a végtelen hatalmon kívül semmit sem hagynak istennek. A nélkül, hogy tekintettel lennének tökéletességére s bölcsességére, megvetik a végokok nyomozását s mindent az „okos kényszerűséből“ származtatnak le. Az új világ (így nevezi Leibnitz rendszerét) segített bajomon.“

Lássuk mi ezen „új világ!“

Halljuk magát Leibnitzet!

„Azt találtam, — írta egyik barátjának két évvel halála előtt, 1714-ben, — hogy a bölcselmi felekezeteknek nagy részt abban, mit állítanak, igazuk van, de nincs abban, mit tagadnak. Igazuk van az idealistáknak (formalisták), mint Plato s Aristotelesnek, ha a dolgok forrására a végokokban találnak; de nincs igazuk, elhanyagolván a ható s anyagi okokat s következtetvén mint Mirus Henrik s néhány platonicus tevé —, hogy vannak jelenségek, melyek erőtanilag (mechanisch) meg nem fejthetők. Másfelől a materialistáknak sincs igazuk, kik egyedül erőtani bölcselémmel foglalkoznak, elvetvén a metaphysicai észlelődéseket s mindent abból akarván megfejteni, mi az érzékektől függ. Hízelvek magamnak azzal, hogy behatoltam a különböző részek¹⁾ összhangjába s beláttam, hogy mindkét résznek igaza van, ha nem akarja egymást kirekeszteni; hogy a jelenségeknél minden erőtanilag s methapiscailag történik e g y s z e r r e.“ Ennek somázásaként folytatja tovább, a Nouveaux Essais-ben: „Rendszerem Platot Demokrittal, Aristotelest Descartes-tal, a scholasti-

¹⁾ Érzékiség — képzeleterő.

cusokat az újakkal, a hit- s erénytant az észszel egyesíteni.“ -- „Érthető megfejtését (Une explication intelligible) adja ez a test egyesülésének a lélekkel, — oly valami, min előbb kétkedtem. A dolgok valódi okára a parányegységekben (dans les unités des substances) találok, a mit rendszerem hoz be, és a kezdetleges parány által előre megalapított összhangukban.“

Tehát megfejtésen munkál Leibnitz; felfoghatóvá akarja tenni „a test egyesülését a lélekkel,“ vagy — mint Lessing mondja — „oly két különböző lény egyesülésének titkát akarja felfödni, mint a test és lélek;“ meg akarja mutatni, „a természet jelenségeinél miért történik minden erőtanilag s metaphysicailag egyszerre,“ azaz egyszerre testileg s lelkileg.

Dióhéjba szorított bölcseletének irányából láthatjuk: hogy Leibnitz inkább barátja, mint sem ellensége az egységesszémnek. Elválasztja ugyan a testet a lélektől: de csak azért, hogy annál bensőbbben egyesítse mindkettőt. Az egyéni szabadság alapelvéből indul ki, azonban a szabadsággal akar egységre jutni.

Spinoza tanait jobbadán saját szavaival adtuk olvasóinknak — mondja Stahr —: de hol azon „esztelen kényszerűség,“ melyből Leibnitz állítása szerint Spinoza „mindent le akar származtatni?“ — Örök kényszerűségről, a dolgok észszerű változhatlan rendéről hallók őt beszélni. E kényszerűség fölismerése és önkéntes teljesítése az, mi Spinozától az emberi szabadság, s legfőbb jó megismerése és szereteteként magasztaltatik! Spinoza „okos istenszeretete“ mi más — hanemha Leibnitz „boldog kényszerűsége?“ Egy és ugyanazon tárgy két különböző kifejezése.

Lessingnek, ki Spinoza teljes átértésével fogott Leibnitz tanulmányozásához, nem került ki figyelmét, hogy Leibnitz éles elméjü „föltevése“ csak Spinoza egység gondolatának megfejtési kísérlete. S hogy mennyire át volt hatva Lessing Spinoza „okos istenszeretetétől,“ vagy Leibnitz „boldog kényszerűségétől,“ „Jeruzsálem bölcseleti irataihoz“ írott toldalékból lájuk, hol a többek közt mondja: „Mit veszünk, ha elvitatják tőlünk a szabadságot? Valamit — ha valami — a mire nincs szükségünk; mi se tevékenységünkre itten, se boldogságunkra túlvan nem használ. (!?) Kényszer és szükségesség mennyivel kedvesb nekem, mint a sovány tehetőség, ugyanazon körülmények közt majd így majd amúgy cselekedhetni. (?) Köszönöm a teremtőnek, hogy

kénytelen vagyok, hogy a legjobbra vagyok kénytelen.¹⁾

Lessing, — mint Sokrates, Spinoza és Kant — túlnyomólag erkölcsphilosoph. Nehány természetbölcselemi eszmét elsajátított Leibnitztől, e mellett azonban mindenütt szigorúan s következetesen ragaszkodik Spinoza egység-eszméjéhez.

De tekintsük most már a hittudós Lessinget.

Láttuk, hogy Lessing az atyai házból nemcsak mély vallásos érzelmet, de nagyon lényeges érdekeltséget is vitt magával át az életbe a hittudomány iránt. Ha ennek daczára sem tudta magát elhatározni, a hittudományt választani élete fő feladatául: idegenkedése csak is a rend, a tiszt nem pedig a vallás iránt áll, mely egész életén át komoly gondolkozás és fürkészés tárgya volt előtte. Már mint húsz éves fiú ír atyjának: „A keresztyén vallás nem oly valami, mit az elődök hitére, lelkére el kell fogadnunk.“ De magára vonatkozólag már akkor kénytelen volt hozzatenni: „az idő meg fogja mutatni, vajjon az jobb keresztyén-c, kinek emlékében s gyakran a nélkül, hogy értené, szájában vannak a keresztyén vallás alapelvei, a templomba jár, s mivel közönségesek, követi a szokásokat: vagy pedig az, ki egykoron okosan kételkedett s nyomozás útján törekvék meggyőződésre jutni.“ Fiatalon, merészen, szellem- és élezdúsan, mint kevés más, érkezett Lessing a voltaireizált Berlinbe. De a helyett, hogy részt vett volna az itt lábra kapott léha vallásgúnyolásban, határozottan távol tartá magát ettől, s nyomatékosan ellene nyilatkozott a francia szabad-szelleműségnek (Freigeist). Mint antik gondolkozásmódja a tevékeny életben látá az ember legfőbb feladatát, úgy nála a vallás az élet magasabb fölszentelése, s a képesség szeretni, magát az ellenséget is szeretni, ez a vallásosság valódi ismérve. Iránydrámái a „Szabadszelleme“ s a „Zsidók“ ép úgy tömve vannak ez alaptételekkel, mint a berlini újságban megjelent tárczaczkikei.

Ez érdekeltségnél fogva a vallásos kutatások iránt, nem lep meg bennünket, ha boroszlói tartózkodása utolsó éve alatt, Barnhelmi Minna s a Laokoon előmunkálatai mellett a szentatyák

¹⁾ Ugyanezt mondja Lessing Náthánjában, csak hogy más szavakkal: „Der Mensch muss nicht müssen.“

tanulmányozásába látjuk öt merülve, iparkodva a keresztyénség első századainak története iránt tisztába jöni magával. E tanulmányok bizonyosságául maradt fel a tervezet: „A keresztyén vallás elterjedésének s kiterjesztésének rendéről és soráról.“ Semmi sem jellemzőbb a mély erkölcsi komolyságra, melylyel e fürkészésekhez fogott, mint az a fölhívás, melyet a munka bevezetésében maga magához intéz: „E vizsgálatokra, mondom magamnak, becsületes emberként szántad magadat. Láss mindenütt a magad szemeivel. Ne csufits el semmit; ne szépits semmit. A mint folynak a következtetések, hadd folyniok. Ne akadályozd folyásukat; s ne is vezessed.“ Általában e nyilvánosságra, sőt általában emberi szem elé sem szánt tervezetben, mintegy gondolkozása legbensejében lessük meg. Így, midőn a keresztyénség ez ősidejebeli bölcselmi s számtani előgyakorlatok elhanyagolásáról mondja: ez előgyakorlatokon átugorni s annál kezdeni, mi merész és csodálatos a szemlélődésben, annyi mint egyenes útát követni a rajongásra. Például az úgynevezett Justinus vértanút, Hadrian ismert kortársát hozza föl, ki hitvédtani irataiban ki akará békíteni a keresztyénséget a bölcsészettel, s védeni törekvők az előbbit ez utóbbi kifogásai ellenében s mondja róla: „Vágyódása, istent ösmerni, dicséretes volt. De miután Isten csak műveiben nyilatkozik az embereknek, szükséges e műveket is tanulmányoznunk, hogy az igazság lépesőzetén, melyet e művekből vonunk le, fölemelkedhessünk a lét és isteni tulajdonságok nagy igazságaira.“ Történeti tanulmányai azon meggyőződést szülték benne, „hogy a keresztyén vallás csupa tiszta természetes eszközökkel terjedt el s terjesztették ki.“ Ez eredményből azonban valami ártalmast épen nem lehet következtetni a keresztyén vallásra. „Mert ha a hittudósok magok is megvallják, hogy Krisztus megjelenésével a legalkalmasabb időre várt, és hogy megjelenésének nagy csodáját nem csupán más csodákkal akará támogatni, hanem alá is akarta vetni a dolgok természetszerinti folyamának: miért akarnók mi a dolgok e természetszerinti folyamát a későbbi kiterjesztésnél szemünk elől téveszteni?“

Néhány héttel előbb, hogy Lessing Hamburgban letelepedett, egy férfi halt meg ott, kit hosszú évek során Hamburg első díszjei közé számítanak. E férfiú Reimarus Herman Sámuel (szül.

1694, † 1768.) volt, a keleti nyelvek tanára a hamburgi akadémián. A classicai tudományokban méltó utóda ipának, a híres nyelvész Fabricius János Albertnek; a nyelvészeti ismeretekkel bölcselkedő lélek élességét s mélységét s a természet érzéki észlelődését egyesíté nem csupán azon korban ritka mértékben, s buzgó részvéttel volt a hazai irodalom fejlődése iránt. Nincs kétség többé, hogy Lessing első hamburgi tartózkodása alatt személyes ismeretségre lépett a szeretetre méltó öreggel. Utóbbi hamburgi tartózkodása idején pedig a Reimarus ház bizalmas vendégei közt találjuk Lessinget, mely, hogy az atyja halála után se szűnjék meg Hamburg minden jelentékenyebb irodalmi egyéniségének középpontja lenni, az elhúnyt méltó fia, a híres orvos Reimarus János Albert Henrik s ennek nővére Erzsébet gondoskodtak róla. Mindenekfölött Reimarus Erzsébet, a legnemesb lelkű, férfias belátású és ritka alapos műveltségű nő volt az, kivel itten Lessing barátságot kötött, mely mind halálig tartott, s melynek becses emlékeül egy csomó levél maradt ránk, melyek közül fájdalom, az Erzsébetéi mind, s a Lessingéinak egy része elveszett. E nő kezéből kapta Lessing a mű másolatát, melyet, mint most már kétségen kívül áll, meghalt atyja hagyott maga után kéziratban. Következő czime volt: „Apologia vagy védírat Isten okos tisztelői mellett,“ s öt könyvből állott, melyek mind a nyilvánlatkoztatott vallás bűvárlatára s a bibliai történet vizsgálatára szorítkozának. Lessing teljesen átolvasta a munkát a Reimarus család házában, s minden áron azon volt, hogy az egészet nyilvánosságra juttassa. Azonban az ifjú Reimarus féltékenysége nem tudta magát erre eltökélni, jöllehet Lessing „fogytig erősíté, hogy minden veszélyt magára vállal.“ Csak annyira ment, hogy bárátnéja Reimarus Erzsébet, a mint látszik fivére tudta nélkül, a munka egy kis részét, s ezt is csak alig néhány nappal a szerző halála előtt bevégeztetvázlat alakjában adta át rendelkezésére Wolfenbüttelbe elutazásakor. Lessing barátját, Mendelssohnt, midőn ez 1770-ben Wolfenbüttelben meglátogató, a kezei közt lévő kézirattal megösmerteté, s alaposabb tanulmányozás végett elküldte neki Berlinbe. Midőn a következő évben maga ment Berlinbe, azt ottan ki akarta nyomatni. Azonban a terv a könyvvizsgálati nehézségek miatt meghütsült, s Lessing ismét magával vitte a kéziratot Wolfenbüttelbe, elhatározva töredékekben kiadni

„Könyvtári adalékaiban,“ melyre sajtó szabadságot kötött ki magának. Mielőtt azonban szándoka kivitelében követnénk őt, tisztába kell jönnünk az álláspont iránt, melyből az oly híressé lett „Töredékek“ szerzője a bibliai — dogmaticai keresztyénség körüli vitáiban kiindult.

Ez álláspont az angol szabadon gondolkozók deismusa volt. A szabad nyomozás, a minden vallásos tekintettől s minden bibliai tekintély alól felszabadult, gondolkozás szelleme a vallásos igazságok legfőbb kérdései iránt, Locke által fölélesztve, Collins, Lyons, Toland s másoktól előmozdítva, a XVIII-dik század kezdetén nem csak magában Angliában kapott lábba, hanem onnan Franciaországra s végtére Németországra is elterjedt. A német deisták közt a XVIII-ik század közepén, azaz a férfiak közt, kik minden vallási igazság megösmerésénél tisztán az észre szorítottak, a szentirási hagyományokat mint emberi művet alája vetették a kritikának s minden vallás egyedüli tartalmát az Isten, erény és halhatatlanság három eszméjében találták fel, — Reimarus, a „Töredékek“ szerzője korszakot alkotó jelenségként áll elől. Reimarus, a mint mondja a hittudomány történetének írója a XVIII-ik század második felében, ¹⁾ egész erkölcsi s tudományos magatartásában, alapjában különbözött a Mauvillen-Unzerféle kör könnyelműségétől ép úgy, mint Bahrdt s társai szentírás-magyarázatainak póriasan aljas nyegleségétől s izléstelenségétől. Nem volt naturalista (természet-istenítő) Voltaire fölfogása szerint, hanem őszinte deista, az észszerű vallás hő tisztelője. Az írás tudományos s alapos ismerője, ügyes orientalista s archaeolog, világos s észtanilag iskolázott fő, művében, egy fél élet munkájában, nem használta izléstelen elferditésekre a bibliát mint Bahrdt, s mint ez, újkori (modern) érzelgősséggel s szabadkőművesi fondorlatokkal nem szentségteleníté el, hanem maga magából törekvék azt megfėjteni, s az ellenmondó adatok pontos összehasonlítása által iparkodott a tulajdonképi, de elrejtett szándéknak végére járni. Természetszerint kritikája a legkiméetlenebb volt, olyan, a minőre csak az képes, ki a kijelentési s positiv hitfogalmakkal teljesen szakított.

Nyomozásai azon eredményre vitték, hogy nincs más kije-

¹⁾ Lessing, als Theolog. Schwartz S. 103.

lentés, mint az észé, hogy az észen túlhaladó kijelentés ép oly lehetlen, mint szükségtelen. E tételeket bebonyozítani s aztán egyenként a kijelentési iratok szigorú bírálata által magának a vallásnak is kimutatni függetlenségét ez iratoktól, ez volt a föladat, melyet „a következetes rationalismus e bajnoka“ maga elé tűzött munkájában, s melynek megoldásával foglalkozik az ebből Lessing kezei közé jutott hét töredék is, melyek közlésénél — mondja Stahr — Lessing ép oly ovatosan, mint módszeresen járt el, a kevésbbé botrányt okozón kezdve, lassanként így emelkedék feljebb, míg négy év lefolyta után a legmerészebbhez jutott.

A tekintélyt nem ismerő kritika, teljes szakítás a dogmaticus fölfogással a kijelentésről, merőben az ész vallásra való támaszkodás, s az ész-vallás teljes függetlensége a bibliai hagyományoktól: ezek valának a nézpontok, melyekből a töredék írója vizsgálódásaiban kiindult. S Lessing egyáltalán osztá ezeket. Egész más állást foglalt azonban el a „Töredékek“ tulajdonképi tartalma s a következtetésekkel szemben, melyeket a „Töredékek“ írója le hitt vonhatni bizonyításaiból. Ha Reimarus az ó-testamentum nem-isteni eredetét tartalma tökélytelenségéből hitte bebizonyíthatni: Lessing ellenben kijelenté, hogy a zárolás hibás, hogy valamely iratnak isteni eredetét ép oly kevésbé bizonyítja a benne foglalt tanok tökéletessége, mint azok tökélytelensége az ellenkezőt: mivel ép ezen tökélytelenséget akarhatta Isten, az emberek műveltségi állapotának megfelelőleg. E védelmezéssel természetesen olykép támogató a kijelentést, mely az arról való orthodox fogalmak közé egész más, az emberi nem növelésének fogalmát csúsztatta. S ha a „Töredékek“ írója ellenvetéseire s kifogásaira épenséggel semmit sem tudott felelni, lehet, ez zavarba hozta a tudós theologust, de bizonyára nem a keresztyént. Hiszen „mit tartozik e vagy amaz ember föltevése, megfajtése, bizonyítéka a keresztyénre? Végtére is itt a keresztyénség, melyet oly igazán érez, melyben oly boldognak érzi magát! Röviden: — folytatja Lessing — a betű nem a szellem s a biblia nem a vallás. Következőleg a betűk s a biblia elleni kifogások, még nem kifogások a szellem és vallás ellen is.“

E mondat az egész töredékvitának s az összes Lessing-féle theologianak a veleje. Főkép a biblia s a keresztyénség közötti viszony az, a mivel foglalkozik. S e viszony meg-

lapítását „Axiomatájával“ tevő, melyben tíz tételben formulázta alap gondolatait. 1) A szentírás nyilvánosságosan többet tartalmaz, mint a mi a valláshoz tartozik. — 2) Csak föltevés, hogy az írás e többiekben is hasonlóan csalhatlan. — 3) A betű nem a szellem, s a sz. írás nem a vallás. — 4) Következőleg a betű s a sz. írás elleni kifogások, nem kifogások a szellem s vallás ellen is. — 5) A vallás már megvolt, mielőtt még a sz. írás létezett volna. — 6) A keresztyénség megvolt, mielőtt még az evangelisták s apostolok irtak volna. Jó időbe került, míg az első irt közölük s tetemesbe míg létre jött az egész canon. — 7) Tehát ha még annyi függ is ez iratoktól, még sem alapszik rajtok a keresztyén vallás egész igazsága.—8)Ha volt idő, midőn ez már sok lelket meghódított, habár még egyetlen betű sem iratott le abból, miránk maradt: lehetőnek kell tartani, hogy ha mind az, mit az evangelisták s apostolok irtak újra elveszne, az általok hirdetett vallás mégis fen fogna állani. — 9) Nem azért igaz a vallás, mivel az evangelisták s apostolok tanították, hanem tanították mivel hogy igaz.—10) Ennek benső igazságából kell az írott hagyományoknak megfejtenők, s az összes írott hagyományok nem képesek neki benső igazságot kölcsönözni, ha maga nem bír azzal. A szeretet, a türelem, az emberiség, szóval gyermekkorának keresztyénsége az, mire az érett férfiú, Lessing visszatér.

A szándék, mely Lessinget a „Töredékek“ kiadására indítá, teljesült. A hatás rettentő volt. A reformatio ideje óta, semmi vallásos vita nem költött oly általános érdeket, mint a „Töredékek“ kiadása, s a kiadóval szemben egy világ állott fegyverben.

A férfiú azonban, ki e küzdelmeknek mintegy középpontját képezé, s kinek nevét Lessing a hallei Klotzé módjára halhatatlanná tevő, a hamburgi fölelkész Goetze János volt. „Lessingnek szüksége volt ily ellenre, kinek az eretnekítési szenv, durva fölületességével, lelkiismeretlen félremagyarazásával, észtani esetlenségével, álszenteskedő buzgalmával mintegy vérévé vált. Szüksége volt rá, hogy egy ily lény erkölcsi torzképét teljes drámai elevenséggel vesse be nemzete elfelejthetlen emlékébe; s valóban éles látása mindjárt kezdetben a legjobbat választotta ki ellenei tömegéből.“

Goetze János, született Halberstadtban 1717-ben, 1755 óta Hamburgban a Katalinegyház fölelkésze, valóban diszpéldánya

volt fájának. Lessing vele már Hamburgban megismerkedett, midőn a vallásos vitatkozás távolabb volt költönktől, mint bármi más. Lessing távozásakor Hamburgból jó barátokul váltak el egymástól. Sőt Goetze meg is látogatta wolfenbütteli magányában, de kikerülték egymást, mivel Lessing az nap Braunschweigban volt. Nemsokára azonban megváltozott a viszony. Goetze valami könyvtárnoki szivességre kérte fel Lessinget. Levelét neje halálos ágyánál kapta, s e miatt válaszolatlanul maradt. Goetze iszonyú dühbe jött e mellőztetésen; s ha bizonyos is, hogy e nélkül is megtámadta volna a „Töredékek“ kiadását, a hév, melylyel azt tevő csak fokozódott e személyes ingerültség által. A két első töredéket ugyan nyugodtan elnézte, de annál nagyobb vakbuzgósággal ment neki az 1777 ben kiadottnak. Mielőtt azonban Goetze ellen fordúlna Lessing, még két más támadójával végez: először a hannoveri igazgatóval, Schumannal „A lélek és erő bizonyosságáról;“ s „János testamentoma“ című iratok miatt, s közvetlen erre a wolfenbütteli egyházi fő felügyelővel, Ressel, „szomszédjával, mint nevezé, egy elleniratban, melyet „Duplicá“-nak nevezett, mivel ő s az apostolok voltak a megtámadott rész. Ez utóbbi iratban a mereven valláskényszerrel s a hagyományos igazságokhoz ragaszkodással szemben, a gondolkozó ember becséül s lényéül az igazság keresését s kutatását hirdeté e lelkes szavakkal: „Nem az igazság, melynek birtokában van, vagy hiszi magát lenni valamely ember, hanem az őszinte igyekezet, melyet az igazság kitudására fordított, teszi az ember becsét. Mert nem az igazság birása, hanem nyomozása által tágul ereje, a miben áll egyedül folyvást növekvő tökélyesbedése. A birás nyugodttá, lustává, hiúvá teszen. Ha Isten jobb kezében tartana minden igazságot, baljában pedig csak az igazság után folyvást munkáló ösztönt, jóllehet azon hozzáadással, hogy szüntelen és mindég tévedek, s mondaná nekem: válaszs! Én alázattal baljába esném s mondanám: „Ezt add atyám, hisz a tiszta igazság úgyis csak egyedül a tiéd!“

Goetze első támadását a híres hamburgi „Fekete Újságban“ intézé közvetlen Lessing ellen. S azt ezáltal nemesak minden falusi koresmában elterjesztette, hanem köriratba gyűjtve pásztori levélként megküldte minden hívő keresztyénnek.

Erre Lessing sem hallgathatott. Fölvevé a szeme közé do-

bott kesztyűt, s először is a „Parabolával“ s a „Kérelemmel“ felelt, mely utóbbiban megmutatá ellenének, hogy igazságtalanságot követett el rajta, s fölhívja, hogy nyilvános vallomással vonja vissza azt. Azonban még e két irat kinyomatásával foglalkozott, melyeket engesztelő hangukért békés lapoknak lehetett nevezni, kezei közé jutottak Goetze újságának utolsó számai, melyekben a szenvedélyes vakbuzgó minden gondolatot elhárított magától a békés kiegyenlítésre. Most kiadta Lessing „Lemondását,“ melylyel jogos haragja romboló viharra nőtt. El volt határozva nem hagyni fel elébb a csatával, melyre Goetze szólítá, míg örökre meg nem semmisíté ellenét. „Csak írjon lelkész ur, — így rekeszté be lemondási levelét — csak írjon s irasson annyit a mennyit tud: én szintén irok. S ha a legcsekélyebb dologban is, mi névteleneget vagy engemet illet, igazat adok önnek, hol nincs igaza: akkor már nem nyúlhatok többé a tollhoz.“ Ezt követte a főnebb említett „Axiomata.“ A mint személyes theologiai álláspontját leírja ez iratban Lessing, sokban emlékeztet híres nyilatkozatára költői hivatottságát illetőleg. „Kedvelője vagyok a hittudományoknak, — úgymond — de nem hittudós. Nem kell semmi meghatározott hittani rendszerre esküdnöm; semmi sem késztet más nyelven szólanom, mint a magamén és sajnálom mindazon becsületes embereket, kik nem oly szerencsések, hogy magokról ezt elmondhatnák. Csak hogy — teszi hozzá — nem kell aztán ezen becsületes embereknek más becsületes ember szarvaira is kötelelet hurkolni akarni, a mivel magok a jászolhoz kötvék. Különben megsztínik sajnálatom s csak megvetni tudom őket.“ E legjelentékenyebb tartalmu vallásos vitairatot egy csomó röpirat követte „Antigoetzeknek“ nevezve, melyek mind megannyi halálos lövés voltak ellenére.

A legfontosabb azonban e küzdelemben azon körülmény, hogy Lessing Goetzével szemben, ügyét, az ellenfelétől megsértett katholika egyház ügyévé tevő, s végül meg épen az unio szükségességére útal a protestantismus s a catholicismus között. „A mint csak az szól a keresztyénség ellen — mondja, — a mire sem a katholikus sem a protestáns nem tud felelni, úgy csak is annak kell a keresztyénséghez tartozni, mi a katholikus meg a protestáussal közös.“

Itt azonban meg kell állapodnunk, s mielőtt a nagy szabadsághóst tovább követnők élete utolsó évei diadalkoszorúzott pályáján, egy pillantást kell vetnünk magán viszonyaira s a szenvedésekre, melyek nyomása alatt végzé utolsó s legnagyobb szellemi munkáit.

Régen táplált óhaja teljesedésénél, a kívánt házi boldogság élvezeténél hagytuk el Lessinget. Valóban 1776 october 8-ával ránézve új élet kezdődött. Először látjuk őt elégtűntnek, boldognak éltében a derék nő oldala mellett s az általa atyai gyöngédséggel szeretett gyermekek körében. Biztosítva látá állását, s megszabadítottnak magát adósságai nyomása alól, melyek, meglehet, alig mentek ezer tallérra, de melyek helyzeténél s a követeléseknél fogva, melyekkel szükölködő rokonai kínozták, hosszú éveken át hegyként nehezültek reá. Közel kilátása volt állása rövid időn megjavulására s a száz Lajos-aranyra menő évenkénti nyugdíj, melylyel a pfalzi választófejedelem megtisztelése — de a mely sohasem fizettetett — egyszerre csak minden anyagi gondtól, melyek élete hosszán követték, föl látszék őt menteni annyival inkább, mert neje is vagyona megmentett részéből néhány száz tallérra menő évenkénti járadékot biztosított magának. Az egyedüli, mit most óhajtott, az volt: hogy a szeretett nő boldogítására még néhány évig élhessen! E kedves alak külsejének leírását nem bírjuk, jöllehet Spittler Meuselhez írt levelében meglehetősen sokat és szépet ír a nő szivéről és lelkületéről. Szerencsére azonban arczképe fenmaradt egy olajfestményben, melyet egy ismeretlen művész festett Bécsben, s mely kilencz évig diszité Lessing dolgozó szobáját s most unokája birtokában van. Ez arczkép mutatja, hogy a kitünő nő külseje a legszebb összhangban volt benső lényével. A hosszúdad, általában finom vonású arcz gyöngéd szinezettel s igen fehér bőrrel, nagyon jól öszhangzik az akkori divat szerint magasra fésült gesztenyebarna hajjal, a hosszas vágású sötétkék nagy szemekkel, a szellemdúsan formált szájjal s az erős ajakkal, mely okosságra, éles látásra mutat, párosúlva nagy jósággal s csendes jóakarattal. Az első pillanatra feltűnik szellemi összetartozandósága Lessinggel, kinek szemére az övé csodálatosképen emlékeztet. Termete karcsúnak látszik, karjai s kezei nagy szépségűek, s tartása kellemesen méltóságos.

1777 karácsony estvéjén Lessing kimondhatlan öröme felesége egy fiat szült. De rövid ideig tartott az öröm. A szülés nehéz s szerencsétlen vala, s ennek következtében huszonnégy óra mulva a gyermek már halott volt, s az anya halálos veszély közt lebegett. Kilencz, tiz napig eszméletlenül fekvék, s Lessinget, ki éjjel, nappal nem mozdult mellőle, erőszakkal kellett onnan eltávolítani, hogy a hadoklónak, ki csupán csak őt ismeré még eszméletlenségében, ne nehezitessék halálküzdelmé. Lessing rövid levélkéi e napokról Eschenburghoz s öcséséhez, Károlyhoz talán a legmegrázóbbak, a mit valaha emberi kéz írt. Január 13-án írta Eschenburgnak: „Most, midőn nőm eszméletlenül fekszik, ragadom meg az alkalmat, hogy megköszönjem önnek jóakaró részvétét. Örömöm rövid volt. S oly rosszul esett elveszteni e fiút! mert annyi, de annyi sok esze volt! — Ne higye ön, hogy atyátságom néhány órája már is valami majom atyává tett! Én tudom, mit mondok! Avagy nem okosság volt-e, hogy vas csipeszekkel kellett a világra kibúzni? hogy ily korán érezte az álnokságot? Nem okosság volt-e, hogy megragadá az első alkalmat, hogy odébb álljon? — A kis poronty az anyát is magával viszi! kevés remény van, hogy életben marad stb.“ Ez naptól kezdve azonban hirtelen megjavult a szenvedő állapota. Új reménysugár tünt fel a szerencsétlen férfiú előtt. Két nappal később írta fivérének: „A legszomorúbb két hetet éltem át, mit valaha értem. Féltem, hogy elvesztem nőmet, mely veszteség igen elkeserítette volna életem hátra levő részét; — három nap óta biztos reményem van, hogy még ez alkalommal életben marad, kinek társasága rám nézve minden órával, még jelen helyzetében is, mindig mindig nélkülözhetlenebbé leszen.“ Még öt napig pislogott imigy az életszikra, míg januar 10-én egészen kialudt. A levél, melylyel Braunschweigban Eschenburg barátjának sorsát jelenti, csak e szavakból áll: „Feleségem meghalt; tehát e tapasztaláson is túl vagyok. Örvendek, hogy sok efféle tapasztalás nincs már többé hátra s egészen könnyen érzem magam. Hasonlóan jól esik ön s más braunschweigi barátim részvételére számolhatnom.“

Neje halálos ágyánál találá Lessinget Goetze első támadása s koporsójától a harctérre látta magát szólítva, melyen megjelenni kötelesség s becület egyaránt parancsolá! Hogy magát megmentse, lelke minden erejével robant a küzdelembe. Fájdalma

s szerencsétlensége feledését a theologiai tanulmányok „álomszerében“ kereste.

Még három évet élt, a szenvedés s reménytelen lemondás éveit, s mégis tele a legfönségesebb tettekkel az emberiség fölvilágosítására s fölszabadítására. Mert azok közt „Bölcs Nathan,“ s „Az emberi nem növelése“ foglalja el az első helyet.

A hittudósok jajveszéklésének a „Töredékek“ közzétételén, s Goetze és társai titkos fondorkodásainak, hogy a rendőrség lépjen fel a kiadó ellen, végre is megvolt hatása. Szászország, Lessing hazája elömlent. A drezdai consistorium ötven tallér bírság mellett nem csak eladását, de még olvasását is megtiltá a Goetze ellen írt Lessingféle iratoknak. Braunschweig követte. Egy hercegi leirat, melyet az ottani orthodoxok csikartak ki, Lessinget a kezei közt levő töredék kéziratának kiadására szólítja fel: lefoglalni parancsolja Lessing „Adalékait,“ melyekben vannak Reimarus művének közzé tett töredékei, s megfosztja Lessinget az eddig élvezett könyv-vizsgálati mentességtől, mivel a mint a végzésben mondatik, azzal a vallás s a jó erkölcsök megsértésére fölötte pajzánul visszaélt.

Az eltiltással s lefoglalással nem sokat törődött Lessing. Sőt még ügyét mozdítá elé; mert az egész világ kapva kapott az „Adalékokon,“ melyek a töredékeket tartalmazzák. Ellenben szilárdul el volt határozva tekintetbe se venni a föltevést, mely egész irodalmi munkásságát a hatóságok ellenőrzése alá helyezé, s tovább folytatni Goetzevel harczát, kerüljön bár állásába is. Ezért a tilalom daczára is kinyomatta Hamburgban „Szükséges feleletét“ Goetze ellen, s csak ez utóbbi elnémulása akadályozá, hogy tovább ne folytassa „Antigoetzeit.“ E közben még is szükségesnek tartá Lessing a dolog rossz kimenetelét is szemügyre venni s magát ez esetre előkészíteni. „Még nem tudom, — ír a tájban fivérének — mily vége lesz ügyemnek. De mindenre kész vagyok. Ezelőtt több évvel egy színművet tervezék, melynek tárgya s mostani vitatkozásaim közt bizonyos hasonlatosság van, miről akkor még csak nem is álmodék. Ha te s Mózsés jónak találjátok, előfizetés útján ki akarom azt nyomatni.“ Megküldte tehát fivérének a fölhevás vázlatát Nathanra előfizetni azon kérelemmel, hogy azt egy pár száz nyoleczdrét lapra nyomassák le s erejükhöz képest terjesszék. Azonban új nehézség állott elő, mivel Nathan kidolgozá-

sára legalább háromszáz tallérra volt szüksége, hogy kényelemmel, háborítlanul végezhesse: de mindemellett is határozottan vonakodott a begyűlt előfizetési pénz előleges használatától, mert mint mondja: „ha hirtelen meghalnék, talán ezer embernek, mindegyiknek egy forinttal maradnék adós, kik közül mindegyik tíz tallérért szitkozódna rám.“ Szerencsére akadt valaki, a ki három hónapra előlegezte a költőnek a szükségelt összeget. A derék férfi, kinek köszöni közvetve Németország „Nathanját,“ s kinek neve e miatt megérdemli a helyt Lessing életiratában, egy Wessely Mózsas nevű zsidó kereskedő volt, jó ismerőse s tisztelője Lessingnek hamburgi tartozkodása idejéből, szellemdús s finom növelésű férfiú, ki még névtelen leveleket is adott ki Lessing Galotti Emiliájáról, s kinek gyöngéd szívéről eléggé tanúskodik a mód, hogy jóllehet maga sem gazdag, a költőt önként megkínálta a kölcsönnel testvére által. Csak egy levelet kívánt Lessingtől. „De ha nem talál önnek írni, akkor nem kap pénzt?“ kérde Lessing Károly, ki egészen drámailag írja le bátyjának egy levélben ez alkudozást. „Akkor megküldöm neki, s a vételt még is csak meg fogja írni,“ válaszolá a derék zsidó. Annál hálásabban fogadta Lessing ez ajánlatot, „mennél rozsbábbul“ járt volna munkájával, mint teszi hozzá, e segély nélkül.

S így már november közepe felé 1778-ban kész lett Nathanja vázlatával. November 15-én kezdett, a mint mondja egy jegyzet az első vázlat még fennlévő kéziratán, a verses kidolgozáshoz s a következő év apríl elején már az egész kész volt.

Láttuk, hogy Nathan eszméje, terve tulajdonkép első ifúságára, első írói fellépésének idejére esik. Annyira következetes volt—mondja Stahr—e fönséges lélek fejlődése, hogy legnagyobb költői műve élete végén nem más, mint fiatalsága virágbimbójának teljesen kifejlett gyümölese. Mit az ifjú önvédelmében mondott szülei ellenében: hogy a keresztyén valódi ismérve a keresztyén vallás azon legfőbb parancsához, a tevékeny szeretet azon parancsához való állásában van, mely még az ellenségszeretet magasztosságára is fölemelkedik; mit fatalkori drámáiban, a „Zsidókban“ s a „Szabad szellemben“ kísértett meg kivinni: hogy a tevékeny szeretet e legfőbb erénye független a positiv hitvallásoktól; az igazság végtére, hogy a vallás csupán csak a tevékeny élet magasabb megszentelésében áll, miután az emberek főképp tevésre.

nem pedig okoskodásra alkotvák, s hogy csak azon vallás lehet az igazi, mely segíti az embert elérni e főrendeltetését: ezek tesszük tárgyát legtökéletesebb s legkifejlettebb költeményének is. Nathan egészen Lessing, s maga a költő világos szavakkal ki mondta: „hogy Nathan gondolkozásmódja minden tényleges valásról, eleitől fogva az övé volt.“

A költemény ez alapeszméje, mely a kijelentett vallás minden előjogát kizárja, s minden egyes vallást és hitet csak egy általános és természeti vallás formájául tüntet fel, szoros összefüggésben van Lessingnél a valódi türelem eszméjével, mely mindenfelé teljes türelmet gyakorol, nem csak a bölcselkedési észleletek kételyeivel, hanem a nép szükségleteivel s hagyományaival szemben is; a türelemmel, mely semmit sem tud a máskép gondolkozók s máshittiek térítéséről s kiátkozásáról, mivel azon meggyőződésen alapul: hogy az igazság kizárólagos birtoka, az abszolút igazságot valamely ember birtokául gondolván — e balhit, mely forrása minden vallásos fanatismusnak — lehetlenség. E türelmet — folytatja Stahr, — mely a szeretet evangyéliumán alapszik, s melyre vezet a valódi tevékeny vallásosság, föltüntetni az igazság kizárólagos birtokával dicsekedő vallásos fanatismus türelmetlenségével szemben, ez a föladat, melynek megoldását tüzte ki Lessing magának Nathanjában, a tárgy, mely világtörténelmi jellemet kölcsönöz a költeménynek. E türelem, ez az egész költeményből lehelő türelmességi s kimélyes érzet az, mit Goethe, Herder és Schiller, mit a német nép minden nagyja, „szent s becses hagyományként megörzeni“ szívére köti a nemzetnek.

Alig szükség — úgymond Stahr — Lessinget védenünk az ismert szemrehányás ellen, hogy a keresztyénséget a másik két vallásnak alá helyezé, miután csak e két utóbbiból kölcsönzi az erkölcsiség általános vallásának eszményi képviselőit. Maga megtevé ezt előbeszédében, hol a keresztyén jellemek visszalépését a zsidó s mahommedan elől a darab berendezésénél történelmi okokból fejti meg. Már a zsidó Mendelssohn sokkal inkább a keresztyénség dicsőítését látta e költeményben, azon okból is, mivel csakis keresztyén népből születhetett oly férfiú, mint Lessing s oly mű, mint Nathan, mivel csakis oly népnél „emelkedhetett ember az érzelmek azon magasságára s képezhetette ki magát az isteni s emberi dolgok azon mély fölfogására.“ S valóban igaza van

korunk egyik hittudósának, ha mondja: hogy épen a keresztyének a nem-keresztyénnel való e képtelen szembeállításánál nyilvánvaló a hallgatag föltevés: hogy a keresztyénségnek, mint ilyennek tisztább erkölcsiséget kell kifejtenie, s csak akkor marad hátra, ha nem élő, nem gyakorlati egyszersmind, hanem csak dogmaticai. A gondolat: hogy a keresztyénség fölládozása Nathanban inkább annak magasabbra becslésén alapszik, s hogy a támadás ép azért intéztetett a keresztyén vallás fanatismusa ellen, mivel a türelmetlenség ily fanatismusa legkevésbbé van helyén a keresztyénségben, míg az orthodox izlamnál magától értetik, — valóban Lessing legbensőbb szándékából van merítve. Miután ez épen arra megy ki, miszerint megmutassa, hogy bizonyos adott körülmények közt a nem-keresztyéi is jó ember lehet, s hogy nem csupán a hittől függ a hívő erkölcsi becse.

Az *aesthetica* s a drámai törvények szempontjából lehet ugyan némi kifogást tenni a mű ellen. A türelem, felvilágosodás s humanitás eszméjének diadalmaskodását a keresztes hadjáratok idejére helyezni, ez utóbbi természetének meghazudtolása oly hiba, melyet maga Lessing is előrelátott, s mely ellen nem egészen kielégítő okokkal mentegetni törekvék magát említett előbeszédében. Hasonlóan nem lehet tagadnunk a drámai eleveenség s a folyvást fejlődő cselekmény hiányát, a mik helyett a helyzetek (situációk) s az elmélkedő, jobbra balra való vitatások a túlnyomók. Végre mindenek fölött kitűnik a mű drámai gyöngéje a katasztróphában, a megoldásban. S teljesen igaza van a kritikának, ha állítja, hogy Nathan szabad, tiszta s öszhangzó jellemének ugyan ép úgy, mint Goethe költeményében Iphiganiájának positiv befejezésre volt szüksége, de hogy mindemellett is nem vette Lessing eléggé számba, mily erős összettközést támasztott a keresztyénség fanatismusa s a tiszta humanitás között, s hogy épen ezért, a polgári, családi színműhöz szabott befejezés, melyet a cselekménynek adott, nem kielégítő.

Ezeket mind elismerhetjük — mondja Stahr — s ezen fölül még ráadhatjuk az ócsárlóknak „a rossz verselést.“ Azonban mindemellett is igaz marad, hogy e mű, melyet a szerény költő „öröksége fiának“ nevezett, ép oly páratlan a maga nemében a német irodalomban, mint Goethe „Faust“-ja. Mint drámai bevégzett művet még fölbe tehetjük Goethe költeményének, a nélkül, hogy

ezáltal tagadnók ez utóbbi mélységét, hatalmát. Szóval — mint Stahr mondja — örök költemény, mely élni fog, míg él a nyelv, a melyen írva van.

Mindig elhagyatottabb lön Lessing utolsó éveiben, s a mily magánosnak s elhagyatottnak érzé magát személyileg wölfenbütteli magányában, végre ép oly egyedül s elhagyatottan állt egész korával szemben, melynek főirányzataival lassanként ellenkezésbe jutott.

A korabeli bölcsészekről Spinozához való viszonya választá el, — a viszony, mely legmeghittebb barátai előtt is érthetetlen titok maradt, s ábrándúl, szeszélyül tűnt fel nekik. Csakugyan ő is volt az első, ki azon időben, midőn minden jámbor lélek ir-tózott e mély elméjü gondolkozó philosophiájától s magok a szak-ma szerinti bölcsészek sem ismerék, előkészíté azon nagy fordú-latot, mely néhány évtizeddel később az új német bölcelemben történt. Spinozával Leibnitz bölceletének tanulmányozását egye-síté, sőt ki is akará ezt adni egy saját munkában, mi azonban, mint más megannyi terv, a vallásos vitatkozások által háttérbe szorították.

Még csodásabb volt azonban az állás, melybe azokkal szem-ben jutott a XVIII-ik század nagy világosság-terjesztője, kik, ma-gokat hivatásuknál fogva világosság terjesztőkül tekintvén, Les-singet a magokénak hitték. De csakhamar észrevehék, hogy Les-sing a nagy közdelemben, melyet a töredékek előidéztek, a he-lyett, hogy szövetség-sőkül lépett volna föl, inkább ellenök for-dúlt s az általok megtámadott orthodoxiát ismételve védelmébe vette. Nem kevésse bámúltak, midőn hallaniok kellett, hogy a helyett, hogy kontárok s félbölceselők férczműveül tekintené a régi vallásrendszert, mint ők, — megfordítá a fegyvert, s inkább azon vallásrendszerre alkalmazá ez elnevezést, melylyel elbiza-kodottan helyettesíteni akarták az újkori világosságterjesztők s újdivatú hittudósok a régi hitet.

Az orthodoxok természetesen nem voltak tévedésben ez el-ismerés valódi becse iránt. Ösztöntik jobban vezeté őket, mint a világosságterjesztőket magasztalt okosságuk. Egészen tisztán láták, hogy Lessing csak azért engedé oly részrehajlatlanul ér-vényre jutni rendszeröket, mivel bensőleg már rég kész volt vele. Ám bizonyíthatta, hogy tévedésben volt a Wolf-féle philoso-

phia, ha bebizonyíthatónak s bebizonyítandónak tartá a keresztyén vallást; ám úgy látszhaték, hogy pártjokat fogja, midőn megmutatá a vallás függetlenségét a bölcsezettől, s bebizonyítá, hogy „emberi okokból hinni tulajdonkép annyi, mint nem hinni;“ végtére megmutathatá részökre, mint Leibnitz, hogy a hitágazatok, mint a „Szentháromságról“ s a „pokoli örök büntetés“-ről szólók minden sophisticus megtámadásokkal szemben fenállhatnak, ha a titok határai közt maradnak: az orthodoxok ily fogásokkal nem engedék magokat tévútra vezetetni, mint a világosságterjesztők. Még akkor sem hívének barátjuknak, midőn ez látszólag az ő fölfogásuk szerint az irás isteni eredetét, annak tökélytelenségi kifogása ellenében azon megjegyzéssel védte: hogy e kifogás semmit sem bizonyít, mivel épen e tökélytelenség szándékos lehet istentől s az ő embernövelési rendszeréhez tartozhatik. Elég okosak voltak észrevenni, hogy ily védelmezés elfogadása által, miután magok csúsztatnák be Lessingnek az emberi nem növeléséről fogalmát, s a kijelentésnek ily növelési terv s eszközüli fölfogását, törbe esnének. Gyanakodóbbak voltak, mintsem ne érezték volna, hogy Lessing létök egyedüli alapját, talpkövét, az orthodox kijelentési elméletet, épen azáltal támadá meg, a mi által támogatni látszék, az által, hogy helyébe az isteni szellem folyvást haladó nyilvánulását azaz az igazság szüntelenül haladó megösmérését tevő.

A kijelentés s ész közvetítését azonban egy már a régi szentatyák előtt sem idegen eszmében találta fel Lessing, a kijelentett igazságoknak lassankénti átváltozásában az ész igazságaivá. Ennek kivitelét „Az emberi nem növelése“ című munkájában kísérté meg.

Az irat, mely e címet viseli, Lessing utolsó szavául tekintendő, mit a Reimarus-féle töredékek kiadásával támasztott nagy küzdelemben mondott. Ebben, mint maga mondja, nyíltan szembe száll a rationalisticus deismus rendszerével s alkalmazásával a keresztyén kijelentés bíralására.

Az újabb időben, azon körülményre támaszkodva, hogy Lessing maga is csak annak kiadójául nevezi magát, továbbá a félreértett nyilatkozatra öcscséhez írt levelében, mely épen az ellenkező iránt oszlat el minden kétséget, nem akarák Lessingnek tulajdonítani ez iratot. Azonban nem szükség, hogy továbbbipöz-

ziünk e kérdésnél, miután azt Guhrauer és Schwartz teljesen eldönté, s Lessing szerzősége a dönthetlen nyilvánosságig bebizonyíttaték.

Reimarus műve ösztönzé Lessinget ez iratra, melyet a negyedik töredékhez kapcsolt. Ebben azon tételt állítá fel Reimarus: hogy az ó-testamentom már csak azért sem lehet isteni kijelentés, mivel hibázik benne a halhatatlanságróli tan. Lessing az okúl felhozott tényt elismeré, de tagadja annak bizonyító erejét, megmutatván, hogy a kijelentés fölfogása, mit még a töredékiró is osztott, hibás. E fölfogás szerint a kijelentés, szilárd, mindenkorra s helyre befejezett, bevégzett valami, miből semmit sem lehet elvonni vagy hozzátenni. Lessing megmutatja, hogy inkább valami folyó, örökösen levő, véghetlen fejlődés az, mi egy szóval nem más, mint az emberiség növelési módszere. „Mi a növelés az egyes embernél, az a kijelentés az egész emberi nemnél. Növelés az egyes embernek adott kijelentés: kijelentés az emberi nemnek adott s még a d a n d ó növelés.“

Ez alig húsz lapot tevő s a vallás és világtörténet mégis oly nagyszerű bölcséletének eszmemenete a következő. A mint a növelés semmit sem ad az egyes embernek, a mivel magától is nem bírhatna, hanem csak hamarabb s könnyebben adja azt neki: úgy a kijelentés sem ad az emberi nemnek semmit, a mire az emberi ész magára hagyatva, rá ne jöhetett volna, hanem csak hamarabb adta s adja a legfőbb dolgokat. Ezután ezt bebizonyítja a zsidó nép történetéből (9—52 §.). Megmutatja, mily durva s tökéletlen volt maga ez Isten választott népénél is kezdetben az egy istenrőli fogalom, s mennyire szükséges volt növelése gyermekkorában a csakis e kornak megfelelő, a közvetlen érzéki büntetésekről s jutalmazásokról szóló növelési eszközöket alkalmazni, s oktatása elemi könyvét úgy rendezni be, hogy egy gyermekes nép elemi könyvének minden jó tulajdonát magában egyesítse. Különösen ehhez tartozott, hogy semmi tant ne foglaljon magába; mi felülhaladná a gyermek fölfogási tehetségét. De akkor a zsidó nép gyermekkorához képest ilyen fogott volna lenni a halhatatlanságróli tan. Azonban a gyermek sihederré, ifjúvá leshen, s az elemi könyv ki van merítve, s „káros az abból kinőtt gyermekkel tovább időzni annál, mint a hogy volt az szánva. Mert, hogy ezt csak némileg is hasznosan tehessük, többet kell bele

tennünk, mint a mi benne van, többet hozzáadnunk, mint bele fér. Szükség sok érzést s figyelmeztetést tenni és keresni, az allegoriákat pontosan kirázni, nagyon körülményesen magyarázni a példákat, s a szavakat fölötté erősen megnyomni. S ez a gyermeknél kicsinyes, ferde elmét szül s öt titokteljessé, babonássá teszi, tele megvetéssel a fölfogható és könnyű iránt; — a mód, miként kezelék a rabbik szent könyveiket, a jellem, melyet ez által népük szellemének adtak! Jobb nevelőnek kellett jönni, s a gyermek kezéből a kimerített tankönyvet kiragadni. — Krisztus eljőve.“

Krisztus volt a lélek halhatatlanságának első biztos, gyakorlati tanítója. Ő tanítá az embernek először, nemcsak külső cselekedeteiket alkalmazni a valláshoz, hanem szívök benső tisztaságára is hivatkozni egy más élet kilátására. Ha Krisztus tanítványai, terjesztői e nagy tannak, később ezt még más tanokkal is pótolák az általok az emberiségnek adott második, jobb elemi könyvben, melyeknek igazságai talán kevésbé beláthatók, hasznuk kevésbé magasztos: nem csak hogy nem ártottak ez által az emberiség növelési ügyének, sőt inkább új irányt adva az emberi észnek, lényegesen hasznára voltak. Most következik az új elemi könyv hatásának lelkes kiemelése az emberiség képzésének fejlesztésére (64—67 §.); a szükségesség elismerése, hogy ez új elemi könyvnek „minden néptől legalább egy darabig ismerete non plus ultrajaként kell tekintetni,“ az óvó intés (68 §.) a jelenhez s a „képesebb egyénekhez,“ „igen korán ne zavarják abba bele a gyöngébb tanuló-társakat, hanem megvárva őket, inkább még egyszer magok is forduljanak vissza, s vizsgálják meg, vajjon a látszólagos észlelenségek alatt nincs-e valami mélyebb tartalom elrejtve?“

Mellőzzük a Szentháromságról, az eredendő bűnről, a fiú megváltásáról szóló hitcikkelyek tárgyalását, hogy ismét megállapodjunk a tételnél, melyet Lessing e tárgyalásokból nyer, „hogy a kijelentett igazságoknak kiművelése az ész igazságaivá, merőben szükséges, ha azzal segíteni akarunk az emberi nemet.“ „Nem igaz, — folytatja — hogy az e tárgy feletti szemlélődések valaha bajt okoztak, s kárára lettek volna a polgári társadalomnak. Nem a szemlélődéseknek, az esztelenségnek, a zsarnokságnak — mely akadályozá e szemlélődéseket „oly emberek“ részéről, kiknek saját eszméi vol-

tak, — teendő e szemrehányás. Sőt inkább az ilyes észleletek, — bármiként is üssenek ki egyenként, kétségtelenül mindaddig az emberi ész legalkalmasabb gyakorlatai, míg az emberi szív az erényt főképp csak örök üdvözítő következményeiért képes szeretni. Mivel az emberi szív e haszonlesése mellett az ész is csak azon akarni gyakorolni, mi testi szükségleteinkre vonatkozik, annyi volna, mint eltompítani azt, a helyett hogy eleve-
nítse. Épenséggel szellemi tárgyakon kell gyakoroltatnia, ha teljes felvilágosodásra akar jutni, s a szív azon tisztaságát akarja szűlni, mely képezzé tesz bennünket az erényt magáért szeretnünk.

Nem minden ok nélkül választá Lessing irata kiindulási pontjául a hathatatlanságróli tant. S valóban tévedés volt, ha Guhrauer a lélekvándorlás eszméjében hitte föltalálhatni az egész vizsgálódás kulcsát. Annyiban igazuk volt Lessing elleneinek, hogy Lessingnek a halhatatlansági tan, jutalmazásával s büntetésével e földi léttel szoros összefüggésben álló túlvilágban oly tanúl tünt fel, melynek növeléstani jogosultságát az emberiség bizonyos fejlődési fokára szorítá, s csak a még alacsonyabb fokozattal szemben nézte valami magasabbnak, még jobban előrehaladt miveltség mellett a tökélyesbedés akadályaként teljesen mellőztetni óhajta azt. A durvasággal szemben, mikor még csak a jelenlegi jutalmazások s büntetések által szabattathatik meg a cselekmény, — ez Lessing véleményének a veleje — azon miveltségi fokozat is nagy és fontos előhaladás fogott lenni, a melyen a cselekmény indoka egy jövődő túlvilágba látszik helyezve, s az emberi szív főképp csak örök üdvözítő következményeiért képes az erényt szeretni. Ez a viszony a halhatatlansági tanra vonatkozólag a judaismus s a keresztyénség, az ó és új testamentom között. Azonban ez előhaladás nem az utolsó. Sőt inkább, mond Lessing, el kell hagynunk az újonnan nyert álláspontot is, mert az még mindig az önösség álláspontja, „az emberi szív haszonlesése.“ Az e haszonlesésnek hizelgő s a föltámadásban jutalommal s büntetéssel összekötött személyes örök létezésről képzelet nem végső fejlemény, ha az ember, a növelés célját: a viszonzatlan, önzetlen erényszeretetet s erénygyakorlást el akarja érni, melynek egyedüli üdvössége, az ember egységének öntudatá-

ban van, lénye voltaképi eredeti okával. Hogy ez bekövetkezik, hogy fejlődésének e magasztos célját az emberiség elérni, ez Lessing lelkesítő gondolata.

Azonban talán tovább is untattuk kegyes olvasóinkat Lessing elvont hittani elméletének tárgyalásában, mint e Szemlében helyén lett volna. Talán igen is kiterjesztők figyelmünket a hittudásra, hogy megértjük a költőt, Nathan költőjét.¹⁾ Ideje hát visszatérnünk a költő személyére s elmondanunk röviden ez óriás lélek utolsó perceit.

Nagy nehezen föléptett házi boldogsága füstölgő romjainál hagyók el Lessinget, a mint azt egy véletlenül lecsapó villámzikkra rom és hamuvá tevő. Szelleme ugyan nem törött meg szenvedése s kétségbeesése terhe alatt, de teste megrongálva, életereje s életkedve örökre meg lett semmisítve. Újból meg újból megrohanta szerencsétlensége öntudata ama pótolhatlan veszteség miatt. Mily meghatóan hangzik, midőn nyolcz hónappal erre öcscse elsősülöttének kíváná: „legyen jobb és szerencsésebb, mint minden nevén levő!” s így valahányszor fivére hasonló családi dolgról értesíté, válaszában mindig átrezeg saját veszteségének fájdalma. Hasonlóan tudjuk legidősb mostoha lányától, König Amaliától, hogy szeretett neje halála óta, mindig csak azon szobában dolgozott, a hol az meghalt.

A neje halála óta mutatkozó álomkórság egy időre ugyan el látszék múlni. Azonban már 1780-ban február 25-én irá fivérének: „Egyik betegségből a másikba esem, melyek közül tulajdonkép ugyan egyik sem halálos, de melyek mindegyike egyaránt akadályozza lelki erőm használatát. Az utolsó, mitől épen most menekedtem meg, szintén meglehetősen veszélyes vala; mert teljes torokgyikká kifejlet gégelob volt, s mondják, szerencsém, hogy így szabadultam meg tőle. Jól van! legyen hát szerencse, csak tengődni is!” Az erre következő nyáron esüzláz gyötré Lessinget, melyről irá barátnéjának (Reimarus Erzsébetnek): „én nem tudom, micsoda részvétet kezdek most érezni minden beteg iránt, ha közelebből nincs is semmi közöm velök. Mivel magam még sem vagyok beteg, hanem csak egészségtelen. Gonosz esüzlázam volt — és van még mindig.”

¹⁾ Véleményünk szerint Nathan csaknem minden szavához commentár kell, Lessing hittani elméletének előleges ismerete nélkül.

Mindig szomorúbbak lesznek levelei; mindig jobban eltűnik minden reménye az elveszett egészség visszanyerésére. Mindenre képtelennek érzé magát, mi a legcsekélyebb megerőltetést igénylő, magok a rövidke tudósítások is egészségi állapotáról, melyeket barátnéjának kellett küldenie, egész napokba kerültek neki. „Ah kedves barátom,“ írta Mendelssohnnak utolsó levelében (1780. december 19-ről) „vége e jeleneteknek!“ Az egyedüli, mitől félt, hosszas sínlődés és teljes megvakulás volt. Azonban legalább élete végén, megőrzé sorsa szenvedéseinek e fokozásától, melynek kegyét pedig éltében oly ritkán tapasztalá.

Február elejével egy kis kirándulást tett Lessing Braunschweigba, melyet felesége halála óta mindig gyakrabban látogatott, s hol egy Angott nevezetű kereskedő házában állandó szállást bérelt magának. Ottani barátai feltűnően megváltozottak találták állapotát. Szűkmellűsége növekedett, járása vánszorgó s nehézkes lön, a legkisebb út is terhére volt, szemének tüze csaknem kialudt. Február 3-án estve egy társaságból hazatérve gyöngé szélhűdés forma érte. Mindazáltal megtiltá inasának orvost hivatni, s a rossz éjre virradó reggelen csak nagy nehezen lehetett megtartani, hogy vissza ne utazzék Wolfenbüttelbe. Bruckmann, a házi orvos érvágással könnyített rajta, míg más baráti legidősb mostoha leányát König Amaliát szólíták elő Wolfenbüttelből, hogy örködjék a beteg ápolása felett. Betegsége alatt, mi csak tizenkét napig tartott, a mint Leisewitz tudósít, nyugodt s csendes, némelykor eléggé élénk és derült volt, hogy gyakran s hosszasan ágyon kívül időzhessék, olvastathasson magának, s hogy számos baráti látogatását elfogadhassa. Csak egy lelkész, Jeruzsálem apátot nem akará eleinte maga elé bocsátani, mivel papi diszruhában gyanítá, s vallásos tolakodásokkal félt terhelhetni. Midőn azonban elbeszélék neki, hogy a szt. sulpici lelkész a haldokló Voltairet még halálos óráján is intésekkel látta el, félig tréfásan, félig komolyan mondá egyik barátjának: „Ha halálomon látnak lenni, hívják el a jegyzőt, hogy kinyilatkoztathassam, miszerint egyik uralkodó vallásban sem halok meg.“ Állapota, barátai, reményei s félelmei közt ingadozék, kik közül egyébiránt egyik sem gondolt közel veszélyre. Csak magának nem volt többé reménye teljes fölgyógyuláshoz, s késznek nyilatkozék a halálra; mégis szerette volna még egyszer látni hamburgi bará-

taít, s elhatározá mindjárt a beálló javulás első napjait arra fordítani. „Mily örömet — írta Reimarus Erzsébet, kinek e jegyzéket köszönjük — mily örömet néztem vala, ha még nálunk halt volna is meg!“ Nem így történt. Lessing — folytatja tovább Leisewitz — egész életén át valami különös szófogadó álommal bírt, mely mihelyt eszébe jutott szemét bezárni mindjárt meglepé, s gyakran állítá, hogy sohasem álmodik. S e szerencsét egész élte végeig megőrzé s csak kevéssel ezelőtt mondá: „hogya egész nap aludt is örül az éjszakának!“ Azonban nyugtalanító mértékben növekedtek a szűkmellüségi rohamok. Csak február 15-én halála napján, érzé magát ismét annyira könnyebbültnek, hogy elfogadhassa a látogatókat, s velök és orvosával még vidoran tréfálhasson. Fölkelt és fölöltözött; úgy látszék, mintha a római imperatorként állva akarna meghallni. Hü Davesonával Schlotzer levelezéséből egy darabot olvastatott fel a türelmetlen papság beavatkozásáról, s mint Daveson mondja, némely helyet nem kevesbbé eleven mint éles elméjű megjegyzésekkel kísért. Estefelé — így szól leánya — midőn jelenték neki, hogy az előszobában látogató barátok ohajtanák látni, föltárultak az ajtók s Lessing belépett; a legszívrázóbb látvány képe! A nemes arcz már jelölve a kínos vonásokkal s nedvesen a halálverejtéktől égi megdicsőülésben ragyogott. Némán s ki nem mondhatóan átszellemült tekintettel szorítá meg a síró leány kezét s a többi jelenlévőknek barátságosan meghajtá magát. Azonban lábai megtagadták a szolgálatot; fekhelyére visszavitték s közvetlen erre egy szélütés váratlanul véget vetett a drága életnek (február 15-én este kilencz órakor).

Halálának híre villámszikraként rázá meg minden németországi barátját. Maga Goethe is legbensejében megindulva érzé magát.

Oly szegényen halt meg a szerény költő, hogy a braunschweigi herczegnek kellett őt az állam költségén eltemettetni. De ez is volt az egyedüli, mit a dicsőített herczeg az elhunytért tön. Még sírja is a férfúnak, kit meg nem érdemlett szerencséje volt birhatni, minden fejfa nélkül maradt. S így a gyönyörű epigramm, melyet egy emlékkönyvbe írt Lessing, hol az elhaltak egy keresztel voltak megjelölve, egész csodálatosan beteljesedék:

Hier will ich liegen! — Hier bekomme ich doch,
Wenn keinen Leichenstein, ein Kreuzchen noch!

S csak a legújabb időben sikerült Schiller Károlynak a gyom s dudva közt meglelni a sirt, melyet most már Rietschel mesteri emlékszobra diszit.

„Ha néptünk nagy emberei közt van egyetlenegy — így rekeszti be művét Stahr, — kiről joggal el lehet mondani a költő büszke szavát: „Magára áll itt, egyesegyedül!“ akkor az a férfiú, kiről Anglia egyik ihlett írója mondá, hogy „csaknem csodaként áll nemzetében,“ akkor az Lessing Gotthold Efraim.

Valóban! csodaként áll nemzetében, csodaként, minőben csak ritkán részesül valamely nemzet! Goethe egyszer Voltairet a francziák közt gondolható legnagyobb, s legjobban a nemzet-hez szabott írónak állítván, azon megjegyzést tevő: hogy e részben úgy van a nemzetekkel, mint a családokkal, melyeknél ha sokáig fenállnak, végre is a természet oly egyént hoz élő, ki ősei összes tulajdonát magába foglalja, s kiben minden eddig elkülönzött s feltűnt tehetség egyesítve, s teljesen nyilvánul; így egyszer az is megtörténhetik, hogy valamely nemzet összes érdeme, egy egyéniségben tűnik fel.

Ily egyéniség Lessing a német népre nézve. S ha Goethe a számos tulajdon közül, melyek ily egyéniséggé testesült nemzeti nagysághoz tartoznak, a híres francziától, az általa föllállított rendben az elsőt és utolsót: a tervezetben a mélységet s a kivitelben a bevégeztséget elvonandólag vélte: épen e két tulajdon az, mit a németeknek, az utókor egyhangú ítélete által Lessing biztosított.

MAJTHÉNYI DEZSŐ.

MEDDŐ KÖLTÉSNET, TERMÉKENY BIRÁLAT.

Erdélyi János kisebb prózái. Sárosptak. 1863. 8-rét. Első kötet 175 l.
Második kötet : 176 l.

Az emberi nemet fejlődése folyamában két ellentétes tényező irányozza : az egyik örökös gyámja kíván lenni, a másik fel akarja szabadítani kiskoruságából ; az egyik szerint a meglevőben meg kell nyugodni, mert épen megvan, a másik szerint meglete csak annyiban tekintendő érvényesnek, a mennyiben igazolható ; az egyik régiségére támaszkodik s a másikat veszélyes újításai miatt üldözi, míg ez az okszerűségre hivatkozik s amabban a haladás feltételeit nem találja meg ; az egyik az állandóság, a másik a javítás előnyével dicsekszik, de viszont amazt a hátramaradás, ezt a rombolás vádjával illetik ; amaz a rendet, ez a szabadságot írja zászlajára ; amaz tartóztat, néha üdvösen, ez előre hajt, néha kárral ; amaz a valóság erejével, ez az óhaj gyöngeségével, amaz a gyakorlat, ez az elmélet fegyverével száll síkra, s míg amaz többnyire győz, mégis folyvást alább száll, ez leverve is folytonosan emelkedik ; amazt tekintélynek nevezik, — hogyan nevezük e másikat ?

Lássunk egykét példát — épen az emberiség történeteiből.

Állam és egyház a tekintély alapján állanak fen, s midőn e tekintély ellensúlyait fölemlítem, se az állam, se az egyház alapját nem akarom megingatni, csak bizonyos tényeket, részrehajlatlan tárgylagossággal, megállapítani. A tekintély elvét nemhogy tagadnám, sőt elismerem s—a mint alább ki lesz fejtve —legszebb emlékeinket, a lángész alkatásait is az ő uradalmába sorolom. A történelemből — mint a mely épen az emberiség fejlődését ábrázolja—óhajtván példát meríteni, akarva sem mellöz-

hetem a történetek két fő tengelyét, az államot és egyházat; de a példát — minden félreértés elkerülése végett újra ismétlem — úgy állítom föl, mintha egyik párthoz, egyik felekezethez sem tartoznám. A föladat ezúttal csak az, hogy a tekintély ellensúlyával közelebbről megismerkedjünk.

Mi különbözteti meg az alkotmányos államot a kényuralmítól? A törvényhozó hatalom ellenörködése.

Mi különbözteti meg, a keresztyén felekezetek közt, a protestáns egyházat a katolikustól? A szabad vizsgálat.

És mi különbözteti meg — hogy a történetekről már a történetírásra is átmenjünk — mi különbözteti meg az okfejtő, pragmatikus történelmet a merő krónikás vagy szónokias elbeszéléstől? Az események közötti kapcsolat kifürkészése, jelentőségek meghatározása, egész folyamuk jellemzése.

Már pedig a törvényhozó hatalom ellenörködése, a szabad vizsgálat, az események jellemzése mi egyéb, mint — kritika?

A törvényhozó hatalom a kormányt bírálja, mint a mely az államban a tekintély képviselője; a szabad vizsgálat — nagyobb-kisebb korlátozással — azt nyomozza, mi az egyház tekintélyétől szolgál; az okfejtő történelem a tények tekintélyét rostálja.

Kimondhatjuk tehát, hogy a tekintély ellensúlyja, fejlődésünk nélkülözhetlen másik tényezője, a kritika vagy bírálat.

Megesik, hogy a törvényhozó hatalom igaztalanul bánik a kormánnyal, hogy a szabad vizsgálat ferde szempontból fogja föl a szent hagyományokat, hogy a történetíró helytelenül ítél az eseményekről, szóval, a bírálat gyakran merő tévedés lehet; de nem volna e oktalanság ezért a bírálatot általában fölöslegesnek haszontalannak vagy épen ártalmasnak hirdetni? Ázon közegek melyek a tekintély szolgálatában működnek, mennyivel több anyagi és szellemi kárt okoztak és okoznak az emberiségnek, mint a bírálat legnagyobb vakmerőségei: azért mégsem jut eszünkbe magát a tekintély elvét rövid úton semmisnek nyilvánítani. Tekintély és bírálat, épen mivel egymást ellensúlyozzák, nem lehetnek el egymás nélkül, s fejlődésünknek egyaránt szüksége van mind a kettőre.

Hát az irodalomban, mely szintén az emberi fejlődés egyik ága, másképp volna? Elegen vannak hazánkfiái — mit mondok! — íróink között, kik csakugyan azt szeretnék, ha másképp volna,

kik a bírálatot, mint veszedelmes gyomot, tövestül kiirtanák s föltétlen hódolást egyes bálványok iránt ültetnének helyébe. Vajjon ezek az irodalmi absolutismust tisztességesebbnak látják-e annál, mely alatt országok nyögnek? Vajjon ezek a szabad vizsgálattól, mely a hittan annyira kényes kérdései közé is útat hasított magának, ép azon foglalkozást akarják-e megfosztani, mely magát — és méltán — a legszabadabbnak vallja?

Magok mondják, hogy a kritika soha lángészt még tönkre nem tett: miért félnek hát tőle?

Bálvány imádóink — kik többnyire bálványok és imádók egy személyben — hijába törnek a bálványrombolók ellen: mind a két tényező, a tekintély és bírálat megvan, meglesz, meg kell lennie minden jól fejlődő irodalomban; s kívánatos ennél fogva, hogy a mienkben is mind a kettő minél teljesebben érvényesüljön.

Irodalomban a nemzeti szellem szüleményei — például a népköltészet maradványai — s egyes kiváló elmék alkotásai, különösen a lángész művei képviselik a tekintélyt: nemesak mintául szolgálnak az utázóknak seregének, hanem a tudomány is, nevezetesen a szépirodalom, belőlök vonja le szabályait, szerintök állapítja meg elveit. A bírálat maga is merit a tekintélyből s kritikai művek szintén válnak tekintélyekké. A mi bírálat a multa, tekintély a jövőre. Viszont magok a költői művek is elődjeik hallgatói és tetteles bírállói, s a költészet mindenik korszaka úgy tekinthető, mint az előttevaló korszak kritikája. Tekintély és bírálat, egymással összefonódva s gyakran el sem választhatólag egymástól, együtt fejlesztik az eszmét, az irányt, mely az irodalomban, szorosabban a költészetben valósul.

Hijábalóság tehát csak a költői műveket igazán termékenyekül tekinteni s ellenökben a bírálati műveket meddők gyanánt tüntetni elő. Vannak bírálati művek, melyeket kitünőleg termékenyeknek kell ismernünk, valamint más részről feles számmal költői művek, melyek a meddőség példányai. S irodalmunk utóbbi másfél évtizede mintha csak a meddő költészetéről s a termékeny bírálatról akarna tanúságot tenni. Soha még a költők oly nagy igényekkel nem állottak a közönség elé, soha még a bírállókat erősebben nem üldözték, mint ez említett idő alatt, melynek még folytatását éljük; mégis épen ez időszak az, a melyben költészetünk — a roppant verszőn ellenére — aránylag legkevesebbet,

kritikánk pedig legtöbbet mutathat fel. Voltak ugyan költészetünknek már sivárabb s hosszabb korszakai, mint az iménti; de akkor az irodalom egyéb részeiben is némi aléltsággal találkozunk, holott jelenleg az irodalom általában, s különösen a tudományos irodalom tetemesen föllendült. S voltak irodalmunk előbbi korszakaiban kitünő műbíráink is, tán nagyobbak a mostaniaknál, mindenesetre olyanok, kik bátran mérközhethének velök; de — hogy úgy mondjam — csak szórványosan tűntek föl, mint Kőlcsey, utána Bajza — egymagok szinte négy évtizedet töltve be működésükkal — vagy csak mellékesen foglalkoztak a kritikával, mint Vörösmarty, Toldy, míg a mostaniak, a rövid időszakhoz képest, egész hadat alkotnak s kevés kivétellel tüzetesen a kritika tanulmányának szentelik magokat.

Költészetünk, a forradalom utáni korban, lényegre nézve szinte kizárólag azok által gyarapodik, a kik már a forradalom előtt is kitűntek, a bírálat mezejét ellenben csaknem mind olyanok művelik, a kiknek még nem volt megállapított hírnevök. A költészetben régi, a bírálatban új tehetségek szerepelnek, s míg amott az a nagy kivétel, ha egy még ismeretlen jelesség merül föl, mint Madách, emitt viszont az tartozik a ritkaságok közé, ha valaki fényes multat hoz át a jelenbe, mint Erdélyi.

Erdélyi mintegy személyesen jellemzi a költőiség átmenetét böleselkedésbe: 1848 előtt a lantot pengeti, azóta kiválóan műbíró s böleseleti irodalmunk disze. Az átmenet maga, úgy hiszem, népköltészeti tanulmányaiban keresendő, a mikor t. i. a Kisfaludy-társaság megbízásából a magyar népdalokat, regéket és közmondásokat gyűjtötte s rendezte. Leginkább ezen tanulmányoknak köszöni prózája azt a magyaros eredetiséget, mely az író minden merész újításai s az idegen szólások sűrű átültetése mellett is neki sajátos bélyege. Hegel úgy irt németül, hogy német olvasói közül csak nyelvénél fogva is vajmi kevesen élvezhetik; Erdélyi úgy szólaltatta meg a hegeli böleseletet magyarul, hogy az igazán magyarul szól, s ha meg nem értetik, bizonyára nem a nyelven múlik. Az ő nyelvét egyébiránt korántsem mondhatni simának, fesztelennek, s gyakran csak úgy görög, mint rázós úton a kocsis; de az is való, hogy többnyire oly úton jár, mely még nincs feltörve. S érdessége, feszessége, olykori keresettsége mellett mindig van erő, van igazi tartalom soraiban, előadásának min

dig megvan saját íze és zamata. Szóval megvan az a buffoni stylje, mely az ember. Fődolog azonban, hogy e styl annyi gondolat, annyi eszme hordozója, mint az csak igen ritka írónál tapasztalható. Nézzük akár szépészeti dolgozatait, p. o. népdalainkról ¹⁾, egy századnegyedét a magyar szépirodalomból ²⁾, legújabb magyar lyráját ³⁾, akár a böléseletieket, Apáczai Cseri Jánosát ⁴⁾, Verulami Bacoját ⁵⁾, a böleselet történetét Magyarországon ⁶⁾: mindenütt meglep emelkedett szempontja, sokoldalú tárgyalása, eredeti fölfogása, eszméi nagy gazdagsága; s akár általános tanulmányait alkalmazza magyar tárgyakra, akár magyarból von le általános tanulságokat, mindig tud valami újat mondani, és mindig úgy, hogy olvasóját további gondolkodásra ingerli. S éppen ez az, a miben eszméi gazdagsága nyilvánul. Mert az író eszme gazdagsága nem abban áll, hogy minél több gondolatot mond ki, hanem hogy minél többet gerjessz.

Ha valakit, bizonyosan Erdélyit mutathatjuk föl a termékeny kritika példányául, kivált mostani meddő költészetünk ellenében; s a ki ragaszkodni talál azon véleményhez, melyet a bírálat ellenei kaptak föl a bírálat meddőségéről, csak olvassa meg Erdélyi bírálatos munkáit: s ha épeszü, épszivü, nem lehet, hogy írónk eszme gazdagsága ez alaptalan véleményből alaposan ki ne gyógyítsa. Írónk eszme gazdagsága, mondom, mert mi termékenyíti a szellemi világot, ha nem az eszme?

Igen örvendetes tünemény ennél fogva, hogy Erdélyi kisebb prózai dolgozatai most összegyűjtve megjelennek. Két kötet már meg is jelent s hangosan tanúskodik mindarról, a mit feljebb Erdélyiről elmondottunk. De méltó, hogy e két kötet tartalmát közelebbről bemutassuk.

Az első kötet ezikkei a népköltéssel foglalkoznak. Itt találjuk azon dolgozatot is, mely először a „Magyar Népdalok és Mondák“ gyűjteményében látott világot s nemesak a kötet legnevezetesebb műve, hanem — Kölcsény penitensei után — az első tün-

¹⁾ A „Népdalok és Mondák“ II-ik kötetében.

²⁾ A „P. Napló“-ban.

³⁾ Eleje a „Budapesti Szemlé“-ben, folytatása az „Ország“-ban.

⁴⁾ A „Sárospataki Füzetek“-ben.

⁵⁾ A „Budapesti Szemlé“-ben.

⁶⁾ Mutatványok az „Ország“-ban.

zetes és eddig még felül sem múlt értekezés a magyar népköltészetéről.

Erdélyi mindenek előtt azt emeli ki, mily szükségünk van a népköltészet fölkarolására. E szükségét most már nem kell mutogatni, de igen is kellett akkor, midőn még némelyek megbotránkoztak Kisfaludy Sándor ily kitételén: „Dicsértessék az úriszten“ — mint parasztosan. Erdélyi különösen két szempontot érint: az irodalmi, a mennyiben t. i. az igazi magyar nemzeti költészetnek a népköltészetből kell fejlődni, mint a virágnak a törzsökből; s a lélektanit, a mennyiben a népköltészet tanulmányából meríthetünk legteljesb ismeretet a népről, illetőleg minmagunkról, mint nemzetről, a népköltészet tehát az önismeret legigazibb forrásait tekintendő.

„Átbuvároltuk — úgymond — a világ irodalmát, s megfáradtunk belé, ekkor aztán beláttuk, hogy némely igazságok, minők az izléséi, nem pusztán a gondolkozó ész kívánalma, hanem a vérrel is vannak összeköttetésben. Ezen vér szerint való igazságokat kell már nekünk, szép nemzetiségre törekedvén, kelendőkké tenni; de mindenek előtt kikeresni azon alaphangokat, melyekhez távolról sem férkezheték idegen. Ilyeket találunk bőven a népi költészetben, habár töredékesen s nem oly viritó épen is, mint a nemzet ifjúsága idején lehettek. . . .“

„De igen kár, hogy népköltészetünk aranykorának virágai oda vannak. Szerencsére azonban a népköltészetnek egyik főérdeme a valóság, miszerint a mit benne találunk, az mind igaz tény, azaz ha valami benne történetre vonatkozik, a történet, ha erkölcsre, az erkölcs, ha izlésre, az izlés; minélfogva itt minden betű adat, hol a történet-, hol az erkölcs-, hol az izléshez, vagyis a nép egész belsejének felvilágosításához. Ez okból minden hűséggel, iskolainál szigorúbb és pontos lelkiismerettel jártak el a tudósok mindenütt népök költészetének magyarázatában, és adtak annyit a népismerethez, mennyit más forrásból sohasem adhattak volna. Csak vegyük fel a magyar népdalokat. A különböző című könyvek¹⁾ legalább ugyanannyi oldalát fedik fel a magyar természetnek. Mennyiféle érzés, gondolat, eszme nem fordul itt elő külön-külön alakban és színek alatt! Látható itt a

¹⁾ Melyekre a népdalok gyűjteménye osztva van.

nép a maga egész valóságában. Pusztán vagy faluban lakván megismerhetsz egyeseket, de itt az egészet; s valóban fogalmat szerezni a népről, melynek tudomány és törvényhozás egyaránt hasznát vehesse, csak oly könyvek, mint a népköltési gyűjtemény, átismerése után lehetséges.“

Mi a népdal eredeti magyar neve? Nem tudjuk; tán nem is volt. Az ének egészen vallási értelmű, a dal pedig magában nem használatos. A nép azt mondja, hogy danol, s ezt épen csak világi értelemben veszi; igazi egyszerű szavunk tehát a népdal kifejezésére dan vagy dana volna, csakhogy e szó ily értelemben nem él s helyét a nóta pótolja. De a nóta idegen s azonkívül a népdalnak csupán zenci, nem egyszersmind költői részét mondja ki.

„Különös — kérdi szerzőnk — tán volt olyan idő, mikor népünkben megszűnt a költészet, s magyar embernek ez a kifejezése: az én nótám, nem tesz többet, mint a zenét? Vagy a magyar zene tán oly tartalmas, hogy gondolatot, költői eszméket is ad s nem pusztá üres hangokat? Elsőre nézve képzelnem sem lehet, hogy valamely nép dalol értelem nélkül, bármiféle tárgyakat és eszméket tüssön is össze versnek formájában; a második, népzenének minden szépsége, bája mellett sem igaz, mert a dalhang néhány általános érzelmeknél marad örökké; de az ember belsőjét, a természetet, minden árnyéklatokban, festeni sohasem fogja úgy, mint a költészet, és a kettőnek ebben áll egymáshoz rangja, viszonya, érdeme. Egy francia utazó (Gerando) valóban élő tapasztalásból merített, midőn így ír: nevezetes, hogy Magyarországon a nagy gondolatok, a nép mély érzelmei nem költészet, hanem nemzeti zenében vannak kinyomva, megszentelve. Így hiszünk magunk is, mert elégszer látunk példát, hogy a magyar ember megelégszik begondolni érzelmeit, szavait a zenébe, de látjuk azt is, hogy zenére figyeltében bizonyos hátramaradt gondolataival társalkodik. Ezért oly kifejező a magyar ember areza azon ünnepélyes pillanatban, mikor szomorú nótájára figyelmez. Mik lehetnek pedig eme gondolatok? Nem szólaltak e meg soha költészetben, vagy a magyar ember gondolatai ném voltak-e mindig szabadok, eléggé ártatlanok kimondatni? Annyi való, hogy a zene és költészet közül ha külső hatalom és mostoha körülmény el akarja nyomni az egyiket, az nem a zene volt; s

talán innen lehetne kimagyarázni, hogy a nemzeti érzelmek a zenében maradtak fel inkább, mint a költészetben.“

A XVI-dik századig csak egyes daltöredékeket birunk fölmutatni, és adatokat arról tanúskodókat, hogy népköltészetünk oly messzire vihető vissza, mint maga történelmünk. És történelmünk egész folytában mindenütt szólnak a bizonyságok, hogy a költészet él és fejlődik s művei szakadatlan sorban következnek egymás után. Mégis mind hogy elveszett! Hijába, csak a nép szája őrizte — módosítgatva — s a véletlen tartotta fen; a tudomány pedig későn látott hozzá megmentésökhöz. Egyetmást még tán ezentül is kibányászhatunk; de az eddigi maradványok olyaneműek, hogy inkább csak a nyelvész s történetíró veheti hasznukat, nem a műbúvár.

„A XVI-dik században két nagy dolog történt hazánkra nézve, úgymint a reformatio és a mohácsi vész. Az első mélyebben vitt bennünket Európa mozgalmába, mint talán maga a kereszttyénség fölvétele, mert úgyszólván kikapott magunkból, azaz megosztá nemzetünket s lelki sebekkel veré az országot örök időkre, ha egy, nem magasabb, de létünkre nézve elhatározóbb eszme, a nemzetiség eszméje nem fog gyógyításához; a másik önföldéa tette semmivé a magyart, s új meghasonlásba vitte hazánkat, melyben király és király álltak szemközt egymással, és vallás és nemzetiség — e két legszentebb tárgya nemzetünknek — vitte elől a dulongás fegyverét, s utánok az emberi szenvedélynek, aprónemű roszaknak táborilag rendezett serege. Ha e korból semmink sincs, köszönjük meg, hogy magunk megvagyunk, s azt elmondhatjuk, mert kiállottuk a tűzpróbát. A zsidó nép veres tengeren szálla be az ígélet földébe, nekünk minvé-rünköl készült a tenger, és mindezt meg kelle még lábolni azonfelül. Le volt verve, mert máskép nem lehetett, a nemzeti kedély, s fázott a lélek a szigorú élet hidegében. A kornak nem volt más jelleme a kétségen kívül, csak a hit tarthata meg bennünket; azért ezen időszaknak minden jeleneteire rá van ütve a vallásosság bélyege.“

„Az e korba tartózkodó énekeken tehát kettő fog szükségképen felötleni: vallás és nemzetiség színezete, mely utolsóhoz leginkább a német és törökre vonatkozó helyek fognak adni legbiztosabb kulcsot.“

Danáink külön-külön korbelt jellemét fejtegetve, akad Erdélyi oly sorokra és részletekre is, melyek a legrégibb idők örökségének látszanak. E tüneményt, gondolom, csak úgy lehet magyarázni, hogy a szöveg, melyhez eredetileg tartoztak, lassankint átalakult, vagy végkép elkopott s elveszett, s az unokák más, új szövegbe toldották; majd az újabb szöveg is rongyollott, szétfoszlott, s a fennmaradásra szánt képek és gondolatok megint más szövegben éledtek föl. Valóságos kép- és gondolatvándorlás. Ily ősrégi képek és gondolatok élnek még a nép mai danáiban is. Mintegy antik gombok új köntösön.

E nagyértékű antik gombok közül a jelesbeket Erdélyi egyenkint bemutatja s megmagyarázza, így például a mely a forrás szentségéről, a falevéltre írásról tanuskodik.

Áttér ezután a danák jellemzésére szépiészeti s lélektani szempontból. Mily finom árnyalatokat emel itt ki, mily sajátosságos vonásokat, minő, még számba nem vett tulajdonságokat! s koránsem hizelgőleg, sőt olykor igen is szigorúan, mint midőn a képzelődő s alkotó erő nagyszerűségét népüktől megtagadja.

„Csak a képzelődés bir alkotni — ügymond — s hogy nálunk kevés költői alkotmány vagyon, kitetszik a románczok s történeti költemények kevés számából, innen annyival több aztán a szorosán lyrai vers; mert afféleket, mint Kádér István története s Magyarország megvétele, száraz krónikai előadásnál többnek sehogy sem nézhetünk. Sok kell ahoz, míg egy népben kikészül a képzelődés. Gyakorlottnak kell lenni a szemnek mindennek előtt, mely sok alakot fölfogott legyen s birja különösen a természet változatainak képét; de a mi költészetünk, mint a magyarság maga, sikon ömlik el kimagasló nagyság szemlélete nélkül, vagy mikor alkotna, bizonytalanban kalandoz, mely, mint a pusztá, körrajzok nélküli végtelenség, rámba nem fogható képeket ad, szóval, hiányzik belőle az architektonikus összeállítás, nem birván kiválni a lyrai általánosságból.“

„Ez a hiány megtetszik az egész irodalmon. Költőink oly tehetlenek, mint a nép, s művészi alkotmányt nem igen tudunk felmutatni. Életünk szegény, pusztáinkon nincsenek vagy babyloni függő kertek vagy egyiptomi gülák; egy kütgém pedig egy vándor daruval, délibábbal, inkább ködfátyolképekre buzdíthat, mint nagyszerű szent Péter templom vagy kölni dom építésére.“

Itt nem lehet meg nem jegyeznünk, a mit néhány sorral alább maga szerzőnk is fölhoz, hogy más népek szerencsésb előmenetelőket politikai körülményeknek köszönhetik, míg a mienket örökös hadi rázkodások, pártviszályok háborgatták; a míg pedig műemléki szegénységünket országos körülményekből elégségesen magyarázhatjuk, nem kell azt a nép lelki szegénységének fölronni. Szent Péter templomunk és kölni domunk ugyan nines, de van mégis kassai székesegyházunk, és Ipolyi eredeti magyar építészlet lételeét mutatta meg. Népköltészetünk nagyobbára lyrai, de hiszen még alig húsz éve, hogy maradványait rendszeresen gyűjtjük, és bűváraink mind több meg több elbeszélő költeményt hoznak napfényre, mit Kriza legújabb gyűjteménye is bizonyít. Hogy költészetünk — még pedig nép- és műköltészetünk egyaránt — mint a magyarság maga, sikon ömlik el kimagasló nagyság szemlélete nélkül, s innen a lyrai általánosság, innen a művészi alkotmányok csekély száma: erre, igaz, jó példa lehet a kiskun-sági Petőfi; csakhogy másfelől Arany is a sík alföld szülötte, s „architektonikus összeállítás“ dolgában épen ő ritkítja párját — nem a magyar, de az összes költővirágban. S aztán nines-e a pusztának is nagyszerűsége, mint a tengernek? okoztatja-e tehát ő a nagyszerűség hiányát népünk képzerejében?

De ha Erdélyi nagyon kicsinyli népünk képzerejét, annál inkább méltányolja dalaiban a mélységet s érzelmességet.

„E mélység leginkább abban áll, hogy a földült kebel mintegy magán túl el-kiárad a kültermészetre s ennek jelenségeit magába játszsza, mint mikor elkap valamit az örvény s tulajdon anyagként dolgozza fel. . . .“

„Dalaink nem himet varrnak a természetről, hanem magokba olvasztják föl ezt. Ők e szerint nem utánzói pusztán a természetnek, mint a régi műpoézis, melynek elveül a természet utánzása mondatott, minélfogva bizonyos természetűség, mezei színvegyület és nyugalom uralkodott rajta, hanem a kedélyt mutatják fel középpontul, melybe, mint góczba, összejönnek a természet minden sugarai, s belőle megsűrítve lövellnek szét, s így költészetünknek a természet nem utánzandó példány, hanem csak feldolgozandó anyag, mely, más szóval, a szellem uralkodása a külviágon; s mi bátran elmondhatjuk, hogy ezen tulajdon mélyen vi-

szi be népköltészetünket a keresztyén vagy romantikus költészetbe, mert ennek szelleme az övé is.“

Szépen kimutatja továbbá Erdélyi, mily jellemző a magyar szív szerelmében az erkölcsi elv, még pedig tisztelet vagy megvetés alakjában, miből foly, hogy a becsületérzés rendesen győz a szerelem fölött. Szintoly találó a pusztai élet rajza lélektanilag.

A cikk végszaka danáink nyelvét tárgyalja, s a mi itt el van mondva, számos adalékkal bővült s újabb nyomozások által tökéletesült azóta, hogy el volt mondva, lényegileg azonban ma is úgy megállja helyét, mint akkor — bizonyságul, hogy az író helyesen mondta el.

E röviden vázoltuk nagy értekezésnek mintegy bevezetéseül szolgál egy kisebbik, melynek czime: „Népköltészetről,“ s mely a népköltészet jellemét s jelentőségét körvonalozza általánosan. Ennek mintegy toldalékaul nézhető a „Népköltészet és kelmeiség“ című, mely örvend a népi elem fölvételének, mint legújabb irodalmi foglalásunknak, egyúttal azonban figyelmeztet, hogy nem népköltészet mindaz, mi a népnél mint izlési dolog megjárja s országos kelettel bír.

„Igen sok forog a nép száján, mi nem tartozik a költészetbe, habár „ezer év óta melegíti is milliók lehelletét.“ Azon elvek, melyek után szerkesztik gyűjteményeiket a népi kutatók, nem pusztán költészeti elvek. Történet, nyelv, népisme, szokás, élet, stb. mind oly adalékok, melyeket nem szabad figyelemből szalasztani; a krónikás, élet- és jellemfestő (például lakodalmi, vőfél-) versek csak is mint olyanok lelik helyöket a gyűjteményekben; rajtok és bennök nem a költészetet fogja tanulni és becsülni az értelmes olvasó, hanem az anyagot, a feldolgozni valót. Az ilyenemű népi versezet pusztán kelmeszerű adalék. . . .“

„Pusztán falusi minták, szokásos szavak, hejehuják nem elég, nem is teljesen szükséges alapok népi költészethez; hiszen akkor a műköltészet hasonlókép megelégené városi szokásokkal, nem hejehujákkal, azaz olyannal, mi ennek ellentéte. . . .“

„A szokás, élet igen is magaféle szint adnak a népköltészetnek, de oly népköltészet, mely a szív mélyiben sohasem búvárkodván, pusztán oly elemekkel rakodnék meg vagy bennök vélné a túlsúlyt, csak mint nép- s tájismei adalék birhatná figyelmünket.“

Az intés annál szükségesebb volt, mivel a népi elem fölkapása már túlkapásokra vezetett s az úgynevezett tájköltészet — jobban tájszók összerimelése — az igazi, sőt egyedüli költészet igényeivel ütötte föl fejét. A kritika megtámadta e félszogséget s Erdélyi a kritika eljárását igazolja.

„Nem esett ok nélkül — úgymond — hogy a népköltészetnek némileg divatba jött üzése megrovásokat vont magára; mert felületes, kézműi gyakorlattá kezd fajulni, s az újabb költői nemzedék, a helyett hogy mint magyar ember mondani szokta, a közepe körül forgolódnék, a héjat, a borítékot érinti, a könnyebb végít fogja, a gyöngé oldalt miveli.“

S a kelmeszerű költészet ismerveit a következőkben foglalja össze:

„Sok figyelem van benne a körülményes adatok összehozására; továbbá jelleme, hogy a tárgynak, melyet zeng, egymásra nézve közönyös tulajdonait szereti összefűzni, például mikor mindent, a mit lehet, elmond a tavaszról, azt pedig, a mi fő, a mi összesége a tavasz minden jegyeinek, azaz egy nagy gondolat, egy költői eszme, elhallgatja; vagy az egészet középpont nélkül hagyja. Az ilyen költészet már igen ügyekszik teljesen kimagyarázni a titkóst, a vonzót, fölemelvén a leplet, mely alatt aztán semmi szent alak; a költői erőt mintegy apró pénzre váltva teszi forgalomba; az igaz pengésű érczet felolvasztja, bensőségéből kivessi, hogy folyjon mint a víz, de súly- vagy nehézkedési pontja ne legyen.“

„Mióta irodalmunk a népi elemet fölvetette — olvassuk alább — csak ösztönszerűségét kapta vissza, mely által biztos alap van vetve további fejlődésének. Mit hoz a jövő, minő irányt veszen a költészet, attól függ, minő szellemekkel áld meg bennünket hazánk nemtője; de függ magunk ügyekezettétől is, mi szerintem oda irányulhatna legezélszerűbben, ha minél több idegen népiséggel megismerkedvén, kikeresnők, melyik nép költészetéből vehetne a mienk elméleti és egyúttal gyakorlati gazdagodást, idomot; mert valamiről gondolkodni annyi, mint azt teremteni.“

S különösen a skandináv népköltészet tauulmányát ajánlja s útal a finn „Kalevalá“-ra is.

Még két cikket kell az első kötetből megemlitenünk: az

egyik „Népköltészetünk a külföldön,“ a másik „Egy székely ballada.“

Az első, melynek tárgyát ezime eléggé jelzi, egyúttal arra int, hogy midőn a külföld oly késznek mutatkozik ismertetésünkre, népköltészetünk alapján, előzzük meg őt, ne várjuk tőle dalaink fejtegetését s magyarázatát — mi csakugyan több volna szégyennél — hanem mi nyújtsunk neki hiteles adatokat és kritikát, hogy népiségünkkel megismerkedhessék.

A másik egyszersmind utolsó cikk „Baresai“ ó székely regedalt ¹⁾ taglalja elmésen s megfogyatkozott termetét, hogy úgy mondjam, kitölti.

Menjünk most át a második kötethez. Ennek első s egyszersmind fő cikke: „Egy századnegyed a magyar szépirodalomból,“ költészetünk fejlődését s feltűnő mozzanatait tárgyalva 1830-tól 1855-ig.

Mi e korszak jelleme?

Szerzőnk nem szereti, ha az egyes korokat külön-külön „becsomózzák,“ a mi korlátolt gondolkozásra mutat; „idő előtti igazságszolgáltatásnak nevezi azt, ha valamely irodalmi korszak nem csak magára; hanem a többi korszakokra nézve is bevégeztnek mondatván, csombókot kötünk a végére. Hogy vannak a fejlődésnek izei, csiklói, melyeket a természet is megjelölt a maga munkáin, ez való; de hogy a tagok, izek magokban szakasztassanak ki az élő egészből, ez ellen lehet valamit mondani. Szépirodalmunk lhála istennek, még nem halt meg; és semmi sem áll útjában, hogy ne legyen előtte annyi, mint a mennyi van utána; sőt, legyen szabad előre kifejezni magamat, én azt tartom, hogy költészetünkön mai nap minden szép multja után is megújhodási szín vehető észre, mely a régibb időkben sohasem volt ily eleven.“

Költészetben tehát a korszerűség fogalmát nem lehet oly szabatosággal formulázni, mint némely társadalmi tudományban; a költészet lelke, azaz igazi tartalma nem köthető egyes időkhöz, az minden időben megvan kész jelenül s mindennapi lelki szükségül; szóval; a költészet tárgyai minden korba beillenek. Azért „el kell magunkat szoktatni azon fölfogási módtól, melyet eddigelé rendszerintinek mondhatnak, hogy a szellem

¹⁾ Kriza „Vadrózsái“-ban első a marosszéki danák közt.

életét folyamosság helyett afféle bezárolt, bevégzett időszakok után mérjük; egyik szakot a másikon kívül, sőt a másikkal szembe állítsuk; mert az irodalmi élet időköre egyik a másikba esik; és az a különbség, melyet e részben például Ilosvay és Arany között észrevettünk, sohasem általános, hanem csak viszonyos.

„E fiókoló és korszerűségi fölfogásmódhoz még több csatlakozik aztán. Nevezetesen szeretik némelyek egymás fölé helyezni a költészet fajait, és pedig egyiken kezdeni, másikon végezni a fejlődési folyamatot; mikor a nemzetek ifjúsága, életműveltsége s más lehető képzetek szerint külön-külön időkre osztják be azokat, például a nemzet ifjúságát illeti az éposz, jelenét a lyra, jövőjét a dráma (ha ugyan e fölfogási mód gyökeresen érthető); s végre meghatározzák, hogy tehát melyik nemzetnek van igazi szerves poétai fejlődése, mikor rendesen a szép görög világ lebeg mintaként a szem előtt. Mindamellett abban nem látok észleg kielégítőt, hogy egyik nemzet fejlődéséről a másikéra is varrjunk hímeket; valamint abban sem, hogy époszon kelljen kezdődni a költészetnek. Azért az annyira dicsőített görög népet és fejlődését is feledni kell egy időre; mert az a beszokás, az a sok ízben elmondott igazság, hogy a görög volt csak valódi költői nép, neki volt csak igazi rendes művelődése, mert nála korábban volt éposz, mint dráma, stb., annyira megvesztegete már nem egy jóra való elmét, hogy a bírálónak ¹⁾ kétségbe kellene esni minden más nemzet felől, mely elé tán más fejlődési utat irt a gondviselés, ha nem volna ellenkezőről is adatunk, például az olasz költészetben Dantéval, ki se lyrát, se époszt nem irt tulajdonképen, hanem költészetet mégis. Mert nem a különbség első, hanem a fogalom. A történet e részben összefüzi az eseményeket egymásután, s előadja; de az emberi műszellemet egyáltalában nem kötelezheti valami rendtartásra: ez egyformaság volna. Igaznak marad tehát ennyi: nem szükség, hogy a költészet bármely népnél is éposz-

¹⁾ Erdélyi ítéset használ kritikusra, ítésetet kritikára. Én e szóval sehogy sem tudok megbarátkozni. Egy az, hogy fölösleges, mert a bíráló, bírálat teljesen megfelel a fogalomnak, még általánosb értelmében is. Más az, hogy nyelvtanilag hibásan van képezve; legfeljebb ítéleszt, ítélesztet járná meg, de ítéset, ítésetet semmikép.

szal vagy drámával, s még kevésbbé, hogy valódi művel induljon meg; hanem indul, a hogy lehet; kezdődik jól-roszúl; és nincs oly igen gyarló kezdet, mely elegendő ne volna további folytatásra.“

Erdélyi ennél fogva „elútasit magától minden afféle gondolkodási módot, mely az egymásután következések rendit szabogatja, a költészet fajait külön választva méltányolja, egyiket egyik, másikat másik idő számára kiköti, lefoglalja, a köröket egymásból kizárja vagy egymással szembe állítja; holott minden irodalmi, bevégzettnek látszó korszak, melyet meg tudunk különböztetni, csak az előbbieik gyümölcse s az utóbbiak magva. És noha szívesen elismerem — folytatja — sőt a műszellem egyik kifejezési módjául nézem a klasszikai művészetet, mindamellett nem tartom bevégzettnek vagy megromlottnak a költői életet, ha jönnek elő idők, melyekben az úgynevezett classicismus már-már eltűnt.“

Költészetünkben 1830 táján az eszményiség elve kivívta diadalát, más szóval, az irodalom elérte klasszikai tetőzését; s Erdélyi vizsgálódásai azon időszakot tárgyazzák, mely az eszméiség elvének diadalától az egyéniség elvének, vagy — némelyek szerint — a népinek túlnyomó felkapásaig terjed.

Kazinczy kora a szépet az eszménybe, a művészetet a klassikaiba helyezte; s a klasszikai művel nélkül életre való, nemes művészet nem is képzelhető, sőt a mennyiben az a tartalom és alak legmélyebb egyesülése, minden irodalomban a legmagasb művészetet adja, s nem csoda, ha némely művész és műbíró csak benne lát megnyugtatót, kielégítőt. A klasszikai műalkat két leg-hatalmasb művelője, Kazinczy és Kisfaludy Károly halálakor ez elv már teljesen elfoglalta irodalmunkat — s azonnal kezdtek mutatkozni árnyékoldalai is. A klasszikai iskola legnagyobb tanítványai, Czuczor, Vörösmarty, sőt Kisfaludy Károly is, kezdtek kinőni a klasszikai szabatoság öltönyéből, kezdtek nagyobbra becsülni a költői gondolatot, lelkesítő eszmét, melyért van minden idom s maga az egész művészet is.

„A klasszikai elv nem tarthatván ki tovább a szellem rugalmát, meg kellett buknia, és soknak kellett történni az idom és izlés rovására — a gondolatért.“

„Megbukott-e hát végkép a klasszikai elv? Nem. A classi-

cismus bement az irodalom erébe, s a költészetnek ez által legmélyebb szervezetében fészkelte meg magát mint munkás, eleve-nítő fogalom. Így a klasszicizmus szintén belső történetté vált, s föl van véve már az irodalmi tudalomba, életbe, magával hozván és magába foglalván mindazt, mit a mult idők költészeti művelt-ségéből öntáplálatára fölemészthetett.“

„1830 táján — kezdi ismét — költészetünkben sok történt a forma és izlés rovására a gondolatért. Ez, ha sok minden jelen-ségek közül szerencsés volnék előadni a főbb vonásokat, követ-kezőkben határozódik. Csaknem észrevétlenül, az ösztön bizonyos és csalhatlan sugallata szerint több-több elem kezde belopakodni a költői eszmevilágba, s ez, mondjuk ki egyenesen, népi s nemzeti elem volt. Tehát nem csak válogatott tárgyak vétettek föl, hanem vegyesen olyanok is, melyek azelőtt mindennapiak valá-nak. Ehez képest a keresett kifejezés gondját lassankint merték elvetni a költők, és megelégedni az egyszerű, gyakran népies kedély állapotból és világnézetből vett kifejezéssel, csak igazi, valódi, a gondolatot kimerítő lett legyen az. Így más részről, ki-tetszván a klasszikai művészet gyöngé oldala, mely szerint leg-végső fejlődési pontján, a sok válogatással mintegy csúcsra szo-rítja fel a szellemet, hol igen kevés a mező, vékony a levegő, megohajták költőink az istenengedte szabad tért, a nyílt pályát, a nagyobb kört, az életet, s azon vették észre magokat, hogy a simaság mellett a domboosság is megjárja, hogy tanácsosabb a nemzet minden érzelmeinek s élményeinek adni magokszerű kife-jezést, mint örökké „szű, kebel, szent, isteni, édeni, menny, üdv“ s még néhány szócskával vesződni, mikor az is megtörtén-hetik, hogy némely költőnek csaknem minden szavát, gondo-latjárását előre tudjuk már, mely esetben elkallódik a jellem, a belsőség; mindezek után, mondom, törést szenvedett, azaz más irányt vett a költészet sugara, s a kiváltságos klasszikai alkotás alig talált egykét pártolóra. Aztán a világ igen nagy, és megin-dításait alig lehet mindenkor szóval kimondani. Az emberi szen-vedély és szenvedés, az öröm és csodálat, a bánat és kéj, to-vábbá a természet és történet szépségei, nagyságai olykor szóra kerülhetlenek. A gondolat, érzés feszíti mellünket; az ajk ki nem rebegeti, Isten a megmondhatója. És a költészet nem olyan külsőség, mely csak érzék elé állítsa műveit, hanem már anya-

gánál fogva, melyből dolgozik — s ez a nyelv, a beszéd — oly ellebbenő és eleven szellemiség, hogy a márványhoz kötött szobrászat vagy színekbe vegyült képirás fölött méltán nevezhetjük anyagtalannak szellemiségnek, azaz oly művészetnek, melyben legméltóbban veszi ki magát a gondolat. Ilyformán a gondolatért eljti a szellem a külső mesterséget, szabatoságot, csint és ragaszkodik az eszméhez, a lélek tartalmához, mikor a szép hangzat, rend és csín mellőzésével is kedélyünkbe dob egy szót, egy ígét, egy gondolatot, és ezentúl nem a formához van tapadva többé a művészet, hanem inkább azon hatásba helyezve, melylyel kedélyünkre van, s kedélyünkben játszik mint tiszta bensőség, mint magánál többet jelentő szó, hogy duljon és forrjon bennünk, szülje ott magának a formát; szóval: a külső művészet helyett előáll egy benső, kevésbé formás, de annál mélyebb művészet. . . .

„A költészeti alkatnak az a neme, mely rendesen be szokott következni minden irodalomban a klasszikai után, és pedig ennek tisztázott formassága s külsője lerontásával, nem egyéb, mint az, melyet közönségesen romantikainak, regényesnek nevezünk világszerte.“

S itt visszafordul szerzőnk a korszerűség fogalmához és ki mondja, hogy mailag nálunk korszerű a regényes, korszerű mint művészeti elv, átvéve minden fajra kivétel nélkül.

„Ez állítás széttöri azon megszokott és jóhiszemmel ápolgott vélekedést, hogy a művészet történetében az éposz legkorábbi, aztán jó a lyra, vagy dráma, vagy mit tudom én, melyik faj, miután ez nincs a szellem fejlődési rendében. Tehát nem azt kell mondanunk, hogy korszerű az éposz, vagy dráma, sat., hanem azt, hogy korszerű vagy a klasszikai vagy a regényes az idők szerint; de különösen nekünk mailag korszerű — a regényes.“

Ki személyesíti költészetünknek klassikaiból regényessé fordultát? Halljuk magát Erdélyit.

„Ha költészetünk története megállapodási pontot, helyesebben korszakot lát 1830 körül, ez nem lehet más okból, mint a regényesnek a klasszikai fölé kerültéből. A költői világba egy nagy elme dobálta be teremtményeit, s kezdé szaggatni a klasszicizmus összetartó kötelekeit. Nekiállott legelőször is a nyelvnek s ezt rimbe, mértékbe egyaránt gyúrta, törte, s körülbelül oly

folyóssá tette főleg a görög hexameterek alkotásában, mintha most teremtené azt. Fényes ragyogó képzelődés, nagyremű lelkésedés, a hazai történet iránti kegyelet, a hősök emlékezete adják költészete alapvonásait; ezekből dolgozott ő pályája első korszakában, és készíté magát s magával az egész magyar költészetet egy nagy átalakulásra, a lehető legnagyobb eredetiséggel, önállással, melynek párja mindaddig nem volt irodalmunkban; s oly siker díjazá szelleme törekvéseit, hogy magára és egyszersmind költészettinkre nézve is előállott az új kor, a regényes költészet újból kifejlett kora; és ez a nagy elme — Vörösmarty.“

A regényes korszakot tehát Erdélyi szerint ugyanaz nyitja meg, ki Toldy szerint a klassikait bezárja: Vörösmarty. S mind a kettőnek igaza van.

Ne feledjük e mellett, hogy a Kazinczy-költészet remeksége vagy klasszicizmusa Erdélyi szemében csak viszonyos remekség, s ő a magyar költészet igazi remekségét nem a múltban, hanem a jövőben keresi.

„Ha remek (klasszikai) magyar költészetéről akarunk beszélni — úgymond — s ha ilyenül akarjuk nézni a jelen század három első tizedének költészetét, ez klasszikai lesz igen is, de tulajdonkép csak a múltra nézve annyiban, hogy idegen világból való táplálkozás mellett is jobban magába olvasztá ezt, mint például Gyöngyösi, kinél a hazai történetben kirívólag veszi ki magát a mythologia, — természetesen az európai izlés, csin mindkettőn a kor szerint mutatkozván. De oly klasszikai magyar költészet, mely öszhangzatos egészszé fölolvastva bírja minden elemét a költői művészetnek, mely nyelvünkben kifejlett s zenei hajlamunknak megfelelő alakban, az ember- és természetvizsgálat kellő készütségével, a bölcséleti gondolatokat befoglaló poétai mélységgel szólaljon meg, azaz egy konkrét klasszikai művészet, az én szememben, a jövendőség gyermeke.“

Erdélyi különben a remeknek a regényes fölött csak annyiban tulajdonít elsőséget, a mennyiben az lényegesen az idom tisztasága s szabatossága által tűnik ki, hiszen a művészet maga különben is úgy tekinthető, mint a legtisztább, legszabatosb idomítás mestersége.

„Mint fogalom — úgymond — a regényes egy rangban áll

a remekkel; mikép ez, úgy az is átvitetik a költészet minden nemére, és pedig uralkodó elv gyanánt. Az idővel csak ennyiben van összeköttetése; más szóval: a művészet korszakai különbözőnek egymástól azon szín és mód szerint, a mint az egykorú művészetben ez vagy amaz elv befolyása túlnyomó. Különbözik nem lehetne kimagyarázni, hogyan állhatott elő például Katona József a magyar klasszikai korban; ellenkezőleg igen megfejthető, ha, mint regényes költő, azon egész idő folytán észre sem vétetett. Hasonlóul itt leli magyarozatát az a különös tünemény, hogy mailag nálunk nem teszi azt a hatást egykét költő, melyet műveivel 1830 előtt tett volna. Csak gondoljunk Császárra, Kunossra, sőt, néhány utóbbi verseiből ítélve, Bajzára is. Ki tudná képzelni azt a csalódást, mely Kisfaludy Sándort elfoghatá, midőn az akadémia valamelyik nagygyűlésén a „Somlai vérszűret“ nem tetszék már úgy, mint 30—35 esztendővel korább tetszett volna.“

A regényes irányban, mely a legújabb klasszikai magyar költészetre következett, Erdélyi nem csak hogy nem hanyatlását látja költészetünknek, sőt haladásnak tekinti azt, és cikke földata épen az, hogy e haladást lépésről lépésre kísérje.

Ime a főbb mozzanatok, melyek a klasszikai korlátok szét-törését jelölik: a mythológia elvetése s helyébe a hazaiság emelése; a magyar mérték s magyar rim felülkerekedése; választékosság helyett változatosság; kevésbbé költői idom mellett közelebb jutás a művészetben átlátszandó eszméhez; a képzelődés föl-szabadulása s lazabb idomokban dúsabb tartalom; bensőség s jellemzetesség (egyénítés); népiesség. De mindez előnyei a regényes műalkotásnak, félszegen s végletesen fejlődve, kóros kinövéseket is szültek. A föl-szabadult képzelődés, dúsabb tartalom után vágyva, föl-szedte a művészetbe nem valót is, mint úgynevezett irányművészet; a jellemzés gyakran torzítássá fajult; a népiesség egyfelől póriasságba, másfelől tájszólásba csapott át.

„Nincs mit tagadni — mond szerzőnk — hogy a visszaélések száma nőttön nő s nőni is fog mindaddig, míg a művészeti szabadság önmagát nem korlátozza. Hol a mesterség szabályai tisztázvák, mint a klasszikai művészetben, akármely kis gondolat is hamar ömlik kerek alakba; s itt könnyebb a művészet; de a külső szabályszerűség helyett belső törvényességet követni, szem és fül helyett lélekre bízni a látást, hallást, ez több; itt nehezebb

a művészet, habár nem látszik is annak. Azonban elvégre sem lehet a kettőt egymástól elválasztani; s az lesz a legnagyobb, ki mind a kettőt érti. Vajjon nem megköszönendő szerencse-e, hogy a régibb magyar költők megtörték a nyelvet verselésre? s az újabbak még addig se vinnék, hogy formátlan műveikből szét ne folyjon a tartalom? A múlt idők nyereményeit nem szabad felhasználatlanul hagyni; különben lefelé járunk a költői művészetrel; arra pedig tanulmány és erős ügyekezet kívántatik. A jelen költői nemzedéknek jutott az a kedvező körülmény, hogy e tekintetben iródmalmi úton is segítették. A régi költők újabb kiadása oly nagy gondolat, hogy maga elegendő a hazai költészet újjászületésére; a népi gyűjtemények hasonlóúl tetemesen előmozdítják a buzgó ügyekezetet.“

Azt kell immár megmutatni, minő költészeti fajokban nyilvánította elevenítő erejét a regényes elv, melyikben jobban vagy kevésbbé, hol és kikben látjuk inkább előnyeit vagy hátrányait. Felelet: az uralkodó elv fő befolyását eddig az époszi költészet fogadta, ezután a dal, s végre — és legkevesbbé — a dráma, noha ennek ez időszak alatt egy egészen új fajtája, a népszínmű, állott elő.

Következik egyes írók és művek jellemzése a huszonöt éves regényes korszakból, még pedig először a regény körében: a természetimádó Vajda Péter; Eötvösnek az emberi lélek világába mélyedő „Karthauzi“-ja; a Jósika Miklós alkotta regény irodalom. Ezentúl három fő művészeti irányt vesz észre szerző a magyar regényirodalomban: egyik az úgynevezett irányköltészet, melynek előkelő képviselője „A falu jegyzője;“ másik a félszeg eszményiség, legkirívóbban nyilatkozó a „Hazai rejtelmek“-ben; harmadik, mely Eötvös és Kemény törekvései („Magyarország 1514-ben“ és „Gyulai Pál“) által a történeti regényt szülte meg — ez levén az egyetlen lépés, mely a három közül a művészet nevében s hírében történt és maradandóul ajánlkozik.

Bemutatván e regényes tömböt, azt kérdi szerző, volt-e itt valami szerves folyam, fejlődés, haladás? és bátran igennel válaszol.

„Nem pusztán regény jött regény után, hanem valamennyi költőnél saját erénnyel, hibával, a létesülés, a keletkezés küzdelmeinek, az alakulásnak világos jeleivel, nyomaival fejlődött a

műfaj. Egyiknek egyben, másiknak másban van elsősége. A Vajda-féle híg tartalomtól Kemény szilárd alakjáig mennyi testesedés, dűshodás eszméből alakká, alakból eszmévé!“

A tüzetesebben tárgyalt öt regényíró után többi írónkat e nemből csak röviden említi, így Jókait is, ki „inkább élvezendő, mint ítélendő.“

Most átmegy a drámai költészetre, s fölrajzanak előtte a huszonöt év ebbeli munkásságának jelenetei.

„1830 körül — így kezdi vizsgálódásait — az irodalmi és színpadi dráma között nem ismerék azt a nagy különbséget, melyet azután fölvetve közéjük az idő. E tájon körülbelül oly nézetek uralkodtak a drámáról, mint a régi helleneknél, hogy a színmű közönség elé vitessék, de viszont a közönség is volt olyan kegyelettel a dráma iránt, hogy jó irányu erkölcsi, nemzeti s más hasznos intelmek s tanítások miatt szívesen meghallgatá, örömét lelé benne, a miért ezen idő drámai életét legjobban hiszem jellemezni, ha azt a drámai költészet elyszerű tiszteletében központosítom, melyet még kevésbé zaklatott a gyakorlat mindennap megújuló követelése, kíváncsisága; miért ez a drámai művészet zsenge kora, mondhatnám, ártatlansági állapota volt még.“

„Azonban ez állapot nem tarthata sokáig. Midőn a színpad állandóvá lett Budapesten s a művészet vándorai biztos földel alá jutottak a fővárosban: az irodalmi fejlettséggel együtt járva, a bírálat is közelebből és tüzetesen kezdett foglalkozni a drámával; elméletet, tanokat hozott az addig egységes, őszinte művészetbe, s mint rendesen, hol nem adta fel igényeit az életrevalóság, állításnak tagadást, viszonyosan, szegzett ellene, mikor a szélsőségek érintését s elfoglalását lehetlen volt kikerülnie. A szülemelendő küzdött a meglevő, az elmélet a gyakorlat ellen, s csak azon vettük észre magunkat, hogy a fejlődés nehézségein megtört a tudalom egysége s elvesztők a színiköltészet ártatlansági állapotát, mint első szülein, midőn felmerült lelkekben a jónak és gonoszának tudása. A végletek egyik szirtjén az elmélet, másikán a gyakorlat von szilárd állást, mint Garay két hollója feleselvén egymásnak.“

Az állandó színpad napi szükséggé tette a színiköltészetet, napszámoszá a művészt gyakorlati úton; a drámai művészetben

két külön czélt, a legveszélyesebb kettőséget elvét állították föl, távolítva egymástól az irodalmat és színpadot, vesztegetve az írókat a közönség műérzékét; s leggyakoribbá lettek az ily ítéletek: „jó dráma, de nincs benne színi hatás;“ vagy: „rossz dráma, de van benne színi hatás.“ A színi hatás nem rossz magában mint alkatrész, hanem károsná lett mint elv, mint szabály.

A drámai költészet két végsarka a költői eszme és a cselekvény: lássuk, közeledett-e egymáshoz a kettő, be van-e valamennyire töltve a köztök tátongó mélység a magyar színiköltészet termékei által?

Erdélyi következő eredményekre jut.

A drámai költészetnek a közönség felé forduló oldalát, mely a cselekvény részére hajlik, a népszínmű megállapítója, Szigligeti mivelte ki legjobban a színi hatás elv nyomán; az ő színiköltészetében ha egyéb nem volna is, de cselekvény van; ehez tud, s ily módon betölti az igényeket, melyek a külsőséggel járnak, a tömegre vagy inkább a szemre hatnak. Egy oldalon fog helyt vele Nagy Ignác, kinek minden jó volt, mi a színpadon tetszett. Gaal tisztább elemből dolgozott. Vahot Imre kezdetben sokkal több reményre jogosított, mint később bevalósult; s legnagyobb hibát abban követett el, hogy a művészeti hatás sürgetésétől, melynek előharcosa volt, a színpad egyoldalú érdekeibe hagyta magát vonatni, magasb czélok feledésével. Degré művészeti hajlammal, Szigligeti eleinte a merev színpadiassággal látott a költészethez, hanem utóbbi darabjai mind jobban bírják kielégíteni a művészeti követeléseket.

Vörösmarty több drámája szintén e korba esik. Költői becsök megvan, de már nem tartoznak a korba, melyben készültek. Azon másik egyoldalúság részére hajolnak, mely a költői eszmét a színpad lényeges hozzájárulása nélkül akarja valósítani.

A színi hatás egyhangú csattanóságai közé egyfelől és a magok bensőségével tünődő drámák csendjébe másfelől, a siker nevével s a költői eszme mozgalmával, szállott be gr. Teleki Lászlótól „A kegyencz.“ Egészen a kor műve; Hugo Viktor sem tudta volna ügyesebben feszíteni az érdekeket, a várakozást. A bírálat méltánylá, a színpad megbírá, de az egyoldalú színházi gyakorlat feledteté. Benne lendült meg a drámai becs mozzanata, színpadi jártassággal párosítva, legnyomósabban. Jelentkezett

azonban az eszme súlya másoknál is. Obernyik Károly szinköltészeté szintén ez oldalról volna méltatandó, de nem kivétel nélkül. Czakó Zsigmond nem kérte a szini hatást, de tusakodott a gondolatért, igyekezett egyensúlyban tartani a lényegét a látszattal, tartalmat az alakkal, gondolatot a mutatványnyal; és sok van azok állításában, kik drámáink folytonos előhaladását Czakó sirjába hiszik eltemetve. Neki sokat, mindent megadott a természet, de megtagadott az élet, a társaság és társalgás. Hugo Károly valóságos költői természet, mely leginkább látszott hivatva, hogy a szinköltészet föladatait konkrét egységben állítsa élénk, azaz költészetet és színpadot, eszmét és cselekvényt egymással betöltsön.

Kövérrel, Dobsárról Erdélyi nem emlékszik, de ha emlékeznek, bizonyosan a „cselekvényesek“ közé sorolná.

Van-e tehát színirodalmunkban 1830 óta haladás? Lassú bár, úgymond Erdélyi, de észrevehető; noha túlnyomó még most is a rossz elem.

„A regényes elv legkevésbé hatotta meg a drámai költészetet — így végzi szavait e szakaszban — azért, mert arra, hogy regényesről lehessen szó, több fejlődési fokozatnak kijelölése szükséges, a mi drámai életünk pedig erre még igen rövid. Hanem az mégis a kor regényes hajlamát tünteti ki, hogy egy magyar dráma, mely a klasszikusnak nevezett korban iratott, ez idő folytán nyerte meg elismertetését, s ma is legjobb magyar drámának mondatik: Bánk bán.“

Az utolsó szakasz a lantos költészetéről szól. Ezt Erdélyi legrovidebben így jellemzi: „Két szó mondja meg az összes lyrai eredményt: kedély és népies.“ E kettőben érzi magát otthon a mai izlés, e kettő fejezi ki az újabb lantos költészet tartalmát.

E hang megcsendül már 1830 előtt is. „Levél barátémhoz“ Berzsenyitől, „Bű kél velem, bű jár velem“ Kölcseytől oly eleven és mai korra szóló költemények, hogy kevés híján akár ma irattak volna. Ez a hang mind jobban kezd aztán az irodalomban terjedni, becsültetni; s a mint fogy az érzelgő páthosz, úgy halad elő az egyszerűség, melytől csak egy lépés van az igénytelen népdalig.

„A magyar költői szellem — folytatja szerzőnk — megsértvén, mit tud idegen formák között csinálni a költészetből, azon-

túl nem tehete jobbat, mint hogy visszatért a maga módjához, vagy ahoz, melyet inkább hitt a magáénak. Szerencsére e nagy fordulat ugyanazon költők muvasságát újította, különböztette meg. Mind Czuczor, mind Vörösmarty abban hagyták a régít, és jó, hogy ők: mert osztó igazságot szolgáltatottak példajok által a bíráltnak; ellenben ha más kezd újat, könnyen megrohantatik az ó iskola által; így pedig az egész ugyanazon egyénekben történt, kik legfőlebb magok támadhattak volna magok ellen.“

De a népi, mely szintűgy nem elv, csak elem, mint az irány, a szini hatás, érvényesülvén költészetünkben, egyszerre oda jutott, hogy maga akart lenni az összes költészet.

„A régibb műtudalom — írja Erdélyi — nem ismerte el művészeti alapnak a népit, s most visszaadatik a kölesön. És mivel egyoldalúság nem szűlhet egyebet egyoldalúságnál, mai nap ott állunk, hogy a népi ellentétese lön a művészetinek, s némely írók agyában oly külön sarkisággá távolodott egymástól a két elem, mintha sohasem volna szabad érintkezniök, egymást sürgetniök.

„A túlnyomóság, a győzelem a népi részére hajlik. A magas, idegen világnézet után kihalmozódott költészettől lejtünk aláfelé, s végre hozzáérünk a kezdethez. Ez a jelen költői korszak pszichológiája. De ez a kezdet nem valamely elvont, rideg kezdet, melyet semmitem előzőtt volna meg, hanem oly kezdet leszen, mely már egy, századok óta lételes, több belső forradalom átment költészeti fejlődés multjával s tudalmával bír és rendelkezhetik, s többé nem a Csáti Demeter nyelvén kényszerül szólni jól-rosszul, hanem választhat és alkothat az élet és irodalom nyelvéből, előadásából, segédül veheti azt a forrást, mely a népben örökké buzog, és azt, melyet a lángész ereje csodálatosképen ütött az idők szikláiból. Csak így értve lehet a népiesnek, mint a kezdethez való visszatérésnek, irodalmi becse, jövendője. Ily értelemben mondám már azelőtt; hogy midőn a magyar költői irodalom oly nagyban vette föl magába a népi elemet, ösztönét kapta vissza. . . .“

„A mi regényben az irány, drámában a szini hatás, ha elvi becsre fokoztatik, épen az a lantos költészetben a népi; mivel a végbees mást föltételez, mint egyik vagy másik elem túlnyomóságát. Mert nem az a fő, hogy népi legyen a költészet, hanem az, hogy legyen, a mi rendeltetése: művészet. Azért igen sajnál-

nám, ha netán az a szerencsés körülmény, hogy a töröl fakadt eredeti népköltészetben is találhatók műbecsrel bíró darabok, visszásan hatna s oda tévesztené az elméletet, mintha vak szerencse is szolgálhatna művészettel. Hiszen maga a nép, mint paták vize a kövecset, addig forgatja dalait, míg utóljára kisimitja, kerekíti, mert öntudatlanul bár, de ösztönileg ragadtatik a művészet felé s eléri ama szerencsés pontot, mikor jobb órában megteremti azt. Ott van a népdalok közt Szép Ilona románca, Fehér Anna balladája, „Megöltek egy legényt,“ stb., számos dalok, gúnyversek. Mennyire hódol itt a kelme a költői beolvasztásnak, a műérzék hatalmának!“

Lássuk már közelebbről, hogy jellemzi Erdélyi regényes lyránkat.

„A lyrának új, mozgalmasb, fordulatosabb formát Vörösmarty, Czuczor utóbbi korszakbeli munkáikkal, Garay, Eötvös, Vachott Sándor, Papp Endre, Szemere Miklós, Riskó Ignác adtak ¹⁾. Erdélyből Kriza, Szentiváni Mikó hangjai vegyültek a dal-költészetbe hivatást tanusító, bár kevés jutalékkal. Észrevehető volt azonnal, hogy a csaknem egy középpontra szorított tartalom elevenebbé erjedt meg az alak folyósságában; mintha forrásnak indult volna az előbb még mozdulatlan nyugalmasság. A rövidség, mint állandónak mutatkozó külső, megtartatott s a lyra természetéhez őszileg tartozónak ismertetett. A gondolat jobban kezde kihangzani; mintha érzesezett volna; s ruganyossá tette a formát, midőn a dal hatása a végső sorokra bízott s utánhangzott a kedélyben azontúl is, mint az elhúzott harang, mint a hürpendület, s folytatá magát, mint illat a rózsa életét. Ez a regényes lyra jelleme az első korszakban. . . .“

„Ez a kor is magában hordá föloszlási elemét, mint valamennyi megelőzött és bekövetkezhető korszak. A klasszikai szababosság, mely inkább külsőre vitethetik, itt már kezde bomlani; helyébe, igaz, bizonyos fokú szabadság lépett, de nyomban jött vele a rimekkel való könnyebb elbánás, dithyrambi kötlenség, tisztátalan jambus, népdali pongyolaság. . . .“

„Bár mennyi irté folyt is a népre gondolás versben, prózában, mégis a felsőséget, túlnyomóságot mindig megtartá ama komoly

¹⁾ E névsorból Erdélyi kifeledte — magát.

nem, mely Vörösmartynál „A merengőhöz. Egy könyvtárban. A szegény asszony könyve,“ Eötvösnél „Bücsü. Szörnyen szép,“ Garaynál „A vész szelleme, Családi képek, Úti dalok,“ Vachott Sándornál „A külföld rabja, A szenvedő hölgy“ stb. költeményeket szülé. . . .“

„A dálnak most következő alakulásában mihamar feltolta s érezhetővé tette magát a költői eszmének szabad lábba kelése. A regényes lyra, mint az általános jellemzésből is kivehető, annyiban áll ellentétesen a klasszikaival, hogy elfogulatlanul van tárgyaihoz; azért kevésbé válogat, s e részben a legnagyobb költői szabadság foka áll elő. Mert a tárgyak világának a költő önlegessége tétetik ellenébe oly czállal, hogy ennek szereztessék teljes diadal amazok felett; mikor nem a tárgy határozza többé a költőt, hanem ez bánik szabadon azzal, kényekedve szerint formálván belőle alakításait. Természetes, hogy így végetlen tartalom jut a költő birodalmába egyfelől, de az is bizonyos másfelől, hogy igen sok elem tolakodik a költészetbe, mely nem volt mindig odavaló, s a költői tisztaság igen könnyen meghomályosodhatik, mert megvesztegeti a kelmeiség.“

„Nem csalódom, állítván, hogy a költészeti fejlődésnek ezen pontján a magyar irodalomban Petőfi Sándor áll legelő, társakozván vele Tompa, Szász Károly, Lévai, Gyulai Pál, némileg Lisznyai; kitűnő szinezetével a népiesnek, mi alatt, művészetileg szólva, nem tudok egyebet érteni a könnyű, fékeiktől vagy a forma nehézségeitől menekült, folyékony verselésnél. Az a szorongás, formai méregetés, mely a klasszikaiban törvény volt és szabatoságul nézetett, itt meg van haladva, sőt az első korszak félig használt szabadsága teljesen kipótolva. A lyra tárgyai fölött uralkodik az egyéniség. Természetesen nem úgy értem e korszakot, mintha egyikből a másikba nem nyúlhatna át például régibb költő pályája s művésze az utána következő költészetbe, vagy a legutóbbi növendék nem térhetne vissza az előbbeni műalakítás-hoz. Nem úgy értem. Az említettek közül is Tompa, Lévai, sőt Petőfi is kölesönöztek valamit a megelőzött alakítási módból, vagy legalább azon indultak meg; de a költői pályát nem a kezdeti föllépés határozza el, hanem a derekas kiformalódás, kiváló szín és tulajdon eszmekör. És ezen művészeti kellékek betöltése adá szememben a regényes lyra második korszakát, hogy a harmadi-

kat azon ponton jelöljem ki, melyet előkelőleg Arany képvisel, mint a ki a szétozlással, fölbomlással fenyegetett s rendetlenségre hajló korszakból mint tudalmasan alkotó művész áll elő, s a tartalom gazdagságát a forma szépségével párosítván, új költői világnézetet alapít meg. . . .“

„Arany János az öntudatos népiesség kiváló képviselője. Nála a tartalom és költői elemeken keresztül tiszta formáig vitva ki magát a műeszmé. Azért ő teszi a zárkövet a regényes lyrai alkotásokhoz, vagy ő benne tér vissza költészetünk az első kezdethez, az eredeti népköltészetéhez; de ezen népköltészet nem oly közvetlen, elvont, öntudatlan munkásság többé, hogy belé kell gondolni a poézist, hanem tartalom és forma át vannak egymás által szellemítve; az ebben, ez abban leli örömét, kényelmét, kielégítettését.“

„Sohasem volt még módjában a magyar költészetnek ily szerű s ily nemű megújulás. Sohasem párosult ennyire ösztön és tudalom, élet-és tan, elmélet és gyakorlat. Irodalmunk története meg fogná mutatni, hogy költészeti reformjaink jobbára idegen érdeken történtek, ismert, nem ismert világnézet által vezéreltettek, s előbb, mintsem vélhetők, kimerültek a legnemesebb törekvések, mikor úgy kelle aztán a világ valamelyik széléről előkeríteni egy-egy oltógalyat, hogy nemesithessük az anyafát tovább is láthatni gyümölcsét. A művészet eredeti alakjai mainap már megvannak idehaza, s nem kell többé kerestetniök se Rajna se Szajna partjain. Megtanulunk szólani a nép nyelvén, mint a próféták, s egyszerűen, mint az evangyéliom. A nép- és műköltészet tanulmányai kölcsönhatásba léptek, közös mederbe szakadtak s áthaták egymást teljesen.“

S miért ragaszkodik nálunk a költői szellem erősebben a népieshez, mint bármely más európai népnél? Mert a magyar népiesség hollandi föld, melyet a környező különnyelvű és módu fajok tengere elborítással fenyeget, s melynek megmentésére nincs más lehetőség, mint önségének a művészet által minél hübb kiemelése, fölmutatása. Ime a szellem útja itt is; nem vaktában fejlődünk; — s ha most kérdeni találja valaki, van e szerves költői élet hazánkban a legutóbbi huszonöt év alatt: Erdélyi kész a felelettel.

Bölcseleti szempontjánál fogva Erdélyi minden korszakot szükséges átmenetül néz elődjétől utódjához, azért mindenikben talál méltatni valót, mindeniknek meg akarja adni a magáét, s kétség esetében inkább többet, mint kevesebbet. A korszak mivel embereit, de viszont ezek viszik előre, módosítják, alakítják át lassankint a korszakot: azért Erdélyi nem csak minden korszakban, hanem minden korszak egyes képviselőiben is sokat föl tud fedezni, mit mások nem látnak, még olyanokban is, kik korukat csak gyöngén képviselik, sőt a kikre nézve olykor fölto-lakszik a gyanu, nem-e csupán annyiban képviselői koruknak, a mennyiben gyermekei? Mübiráink közt ennél fogva nem igen talál- ni egyénileg méltatóbbat, egyszersmind azonban inkább általá- nosítót, mint Erdélyi. Hogy azért fölfogása nem mindig, nem mindenben tárgylagos, hogy önlegesség is vegyül ítéleteibe, oly itény, melyet — épen mivel tárgylagosságra törekszik — ő maga s elismer; hanem ez is erő vonása benne, nem akaratosság, nem ötlet. S elmékedései a magyar szépirodalom századnegyede fölött bizonyára elérik a cél-t, melyet óhajtott: öregbítik a költői nemzedék bizalmát a szellem fejlődése iránt, nehogy megretten- jen az irodalomtörténet lehető magyarázatain, melyek a multba helyezik a költői tökélyt, de a jelent se becstülje túl, ha talán en- nek is rajzoltatnak némi elsősegei.

A századnegyedes nagy cikkhez három kisebb sorakozik a kötetben: „A szini hatásról;“ „Egyéni és eszményi;“ „A khi- naitak színháza.“ Ez utóbbi rövidke ismertetés, melyet itt mel- lözhetünk; a két előbbi azonban részletesb fejtegetése oly fogal- maknak, melyekre már a „Századnegyed“-ben is történik hivat- kozás, így tehát kétszeresen figyelemre méltó.

A szinpad-i hatásról szóló cikk azt mutogatja, hogy a szin- pad-i hatás nem elv, hogy az oly tünemény, mely a drámai köl- tészet eszméjén kívül esik, s melynek támpontja nincs az eszmé- ben, hanem ennek külső körülményeiben. Két fő eszköze: ha az író megszokott színészi-egyéni- ségek számára készíti szerepeit, s ha az uralkodó véleményeket, napirenden levő eszméket s diva- tos előítéleteket használja föl. Természetes, hogy valamely szin- mű becsét nem lehet szinpad-i hatása szerint mérni; vagy ha igen, úgy inkább megfordított arányban. A szinpad gép, a játszó szin- észek különbözök, előadás közben tömérdek gátló körülmény

fordul elő: úgy, hogy jó művekre a színpad rendesen negative foly be, roszakra pedig positive, azaz, jobb, talpraesett művek becsét ha nem rontja, nem is emeli kiyétel nélkül, a roszakét ellenben, épen tökéletlenségénél fogva, általánosán emelheti.

Az „Egyéni és eszményi“ az egyéniség elvét s rendszerét védi az eszményiség ellenében, s először is az anyagiság vádját igyekszik elhárítani.

„Mi nem kívánunk egyebet — úgymond — mint eszméhez az épen a neki s nem egyszersmind másnak is való öltözetet, menynyi alatt életben megjelenhetik; . . . gondolataink folyvást a szellem és anyag öszhangzása körül forognak, s egyiket a másik fölött épen úgy nem akarjuk túlnyomóvá tenni, mint a test nem terjedhet túl teriméje határain, de viszont kisebb sem lehet annál. Az anyagiság vádja egyedül csak akkor volt érvényes, mikor a régi iskola szerint a természet utánzása mondatott fő elvül, mivel az utánzás csak külsőre terjedhet, az pedig az anyag; mi ellenben az eszményiségre a szellemiség túlnyomásának vádját hiszszük jogosan illőnek, melynélfogva gondolkozás útján készített fogalom szerint állittatik elő az ember; s épen e két szélsőség túlságait kerülőleg fogadók el az egyéniség elvét, hol, mint láttuk, nem a kettő (szellemi és anyagi) közül egyiknek vagy másiknak felülkerekedése, hanem épen a kettőnek lelkes test alakjában együvé engesztelése minden törekvésünk, mi a forma és tartalom correspondentiája. . . .“

„Ez nem anyagiság, mint a természet utánzásából eredni szokott, nem is túlnyomólag szellemi, mikép az eszményiség útján megtörténhető. Itt a testen lélek, a lelken test vagyon, egyik a másikat magyarázza, s minden dolog, minden tárgy úgy szól hozzánk művészetből, mintha természetben, az életben volna; tehát nem a pusztá természet meglesése, hanem az életnek test és lélek összeforrtában fölfedezett állapotja, mely úgy ment a szélsőségek kicsapongásaitól, mint az előttünk megjelenő ember, ki sem test, sem lélek külön, hanem a kettő együtt.“

Nekem úgy látszik, hogy Erdélyi, az egyéniség védelmében, túllő a célon s többet akar bizonyítani, mint a mit kell. Elég volna megmutatnia, hogy azon alkotás ellenében, hogy úgy mondjam, elvontan adja elő, s így kétségen kívül merev és

élettelen lesz, azon alkotásnak van igaza, melyen igazán élet-híven, élve, jellemzőleg, szóval egyénileg tünteti fel; ő azonban tovább megy, s mivel az eszményiségben a szépséget az igazság rovására látja valósítva, megtámadja s tagadja magát a szépet, mint a művészet vezéreszméjét.

„Mig az idealista — úgymond — célhoz ér a természetnek s életnek kevés kiválasztott (szép) tárgyon eszközlött szépítésével, mert az embert és természetet nem minden egyeseiben, hanem csak elvont generikus eszme után alakítva adja elő; míg a naturalista megnyugszik szeme tetszésén, és a mi szép a szemnek, azt elvileg utánozza művészet vagy költészetben: addig az egyéniség vallója nem tevéen különbséget a természet és élet tárgyai közt, nem ismervén külön utat és szépet, mivel mindkettő csak érzéki fölfogás, azaz csak kezdete a fölfogásnak, oda megy minden tárgyhoz, mikép növényihez a fűvész, igyekszik megismerni azokat közelebbről, velök megbarátkozni, s ezen belső, legmélyebb, részletekig vitt ismeret, tehát az igazság után fog föl mindent; és valamint a fűvész nem tesz különbséget a növények között a maga tudományára nézve, mert az útfélt porczfű akkép éri el célját s tölti be rendeltetését szemében, mint a legnagyobb cédrus: akkép az egyéniséget valló aesthetikus is belső érdeme, lelki képessége után méri tárgyait, távol attól, hogy ezt szépnek mondaná, amazt rútnak; mivel külön életü, czélu és természetü tárgyakat nem egymással összevetve, hanem önmagokból kell megítélni, becsülni, aztán a szép nem is olyan, hogy minden idők és népek izlését bírná, azaz nem elvnek való fogalom, hanem önlegességtől függő kedvelési tárgy, miért, ha van aesthetikus, ki a szép szót kihagyni véli azon tudományból, melynek neve inkább szokás, mint átgondolt elmélkedés után széptudomány, ez még nem következetlenség, hanem épen a legbölcseletibb nyilatkozat, egyenesen oda mutató, hogy az aesthetika törvényeit nem a pusztá külső érzék (szem, fül) tanácsa szerint kell fölfogni, de sőt inkább oly örök alapokra fektetni, melyek megbírják a tudomány pompás épületét. Így meg kell vallanunk, hogy nekünk a szép és rútelnevezések tudományba nem való esetiség gyanánt tűnnek föl; ellenben

ha jellemzetet, egyénit, belső természetet keresünk, úgy véljük, ez ellen bajos leszen kifogást találni.“

Nehogy a szép az igazság rovására állhasson föl, az igaznak rendeli azt alá és Chateaubrianddal azt mondja, hogy csak az szép, a mi igaz (illetőleg való); a művészetre nézve a szép meg rüt közti különbséget elenyészteti, mert — úgy mond — „ha van is köz szólás szerint rüt tárgy, de az előadás minden, ez teszi a művészetet, s így az anyagilag rútból szintűgy állhat elő művészeti, mint a szemnek tetszőbből.“ De hiszen arról szó sincs, hogy a művészet a rútat is elő ne adhassa; csakhogy azért mégis különbözik az a széptől, mint a sötétség a világosságtól, — s a mint a sötétséget is csak a világosság teszi láthatóvá, úgy a rüt is csak a szép mellett fér el. Máskép: a világosság magában is megáll, a sötétség a világosságra szorúl; a szép magában is kielégít, a rüt csak a szép által. Szemünk csak a világosságban lát, szívünk csak a szépségben élvez.

S mily elvet állít Erdélyi a szép helyébe? Az utánczóké, a naturalistáké, melyet fentebb maga is félszegnek nyilatkoztatott. „Az élet valósága, vagy az élet a mint van — úgymond — épen úgy megáll aesthetikai igazságul, mint erkölcstanban az üdvözítő ezen tanítása: valamit akartok, hogy az emberek tiveletek cselekedjenek, ti is azt cselekedjétek azokkal, vagy a cartesianus „cogito, ergo sum“ philosophiában, mint a kétszer kettő mathematikában.“ Alább megint: „A széptudósok mint igen gyakorlatit fogadák el ezen elvet a költészetben: az élet a mint van; s ennél fogva se anygalt, se ördögöt nem kívánunk a szinpadtól, hanem életből vett, jóra való embereket. Már most kérdés, melyik elv után érhetni ezt el legkönnyebben, az egyéni vagy eszményi útján-e? Erre, úgy hiszszük, felelni sem kell, mert itt önkényt kínálkozik az igazság minden gondolkozónak.“

E nézetet, hogy t. i. a művészet föladata az élet a mint van, Erdélyi a nyolcz évvel később írta „Századnegyed“-ben maga is elejti, midőn Jósikában roszalja, hogy csak azt adja, a mi van, és úgy, a mint van. „Jósika — írja itt — aesthetikai eretnekség bünébe esett, midőn Zólyomiban a költői igazságszolgálatást elmulasztá, úgy akarván a világot és embert rajzolni, a mint van. Ha lehet, gondolá ő, a világban igaztalanság, miért ne regény-

ben? ha van ember, ki büntetlenül visz el nagy bűnöket, miért kellene másképp lenni a költészetben? — Ez fonák tan. . . .“

A mi az egyéni meg eszményi ellentétét illeti, ez — úgy hiszem — csak épen ellentét, s nem kell csigázni ellenkezéssé. A mi ellenkezik, az össze nem fér egymással; de az ellentétek egymásba olvadhatnak, és igen szép, ha igazán s teljesen egymásba olvadnak. A tanulságok alapján, melyeket a szépezészet mind a régiebb, mind az újabb kor műalkotásaiból elvont, s azok után is, miket e tárgyban nálunk Erdélyin kívül nevezetesen Henszلمان és Gynlai elmondottak, határozottan állíthatjuk, hogy a művészetben az egyéninek és eszményinek egyaránt megvan a maga helye. Hogy az egyéninek megvan, Erdélyi irányában legkevésbé kell vitatni; hogy megvan az eszményinek is, bizonyítják azon tárgyak, melyek nem is tárgyalhatók másképp, mint általánosítva. Így a szent hagyományok, a vallásos és nemzeti kegyelet alakjai. A bibliát nem lehet oly képekkel tolmácsolni, melyekben a helyi színről s jellemző vonásokról valami bizonyos tájékra, valami bizonyos népségre ráismerhetnénk, mert épen ily bizonyos körökön kell tülemelniök bennünket, ha igazán a szentírást akarják tolmácsolni; s Vernet Horácznak méltán szemére hányták, hogy a patriarchákat arabs burnuszokba öltöztette s azon keleti világ részleteivel vette körül, melyek Afrika éjszakai partjain, Arábiában, Palaestinában mailag is láthatók. Pedig nagyon is valószínű, hogy a patriarchák csakugyan afféle burnuszokat viseltek s a környék akkor is olyan volt, minőnek most látjuk: csakhogy e külső igazság megölné a belső igazságot, mely itt kifejezendő. A mi több, ily tárgyak nemhogy az egyéni vonásokat nem szenvedik meg, de még a jellegieket sem igen, s például Mária vagy Krisztus arcát nem szabad zsidósnak festeni. Az egyénítés tilossága okozza egy részben azt is, hogy a nemzeti hősök, egy Attila, egy Árpád, nem tárgyalhatók drámailag, a dráma kénytelen levén közvetlenül egyéneként tüntetni föl személyeit, ha különben nem egyéni is tökéletesen.

De még tovább kell mennünk, s ha elismerjük, hogy az egyéni meg eszményi egymással kiegyenlítendő két ellentét, úgy kell azt tekintenünk, mint egy-egy mű két végsarkát, mely egymást föltételezi, úgy hogy oly tárgyakban, melyek az egyénítésel nem ellenkeznek, egyik sem lehet el a másik nélkül. Igazán

sikerült műben valósítva kell lenni mind az egyéninek, mind az eszményinek: az egyéni nélkül nem találna, nem volna hű, az eszményi nélkül hiányzanék eszméje, tehát nem lehetne mű; ha csak egyéni volna, a nyers természet felülmulná, ha csak eszményi, merő elvonássá, bölceleti gondolatná lenne. Szóval, az egyénítésnek eszményinek kell lenni, az eszményítésben pedig nem szabad föláldozni az egyénit.

E néhány megjegyzéssel befejeztem ismertetésemet Erdélyi, tudom, szívesen fogadja azokat, akár helyesli, akár nem, sőt akár helyesek, akár nem. A bírálatnak az a jó oldala van, hogy akár helyesel, akár nem, s akár helyesen, s akár nem: mindenkép előbbre viszi az ügyet. A mit nem helyesel, ügyekszik megczáfolni, s ha érvei megállanak, tévedést igazított meg; a mit pedig helyesel, még közelebbről megmagyaráz; szóval, a hol csak feltűnik, világosít, rendez, tisztáz. Ha maga követ el hibát, hogy valamit oldatlanul vagy homályban: további eszmecserére nyújt alkalmat s így is az ügy földerítésére szolgál.

Mi tartóztatja mégis, mi hátráltatja oly igen a bírálatot? Saját állati tunyaságunk, az a vis inertiae, melynél fogva inkább tespedünk vesztegelve, semmint üdülnénk megmozdulva. Innen az, hogy a többség a tekintélynek hódol és fél a kritikától. Könnyebb a megadás, mint az ellenszegülés; elfogadni kényelmesebb, mint vizsgálni. Jól esik tétlen élvezettel vonatnunk, csúsztatnunk magunkat a szender édességébe, az ellenállhatlan syréné ölébe, mely egyszersmind az eszméletlenség sötét éjjele, a lelki halál mélysége; s nehezünkre van, szinte lehetetlennek látszik az egyetlen megerőltetés, melybe felocsúdásunk kerül, hogy talpra álljunk, s látva és tudva, szellemi életre kelve, nappali fényözönben, az éber világosság magaslataira emelkedjünk.

Nekem is jobban esett volna visszahatás nélkül átengednem magamat Erdélyi könyve olvasásának, Goethe halászaként lemerülöm élvezetébe s magam után húznom az olvasót is, csak Erdélyivel gyönyörködtetve őt s nem háborgatva közbeszólásaimmal; de a kritika becsületének és Erdélyinek tartoztam azzal, hogy ne pihenjek a merő ismertetés lágy vánkosain s a kritikát magam is némi kritikával kísérem. Kritika nélkül épen a kritika legkevésbé lehet el.

GREGUSS ÁGOST.

AZ EMBER A GEOLOGIÁBAN.

Cuvier kérdeztetvén, vajjon találtott-e már nyoma az embernek a geologiai jelen idő előtti képletekben, azt felelte „pas encore.“ — E hatalmas oszlopa az emberiség szellemi haladásának tisztán formulázta véleményét, azt nyilatkoztatván, hogy a tudomány akkori állásában még nem voltak ismerve vagy kellőleg bemutatva oly adatok, melyek nyomán igen-t mondhatott volna; de mint a valódi bűvárhoz illett, a jövőre nézve nem köthette le magát sem az iránt, hogy fognak, sem az iránt, hogy nem fognak találni.

Az ő ideje óta a geologia hatalmasan fejlődött; az exact tudományok vállain vitetve, maga is mindinkább kivívja ezen epithetont, míg másrészt időről időre lép újabb tudományágakkal benső viszonyba. Egy ideig csak az ásványtan volt támasza, majd hamar a physika, a chemia s paläontológiával szövetkezett, s különösen ez utóbbinak közbenjárásával képessé lett a föld ásványos részének fejlődésén kívül, az életmozzanatokot is követni s vizsgálódása tárgyává tenni a jelentől kezdve vissza a geologiai ősi idők elejéig, hol az észlelt tények szólása szerint az élet végső nyomai is elmosódnak, s oly ásványos testek világa nyílik meg, melyek képződési körülményei élet-fennállással őszhangzásba nem hozhatók.

Ily együttes működés mellett a geologok kiválólag a régi korszakok felderítésére adták magokat, azon szempontból indulván ki, hogy előbb az alapot kell ismerni, melyre földünk architecturájában az újabb képletek rakódtak, s a melyek a földnek vázát s a vázhoz közelebb álló részeit alkotják. Ezen képletek

leíró része meglehetősen befejeztetvén, a minden korszakbeli képletek eredmények gyanánt vétettek, melyeket bizonyos okok idéztek elő. Ezen józan fölfogás az elméket nemsokára azon tényezők tanulmányozására terelte, melyek szemünk láttára is idéznek elő geologiai eredményeket, s ezen fontolgatások azon elv kifejezésére szolgáltatnak alkalmat, mely szerint a geologiai multban sem működtek minőségre nézve egyéb erők, mint most, mert minden eredményére az elmúlt időknek meg van a tényező neme jelenleg is, csak hogy a hatáshoz egyszer másszor nagyobb, valószínűságot katasztrófákat szült belterjesség, s csaknem minden esetben roppant idő kívántatik meg.

Innét a geologia újabb iránya a mostani, s az ezt közvetlenül megelőzőt, úgynevezett negyedkori képleteket vizsgálni, mit az előbbeni tizedben még mint a régiebb korszaki képletekhez mérve csekélységet, alig méltattak figyelemre.

A negyedkorikat közvetlenül megelőző harmadkori korszakban, mit kellő részletességgel Páris és London környékén tanulmányoztak legelőbb, az embernek vagy készítményeinek semmi nyoma; de az ezek fölött lerakodva levő negyedkori rétegekben sem találtak sokáig egyebet, mint sok állaton kívül, mely ugyanazon tájon ma is él, némely oly fajokat, melyek nemcsak hogy általában kitörölvék az élők lajstromából, de, a mi nevezetes, ezen a vidéken laktak, ennek virányain legeltek s ragadoztak, melyen most mi élünk, s innét fel éjszaknak egész a jeges tengerig követhetők.

Embert s készítményeit ezekkel együtt nem találván, mit volt tenni mást, mint kimondani, hogy az ember, a biologiai sorozat koronája, még akkor nem létezett, az csak azon utolsó nagyobb katasztrófa elmúltával, mely a negyedkori állatokat is az enyészet örvényébe sodorta, lépett a neki lakhelyül alkalmassá vált földre.

Az ember tehát addig a geológiának szorosán véve épen oly kevésbé képezte tárgyát, mint a most élő egyéb állatok vagy növények. Őt viszonyában az időhöz csak a történelem tárgyalta, s hogy mily csekély azon idő, melynek számítása némileg alaposnak mondható, eléggé ismeretes; az a legbővebb oly számítással, melyhez némileg kritika fér, több mint 7000 évre nem tétetik, s itt is hogy mennyire gyenge lábon áll mind az, a mi a

keresztyén időszámításon túl esik, tudva van; de ezen adatok az emberiség európaiag mivel részénél mint tanítás tárgya már zsenge korban levén beöntve, az egész életen át az emlékhöz tapadva maradnak s tagadhatlan, hogy annak visszhatása a természet körüli bűvárkodásban is nem egyszer vehető észre, mert valóban nem egyéb, mint az ebből keletkezett elfogúltságnak kell tulajdonitnunk azon, — hogy úgy mondjam — vakságot, melyről a természetbűvárok egyszer másszor oly tények figyelembe nem vétele, sőt félrevetése miatt vádolandók, melyek most az ember létezése mellett legvilágosabban szóló geologiai emlékeknek bizonyultak be.

A hol az irott emlékek megszűnnek, s csak az emberi képzítmények szóllanak, az *archaeologia* tere nyílik meg, s ez századunk utolsó tizedeiben az emberi nem ősz idejébe némi alappal bíró számítást hozott be, melytől a valószínűséget megtagadni nem lehet, s a kort jóval fölebb vitte, mint azt csupán históriai számításban lehetett.

A fő adatok, melyeknél fogva az embert a szorosan vett történelemtől, a természettudományokkal szövetkezett *archaeologia* veszi át, röviden elsorolva a következők: a dán tudósok névszerint Steenstrup zoolog, Forchhammer geolog és Worsaae mint *archaeolog* az utolsó tíz év alatt részletes vizsgálat tárgyává tették némely szigeteik tőzegképletét és a keleti partokon húzódó s olykor két millió köbláb térfogatú halmokat tengeri csigákból, csontokból és ó fegyverekből, melyeket „Kjökken-möddings,“ szóról szóra konyhahulladéknak neveznek. Eleinte természeteseknek tartották, de közelebbről vizsgálva kitűnt, hogy oly fajok vannak együtt, melyek a természetben szét vannak s különböző körülmények közt élnek, továbbá csupa kinőtt példányok. A tőzegképlet fa zárványából azt látni, hogy előbb a fenyő, (mi jelenleg egész Scandinaviából eltűnt) azután a tölgy s végre a bükk uralkodott. Kőkészítmények a fenyő réteg fölött fordulnak elő; a bronzkor a tölgy ideje alatt kezdődött. Mindezekből egy oly nép nyomaira útaltatunk, mely ott legalább 10.000 év előtt létezett és halászat meg vadászatból tartotta fen magát.

Svájczban még érdekesebb adatot szolgáltatnak az 1858 óta megismertetett cölöp-építmények, melyek csaknem minden

tóban találtak s a száraz télen felmerülnek. Ezekre lakások voltak építve oly módon, mint Herodot egy thrák törzsnél, mely a mai Rumeliában telepedett le, 520 évvel Kr. e. leírja. Ugyanegyütt a tavak iszapjából sok csont, kő, bronz, vas és cseréptárgyak, sőt csolnakok is kerülnek ki. Alapos kutatás eredménye itt is oda vezet, hogy azon népek szintén vagy 10.000 év előtt éltek ott. Mi volt nevök, honnét jöttek, mivé lettek, maradványaik e részben némák; csak annyit állítanak valószínűséggel, hogy a kelteket jóval megelőzték, kikről, mint a valódi bronzkorszak népéről Meyer azt állítja, hogy még 1500 évvel Kr. e. Kis-Ázsiától Nyugodt-Európaig nagyon el voltak terjedve.

A Nil völgyben tett furatások szintén érdekes adat birtokába juttattak; 60—72' mélységből egyiptomi cserép darab jött fel; s miután más úton ki van mutatva, hogy a Nil évenkénti iszapja egy századon át a területet 5 $\frac{1}{2}$ " emeli, az következik, hogy az egyiptomi műveltség korát legalább 24.000 évre tehetni.

Éjszakában a Missisipi deltájának képződésére dr. Bennet-Dowler szerint 258.000 év kívántatott meg, s az annak tetemes mélységéből fölhozott emberi csontok legalább 57.000 évet tesznek fel.

Ezen időszámítások kulcsát leginkább az évi áradások alkalmával lerakott iszap rétegecskéké képezik, melyek például a Nilnél meglehetősen biztosságot nyújtanak s olykép, mint fánál az évgűrük, használatnak megközelítő idő-számításra.

Azonban ezen most érintett nyomozásoknál az állatok és növények között csupa oly fajok találtak, melyek jelenleg is élnek, a geológiai korszakok beosztásánál pedig azon megdöntetlen elv nyomán: hogy hasonló eredmények hasonló okoknak, azaz hasonló létezési körülményeknek tulajdonítandók, azon képleteket, melyekben jelenleg is élő fauna és flora van eltemetve, főleg, ha a teleptülési viszonyokban sincs eltérés, kénytelenek vagyunk a mostani geológiai korszak tartani, a melyben az ez előtti kort a jelentől elválasztó tetemes változások a körülményekben többé nem ismétlődtek, hanem a nyugvás szaka állván be, a szerves és szervetlen fejlődés saját korszaki jelleget öltve magára, halad az idő meg nem szakítható árában.

Ha az archaeologia által vezetettjük magunkat, az ember korát a vas, a bronz és a kőkorra lehet beosztani, melyek között

Europát tekintve, a melyre ezen nyomozások kizárólag szorítkoznak, úgy szólván csak is az egy v a s kor az, melyről jegyzett tudositás van, míg a másik kettő csak nyomokban maradt fel, melyek azonban a régiségbuvár és természettudós egyesült tanulmányozása mellett a relativ kort tisztán mutatják; az absolut korról nem szólhatunk, sőt ha a most még zsenge korban levő ebbeli nyomozások idővel bizonyosan izmosulnak is, a számok egyéb, mint megközelítő értéket soha sem fognak nyújthatni.

Ámbár tehát a pusztán historiai chronologia bástyáján hatalmas rés üttetett, az embert a geologia még nem tarthatta oly joggal a maga tárgyának, mint az őslényeket, melyeket a rétegek sírjából támaszt fel s kényteti az akkori élet viszonyairól tanúskodni. Sőt ezen előszámlált nagy idők csak egy részét képezik a geologiai jelennek, s e tan nem szükölködik saját chronologiai adataiban, melyek a jelen korszak tartásáról fogalmunkat még inkább képesek tágítani.

Szabadjon néhány ilyet fölhozni.

Dana szerint vannak Kláris-szigetek, hol az állat tömegének vastagsága 2000 lábat tesz; kulcsul veszi, hogy az élő állat évenként vagy $\frac{1}{3}$ hüvelykkel vastagszik, s így azon példány már 192.000 éve, hogy életét fentartja.

A Niagara zuhanásánál egy más példával birunk. Az eséstől a lapályig Queenstown táján már 6 angol mértföldnyire vájta magát be a folyam meredek partok közé s az esés fokonként közeledik az Erie tóhoz, melynek vizét a Niagara az Ontario tóba vezeti? Ezen 6 angol mértföldnyi bevájás, ha Hall és Lyell kulcsát veszszük, 380.000 évet tesz fel; de itt megjegyzendő először, hogy e kulcsot mások, például Desor, leebb szállítják; másodsor, hogy ezen változás a geologiai jelenkorból kezdetre nézve részben valószínűleg már a megelőzőbe is átnyúlik.

Az ilyen számítások természetesen csak nagyból tett idő becslések, egyebek nem is lehetnek, mert a körülmények, melyekből a kulcsot lelessük, nem mindenkor hajszálíg azonosak.

Birtokunkba kerültek végre oly adatok, melyek az emberről azt bizonyítják, hogy az az előtti geologiai korban is létezett.

A kezdeményt archeologiai nyomozásoknak köszönjük, melyek végre oly kőtárgyakat is hoztak napfényre, melyekről míg

egyrészt senki sem kételkedik, hogy bizonyos terv szerint értelmes lények által készítették, másrészt azon geológiai időszak képzetében fordulnak elő tisztán és szokásosan, melyben egyszerűsmind a mammut, rhinoceros, óriás medvék stb. tetemei is nyugosznak, s együtti temetkezések Európa több pontjain világos bizonyossága annak, hogy ezen állatok s a köveket idomító lény együtt éltek ugyanazon területen, melyet most mi foglalunk el. Hogy azon értelmes lény nem más, mint a mi saját fajtánk, még pedig minden szervezeti változás nélkül; a gyéribben együtt left embercsontok kétségkívül helyezik, sőt a mi több, biztos nyomai fedeztetek fel annak is, hogy az ember azon állatokra vadászatot tartott, azokkal táplálkozott, s fölöttök hatalmat gyakorolt.

A történelem ezekhez természetesen nem szólhatott, de a régiségtan sem igazodhatott el önmagában s csak annyit állapított meg, hogy ezen kőkészítmények, noha közel állanak az ú. n. kőkori emlékekhez, azoktól mégis eltérnek úgy az anyagra, mint az alakra nézve. Itt az archaeologia kénytelen volt szövetkezni a geológiával, s a nyomozásokat összetett erővel intézni. A tudomány itt az állásnak azon magas pontjára vergődött, melyről fényes kilátás nyílt egy oldalról a múlt kódere, másrészt a jövő világára.

A tények s a nyomozások oly újak, hogy a szereplőkről emlékezvén, kevés kivétellel, csupa most élő s most működő búvárok neveit kell elősorolnom; de mielőtt ezt tenném szabadjon kissé beleereszkedni azon korszak vázlatába, mely a geológiai jelent közvetlenül megelőzte, s a melyek között viszont koránsem valami katastróphális hirtelen határt, hanem fokenkénti évezredek szerint mérendő átmenetet mutatnak ki a részletes tanulmányok.

A mostanit közvetlenül megelőzőtt geológiai kor a n e g y e d k o r i (Lyell szerint postpliocen, a régiebbek szerint özönvizi) s ez a harmadkorira következett, melynek végén a víz és száraz közti viszony Európára nézve így vázoltatik: a S z a h a r a, miként Laurent furásai bizonyítják, tengermedencze volt; másrészt Heer s mások nyomozásai szerint e. ny. A f r i k a, az A z o r o k és P o r t u g a l egy nagy continens képeztek É j s z a k - A m e r i k a délkeleti részével, erre által a nevezett országok flora és faunájának megegyezése a harmadkor végszakában. (A mi, köz-

bevetőleg legyen mondva, mily egyszerű megoldása a történelemben oly sokszor szellőztetett kérdésnek Amerika benépesedését illetőleg!). Az első viszony t. i. a tenger az izzó homoksivatag helyett azt idézte elő, hogy nem volt azon, az alp-lakók előtt Föhn néven nevezett szél, mely jelenleg a jegeseket oly hatalmasan olvasztja; míg a második a Golf-ömlést, mely most Európa egész nyugoti partját melegíti, az Atlanti Oceán éjszaki részétől elzárta. Ezen körülményeknél fogva Európa a negyedkori korszak elején sokkal zordabb volt, mint most s jegesek magasabb heglánczait oly fokban lepték el, hogy ezen korszakot a geológok a jégszaknak is szokták nevezni.—További vázlat részletei Európa éjszaki részére nézve: hogy a negyedkori időszak elején tenger borította csaknem az egész éjszaki részét Finnlandnak, valamint a Keletitenger mellékét, éjszaki Németországot, épen úgy Angliát, kivéve egy kis vonalt déli részében, valamint a nagyobb hegyeket is, melyek szigetekként kiállottak. Ugyanegyütt Scandináviából csak a közép legmagasabb rész volt szabad a tengertől, de úgy mint jelenleg Grönland, jégbe burkolva. Az elelszakadott jéghegyek elúsztak melegebb vidékekre, s ha körérek voltak hozzájuk fagyva, azok az olvadás következtében a tengerfenékre hullottak, s ez azon sok vándor kő eredésmódja, mely a Kárpátoktól éjszakra terülő lapályon oly gyakran s feltűnően találtatik. Berlin a sivár homokterületen scandináv gránitot talál s azzal kövez, azt azon kor jéghegyei hullatták ama helyre, melyhez közel a mostkorban a város épült.

Erre ismét emelkedési szak következett, melyben Anglia és Franciaország összefüggő szárazzá váltak s az éjszaki tenger nagy része is kimerült, mi alatt éjszak franciaországi és német-honi állatok és növények terjedtek el Angliában. Ugyanezen időszakban Angliában, Franciaországban, Sveiczban és Tirolban a legmagasabb s így a leghidegebb hegyekről roppant mérvben nyúltak le csúszó jegesek, melyek útja a sziklákon megmaradt sajtáságos karczolásokban, valamint az ilyen jégtömegek hátán és elején tolt kőhalmazok által örökítve van. Nyomai az ilyen karczolásoknak honunkban sem hiányoznak s a nép „ördögsgántás”-nak nevezi. A jégtömegekbe alól kövek levén befagyva, a csuszamlás egy saját eredménye a sziklák külön természete szerint finom kőpor vagy agyag lett, mit a jegesek vize magával vitt s

összekeverve a mélyedménybe lerakott, hol rétegesen, hol réteg nélkül, s ezen mész és homoktartalmú laza agyagot általánosan lösznek nevezik.

Magyarhon e részben csak parányi tagot képezett egy sok ezerszer nagyobb területben, mely azon időben édesvízi roppant tó volt, s mely tóba a magaslatokról jegesek húzódtak le, olvadás által a vizet, s koptatás által iszapot szolgáltatván, mely a mélyedéseket kitöltötte. A magyarhoni medence különösen öble volt az aralo-kaspi s pontusi nagy mélyedménynek, a melylyel a már akkor is megvolt aldunai szoros által állott volt összeköttetésben. Mindazon rétegeket, melyek az akkori mélyedményeket kitöltötték, negyedkori vagy postpliocen képletnek mondjuk, s ilyenek ugyanazon korszakban egyéb medencékben is rakódtak le.

Ez a mostani közvetlenül megelőzőtt földtani korszak geographiája, s ebből főkonkint fejlődött ki a jelen az által, hogy a Sahara kimerülvén, a Golf-ömlés létre jöven s még több körülmények a mostaniakká változván át, a jegesek eltávolodtak, a vizek lecsapolódtak s a mostani éghajlat kedvezése mellett azon fauna és flora éledett fel, melynek mi is részesei s élő bizonyosságai vagyunk.

Az akkori vízfénék rétegeit most kényelemmel tanulmányozzuk és úgy találjuk, hogy alúl kavics és homok, felül lösz van. Az alsó szintből roppant mennyiségben ásunk ki elefánt, rhinoceros, bölény, óriás szarvas, hyena, barlangi medve, oroszlan sat. maradványokat, sokszor egész példányokban, sőt Sziberiában, hol a sarkok felé a föld szerkezetében a jég csak úgy foglal helyet, mint nálunk a kőrétegek, ilyen állatok husostúl s bőröstül találtak, és ezen eltartási mód évek százazredje után is jónak bizonyult be, minthogy a feltaláló pásztor ebeivel étethette fel. Mind ezen zárványok, noha gyérebbe, a felsőbe: a löszbe is átmennek.

Ez azon képlet, melyből még csak pár éve is a geológok által az ember ki volt tagadva.

Újabb időben azonban megfordult a dolog. Legelőbb is a barlangokban találtak együtt e kihalt ős állatokkal emberi csontokat s készítményeket, de miután ezen, fáradságos vizsgálódásokra csak kevesen szánták el magokat, a többség könnyedén beírte azon megjegyzéssel: hogy a barlangokba kü-

lön korszaki tárgyakat sodorhatott a víz, és így még nincs elég ok azt állítani, hogy ha az őslévyek és az ember készítményei együtt találhatók, azoknak szükségképen együtt is kellett élniök; az ügyet akkor vélték eldönthetőnek, ha az őslévyekkel emberi készítmények szabad helyeken is jönnének elő, olyanokon, a hol a körülmények rendezettebbek, s oly rétegekben, melyeket minden geolog kétségkívül negyedkorinak tart.

Ez is megtörtént s a kezdemény dicsősége Boucher de Perthes-t illeti, ki lakhelyén Abbevilleban a Somme völgyének kavics rétegeiben tetemes mélységben a fölület alatt együtt talált a Cuvier által, mint jelleges negyedkori lelhelyül már ismert képletben olyan kővázkészítményeket, melyeket ő, mint kitünő archeolog a kelt s minden eddig ismert régiségi tárgytól megkülönböztetett.

Hitelt, különösen honfitársai előtt, sokaig nem bírt kivívni, de idővel a hasonló leletek szaporodtak, s az ő teljes meggyőződése pillanatra sem lankasztá buzgóságát a gyűjtésben és írásban; elvégre is angol búvárok karolták föl a dolgot oly eredménnyel, hogy e folyó évben május 11—14 valóságos „congrés scientifique“-ra gyűltek nála össze, angolok és francziák, s ünnepelesen kijelentették a több mint 30 évi rendíthetlen kintartásért üdvözletöket, s ezen idő óta az ember a geologia tárgya is lett, s chronológiájában még sokszorta fölebb kell hágnunk, mint a mit az eddig mondott bármely nagy szám kifejez.

Most már előveszik a régebben lelt idevágó adatokat s általában e fontos kérdés az utolsójában van azon három stádiumnak, mely ily sarkalatos kérdések megoldásánál a természettudományok történetében ismételve fordult elő, s a melyeket Agassiz így formuláz: először mindenki azt mondja: nem igaz; másodszor: lehet, de a biblia ellen van; harmadszor: hiszen azt mindenki tudta.

Ezután tehát az ember a történelmen és a történelem előtti archaeológián kívül a geológiában is fog szerepelni. Ennyi tény s ennyi észlelet parancsára kénytelen minden, különben kellőleg conservatív geolog is az ember föllépését egy földtani s a mostanival közvetlenül összefüggő korról előbbre tolni s az életfejlődési láncolatba egy szemmel többet illeszteni.

Az új tan így hangzik: vannak helyek, melyeken az ember együtt létezett a negyedkori ősemelősökkel s valamint ezek, úgy az ember maradványai is korhatárzó zárványok gyanánt használhatók.

A honunk elfoglalta területet illetőleg azt kell megemlítenem, hogy a barlangok s egyéb negyedkori lelhelyek részben elég alaposan vannak átkutatva, de azon ősemelősök között emlékének nyomára még eddig egyikünk senki akadott. Ugyanezt mondhatni a síkságokról Galiczia keleti részén, valamint déli Olaszországban. A geológiai jelenkorra nézve pedig honunkban eddig csak bronz és vaskori lelhelyek ismeretesek, kőkoriak nem; ha előfordulnak is kőbalták, vésők, őrlő kövek önállólag az Alföld szűz rétegeiben magokban vagy tüzkövekkel, ezek mind alakra, mind anyagra, mind a készítés minőségére megegyeznek azokkal, melyekkel együtt arany vagy bronz tárgyak is kerültek már ki akár sirhalmokból, akár egyéb ember-lakta helyekből. Úgy hogy a dolog mostani állása szerint azt kell mondanunk, hogy a negyedkori időben azon a területen, melyet most honunk s Oroszország alföldje foglal el, itt ember még nem volt; nem volt még a kőkorbán sem, de igen is ide hatolt már a bronzkorban, s ekkor részben tanuja volt az arabs káspi s pontusi mélyedményt borító édes víz lecsapolódásának, mely honunkra nézve hagyományilag, de földtanilag is az aldunai szoros Vaskapujánál ment véghez.

Az ember belévén vezetve a valóságos geológiai korszakba, ott szintén szóba jön viszonya az időhöz, azonban a helyett, hogy itt a negyedkor tartásáról becsléseket sorolnék fel, szabadjon azon kérdést szellőztetnem, vajjon az ember a negyedkorban lépett-e fel először, vagy tán már előbb is létezhetett?

Még igen távol vagyunk attól, hogy erre határozottan felelhessünk, de annyit mondhatni, hogy semmivel sincs több ok azt mondani, hogy a negyedkori időszakban kezdett létezni, mint azt, hogy már a harmadkorban vagy előbb is meg volt. Cuvier bevégezvén korszakos munkáját „Recherches sur les Ossemens fossiles“ mintegy postulálta, hogy a harmadkori rétegekben maj-

mok is találtassanak, s ime halála után öt évvel csaknem egyszerre leltek Európában és Braziliában, s jelenleg már hat faj ismeretes. — Hasonló történhetik az emberrel is.

Részletesen átkutatva leginkább Európa van s egy része Éjszak-Amerikának, hol van még Ázsia s Afrika, hova az írott történet is helyezi a mivelődés fő fészkeit s bölcsőjét, hol Ausztrália, Dél-Amerika! Az eddigi nyomozások inkább mondhatók Európa geologiai történetének, mint földünk egyetemes fejlődési vázlatának. Sőt az emberre vonatkozólag élesen az ő műveltségi állapotáról sem állíthatunk valamit feltétlenül, mert ha a jelent veszünk kulesúl a multa nézve, azon körülményt, hogy a negyedik kori embert durva kőszerszámokkal látjuk fegyverkezve, melyekre nézve Nyugot-Európa ugyanazon pontján ütött fel gyári tanyát, hol még e század első negyedében a phosphor meg a durrvegyek korszaka előtt a sok évezred elválasztotta utódok ugyanazon anyagból tüzkövet készítettek a világ nagyobb része számára, — ez, mondom, nem mond egyebet, mint hogy az ottani ember primitív állapotú volt, de ahhoz épen nem szólhatunk, vajjon azoktól távol nem lehettek-e fejlettebb társadalmak. Vegyük a jelent. Európa antipódjairól Ausztráliában hasonlót mondhatunk: a ben-szülöttek jelenleg is kőből készítik metsző s vágó szerszámaikat, készítnek kőbaltákat, melyeket opossum szíjjal erősítenek fanyélhez. Tehát egy és ugyanazon korszakban a műveltség nélküli s az azzal biró ember együtt él.

A tudománynak időről időre az új tényeket kell regisztrálni, s ha ezeket szólásra indítja, nem kell kifeledni, hogy azok a dollog akkori állását fejezik ki. Lehet, hogy ezen állás a valódi s többé nem változik, de az sem lehetetlen, hogy holnap már oly kétségtelen ténynek jöviünk tudomására, mely tegnapi nézetünket merőben megezáfolja.

Az idő végtelen, és ezen végtelenség egy részének megtestesülését látjuk a geológiában, melynek egyik sajátága, hogy szemeink előtt az idő s tér mérveiben roppantságot leplez fel annál inkább, mentől mélyebben hatolunk szentélyébe.

A mindennapi élet embere szűk látkörhöz van szokva, ilyen volt a geologoké is még e század elején; a ki vulkáni tájon tett tanulmányokat, mindent tüzeredésűnek állított; a ki a víz hatalmas tényezését szemlélhette, ennek tulajdonított mindent; most

a dolog másképp áll, a geológiai útazások egész egy seregét foglalatoskodtatják a természetbúvároknak, mi által a felfogás köre tágul, s messze látunk tisztán, hol az előtt köd ült.

A természetről s az abbani változások minőségéről és sorozatáról alkalmazva a tér és idő végtelenségére, fölfogásunk csak is azóta korlátlanabb, mióta míg egy része a búvároknak visszavonulva szobájába a parányit tanulmányozza, mások a földgömböt legionként hajózzák körül, ismét mások nemcsak lélekben, hanem testben is mértföldre emelkednek fel, az emberi szervezet lenni és nem lenni határáig s a bennök lakó isteni szikra segédelmével alkalmat vivnak ki ezen s egyéb világok között lebegvén, olyan szemlélődésekre, minőknek kapui a föld göröngyéhez tapadt embernek soha meg nem nyílnak vala.

Éjszak-Amerika egy büszkesége, a világirodalomnak mint alapos s szellemdús bűvár s író egyaránt tiszteltje Dana három évi nagyszerű természettudományi útazásából térvén vissza adja az ezen évben megjelent munkájában a geológiáról azon magasztos definitiót, melyet mindenki tapssal fogad, mert e tant maga emelkedett álláspontjára helyezi. A földnek, — úgy mond ő, — szintén meg van az ő fejlődése, mint a természet bármely tárgyának, tehát az is egység vagy egyéniség, csakhogy nem az állat-, növény- vagy ásványországé, hanem egy magasabbé: a világok országáé. ¹⁾

A geologia tehát természet-leírása a földnek, mint a világok országa egyéniségének!

SZABÓ JÓZSEF.

¹⁾ Manuel of Geology, by J. Dana. Philadelphia, 1863.

IRODALMI SZEMLE.

1) L'Individu et l'État. — Par M. Dupont-White, — 2-me edit. Paris 1858 — 2) La Centralisation; suite à L'Individu et l'État. Par M. Dupont-White. Paris 1860. — 3) De la Centralisation et de ses Effets. Par M. Odilon-Barrot. Paris 1860.

A fenn czimzett munkák két jeles írónak egymással ellenkező szempontból kiinduló véleményeit fejezik ki, a jelen kornak ama politikai kérdéséről, mely — úgy látszik — még sokáig eldöntetlen kérdés marad; — t. i. a központosításról, — vagy más szavakkal ama határokról, melyek a kormány hatáskörét az egyén önkéntes működésétől, s a központi kormányt a helyi kormánytól külön választják. Ezen kérdés fontossága folyvást növekszik, az emberek közti együttes működés folytonos növekedése, s oly más kérdések elintézésében tett előhaladás miatt, melyek a megvitatás természetes rendében annak előtte állanak. A kormányformák zajosabb s ingerlőbb tárgya, minden nehézségeivel együtt, hihetőleg sokkal előbb fog megállapittatni, legalább elméletileg; mind azért, mivel magában véve egyszerűbb, — mind azért, mivel minden egyes országban határozottabb választ lehet reá adni; míg a központi s helyi működés közti kérdésre adandó válasz örökké változik, — s nem valami egyszerű elvtől, hanem oly elvek közti egyezkedéstől függ, miknek elemei az alkalmazásban sohasem főkéleletesen ugyanazonosak.

Valóban a legkényűribb kormányoknak is az ügyek legnagyobb részének végzését szükségkép azon egyénekre kell hagynia, kiket az közvetlenül illet, míg a legszabadabb országban is sok dolgot szükségkép a kormányoknak kell eszközölniök; mivel azokat mulhatlanul létesíteni kell, s az egyéneknek lehetetlen azokat létesíteniök. De ezen határok közt igen nagy terjedelmű vita alatti tér létezik; melyen a kérdés pusztán fokozat kérdése, s az előnyök összehasonlítása körül forog, mint sarkpont körül.

Nem lehet kétség az iránt, hogy Angolország s az Egyesült-Államok kivételével, a világ minden nagy polgárisult országában, a kormányi s központi elem rendkívüli mérvben túlsúlyban van. Az angolok már megszoktak azon véleményben lenni, hogy a szárazföldi nemzetek s kivált Franciaország, — a túlkormányzás által politikai gyermekség helyzetében tartattak; hogy a nemzeti ügyek egész igazgatásának egy burocratiában öszpontosítása nyomasztóbb hatást gyakorolt a nemzet jellemére s képességére, mint maga a zsarnokság megállapítására s föntartására. — Ez Angolországban már régóta uralkodó vélemény most már ama francia gondolkodók nagy többségének véleményévé is lett, kik hihetőleg idővel a nemzeti érzületet fogják képezni és vezérelni.

Franciaországban az öszpontosítás elleni, s az egyéni és helyi működés melletti visszahatás jelenleg igen erős. Még akkor is léteztek ezen iránynak némi nyomai, midőn a közvélemény általános árja az ellenkező irányban haladt, a restauratio első hevében, a legkitünőbb szabadelvűek s az ultra-royalisták vezérei egy időre egyesültek, helyi szabadalmak s a kormány hatalma korlátozásának kívánásában. Szerencsétlenségre azonban azon mozgalom ellankadt; midőn ama két nagy párt, — mely akkor egyenlően ellenzékelt képezett XVIII. Lajos juste milieu-politikája ellen, — saját kezére keríthetni remélte azon főhatalmat, melyet korlátozni óhajtott. Az ezen jótékony irányba megújult s komolyabb mozgalmat rendesen Tocqueville nagy művének közzétételétől számítják. Valóban ama kitünő gondolkodó bárki másnál inkább vezér-szerepet játszott a közvélemény új irányzatában. Ez utóbbi előmozdított ama becses testület, Franciaország államgazdáinak, iratai s erőfeszítései által. Mint tudva van, — az egyének s az önkéntes egyetek szabad működése képezi az újkori állam-gazdaság életföltételét. Az állam-gazda bárki másnál inkább kárhóztatja a kormánynak minden kikerülhető beavatkozását a társadalom ügyeibe. Ennélfogva a be nem avatkozási elméletet némely francia állam-gazda oly messze viszi, hogy még Angolországban is túlzásnak tartatnék. Ők egyedül az önkéntesség elvében biznak, oly közkellékek fődözését illetőleg, melyekre nézve még azon országokban is, hol az egyéni vállalkozás, közszellem s az önkéntes közreműködési képesség a legmagasb fokra hágtak, a kormány gondoskodása találatott szükségesnek.

De minden iratnál többet tett a politikai események működése, a francia közvéleményben jelenleg nyilvánuló változás előidézésére. Néhány év egész nemzedékek művét hajtá végre, — a francia értelmiség főbb képviselőinek arról meggyőzését illetőleg, hogy honuk társadalmi rendszere s nemzeti szokásai tevék azt rájuk nézve lehetőségessé, hogy a szabadságért küzdésök 62-dik évében, határozatlan időben nem kevésbbé teljes politikai szolgaságba vettessenek vissza, mint a minő annak kezdete előtt létezett. Azon idő óta Franciaországban a közvélemény főbb vezetőinek állandó tanává lett, hogy a

szabadság becsesebb dolog, mint az egyenlőség; — hogy az egyenlőség a szolgaságban a szolgaságot még szolgálbbá teszi; s hogy egy nép nem lehet szabad, ha csak meg nem tanúlt magától működni, még pedig nemcsak néha-néha, s hosszú időközökben, saját urinak megbuktatása, s másokkal föleserélése által, hanem a mindennapi élet gyakorlatában. — Ezen tan most komolyan hirdettetik szinte mindazon francia írók által, kik mint politikai gondolkodók, hírnevet szereztek magoknak, az államesiny óta eltelt tíz év alatt. A kik még mindig az őszpontosítás zászlójához „forradalmuk legfényesebb vívmánya”-hoz, (mint a Thiers iskolájabeli írók szeretik nevezni) ragaszkodnak, szintűgy érzik, mint mások, hogy az ár ellen úsznak.

Odilon-Barrot fennecimzett munkája egyike az új irány nyilvánulatainak. Ezen munka rövid, s inkább arra törekszik, hogy népszerű, minthogy bölcsészeti legyen: azonban világosan, komoly meggyőződéssel és erős érzettel fejti ki a túlkormányzás hátrányait, mind elméletileg s előileg, mind a Franciaország szomorú gyakorlati tapasztalata után.

Dupont-White két értekezése, vagyis inkább egy értekezésének két része magasb igényekkel lép föl, miket szerzőjük teljesen képes érvényesíteni. Dupont-White széles ismeretkörrel oly kifejezési erőt s élénkséget párosít, mely a legjobb francia írók modorára emlékeztet; s a mi még nagyobb fontosságú, az általános igazságok fölkeverésének ama megszokásával, s azok észrevevésének ama tehetségével bir, mely képessé teszi őt arra, hogy az általa támogatott már akár helyes, akár helytelen véleményeket a legvalódiabb alapokra helyeztetve, kifejtji, a miket csak azok természeté megenged. A jelen esetben ő ellenzésbe helyezé magát oly mozgalommal, melyet mi — jelen határai közt — kiválólag böles s üdvösnek tartunk. — Mindamellet is művét mind bölcsészeti, mind gyakorlati szempontból, valódi becsűnek tartjuk. Nagyon jó, ha van oly könyv, mely a most uralkodó eszméket némi tekintetben korlátozza s helyreigazítja, s megelőzni igyekszik az állam és központi működés elleni visszahatásnak oly túlzásba esését, mely nemcsak hogy magában véve káros lenne, hanem természetesen ellen-visszahatást is idézne elő.

Dupont-White könyvének ezen érdemeihez még a teljes őszinteség érdemét is hozzá kell csatolnunk. Ő az ellenkező oldalon levő érveket nemcsak hogy soha el nem fordítja; hanem azokat soha még csak hallgatással sem mellőzi; s habár gyakran kicsinyli is azokat, de mindig lelkiismeretesen szintoly hatálylyal s plausibilitással adja elő, mintha saját érvei lennének. Gondosan igazságot szolgáltatván ellenfelei érveinek, szinte szükségkép kényszerítve van, tetemes mérvben igazságot szolgáltatni azok következtetéseinek is. Ennél fogva az általa adott engedmények nagyok s számosak; s noha nézetei nagyon kedvezők az állami beavatkozásra nézve, míg Odilon-Barrot nézetei nem kedvezők: gyakorlati következtetésekben sok-

kal csekélyebb eltérés létezik, mint a minőt természetesen várni lehetett volna.

Odilon-Barrot értekezése oly tökéletesen öszhangzik az Angolországban uralkodó érülettel, hogy szükségtelennek tarja az angol folyóirat, melyből e sorokat közöljük, tartalmának bármely elemzését adni; ellenben Dupont-White könyvét illetőleg, tüzetesebben közli. Valamely a miénktől különböző gondolkodás módot megérteni, — mond az angol író — mindig becses szerzemény; s oly tárgy iránt, hol minden az ellenkező tekintetek szabatos mérlegezésétől függ, különösen czélszerű a kérdésnek azon oldalát tanulmányozni, mely előttünk legkevesebbé ismeretes.

Dupont-White szerint azon tény, hogy a legutóbbi néhány nemzetek főleg a nemzetek saját uralkodók fölötti ellenőrsége megállapításának munkájára fordítá figyelmét, azon túlzott igényekkel együtt, melyeket a socialisták elméletileg, s a kényuralmiak gyakorlatilag formáltak a kormányok javára, oly ellenkező irányú előítéletet idéztek elő, mely az államnak a társadalom ügyeibe beavatkozását szükségkép rosznak s veszélynek tekinti. Ő az államot, a polgárisodás minden stadiumában, a haladás fő eszközének és közlegének tartja. Az embernek, úgymond, mint oly lénynek, kinek önző érzelmei rendszeren erősebbek erkölcsi érzelmeinél, természetileg szüksége van arra, hogy kormányoztassék; még pedig annál inkább, minél előbbre halad a társadalom. Mivel noha egyfelől a tökélyesbülés, mint a tapasztalás eredménye, önzését több tekintetben fölvilágosultabbá teszi, de másfelől a polgárisodás haladása mindig újabb alkalmakat s működési téreket nyújt az önzésnek. Ily körülmények közt az egyének, s mindenekfölött az osztályok összeütköző önérdke egy oly választott-bíróat kíván meg, ki nem a különös alkalom ösztönei, hanem általános szabályok s messzebb ható nézetek alapján ítél; s ezen választott-bíró épen a kormány, ha ugyan az kellőleg van megalakítva s illőleg felelős a nemzetnek; állásánál fogva részrehajtatlanabb lévén, mint a minő a társadalomnak bármelyik külön osztálya lehetne; s ennél fogva képesítve lévén az egyes osztályok összeütköző igényei fölött itéletet hozni, s azok közt méltányosabb egyezkedést létesíteni, mint a minőt azok az ellenséges küzdésétől várni lehetne.

Ezen tan ellen, — jegyzi meg az angol bíráló — mig az általánosságra szorítkozik, semmitsem mondhatni. Minden elmélet megengedi az államnak mindazon törvények felállítását, melyek szükségsek, a személyek s osztályok törvényes jogainak valamely más személy vagy osztály önzése elleni oltalmazására nézve. Azonban hogy a törvényes beavatkozás annál szükségesebbé lesz, minél inkább előhalad a társadalom, ezen lényeges pontot szerző következő érvvel igyekszik bebizonyítani:

Az államnak első s legfőbb kötelessége, a társadalom mind-egyik stadiumában, a gyöngéket oltalmazni az erősek ellen. Már a haladás hatása abban áll, hogy az államra mindig újabb ilyenmű

kötelességek teljesítését szabja. Volt oly idő, midőn az állam igen kevés hatalmat gyakorlott a község nagy többsége fölött. De vajjon mivel az állam nem tevő ezt, azt kell-e föltennük, hogy azt mások sem tevők? — Épen ellenkezőkép áll a dolog. Az állam nem gondolt a nagy többséggel, mivel ez utóbbi oly urak föltétlen hatalma alatt állott, kiket a helyett felelősökké lehetett tenni. A törvény s kormány csupán a hatalommal bíró keveseket ismerék el törvényesen létezőkül: a rabszolgák urait, a család-főket, a patriarchai törzs, — vagy clan-főnököket. A haladó polgárisodás megváltoztatja a dolgok ezen helyzetét, föloldja az embert az ember hatalma alól, s azt a törvényé alá helyzi. Nemde szükségkép szélesebb működési térrel kell bírnia az államnak, midőn ez utóbbitól megvárják, hogy a rabszolgát, a nőt, a gyermeket, az adóst oltalmazza, a helyett hogy azokat az urak, férjek, apák s hitelezők akaratára s kényére bizza?

Mindez el van ismervé, s nem képezi részét a vita alatti térnek. Az állam számára itt igénybe vett hatalom annak elismert működés-köréhez tartozik. Mindaddig míg az emberi lények egymás fölött bármely jogtalan hatalmat gyakorlanak, az államnak mindig kötelessége azt eltörölni. Mindaddig míg bármely habár szükséges hatalommal zsarnokilag vissza lehet élni, az államnak kötelessége, a zsarnokságot fékezni s megbüntetni. Minden emberi lényt oltalmazni, az azoknál erősebbek részéről sértések ellen, már az erő felsőbbsege akár physical, akár a törvény adománya legyen, oly teendő, melyet még azok is képesek megadni a kormánynak, kik azok működését leginkább ohajtják megszorítani. De vajjon abból, hogy a törvény oltalma kiterjesztetik az abból eddig jogtalanul kizárt osztályokra, következik-e, hogy az oltalom műve nehezebbé vagy terhesebbé lett?

Dupont-White erre így válaszol: Az állam az újon főlzabadi-tott osztályokat nem hagyhatja magukra. Azok, noha főlzabadi-tak, még mindig leggyöngébbek, s nem képesek előbbi uraikkal egyenlő fegyverekkel harczolni. Ez utóbbiak saját régi hatalmukat új eszközökkel ügyekeznek gyakorolni, s még mindig nagyobb erejüket mindazon előnyök kivivására használják föl, miket az új társadalmi viszonyok megengednek. Az államnak el kell készülvé lennie arra, hogy minden ily jogsértést újabb elővigyázatok s oltalom-tények által előzzön meg.

Midőn szerzőnk azt állítja, hogy az emberek közti számos oly viszonyok, melyek hajdan az erőszak b'roságára vagy valamely ur hatalmára voltak bízva, egy előrehaladottabb államban törvényes szabályzat tárgyaivá lesznek, olyat mond, mit senki sem tagad. De most már vita alatti térre jutunk el. Dupont-White ugyanis azt mondja: „Midőn az állam véget vetett a törvény elnyomásának, egyszerűmind a természeti előnyök méltánytalan fölhasználását is meg kell előznie . . . Magát a természetet szintűgy ki kell igazítani, mint az intézményeket. Úgyde ki hozhatná helyre a visszaélést a természeti fel-

söbbségekkel, az államon kívül; s miként tehetné ezt az állam, ha csak ereje s működés-köre nem növekszik?“

Itt kezdődik a nagy eltérés, szerzünk s szinte az összes angol gondolkodók tana közt. Ez utóbbiak elismerik az államnak azon jogát s köteleességét, hogy ama mesterséges egyenlőtlenségeket, miknek szerzője maga, szabályozza, s ha lehet, megszüntesse. De azt nem ismerik el, hogy annak a természeti egyenlőtlenségekre is ki kellene gondját terjesztenie. Hogy az ez utóbbiakkal visszaélést meg kell orvosolni, ezt készséggel elismerik; azonban semmitsem tekintenek a természeti felsőbbiséggel visszaélésnek, az erőszak s család kivételével. Föltéve, hogy ezek nem követtetnek el, ők azt állítják; hogy az erőseknek meg kell engedni saját erejük teljes fölhasználását.

Dupont White szerint, a mint a termelő ipar előbb halad, az összeütköző érdekek, földtőke s munkának természetes s növekedő harcza áll elő. Már nemde szükség van — kérdi — azon összeütközésekben valamely mérséklőre, valamely választott bíróra, ki az összeütköző, s az egymásnak jogos igényeit tekintetbe nem vevő önérdékek közt ítéljen, s ki valamely jogos szabályt, vagy legalább valamely elfogadható egyezkedési módot szabjon ki, sőt azt szükség esetében erőszakkal is létesítse? Ezen kérdésre az angol gondolkodók szinte egyértelműleg ezt is felelik: Nincs szükség. Mindaz, mit az államnak tennie kell, a béke föntartásában áll. Egyedül a szabad verseny mutathatja ki, hogy az egyezkedésnek miféle föltételei jogosak, s szabhatja rá a küzdő felekre ama föltételeket. Ha ez általánosan igaz lenne, az egész kérdés el lenne döntve. Hogy az nagy részben igaz, kétségbevonhatatlan. Azonban Dupont-White maga Angolország példájából könnyen bebizonyíthatja, hogy ez alóli kivételek időről-időre növekedő számmal nyilvánulnak. Azon korszak óta, midőn Angolország érezni kezdé saját kézmű-ipara bámulatos fejlődésének hatásait, majdnem minden évben kénytelen volt, újabb beavatkozásokra adni fölhatalmazást a szerződési szabadságba. A parlament szabályzá a munka-árakat; megtiltá a bizonyos életkoron alóli gyermekek alkalmazását; tilalmazá mind a nők, mind a gyermekeknek a bányákban alkalmazását; továbbá a kiköltözőket szállító hajók tulajdonosainak megparancsolá, hogy orvosokat vigyenek magukkal, s hogy bizonyos határokon túl ne tömjék hajóikat; törvénytelennek nyilvánítá oly házak építését, melyeket nem tart alkalmasaknak arra, hogy emberi lények lakásaül szolgáljanak; stb.

Dupont-White azt állítja, hogy a kormánynak kötelessége tartalmazni azokat, kik munkájokkal keresik élelmüket; nehogy azon ipari tökélyesbülésök miatt, melyek eleinte csupán a munka-adókra s a nemtermelő fogyasztókra nézve jótékonyak, igen nagy mérvben szenvedjenek. — Továbbá megjegyzi, hogy minden nagy ipari tökélyesbülés káros, vagy károsnak tartatik, némely egyéni érdekekre nézve; melyek pusztán a törvény működésére hagyatva, elég hatalommal bírnának a javítás meghiusítására, vagy arra, hogy beleegye-

zésük árán, a társadalomra nézve rendkívül terhes föltételeket szabjanak. Az állam beavatkozása szükséges, ama magán-érdekek elmentállításának megszüntetésére, s az azokat illető kártérítés megszbására nézve.

Ila azt mondják, hogy a polgárisodás, az ismeret szétterjesztése s az erkölcsi érzelmek erősbitése által kevesbiti a kormányzat szükségét, a mennyiben azt eszközli, hogy az emberek saját érdeküket s érzelmeiket mindinkább a közjával ugyanazonosítják, Dupont White bizonyos fokig elismeri ezen tényt; azonban azt állítja, hogy mivel ugyanazon haladás a társadalmat s annak érdekeit bonyolultabbakká teszi, nagyobb szellemi fölemelkedettség lesz szükségessé azok fölfogására nézve; holott pedig ellenkezőleg a munka-fólosztás s az egyének külön foglalkodásainak növekedő sajátossága az eszmék szűkebb körére szorítják mindegyik egyén figyelmét s pontos ismeretét. E szerint egy előhaladt államban még szükségesebb, mint egy primitiv államban, hogy az általánosabb érdekekről oly személyek gondoskodjanak, kik egyenesen azokra szentelvén magukat, azok tanulmányozását s megértését saját szakmájokká tehessek. Ekkép az egyén növekedő tevékenysége, egy tökélyesbülő társadalomban, nem a kormány tevékenységének rovására történik. Ellenkezőleg minél többet tesz maga a nép, annál nagyobb örködés, s felügyelésre s szükség esetében szabályzásra is van szükség a kormány részéről.

Ila az anyagi haladás ekkép az állam működés-körének szűkítése helyett, inkább annak szélesbitésére van irányozva, szerzőnk véleménye szerint, ez szintoly igaz az erkölcsi haladásról is. A tökélyesbülésnek egyik legbiztosabb eredménye a társadalom lelkiismeretének kifejtésében áll. A törvénykezési statistica tanusítja, hogy míg a bűntények régibb nemei kevesbülnek, a vétségek általános összege folyvást növekszik; főleg mivel a törvényes büntetés időrolidöre a család vagy sértés oly alakjaira terjesztetik ki, melyeket az előbbi törvények nem sejtettek. De az általános lelkiismeret nemcsak a jogsértések, hanem a jogok irányában is érzékenyebb lesz; mint p. o. az irodalmi tulajdon, s a terv- vagy találmányi tulajdon tekintetében. Továbbá a tökélyesbült közlelkiismeret nem elégedvén meg a szigorúbb igazság szolgáltatással, még a jótékonyság növelésére is kiterjed. Itt szerzőnk az egész világ véleményével öszhangzólag azt tartja, hogy a kényszerítő hatalom működésének nincs helye. Az állam nem erőszakolhat philantropiát törvény által. Azonban a tökélyesbülő erkölcsiség azt kívánja, hogy az állam maga gyakorolja azt, a mit nem szabhat ki; így p. o. a lelkészi, iskolamesteri, bírói s mérnöki szolgálatoknak közhivatalokká fölemelése, takarékpénztárak föllállítása, a kórházak s ingyen-iskolák segélyezése által stb.

Szerzőnk, miután a tárgyról nézeteit előadá, a saját elmélete által megkívánt korlátozásokra, az elmélete ellen fölhozható ellenvetésekre s az egyéni működésnek, az állam beavatkozása nélkül, a társadalmi haladás előmozdításárai képességére tér át.

Amikor korlátozások, melyekkel Dupon-White saját tanát előadja, tetemesek s fontosak. Így ismételve kijelenti, hogy semmi oly állami működésnek nem szabad léteznie, mely valósággal az egyén tehetőségei teljes kifejlődésének csorbítására lenne irányozva. Szerinte az egyén minden kormányzat végeztelje; s annak képességei s tehetőségei képezik minden társadalmi jónak kútfejét. Szerzőnk nem egy, az egyének gyöngesége által erős kormányt, hanem tevékeny s erős egyéneket kíván, erős államban. Az államnak nem kell a gondolat szabad kifejezésébe beavatkoznia. Némely pusztá kifejezési módok, mint a színház, clubbok, nyilvános meetingek, szabályzást kívánhatnak ugyan meg; de ezek csak oly kifejezési módok lehetnek, melyeket a gondolat nélkülözhet. A sajtónak mindent szabadon kell tehetnie, a jellem rágalmozásán s az érzelmek szükségtelenül megsértésén kívül. Közoktatás dolgában az állam saját tanait előadathatja; azonban másokéi számára teljesen szabad versenyt kell engednie. Gazdasági ügyekben, az államnak nem szabad beavatkoznia a munkás azon jogába, hogy saját munkáját szabadon fordíthassa valamely célra. Szabályzó működésének csupán ama, tetemes tökések segélyével eszközölt munka összehalmozásra kell szoritkoznia, melyek nem pusztán élelmi eszközök, hanem valódi hatalmat képeznek a társadalomban. Az állam, szintűgy mint az egyének, mindenben kötelezve van az erkölcsi törvények által. A magán tulajdon jogait szenteknek kell tartania. Az elkobzás, a tönk, a pénzláb magváltoztatása, annak részéről bűntények. Ellenben a tulajdon-jogok meghatározása egészen az állam működés köréhez tartozik; s annak egyik legfontosabb részét képezi.

Dupont-White a saját elmélete elleni ellenvetéseket hosszasan tárgyalja. — Az előre föltett ellenvetések egyike abban áll, hogy itt az állam csupán egyének halmazata, s jogai azok egyesült jogai; ennél fogva az, szintűgy mint az egyének, csupán az önvédelmi jognál fogva használhat erőszakot. E szerint az államnak egyedüli jogos működés-köre az erőszak s család meggátolásában áll. Csupán rendfőntartás, nem pedig haladás végett létesítettet.

Erre szerzőnk azt válaszolja, hogy az állam valami több, mint csupán egyének csoportulata. Az állam nem az azt képező egyéneknek, pusztán mint egyéneknek összege; azok mindegyike, a társadalom részévé lévén, az egyénnél valami többé lesz. Az emberi lényeknek társadalommá egyesüléséből más viszonyok és szükségékek állanak elő, mint a pusztá egyénekéi; s azért épen nem különös, ha oly jogok is keletkeznek, miket csupán a társadalmi állapot tesz törvényekké.

De erre azt lehetne mondani, hogy a kormányok egyénekből állván, ha az egyének nem alkalmasak az emberi nem nagy érdekeinek előmozdítására, miért várhatnók azt inkább a kormányt képző egyénektől? — Erre először az a felelet, hogy amaz egyének társadalom elite-jét képezik, vagy legalább azt kellene képezniök; s továbbá, hogy azok természetesen alkalmasabbak másoknál arra, mi

különösen szakmájok. Ezen kívül már pusztán emelkedettebb állásuk ténye magában véve is a részrehajlatlanság nagyobb fokát adja meg nekik. A kormány állásában arra, mire egyéneknél hősi erény kívánthatnék meg, nem kívánatlik több közönséges józan értelemnél s jó százdoknál. „Valamely ur részéről rabszolgáinak felszabadítása némi nagylelkűséget tesz föl; ellenben valamely államnál az erkölességnek legközönségesebb érzete is elegendő, hogy azt a rabszolgaság erltörlésére birja? — Oly nagy hatása van az uralkodói állásnak, — hozzá teszi szerzőnk, — mely az uralkodót a félrevezető szükkeblü érdekeken fölül emeli, hogy még a legroszabb fejedelmek közül is sokan igen kitünő törvényeket hoztak, s azokat alattvalóikra rákényszeríték; míg önmaguk számára föntarták azon szabadságot, hogy azoknak ne kelljen engedelmeskedniök: — „Még maga Borgia Caesar sem tört el” — úgymond — saját államában más mérgezöt, önmagán kívül.“ — Ezen megjegyzéssel bezárjuk rövid kivonatunkat, Dupont-White két munkája közül az előbbiből, a fontosabbikból.

A „Centralisation“ címü másik munka az állami befolyás elméletét, az egyéni működéssel ellentétben, a központi kormányi működésnek, mint a helyi kormányi működésnél előnyösebbnek megfelelő elmélete által egészíti ki. Ezen két kérdés valóban lényegileg egyetlen kérdést képez.

A központi hatalomról, a helyi hatalommal ellentétben, valamint a kormányról, az egyénnel ellentétben, Dupont-White azt tartja, hogy az részrehajlatlanabb. Szerinte a helyi hivatalnokok nagyon közel állanak azokhoz, kiket igazgatnak, s nagyon bebonyolulvák azok érdekei s részrehajlásába. — De ezen eszméhez Dupont-White egy másik különböző, noha azzal rokon-eszmét csatol. A központi kormány természetesen a nemzet előhaladottabb részének közlege. Ama közönség, melynek véleménye hatással van a kormányokra, főleg a fővárosi közönség. A helyi testületek a közönségnek egy alsóbb, s talán nagyon hátramaradt része közvetlen hatása alatt állanak. A központi igazgatásnak a helyi igazgatás fölötti fölénye, — szerzőnk fogalma szerint — a község tevékeny s fölvilágosult előhaladásának fölénye, a tudatlanabb, szükkeblübb s kevesebb közszellemmel bíró utóhad fölött. Ennélfogva ő a főváros számára, népessége arányán nem alúl, mint Angolországban van, hanem fölülálló képviselői számot akarna kijelölni.

A központi ellenörség melletti másik érve a kisebbségek oltalmának szükségében áll. Ugyanis szintügy a helyi, mint az általános ügyekben, a többség mindig hajlandó a többiek fölötti zsarnokságra. A kisebbség jogai tekintetéből, mely könnyen oly czélokra adoztathatnék meg, miket az méltán kárhoztat, mulhatlanúl szükség van valamely választott bíróra. Bármely választott bíró jobb a többség pusztá kényuralmánál; azonban a központi kormány távol s emelkedett állásánál fogva, általában részrehajlatlan választott-bíró. Még

Angolországban, a szabadság s egyéni önkéntesség e választott földjén is, folyvást növekedőben van azon irány, miszerint a helyi igazgatósággal a központi ellenőrségnek valamely közlege csatoltasék össze.

Dupont-White nem ügyekszik megsemmisíteni a tartományi s helyhatósági intézményeket. Ő elismeri azok értékét, a polgárok értelmének kimivülésére, s azoknak a nem magán s személyes érdekek kezeléséhez hozzászoktatására nézve; azonban szerinte e célra nem szükséges, hogy a helységek saját ügyeikben teljes ellenőrséget gyakoroljanak. Azok számára nem felségjog, hanem vető s kezdeményjog, az elvetés s indítványozás joga kívántatik meg. Hogy azoknak szabadságukra hagyassék, bármit is maguktól tenni, előljáróik engedélye nélkül, azt szerző az elvétel czélszerűnek. Azonban elismeri, hogy az azok ügyeibe beavatkozás jelenleg minden czélszerű határon túlmegy, s nem gyámság, hanem gyermek-nevelés. Ő ezen kényuralomnak tetemes tágitása mellett nyilatkozik, s alkalmilag szintoly szigorúan lép föl, mint bárki más, a francia nemzeti szellem manie réglemентаire-je ellen.

Gyakran azon ellenvetést teszik, hogy az állam, mindenbe beavatkozván, ezáltal minden iránt magára veszi a felelősséget, és saját fejére öszpontosít minden gyűlöletet (toutes les haines). — Szerzőnk igen könnyedén bánik ez ellenvetéssel. Azt feleli, hogy gyűlölet mindig lesz, s hogy az állam a legillőbb hely, melyre az kitöltethetik. Sokkal jobb, ha azok, kiknek érdekei megsértetnek, azért a kormányt okolják, mint ha a felelősséget ellenséges osztályokra vagy egymásra hárítják. Ezenkívül a távol álló tárgy ellen irányzott gyűlölet mindig kevésbé heves.

Szerzőnk, — noha buzgó párthive a szabadságnak, — különbséget tesz a politikai, s az általa úgynevezett polgári szabadság közt. Számos író tévé már e megkülönböztetést, s magasztalással halmozák el a polgári szabadságot; míg a politikai szabadság irányában gyanakvást s bizalmatlanságot tanusítottak. — Dupont-White épen az ellenkezőt teszi. Ő erélyes párthive a politikai szabadságnak, a nemzet ellenőrségének a kormány fölött. Ellenben semmi értéket sem tulajdonít a polgári szabadságnak, melyet a kormányzat hiányával egy jelentésűnek tekint.

Szerzőnk leggyengébb ott, hcl azt igyekszik megmutatni, hogy egy öszpontosított kormány alatti nép szabad lehet, s hogy Franciaország, mint a mely mindig nagy szabadság-szeretetet nyilvánított, épen nem szolgálhat például az ellenkezőre. Szerinte az iránt, hogy az öszpontosított kormány a politikai szabadságot nem fogja elnyomni, azon tény nyújt biztosítékot, hogy az ellentállás szintén a fővárosban van öszpontosítva; mely tan fölött méltán bámulhatunk egy oly könyvben, mely 1851. december után iratott. Akkor láttuk, hogy mit használt az ellentállásnak ezen öszpontosítása, egy számos s jól fegyelmezett sereg ellenében. Az ellentállás akkép van öszpon-

tosúlva, a mint Caligula ohajtá saját ellenségeit öszpontosítva látni, hogy így egy csapással mindnyájok fejét levághassa.

Midőn Dupont-White ekkép az állami beavatkozás, mint a haladás kikerülhetlen következménye s nélkülözhetlen eszköze mellett emel szót, lehetetlen észre nem venni okoskodásának egy tetemes hiányát. Ő ugyanis nem tesz különbséget, vagy legfőlebb csupán történetesen s mellékesen tesz különbséget, az állami beavatkozás különböző módjai közti legfőbb érve legfőlebb is csak annyit bizonyíthat be, hogy a mint a társadalom előbb halad, gyakran újabb törvények lesznek szükségesekké. Ez állítást az öszpontosítás angol ellenzőinek nagy része kész elismerni, a nélkül, hogy azt vélné, hogy ezzel valami nagy engedményt adott. Így p. o. míg vasútak nem voltak, természetesen nem volt szükség vasúti törvényekre. De az új törvények végrehajtásának biztosítása végett általában csupán a rendes törvényesékek kívántatnak meg. A törvényhozás terjesztése magában véve a kormánynak semmi újabb hatalommal fölruházását sem vonja maga után; semmi önkéntes hatalmat, még kevésbbé ellenőrséget, még kevésbbé azon kötelezettséget, hogy minden új vállatra a végrehajtó hatalomtól kelljen engedélyt kérni. Az legfőlebb néha a közhivatalnokok s a pártfogásjog némi szaporodását vonja maga után. De nem szükséges, hogy ezen hivatalnokok közigazgatási ellenőrséget gyakoroljanak. Azoknak tiszte csak abban áll, hogy az intézetek főnökeit figyelmeztessék, midőn ez utóbbiak bizonyos törvényes kötelezettségektől eltértek, s hogy a törvénynek az azt megsértők ellenében érvényt szerezzenek, ha a törvényt sértések makacsul folytattnak. Az állami beavatkozásnak ezen neme az, melynek némi növekedése a tökélyesbülés haladásával szükségessé s hasznossá lesz. De annak ezen alakja, legalább szükségkép nem gyöngíti az egyéni erőfeszítés ösztönét.

Továbbá azt is meg kell engedni, hogy a társadalom haladása gyakran új törvényeket tesz szükségessé oly czélből, hogy vagy némely egyének, vagy a közönség károktól megóvattassanak; nem csak oly új gazdasági s társadalmi tünemények keletkezése által, melyek mindegyike saját köz-, s magán kellemetlenségeivel jár együtt; hanem azért is, mivel most már a működések nagyobbserű mérvben történvén, oly bajok s veszélyek állanak elő, miknek tekintetbe nem vétele, a kisebb mérvű működéseknél megengedhető volt. A mi az ily új törvényeket illeti, az állam működésköre természetesen szélesbül a polgárisodás haladásával. Ezen tényt azonban az angol gondolkodók, noha néha kicsinylik, csak ritkán tagadják; s csupán annyiban lehet az angol gyakorlatot annak bizonyítékául idézni, hogy az állami beavatkozás növekedő tény, vagy legalább olyannak kell lennie.

Szerzünk még egy más, elvileg egészen megtámadhatlan tant is'hoz föl érvül; hogy t. i. az államtól minden oly szolgálat-tételet is megkívánhatni, melyek a társadalomra nézve szükségesek vagy

fontosak levén, nem oly természetűek, hogy létesítésükért bárkit is megjutalmaznának. Azonban noha ily nemű szükségek valóban léteznek, nem lehet elismerni, hogy azok egészben véve, a társadalom haladásával arányban szaporodnának. Noha a polgárisodás haladása folyvást újabb dolgok létesítését kívánja meg, ugyanaz azon eseteket is szaporítja, melyekben az egyének vagy egyesetek alkalmasak s készek azokat ingyen tenni meg. Így az öszpontosítatlan Angolországban még az oly köz szükség is, mint a mentő csónakoké, magán bőkezűség által, egy önkéntes egyeslet működése folytán fődöztetik. Társulatok alakittatnak, még az oly törvények végrehajtása fölötti ellenőrség végett is, miknek érvényesítésében egy egyén sincs eléggé érdekelve; ilyenek p. o. az állat-kinzás elleni törvények. Tudományos vagy philanthropiai czél s hajói expeditiók aláírás útján szereltettek föl; s magán-egyesetek nagy mérvben eszközlik a szegények nevelését. A kormánynak minden oly működései, melyek nem törvényes oltalom szolgáltatásában állanak, valósággal akkor legnagyobbak, midőn a polgárisodás a legalsóbb fokon áll, midőn az egyének szegénysége, tudatlansága s tervezésre nem képessége a társadalom számára semmi más segélyforrást sem hagy az állami működésen kívül, minden oly dolgot illetőleg, mi tetemes pénzeszközöket, vagy emelkedett nézeteket kíván meg.

Dupont-White okoskodásának egy másik hiánya abban áll, miszerint ő azt teszi föl, hogy a kormány, melynek előjogai mellett harczol, oly eszményi kormány, mely igen kevésbé hasonlít bármely létező kormányhoz. Ő ugyanis azt teszi föl, hogy a kormány a nemzet élitejének megtestesülése. Már vajjon létezik-e valamely ily kormány? vagy fog-e valaha létezhetni? Az ily állapot megközelítését rendszeren leginkább ama nagy nemzeti vakságok alkalmával lehet föl találni, melyek elnémitják a kisszerű föltékenységeket, a középszerűség tömegét elriasztják a küzdterről, s a nagy lelkeket egész erejükben elötüntetik. Azonban a történelemben nem találunk más, kitünő tehetségekből álló állandó kormányokra, — némely rossz, — p. o. a római vagy velencei aristokrátiákon kívül, — miket szerzünk, — úgy hisszük szigorún kárhozthatna. — Hogy a demokratia távolról sem létesíti ez eszményt, ezt Amerika példája eléggé bizonyítja. Ha annak föltételeit korunkban valahol létezöknél lehetne föltenni, ez hihetőleg Angolországban lenne: úgyde vajjon melyik angol hinné azt, hogy a kabinet tagjai rendszeren az államnak 10—15 legképesebb s legfölvilágosultabb tagjai, vagy azt, hogy a felső- s alsóház az országbeli legkitünőbb egyének véleményeit s eszméit testesítik meg, vagy csak visszatükrözik is? A kormány s a parlament mozgató hatalma a többség érzülete. — Néha a kormány kissé jobb, s néha kissé rosszabb, mint a társadalom közvéleménye; de a legtöbb esetben azzal majdnem ugyanazonos. Ennélfogva azt tenni föl, hogy a kormány az egyéneknél jobban teend meg bármily olyat, mit az egyének képesek s készek megtenni, éppen annyi, mint

azt tenni föl, hogy a társadalom általában jobb, mint abban bármelyik egyén; a mi mind mennyiségtani, mind erkölcsi képtelenség. Noha a társadalom elite-je gyakran nem található föl a kormányban, de mégis az akkor, midőn valami erőfeszítésre méltó dolog nyitva áll a szabad verseny előtt, általában versenyezni fog. E szerint tetemes kilátás lehet arra, hogy mindaz, mi egyedáruság nélkül, egyének által vitetik végbe, azok által fog végbevitetni, kik erre legalkalmasabbak; s az ilyenek azt általán jobban létesítendik, mint a kormány, mely csupán a társadalom közép képességét képviseli.

Dupont-White okoskodásában a harmadik hiány abban áll, hogy ő igen helytelen véleményben van ama módról, mely szerint az egyéni képesség s hatály azért tompítottak el, hogy szinte minden erőfeszítésükben a felsőségtől kikérendő engedélytől függenek. Kérdi, vajjon a francia nép egész történelmén keresztül erély, tevékenység s értelmi élet nélküli nép volt-e, vagy jelenleg olyan e? Azonban nem szükség más véleményt idéznünk, az ő saját véleményén kívül, ama tulajdonokat illetőleg, melyek honfitársait általánosan jellemzik. Ő t. i. azt mondja, hogy azokban nincs kezdeményezési szellem, hogy csupán annak teljesítésében tanusitnak erélyt s tevékenységet, a mi a hatóság által szabatik s jelöltetik ki eléjük. Az öszpontosítás legnagyobb ellenségei sem mondtak semmi hatályosabbat a kormányi működés által eszközzendő nemzeti haladás elmélete ellen. Dupont-White ezen hiányt annak bizonyítékául tekinté, hogy a francziákra nézve szükséges a tetemes kormányi beavatkozás; holott mások abban épen a túlzott kormányi működés bizonyítékát s hatását látják.

Ha már most a kormányi beavatkozás általános kérdéséről a központi s helyi kormányzat viszonylagos érdemeire térünk át, el kell ismernünk, hogy Dupont-White urnak ezen tárgy iránti tanai, az alapelv iránti véleményeinek nemcsak jogos következtetései, hanem egyszersmind nélkülözhetlen kiigazításai. Bárminő kényuralom jobb némi ismeret, némi általános miveltség, némi figyelem s szokott tisztelet, a tanultabb egyének véleményei irányában. Ellenben a helyi hatóságok önkénye alatt állani, legtöbb esetben annyit tesz, mint egy kis város vagy falucsoport közönsége kisszerű előítéletei s szűkeblű s ferde nézetei rabszolgájának lenni. Az angolok, kik a helyi szabadságoknak buzgó védői, azon nézetben vannak, hogy egyszerű jellemű s kisebb fontosságú ügyeket lehet büntetlenül egy szűk helység képviselőinek korlátlan kezelésére hagyni; s a helyhatóságok teendője leginkább a birodalmi törvényhozás által kiszabott törvényeket s útasításokat végrehajtani, s azok végrehajtása végetti esz-
közökről gondoskodni.

Azonban abból, hogy a helyhatóságnak nem kell souverain- s korlátlanoknak lennie, nem következik, hogy a központi hatóságnak kelljen olyannak lennie; vagy hogy ez utóbbinak képesnek kelljen lennie, hatalmi tény által az előbbinek ellentállását legyőzni, vagy

annak beleegyezését nélkülözni oly tárgyakban, melyek iránt a törvényhozás nem nyilatkozott. Azon fokot illetőleg, melyben a központi végrehajtó hatalomnak a helyi ügyek ellenőrségében, a helyhatóságokkal közre kelljen működnie, az angolok közt nagy véleménykülönbség létezik. A legújabb angol törvényhozás a központi hatóságot a helyhatósággal sokkal nagyobb mérvben csatolta össze, mint előbb. Ennek az az oka, hogy a jelenkor jellemvonása a visszaélések orvoslása; s azok orvoslását nem lehet azon személyekre s intézményekre bízni, melyek azokat behozták. Azonban szerzünk a valóban létező angol központosítási irányzatot sokkal erősebbnek képzelem, mint a minő.

A fölvilágosult angol közvélemény soha sem volt inkább ellene, mint jelenleg, a helyi ügyek központi hatóság általi kezeltetésének. Ama központosítás, melyet az helyesel, inkább ismeret s tapasztalás, mint hatalom központosítása. Az nem elégednék meg azzal, mit Dupont-White a helyi hatóságoknak kész megadni, t. i. a *veto*-s a *kezdemény*-j o g g a l. Legújabb törvényeink értelmében, a helyi hatóságnak csak kevés esetekben kell a központi hatóságtól kérnie engedélyt. Az saját jogkörének határain belül általában teljes szabad belátása szerint működik, s csupán akkor van alája vetve a központi beavatkozásnak, midőn a parlament világosan kifejezett parancsait megsérti.

Egy másik pont, melynek Dupont-White nem tulajdonít kellő fontosságot, abban áll, hogy a szabadságot veszélyel fenyegeti a kormány hatalma s kegyüri jogának növekedése, mi szükségkép együtt jár annak az egyének s helyi testületek fölötti minden fő fölügyeletével. A legnagyobb francia tekintélyek egyike az alkotmányos kormányzat tárgyában, Royer Collard már régen kijelenté, hogy egy tetemesen központosított kormány bizonyosan kénye szerint uralkodik azon gyűlés fölött, mely az a fölötti ellenörködés végett alakított.

Oly kormány, mely kénye szerint adhatja vagy vonhatja meg a kegyek egész özönét, oly megvesztegetési hatalommal bír, minőt a bevallott autocratiáé is alig szárnyal túl s annak segélyével szinte minden körülmények közt urává lesz a választásoknak, a rendkívüli közingerültség esetei kivételével. Igaz ugyan, hogy még ekkép fölfegyverkezve is ledőlhet; a Villèle s Polignac-féle kormányok egy más után két kamrai választás alkalmával verettek meg. De ez nem gyöngíti Royer Collard állításának gyakorlati igazságát. A kormány a kamráknak folyvást ura maradt mindaddig, míg a közkárhoztatás vihara forradalommal egyjelentésü nem lett, s míg az az elleni ellen-szegülés forradalmat nem idézett elő. Valóban a legújabb történelem teljesen igazolja azon állítást, hogy a szerfölött öszpontosított kormányzat a forradalmon kívül semmi más féknek sem enged, s hogy a korlátlan hatalom látszata által saját végromlása felé csalogattatik egészen azon perczig, midőn mindenki által odahagyatott.

Még nem említök ama nagy erkölcsi s politikai bajt, miszerint valamely nép merő hivatalvadászok fájává idomittatik. Már pedig az összes francziá-gondolkodók, még Dupont-White-t sem véve ki, egyet-értenek az iránt, hogy az első császárság napjai óta ez ama bélyeg, melyet az összpontosítás Francziaországra rányomott. Szerzőnk ugyan abban bízik, hogy a jövedelmező ipar jutalmi szintoly hatalmas késztető erővel fognak birni, mint a hivatalok. De ha minden magasb s méltóságosabb foglalkodás, még az irodalmi s tudományos is a közszolgálat ágául van szervezve, minek kell ebből következnie? Annak, hogy a nemzet becsvágyó s tevékeny része két osztályra: hivatal keresők s pénzkeresők osztályára oszlik föl.

Már részint ezen bajok érzetéből, részint a kormány irányábani nemzeti szokásos bizalmatlanságból, az angol gondolkodók szinte mindnyájan mindig ellene vannak a kormányi működés bárminő terjesztésének; s mélyen meg győződve nem csak arról, hogy mihelyt a nemzet a csecsemő kor pályáiból kikerült, az államnak sok legnagyobb közérdekű ügytől távol kell magát tartania; hanem arról is, hogy még a hol semmi általános elv sem tiltja is meg annak beavatkozását, az semmi egyebet se tegyen, mint a miről világosan be van bizonyítva, hogy azt más eszközökkel nem lehet megtenni. Ezen tárgy iránt az angol társalom oly általános hangulata egészben véve igen helyes. Semmi vak előítéletet sem létezik az államhozi folya-modók ellen, minőt mint a kormány túlzott beavatkozása elleni visz-szalatás némely határozottabb franczia reformerekről gerjesztett. Azonban ott erősen meg vannak arról győződve, hogy ha valamit bár-mely más úton türrhetőleg végbe lehet vinni, jobb ha az azon úton vitetik végbe, mint a kormány által. Az állami működés oly végső gyógyszernek tekintetik, mit általában csak nagy czélokra kell fen-tartani — nehéz s válságos perczekre az ügyek folyamában, vagy oly életbevágó ügyekre, miket nem lehet kevésbbé felelős kezekre bízni. Úgy hisszük csak kevés angol tagadná meg ideiglenesen vagy állandóan a koronától az arra nézve szükséges hatalmat, hogy vala-mely nagy nemzeti érdek komoly károsodástól mentessék meg; — s szintén csak kevés angol fogná annak számára igénybe venni azon hatalmat, miszerint bármely oly dologba beavatkozhassék, mit a közjólét lényeges kára nélkül magára hagyhatna. S noha itt a vona-lat nem lehet egész szabatosággal kijelölni, úgy hisszük, az állam s az egyén, a központi s helyi hatóság közti ilynemű gyakorlati egyezkedés azon eredmény, melyre minden ezen tárgy fölött fölvilá-gosult huzamos elmélkedésnek vezetnie kell.

Az „Edinburgh Rewiew“ ismertetését Dupont-White-nek követ-kező szavainak idézésével végzi: „Az egység más szóval ugyanaz, mi a türelmetlenség.“ — Valóban az egység oly kifejezés, mely — midőn a császári iskola valamely politikusának ajkaiból ered, Euró-pának egyik átka. Az a haladás fő elvének, sőt a polgárisodás ál-landóságának tagadását foglalja magában, mely a különfélségen s

nem az egységen nyugszik. — „Egy Isten, egy Franciaország, egy király, egy kamra!” így kiáltott fel az első constituante egyik tagja. Scott Walther ehhez illő commentárul ezt csatolá: „Egy száj, egy orr, egy fül, egy szem.” Ezen élcz teljes világba helyezi ama nyomorú hajlam nevetségességét s ártalmasságát, mely minden emberi ügyet egy rámára akarván húzni, ezáltal ellenállhatlanúl oda van irányozva, hogy minden ember egyetlen akarat alá vessessék.

TÓTH DÉNES.

LAMARTINE SOCRATESE. ¹⁾

Volt egyszer egy német tanár, ki annyira meg volt győződve a francziák fölületességéről, hogy, noha évek óta csak Platóról tartott előadást, még azon francia munkát sem tartotta, saját vallomása-ként, méltónak az elolvasásra, melyet Martin irt e bölcseész Timaeusáról. Pedig azt, hogy Martin e munkája valóban mintaképe lehet mind józan ítéset, mind szabatos nyelv dolgában minden philologiai munkálatnak, maga a német philologok Nestora, Böckh is elismeri. Mit mondott volna hát ama bizonyos tanár, ha valahogy Lamartine Socrate-se jutott volna kezébe? — Mit mondott volna ahhoz, hogy egy oly ember merészsel Socratesről írni, ki nem csakhogy francia, hanem még azon fölül költő is, Socratesről, kinek tanával, szerinte, még azok sem lehetnek egészen tisztában, a kik német elmemélység mellett, Plato és Xenophon áttanulmányozására alapos, okleveles philologiai készütséget és negyven évi fáradozást szánhattak?

Bizony ama német tanár mindezek hallatára, úgy hiszszük, megbotránkozott volna.

Részünkről, jóllehet szintén áthatoltuk a német okleveles philologiai tanfolyamot, nem voltunk annyira elfogultak, hogy az ilyen-min megbotránkozzunk. De igen is féltünk, bevalljuk őszintén, fölmetszeni Miche Lévy gyűjteménye legutólsó füzetének azon felét, mely Socratesről értekezik. Az eleje, Homer istenítése, nem nyugtalanított. Homer költő, Lamartine is az, gondoltuk, hadd beszéljen utóbbi ódon elődéről a maga kénye kedve szerint. A száztizennyolczadik lapon azonban vége a kísérletnek Homerről; Lamartine jelen kis nyolczadrét kötetének hátralevő részét, tizenhat fejezetben, Socrates emlékezetének szentelte. Féltünk, ismételjük, midőn e szakaszhoz értünk, mert attól tartottunk, hogy a költői szent vakbuzgóság ezen legújabb merényletén azon lelkesedéstelt kegyelet, melylyel Lamar-

¹⁾Collection Michel Lévy. A de Lamartine. Homère et Socrate. Paris. Lévy Frères. 1863.

tine, a költő, neve iránt a kora gyermekkor óta viseltettünk, valahogy még hajótörést szenvedhet: mert ámbár, mint mondók, nem akartuk osztani a német tanár elfogultságát, azt mégis jól tudtuk, hogy a szaktudományosság föltarthatlan térfoglalásaival naponként csökkenik azon tárgyak száma is, melyekhez a pusztá költőnek főhangon még hozzá szállani szabad, a nélkül, hogy nimbusát veszélyesen kockáztassa. Elolvastuk hát a könyvet, és miután elolvastuk átláttuk, hogy a költőt hiába, ok nélkül féltettük. Lamartine húsz éves korában egy költeményt írt Socrates halálára. Ő beszövi ugyan alkalmilag e költeményt jelen kísérletébe, de most szükségesnek látja egyúttal megjegyezni, hogy Socrates halálának e megdicsőítése az életkor azon éveiből való, melyekben neki is előbb szállt ajkaira dal, mint elméjébe a gondolat; oly életkorból, melyben a szívből nem fakad még más, mint himnuszok.

Azóta Lamartine megöregedett; azóta ő is másként itél Socratesről. Ő előtte a jelen pillanatban már többet érnek India és China isteni bölcsői, hasonlítlanul pedig többet a keresztyén vallás kijelentése. „Socrates bölcsesége“ — úgymond, — „értelem csupán; szeretetet az kellő mérvben nem ismer. Jól okoskodik ezen bölcsesség, de nem hoz annyi áldozatot mint kellene. Igen, áldozatot nála hiába keresnél, pedig áldozat nélkül egy erény sem egész; áldozat az ár, mely nélkül megszerezni egyetlen egy igazságot sem lehet. Socrates bölcs, de nem vértanú. Könnyen alkalmazkodik ő korának, és hazájának szokásaihoz, balhiedelemeihez, sőt büneihez is, ha ezek illedelmeseek. Ő nagyon szellemdús, nagyon gyakorlati útasítást szokott adni mind azoknak, kik az erény dolgában hozzá tanácsért folyamodtak, de egyúttal bűnre is szolgáltatott elég alkalmat, mind az ifjak, mind a kéjhölgyek közt. Ő hisz egy egységes egy Istenben, hiszi, hogy az értelem, mely a világokat kormányozza, és a gondviselés, mely azok fölött örfödik, ugyanazonosak ezen egységes egy Istennel: és íme, a közéletben, mindezek daczára, leborúl azon kézzelfogható istenségek előtt, melyeket az ember ábrázatjára faragtak. Ő jól tudott ugyan meghalni, de az ő halála ép annyira feküdt saját magának mint az igazságnak érdekében. Az ő halála nem volt egyéb mint egy jó szerencse, mely a sorstól neki szánva volt. Ő megértette ez intést, föl tudta használni az ily szerencsét, mint föl tudják használni azt oly emberek, kikben a lélek kissé királyiabb.“

„Öreg vagyok már“ — így szólt Xenophonhoz, — „nem várnám úgy sem egyéb, mint érzéseim, elmém teljes megfogyatkozása. Ideje tehát, hogy meghaljak!“

„Socrates nagyon kevés gyöngédséget tanúsít az emberi nem, nagyon kevés gyöngédséget saját neje, saját gyermekei iránt. Mindig örömebb játsza ő a szellemdúsat, mint az önmegtágadót, ha embertársainak érdeke úgy kívánja. Voltak ugyan egyes főnkelt pillanatai, de, különben, már elárúlja, mennyire nem volt meg amaz

isteni kegyesség az ő lényében, az ő bölcsességében. Ő néha czivakodik is; gúnyolódni, gyakran gúnyolódik, enyelegni pedig, szünet nélkül enyeleg. Párbeszédeinek a gúnyor ad életet, a gúnyor, mely még akkor is sért, sebez, ha nem kíván elérni mást, mint terjeszteni az igazságot. Socrates furfangos kérdéseket szokott tenni, hogy a vele társalgót észrevétlenül hálóba kerithesse. Mesterséges fogások által ide s tova szokta csavarni az eszmeeserét, csak hogy eltitkolhassa a czélt, hova az embert vezetni akarja. Végre is ellenfelét saját szavaival szokta megfogni, mintha az igazságot, hogy megérthessük, törbe kellene előbb még ejteni. Ő mindig becsmérel, soha sem enged szabad áradozást saját érzelmeinek. Plato, isteni tanítványa, szárnyakat kölcsönzött neki; e szárnyak nélkül sokszor a röghöz, a sárhoz tapadna.“

„Mindezekből tehát mi bátran véljük következtethetni, hogy Socrates nem volt sem a legbölcsőbb, sem a legerényesebb, sem a legvallásosabb bölcs az ódon időknek, hanem hogy ő volt a legszellemdúsabb és egyúttal a legszeretetre méltóbb becsületes ember Athénében. Tudta, hogyan lehet helyesen gondolkodni, tudta, hogyan lehet helyesen beszélni, hogy lehet jól meghalni, de egyúttal azt is tudta, hogyan lehet jól élni. Szóval, szerintünk az ő bölcsességében nagyon is sok az eszélyesség, s erényében nagyon is sok az ügyesség.“

Igy szól ő most Socratesről.

A kik ismerik a német philologok socratesi-irodalmát, ha Lamartine könyvét elolvassák, azt fogják találni, hogy valami újat bizony Socratesről szerző tulajdonkép nem mondott. Hogy azután olvasta-e a francia költő, az az, ezen ember, ki a mellett, hogy francia, még költő is, a német bölcselmi történelem itészeit, Astot, Zellert, Froshammert, Schwegler, stb., vagy hogy egyedül valódi költői ihlettsége kalauzolta-e azon sejtelmekhez, melyek a tudomány emberének egyébként évtizedek munkásságába kerülnek, e kérdéseket mi ez alkalommal nem merjük eldönteni. Bármiként, annyi tagadhatlan, hogy nem csak az eszmék, az adatok újsága tehet a tudományosságának szolgálatot. Egy vagy más gondolatot sokszor tettek már papírra, a nélkül, hogy az képes lett volna termékenyíteni. Máskor ismét egy új szóllam biztosította nem várt oldalról fölfedezőnek mindazt az utóvilág előtt, mit a tudós adat-halmaz megemészthetlenné tett.

Azt a mit Lamartine mond, Németország tanárai, sőt tanárjelöltjei is már sör-kancsóik mellett, vajmi sokszor elgondolták; de kifejezni nem birta magát még eddig senki közülök oly tiszta, világos szavakkal, mint épen a francia költő Lamartine, ki szerint, mint hallók, „Socrates bölcsességében nagyon sok volt az eszélyesség, s erényében nagyon sok az ügyesség!“ E szavak, bármily népszerű könnyedséggel hangoztanak is azok, magának a német philolog-kritikai iskolának értelmében is orthodoxak, s a mi több e mellett még annyira találók, hogy a németek, ha őszinték akarnának lenni, ma-

guk is bevallhatnák, hogy tudós itéshatározásaikban már régóta ágoskodtak e jelzők után, de mindeddig hasztalanul.

S.

A C R I C K E T.

Ez angol nemzeti tekejátékra, melyet tüzetesen nagyobb munkában fog alulírt megismertetni a magyar közönséggel, e munka megjelenése előtt, idején látjuk föl hívni a közönség figyelmét. Legcélszerűbben véljük pedig ezt tehetni, ha e tárgyat illetőleg kivonatot közlünk egy jeles francia folyóirat hosszabb cikkéből.

Az ember testi erejének fejlesztése az, mondja a „Rev. d. d. Mondes“; — a mire Angliában legtöbb gondot fordítanak. S e célra szabad téren való játékok és testgyakorlatok vannak behozva. Az országisme, mely sehol oly pontossággal nem kezeltetik, mint Angliában, kimutatja, hogy az ország azon részeiben, akár városokban, akár faluhelyeken, hol a testgyakorlatok elhanyagoltatnak, a népesedés csökken s elkorososul, míg a hol e férfias mulatságok divatoznak, a népesedés gyarapszik, s a legelőnyösebben fejlődik.

A nevelési rendszer ennél fogva e nézetekre van alapítva.

Minden iskolában arra van fordítva a figyelem, hogy a szellemi erők kiképezésével a test erejének fejlesztése arányba hozassék.

Az angolok csak igen csekély tisztelettel viseltetnek a tudomány és észtan azon embryói iránt, kiknél a szellemi erők megerősített kora kiképezése a testi szervezet úgyszólván időelőtti elszülését idézte elő.

Új nevelési rendszer tört magának útát újabb időben némely iskolákban, hol a napnak csak egyik felét fordítják tanulmányok, a másik felét pedig játékokra és testgyakorlatokra.

Az ezen rendszer pártolói által tett jelentések szerint azon növendékek, kik a napnak csak néhány óráját szentelik a tanulmányoknak, nagyobb haladást s élénkebb szellemi tehetséget tanúsítanak, mint a kik egész nap könyveik mellett sáppadoznak. Az angolok nagyon számba veszik a testi erőt, melyre nemesak mindig nagy figyelmet fordítani, hanem a melylyel gazdálkodni, s melynek előnyeit pontosan meghatározni is igyekeztek. Kiszámították, hogy az ezen rendszer által előidézett nagyobb erő a népesség egy ötöd résznyi gyarapodásával ér fel.

Ugyanazt tapasztalták a boltokban és raktárakban, hol az alkalmazott egyének közül azok, kiknek naponként néhány órai szünidő engedtetik pihenésre s testgyakorlatokra, ugyanazon idő alatt több erkölcsi erélyt és két annyi cselekvési tehetséget tanúsítottak.

De ez még nem elég, az angol államférfiak, tábornokok, úta-

zók eredményeit azon körülménynek tulajdonítják, hogy már kora ifjúságukban az egyetemeken hozzá szoktak akaratakat úgymint idegeiket bajnoki gyakorlatok közben edzeni.

Az angol nevelés fő eszménye, hogy erős testben, erős lélek fejlesztessék.

A szárazföldön divatozó testgyakorlatok és torna-iskolák ott fel nem találhatók, ő nekik emlékezetet meghaladó idők óta megvan a maguk saját testgyakorló rendszerük, a náluk meghonosított bajnoki játékokban, melyek között a cricket a legnemzetibb s legnemesebb.

E kizárólag angol nemzeti játék eredete visszamegy a legrégebb időkbe, s kitűnik, hogy e játék sok ideig csak a legalsóbb néposztály körében divatozott.

Az utóbbi századokban néhány előkelő férfiú igyekezett e játékot az alsóbb társaságból felsőbbre vinni át, s annak tudományos formát adni.

Kent és Sarrey grófságokban ismételve nagy csaták vívattak, melyeknek részletei az akkor időbeli írók és ujságlapok által közzétettek. Fridrik walesi herceg, III. György atyja, s IV. György nagy kedvelői voltak e játéknak, s az utóbbi állította fel Brightonban a „hercegi cricket-tért.“ („Princes Cricket ground.“) Lord Byron szintén különös előszeretettel tanusított e játék iránt.

E játék, melyet minden angol által játszik, s mely egy nemét a vakbuzgóságnak gyakorolja kedélyére, nagyszámú cricket clubb által képviseltetik, kik egymás ellenébe játszanak.

E játék pontos kiszámításon, fűrgeségen, s bátorságon kívül nagy önmérsékletet (self-governement) igényel. Edzi a jellemet s a lélek erejét, e kizárólag angol tulajdonokat, mert fő kelléke egy játékosnak, hogy magát se a játék nehézségei által zavarba hozatni, se kivivott előnyei által elragadtatni ne engedje. Ha az angolok a cricketről s annak erényeiről beszélnek, kifogyhatatlanok.

A fentebbieken kívül a cricketnek még az az előnye is van, hogy kötelékül szolgál a társadalom különféle osztályai között.

A helységekben nem ritkán láthatni ugyanazon cricket téren az angol pairt a földművelővel, a lelkészt a koresmárossal, a törvény emberét a borbélylyal együtt a játékban részt venni, miközben mindenik azon helyet foglalja el, melyre őt ezen játék körüli érdeme s az abban szerzett tudománya följosositják. S miután e játékhoz különféle testi tehetségek szükségeltetnek, mindenik megtalálja abban a neki megfelelő helyet.

Akarjuk e tudni, kik e játéknak legnagyobb pártolói faluhelyeken? A lelkészek azok, kik e játékot az erkölcsiség egyik leg-hathatósab emeltyűjének tartják, azt állítván, hogy e férfias komoly játék elvonja a kedélyt sok hibáktól és rossz szokásoktól, ezen játék egyébiránt az egyetlen, melyet az angol lelkészeknek tekintélyük ve szélyeztetése nélkül játszani lehet.

A cricket-játszók két osztályba soroztatnak.

Az első osztályhoz tartoznak, a kik e játékot csak mint kedvelők üzik, a második osztályhoz, a kik azt üzletnek, kenyérkeresetnek tekintik. Hogy az utóbbiak ügyesebbek, magától értetődik, miután ezen játék, lehet mondani tudományt, tanulmányozást és sok gyakorlatot igényel.

Minden nagyobb szerű cricket játszmaéknál a műkedvelő játzók néhány üzletszerinti cricket-játékost fogadnak segédül magok mellé, kik e játékot mint kenyérkereseti módot üzik. Ezen utóbbiak, ha bizonyos fokú nevezetességre vergődtek, mindig találhatnak elegendő elfoglaltatást s igen keresettek a clubbok és iskolák részéről.

Egyike a legügyesebb cricketjátszóknak volt néhány év előtt a híres Lillywhite, ki „a páratlan“ melléknévvel tiszteltetett meg.

A királyság egyik legnagyobb iskolája, a Rugby városi iskola egy ideig legyőzetett, valahányszor más iskolákkal cricket-versenyre kelt. Az említett tanító Lillywhite megérkezett, hogy ezeknek leckéket adjon. Megérkezte után mindjárt osztályozta tanítványait a cricket-téren, kiszemelte a legügyesebbeket s a legnagyobb megerőltetéssel hozzá fogott a tanítás munkájához. A tanítványok e föladatot eleintén kissé szigorúnak találták, de Lillywhite hajthatatlan maradt s feltette magában, hogy őket minden áron kiképezendi. E kitértésnek az volt az eredménye, hogy midőn előbbi győztes elleneikkel első alkalommal sikra szálltak, kitünő visszatortást gyakoroltak rajtuk.

Ezen példa annyira fölvillanyozta a többi iskolák lelkesedését, hogy most már egy első rangú iskola sines Angliában, melynek saját cricket tanítója ne volna.

A cricket-tanító választása mindig tavasszal történik s az újságlapokban közhírré tétetik, azért történik pedig a választás tavasszal, mert a cricket játszásához száraz tér igényeltetik, s ezért télen át nem gyakorolják.

Az üzleti cricket játékosok nemesak jól fizetvék, hanem kivivott eredményeik a Times és minden egyéb angol újságok hasábjaiában is dicsérettel megemlittetnek.

Azon tiszteletért, hogy mely helyen született valamely híres cricketjátszó, oly tüzzel vetekednek az angol grófságok, mint a régiek ezt annak idejében Homer vagy más híres ember születése helye tekintetében tevék.

A cricket-játszók bajnokoknak, művészeknek, celebritásoknak neveztetnek s „a rettenes,“ „az oroszlán,“ „a legyőzhetetlen“ s több hasonló mellékevekkal tiszteltetnek meg.

Az angolok lelkesedése ezen játék iránt annak természetéből magyarázható; mert e játék e test minden tagjának erején és ügyességén kívül a szellemi erők kiképzetségét is föltételezi.

Azt állitják, hogy a teke e játéknál inkább észszel mint kézzel vettetik, s hogy egy kitünő tekevetőnek esze ujjai végeig terjed.

A cricket nemcsak az üzleti cricketjátsszókat látja el, hanem ezeken kívül még sok más nem játsszó egyéneknek is nyújt kereset módot. Nevezetesen van egy bizonyos osztály Angolhonban, mely más országban sehol föl nem lelhető, ezek a cricket-játék-birák, kiknek föladata minden cricketjátsszásnál jelen lenni, s kétes esetekben ítéletet mondani. Ezen cricket-birák valóságos alkotmányos tisztviselők, kiket egy külön szabályzat, még inkább azonban a közzvélemény hatalma kötelez. Ítéletük mindenkor ellenvetés nélkül elfogadtatik.

E játék még egy más üzletet is hozott életre, ezek azok a boltok és raktárak, hol a crickethez megkívántató fölszerelések s ruházatok árultatnak.

A legelterjedtebb ruha rövid flanell kabát és bő nadrág a clubbnak színeivel, egy szalma- vagy egyéb könnyű kalap, természetes színű bőrből készült s szegekkel bőven ellátott vastag talpú erős czipők.

Leginkább részt vesznek a cricketben a tudományok emberei, ügyvédek, hivatalnokok, magányzók, kik e játékban a mulatság mellett testi és szellemi erejük megújulását keresik.

Az angol szélsőség e játéknál is mutatkozik. A nők nem elégedve meg azzal, hogy a cricket-játsszókat megtapsolják s buzdítják, maguk is néha kiszállnak a sikra. Bear városában a nők és hajadonok cricket-versenyre keltek egymás között férjeik, testvéreik és más ismerőseik jelenlétében. A nők voltak a győztesek s ennek következtében más kihívások történtek s női cricket clubbok is alakultak.

Az angolok nemcsak az anyaország keblében mozdítják elő a cricket-játékot a béketűrés minden hősiségével, hanem mindenkor igyekeztek e játékot a legtávolabb vidékekre is kiterjeszteni.

Jelenleg Anglia minden kaszárnájának megvan saját cricket-tére és cricket-clubbja. Minden hadihajó el van látva a cricketjáték teljes fölszerelésével, s mindenütt, hol parthoz érnek, katonák és matrózok azonnal versenyre szállnak egymás között.

E játéknak dicsérői azt, mint a polgárisodás hatalmas eszközét ajánlják és semmi alkalmat nem mulasztanak el azt, a hol csak lehet, minden tőlök kitelhető módon terjeszteni.

Magok az angol államférfiak, midőn egy gyarmatot hoznak létre, azt mindaddig, míg saját crickettére nincsen, nem tekintik állandóan megállapítottnak.

Két éve, hogy 11 angol cricket-játsszó meghaladta az Atlanti tengert, hogy Canadába ment az egyesült államokba; ezek ott az új világ valamennyi cricket-clubbjait kihívták, s győzedelmes kirándulásuk bevégeztével, mint az ó kor lovagjai fennlengő lobogóval tértek vissza hazájukba.

Minden ilyen kirándulások közül a legérdekesebb s legdicsőségesebb azonban az volt, mely 1861 évben Ausztráliába történt.

Régóta vágyott ezen terjedelmes gyarmat anyaországával: Angliával a cricket-tér síkján mérközni. Anglia első clubbjaiból tizenegyen, leg híresebb játékosa a királyságnak, végre beiratták magukat e vállalatra. Alig hogy ez elhatározás az országban köztudomásra jutott, a legnagyobb egyhangú lelkesedést idézte elő, s az újságlapok politikai fontosságot tulajdonítottak ez eseménynek. A tizenegy játzó-társ, egy pompás búcsúebéd után Liverpoolban hajóra szállott azon öntudattól kísérve, hogy egész Anglia szemei rajtok függenek. 1861 év december 24-én érkeztek meg Melbournba. Victoria kormánya szinte jó eleve megtette a megfelelő intézkedéseket. Egy tért vett, melyen 40 különféle clubb szakadatlanul gyakorolta magát.

Melbourn innepies arcot öltött a tizenegy megérkeztekor s minden lehető kitüntetéssel fogadá őket, soha államférfiaknak nagyobb tisztelet nem esett osztályrészü, képességeik a lábelleneseknél (Antipoden) szintügy híreszteltettek, mint Britanniában. Csudáltak rajtok a keresztyén faj ideg fennsőségét. Krisztus tana a test erejével semmi viszonyban nem állt ugyan, de a fogalom tisztül, ha a keresztyénséget a polgárosodás eszméjével kötjük össze.

Egy igen tág cricket-tér szabályszerű öntözés által a legforróbb napok daczára frís zöldben tartatott, ezen nagyszerű gyep környezete szinkör formában körül vétetett mintegy hatezer ember elfogadására számított néző helylyel. 17.000 ember jelent meg, kik egyenkint 2 frt 50 kr. néző díjt fizettek s fele ezeknek további 2 frt 50 kr. fizetett, csakhogy üllő helyet kapjon. Stephenson ur, egyike az Angliából jött tizenegyeknek, egy felköszöntő beszédre, társai nevében azt mondá a többek között válaszü, hogy ezen kitünő vendégszerető fogadást derekas vereséggel (good licking) reméli majd elismerhetni. Mint előre látható volt, úgy is történt; az angol játékosok minden verseny játszmában, melyeket maguk és az australian játzókkal játszottak, győztesek voltak, roppant néző sereg különösen számos nő jelenletében.

E kirándulás jó üzlet volt mindenkire, úgy a vállalkozók és gyarmatbeliek, mint a játzókra nézve, kik szintén nem hasztalanul vesztegették idejüket, miután oly művészetnek elemeit terjesztették, mely a britt nemzetiséggel a legszorosabb kapcsolatban áll; más részről a világ másik részén egy várost láttak, mely úgyszólván tegnap a legnagyobb magányból kifejlődve 160.000 főnyi népességgel s már is a test és lélek fejlesztéseül szolgáló oly intézményekkel bír, melyek Europa legnagyobb városaiban még ismeretlenek.

GRÓF ZELENSKI RÓBERT.

THE CHARACTER AND LOGICAL METHOD OF POLITICAL ECONOMY.

By John Cairnes (Az államgazdaság jelleme és logikai módszere.)

Cairnes, — szintűgy mint számos más régibb államgazda, — oly rövid értelmezést kísértett meg, melyben a tudomány összes tárgyai befoglaltassanak; ez azonban neki szintűgy nem sikerült, mint másoknak. Ő az államgazdaságot úgy értelmezi, mint „oly tudományt, mely a gazdaság termelésének s szétoszlásának az emberi természet elveiben, s a külvilág törvényeiben és eseményeiben rejlt okait nyomozza.“ — Már ez értelmezés nyilván nagyon szűk, s egyzersmind nagyon tág. Az államgazdaság alaptörvényei tisztán szellemi törvények; s azokat épen nem lehet úgy tekinteni, mint a melyek más értelmi s physikai törvényekből erednének. Más részről a gazdagság termelése s szétoszlása okainak a „külvilág“ törvényeiben nyomozása nyilván túlmenne a tudomány kiszabott körén; mivel ez a természettannak mindazon törvényeit magában foglalná, melyektől a termelés függ. Szerző kétségkívül úgy érti a dolgot, hogy az államgazdaság a szellemi törvényeken kívül, kénytelen bizonyos anyagi törvényeket is jelölni ki. Űgyde ezt Mill is elismeri, kinek értelmezése ellen szerző ellenvetéseket tesz. Ezért oly értelmezés lenne óhajtandó, — ha ugyan lehetséges, — mely befoglalná az értelmi és physikai törvényeket, melyeknek nyomozása vagy kijelölése az államgazdaságban helyén van, s kizárná azokat, melyek vagy egészben véve előre föltétetnek, vagy hallgatással mellöztetnek. Így p. o. az államgazda, midón a földet tárgyalja, kijelöli a termékenység csökkenésének törvényét; ellenben a vegytannak a földmívelési termelésben oly fontos törvényeiről említést sem tesz. E téren új írónál, minő Cairnes, kedvező jel, ha tiszteletet tanúsít Ricardo tehetségei irányában, mint a kinek államgazdasági nagy munkáját valódi próbakőnek tekinthetni, melynek kedveléséből bizton lehet következtetést vonni valakinek e szakban hivatására. Azonban szintűgy, mint más ilyenmű próbakövek, az említett munka sem egészen biztos kalauz. Űgyanis Ricardot gyökeres tévedése az érték elméletében, miszerint t. i. a munka mennyisége lenne az érték oka, igen sokszor helytelen következtetésekre vezet. Valóban elcsüggesztő látvány, mikép még oly józan s éles elméjű irók is, mint Cairnes és Mill, meg hagyják magukat csatlalni ama finomság s elmésség által, melylyel elismert mesterük saját elméleteit védelmezi. Így p. o. midón Cairnes védelmére kel Ricardo híres tanának a haszonberről, nyilván egészen félreérti az az ellen felhozott ellenvetéseket. Ezen tan ellenei nem tagadják, hogy a legrosszabb, s más mívelés-alatti földek termékenysége közti különbség öszszetalálkozik a fizetett haszonbér összegével; hanem csak azt tagadják, hogy ezek ok és hatás viszonyában állanak egymáshoz, vagy hogy az egyik nem létezhetnék a másik nélkül; mivel Ricardo tana kétségkívül ebben áll. A haszonbérre vonatkozó ezen nehézséget az államgazdák ezen ponsasinorum-ját, mint Mill nevezé — úgy lát-

szik, igen egyszerűen meg lehet oldani. A föld értéke épen azon elvek szerint határozatik meg, mint bármely más egyedárúsági tárgyé. A termékeny vagy alkalmas fekvésű föld mennyisége, megszábotott mennyiség. Már az embereknek különböző czélok végett van szükségük földre; részint gabna s burgonya, részint komló, részint zab termesztése s széna-kaszálás, részint ház-építés, park, kert, csatorna s út-készítés végett stb. Következöleg a földet keresik; s mivel a mindegyik osztálybeli legkívánatosabb nemű föld mennyisége határok közé van szorítva, a keresők közti verseny emeli annak értékét. Ez az érték egyszerű elve. A mivelhető földet illetöleg, a keresők szaporodtával némely oly selejtesebb földek, mikért eleinte senkisé adna semmit is, kerestetni kezdenek, s egy kevés értéket nyernek. Továbbá — s ezt rendkívüli következményekkel bíró elvnek tekinthetni — úgy találják, hogy a jobb fajta földek termékenységet általában nevelni lehet, ha valaki nagyobb tökélt. költ azokra. Ezt eleinte senki sem teszi; mivel tudva van, hogy a tőke másodszori alkalmazása kevésbbé productiv, mint az első. Ezen esetben a föld másodszori termő-erejének semmi értéke sincs. A kijelölt két eset — valamint a földmívelésben tett javítások is — egyszerűen késlelteti a haszonbér növekedését; de az elvet épen nem módosítja. A földet keresők szaporodásának — ott, a hol a gazdagság s népesség folyvást növekszik — szükségkép emelnie kell annak értékét. Már a haszonbér egyszerűen azon ár, melyet ezen becses czikk bérléseért fizetnek; s egy 1000 frt stb. értékű föld bármely czélrai kibérlésének költsége ugyanaz, mi bármely más, 1000 ft. st. értékű dolog kibérlésének költsége. — A földbirtok volt folyvást ama kö, melyben az államgazdák megbotlottak, — a physiokratáktól fogva, — kiknek a földbirtok s termékének rendkívüli jelleméröli eredeti álfölfogása még most sincs egészen kiirtva a tudományból, egészen Malthus s Cairnesig, ki hevesen harczol Malthusnak a népességet tárgyazó elve mellett. E tekintetben, úgy látszik, mind Cairnes ellenfele, Ricardo, mind ő maga eltévesztették a valódi vitapontot. Ugyanis Malthus nem csupán azt állítja, hogy a népesség „hajlandó“ a létező élelem-termelési tehetség határaihoz nyomulni; hanem hogy a legtöbb esetben valósággal ama határokhoz nyomul; s más esetekben tüstént azt tenné, mihelyt az „eszélyes gát“ megszűnnék működni. Erre azt válaszolhatjuk, hogy az emberek sohasem közelíték meg mérhető távolságra ama határokat; s mivel igen valószínűleg ez sohasem is fog történni, — pusztá időpazarlás volna, ily hajlamot tekintetbe venni. Nem a létező élelemszer termelési tehetség határához nyomulnak az emberek szüntelen, — hanem saját zsebeik határához. Ezért nem nagyobb élelem-termelési tehetségre, hanem az emberek munkájának nagyobb kelendőségére van szükség, — mely utóbbi tőke, — még pedig mind a megkötött, mind a forgalomban levő tőke létező mennyiségétől függ. Ellenben Malthus munkája gyakorlati részének józanságát s fontosságát még ellenei sem vonhatják kétségbe.

MILTON ÉLETE LIEBER TŐL.¹⁾

Szerző éveken át Angliában lakván, az angol szabadság kényelmeit személyesen is élvezte, de úgy találta, hogy a korszerű eszmék e győzelmét csak úgy méltányolhatjuk igazán, ha megismerjük a küzdelmeket, melyek azt megszerezték, minélfogva egy más nemzetre alig lehet tanulságosabb időpont, mint épen az első forradalom kora, mely idő alatt a köztársaság gondolkodó organuma sok tekintetben egyedül Milton vala.

A munka tizenöt szakaszra van osztva. Az első szakaszban, miután szerző elmondja, hogy Milton 1608 ban december 9-én Londonban született, hol atyja jegyző (Scrivener) volt, családi körülményekről szól s alapjaiban vizsgálja azon kort, melybe Milton ifjúsága esik, s líven adja elő azon irányt, mely az ifjú kifejlődését jelöli. Többek közt így szól: „Azon időben az angolokon bizonyos héber hajlam mutatkozott, s a forradalom telve van bibliai és mózesi emlékezésekkel s bizonyos rokonság nyilatkozott Britannia és Palestina között, de miként Cromwell egyetlen római jellem volt, ép annyira volt Milton görög jellem.“ Atyja katolikusból lett protestáns s így az á t t é r t e k buzgóságával bírva Milton is csak nem oly buzgó lón, de azért nem vonakodott a görög irodalmat a legszorgalmasabb tanulmánynyá tenni, és saját nyilatkozata szerint minden görög író a classikus korból átolvasott. 1624 a cambridgei egyetembe ment, de már ekkor, 18 éves korában nagyon is átlátta, hogy az ő eszméi (a bensőleg mívelt egyéniséget a külvilággal harmoniába hozni) nagyon távol állanak a valóságtól; s egy oly városban, mint Cambridge — a szellemi élet székhelyén a szórszálhasogató, a külső formákba megfagyó puritanismus és a püspöki talárokkal borított prókátoroskodás sokkal nagyobb tért foglalnak el, hogy sem az általános műveltségnek, az emberi eszméknek, s az igaz, bibliai keresztyénségnek eléendő hely maradjon.

A második szakasz czíme: az ifju költő és megelőzői.

1632-ben mint a szépművészetek mestere hagyta el Milton az egyetemet s vizsátért szüleihez, kik akkor Buckinghamshireben egy szép falusi jószágon laktak. Milton gyenge testalkatú volt és oly szép mint egy leány, ezért s különösen jeles műveltségéért kedves vendége volt a körül lakó nemességnek s azok társaságában tölté idejét s ezek mulattatására írta első költeményeit, — pásztori költeményeket, miket az ifjúság előadott.

E költemények azonban telve valának czélzásokkal azon eszmékre, melyek azon időben a kedélyeket foglalkoztaták; s nagyon is kimutatják Milton nemes szabad gondolkozását; és azt, hogy ő — bár szerette a társaságot — nem elégedett meg a folytonos időtöltésekkel,

¹⁾ Milton. Studien zur Geschichte des englischen Geistes. Hamburg, 1860.

enyelgésekkel; hanem komolyan foglalkozott különösen az olasz irodalommal.

Iró ezután az angol nyelvről s azon angol költőkről emlékezik, kik Milont megelőzték Chaucer és Shakspear-ról egész „etude“ öket ir; végre Miltonnak két ifjúkori a „L' Allegro“ és „Il Penseroso“ czimű költeményeit ismerteti.

E szakasz végén kiemeli író, hogy M. izlésére és kedélyének nemesbitésére nagy befolyást gyakorolt az, hogy ifjúságának néhány évét főranguak közt tölté, s e tárgyban ő maga is úgy nyilatkozott, hogy: „mint szabadon és nemesen gondolkozó ember született lovag!“

A harmadik szakasz tárgya az olaszországi útazás. A görög irodalom keresztyén növendékének forró vágya volt látni Olaszországot, a művészetek hazáját, el is ment s életének legszebb napjai azok valának, melyeket Italia kék ege alatt a legszivesebb baráti körben töltött. Itt már ekkor született meg benne a gondolat nagy költeményéhez, de midőn Nápolyból Szieziliába akart menni, akkor vette híret az angol „mozgalmak“ kitörésének s ő perczig sem habozva, nagy terveit nagy kötelességének áldozta fel s hazájába visszatért. Olaszországi útazása leginkább nyelv érzékét fejleszté s egyáltaljában inkább is meglepte s inkább is hatott rá az olasz zene, mint a festészet és szobrászat.

A negyedik szakaszban írónk az emberiség küzdelmeit festi az igazság és szabadságért; az eszmeforradalmak történeti jogosultságát, az eszmék folytonos tisztulását s az emberiség szakadatlan emelkedését fejtegetvén többek közt így szól: „Minden valódi államférfi ujitó, a ki csak megtartani s nem foglalni is igyekszik, mindig veszít. Maga a történelem folyása folytonos igyekvés az ujitásra.“

Milton azonban nem csak hona történelmét, de a világirodalmat is áttanulmányozva az emberiség hőseit úgy tekinté, mint Homér isteneit, a kik a halandók közé szállnak alá s azokkal küzdenek, azokat bátorítják. A szent ügy minden közelebbi és távolabbi harcsoaival ismerős és rokon volt Milton; s érezte, hogy hivatalva van hozzájuk hasonló lenni. Tudta, hogy az angol forradalomnak újat kell tenni, s jóllehet elismeréssel tekintett a mult nagy férfaira s azok örökségére, teljes önérzettel csatlakozott a mozgalom vezéreikhez, hogy szive és feje legyen azoknak, kik az igazság és szabadságért küzdenek.

Az ötödik szakasz az angol reformatiót és forradalmat tárgyalja. Az angol reformatio kezdetben nem volt egyéb „államesín“-nál, mondja írónk. Minden más országban hitágazatok feletti viták kezdték azt meg, Angliában világi s államtani nézpontok vezérelték az első alapítókat. Később azonban a szent könyv értelmezésében egymástól eltérő pártok születtek s ha a Milton idejebeli három fő felekezetet a püspöki, presbyteri és independens egyházakat említjük, azonnal előttiünk áll az angol protestantismus saját-

ságos jelleme. Író mind hármat s ezekkel szemben a katolikus udvart (I. Jakabot, I. Károlyt) szellemdúsan ismerteti. Az angol nemzet szívós jelleme s az „isteni jogot“ a legmakacsabbúl védő dinastia közti küzdelem okvetlen forradalomra vezetett, melyet író a legmélyebb alapossággal s bámulatra méltó ügyességgel ismertet meg s így megy át a hatodik szakaszra, melynek czíme, Milton közléte.

Milton a forradalom húsz éve alatt egygyé vált hazájával, leg-hívebb tudósítója azon kornak s ő maga is így ír: „Azon hűség és vitézségnek, mely szabadságunkért oly nemesen harczott, mely az emberiség két legnagyobb ellenségén a babonán és zsarnokságon győzelmet nyert, légyen jutalma a dicséret és az irótt emlék dicsősége, melyet a romboló idő örökkön örökké kimélni fog.“ Irataihoz néha magán körülményei adnak magyarázatot, de melyek mindig az általános, a divatos előítéletek megezáfolására s honfitársai fogalmainak tisztítására czélószók. Nagy költeménye előtt írt művei három neműek ú. m. a vallási, erkölcsi s polgári szabadságot illetők. Az elsőhöz tartoznak „Vitatkozásai“ a főpapok (praelátok) isteni jogai ellen. Továbbá beszéde a türelem- és sajtó szabadság mellett s végre nézetei az eszményi keresztyén egyházról. A 2-dikhoz a házasság, elválás és nevelésről írt röpiratai. A harmadikhoz pedig azon jeles s az ékesszóllás minden ékszereivel ragyogó munkák tartoznak, melyeket a külföldről meg-támadott angol nemzet védelmezésére írt. Író mindezeket hosszasan és még is oly kellemesen és tanulságosan ismerteti, hogy az ember egészen bele képzei magát azon két száz év előtt lefolyt, de reánk nézve annyi érdekekkel bíró küzdelmes napokba.

A hetedik szakasz czíme „Prälaten und Puritaner“ s ebben író Miltonnak azon műveit ismerteti, melyeket 1640 től 1642-ig írt. Ezek öt röpiratból állanak, melyekben az angol egyház fő papjait támadja meg s czímeik az akkori szokás szerint egyenes tárgymutatók levén elégségesnek látjuk azok közlését:

1. „A reformationról Angliában s azon akadályokról, melyek azt eddig gátolták.“
2. „A püspöki főpaposkodásról, s hogy vajjon az származtatható-e az apostolok idejéből.“
3. „Az igaz egyházi kormányzat védelme a főpapság ellenében.“
4. „Rendre útasítás.“
5. „Véd beszéd.“

Író mindezen művek keletkezése történetét adja s ezek által teljes világításban áll előttünk azon kor vallásos küzdelme, látjuk a makacs főpapságot, a szívós jellemű puritanokat s mind ezek felett Milont, mint a ki mindegyikök felett óriásként emelkedik ki.

A nyolczadik szakasz a házi szabadságról szól. 1643 pünkösdjén vidékre rándult Milton, hogy magát a falusi tiszta légs kellemes társaság által felüdítse; de nem egyedül tért vissza, magával szép-

ifjú nőt hozott Powell Marit, ki egy földbirtokos cavalier-nek volt a leánya. Barátjai meg voltak lepve; tehát választása hirtelen történt, hanem azért vigan voltak s Londonban is nagy lakadalmat tartottak. De Milton, a szerelmet kereső Milton csalódott; neje könnyelmű, vigéletet hajhászó, fejeskedő asszony volt, így tehát válniok kellett; előbb mind ketten akartak, később kibékültek, de midőn az asszony ugyan csak az maradt, a ki volt, Milton s z a b a d u l n i akart, a papság ellenezte s ekkor irta gyönyörű műveit a családi szabadságról. Szerinte a házasság istentől rendelt eszköz a két fél boldogságára hogy az együtt-lét által telyesebb és boldogabb emberek legyenek s ha ez nem érhető el válni kell; különben a család-élet — ez a földi menyország — pokollá lesz.

A kilencedik szakasz Miltonnak a családi élet fejlődéséről s a nevelésről irt nézeteit ismerteti s egyszersmind az akkori angol nevelési viszonyokat.

A tizedik szakasz czime: „Sajtó szabadság.“ Gondolni lehet, hogy Milton nem fogja kikerülni a megtámadást; ő, a ki a királyokat, főpapokat s a kétszinű és affektáló puritánokat egyaránt megtámadta, el lehet készülvén arra, hogy művei megjelenhetése elé akadályokat fognak gördíteni.

És a presbyteri felekezet, mely előbb a szabadság legbuzgóbb harczosa volt, most 1643 után igen jól találta magát a kézrekerített prelatuskodásban s leginkább volt azon, hogy a sajtó szabadalmait korlátozzák, és nagyon is alkalmatlannak találták azok nyilatkozatait, kik az egyházi reformoktól többet vártak név- és czimcserénél. És midőn Milton a családi ügyek természetét a papi befolyástól függetlennek nyilatkoztatta, előbbi pártfogoltjai s elvtársai legdühösben kelttek ki ellene; s e támadás szülte Milton egyik legjelesebb röpiratát 1644-ben ily czím alatt: „Areopagita. Értekezés a sajtószabadságról. Az angol parlamentnek ajánlva.“

Az ékes szólás minden ékszereivel díszített lánghelméjű szerző sehol egy prózai művében sem ir és szól ily meghatólag és rábeszélőleg; maga a tárgy a mily fontos, érvei épen oly ellenálhatlanok, épen mintha nekünk irta volna, mintha most élne kétszáz év után. Csodálatos, hogy ez az ember mennyivel előzte meg korát, utánna száz évvel irt Voltaire s ezután a sok modern liberalista, de a szabadsajtó mellett egyse emlit újabb érvet Miltonénál s alig ha bár egy is oly szépen mondja el mint ő.

Szól az értelem függetlenségéről, s arról, hogy Isten azt nem azért adta, hogy azt elnyomják, hanem azért, hogy szabad legyen, mert annak segítségével tudjuk megválasztani a jót a rosztól, az erényt a büntől stb. . . . De tegyük fel, ámbár paradoxon, hogy az állam java kívánja a censurát, hol találhatni censort, ki oly tanult, oly művelt és nemeslelkű legyen, hogy az értelem és lángész minden terményeit boncz-kése alá vehesse? Hivatkozik a reformatiora s érte-

kezését azzal végzi, hogy a sajtószabadság föltétele minden más szabadságnak.

A tizenegyedik szakasz fölirata: A király és a nép. A forradalom előre halad, Cromwell mindenütt győz, a királyt elfogják, 1649 január 30-ikán vérpadon végzi életét. Az angol nép gondolkodás-módjában nagy változások történnek, sokan zúgnak, a zavar egyre nő. Ekkor írta Milton ily című munkáját „a királyok és előljárók joga.“ Ha végig olvassuk ez és a fennebbi művek ismertetését, azt véljük, hogy az Encyclopedisták, Payne Tamás, vagy Mirabeau műveit olvassuk, oly élénken vannak azokban fejtegetve az emberek és nemzetek jogai. Az alkotmányos monarchia eszméje, a mint kifejlett Angliában, későbbi kor műve.

A tizenkettedik szakasz Anglia viszonyait Európához tünteti föl. A szerencsétlen király fia leydai tanár Salmasius urat nyerte meg, hogy ismeretes jeles tollával bizonyítsa be Európának, hogy az angol alattvalók „atyagyilkosok.“ A munka elkészült s „A király védelme“ cím alatt a világ elébe került. Mint mindig most is Miltonnak kelle védelmezni nemzetét, s ezt tette az „Angol nép védelme“ című röpiratában. A fejezetből, melyben szerzőe művet ismerteti, biztos nézponatot választhatunk Anglia akkori nemzetközi és diplomatikai viszonyaira; maga a mű pedig nevezetes adat az akkori polemizálás természetét illetőleg.

• A tizenharmadik szakaszban Milton politikai életének áttekintését adja.

A tizenegyedik szakasz czíme. „Elveszett paradicsom.“ E fejezet a világ híré munka ismertetését foglalja magában. Talán visszatérünk tüzetes ismertetésére.

A végső szakasz Milton utolsó költeményeiről szól.

És most ismertetésünket azon ajánlással végezzük, hogy bárki bizton megszerezheti a művet; mert annál élvezetesebbet akár aesthetikai, akár társadalmi, akár politikai tekintetben keveset olvashatni.

DEÁK FARKAS.

ÚJ MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET.

A magyar irodalom története. Irta Jámbor Pál. Két kötet. Pest. Kiadja Ráth Mór 1863.

Irodalmunk történelme terén mintegy tiz tizenöt év óta meglehetősen élénk mozgalmat tapasztalhatni. Már nemcsak életrajzok, tanulmányok jelennek meg, hanem egész rendszeres munkák is, melyek a legrégebb időtől egész a legújabbig tárgyalják irodalmunkat. Azonban meg kell vallani, hogy e mozgalomnak inkább csak zaja van. Toldy munkáit kivéve még csak valami figyelemre méltó sem jelent meg e téren. Leginkább kézi könyveket veszünk, roszt kézi köny-

veket, melyek alig egyebek, mint Toldy munkáinak szerencsétlen kivonatai, még szerencsétlenebb toldalékok kíséretében. Ferenczy, Lonkay és Körneyi munkái gyarló compilatiók. A Lóskayét még nem olvastuk; a mi a Jámbor Pálét illeti, ez valódi botráný, melyet bajos szó nélkül hagyni. Jámbor nem csak a költői, hanem a politikai pályán is némi sikert vívott ki; irodalomtörténetéből számos mutatványt közöltek a lapok, legtöbbször éppen legtekintélyesebb politikai lapunk. Mindez fontosságra emeli e munkát; ily körülmények közt hallgatni róla csaknem annyi volna, mint helyeselni, mi valóban kétségbejuthetné mindazokat, kik hisznek irodalomtörténelmünk jövőjében.

Szerző tulajdonképp nem tudta mit akar írni. Előszavában egy helyt ezt mondja: „Fáradságunkat leginkább megjutalmazná, ha munkánk a felsőbb osztályokban tankönyvvül szolgálna.“ Tehát iskolai kézi könyvet akart írni. De minő iskolai kézi-könyv ez, melyben nem hogy módszer, hanem még rendszer sincs, mely a történelmi adatokat kipickedve-kapkodva, felemáson, szerves kapcsolat nélkül adja elő, zavaros fogalmakat, sőt abszurdumokat tanít s mindezt bizonyos öntetsző szónoki dagálylyal? A könyvet némi előleges ismeretek nyitják meg. Egyetlen szakaszocska is évekre megzavarhatja a tanuló fejét. Szerző nem az irodalom, hanem az irodalomtörténet fogalmán kezdi magyarázatát s csak később száll az irodaloméra. Egy csoport flosculust szór jobbra balra, Kunost és Munkácsit, mint az irodalom martyrarit emlegeti, s a többek közt ekkép emeli ki az irodalom történelmének becsét: „Haszna az irodalom történetének továbbá az, hogy megmutatja mikép lett a mondából legenda, legendából egyházi ének, mikép lett a versből dal, a dalból éposz stb.“ A ki így ír, nem lehet fogalma sem irodalomról, sem történelméről. Hát még mi furcsa következtetéseket húz ki mindebből! „Azért — mond végül — minden könyv becses, mely az irodalom történetét rendszeresen tárgyalja.“ Tehát a rossz könyvek is becsesek, ha az irodalom történelmét tárgyalják. Valóban e könyvnek nagy szüksége van ez állításra. E szakaszt közvetlen a költői nyelv fejtegetése követi. „És ég! mily különbség van a prózai és költői nyelv között — kiált föl pathosszal — amaz a szóból szedi a szavakat, míg emennek szótára a lélek, amaz szükségét fejez ki, emez gondolatokat és képeket.“ Tehát a költőn kívül minden ember kezében szótárral beszél, tehát a költőn kívül senki sem fejez ki gondolatot. E furcsa különbségetétést furcsábbnál furcsább példák világosítják. Például: „A föld füves, ez prózai nyelv, a föld virággal van tele, prózai nyelv, a föld virágos, szintén nem üti meg a mértéket akkor, midőn a tavasz pompáját akarjuk kifejezni; ellenben a föld virányos ez költői kifejezés, mert a tavasz szépségeit egy élő képben állítja elő.“ Még csak nem is sejthetni miért nevezi szerző a „virányos földet“ képek, midőn az oly kevésbé kép, mint akár „a füves,“ akár „a virágos föld.“ Hasonlóképp magyarázza a költészetet is, melyet a magasb gondolatok versebe foglalásának nevez s tárgyául csak a fenségést is-

meri el. E szerint egy kitünő philosophi könyve versbe foglalva már költői mű, e szerint a kellemesnek nincs helye a költészet birodalmában. Még furesább a nyelvrokonság fejtegetése. Szerző szerint a nyelvrokonságot nem a nyelvrendszer hasonlósága bizonyítja, hanem „az egyforma nevek értelmének hasonlatossága.“ Így aztán nyelvünk a világ minden nyelvével rokon, mert először vannak köleszöngött szavaink, mert másodszor a közös eredeti nyelvből, mint forrásból, a magyar is épen úgy merített, mint akármely más nyelv. Az is eredeti a hogy a mesék és mondák közötti különbséget magyarázza. „Mesék-e a mondák kizárólagosan? Ha mesék volnának, akkor elmosódtak volna régen a nép ajkain, nem mentek volna át kegyeletesen törzsökről törzsökre, mint ősi hagyomány, akkor majd így, majd amúgy, majd bővebben, majd szűkebben, most e, majd ama szereplőkkel jelentek volna meg stb.“ A népmesék e sajátosságát a szerzőn kívül még senki se fődözte föl. Ime mindjárt a könyv elején egy ívről nem is igen válogatva mennyi furesa eredetiséget lehet összeszedni. Képzeltetni mennyi van még két egész kötetben.

Jámbor nem fogadja el a már megalapított korszakokat irodalmunk történelmében, de újakat sem tesz helyökbé. „A történet folyamát — úgymond — nem korokra, mint szokás, hanem századokra osztók fel, mert könnyebbnek hiszszük így mind párhuzamot vonni a különböző századok írói közt, mind a fokozatos emelkedést vagy hanyatlást kijelölni.“ E nyilatkozat mutatja, hogy a szerző a történelmet mint krónikát fogja fel és épen oly kevés érzeke van a történelem philosophiájához, mint előadási módjához. Az emelkedést és hanyatlást neki az évek száma fejli meg s nem az uralkodó eszmék története. Az írókat rendbe állítja mint egy compania katonát s úgy tart fölöttök szemlét. Nem is igen tud rólok valami jellemzőbbet mondani, mint azt, hogy melyik századból valók. A korviszonyokba, a nevezetesb írók lényegében annyira sem tud behatni, mint a legfelültesb conversations-lexikon írói. Ama nevezetes mozgalomról, melyet Kazinczy fölkeltett, nem tud egyebet mondani, mint azt: „Mit tett a nyelvújító? Azt bizonyítja a „Mondolat,“ „Válasz a mondolatra,“ „Élet és literatura,“ stb. sok szót fölelevenített, újakat alkotott az idegeneket kiküszöbölté, egy szóval megtanítá az irodalmat merni, miért Somogyi Gedeon haragra lobbant, mint Geoffroi Talma ellen, ki szintén újító volt a színvilágban. De Kazinczy ezért haladott rendtlenül, daczára a mennyköveknek, melyek homlokára csak több fény sugarat szórtak Joga volt haladni, mert ma nyomán halad a nemzet.“ Révayról, mint nyelvészről csak annyit mond, hogy az ik-es ige ügyét fontos okokkal eldöntötte. A többi mind általános s gyermekes phrasis. Például: „Mesteri keze alatt fennmaradt a nyelv, sőt megújult. Mert a nyelvnek, mint a növénynek, örökké újulni, nőni és izmosodni kell. Olyan az, mint a Phönix. Ki hinné, hogy a lepke könnyű szárnyaival valaha mászó állatocska volt? Ezt lehet mondani a magyar nyelvről is. . . Ha jellemezni akarjuk Révayt, nem

tehetjük ezt jobban, mint ez egy szóval: nyelvújító. "De ez még mind semmi ahoz képest, a mit itt-ott az európai mozgalmaknak irodalmunkra tett hatásáról találunk e könyvben. „Ha a XVI. század szellemei mozgalmait vizsgáljuk — mond egy helyt — három uralkodó eszmét találunk ott t. i. a hitújítást, az eposzt és tragédiát." Szerzőnk így a hitújítást az eposz és tragédiával egy sorba téve elmondja, hogy e hitújítás előállította nálunk Dévai Bíró Mátyást, Tasso és Camoens Ilosvait, Shakspeare „Palassa Menyhárt" ismeretlen szerzőjét. Aztán felkiált egész diadallal: „Ime a három tényező, mi az irodalomban új kort nyitott. Igaz, hogy a két utolsó az eposz és tragédia nem gyakorolt nálunk oly hatalmas befolyást, mint a többi Európában, de elég, hogy az eszme megszületett, elég hogy az eszme élt máshol, hogy melegségét mi is érezzük." Így csoportosítja a mi jámbor szerzőnk az eszméket és írókat! Így mernek nálunk irodalomtörténetet írni! Vajha szerzőnk legalább krónikás tudna lenni. De krónikásnak is csak olyan, mint történelemírónak. Nem sokat ad a chronologiai rendre. Elég neki, ha az ugyanegy században született írókat egymás mellé rakhatja. Egyébre nem gondol. Balassa Bálintot, ki a XVI. század végén született elébb tárgyalja, mint Istváni Pált, ki már 1539-ben munkát adott ki, Tinódit később mint Ilosvayt s így tovább. A XIX. század regényirodalmá előadását is Jókain kezdi s úgy megy visszafelé Józsikára. Nem sokat gondol vele, ha jelesb íróink valamelyike kimarad is könyvből, de azért a kevésbbé jeleseket is beigtatja. Erdélyi Jánost még meg sem említi, se mint költőt, se mint kritikust, hanem ezért Mindszentyről a világért sem feledkeznek meg; méltányolja mint oly költőt, ki „legmélyebben kap bele a szent hurokba, melyek sirnak néha újjai alatt." Széchenyi Istvánt se mint író, se mint szónokot nem találjuk e könyvben, de találunk helyette mint nagy tudóst és kitünő szónokot oly különben tiszteletreméltó férfit, ki maga sem igényli ama kitüntetését. Politikai szónokainkat, ha nem voltak egyszerűsmind költők, egészen mellőzi, de tele marokkal szórja a koszorút Szabó Imrének, kinek egyházi beszédeit korszerűeknek és klasszikusoknak nevezi. Az életrajzi adatokban és néha épen a legfontosbakat mellőzi s a kevésbbé fontosakat jegyzi föl. Könyvészeti ismeretei hiányosak vagy olykor épen hibásak. Az „Élet és Literaturát" úgy említi, mint oly folyóiratot, melynek Kazinczy volt éltető lelke, s mely leginkább bizonyítja reformatori munkásságát. Szalárdi krónikájáról azt mondja, hogy az „Uj magyar muzeum" harmadik folyamában jelent meg. Aranyt a Kisfaludy-társaság titoknokának nevezi, stb.

Ily könyvet szánt szerzőnk az iskolai fensőbb osztályok számára kézi könyvvül. Inkább ne tanulják a magyar irodalom történelmét ifjaink, mintsem ily könyvből tanuljanak. Azonban ha jól megolvassuk az előszót, szerzőnk nem iskolai kézi könyvet akart írni; őt magasb becsvágy vezette. Az az óhajtása, hogy vajha könyve tankönyvvül szolgálna, csak mellékes e fennhéjázó nyilatkozatához képest: „Igaz,

hogy már több derék munkát bírnak e téren, de kritikai történetet még nem és szerző különösen ezt tűzte ki magának czélül. " Hogy mit ért szerző az irodalom kritikai története alatt, nem tudjuk, de hogy a kritikáról még fogalma sincs, bátran erősíthetjük. A ki Környecit, Ferenczyt és Józsika östörténelmét történelmi forrásoknak nevezi, a ki azt hiszi, hogy Hadur, mint a magyarok istenének neve, akár a hagyományban, akár a történelemben előfordul; a ki Erdélyben a római utak, vízvezetések és mozaikok maradványait a húnok művészetének és iparának tulajdonítja, az még csak ne is merjen szólni a történelmi kritikáról. De talán a szerző ereje a nyelvészeti vagy aesthetikai kritikában nyilatkozik? Fájdalom itt is hasonló, sőt még botrányosabb tévedésekkel találkozunk. Szerzőnk gúnyolódik azokkal, kik a „Halotti beszédet“ nyelvészeti szempontból vizsgálják. „Sokat irnak és irtak nyelvészeink — úgymond — ez irodalmi maradvány helyesírásáról, ősi betűről (?), eredeti irmodoráról; minket nem annyira a külső vagyis a betűk, hanem a szellem érdekel. Nem az a kérdés, mikép irtak írónk, hanem mit irtak írónk? Ha érekszobrok talapján ezer sírirat mind arany betűkkel is maradt reánk, semmi haszna benne az irodalomnak, ha üres gondolatok halványodnak az arany betűk mellett.“ Azért mit sem ád a halotti beszéd nyelvészeti érdekére, hanem agyba főbe dicséri mint szónoki művet. A par excellence kritikai irodalom történetirő mellőzi legnevezeteseb írónk nyelvészeti vizsgálódásait; se nem ismerteti, se nem bírálja; elég ha oda veti: „Különbben Ferenczy következő kulcsot használta a halotti beszéd helyes olvasására.“ Így vagy még így sem tárgyalja szerzőnk irodalmunk történetét nyelvészeti szempontból. Hamar kész az egészszel. Azt tudja legjobban, hogy mi az ik-es ige, mit sokszor föl is emlit. A melyik régiebb író ezt szabályosan használja, nagyon megdicséri, a melyik vét ellene, annak elítéli nyelvét. Pázmán stylusa legnagyobb érdemét is az ik-es ige helyes használatában helyezi s még abban, hogy feltámasztotta a határozott és határozatlan ige külön hajtogatását. Hogy ez utóbbi állítását miből és mi módon okoskodta ki, a jó isten tudja, de úgy hisszük eléggé mutatja, hogy mit ért szerzőnk az irodalom kritikai története alatt.

Aesthetikai kritikái sem sokat különböznek a nyelvészetiektől. Tulajdonkép egyetlen író se jellemez, csak beszél czifrábnál czifrább dolgokat s a mit az egyikről mond, a másikról is majd mind el lehet monda-ni. A könyv jó részét idézetek foglalják el a jelesb költők műveiből, melyeket sajátságos felkiáltásokkal kísér. De mindezt türethetőbb fejtegetéseivel, melyek valóságos caricaturák. Halljuk csak mint mond Garayról: „Vannak, kik Garayt nem tartják föl-kent költőnek, én ezeknek e négy sorral felelek:

Harminez nemes Budára tart,
Szabad halálra kész,
Harminez nemes bajtárs előtt
Kont a kemény vitéz.

Lehet-e az, hogy ily sorok, hol minden szó tűz és erő, ihletlen kebelben teremjenek? Vagy ezzel:

Sem Hédervári Kont

vagy ezzel:

Vélnéd egy erdő rengeti
Hatalmas üstökét.

vagy ezzel:

S a néma légbe nem vegyül
Csak legkisebbke jaj.

vagy végre ezzel:

Igy áll az ős erdők díszé,
Az óriási cser.

Ia ezek nem költői szépségek, akkor semmi sem szép a világon.“ Igy fejteget szerzőnk, oly sorokkal bizonyítgatja Garay nagyságát, melyek magokban semmit sem érnek, s melyeket akárki megírhat. Néha mélyebben is bele ereszkedik a költemények bonczolatába, keresi az alapeszmét s történetesen csaknem majd mindig a költemények végén találja meg. „Mi teheti széppé — úgymond — Petőfi Rózsavölgyi halálára írt költeményét? Az alapeszme, mely nem más, mint a koldusbot.“ (E szó épen a vers végén van.) Bajza Apotheosisát „szabatos és virágos nyelve“ mellett is azért nem méltányolhatja, mert nem látja elég világosan az alapeszmét, melynek a költemény végén kellene lenni. „Mi itt az alapeszme? — Kérdi. — Hát a jövőben? Ha az, úgy e szavaknál kell végződnie: áll a villámosság.“ Ily hamar készen van irodalmunk első kritikai történetírója mindennel. Általában nem untatja olvasóit. Jelszava: „breviter et confuse.“ „Mi a dráma? kérdi egy szakasz elején — megmondja Hebbel a Niebelungenben:

Már nem bírom oly súlyos a teher,
Vedd Detre ur magadra koronám,
S vidd a világot hátadon tovább,
Ama keresztján függőnek nevében.

Az ily jellemző sorok fölértnek egy felvonással, főleg ha cselekvény nincs bennök.“ Ezzel aztán meg van magyarázva, mi a dráma.

Azzal sem igen lehet vádolni szerzőnket, hogy szigorú vagy épen epés kritikus. „Galamb szíve van és epéje nincs.“ Diesér mindenkit, Kisfaludy Károlyt épen Shakespearehoz hasonlítja. Nehány sort idéz Emerson Shakespeare-ről írt essayjéből, melyet magyar fordítójának, Janesónak, tulajdonít s így kiált föl: „E rajzot Kisfaludyra is bátran alkalmazhatjuk, mert ő — nem hiába festő vala ifjú korában — éles szemével meglátta az embert en gros és en detail, meglátta a lelket minden rétegében és úgy festette le az urat, a cselédet, a nagyszonyt, a társalgónőt, a huszárt, a hőst, a mint vannak.“ Csak két pontban fejt ki nagyobb szigort, egyik a „mérték“ a másik Petőfi. Fogalma se levén a magyar rythmusról legrégibb költőinknél is trochaeus és jámbus lábakat keres s az újabb költők magyar mértékű verseit a nyugat-európai schemák szerint ítéli meg. A rim dolgában már engedékenyebb. „A magyar nyelv — úgymond — a

mily alkalmas a mértékre, ellenben épen oly pártütő a rim ellen; mi meglegegedhetünk ha az utolsó két szótag csak rokon hangzásu, tökéletesen csengő rimek csak bűcsuztatóban fordulnak elő, például: jó fiam Absolon, ki laksz Apostogon. Tehát „Absolon“ és „Apostogon“ tökéletes jó rimek. Petőfi iránt már sokkal szigorúbb. Illő is, hogy a ki Kisfaludy Károlyt Shakespeareanak nevezte, Petőfi iránt szigorú legyen. Népdalait kevésre becsüli; nagyobbak tartja az elbeszélésben, „Megy a juhász számaron“ kezdetű románczát pedig épen tönkre akarja tenni. „Ki a magyar nép jellemét ismeri — úgymond — ki azt gondosan tanulmányozza, lehetlen, hogy ne érezze velem együtt, mikép a kedvesét gyászoló juhász nem töltheti boszuját a szegény állaton, mely ura fájdalmát szeméből megérté. Ha a nép fia gyászol: némán ballag, senkit sem bánt, legfeljebb süvegét emeli meg az előtt, kivel találkozik vagy némán elfordul, vagy inge ujjával törli ki könnyeit. Ilyen a magyar nép fájdalma.“ Ime mily bölcsen fogja fel szerzőnk e költeményt. Szerencsére Petőfi tisztelői azzal vigasztalhatják magokat, hogy szerzőnk némely megrovása valódi magasztalás. „Semmi iskola hívője nem volt“ — mond róla megrovólag. Nem bizony, hanem a helyett tudott költészetünknek új irányt adni, új iskolát teremteni.

De nem folytatjuk tovább. E folyóirat hasábjait becesb dolgokkal is betölthetni, mint ily munka hosszás ismertetésével. Szerzőnk sem iskolai kézi könyvet, sem kritikai történelmet nem irt. Ha ugyan akart valamit írni, költészetünk történelmét akarta jellemrajzokban, némi tetszetős formában. Talán francia példányok lebegtek előtte, melyeket tökéletesen félre értett. Azt hitte, hogy a phrasis a tudomány művészi formája s tudomány minden fáradság nélkül is lehet szerezni. Nem hozzuk kétségbe Jámbor költői tehetségét, egy pár csinos verset is olvastunk tőle, de kétségbe hozzuk, hogy valaha bűvárlotta volna irodalmunkat, hogy fogalma volna az irodalomtörténelemtől s kritikától. E munka nem tévedés, hiba, hanem valóságos bűn, melyet szerzőnek valaha enyhíteni is nagyon nehéz lesz.

BYRON JELLEMRAJZA.

(Mutatványúl „Macaulay essayi“ fordításából.)

E könyvet ¹⁾ nagy örömmel olvastuk. Compositióját tekintve is, megérdemli, hogy korunk legjobb angol prózai kísérletei közé sorozzuk. Egyetlen hely sincs ugyan benne, a melyet össze lehetne hasonlítani azon egy kettővel, melyet Sheridan életéből szemelhetni ki. De mint egész, sokkal felette áll azon munkának. Az irány kellemes, világos és férfias, s midőn ékesszólássá emelkedik, emelkedése ment minden erőlködéstől vagy fitogtatástól. A tárgy sem áll alább a kezelésnél. Nehéz volna oly könyvet nevezni, mely több jóakaratot, méltányosságot s szerénységet bizonyítana. Látszik, nem azon okból irták, hogy megmutassa, -- mit azonban gyakran tesz -- mily jól tud szerzője írni, hanem azon célból, hogy kitisztazza, a mennyire az igazság engedi, egy híres ember emlékét, ki magát többé nem igazolhatja. Mr. Moore sohasem tolakodik lord Byron s a publikum közé. Az önzés legnagyobb kísértése daczára sem mond többet magáról, mint a mennyit a tárgy mulhatlanul megkíván.

E kötet nagy részét, valóban legnagyobb részét, lord Byron leveleinek s naplójának kivonata teszi, s nehéz eléggé méltányolni az ügyességet, mit a kiválasztás s rendezés tanúsítanak. Nem mondjuk, hogy nem találtunk néha e két nagy negyedrében oly adomát, melyet ki kellett volna hagyni, oly levelet, melyet el kellett volna hallgatni, oly nevet, melyet csillag alá kellett volna rejteni, vagy csillagot, mely nem felel meg a név-elrejtés céljának. De lehetlen egy általános áttekintés után tagadnunk, hogy a földadat nagy ítélő tehetséggel és humanitással van megoldva. Ha elgondoljuk azon életet, melyet lord Byron folytatott, heves könnyelműségét, ingerlékenységét s közlékenységét, csak bámulnunk lehet azon ügyesség fölötte, melylyel Mr. Moorenak sikerült annyit tárni föl barátja jelleme s nézeteiből, s oly kevés fájdalmat okozni az élőknek.

Lord Byron naplójának s levelezésének kivonata a legnagyobb mértékben becses, nem csupán azon értesítés miatt, mi a kitűnő férfinóra, ki azokat írta, vonatkozik, hanem műalkati ritka érdemük miatt is. A levelek, legalább azok, melyek Olaszországból irvák, nyelvünk legjobbjai közé tartoznak. Kevésbbé mesterkéltek, mint Pope s Walpoléi; tartalmasabbak, mint Cowper-éi. Tudván, hogy sokat közülök nem csupán annak számára irt, a kihez intézve volt, hanem általános levelek, arra szánva, hogy széles körtől olvastassanak, azt hittük, okosak és szellemdúsak ugyan, de könnyűség nélkül. Figyelmesen kerestünk feszséget a nyelvben s ügyetlen átmenetet. Kellemesen csalódtunk, s megvalljuk, hogy ha lord Byron le-

¹⁾ Macaulay Moore munkáját ismerteti: „Byron élete.“

vél-irálya mesterkél: ritka s bámulatos példája azon legnagyobb mesterségnek, melyet nem lehet megkülönböztetni a természettől.

A mély s kínos érdekről, mit e könyv ébreszt, egy kivonat sem adhat helyes fogalmat. Ily bús és sötét történetet alig lehet a képzelem művében is találni; s nem igen irigyeljük az erkölcsbirót, ki megilletődés nélkül olvashatja.

A csinos rege, melylyel az orleansi hercegnő fia a regens jellemét illusztrálta, csekély változtatással alkalmazható Byronra. Minden tündért, kivéve egyet, bölesőjéhez szólítottak. A komák mind pazarok voltak ajándékaikban. Egyik rangot, a másik lángészt, a harmadik szépséget adott. A rosz tündér, ki hivatlan maradt, utoljára jött, s nem levén képes visszavonni, mit nővérei tettek kedvenczükért, minden áldásba egy átkot vegyített. Lord Byron rangjában, eszében, jellemében sőt még személyében is különösen egyesültek az ellenkező végletek. Ő mind annak birtokában született, mit ez emberék óhajtanak s bámulnak. De mind azon kitünő előnyökbe, mik mások fölé emelték, vegyült valami nyomorúlt és aljas. Ő régi s nemes családból származott ugyan, de azt vétkei s a dőreségek sorozata, melyek botrányos nyilvánosságra jutának, lealacsonyíták s elszegényíték. Azon rokon, kit rangban követett, szegénységben halt meg, s ha birái nem könyörülnek rajta, gályán halt volna meg. Az ifjú peernek nagy elmetehetségei valának; de volt eszének beteges része is. Természettől nagylelkű s érzékeny szívet nyert: de kedélye daczos s ingerlékeny volt. Fejét a szobrázok örömet másolták; s nyomorék lábát csúfolva utánozták a koldusok. Eszének ereje s gyengesége által egyiránt kitünvén, jószívű s romlott, szegény lord s szép nyomorék levén: ha valakinek, úgy neki volt szüksége okos és szilárd nevelésre. De ha a természet szeszélyesen bánt vele, a szülő, ki jellemének fejlesztésével volt megbízva, még szeszélyesebben. Anyja a düh rohamaiból a szeretet rohamaiba esett. Néha majd megfojtá nyájaskodásával, másszor nyomorékságával sértegette. Aztán a világba lépett; s a világ, mint anyja, néha szeretettel, néha kegyetlenül, de igazságosan sohasem bánt vele. Hízelt megválasztás nélkül. Ő igazán elkényeztetett gyermek volt; nem csupán a szülői hanem a természet, szerencse, hir és társalom elkényeztetett gyermeke. Első verseit oly megvetéssel fogadták, melyet gyöngeségfűk daczára sem érdemeltek egészen. Ellenkezőleg azon költeményét, melyet utazásából visszatértekor bocsátott közre: nagyon érdeme fölött magasztalták. Huszonnégy éves korában az irodalmi hir legmagasb fokán lelte magát Scott, Wordsworth, Southey s egy csoport más kitünő íróval lábai alatt. Alig van példája a történelemben ily gyors emelkedésnek oly szédítő magasságra.

Minden, a mi természetünk legerősb hajlamait izgathatá s ki-elégitheté, száz társas terem tekintete, egy egész nemzet zajos tetszése, megtapsolt férfiak tapsai, bájos nők szerelme, ez egész világ minden dicsőségével lőnek az ifjúnak nyújtva, kit a természet heves

szenvedélyekkel ruházott fel, s a nevelés sohasem tanított azok fékezésére. Úgy élt ő, mint sokan élnek, kiknek nincs hasonló mentességük hibáik védelmére. De azért honfitársai csak szerették s bámulták. El voltak tökéelve kibágásaiban csak azon lángelme villámain s kitöréseit látni, melyek költeményeiben égtek. Megtámadta a vallást, s nevét mégis szeretettel említék vallásos körökben, s műveit sok vallásos közlöny ritka gyöngédséggel róttá meg. Gúnyverset irt a kormányzó herczegre; de a torykat nem idegeníthet el magától. Úgy tetszett, mindent megbocsáthatni az ifjúságnak, rangnak és lángésznek.

Aztán a visszahatás jött. A társalom, szeszélyes boszankodásában, mint szeretetében szeszélyes volt — dühbe jött daczos, elkényeztetett kedvenczére. Oktalan bálványozással imádták. Oktalan dühvel üldözték. Sokat irtak azon szerencsétlen családi eseményekről, mik sorsát eldönték. De a közönség most sem tud, akkor sem tudott semmi bizonyost, csak hogy összeveszett nejével, s az nem akar tovább élni vele. Volt czélozgatás, vállvonítás és fejcsóválás, „Jól van jól, tudjuk mi, — ha szólani akarnánk!“ stb. De nem tudjuk, hogy volna egyetlen kézzel-fogható vagy csak hihető bizonyosság által támogatott tény is, mely azt mutatná, hogy Lord Byron-t jobban lehet kárhoztatni, mint bármely más férfit, ki nejével rosz lábon él. Igaz, hogy a szakférfiak, kikkel Lady Byron tanácskozott, úgy vélekedtek, hogy ne éljen férjével. De nem kell felednünk, hogy véleményüket csak egyik fél kihalgatása után képezték. Ezzel nem mondjuk, még csak távolról sem akarjuk mondani, hogy Lady Byront bármi tekintetben is gáncsolni lehessen. Mi azt hisszük: a kik a nőt kárhoztatják a közönség előtt fekvő bizonyságok alapján, épen oly hirtelenkedők, mint a kik férjét elítélik. Mi nem akarunk, még saját lelkiünkben sem tudunk ítéletet mondani oly dolog felett, melyet ily kevésbé ismerünk. Nagyon kívánatos, hogy az elválás idejében is mindazok, kik oly keveset tudtak a dologról, mint a mily keveset jelenben tudunk, színtoly kimélettel lettek volna, mely ily körülmények közt csak egyszerű igazság.

Nem ismerünk nevelésesebb látványt, mint a britt közönséget időnkénti morális rohamaiban. Szökés, elválás, házi viszályok közönségesen csekély figyelmet ébresztenek. Olvassuk a botrányt, beszélünk róla egyikét nap, s aztán elfeledjük. De hat—hét esztendőben egyszer erényünk túlérzékeny lesz. Nem tűrhetjük, hogy a vallás s illem szabályát megsértsék. Ellent kell állanunk a véteknek. Meg kell tanítanunk a kéjenczeket, hogy az angol nép tudja becsülni a házi kötelékek fontosságát. Következésképp engesztelő áldozatul szemelünk ki egy szerencsétlent, ki semmivel sem romlottabb, mint száz más, kiknek vétségökkel elnézően bántuak. Ha gyermekei vannak, azokat el kell tőle venni. Ha hivatalban van, el kell kergetni. A magasb osztály szakít vele, s az alsóbbak kipiszzszegik. Ő tulajdonképen bűnbak, a ki az egész osztály helyettese, s kinek kinjaiban, úgy

hiszik, az egész osztály kihágásai eléggé büntetvék. Nagy öntetszéssel elmélkedünk saját szigorunk felett s büszkén hasonlítjuk össze a honunkban megállapított magas erkölcsiséget a párisi lazasággal. Végre haragunk betelt. Áldozatunk tönkre s boldogtalanná van téve. S erényünk nyugodtan megy aludni további két évre.

Természetes, hogy azon vétkeket, melyek a háziboldogságot feldűlják, lehetőleg gátolni kell. Színtoly természetes, hogy ezt büntető törvényhozás nem teheti. Ennélfogva helyes és kívánatos, hogy a közvélemény fordúljon ellene. De fordúljon egyaránt, határozottan és mérsékeltén, nem pedig rögtöni rohamokban. Egyenlő mértékkel mérjük mindenkinek. A tizedelés mindig rosزالható módja a büntetésnek: oly bírák segédeszköze, kik indolensek s hirtelenkedők a tények megvizsgálásában s a vétek árnyalatai közti finom különböztetésben. Oktalan e szokás még hadi törvényszékeknél is. De a közvélemény ítélő-széke által gyakorolva, sokkal oktalanabb. Helyes, hogy bizonyos gyalázat kövessen bizonyos rossz tettet. De nem helyes, hogy a vétkesek a gyalázatban csak a sorszluzás véletlenének legyenek kitéve, hogy minden száz közül kilenczvenkilencz megmeneküljön, s hogy a századik, talán a legártatlanabb köztök, lakoljon mindért. Emlékszünk egy Lincoln Inn-ben össze csoportosult tömegre, mely ordítva kísért bizonyos gentlemant, ki ellen akkor az angol törvényekben legsúlyosabb eljárás volt folyamatban — mert hűtlen férj volt, mintha a kor legnépszerűbb emberei, például lord Nelson, nem lettek volna hűtlen férjek! Emlékszünk egy másik esetre, mi még ennél is több. Elhiszik-e unokáink, hogy akkor, mikor oly férfiak, kiknek szerelmi kalandjaik köztudomásuak s törvényesen bebizonyítva valának: az állam néhány legfőbb polgári s katonai hivatalát tölték be, vallásos és jótékony egyletekben elnököltek, minden társaság gyönyöre s a tömeg kedvencei voltak; s egy csoport erkölcsbíró csak azért ment színházba, hogy meghajgáljon egy szegény színészt, mert egy alderman házi boldogságát megzavarta! Mi volt akár a sértő, akár a sértett körülményeiben, a mi a hallgatók hevét igazolhatja: soha sem foghatók meg. Még eddig nem tették föl, hogy a színész állása különösen kedvező a szigorú erényekre nézve, vagy hogy az aldermanok osztálya bizonyos különös előjogot élvez oly sérelem ellenében, minő a közönség haragját jelen esetben ébreszté föl. De ilyen az emberi igazság!

Ez esetekben a büntetés túlságos ugyan, de a vétek tudva s bebizonyítva volt. Lord Byron esete súlyosabb. Irányában valódi Jedwood igazságot gyakoroltak. Előbb jött a végrehajlás, aztán a vizsgálát, s utoljára vagyis épen nem, a vád. A közönség, a nélkül, hogy legkisebbet tudna családi ügyeiről, nagy dühbe jött rá, s törvéneteket kezdett koholni, melyek haragját igazolják. Tíz vagy húsz különböző, egymásközt, magában és a józan észszel összeférhetlen monda keringett egy időben az elválásról. Mi van igaz bennök? az azokat ismétlő erényes nép nem tudta, nem is gondolt vele. Mert

ezen történetek tulajdonkép nem okai, hanem következményei voltak a közneheztelésnek. Hasonlítottak azon utálatos rágalmakhoz, melyeket Lewis Goldsmith s hasonló aljas libellisták szoktak Bonaparteről hirdetni: hogy egy leányt mérgezett meg mirenyyel, midőn a hadi iskolában tanult, egy gránátost fogadott Dessaix megölésére Marengonál, hogy St. Cloudot Caprara minden szennyével árasztá el. Volt idő, midőn hasonló adomák némi hitelt nyertek azoknál, kik gyűlölvén a franczia császárt, mohón kaptak mindenben, a mi gyűlöletüket igazolható. Lord Byron épen így járt. Honfíarsai haragudtak rá. Iratai s jelleme elveszték az ujság ingerét. Ő oly vétkeket követett el, melyet minden vétek közt legjobban büntetnek: túlmagasztalták, túl meleg érdeket költött; s a közönség szokott igazságával őt büntette saját dőreségeért. A tömeg ragaszkodása sokban hasonlít az arab regék ledér tündéréhez, ki, ha szerelmének 40 napja elmúlt, nem elégelte meg szeretői elbocsátását, hanem arra kárhoztatá őket, hogy utálatos alakban s kegyetlen kinok közt bűnhődjenek vétkükért, hogy egyszer nagyon is tetszetek neki.

A gyalázat, melyet Byronnak tűrnie kellett, olyan volt, mely állhatatosb elmét is megrázott volna. Az ujságok pasquill-okkal voltak tele. Kizárták oly körökből, melyeket még csak imént ünnepeltek ünnepeltjeként látogatott. Mind azon csúszó férgek, melyek nemesebb természetek vesztén lakmároznak: siettek eledelükre; s igazuk volt: ők természetüket követték. Nem minden nap esik meg, hogy a leledző ostobák durva irigységét ily ész kinjai, ily név sülyedése elégítse ki.

A szerencsétlen örökre elhagyta hazáját. A gyalázás ordítása kísérte a tengeren át, a Rajna mentében, az Alpokon túl; fokonként gyengébb lett; — elhalt. Azok, kik indítói valának, kérdezni kezdték egymástól, mi hát tulajdonkép a dolog, mely felett oly nagy lármát ütöttek, s szerették volna visszahívni a vétkest, a kit csak imént üztek el magoktól. Költészete népszerűbb lett, mint valaha volt, s panaszait könyvek közt olvasták ezren meg ezren, a kik soha színét sem látták.

Ő lakát az Adria partjain ütötte fel, a legfestőibb s érdekesebb városban, a legragyogóbb ég alatt, a legragyogóbb tenger mellett. Gáncsolódás nem volt vétké szomszédságának, melyet választott. Romlott faj lakta azt, rég híres jártasságáról a kéj mesterségében s elnézéséről az érzékiség szeszélyei iránt. Fogadott hazája közvéleményétől nem félhetett. Szülőföldjének közvéleményével nyílt harczban állott. Szilaj s kétségbeesett kicsapongásokba rohant, melyeket nem nemesített egy nagylelkű vagy gyöngéd érzés sem. Velencei haremjéből kötetet kötetre irt, tele ékesszólással, élcezel, pathoszszal, fajtalanossággal és keserű megvetéssel. Egészsége hanyatlott kicsapongásai következtében. Haja megöszült. Eledele megszűnt táplálni. Lapangó lúz hervasztotta el. Úgy látszik, teste lelke egyszerre törnek meg.

E nyomorúlt süllyedésből egy új viszony mentette meg némikép, mely vétkes volt ugyan, de ha az általa lakott ország erkölesi mérlegével mérjük, erényesnek nevezhető. De a vétek által beszennyezett képzelem, a szerencsétlenség által elkeseredett kedély s a mámor ártalmas izgatásához szokott szerv gátlák teljes élvezésében a boldogságnak, melyet sok szerelmei közt ezen legtisztább s nyugodtabból meríthetett volna. Hevítő szeszek s rajnai borok éjfélenkénti ivása alá kezdték ázni finom értelmét. Versei sokat veszítének az erő s tömörségből, mi oly kitünővé tette volt azokat. De nem akart küzdelem nélkül mondani le az uralomról, mit nemzedéke fölött gyakorolt. A dicsvágy egy új álma lebegett előtte; egy írói párt fejévé, egy nagy szellemi forradalom indítójává akart lenni; vezetni kívánta Anglia közszellemét olasz magányából, mint Voltaire vezette Franciaország közszellemét ferney-i villájából. Úgy látszik, e reményben indította meg a „Liberalt.“ De a mily erővel hatott kortársai képzelmére, csalódott saját erejében, ha azt remélte, hogy irányozhatja véleményüket, s még durvábban csalódott hajlamai fölött, ha azt hitte, hogy tartósan működhetik közre más irodalmi férfakkal. A terv kudarcot, gyalázatos kudarcot vallott. Bosszúsán magára, bosszúsán társaira felhagyott vele, s más célhoz fordult, éltének utolsó és legnemesebb céljához.

Egy nemzet, egykor első a nemzetek közt, kitünő tudományokban, kitünő hadi dicsőségben, a philosophia, ékesszólás és szépművészetek bölcsője, századokon keresztül kegyetlen járom alatt görnyedett Minden vétek, mit nyomatás szül, azon aljas vétkek, miket azokban szül, kik türik, azon kegyetlen vétkek, miket azokban szül, kik küzdenek ellene: megrontották e nyomorúlt faj jellemét. Az a vitézség, mely az emberi mivelődés nagy csatájában győzött, mely Európát megmenté, Ázsiát meghódította: már csak kalózok és rablók közt tanyázott. Az egykor minden physikai s erkölesi tudományok mezején oly feltünően tanusított ügyesség félénk, szolgálai ármánynya süllyedt. Egyszerre felkelt ez elfajult nép zarnokai ellen. Gáncsolva vagy elárulva a környező hatalmasságok által: magukban találtak fel valamit abból, mi kipótolhatott minden idegen segílyt: valamit atyáik erélyéből.

Lehetlen volt, hogy lord Byron, mint író, ne érdekelje ezen küzdelem. Politikai véleménye, habár határozatlan, mint minden véleménye, nagyon a szabadság felé hajlott. Segíté az olasz felkelőket pénzével, s ha szabadságharczuk tovább tart, hihetően kardjával is segítette volna. De Hellashoz saját kötelekek fűzték. Ifjú korában lakta ez országot. Sok fényes és népszerű költeményére ennek tájai s története adák az ihletet. Megúnva a tétlenséget, saját szemei előtt lealacsonyulva magán vétkei s irodalmi kudarczai által, még nem izlett hevület s tisztos kitüntetés után vágyva: kimerült testét s sebzett szellemét a görög táborba vitte. Viselete ez új állásában annyi erőt s józanságot tanusított, hogy joggal hihetjük, hogy ha tovább él, ki-

tünteti magát mint katona s politicus, De az élvek s gond hetven év munkáját végezték finom szervezetén. A halál keze ránehezedett, érezé; s az egyetlen ohajtás, mit nyilvánított: karddal kezében halni meg.

Ez meg lön tagadva töle. Gond, fáradsalmak s azon szerencsétlen izgató szerek, melyeket nem nélkülözhetett, csak hamar kór-ágyra vetették, idegen országban, idegen emberek közt, egyetlen oly lény nélkül közelében, kit szeretett volna. Ott végezte be 36 éves korában a tizenkilencedik század leghíresebb angola fényes s nyomorult pályáját.

Még most sem festhetjük ez eseményeket, hogy ne érezzünk valamit abból, mit a nemzet érzett, midőn először tudta meg, hogy becsukódott a sír annyi fájdalom s annyi dicsőség fölött; mit azok éreztek, kik látták a gyászmenetet kocsik hosszú sorával, lassan fordulni éjszoknak, hátrahagyva azon temetőt, melyet oly sok nagy költő hamva szentesített, de a melyek ajtai csukva maradtak mind az előtt, a mi Byronból megmaradt. Jól emlékszünk, hogy e napon szigorú erkölcsbírák nem tarthaták vissza könnyeiket az oly hírneves s szerencsétlen ifjú fölött, ki oly ritka tehetségekkel volt megajándékozva s oly erős kísértéseknek volt kitéve. Szükségtelen minden elmélkedés. A történetben magában fekszik a morál. Századunk valóban gazdag volt intésben a kitünök-, vigaszban a névtelenek számára. Két ember halálára emlékezünk, kik oly korban, midőn sokan még nevelésüket is alig végezték be, kiki saját szakában a dicsőség tetőpontjára emelkedtek. Egyik Longwoodban halt meg; a másik Missolonghiban.

Mindig nehéz egy korunkban élő férfi írói jellemét külön választani személyes jellemétől: Lord Byron esetében e különválasztás kétszeresen nehéz. Mert alig mondunk sokat, azt állítván, hogy lord Byron semmit sem irt közvetett vagy közvetlen vonatkozás nélkül magára. Az élményei által költött érdek vegyül elménkben s alkalmasint majd minden olvasónk elméjében azon érdek közé, mely tulajdonkép műveit illeti. Egy nemzedéknek kell kihalni, mielőtt lehetséges lesz igazságos ítéletet mondani könyveiről, csak mint könyvekről. Azok jelenleg nem csupán könyvek, hanem ereklyék. Azonban megkísértjük, habár tartózkodással, némi felületes megjegyzést tenni költeményeire.

Sorsa nagy irodalmi forradalom szakába vetette. Azon költői dynastia, mely Shakspeare s Spenser utódjait követé a trónon, viszont egy új fajnak engedte azt át, mely magát a bitörlok által soká megfosztott régi ág örök ősenek vallotta. E forradalom valódi természetét a nagy többség, mely létre hozta, úgy hisszük, nem érté.

Korunk költészete miben különbözik főleg az utolsó századétól? Száz ember közül kilenczvenkilenc azt felelné, hogy a mult század költészete, habár szilaj és szabálytalan, sokkal élénkebb képeket nyújt és sokkal erősebben izgatja föl a szenvedélyeket, mint

a Parnell, Addison vagy Pope-é. Hasonlóképp folytonosan halljuk, hogy az Erzsébet korabeli költők sokkal lángezübbek, de jóval kevesebb szabatosak, mint az Anna korabeliek. Elismert dolognak látszik, hogy szabatosság s teremtő erő közt némi összeférhetlenség és ellentét van. Mi inkább úgy gyanítjuk, hogy e nézet pusztán a szó-kali visszaélésből származik, és sok oly tévedés szülője volt, mely a kritika tudományát zavarba hozza.

Mit jelentsen szabatosság a költészetben? Ha szabatosság olyan szabályokhoz alkalmazkodást jelent, melyeknek alapjuk az igaz s az emberi természet lényege: úgy szabatosság csak más neve a kitünőnek. Ha a szabatosság csak tisztán önkényes szabályokhoz ragaszkodás: úgy pusztán más neve leend az üres s képtelennek.

Az az író, ki a látható dolgokat hibásan festi s megsérti a jellem sajátságait, az az író, ki a hegyekkel éjszaka álmos fejeiket bölintatja vagy egy haldoklóval Maximin-féle szó-dagályban mondat bucsút a világnak: az ily írot nevezhetni a szó magas és valódi értelmében nem-szabatosnak. Művészete első nagy törvényt sérti az meg. Utánzása épen nem hasonlít az u'ánzott farchyhoz. Ilynemű hibáktól leginkább mentek Homer, Dante, Shakspeare és Milton. Ennélfogva ők egy értelemben, még pedig a legvalódibb értelemben, a legszabatosabb költők.

Ha azt mondják, hogy Virgil, bárha nem volt oly lángező mint Homer, szabatosabb író: mi értelmet tulajdonítanak a szabatos szónak? Azt értik alatta, hogy az Aeneis ügyesebben van kifejtve, mint az Odyssea? hogy a római a külvilág színét vagy a lélek indulatait hívebben festi, mint a görög? hogy Achates és Mnestheus jellemeik finomabbul rajzolvák, s ennélfogva következetesebben vannak keresztül vive, mint az Achilles, Nestor és Ulysseséi. Annyi áll, hogy a költészet alaptörvényeinek minden egyes megsértéseért, mely Homerban található, könnyű lenne hűszat találni Virgilben.

Shakspeare minden színművei közt talán Troilus és Cressida az, melyet közönségesen a legkevésbbé szabatosnak tartanak. De előttünk sokkal szabatosabb, a szó józan értelmében, mint a legszabatosabbaknak tartott drámáirók legszabatosabb drámái! Vesd össze például Racine Iphigeniájával. Bizonyosak vagyunk benne, hogy Shakspeare görögjei sokkal jobban hasonlítanak a Tróját ostromló görögökhöz, mint a Racine-éi; s azon okból, mert Shakspeare görögjei emberi lények, s a Racine-éi pusztá nevek, pusztá szavak nagy he-tükkel nyomva a szavalati paragraphok elé. Racine, az igaz elborzadt volna a gondolattól, hogy egy harezos által Trója ostrománál Aristotelest idéztesse. De mit ér egyetlen anachronismus elkerülése, ha az egész darab egy anachronismus, Versailles érzelmei s szójárása az aulisi táborban?

Azon értelemben, melyben e szót: szabatosság, mi használjuk, úgy hiszszük Sir Walter Scott, Mr. Wordsworth, Mr. Coleridge sokkal szabatosabb költők, mint azok, kiket rendszeren a szabatosság

mintáiként magasztalnak, például Pope és Addison. Csak a holdvilágos éj leírásánál Pope Iliádjában több pontatlanság fordul elő, mint mennyit az egész „Kirándulás“-ban lelhetni. Nincs egyetlen jelenet Catóban, melyben mindaz, mi költői csalódást szül, a jellem, nyelv, helyzet sajátságai, ne lennének durvábban megsértve, mint bármely részében a „Lay of the Last Minstrel“-nek. Senki el nem hiheti, hogy Addison „Rómajja“ úgy hasonlít az igazi rémaihoz, mint Scott „Rablója“ az igazi rablóhoz. Igaz, hogy Wat Tinlinn és William of Deloraine, nem oly méltóságos személyek, mint Cato. De a másolt személyek méltóságának ép oly kevés köze van a költészet szabatoságához mint a festészetéhez. Elébe tesszük Reynold egy cigányát királynő ő felsége boltezimeire festett fejének, Scott rablóját Addison szenatorának.

Mily értelemben használják tehát e szót „szabatosság“ azok, kik a „Pursuits of Literature“ szerzőjével úgy tartják, hogy Pope a legszabatosabb angol költő s mindjárt utána néhai Mr. Gifford jön. Mi azon szabatosság lényege s bece, melyet megtagadnak Macbeth, Lear s Othellótól, s megadnak Hoole fordításainak s a Seaton pálya-költeményeknek? Mi nem tudunk oly örök, értelem s a dolgok természetén alapuló szabályt fedezni fel, melyet Shakspeare sokkal pontosabban ne követne Popenál. De ha szabatosság alatt azon korlátolt törvényhozáshoz való alkalmazást értjük, mely, míg elnéző a mala in se iránt — minden igaz ok nélkül szaporítja a mala prohibítát; ha a szabatosság némely formasági tekintetek szigorú megtartását jelenti, mely nem lényegesebb a költészetben, mint az etiquett egy jó kormányban vagy a fariseus mosakodása az áhitatnál: úgy Pope bizonyára szabatosabb lehet mint Shakspeare, s ha a törvényt kissé megváltoztatjuk, Colley Cibber még szabatosabb Popenál. De nagyon kétségbevonható, ha a szabatosság ily neme érdem e, sőt inkább nem határozott liba-e?

Mulattató lenne egy pandektát csinálni az oktalan szabályokból, melyeket rossz műbirák a költőknek irányt adókul állítottak fel. Legelső helyen áll híressége s képtelensége miatt a hely és időegység. Nincs oly emberi lény, ki még udvariasságból is más argumentumot tudott volna mellettük, csak hogy a görögök általánosan gyakorolták. Nem szükséges mély vizsgálódás annak fölfedezésére, hogy a görög drámák gyakran bámulatosak ugyan mint compositiok: de mint az emberi jellem s élet rajzai sokkal alantabb állanak az Erzsébet korabeli angol szindaraboknál. Minden tanuló tudja, hogy az athenaei tragoediák drámai része kezdetben alá volt rendelve a lantos résznek. Ennélfogva csaknem csoda lett volna, ha az athenaei színpad törvényei alkalmazhatók lennének oly színműveknél, melyekben nincsenek karok. A drámai művészet legnagyobb remekeit az egység egyenes megsértésével alkották, és soha nem alkothatták volna, ha az egységet meg nem sértik. Például világos, hogy oly jellemet, milyen Hamlet, soha sem lehetett volna kifejteni azon határok közt, mikre Al-

feri szorítkozott. De a múlt század íróinak tisztelete az egység iránt oly nagy vala, hogy Johnson, ki nagy becsületére másképp vélekedett, mint maga mondja: „elrémült saját merészségén s félt szembe szállani a tekintélyekkel, kiket ellene felhozhattak.“

Vannak hasonnemű szabályok a végtelenségig. „Shakspearenek, mondja Rymer, nem kell vala Othellót feketének festeni, mert a tragedia hősenek mindig fehérnek kell lennie.“ — „Miltonnak — mondja egy más bíráló — nem kellett volna Ádámot hőseül venni, mert az eposz hősenek mindig győzedelmesnek kell lennie.“ „Miltonnak — mondja egy harmadik — nem kellett volna annyi hasonlatot használni első könyvében, mert a hősköltemény első részének mindig a legegyszerűbbnek kell lenni. Az Ilias első könyvében nincsenek hasonlatok.“ — „Miltonnak, mondja egy negyedik, nem kellett volna eposzban oly sorokat használni mint ez:

„While thus I called, and strayed I knew not whither.“

És miért nem? A műbíró kész az okkal, egy nő okával. „Ily sorok — mondja — meg kell engedni, nem kellem nélküliek a fülnek, de a fölösleg szótagot csak a drámára kellene szorítani, s nem kellene hőskölteményben alkalmazni.“ A mi a fölösleg szótagot hősi rímben komoly tárgyról illeti, azt Pope idejétől le az egész szabatos iskola általános megegyezéssel száműzte. Egy irodalmi magazin sem fogadott volna el oly incorrect couplet, mint a Draytoné:

„As when we lived untouch' d with these disgraces,
When as our kingdom was our dear embraces.“

A hős rimek egy másik törvénye, mit ötven évvel ezelőtt alap-törvénynek tekintettek, azt parancsolta, hogy gondolatjelnak vagy legalább vesszőnek kell lenni minden couplet végén. Arról is gondoskodtak, hogy tökéletes megállapodás csak a sor végén lehet. Jól emlékszünk, hogy a költészet egy nagyon szabatos bírájától hallottuk ócsárolni Mr. Rogert ezen kedves és bájos hely szabálytalanságáért:

„Such grief was ours, — it seems but yesterday, —
When in thy prime, wis hing so much to stay,
I was thine Maria, thine without a sigh
As midnight in a sister's arms to die.
Oh thou wert lovely; lovely was thy frame,
And pure thy spirit as from heaven it came:
And when recalled to join the blest above
Though diest a victim to exceeding love,
Nursing the young to health. In happier hours
When idle Fancy wove luxuriant flowers,
Once in thy mirth thou badst me write on thee;
And how I write what thou shalt never see.“

Sir Roger Newdigate-t, azt hiszszük, joggal sorozhatni ezen iskola nagy műbírái közé. Ő szabályul állította fel, hogy az Oxfordban alapította díjért pályázó költemények egyikének sem szabad ötven soron túlterjedni. E szabály szerintünk legalább is annyira alapszik okon, mint bármelyik az említettük szabályok közül; sőt még

sokkal inkább, mert úgy hiszszük, a világ meglehetősen megegyezik abban, hogy minél rövidebb a pályaköltemény, annál jobb.

Nem látjuk át, miért ne csinálnánk még több ily szabályt, miért ne határozhatnók meg, hogy a jelenetek száma minden felvonásban három vagy néhányszor három, hogy a sorok száma minden jelenetben tökéletes négyszög, hogy a dramatis personae sohase legyen több vagy kevesebb tizenhatnál, s hogy a hősi rimben minden 36-ik sornak csak tizenkét szótagja legyen. Ha mi ezen szabályokat akarnók fölláztatni és Pope-t, Goldsmithet és Addison t nem-szabatos íróknak neveznök, mert szeszélyes ötletünkhöz nem alkalmazták magukat: épen úgy tennénk, mint azon műbírák, kik szabatosság ellenit látnak Coleridge, Shelley gyönyörű képeiben s változatos zengzetességében.

Az utolsó század által annyira magasztalt szabatosság hasonlít az éden kertje rajzainak azon szabatosságához, melyet régi bibliában találunk. Van egy pontos négyszögünk a Pisru, Gihon, Hiddekel és Euphrat folyók között, mindenik egy alkalmas hiddal közepén, egyenszögü virágágyak, egy hosszú csatorna, csinosan kieserepezve s bekerítve, a Tudás fája körül metszve, — mint a Tuileriák mögötti hársak egyike — a nagy fásor középpontján, a kigyó körül tekergözve rajta, a férfi jobbról, az asszony balról s az állatok pontos körben körülök. Egy értelemben a rajz eléggé szabatos. Az az a négyszögek, a körök szabatosak, a férfi s nő nagyon szabatos vonalban állanak a fával s a kigyó a legszabatosabb spirált formálja.

De ha lenne egy oly tehetséges festő, ki vászonra tehetné azon dicső paradicsomot, melyet belső szemeivel látott ő, kinek szeme világát kioltá a sok virasztás a szabadság s igazért; ha lenne oly festő, ki szemeink elé állíthatná a safir patak tekergözését, a mirtussal szegélyezett tavat, a virágos réteket, a szőlőborította barlangot, a hesperi gyümölcs és pompás tollú madaraktól ragyogó fákat, azon nász-lugos sűrű árnyát, mely rózsáit az alvó szeretőkre hullatá: mit gondolnának azon műismerőről, ki azt állítná, hogy e festés, bár szebb az ó biblia absurd rajzánál, nem oly szabatos? Bizonyára azt felelnök, szebb és szabatosabb egyszersmind, s szebb azért, mert szabatosabb. Nem áll szabatosan vont diagrammokból: de szabatos festés, méltó ábrázolója annak, mit ábrázolnia kell.

És ezen ál-szabatoságot nem csupán a szépművészetekben magasztalják korlátolt elméjű emberek, kik nem tudják megkülönböztetni az eszközt a czéltől vagy azt, a mi esetleges, attól, a mi lényeges. Mr. Jourdain bámulta a szabatoságot a vivásban. „Önnek nem kellett volna engemet ekkor találni. Sohasem kell szűrni quartban, míg nem szürt terzben.“ M. Tomés szerette a szabatoságot az orvosi gyakorlatban. „Én Artemiust pártolom. Hogy megölte betegét, az világos. De legalább egészen szabályszerint működött. A ki meghalt, meghalt, s ezzel vége. De ha megszegik a szabályt, ki tudja, milyen következesei lehetnek.“ Hallottunk egy öreg német tábornokról,

ki nagy bámulója volt a hadi operatiók szabatoságának. Böcsmérelni szokta Bonapartet, hogy elrontja a hadtudományt, melyet marsall Daun oly kitünő tökélyre vitt. „Fiatal koromban egész nyáron át előre s hátra szoktunk masirozni, a nélkül hogy egy négyszeg mértföldnyi tért nyernénk vagy veszítsünk. S aztán téli szállásainkra mentünk. S ime jő egy tudatlan heves fiatal ember, ki Boulogneból Ulmba, Ulmból Morva belsejébe repül és decemberben csatázik. Takticájának egész rendszere szörnyűképen szabálytalan.“ A világ hasonló bírák daczára s úgy véli, hogy a vivás czélja találni, az orvoslaté gyógyítani, a hadé győzni, s hogy azon eszközök a legszabatosabbak, melyek leginkább érik el a czélt.

S nincs-e a költészetnek czélja, nincsenek e örök és változhatlan elvei? A költészet, mint a czimerisme, csak önkéntes meghatározás e? A czimer tudós azt mondja, hogy bizonyos czimer-dísz bizonyos rangot jelent, s hogy szint színre, érczet érczre tenni hiba. Ha ezt megfordítanak, ha minden czimert Európában újjá alakítanak, ha azt határoznák el, hogy aranyat sohasem szabad csak ezüstre vagy ezüstöt aranyra tenni, hogy törvénytelen születést csak négyszög, özvegyiséget csak görbe vonal által kell kifejezni: az új tudomány épen annyit érne, mint a régi, mert mind a ketten ó és új semmit sem érnének. A hulló rostély s vörös sárkány alakoskodása, mert nincs egyéb becse, mint a mit szeszély jelölt ki számára, méltán alávethető minden szabálynak, melyet szeszély mérhet reá. De nem így van ez azon nagy utánzó művészettel, melynek hatalma mellett mindenkor, a legdúrabb és legfelvilágosodottabb, tanúskodik. Mióta első nagy mesterműveit teremtették, minden, a mi e világon változandó, megváltozott. Művelődést nyertek az emberek, elveszték s újra megnyerték. Vallás, nyelv, kormány, forma, a magánélet szokásai a gondolkodásmód, minden sorozatos átalakúláson ment keresztül. Minden elmúlt, kivéve a természet nagy vonásai, az emberi szív s azon művészet csodái, melynek feladata visszatükrözni az emberi szívet s a természet vonásait. Azon két remek ó költemény, melyet kilenczven nemzedék bámúlt, még mindig meg őrzé egész frissességét. Még mindig tisztelik azok, a kiknek elméjüket sok nemzet és korszak irodalma gazdagítja. Most is, még nyomorúlt fordításban is gyönyöre az iskolás fiúnak. Miután túléltek tizezer szeszélyes divatot, miután megérték a kritika egymást követő törvényeinek elévülését: azok maradtak előttünk halhatatlanul az iga z halhatatlanságával az angol tudós tantermében is, a mik voltak, midőn először énekelték el az ión fejedelmek lakomáin.

A költészet, mint már két ezer évvel ezelőtt mondták, utánzás. E művészet sok tekintetben hasonlít a képirás, szobrászat s színművészethez. A festő, szobrász, színész utánzása bizonyos határok közt ugyan tökéletesebb, mint a költőé. A gépezet, melyet a költő használ, csak szavakban áll. S e szó, még oly művész által használva is, mint Homer és Dante, nem állíthatja lelkünk elé a

kültárgyak képét oly elevenen s pontosan, mint az ecset vagy véső művei. De ellenkezőleg a költészet tere hasonlíthatatlanul tágasabb, mint bármely más képző művészeté vagy mint minden más képző művészeté együttvéve. A szobrász csak alakot utánozhat, a festő csak színt és alakot, a színész, míg a költő nem ad neki szavakat, csak alakot, színt és mozgást. A külvilág a többi művészetekkel közösen a költészeté. Az emberi szív a költészet tartománya, s csakis a költészeté. A festő, szobrász s színész nem fejezhet ki többet az emberi szenvedély s jellemből, mint azt a kis részt, mely a mozdulaton s arczon ömlik el, mindig tökéletlen, gyakran csalékony jelét annak, mit a belső rejt. Az emberi természet mélyebb s összetett részét csak szavak által lehet feltárni. E szerint a költészet utánzásának tárgyai az egész külső s belső egyetem, a természet arca, a sors változandósága, az ember minő magában s minden, a miről képet alkothatunk magunknak valóban létező dolgok részeinek összetétele által. Ezen fenséges művészet hatalma arányban van a képzelő tehetséggel.

A lényegesen utánzó művészetet nem kellene oly szabályoknak vetni alá, melyek miatt utánzásai tökéletlenebbek lesznek, mint különben lettek volna, s azokat, a kik ilyen szabályoknak alá vetik magukat, nem szabatos, hanem hibás művészeknek kellene nevezni. Hogy helyesen mégítélhessük a szabályokat, melyek az utolsó században az angol költészetben uralkodtak, vizsgáljuk a hatást, melyet szűltek.

1780-ban végezte be Johnson a „Költők élete“ czímű munkáját. Ő ezen művében azt mondja, hogy Dryden kora óta az angol költészetben nem mutatkozott hajlam visszaesésre eredeti vadságába, hogy nyelve finomodott, numerusai hangzotasabbak s az eszmék nemesebbek. Talán kétségbe vonható, ha nagy oka volt-e a nemzetnek örvendeni azon finomúláson és nemesedésen, mely Douglas-t adta „Othello“, s a „Mérséklés diadalát“ a „Tündér királynő“ helyett.

A Johnson „Költők könyve“ czímű munkáját megelőző harmincz év alatt volt az angol költészet dictioja s verselése, azon értelemben, melyben közönségesen szokták használni, a legszabatosabb. E harmincz év, mely a költészetet illeti, legsajnosabb része irodalomtörténetünknek. Igazán alig hagyott reánk említésre méltó költeményt. Kéthárom száz sor Graytól, kétszer annyi Goldsmith től, egypár stanza Beattie és Collinstól, néhány stropha Mason-tól, egypár ügyes prolog s satyra mesterművei a bevégzett jelesség e korának. Összesen kiadhatók egyetlen kötetben, s e kötet épen nem lenne különös becsű. Nem lenne benne első rendű költemény s kevés kitünő a másodrendűek közé sorozhatókból. A „visszanyert paradicsom“ s Comus többet érne mindnél.

Végre, midőn a költészet oly mélyre sülyedt, hogy Mr. Haylejt nagy költőnek tarták, látni kezdték, hogy a baj nagysága fogja megkezdeni a gyógyítást. Az emberek ünni kezdek az oly mintákhoz

való alkalmazást, melyeknek se a természet, se az ész nem kölcsönzött tekintélyt. Sekély kritika tanítá őket vakon tulajdonítani becset a poetasterek álszabatosságának. A költészet örök törvényei visszanyerték hatalmukat, s ez ideiglenes divat, mely ezen törvényeket háttérbe szorítá, Lovelace parókáját s Clarissa abroncs-szoknyáját követte.

Hideg s terméketlen évszakban veték el először a magot, melynek mi oly bő termését arattuk. Míg a költészet naponkint gyengébb s gépszerűbb lett, míg az egyhangú verselés, melyet Pope hozott be, s melyet nem kárpótolt többé ragyogó élceze s kifejezésének tömörsége, kifárasztá a közönség füleit: a régi mesterek nagy művei minden nap nagyobb mértékben vonták magukra az érdemlett bámulást. Shakspeare darabjait jobban játszották, jobb kiadásban adták ki s jobban ismerték mint valaha. Szép régi balladáinkat ismét gyönyörrel olvasák s utánzásuk divattá lön. Ez utánzások nagy része haszontalan volt ugyan, de arról tanúskodott, hogy végre csodálni kezdik a jelességet, melylyel nem tudnak versenyezni. Az irodalmi forradalom kétségtelenül közel volt. Bizonyos forrongás volt az emberek lelkében, homályos vágy valami új után, hangulat örömmel üdvözölni mindent, a mi első tekintetre az eredetiség színét viseli magán. Reformáló kor mindig termékeny esalókban. Ugyanazon izgatott állapot a közérzületnek, mely a római hatalomtól nagy külfölszakadást szülte, szülte az anabaptisták kihágásait is. Európa közszellemének azon mozgalma, mely a francia kormány visszaéléseit ledönté, — szülte a jakobinusokat és theophilantropokat. Macpherson és Della Crusca az angol költészet valódi átalakítóihoz képest azok voltak, a mi Knipperdolling Lutherhez, vagy Cloutz Turgóthoz képest. Chasserton s Írland még sokkal megvetésre méltóbb hamisításainak hatása mutatá, hogy a nép nagyon, bárha nem okosan, meg kezdé szeretni a régi költészetet. A közönség soha sem volt hajlandóbb tanúlság nélküli történeteket hinni s érdem nélküli könyveket bámúlni. Mindent elfogadtak, mi a szabatos iskola unalmas egyhangúságát megtörheté.

Irodalmunk nagy átalakulásának előfutárja Cowper volt. Irói pályájának kezdete s vége majdnem egy időben esik az Alfieriével. Alfieri s Cowper összehasonlítása első tekintetre ép oly különösnek látszhatik, mint a melyet állítólag egy loyális presbyterianus pap tett 1745-ben II. György s Enoch között. Úgy látszik, hogy a szelid, félenk bús-komoly calvinista, kinek szellemét megtörte a fárasztó iskolai munka, kinek nem volt bátorsága, hogy a billel felolvasása által a lordok házában élelmet szerezzen magának, kinek kedvencz társasága egy vak öreg nő és egy evangelicus lelkészből állott: épen nem hasonlít a büszke, heves, élvet hajhászó nemeshez, a szenvedélyes lovashoz, a kéjenczhez, ki Ligonier lorddal megvitt a Hydeparkban, s a trónkövetelőt megfosztá királynéjától. De bárha e két nevezetes ember magán életében alig van egy érintkezési pont: irodalmi

életük szorosan hasonlít egymáshoz. A költészetet mindketten a sülyedés legalsó fokán találták, bágyadtan, mésterkélten s egészen erőtlennül. Mindkettejüknek meg volt épen azon tehetségük, mely alkalmatossá tévé őket kiemelni azt mély sülyedéséből. Szorosan nem lehet őket nagy költőknek mondani. Nem volt különösen teremő erejük:

„The vision and the faculty, divine,“¹⁾

de gondolatuk ereje, érzésük heve nagy volt, s mi azon körülmények között mindenek felett fontos, izlésük oly férfias, hogy a durvasághoz közeledett. Nem bajlódtak gépi verselés s szokásos mondatokkal. Oly tárgyról irtak, melyekre ha rágondolának, lángra gyúlt szívük; s így annak, mit irtak, ha minden más bája hiányzott is, meg volt azon utánozhatlan bája, melyet a legdurvább s csinatlanabb compositionnak is kölcsönöz az őszinteség s erős szenvedély. Ihletet mindketten nemcs s megható tárgyban kerestek, gazdag képekben, melyek még nincsenek elcsépelve. Szabadság volt Alfieri, vallás Cowper műsája. Ugyanez igazság található fel kisebb darabjaikban. Nem azok közé tartoztak, kik egy képzelt kedves szigorát kérelték vagy távollétét keseregték zengzetes közhelyeken. A helyett, hogy eszményi elvek és Silviákról őrzöngjön Cowper, Mrs. Unwin kötöttüiről irt, Alfieri egyetlen szerelmes versét arra irta, kit igazán s szenvedélyesen szeretett. „Tutte le rime amoroso che seguono,“ mondja, „tutte sono per essa, e ben sue, e di lei solamente; poiché mai d'altra donna per certo non cantero.“²⁾

E két nagy ember nem volt ment az affectatiótól. De affectatiójuk épen ellenkezett az általánosan uralkodó affectatióval. Mindketten éles s keserű szóiban fejezték ki megvetésüket, mit azon elpuhult költőnczök iránt éreztek, kik akkor úgy Angliában mint Italiában divatban valának. Cowper panaszkodik, hogy

„Manner is all in al', whate'er is writ,
The substitute for genius, taste, and wit.“³⁾

Dicsérte Popét: de sajnálta, hogy

„Made poetry a mere mechanic art,
And every warbler had his tune by heart.“⁴⁾

Alfieri hasonló megvetéssel szól elődei tragaediáiról: „Mi cadevano dalle mani per la languidezza, trivialità e prolissità dei modi e del verso, senza parlare poi della snervatezza dei pensieri. Or perché mai questa nostra divina lingua, sì maschia anco, ed energica, e feroce, in bocca di Dante, dovre ella farsi così sbi adata ed cuncea nel dialogo tragico?“⁵⁾

¹⁾ A látomás és isteni adomány.

²⁾ A következő szerelmes sorok mind hozzá s mind egyedül érte vannak írva s csak is övéi, mert bizonyára soha más nőről nem fogok dallani.

³⁾ Modor mindenben a fő, bármit írjanak, pótolja a geniust, izlést s élczet.

⁴⁾ A költészetet pusztá gépi művészetté csinálta, s minden dalnok könyv nélkül tudja hangját.

⁵⁾ Kiesnek kezeimből a modor és verselés bágyadtsága, elcsépeltsége

Azok előtt, kik annyira megúnták kortársaik bágyadt modorát, a durvaság megengedhető hiba, sőt valódi érdem volt. Gyűlöletükben a hamis diszítés vagy az iránt, mit Cowper „tejfel simaságnak“ nevez, ők ellenkező túlságba tévedtek. Irályuk túl rideg, vereselésük túl érdes volt. Nem egykönnyen lehet azonban túlbecsülni szolgálatukat, melyet az irodalomnak tevének. Költeményeik belbecse igen nagy. De a pártütés példája, melyet egy képtelen rendszer ellen adtak, épen megbecsülhetlen. Szerepük inkább Mózes mint Józua szerepe volt. Megnyiták a szolgaság házát; de nem jutottak el ez ígélet földére.

A Cowper halálát követő húsz év alatt a forradalom az angol költészetben egészen be lett fejezve. E korszak egy írója, még maga Sir Walter Scott sem járult annyival befejezéséhez, mint Byron. De ezt Byron kedve ellen, s folytonos önvád s szégyennel tevő. Izlése s hajlamai a hanyatló iskola pártolására vezették a keletkező ellenében. Popet magát túlságosan bámulta. Nem merte egyenesen kimondani, hogy a twickenhami kis ember nagyobb költő mint Shakspeare vagy Milton; de elég világosan czélt reá, hogy ezt hiszi. Kortársai közül alig bámult egyet is annyira, mint mr. Gifford-ot, ki mint költő, csak Pope volt, de Popenak élce s phantasiája nélkül, s kinck satyrái határozottan alatta állanak erőre s élre nézve még maga Byron nagyon tökéletlen ifjúkori műveinek is. Hébe-korba dicsérte Wordsworthot és Coleridge-t, de kelleetlenül s nem őszintén. Midőn megtámadta őket, egész lelkéből tette azt. Mr. Wordsworth legnagyobb gonddal irt költeményeire nem talált egyéb mondani valót, mint hogy nagyon „esetlen, homályos s neki ellenszenve.“ Peter Bell annyira felkölté utálatát, hogy Pope s Dryden szellemét idézte föl, s kérdé tőlük, ha lehetséges-e, hogy ily képtelenség kikerülheti a közmegevetést? Ő maga kèveesbbre becsülte saját Harolt vándorlásait „Horatius ars poeticájának utánczásá“-nál; Pope s Johnson e gyenge viszhangjánál. Ez izetlen művet többször ki szándékozta adni, s csak barátai kérései tartóztaták vissza. Nyiltan bevallá, hogy helyesli az egységet, a legoktalanabb főrvényt, mely valaha szolgaságban tartá a lángeszét. Munkái egyikében, úgy hiszszük Bowbeshez irt leveleiben, a XVIII. század költészetét a Parthenonhoz, a XIX-dikét egy török mecsethez hasonlítja, s dicsekszik, hogy segítette ugyan kortársait e grotesk s barbar épület emelésében; de sohasem szövetkezett velük egy tisztább s bájosabb építészeti romjainak elferdítésére. Egy más levelében a változást, melyen az angol költészet az újabb időben ment át, a latin költészet sülyedéséhez hasonlítja Augustus kora után. Pope idejében, mondja, egészen Horatius voltunk most egészen Claudian vagyunk.

és hosszadalmassága miatt, hogy ne szóljak a gondolatok erőtlenségéről. Vagy miért kelljen Dante szájában oly isteni, férfias, erőteljes és szilaj nyelvünknek a tragicaí dialogban oly sápadttá s férfiatlanná lennie?

A költészet régi nagy mesterei iránt nem igen érzett lelkesült tiszteletet. Mr. Bowlethez írt leveleiben oly kifejezésekkel él, melyek világosan mutatják, hogy elébe tette Pope Iliádját az eredetinek. Mr. Moore megvallja, hogy barátja nem nagyon hő bámulója volt Shakspearnak. Az első rangú költők közt Byron, úgy látszik, Dantet és Milont bámulta leginkább. De Childe Haroldja negyedik énekében Tassot, ki nemcsak alattok áll, de egészen más tehetségű író, legalább is egy polczra helyezi velök. Mr. Hunt, úgy hiszszük, igazat mond, azt állítván, hogy Byron Spenser munkáiban csekély vagy semmi érdemet sem látott.

De Byron a kritikus s Byron a költő igen különböző két ember volt. Elméletének hatását gyakran feltalálhatni ugyan gyakorlatában. De hajlama arra ösztönte, hogy magát azon kor irodalmi izléséhez alkalmazza, melyben élt, s tehetsége képesítette volna bármely kor izléséhez alkalmazni magát. Bárha sokat beszélt az emberiség iránti megvetéséről, s dicsekvék, hogy a szerenese s hír változandóságában ő elégséges magának: írói pályája nem mutat semmit azon magános s rüleg büszkeségből, melyet affectált. Nem tudjuk úgy képzelní őt magunknak, mint Milont vagy Wordsworthot, daczolva kortársai itéletével, viszonzva megvetésüket, egy költeményen dolgozva teljes hittel, hogy az népszerűtlen s teljes hittel, hogy halhatlan leend. Ő azt mondatja hősei egyikével, a politikai nagyságról beszélve: „szolgálni kell annak, ki uralkodni akar,“ s ezt adja okúl, hogy nem lép politikai pályára. Nem gondolta meg, hogy uralkodását az irodalomban szolgáson vette meg, az által, hogy feláldozta saját izlését a közönség izlésének.

Ő kora teremtménye volt, s bármikor él, kora teremtménye leendett. Első Károly alatt Byron mesterkéltébb lett volna, mint Donne. Második Károly alatt Byron rimes szindarabjainak dagálya vete kedett volna a földszint, páholy, karzat közönsége előtt bármely Bayes vagy Bilboával. Első György alatt Byron egyhangú verselésének simasága s kifejezésének csiszoltsága magát Pope-t iriggyé tette volna.

Igy a mint volt, a tizennyolczadik század utolsó tizenhárom s a tizenkilenczedik század első huszonhárom évének volt gyermeke. Félíg a költészet ő s félig új iskolájához tartozott. Egyéni izlése az első, diesszomja az utolsóhoz vonzá; tehetsége mindkettőre egyformán alkalmasak valának. Hírneve közös tér volt, melyen mindkét fél buzgólkodói, például Gifford és Shelley, találkozhattak. Ő nem valamelyik, hanem egyszerre mindkét irodalmi pártot képviselte, túsájukat s a győzelmet, melylyel e tusa végződött. Költészete betölti s megméri az egész közt, melyben irodalmunk Johnson óta mozgott. Egyik végen a „Tanulmány az emberről“ másikon az „Excusio“ című munkákat érinti.

Több ilyen példa van az irodalom történetében. Nevezetesen Voltaire volt az összekötő kapocs a XIV. és XVI-ik Lajos alatti Fran-

ziaország közt, Racine s Boileau közt egy részről, Condorcet s Beaumarchais közt másrésről. Ő, mint Byron, egy értelmi forradalom élére állt, egész idő alatt félve tőle, zúgva ellene, gúnyolódva felette, de mégis inkább óhajtván bármely irányban vezetni korát, mint elmaradni s feledtetni. Dryden volt az összekötő kapocs I-ső Jakab korának irodalma s Anna korának irodalma közt. Ormuzd s Ariman harcztak érte. Ariman nyerte el. De szíve mindvégig Ormuzdé maradt. Byron lord hasonlón két nemzedék, két ellenséges költői felekezet közvetítője vala. Habár mindig gúnyolta Mr. Wordsworthot, mégis ő volt, habár talán öntudatlanul, a tolmács Mr. Wordsworth s a sokaság közt. A „Lantos balladák“ s a „Kirándulás“ban Mr. Wordsworth oly vallás papjává tűnt fel, melynek bálványja a természet. Soha költemény nem tanusította finomabb észlelését a külvilág szépségeinek, vagy ezen szépség szenvedélyesb szeretetét s tisztelését. S mégsem volt népszerű; s nemis valószínű, hogy valaha oly népszerű legyen, mint Walter Scott költészete. Az érzület, mely őket áthatotta — nagyon mély általános rokonszenve. Irályuk túlréjtelmes az általános megérthetésre. Nehány gyér tanítványa akadt, és sok gúnyolója. Byron lord alapított egy közönsnek nevezhető „Tó iskolát,“ — s minden versolvasó Angliában, mondhatni Európában, lábához sietett. Mit Wordsworth mint egy remete mondott el, Byron mint világ embere mondta el, nem oly érzéssel, de világosabban, több erélylyel s rövidséggel. Olvasóinkat Childe Harold két utolsó énekére s Manfredre utasítanók ezen észrevétel bizonyítása végett.

Byron lord, mint Mr. Wordsworth geniusában nem volt semmi drámai. Ő valóban visszája a nagy dramatisztának, tökéletes antithesise. Minden jelleme, Harold, a látkörre tekintve, melyről hazája s a nap együtt tűnnek el, a Giaour, félrevonulva a templom mellékszárnyának homályába s egy vad-mogorva pillantást vetve csuklyája alól a kereszt s füstölőre, Conrad kardjára támaszkodva az ürtorony mellett, Lara mosolygva a tánczosokra, Alp a baljóslatu felleget nézve, mely a hold előtt elvonul, Manfred Bern örvényei közt járdalva, Azzo az itélőszéken, Ugo a birák előtt, Lambro redőzött homlokkal nézve leánya s Juan szendergésüket, Cain felmutatva nem kedves áldozatát: lényegben ugyanegyek. A különbség pusztán a kor, helyzet s küllátszat különbsége. Ha Byron valaha másnemű emberek rajzát kísérté meg, azokat mindig vagy izetlenekké vagy természetlenné tette. Selim semmi. Boniuvert semmi. Don Juan az első s legjobb énekekben gyenge másolata az apródnak Figaro menyegzőjéből. Johnson, kivel Juan a rabszolga vásáron találkozik, feltűnő kudarcz. Mily másként fogott volna Walter Scott egy durva, bátor angolt hasonlító körülményben festeni. A kép mintegy kilépett volna a vászonról!

Sardanapal durvábban van rajzolva, mint bármely drámai személy, melyre emlékezni tudunk. Hősiessége s elpuhultsága, halált megvetése s félelme egy súlyos sisaktól, királyi határozottsága a legelső sorokban láttatni s a gond, melylyel tükröt hozat, hogy ked-

vezőn nézzen ki, igaz, Juvenal egész élével állítvák szembe. Valóban úgy látszik, hogy az útmutatás a jellemhez abból van véve, mit Juvenal Othoról mond:

„Speculum civilis sarcina belli.
Nimirum summi ducis est occidere Galbam,
Et curare cutem summi constantia civis,
Bedriaci in campo spolium affectare Palati
Et pressum in faciem digitis extendere panem.“

Ezek felséges sorok satírában. De nem a dráma-író feladata, jelmeit ily élesen ellentétes modorban festeni. Nem így emeli Shakspeare Prince Hallt kastcheap kéjenczéből Shravsburynak hősévé s sülyeszti ismét kastcheap kéjenczévé. Nem így rajzolta Shakspeare az elpuhultság s vitézség egyesültét Antoniusban. A drámairó nem követhet el nagyobb tévedést, mintha azon élezzett jellemrajzolást követi, melyet a satirikusok és történetírók oly örömezt gyakorolnak. Ők annak, mi természetes, elvetése által állítják elő e meglepő jellemeket. Nagy céljuk: rendesen minden embert annyi ellenkező tulajdonnal ruházni fel, menyivel csak lehet; s ez könnyen elérhető czél. De okos megválasztás s okos túlzás által minden emberi lény értelmét s hajlamát úgy írhatni le, mintha nem állna egyébből meglepő ellentéteknél. Ha a dráma-író oly lényt akar teremteni, mely e szerint van alkotva, kudarczot vall, mivel megfordítja a tökéletlen analyticus fejlesztést. Nem embert, hanem személyesített epigrammot teremt. Nagyon kitűnő írók estek e törbe. Ben Jonson Hermogenesét Horácz eleven soraiból vette. De az összeférhetlenség, mi'oly mulattató a satírában, színműben természetelleninek s izetlennek tetszik előttünk. Sir Walter Scott egy sokkal szembe-szökőbb ilyenmü hibát követett el Peveril regényében. Ő bámulván, mint minden okos olvasónak bámúlnia kell azon éles és erőteljes sorokat, melyekben Dryden Buckingham herezeget satyrizálta, megkisérté ezek szerint alkotni Buckingham-jét, egy valóságos éió Zimrit, s alkotott — nem embert, hanem leggroteszkebb szörnyet. A ki színműben vagy novellában kisértené meg oly Whartont rajzolni, minő Pope-é, vagy oly lord Herveyt, minő Sporus, épen így kudarczot vallana.

De hogy Byronhoz visszatérjünk, női szintűgy, mint férfiai mind egy formák. Haidee félvad s leányos Julia; Julia művelt és asszonyias Haidee. Leila férjhez ment Zuleika; Zuleika szüz Leila. Gulnare és Medora, úgy látszik, szándékosan vannak szembe állítva. De a különbség köztök csak a helyzet különbsége. A körülmények csekély változása, azt hisszük, Gulnaret Medora lantjához küldte s Medorát Gulnare törével fegyverezte volna fel.

Aligha sokat mondunk, azt állítván, hogy lord Byron csak egy férfit s egy asszonyt tudott alkotni, egy büszke, mogorva, cynicus férfit, daczczal homlokán s nyomorral szívében, megvetőjét nemének, boszúban kérlelhetlent, de mély s erős szeretetre képest: s egy nőt, ki csupa szelidség és gyöngédség, szeretni s szerettetni vágyik, de

kit e szenvedély tigrissé változtathat. Még ezen két jellemet, egyetlen jellemeit, sem tudta drámailag festeni. Nem Shakspeare, hanem Clarendon modorában festé őket. Analysálta, maguk által analysáltatá őket. De nem vezeté előnkbe cselekvőleg. Sok erőteljes és szelleműs sorban mondja például, hogy Lara beszédje keserűen sarcasticus volt, hogy keveset szólt útazásairól, s ha sokat kérdezősködtek róla, válaszai rövidek, s homloka borús levének. De nem halljuk egy sarcasticus beszédét, egy rövid válaszát sem. Nem így rajzolták az embereket az emberi természet nagy mesterei. Homer sohasem mondja, hogy Nestor szeretett hosszú történeteket beszélni el ifjuságából. Shakspeare sohasem mondja, hogy Jago lelkében minden a mi szép és kedves, valami szennyes és aljas ideával szövetkezett.

Különös követni a hajlamot, mint veszi el lord Byron minden dialogja párbeszédi jellemét, s mint válik monologgá. Manfréd és a zergevadász, Manfréd és az alpok boszorkánya, Manfréd és az apát közti jelenetek példái lehetnek ezen hajlamnak. Manfréd néhány jelentéktelen szó után egészen maga veszi át a szót, s társai pusztán jó hallgatók. Ejtének alkalmilag egy kérdést vagy felkiáltást, mik Manfredet ismét személyes érzéseinek kifogyhatlan tárgyára vezetik. Ha lord Byron drámáiban a szép helyeket vizsgáljuk, például Róma leírását Manfredben, a velencei vigalmat Marino Falieróban, a vég-szemrehányást, melyet az öreg doge Velenczének tesz, úgy fogjuk találni, hogy e beszédekben semmi drámai nincsen, hogy hatásuk legkisebb részét sem a beszélő helyzete s jellemétől nyerik, s hogy ép oly szépek vagy szebbek leendettek, ha Byron mint rimetlen versek töredékeit teszi őket közzé. Shakspearben alig van egy beszéd, melyről hasonlót lehetne mondani. Shakspeare színműveinek egy értelmes olvasója sem tűrheti, hogy kiszédjék belőlök az úgynevezett szép helyeket „Szépségek“ vagy „Elegans kivonatok“ név alatt, vagy hogy egyes helyeit pl. a „Lenni vagy nem lenni“-t a nagy költő mutatványául szavallják. A „Lenni vagy nem lenni“-nek kétségkívül van érdeme mint compositionak, lenne érdeme, ha egy chorus szájába adnák: de érdeme mint compositio elenyészik, ha érdemével mint Hamlet alkatrésze hasonlítjuk össze. Nem mondunk sokat, ha azt állítjuk, hogy Shakspeare remek színművei kevesebbet vesztenének, ha mindazon helyektől megfosztanók, miket rendszeren szép helyeknek neveznek, mint ezen helyek vesztenek, ha a darabtól elkülönítve olvastatnak. Ez talán a legnagyobb dicséret, mit drámairól mondhatni.

Ellenkezőleg kétséges, ha lord Byron minden darabjában van-e egyetlen feltűnő hely, mely hatásának vagy érdekének legkisebb részét is a jellemekkel vagy cselekvénnyel való összeköttetésének köszöni. Ő, ha jól emlékszünk, egyetlenegy jelenetet irt, mely modorára nézve is drámai, a Lucifer és Kain közti jelenetet. A párbeszéd élénk s mind a két fél nagyrészt vesz benne. De ha jobban meg-

vizsgáljuk e jelenetet, észrevételünk csak megerősödik. Csupán alakjára nézve párbeszéd. Lényegében magánbeszéd. Tulajdonkép egy, nyugtalan s kétkedő szellem tépelődése. A kérdés és felelet, az ellenvetés s megoldás: mind egy jellemből folynak.

Nem valószínű, hogy oly író, ki oly kevés drámai tehetséget tanusított drámáinak vallott műveiben, drámai hatású beszélyt írjon. Valóban semmi sem lehet durvább és gondtalanabb, mint elbeszélő költeményeinek alkata. Úgy látszik ezt gondolta a „Rehirsal“ (szin-próba) hősevel, hogy a mese nem való egyébre, csak szép dolgok elmondására. Két leghoszabb művének Childe Haroldnak s Don Juan-nak épen semmi terve sincs. Mindkettőt ki lehetett volna nyújtani bármennyire vagy megszakítani akárhol. A Giaour megvilágítja a modort, melyben Byron minden költeménye alkotva van. Azok, mint a Giaour, mindnyájan összegyűjtött töredékek, s bárha nines is ber-nők csillagokkal jelölt üres hely, mégis könnyen észre lehet venni az inaszakadt összefüzésről, hol kezdődnek s végződnek azon helyek, melyekért az egészet költötte.

Elmélkedés és leírás az, a miben Byron kitűnt. Leírás, mint maga mondja Don Juan-jában, az ő erős oldala. Modora igazán saját-ságos és csaknem páratlan, gyors, vázoló, erőteljes, választása szerencsés, kevés és merész vonásokban festő. Daczára a tisztelet-nek, melyet Wordsworth geniusza iránt érzünk, azt tartjuk, hogy a pontosság leírásában gyakran csökkenti a hatást. Megszokta a természetet a szerelmes szemével nézni, minden vonáson megpihen, minden színváltozást megjelöl. Azon szépségeket, mik a leghanyagabb vizsgálóknak is szemükbe ötlenek s azokat, miket csak szoros figyelem fedezhet fel: ő egyformán ismeri s egyformán kívánnak költeményeiben. Az öreg Hesiod példabeszéde, hogy a fél gyakran több mint az egész, főleg a leírásra alkalmazható. Azon hollandi eljárása, a ki kivágta a Füszerszigetek legbecsesebb fáinak nagy részét, hogy a megmaradtak becsét növelje, oly eljárás, melyet ha a költők követnének, nagyon jól tennék. Ez eljárást egy költő sem értette jobban lord Byronnál. Bármik legyenek hibái, sohasem vádolták, mig esze megtartá erélyét, hosszadalmassággal.

Leírásai, bárha belbecsük is nagy volt, fő-érdeüküket mindig a beléjük vegyült értelmektől nyerék. Ő maga kezdete, közepe és vége minden költeményének, hőse minden beszélyének, főtárgy minden tájképében. Haroldot, Larat, Manfrédet s egy egész tömeg más jellemet csak Byron laza incognitójának tekintettek, s okunk van hinni, hogy ez szándokában is feküdt. A külvilág csodái, a Tajó Anglia hatalmas hajó-hadát ringatva hajjain, Cintra tornyai, a fűz és parafák lombos erdői közt, Pentelicus vakító márványa, a Rhenus partjai, a Clarensi jéghegyek, a bájos genfi tó, Aegeria barlangja nyári madarai s osonló gyíkjaival, Róma alaktalan, repkény és folyondárral benőtt romjai, a csillagok, a tenger, a hegyek — mind csupán járulékok voltak, egy sötét, búskomor alak háttere.

Soha sem volt egy írónak sem oly tökéletesen hatalmában a megvetés, embergyűlölet és kétségbeesés ékesszólása. Ezen Marach sosem száradt ki. Művészet nem édesíthető, semmi nem meríthető ki a keserűség ez örökkön bugygó vizét. Soha sem volt oly változatosság az egyhangúságban, mint a Byronében. Nem volt egyetlen hangja az emberi kinnak, az örült nevetéstől a sikoltó kétségbeesésig, melynek ne lett volna mestere. Évről évre, napról napra nem szünt meg ismételní, hogy nyomor mindnyájunk sorsa, hogy kitűnően nyomorúlnak lenni a kitűnő sorsa, hogy minden vágyunk, mivel megvagyunk átkozva, egyenlő nyomorhoz vezet: ha nincs kielégítve, a csalódás, ha kivan elégtve, az eltelés nyomorához. Hősei oly férfiak, kik különböző útakon jutottak a kétségbeesés ugyanegy révébe, kik megunták az életet, kik a társalommal harczban állanak, kiket szenvedésükben csak azon legyőzhetlen büszkeség tart fen, mi Prometheust a sziklán vagy Sátánt az égő márgában, kik akaratuk ereje által uralkodnak kinjaikon, s kik mindvégig daczolnak a föld és menny egész hatalmával. Ő magát mindig olyannak festé, minők kedvezé-teremtényei valának, olyannak, kinek szíve megtört, kinek képessége a boldogságra megszűnt s többé vissza nem adható, de kinek legyőzhetlen szelleme daczol a legroszabbal, a mi itt vagy ott érhetné. Mennyi része származott e beteges érzületnek a lélek eredeti betegségéből, mennyi valódi szerencsétlenségéből, mennyi a kicsapongás idegességéből, mennyi volt képzelt, mennyi pusztán negéd, lehetlen eldönteniünk s alkalmasint lord Byron legmeghittőbb barátjainak is lehetlen lett volna. Ha létezett-é, vagy létezhet-é olyan személy, milyennek magát festé, az kétséges; de hogy ő nem volt olyan: az bizonyos. Nevetséges lenne azt hinni, hogy azon férfi, ki csakugyan megveti ember-társait, minden évben három-négy könyvet tegyen közzé, hogy ezt elmondja nekik; vagy hogy oly ember, ki igazán elmondhatná, hogy ő rokonszenvet nem keres s nincs is rá szüksége: egész Európa hallatára mondaná el búcsúját nevének s áldását gyermekére. Childe Harold második énekében azt mondja, hogy érzékellen hír és gáncs iránt:

„Ill may such contest now the spirit move,
Which heeds nor keen reproof nor partial praise.“

de mi a legbiztosabb kútfőből tudjuk, hogy e sorok közzététele előtt egy-két nappal gyermekesen büszkélkedett a bókokkal, miket szűz beszédje a parlamentben aratott.

Távol vagyunk azon ban azt hinni, hogy bűja egészen tettettet volt. Természetfől nagyon érzékeny ember volt; roszul nevelték; érzései korán ki voltak téve erős próbáknak. Szerencsétlen vala gyermek-szerelmében; bántotta első írói kísérletének kudarcza; pénzviszonyai zavarban valának; családi viszonyaiban szerencsétlen volt; a közönség kegyetlen igaztalansággal bánt vele; egészsége s kedélye szevedtek kicsapongó életmódja miatt. Ő egészben véve boldog-

talán ember volt. Korán tapasztalá, hogy boldogtalanságának fitogatása roppant hatást gyakorol a közönségre.

A világ mindenkép felbátorítá, hogy lelki szenvedéseiről beszéljen. Az érdek, melyet első vallomásai szültek, készte, hogy többet negédeljen, mint a mennyit érzett, s a negédlés valószínűen visszahatott érzéseire. Alkalmasint maga is zavarba jött volna megmondani, mennyire volt a jellem, minőnek magát mutatá, igazi s mennyire szin-padi. Nem lehet kétség, hogy a befolyást, melyet e nevezetes férfi kortársaira gyakorolt, legalább is annyira köszönheté komor egoizmusának, mint költészete valódi hatalmának. Soha sem tudtuk vilá-gosan megérteni, honnan van az, hogy az egoizmus, mig oly nép-szerűtlen a conversatióban, annyira népszerű az irodalomban, s hon-nan van, hogy oly emberek, kik compositióikban oly tulajdonokat és érzéseket affectálnak, a mi nincs meg bennük; sokkal könnyeb-ben hitetik el kortársaikat mint az utókort. Azon érdek, mit Petrarca szerelme életében költött, s a szánakozó gyöngédség, melylyel fél Európa tekintette Rousseaut — ismeretesek. Korunkban az olvasó Petrarca szerelmét oly neműnek hiszi, mely nem tör meg szíveket, s hogy Rousseau szenvedései inkább nevetést mint szánalmat érdemelnek, s részint színlelték valának, részint saját hóbortjai s hiúságának kö-szönheté azokat.

Mit fognak unokáink Byron jelleméről, a mint verseiben festi, gondolni, nem követeljük, hogy kitaláljuk. Annyi áll, hogy az érdek, mit életében költött, páratlan az irodalom történetében. Azon érzést, melylyel a költészet ifjú olvasói tekintették, csak az foghatja meg, a ki tapasztalá. Azoknak, kik a valódi szerencsétlenséget nem ismerik, „semmi sem oly édes, mint a bájos melancholia.“ A fájdalom ezen bágyadt képét mindig kellemes izgatottságnak tekintet-ték az ifjú urak. Öreg és'középkorú uraknak annyi okuk van a valódi bánatra, hogy ritkán hajlandók csak szeszélyből „oly komornak len-ni, mint az éj.“ Erre valóban csaknem oly kevés tehetségük van mint hajlamuk. Nagyon kevés, a cselekvő életben elfoglalt embert ismerünk, a ki képes lenne élvezni azt, a mit valaki „a fájdalom elragad-tatásának“ nevez, ha mindjárt szerezne is magának székét, melyen melancholicus lehessen s erre Mastez Stephen egész elhatározottságá-val ülne rá.

Az ifjuság azon nagy osztályában, melynek olvasmánya csak-nem egészen a képzelet műveire szorítkozik, Byron népszerűsége ha-tártalan volt. Megvették arczképét; legesekélyebb holmiját ereklye-ként gyűjték; költeményeit könyv nélkül megtanulták, s mindent elkövettek, hogy úgy írjanak, mint ő s úgy nézzenek ki mint ő. Sokan közülök gyakorlák magukat a tükör előtt, hogy eltanulják felső ajka megvető vonását, s homlokának redőit, mint némely arczképén lát-ható. Nehányan eldobták nyakkendőjüket nagy vezetőjük utánzásában. Egpár éven keresztül a Minerva sajtó nem adott ki novellát, mely-ben ne lett volna egy rejtelmes, szerencsétlen Lara-féle peer. Azon

reményteljes tanulók, kik sötét képzeletüekké váltak, kikre a szív frissége megszűnt harmatként hullani, kiknek szenvedélyeik hamuvá égtek, s kiktől a könyvek enyhítő hatása meg volt tagadva: szám nélkül valának. S nem ez volt a legnagyobb baj. Sokan ezen enthusiaszták közül az értelmi tehetség és erkölesi romlottság között káros és képtelen kapesot hittek. Lord Byron költészetéből oly erkölesi rendszert alkottak, mely embergyűlölet és kéjvadászatból van összetéve, s melynek két nagy parancsa: „gyűlöld felebarátodat“ és—„szerezd felebarátod feleségét.“

Ezen affectatio lejárt s néhány év megsemmisítendi mindazt, a mi még megmaradt Byron lord nevének bűvös hatalmából. Előttünk még mindig fiatal, nemes s szerencsétlen férfi. Gyermekeink előtt csak író lesz, s részrehajlatlan ítéletök kijelölendi helyét az írók közt, tekintet nélkül rangjára, élményeire. Hogy költészete szigorú rostáláson megy keresztül, hogy sokat, mit kortársai bámulának, el fognak vetni, mint értéktelent, ezen nem igen kétkedünk. De ép oly kevésbé kétkedünk azon, hogy a legszigorúbb vizsgálat után is sok fog maradni olyan, a mi csak az angol nyelvvel veszhet el.

(Angolból.)

KAZINCZY-BEÖTHY PAULINA.

TARTALOM.

TIZENNYOLCZADIK KÖTET.

LVIII. FÜZET.

	<i>Lap.</i>
A BREBIRI GRÓFOK. — Magyar történeti tanulmány. Második közlemény. — Salamon Ferencztől	3
REGULY EMLÉKEZETE. — Báró Eötvös Józseftől	39
VERNET HORÁ CZ. — Művészi élet- és jellemrajz. — Delaborde szerint. — G. Á.	76
AZ ANGOL ALKOTMÁNY TÖRTÉNETE. 1760—1860. — Th. Erskine May után. — Barsi Józseftől	89
M. TUD. AKADÉMIA. — 1863. június—július. Toldy, Torma Szabó József stb. értekezéseinek ismertetése	117
IRODALMI SZEMLE. I. Kitebel hátrahagyott munkái. Kanitz Ákostól. — II. Régiségtani fölfedezések északon. A. Geoffroy után. Tóth Dénes.	145

LIX. ÉS LX. FÜZET.

A LYRAI KÖLTÉSZET VILÁGIRODALMI FEJLŐDÉSE. — Szász Károlytól	165
DANTE és a Dante-irodalom. — Saint-René Taillandier után. — G. Á.	203
LESSING. — Írói élet- és jellemrajz. — Második közlemény. — Majthényi Dezsőtől	230
MEDDŐ KÖLTÉSZET ÉS TERMÉKENY BIRÁLAT. — Erdélyi János kisebb prózái. — Greguss Ágosttól	276
AZ EMBER A GEOLOGIÁBAN. — Szabó Józseftől	309
IRODALMI SZEMLE. — I. Dupont-White és Odillon-Barrot s az Ed. Review a központosításról. Tóth D. — II. Lamartine Socrate. S. — III. A cricket-játék. Gróf Zelenski Róbert. — IV. Cairnes nemzetgazdasági munkája. — X. — V. Milton élete Liebertől. Deák Farkas. — VI. Uj magyar irodalom-történet. Gy. P. — VII. Byron. Macaulay után. Kazinczy-Beöthy Paulina	321

